

EÖTVÖS JÓZSEF  
MAGYARORSZÁG 1514-BEN

[REGÉNY]

SZERKESZTETTE:  
SÓTÉR ISTVÁN

## ELŐSZÓ

Hosszú előszavak többnyire olvasatlanul hagyatnak: nem fogom tehát ilyennel untatni olvasóimat. Sőt, mint előbbi hasonnemű munkáimmal tevém, minden előszó nélkül terjesztem vala e köteteket is a közönség elébe, ha a történeti regény előttem új mezejére lépven, szükségesnek nem tartanám előadni azon fogalmat, melyet magamnak a történeti regény felől képeztem, s mely az e mezőn alkalmazni szokott nézetektől bizonyos tekintetben eltér.

A történeti regénynek, felfogásom szerint, azon általános művészi és erkölcsi feladatokon kívül, melyeket, ha az író szemei előtt nem tart, minden regény pusztá időtöltéssé aljasul, még egy különös kötelessége jutott, s ez: *népszerűsíteni a történetet*. Honnan következik: hogy mennyiben a regény a történet körébe vág, azaz vagy múlt századok általános viszonyaival foglalkozik, vagy történeti személyiségeket léptet fel: az író ne képzelőtehetségét, hanem azon ismereteket kövesse, melyeket magának, ha lehet, egykorú kútfőkből lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhethetett. - A történetek ismerete szövétnek, melyet, hogy biztosan haladjon, minden nemzetnek követni kell: s nem lehet a költőnek feladata eltakarni a világot, melyet az jelen viszonyainkra terjeszthetne, vagy közévegyített idegen anyagokkal meghamisítani a forrást, melyből talán keserű, de mindig üdvös tanulságokat meríthetünk. A hír, melyet történeti személyiségek maguknak kivíttak, a tulajdon legszentebb nemét képezi; s a dicsőség vagy gyalázat, mely a hajdankorból ránk maradt, egyes neveket környez, egy nemzet jutalma vagy büntetése; ha a költő az utókor ítéletét hibásnak tartja, törekedjék elősegíteni annak kiigazítását; de az igazságot öntudattal elferdítenie megbocsáthatlan véték.

A történeti regényben tehát, meggyőződéseim szerint, azon határokon kívül, melyeket a művészet minden regénynél a képzelőtehetség elébe szabott, még más határok is léteznek, melyeken szintén nem szabad túlhágni az írónak. E határokat a történeti igazság jelöli ki. - Valamint oly regényírónak, ki történeti színhelyéül egy bizonyos országot s jelen korunkat választá, soha nem jut eszébe a létező viszonyok elferdítése, s bárminők legyenek egyébiránt művének tökélyei, csak nevetést gerjesztene, ki például Oroszországról mint alkotmányos országról, O'Connellről mint egyszerű ügyvédre szólana; a történeti regényben az általános viszonyok elferdítése kevésbé szembeötlő ugyan, de nem kevésbé botránys. A regénynek egyik főkelléke a valószínűség, mi elérhetetlen, ha az, mit az író regénye személyeiről elmond, nem fér össze azzal, mit azon korról és viszonyokról tudunk, melyekben e személyek állítólag éltek. Éppen úgy áll ez, ha a regény meséje háromszáz év előtt, mint ha a jelenben játszik.

Jól ismerém a nehézségeket, melyek feladatom ekképpen felfogásából erednek. Történeteket úgynevezett regényes modorban festeni mindenesetre könnyebb s néha háladosabb is, miután az olvasók egy része a régi hősök szájából saját nézeteit szereti hallani, s a múltat szívesebben látja egy bizonyos felvett típus szerint festve, melyet lovagiasnak nevezünk. Ha Dózsa alkotmányosság hőse gyanánt lép fel e kötetekben, hihetőleg több kedvességre számíthat, ha mások a lovagiasság ideáljaiként rajzoltatnak, némelyek előtt talán érdekesebbé vált volna művem: de, meggyőződéseim szerint, éppen ezáltal elveszté vala minden becsét. Úgyhogy ha a közönség, mely eddigi munkáimat oly váratlan kegyességgel fogadta, a jelentől megtagadná is részvétét: e balkörülmény okát nem a történeti regény feletti nézeteim helytelenségében, hanem abban fogom keresni, hogy talán azon nézetek alkalmazására nem bírtam elég erővel.

Végre, miután munkáim nagyobb része eddig németre fordított: nehogy valaki e munkára nézve is hasonló szándékkal legyen, ezennel tudtul adom, miképp a fordítási jogot magamnak fenntartom, s annak mielőbbi és minél kielégítőbb eszközzése iránt már rendelkeztem is.

*Budán, július 1-én 1847.*

EÖTVÖS JÓZSEF

Ki nem hallott Buda várának egykori nagyszerűségéről? S ha régi dicsőségünk ezen emlékét most látjuk: kinek szívét nem tölti fájdalom? - Abból, mit e hon legnagyobb férfja épített, s mi a magyart szebb korára emlékeztetné, örökségül ránk még csak romok sem maradtak. Ha Mátyás palotája dűledékekben ott állna régi helyén, nehéz csaták és még nehezebb századok nyomát hordva omladozó falain, de úgy, mint azt a nagy férfiú építé - ha a hallgató falak egykori nagyságunk kísértete gyanánt néznének le a szép folyóra, mely egykor dicsőségeket tükrözé vissza: rónaságunkról föltekintve, legalább sírhatnánk. Nekünk a múltból nem jutott még annyi sem. Szétrombolt, de nagyszerű emlékek helyett, előttünk egész mindennapiasságában egy kis város áll, s ha a rosszul kövezett utcákon s piacokon az elavult s nem régi házak között körüljárunk, hazafiságunk egész lelkesedése szükséges, hogy elhiggyük mindazt, mit Mátyás dicső városáról hallánk. Ritkán győz a dicső, ha a hasznossal összeütközésbe jő; s így történt, hogy mi a régi Budából a törökök másfél százados elfoglalása s annyi visszavert ostrom után romokban megmaradt, új házak építésére használtatott anyagul, míg az egészből csak itt-ott egy darab várfal vagy a házkapuk alatt egyes gótfaragású kötőrédek maradtak fenn, s egy véletlenül fenntartott rajz s néhány régi író leírásához kell folyamodnunk, hogy bebizonyíthassuk, miként múltunk jelen szomorú helyzetünknel szebb vala. - S mégis Ulászló kormányának utolsó éveiben, e történet kezdetén, Budánk az akkori világ szebb városai közé tartozott. Nem vala még szembetűnő a változás, mely Mátyás halála óta hazánk minden viszonyaiban történt, s ki 1514-ben idejött, egy hatalmas nép fővárosában képzelheté magát. Az élénkség, mellyel a pápa, Velence, sőt XII. Lajos francia király is kereste Magyarország szövetségét, mutatja, hogy a külföld, Mátyás által a magyar névnek tiszteletére szoktatva, még gyenge utódja alatt is a keresztyén világ védfalát látá nemzetünkben. Az idegen, Budának még épen álló palotái előtt nem gyanítá az általános romladást, melyre akkor e város körében legfőlebb az emlékeztette a szemlélőt, hogy Mátyás halála óta haladás többé nem vala észrevehető: hogy hatalmas tölgyként, mely nagyságának tetőpontjára ért, e nemzet megállt kifejlődésében, mi a nemzetekben, mint fánál, csak romlás kezdete: s hogy itt, ahol minden kő Mátyásról szólt, nyomorultnak kelle lenni azon jelennek, mely a múlt emlékei alatt ily egészen eltűnhetett; - kinek figyelmét azonban csak a dolgok külszíne foglalta el, az a budai várban az akkori világ egyik legszebb palotái előtt látá magát, mely, ha Ursinus Veliust már elhagyott, sőt pusztulásnak induló állapotában is a római Vatikánra emlékezteté, Ulászló alatt bizonyosan mindenkit bámulásra ragadhatott.

Ne keressük e királyi lakban azon méregyent, mely korunk nagyobb építményeiben a szépség egyik kellékéül tekintetik, s eszünkbe juttatja, miként alkotásunkban az arány- és cirkalomnak a művészi képzeletnél több része volt. Mint minden, mit a középkor nagyszerűt épített: úgy e palota, lassan épülve, megtartá a különböző korszakok jellemét, melyekben épült. De a várnak legrégibb része, a Zsigmond által épült, hattornyú frisspalota, Mátyás oszlopokon nyugvó ízletes épülete s maga a sötét, még bevégezetlen csonkatorony, oly egészet képezének, mely fölött a magyar Istvánvár legmagasabb tornyán kitűzőtt nemzeti lobogóját hazafiúi örömmel s büszkeséggel láthatá.

A felsőváros, mely déltől észak felé nyúlt el a hegyen, hol most a vár áll, s a királyi laktól csak öt öl széles vízárkok által választatott el, e fényes szomszédságra nem vala méltatlan. A számos templomok és kápolnák felnyúló magas tornyai s az úri paloták és polgárházak, melyek nagyrészt az akkori olasz ízlésben épültek, hajdani Budánkat, ha nem is kiterjedés, legalább szépség tekintetében a nevezetesebb városok közé emelték, s az eleven mozgás, mely utcáit és

piacait eltölté, az idegenre szintoly meglepőleg s kedvesen hatott, mint napjainkban a hallgatság, mely bennünket körülveszen,<sup>1</sup> ha a budai várba fölme gyünk.

1514. év Szent György havának 23-án - e napon kezdődik történetünk - Budának utcái s piacai különösen telve valának emberekkel. Az utcákon, melyek Kelenföldről a Zsidókapuhoz\* vezettek, nép tolongott. Pest és az alsóváros lakói Szent János kapuja felé siettek, sőt a Szombati kapunál is, mely különben csak vásár-napokon használtatott, midőn a szomszédfaluk lakosai e kapun keresztül szoktak a városba jőni, ma rendkívüli sokaság vala észrevehető, annyian voltak, kik Óbudáról,<sup>2</sup> Felhév vízről, Logod-, Szentjakab- s Tótfaluról a városba mentek.

A néptömeg, mely ekképp a felsőváros felé sietett, vegyült vala nemcsak polgári állásra, de - mint, fájdalom! hazánkban minden tömeg, már a tizenhatodik században - nemzetiségre nézve is.

A tizenhatodik század kezdetén még nem volt oly nagy a különbség, mely műveltségre nézve hazánk s más országok között most létezik, s nem csuda, ha akkor, midőn istenáldotta földünk még, hogy úgy mondjam, egyenlő viszonyok között versenyzett a külfölddel, Pannonia kertje teljes méltánylatra talált, s külföldiek által szívesen választott lakhelyül.

Főképp fővárosunkban telepedtek le számos idegenek, s ki a tizenhatodik század kezdetén Buda utcáin körülment, s a magyar, német, tót s itt-ott olasz beszélgetéseket hallá, első percben meggyőződött arról, hogy Szent István óhaj tása, midőn fiának különböző nemzetek által lakott országot kívánt, e haza fölött nagy átokként beteljesedett.

Azon különbségről, mely e tömeg között ruházatra, magaviselet- s összes külsőre nézve létezett, helyes fogalmat csak az képezhet magának, ki a régi német iskolának néptömeget festő valamely képét ismeri. Napjainkban az emberek között úgyszólva csak két osztály létezik: gazdagok és szegények; kik ez osztályok egyikéhez sem tartoznak, legalább külsőleg vagy az egyiket vagy a másikat utánozzák. - A középkorban s a rákövetkező századok alatt számtalan különböző rendet és osztályzatot találunk, s a napszámostól föl a hercegig a társaság minden fokozata különös jelek által különbözteti meg magát a többiektől. A művészet s kézi mesterségeknek minden neme, a tudós vagy ki annak tartatni akart, a polgár, ki városa s a főúr, ki az ország tanácsában ül, le egész a társaság legalacsonyabb fokáig, minden osztály az egyenruhának saját nemét viselé; s a bíborpalásttól a vörös és sárga köpönyegig, melynek hordozására a zsidók kényszerítették, a középkori társaság érdekes sokszínűsége már a ruhákban észrevehető vala, mi a néptömegek látványát akkor időben annál érdekesebbé tette, miután e különböző osztályok több egyenes érintkezésbe jöttek, s közhelyeken sokkal inkább vegyültek, mint napjainkban.

Akkor Budapest utcáin a kocsik csak dőcögve haladhattak; a felsőbb osztályok ruházatának drágasága nem engedé, hogy az mások által utánóztassék; és éppen, mivel már a ruházat maga mindenkit megkülönböztetett a tömegtől, s mert az alkotmányban és társadalmi életben annyi válaszfal létezett, mely a felsőbb osztályokat a néptől elkülönzé: a legnagyobb úr is félelem nélkül vegyült a tömeg közé, meggyőződve, hogy vele összekevertetni sohasem fog.

Kétségen kívül érdekes volna az utcákon a vár felé haladó csoportokat követve, meghallgatni: magyarul, tótul, olaszul s főképp németül - a budai polgárok akkori főnyelvén - miről

---

\* Kelenföldről a Zsidókapuhoz = Rácvárosból a Fejérvári-kapuhoz. Szent János-kapu = Vízi kapu. Szombati-kapu = Bécsi-kapu. Felhév víz = a Császár fürdő környéke. Logod, Szentjakab, Tótfalu faluk, melyek egykor Buda mostani határain álltak. (Eötvös J.)

beszélnek 1514-ben fővárosunk jámbor lakói; de menjünk egyenesen Szent György terére, hova ez egész tömeg siet, s hol máris minden szabad hely telve van emberekkel.

Szent György tere a tizenhatodik század kezdetén egészen más külsejű volt, mint napjainkban. Hol most a királyi fegyvertár áll, hajnaltól nyugot felé, a piac egész szélességét Zsigmond király palotája foglalta el. Roppant épület, melyet Zsigmond faragott kőből emeltetett, hat toronnyal, melyek közül a legnagyobbik, a négyemeletes úgynevezett csonkatorony, bevégezetlenül maradt; az egész, mint Velius mondja, inkább nagyság, mint művészi szépség által kitűnő. A palota előtt a vár árka nyúlik el, melyről föllebb szóltunk; az árkon át oszlopokon híd vezet, s irányában a palota nagy kapuja áll, mely fölött Országh Mihály nádor, Mátyás engedelmével, Zsigmondnak szobrát állíttatá föl háladatosságból, mivel emelkedését e királynak köszöné. A palotával szemközt Zsigmond s mögötte György templomai álltak. A piac egyéb oldalait úri lakok környezik, s közepén egy óriási Herkules-szobor áll, mellyel Mátyás király ékesíté e piacot. Szép piacnak napjainkban azt szoktuk nevezni, melynek minden házai szabályszerűleg annyira egyformán építvék, hogy egyiket a másiktól alig ismerhetjük meg. Ily értelemben Szent György tere szép piacnak nevét nem érdemlé. A gót építészetnek a tizenötödik század kezdetén uralkodó neme, melyben a palota és Zsigmond-templom építtettek, nem egészen illett a Mátyás alatt olasz ízlésben emelt úri lakokhoz, s ezek ismét kiáltó ellentétben álltak egyes, még a tizennegyedik századból fennmaradt ház-szomszédaik sötét falaival s kinyúló erkélyeivel; míg a piacon álló Herkules, fenyegetve emelt bunkójával, olyannak látszott, mintha az őt környező régibb építményeket a közelgő időre akarná emlékeztetni, melyben az érzelmdús s vallásunkból fejlődött középkori művészet, az óvilág vak utánzása által porba döntetik. De éppen e rendetlenség különös, újabb városainkban hasztalan keresett bájt vont az egész körül, azon bájt, melyet épületeknek, mint emberarcnak, csak az ad, ha rajtok a múlttól olvashatunk.

Az egész tér, mint mondtam, telve vala emberekkel; a tolongó sokaság megingatott tengerként a szűkké vált piacon ide s tova özönlött, s a környező házak lépcsőin, Zsigmond templomának nagy kapuja alatt, sőt a Herkules-szobor márványalapján is számos nézők foglaltak helyet, azon büszke megleléssel nézve le a tolongó sokaságra, melyet majdnem minden embernél találunk, ki csak egy lábnnyira s egy percig tudott föllebb emelkedni társainál.

Ki csak egy percig járt a nép között, az előtt nem maradhatott titokban az ok, mely miatt annyi nép sereglett össze Szent György piacán. Minden ajkon Dózsa, a székely vitéznek neve hangzott, ki csudabajnok-tetteiért, minden püspökök s országnagyok jelenlétében, a király által ma meg fog jutalmaztatni: s ennyi ember órákig tolongott és izzadott, csak hogy egy embert lásson, kire, bár tízszer nagyobb dolgokat vitt legyen véghez, bizonyosan nem figyel, ha a király vagy helyesebben mondva Bakács bíbornok, politikai tekintetből szükségesnek nem tartják, hogy megjutalmazása ünnepélyesen történjék. Ilyen volt a nép a tizenhatodik században, ilyen ma; a szent ostya előtt is csak akkor hajlik meg, ha az előtte fölemeltetett.

Dózsa tette - mint tudni fogják, kik történeteinket ismerik - nem vala olyas, hogy főképp az akkori időben rendkívüli jutalmat vagy bámulást érdemelhete. Dózsa, ki Dálnokon a székelyföldön születve, székelyek módjára egész életét fegyverben tölté, a Nándorfejérvárban tanyázó lovasság hadnagyává emelkedett. Történt, hogy a semendriai törökök Nándorfejérvár környékére pusztítani jöttek. Az őrsereg elejökbe ment, s a két had ütközetre készen állt már egymással szemközt, midőn a törökök közül Ali, a semendriai lovasság parancsnoka, délceg paripán előrevágtat, s szidalmak között a magyar seregből bárkit párviadalra szólít. Az epirusi török vitézsége híres vala, de nem olyannyira, hogy a magyar sereg között senki nem találkoznék, ki e kihívást elfogadná; s Dózsa dicsvágy, s mint egy történetíró mondja, a török szép paripája által tette buzdítva, a szitkozódó pogánynak elébe állt. Rövid küzdés után

Dózsa egy óriási csapással levágta a pogánynak jobb karját, s miután ez földre esett, ellenét kivégezte, és szép lovával együtt, seregeinek nagy tapsa között, visszalovagolt. A törökök elrémülve futásnak eredtek, s Nándorfejérvár környéke a törököktől ez egyszer megszabadult. Ennyi volt az egész.

Ha Dózsa tettét akkor viszi véghez, mikor seregeinket még Kinizsi vezette, a vezér, ki Kenyérmezőn egy törökkel szájában s egy-eggyel mindenik kezében friss magyart járt a halottakkal takart csatamezőn, Kinizsi, ki, mint a rege mondja, két karddal küzdött, kétségen kívül megdicsérte volna a székelyt becsületes csapásáért, de rendkívülit sem ő, sem seregei egy törökkel levágásában nem találtak volna. Most Kinizsi sírjában volt, vele Toldi s annyi derék Mátyás alatt nevelt bajnok, s a jó csapások ritkábbakká váltak Magyarországon. Hónapok múltak néha, s alig történt a török határszélen valami, minek elmondására egy akkori magyar hölgy elborzadhata, vagy ősz bajnokok meglepődést inthetnének fejeikkel. Dózsa tette ily viszonyok között rendkívülinek látszott; s Bakács, ki keresztes bullájával Rómából hazatérve, a törökök ellen egykor létezett, de most szunnyadó lelkesedést újra föl akará ébreszteni, örömmel ragadta meg az alkalmat, melyet a vitéz székely ünnepélyes megjutalmazása nyújtott. A keresztes bulla csak egy héttel ezelőtt húsvét vasárnapján hirdettetett ki, és semmi sem buzdíthatná inkább részvétre a népet, mint ha látja, miként a törökök ellen küzdve nemcsak örök, de földi jutalmakra is számíthat.

A nép Szent György terén a nap hősről száz csudát beszélt. Az egyik mord arcát dicséré, az annyira borzasztót, hogy már sokszor egész török seregek csak látásától elszaladtak; másik bizonyos kútfőből hirdeté, hogy Dózsa tulajdonképp a töröknek nemcsak karját, hanem fejét is levágta egy csapással, mit az urak azonban irigységből tagadtak; a harmadik körülállásosan helyet, napot s órát megnevezve elbeszélé, miként fogott egy ízben György vitéz Erdélyországban százötvenhárom törököt, két tarackkal együtt, ő egymaga s pedig csak füttykössel fölfegyverkezve; min a negyedik éppen nem bámult, mert az egész székelyföldön tudvalevő dolog, hogy valahányszor Dózsa lovát meg akarja szorítani, mindég egypár oldalbordáját töri el - szóval: mindazon kisebb csoportozatok között, melyekből e nagy néptömeg állott, csak Dózsáról és hős tetteiről vala szó. Érdeme annyival óriásiabbnak látszott, mert hisz - mint sokan mondák - az urak, hacsak kikerülhették volna, egy szegény katonát bizony nem jutalmaztatnának meg oly fényesen. Voltak mégis egyesek, kik a dolgok valódi állását helyesebben méltányolák.

- Bizony förtelmes időket élünk - mondá néhány mellette álló polgárhoz, kik vele együtt nem messze Zsigmond temploma főkapujától foglaltak helyet, egy ősz szakállú vén katona, ki mióta Kinizsi meghalt s maga elvénült, azáltal tengeté életét, hogy majd egy, majd más budai kocsmában beszélé el egykori hőstetteit, s kit az egész világ Imre vitéznek nevezett -, alávaló, gyáva időket élünk, higgyék el kigyelmeitek, ennyi lármát ütni, csak mivel egy haszontalan töröknek kezét vágják le, valóságos gyalázat.

- Már ami azt illeti - szólt fejét csóválva a mellette állók egyike, ki Kelenföld külvárosban a szappancsinálás és gyertyaöntés békés mesterségét űzé -, kend nagyon is könnyen veszi a dolgot. Én sem vagyok éppen a gyengék egyike - itt a szappanos kinyújtá vastag karját -, nem találtam soha legényt, ki, ha szappant főzünk, az üstöt a tűzről jobban le tudná emelni: de töröknek karját egy csapásra levágni, azt mégsem tudám. A töröknek kemény csontja van; ez nem tréfadolog.

- És mit tud kend arról: kemény vagy lágy csontja van-e a töröknek? Vagy talán szappant főzött belőle? - válaszolt a katona rosszkedvűen, míg polgárhallgatói társukat kineveték. - Nyújtsa ki vaskos karját akárhányszor; ha kétszer oly vastag volna is, abból katonakar mégsem válnék, éppoly kevésbé, mint kocsirúdból nem acélkard. A hadakozáshoz más kéz

kell, mint szappant kavarni vagy üstöt a tűzről leemelni: s ezt kend nem érti; én pedig csak azt mondom, hogy amit e székely ember tett, nem is érdemli, hogy felőle szóljunk. Mátyás korában a fekete sereg között nemcsak magyart, de akármennyi csehet ismertem, ki szintazt s többet tett, s alig dicsértetett meg érte. Én jelen voltam, midőn egy csapásra egész törököt vágtak kétfelé, úgy, hogy egyik része a lónak jobb, a másik bal oldalán potyogott földre. Nekem ilyen Dózsa-féle vitéztettekről ne beszéljen senki.

- Igazsága van - mondá engesztelőleg egy, a szappanos mellett álló kalmár, kinek bő köntöse soványságát nem takarhatá el -, kend, Imre, jobb idöket élt; de mit tegyünk, ha mai nap egész törököt senki sem vág egy csapásra keresztül, mégiscsak azt kell dicsérnünk, ki legalább a töröknek fegyveres kezét csapja le.

- És ki oka, hogy mai nap senki egész törököt nem vág keresztül? - folytatá az előbbi, szenvedéllyel. - A magyar vas nem lágyabb, mint annakelőtte volt; karokkal is megáldott az Isten; töröknek pedig, kit keresztülvághatnánk, éppen nem vagyunk szűkében, hisz pár esztendő óta úgy őrzik a határszéleket, hogy maholnap a pogány itt Szent György terén sétál körül; s miért nem hallunk többé oly tettekről, minőknek fiatal korunkban naponként tanúi voltunk? Nincs Mátyásunk többé! Míg ő a budai várban lakott, a vas is élesebb volt, minden kar hatalmasabb csapásokat osztogatott, s a törökök jobbra-balra hulltak szaporán, mint a rendek, mikor a gazda maga ügyel fel kaszásaira.

A polgárok helybenhagyólag integetének fejeikkel. Néhány e beszélgetés közt közelebb vonult egyén, kikben nem, mint most, egyenruháikról, hanem tartásuk- s viseletükből kiszolgált katonákra ismerünk, fennhangon sóhajtozott.

- Igazság! szent igazság! - mondá a sovány polgár - de mit tehetünk róla, hogy Mátyás meghalt, s méltó utódot nem hagyott maga után.

- Méltó utódot nem hagyott maga után? - vága szavába az előbbi még szenvedélyesebben. - És János herceg, ki már első ifjúságában a törököt Jajcánál megverte, ki míg élt, pogányt és lengyelt a határoktól visszaűzött, hogy ti nyugodtan rőfölhessétek kelméiteket: nem volt ő méltó utód?

- János herceg derék úr volt - válaszoltak egyszerre többen a polgárok közül -, de nem volt törvényes gyermek.

- Nem volt törvényes gyermek? - folytatá indulatosan az agg katona - s azért nem volt méltó, hogy királyunk legyen? s ha véletlenül az olasz asszonytól születik, e gyalázatos Beatrixtól, ki elég arcátlan volt a pápa s az egész római szentszék előtt azzal kérkedni, hogy Mátyás élete alatt Ulászló rimájává alázta magát,<sup>3</sup> akkor törvényesnek neveznök őt? vagy ha ő lett volna a buja asszonynak szeretője, s ha még gyászruhában megígéri, hogy elveszi, ámbár szavát később megszegné: akkor méltó volna, hogy királyunk legyen? János nem volt törvényes gyermek, de hogy most oly királytok van, kit még a csehek is sertésnek neveztek,<sup>4</sup> kit az urak előbb ökörnek szólítottak, és most, mióta Ujlakit legyőzte, téhennek hívnak,<sup>5</sup> ki alatt országunkat darabonkint elvesztjük: abban nincs semmi gyalázatos?

- De mit tehetünk mi erről? - mondá a kelenföldi szappanos, kire a katona beszéde látszólag hatott - tudvalevő dolog, a budai polgárok mind János mellett voltak. Ráskay uram neki adta át a város kulcsait; mikor a herceg 1490-ben a várat elhagyta, s seregeivel Pécs felé vonult, csaknem sírtunk. Úgy emlékszem, mintha csak tegnap volt volna. Mikor a seregek s utána a sok szekér Mátyás tömérdek kincseivel Kelenföldön keresztülvonult, ha nem csalódom, július 2-án volt, soha tikkasztóbb meleget nem éreztem, mind jajgattunk. Amerre a herceg ment, még a gyermekek is éljent kiáltoztak, s mikor pár nappal később Báthori István és Kinizsi Pál önagyságának seregeikkel utánamentek, még asszonyt sem lehetett a házán kívül látni, annyira

elszomorodtunk mind: de mit tehetünk? A herceget a Sárvíznél megverték, nekünk azt kellett királynak elfogadni, kit az urak választottak.

- Ilyenek kendtek, polgárok, mindég - mondá keserűen a katona -, ha egynek éljent ordítottak, a másik előtt boltjaikba bújnak, kezeiket örömben összecsapják vagy a zekébe dugják, s azt hiszik, mindennek eleget tettek: a világ azért úgy forog, mint kedve tartja; s kelmek rőfökkel mérik a drága velencei posztót. Mikor Zsigmond Kontot s vitéz társait itt a piacon lefejezte, a budaiak házaikba zárkóztak és morogtak, oly csendesen, hogy a házakon kívül senki nem is gyanítá, s Ország rézből öntette a zsarnok képét, s a várkapu fölébe állíttatá, hogy ércszeme örök időnkig megvetéssel nézzen le a piacra, hol a jámbor budaiak zsarnokságát túrték. Zsigmond itt a főpiac közepén építtetett templomot cseheinek, míg a magyar templom a németnek még maiglan adózik, s a magyar polgárok talán nem kiáltoznak éljent a császárnak, ez volt egész bátorságuk. Hunyadi Lászlót itt fejezték le, hol most állunk, s mikor a kapások este szőleikből visszajöttek, a budai polgárok nagyot sóhajtának, hogy a szegény munkások a városban nem voltak, mert e gyalázatos tettet bizonyosan akadályoztatták volna. Mátyás király e várost sárfészekből az egész világ csudájává tévé, s midőn egyetlen fiát üldözőbe vették, a budaiak közül egyetlenegy sem találkozott, ki mellette karját fölemelte volna. Mátyás jól tette, hogy vörös márvánnyal rakta ki palotáit, másképp a kőnek is pirulni kellene ennyi gyalázat fölött.

A kalmár látszó türelmetlenséggel hallgatá e beszédeket, melyek a budai polgár önérzetét sérték, s most éles hangon ellen kezdé szólni: - Kend Mátyásnak hív embere volt - úgymond -, s jól teszi; katonának jobb királya nem is volt soha; magam is sajnálom őt; mióta meghalt, soha annyi selyemkelmét nem adhatunk el; de ha Mátyás élne, bizony Szent György piacán a királyról így, mint kend, nem merne szólni senki. Igaz, ami igaz, a polgári szabadságnak is van becse, most legalább a budai polgároknak oly módon, mint Mátyás tévé, fejvesztéssel fenyegetve, jó reggelt nem kíván senki, s inkább egypár sing pántlikával kevesebbet adjak el, mint hogy ez még egyszer történjék.

- Adjon Isten sok szerencsét a szabadsághoz! - mondá az előbbi gúnyosan. - Mátyás alatt a király azt üzentette, hogy lefejezteti kelmeket, de egy hajsálukat sem bántották; most az Ujlakiak, Báthori, Drágfi, Kis, Horvát, s mit tudom én, mindazon nagyságos és nemzeti rablókat hogy hívják, fényes nappal elszedik holmijokat, s ha panaszkodnak, megverik s az árokba dobják kelmeket; ha e szabadság ínyökre van, adjon Isten jó egészséget hozzá.

A kalmár talán érzé e szavak igazságát, s nem felelt.

- Bizony, Imre, kend úgy beszél, mintha ribelliót akarna kezdeni.

- Szeretném tudni, kiért? - szólt a másik, kucsmáját mélyebben nyomva fejébe. - Zápolyáért, kinek apja miatt Bécset s egész Ausztriát elvesztettük? vagy a németekért? vagy hogy ismét csehet vagy lengyelt emeljünk a királyi székbe? ne féljenek kendtek, az öreg Imrének több esze van. De ha oly ribelliót csinálna valaki, ahol mindazokat, kik most kormányoznak, elkergetnék, a büszke bíbornokot, az urakat, püspököket s prókátorokat mind az utolsóig: akkor bizony isten, én is kezembe veszem buzogányomat.

- Jól fogja kend tenni - szólalt fel mély hangon valaki Imre háta mögött. A beszélgetők arra fordultak, s egy magas alakot láttak, mely papi köntösben a tömeg közé vonult, anélkül, hogy valaki arcát láthatta.

- Bizonyosan azon plébánosok egyike, kik a parasztokkal keresztes hadra készülnek. Istenem, hogy tolazkodnak! - így sóhajtott a kalmár, midőn magát az ellenállhatatlan emberártól, mely a várkapu felé tolongott, elragadva érzé, míg a szappanos egészen más irányban taszigáltatott tovább - csak paraszt ne volna a világon.



A piac ezen oldalán minden további beszélgetés lehetetlenné vált, a szorongatottaknak fohásza, káromkodás, itt-ott egy megkezdett szóvita, mely ha a vitázók a tömeg által széttolattak, akaratuk ellen ismét félbeszakasztott, egy helyen kacaj, a másikon rimázkodás, sőt itt-ott néha egyes ütlegek, mikben főképp a társaság fiatalabbjai részesültek, midőn körülbújva valakinek lábára hágtak - mindezek oly zavart képezének, melyet leírni éppoly nehéz, mint képzelni könnyű, miután olvasóim között hihetőkép már mindenik többször látott tolongást, s a tömegek ily alkalommal a tizenhatodik században szintúgy viselték magokat, mint most.

A piac kelet felé fekvő része aránylag üresebbé vált, miután a nép, senki sem tudta miért - mi tömegeknek az anyagi, mint az erkölcsi világban szokása -, a másik oldalra tolult, s itt néhány budai tanácsbeliek s előkelőbb polgárok tűntek fel, több körökre oszolva, tanácsnoki méltósággal vagy azon nyugodt önmegelégedéssel beszélgetve egymással, mely gazdag polgároknak legjellemzőbb tulajdona.

Itt állt Nagy Péter uram, Szent György nap óta a város bírása, körülötte Szabó Benedek, Piller János, Posztómetező Filep és Pécsy Benedek, még néhány előkelőbb magyar polgárral s az udvarhoz tartozó alsóbbrendű nemessel. Nem messze tőlük külön körben Francesco Marsuppino, Giacomo Martineotta, Giuseppe Athaniano, Battista Racon s más, akkor Budán lakott kereskedők beszéltek egymással - míg a németek Hammel Mihály plébánosuk köré gyülekeztek, hol Harber János, kit a német polgárság jövő évre bírónak jelölt ki, Peterdorf Péter, Arnold János s a könyvárusok: Feger Tibold, Kaym Orbán, Hekel István s még többen, látszólag rosszkedvűen nézegettek át magyar polgártársaikra. - A seb, mely a német polgárság hiúságán magyar bíró választása által ez évben ejtetett, újabb vala, hogysem már feledékenységre merült volna; s meg kell vallani, hogy a magyarok is nem egy kihívó tekintetet vetének át a németekre.

Ki ezen egyes csoportokat látá, első tekintetre tudhatá, melyikét látja maga előtt azon három nemzetiségnek, mikhez akkor Budának minden előkelőbb polgárai tartoztak.

Az olaszok hazánkban mindég idegenek maradtak. Történt, hogy kereskedői családokból két-három ivadék itt tölté életét; de a haza, melynek nevének szívök feldobogott, melynek dicsőségére büszkéek voltak, s melynek minden szenvedéseit mélyen érezték, Genua, Florenc vagy Velence maradt. Életük legszebb emléke azon rövid időszak volt, melyben e hazát egy ízben meglátogathaták; legfőbb reményök az maradt, hogy azon esetre, ha régi hazájuknak politikai viszonyai, mik által elűzettek, megváltoztak, vagy ha itt a barbár földön majd eléggé meggazdagodtak, visszamehetnek a szép Brenta vagy Arno partjaihoz, hol az ég kékebb, a fa édesebb gyümölcsöt terem, s a nyelv nyájasabban hangzik káromkodás között, mint a magyaroknak vagy németeknek leghízelgőbb szójárásai. - Az olasz kereskedők öltözetükben s egész külsejükön megtarták honi szokásaikat. Külsejükből s főképp azon módból, miszerint anyanyelvöket kiejték, mindenki megismerheté, Olaszország melyik részéből származnak; hogy évek óta Magyarországon laknak, sőt hogy talán mind maguk, mind apáik itt születtek, arra semmi sem mutatott. Beszélgetésük tárgya: Olaszország állapota vagy kereskedési viszonyok s anyagi érdekeik voltak; s legfőképp ha a pápától, a velencei dogetól vagy valamely olasz fejedelemtől követ érkezett, akkor tanúsítottak e hon közölgaira nézve több részvétet, azt is inkább azért, hogy az idegen követet a magyar dolgok állásáról híven tudósíthassák, mint mivel magukat általok, mint magyar dolgok által, érdekelve érezték.

A fővárosban létező nemzeti viszálykodások között az olaszok több vonzalmat mutattak a magyarokhoz, mint kikhez legjobb vevőik, vagyis az egész nemesség tartozott; miután azonban kevesebben voltak, hogysem maguk felsőbbrendű követelésekkel léphettek volna fel a bírák választásánál, arra nézve legalább, mi azoknak nemzetiségét illeté, többnyire

közönyösek maradtak. Annál több súrlódásokra adott ez ügy alkalmat Budának magyar és német lakosai között.

Századunkban, midőn hosszú politikai együttlét s százados érintkezések után a falu vagy város minden pillanatban arra intetik, hogy egy nagy egésznek része, az egyes polgárnak honszeretete az egész közállományra terjedhet ki: a középkorban a XVI. századig, sőt több országban még később is, ez másképp vala. A szeretet, mellyel az egyes a közállományhoz ragaszkodik, nagyrészt a közállomány által élvezett jótétemények eredménye: s miután akkoridőben az egyes polgár az egész országgal alig jöhetett érintkezésbe, s pártolását sohasem tapasztalá: természetes, ha azon érzemény, mellyel korunkban a hazához ragaszkodunk, csak egyes városra vagy kerületre terjedhetett ki. A budai polgár a XVI. század alatt mindenekelőtt *budainak* érzi magát; őt nem az ország szabadsága, hanem városa kiváltságai érdeklék, s innen van, hogy fővárosunk német lakosainak követelése a korban, melyről szólunk, nem látszottak oly szörnyetegeknek, minőknek azokat jelenleg tartanók; ámbár a magyarok e követelések helytelenségét már akkor is kezdék érezni.<sup>6</sup> Budán, ha e város az országtól elkülönözve tekintetik, a németek többségben voltak, s nincs okunk csudálni, hogy a község egész kormányát kizárólag maguknak követelék, ha tudjuk, hogy régi királyaink a szász földön s a szepesi városokban német gyarmatoknak hasonló kiváltságot adni elég vigyázatlanok valának, s hogy többi városainkat is majdnem kizárólag németek lakták s kormányozták.

E viszálykodások egyik fő előmozdítója, már helyzeténél fogva, Hammel, Szűz Mária budai nagytemplomának plébánosa s a király gyóntatóatyja volt. E templom, mely noha azt a középkor nagyszerűbb épületei közé senki sem fogja számítani, még a jelen pillanatban is a város legnagyobb egyháza, Budának akkor főtemploma vala, s egyszersmind a németek által olyannyira kizáró tulajdonul tekintetett, hogy benne egyházi szolgálatot tartani csak német papoknak engedtetett. A magyarok Szent Magdolna templomába, ámbár szinte régi s díszes, mégis sokkal kisebb egyházba szorítottak. A városban tartózkodó nemesség s a magyar polgárok itt vőnek részt az isteni szolgálatban; itt voltak a magyar mesteremberek oltárai; itt, a templom körül, a magyarok temetkezéshelye. Valamint Szűz Mária templomában a német: úgy itt a magyar polgárok gyakorlák kizárólag a patronátus jogait; szóval a két nemzetiség sehol sem vala inkább elkülönözve egymástól, mint éppen egyházi tekintetben.

E viszony szükségképp szinte számos súrlódásokra adott alkalmat, annyival inkább, minthogy Szűz Mária templomának igazgatói sem a magyar nyelv használatát megengedni, sem a templomnak mint főtemplomnak jogairól lemondani nem akarnak, s a végzetetlen per, mely már a XIII. században megkezdve, a XV. század közepéig folyt, a kedélyek lecsillapítására alkalmas eszköz nem lehetett. Mióta meghalt Donald, a bécsi skótok apátura, kit IX. Bonifác ez ügyben bírónak rendelt, a per ugyan fél századnál tovább szunnyadott, s a két templom meghagyatott régi állásában, úgyhogy a német a város keleti, a magyar nyugoti s éjszaki részén gyakorlá hatóságát, miután azonban ez elosztás mellett szükségképp fordultak esetek elő, hol magyar házbirtokosok vagy lakók a német, s még számosabbak, hol németek a magyar plébános hatósága alá jutottak, a létező béke csak törvényes szempontból vala annak nevezhető, minthogy naponként új viták s vetélkedések fordultak elő, s a két egyház hívei egymást csaknem eretnekeknek tekinték.<sup>7</sup>

A vita, mely Budán a magyar és német polgárok között folyt, Szűz Mária plébánosára nézve, mint látjuk, személyes érdekű vala, s Hammel Mihály nem tartozott azok közé, kik ily körülmények között követeléseikről le szoktak mondani.

E férfi, ki mint Ulászló gyóntatóatyja, az udvarnál is nem csekély befolyással bírt, s kit most Buda előkelőbb polgáraitól körülvéve találunk, a német elem képviselőjének, sőt mióta Szent

Magdolna temploma az évenkénti egy mark ezüstöt, mellyel az 1390-i egyezés után tartozott, nem fizette, mártírjának tartá magát, s a német császár trónköveteléseinek nála buzgóbb pártolója nem volt már azért is, mert a Buda s Bécs között szüntelen fel s alá járó Cuspinian barátsága által rendkívül megtisztelve érzé magát, s Zápolya részéről, kinek érdekeit egy ideig - főképp Zápolya Borbála házasságánál - előmozdítá, már mit sem remélt.

- Amint mondtam, kedves Peterdorf uram - szólt a plébános, kinek úgyis piros arcai a már sokáig folytatott beszélgetés alatt még vörösebbekké váltak, midőn szemeit a piac másik oldalán tolongó népre fordítá -, ez országban béke nem lesz, míg a római birodalomhoz nem tartozunk.

Kaym Orbán és Arnold János felsóhajtának; Harber kétkedve rázta fejét, s csak azt jegyzé meg, hogy ez talán sohasem fog történni.

Hammel, ki valamint egyházi, úgy világi dolgokban ellenmondhatlan tekintélynek tartá magát, s ki, főleg e pontra nézve, még csak kételyt sem tűrt, majdnem indulatosan folytatá a beszélgetést. - Csudálom, hogy Harber úr ily módon gondolkozik - mondá -, jövődöbeli bírónktól mást vártam. Én még egyszer mondom: béke nem lesz, míg német kormány alá nem jutunk; e magyarok szemtelenségökben túlmennek minden határon. Nem áll-e a város jogkönyvében, hogy bíró csak német lehessen? S ím, most is magyar bírót választottak. Szent István e pogány nép megtérítésére nem is talált volna püspököket, ha nem hozza be Németországból; s e nép elég arcátlan törvényt alkotni, hogy a külföldi, ha magasabb egyházi hivatalt vállal, vízbe dobassék.<sup>8</sup> Ezt nem azért mondom - tevé hozzá szelidebb hangon -, mintha én magam valami magasabb hivatal után vágyódnám - a budai esperesség fölé két püspökséggel; de mondom azért, hogy a magyarok hallatlan követeléseit eszközbe juttassam; hisz annyira mentek, hogy már arra is kötelezék magokat, miszerint királyuknak külföldit sohasem fognak választani.

- Ki tehet róla? - szólt Feger Tibold, a könyvárus, ki, mint a németek egy része, a dolgokat mindég részrehajlatlanul tekinté - a magyarok otthon érzik magokat, s ha idegen királytól félnek, a tett tapasztalások után, bizony nem bámulhatni.

- Lássák, szomszédok - mondá Hammel még szenvedélyesebben -, ez az, ami megront bennünket. A németek között nincs összetartás. Ily gondolkozásmód, mint Feger úré, a legnagyobb birodalmat semmivé teheti; „regnum in se divisum” amint írva áll, fel fog oszlani, s ki lesz annak oka, mint minmagunk! Nem fekszik-e Kassa és Pozsony szintén Magyarországon? nem fekszenek-e ugyanitt más városok is? és mégis, lehet-e e városok akármelyikében németen kívül még más valaki is bírónak? S mivel vagyunk mi rosszabbak a kassaiaknál? mi által érdemeltük, hogy köztünk a botrányt tűrjük, mely szerint egy keresztyén város főbírája ugyanezen város főplébánosával ne is szólhasson? Menjenek a magyarok a pusztára, ott parancsoljanak, érte Feger úr?

Feger a plébánosnak nem nagy tisztelője volt. Valamint a francia forradalom előtt, úgy a reformációt megelőzőt időszakban azon eszmék, melyek később annyi zajjal léptek fel, már messze el valának terjedve, s az egyháznak látszólag még egész épségben fennálló hatalma, mint a folyó partján álló s a habok által lassanként alámosott épület, főtámaszától, melyet a közvéleményben talált, rég meg volt fosztva. A műveltebb osztályok, főképp azok, kik az irodalommal foglalkoztak, s a tizenhatodik században a könyvárus és könyvnyomtató, nem, mint később, kereskedőnek s mesterembernek, hanem az irodalom egyik főeszközének tekinté magát - már akkor ellenzéket képeztek a klérus ellen, s György könyváruson kívül, ki később mint Luther könyveinek legnagyobb terjesztője, életét máglyán végezé, Feger Tibold lépett fel Hammel túlzott követeléseire ellen mindég legbátrabban. Most is nyugodtan, de oly komoly

szárazsággal inté a lelkeszt mérsékletre, mely azon férfinál, kinek évek óta harminc káplán vakon engedelmeskedett - ennyien valának a főtemplom káplánjai -, csak az ellenkező eredményt idézhette elő.

- Igen, mérséklet! - válaszolt Hammel ez intésre. - Ismerjük Feger úr mérsékletét; hisz tudva van, néhányan a könyvárus urak közül, főképp ő, annyira mérséklük magokat még az isteni tiszteletben is, hogy egész esztendőkön át templomunkban egy poltrával sem áldoznak; de vannak, tisztelt Feger uram, nem oly mérsékelt, nem oly ildomos emberek is, s azok azt hiszik, hogy ha nemzetiségünket biztosítani akarjuk, előre kell gondoskodnunk.

- Hogy újra oly szerencsétlenséget idézzünk elő, minőnek Albert alatt elődeink tanúi voltak - vágott szavába az előbbi -, hogy házaink ismét feldúlassanak, becsületesen szerzett vagyonunk elraboltassék, s mindez csak azért, mert néhány túlzó nem tud helyzetén megnyugodni. Akkor királyunk német volt, de sem ő, sem a majdnem szentként tisztelt Marchiai Jakab a németeket a magyarok bosszújától meg nem őrizhette, s nem hiszem, hogy Hammel úr, ha a magyarok ellenünk ismét föllázadnának, ótalmunkra több hatalommal bírna, vagy hogy maga a király igen kedvesen vehetné, ha tudtára esik, miszerint Szűz Mária plébánosa s a német polgárok, míg ő s királyi fia él, koronája felett rendelkeznek.

A hetvenöt év előtt történt lázadás említése a polgárookra szembetűnő hatással vala. A város a pápai bulla kihirdetése óta telve volt gyülevész néppel; a zászlósurak zsoldosai nemegyszer adák azon gyűlölségnek jelét, mellyel magok s uraik a németek ellen viseltettek, s hogy a közrend fenntartására a fővárosban semmi eszközök nem léteztek, arról a láрма s tolongás a piacon mindenkit meggyőzhetett. De annyival kisebb hatást tett a király neheztelésének említése; a hallgatók egy része mosolygott, a többiek csaknem bámulva néztek a könyvárusra.

- Ulászló király őfelsége nagyon kegyes úr - jegyzé meg Peterdorf nyugodtan -, s hív budai polgárainak bizonyosan nem fogja rossz néven venni, ha ők is gondoskodnak jövőjükről; úgyis míg ő vagy királyi fia él, hívebb alattvalói, mint mi, németek, nincsenek az országban. Ha azonban az isteni gondviselés...

A szóló, mint egyáltalában a Szent György téren beszélgetők közül mindenkinek szavai, e pillanatban iszonyatos zaj által szakítottak félbe. - Le vele! üsd agyon! meg kell ölni valamennyit! - ily kiáltások hallatszottak a piac másik oldalán, s közben jajgatás és sikoltások tölték a levegőt.

- Jézus Mária! - sóhajtott Harber - mi lehet ez?

- Le azokkal, kik posztóban járnak! le a bérruhással, az urakkal s szolgálkkal! - bögött a sokaság.

- Takarodjatok, paraszt kutyák - ordított egy hang, de a zaj e szavak folytatását érthetlenné tévé.

Botok, itt-ott kardok emeltettek.

- Üsd le, aki nem paraszt - kiáltott az egyik rész.

- Vágd le a paraszt kutyákat - lármázott a másik, s a rémülés, melyet e zaj okozott, annál nagyobb vala, mivel az egész tér telve levén emberekkel, valódi okát senki sem tudta.

A polgárok Zsigmond temploma felé vonultak vissza, s a németek, kik a magyar koronát a császárnak szánták; a magyarok, kik kevés lépésnyire tőlök azonegy időben arról beszéltek, miként lehetne amaz esetre, ha a magyar Jagellók kihalnának, Zápolyát királlyá tenni, s az olaszok, kik a párkány s bársony magasabb áráról tanácskoztak, feledve viszálykodásaikat, a Zsigmond-templom gót gyámoszlopai mögé vonultak. Főtisztelendő Hammel úr maga, a

lehető legszelídebb hangon, mégpedig magyarul kérde Nagy Péter uramtól: ő mint bíró, nem tudja-e mind e zajnak okát?

A bíró erről éppen oly keveset tudott, mint a körülállók, s azok is, akik az oszlopok gót ékességeihez kapaszkodva, föllebb másztak, csak annyit mondhatának, hogy a verekedés a parasztok s Perényi nádor önagysága csatlósai között kezdetett, s hogy az előbbiek máris vissza kezdenek vonulni.

E visszavonulás a piacon létező zavart még inkább növelé, főképp miután Bakács hajdúi, a bíbornok palotájából a verekedés helyére sietve, a parasztoknak pártját fogák, s a nádor csatlósait kivont karddal támadák meg. Nagyobb szerencsétlenség történt volna talán, ha Batthyányi Benedek, a várkapitány, néhány lovassal a piacra nem jó, s a komoly küzdésre készülöket szét nem kergeti.

A lármának oka, mint később kitűnt, néhány illetlen kifejezés volt, mellyel a parasztok egyike egy csatlós irányában élt. Ez ütéssel felelt. A parasztok bosszút akartak állni, s a nádor csatlósaitól hihetőleg keményen megbüntettettek volna bátorságukért, ha a bíbornok hajdúi által, kikkel szüntelen súrlódásokban éltek, meg nem akadályoztatnak. - Az egész történet Budán akkoridőben oly közönséges vala, hogy miután a béke helyreállt, senki sem beszélt többé felőle, s mindenki nyugodtan vagy előbbi beszélgetését folytatá, vagy ismét türelmetlenül azon pillanatra várt, melyben a nap hőse végre megérkezendik. - A hajdúk s csatlósok széteszolva azzal biztaták magokat, hogy a megkezdett tusát, melyben Batthyányi által félbeszakasztattak, a jövő kedvező alkalommal folytatni fogják.

A közönyösségben, mellyel a budai polgárok e rendbontásról oly hamar megfeledkeztek, csak azon pestiek nem osztozkodtak, kik szokásuk szerint a budaiaktól elkülönözve, a királyi várba vezető híd innenső oldalán foglaltak helyet, s óráig tartó várakozás után most azzal vigasztalák magokat, hogy a szomszéd városban uralkodó rendetlenség fölött álmélkodhattak. Pest és Buda századok óta vetélytársak valának. Ama város nem feledheté, hogy a magát most büszkén fővárosnak címző Buda egykor csak új pesti hegynek - novus mons pestiensisnek - neveztetett; míg ez ismét Pestnek függetlenségét legnagyobb sérelmének tartá, ismeretes dolog lévén, hogy Zsigmondig a pesti bíró s két tanácsnok a budai tanács által neveztetett ki, s hogy a város ebbéli szolgasága alól csak azáltal mentheté fel magát, hogy a királynak ezer aranyforintot, melyet az előbb a budaiaktól kért volt, kölcsönadott. A pestiek, éppen mivel Budának felsőbbségét magok is érzék, e tekintetben még szenvedélyesebbek valának; s minthogy sem a budai épületek s templomok nagyobb szépségét nem tagadhatták, s elismerni kénytelenítették, hogy a vár alatti kertek nagyobb kiterjedésűek, mint melyeket a király a Duna innenső partján bírt, legalább sohasem mulasztották el a szomszéd városban történt minden rendzavarást kiemelni; s ki Budát csak a pestiek leírásából ismeré, azt szépen épült zsigványbarlangnál alig tarthatá egyébnek.

- Hallott-e ember ily valamit? - mondá egy vastag tanácsbeli a vargák előljárójához, midőn a tolongás közt félrerántott felső köntösét helyre igazítá - fényes nappal, nyilvános piacon, a király palotája előtt ily verekedések! Ha én őfelségének volnék, Pestre költözködném; ez a budai tanács nem tud rendet tartani.

A körülállók mindenben oszták a szóló véleményét, főképp a varga, ki hallatlan igazságtalanságnak állítá, hogy ez alkalommal, mint már többször, nemcsak a budai, de még a pesti polgárok is majdnem agyonnyomattak; ámbár, ha már valakit szorítani kell, a méltányosság azt kívánná, hogy csak a budaiak szenvedjenek, kik az urak és seregeik ittlétének hasznait úgyis egyedül élvezik.

- S mintha bíró és tanácsbeliek nem is volnának - mondá ismét az előbbi -, semmi rend, semmi felvigyázat; élne csak Mátyás király, holnap, jótállok, egypár a csonkatoronyba vándorolna.

- Ha én király volnék, valamennyiök fejét lecsapatnám. Egész mentémet elszakították - szólt egy másik, midőn eltépett ruháit mutogatá a mellette állóknak, s magyarázatul azoknak áráról értekezett.

- Mit mond kegyelmed, Szaleresi uram, e néphez? - szólt halkabban egy úrias külsejű férfi, szomszédjához fordulva - egynek elszakítják ködmönét, s mindjárt az egész várost felakasztatná, mintha Pesten, Budán nem volna száz ember, ki az elszakított ruhát fél óra alatt összevarrhatja ismét.

- Kegyelmednek igazsága van - felelt a megszólított -, de az is igaz, hogy a tolongás nagyon erős volt, szegény Klárikámat majdnem agyonnyomták - tévé hozzá egy, karján függő deli leányra fordítva szemeit, kinek mosolygó arcán minden inkább, mint a kiállott veszélynek nyoma volt szemlélhető.

- Nem oly nagy veszedelemben forgott, mint a szomszéd gondolja - szólt nevetve egy óriástermetű férfi, kit az egész város csak a nagy mészárosnak nevezett. - Zsuzsimra szorították, s könnyebb volna valakit dunnákkal agyonnyomni, mint feleségem mellett.

A köpcös mészárosné nemigen jókedvűen fogadá férje tréfáját, főképp miután Klári s még néhány mellette álló mosolygását észrevevé; az úr azonban, ki a beszélgetést megkezdé, anélkül hogy e házassági jelenetre figyelne, Szaleresinek azt kezdé bizonyítgatni, hogy tulajdonképp szorongatás nem is volt. - Becsületemre mondhatom - szólt méltósággal -, én nem is vettem észre, hogy taszigálnak. Ha kegyelmed Rómában lett volna, öszentsége X. Leo választásánál, akkor szólhatna tolongásról. Nem tudom, hány százat nyomtak agyon. Talán minden budai s pesti ember összevéve sem tudna egy embert agyonnyomni. Hisz ez nem is város - cospetto di baccho.

Mellőzöm a számos ellentmondást, melyet e szavak a körülállók, főképp a mészáros részéről előidéztek; minthogy azonban történetünk folyama alatt mind a most szólóval, mind Szaleresivel többször találkozandunk, talán nem fölösleges, ha olvasóimat velők megismerkedtetem.

Mi mindenekelőtt azon úri embert illeti, ki csak imént Rómáról szólt, s az akkori ízlés legfinomabb szabályai szerint készült ruháiban úrias leereszkedéssel tekintget körül, alig találkozhattunk volna valakivel, ki akkoridőben Budán ismeretesb s főképp a fiatal nemesség között kedvesebb volt volna, mint Rozgonyi vagy jobban mondva Ollósi Tamás ökgigyelme. S méltán. A magyar nemesség akkoridőben, mint később is, sokat tartott öltözetére. A történetekből tudjuk, miként Ujlakon, midőn e vár Ulászló seregei által ostrommal bevétetett, a hercegnek háromszáz fényes öltözete találtatott,<sup>9</sup> s mint ő, úgy mások, ha az udvarnál megjelentek, arany és ezüsttel hímzett köntösökben versenyeztek egymással. Feltűnni öltözet által tehát Budán csakugyan a nehéz dolgok közé tartozott, és mégis azon egyén, ki most előttünk áll, e tekintetben is minden szemet magára vont. Csizmáitól fövegéig minden darab ruha oly tökéletesen vala készítve, hogy saját nemében mintaként vala felállítható. Nem volt dolmány vagy nadrág, mely oly helyesen állana, mint Ollósi uramé; nem leheté mentét találni, mely szebb redőkben folyt volna le valaki vállain, mint az övé, s mi a néző figyelmét még inkább magára voná, az vala, hogy ámbár e korban mindenki, ha lehetett, arany vagy ezüsttel cifrázá fel magát, s boglárokkal kirakott kardkötőn béke idején is kardot viselt, Ollósi kék dolmányán s vörös mentéjén drága érc helyett csak selyemhímzés vala látható, a fegyver pedig egészen hiányzott, mi annál feltűnőbb volt, minthogy mindenki észreveheté, hogy ezt nem

kényelem kedvéért teszi, s jobb kezét, melyben kis pálcáját viselé, oly módon tartja bal csípőjén, hogy idegen a mente redőivel takart ártatlan nádat szükségképp fegyvernek gondolá. Mi mindezekon kívül a néző figyelmét még inkább Ollósira voná, ama különbség, vagy helyesebben mondvá, azon ellentét vala, mely e férfi arca s testének egyéb tagjai között létezett; az elsőnek sötét kecskeszakálla által még inkább kitűnő soványsága annyira nem fért az izmos tagokhoz, melyeket ruhái takartak, hogy az egész ember mintegy két egyén összesítésének látszott, s a néző alig tudá, mit bámuljon inkább, a természet mostohaságát-e, mely ez arcot alkotá, vagy a szabó bőkezűségét, ki, amennyire művészete felhatott, ez archoz ily deli testet teremtett.

Ollósinak magaviselete szinte rendkívüli volt. Ha az udvarnál vagy a Budán lakó nagy urak valamelyikénél sok ember összegyűlt, ő a termekben nem szokott megjelenni, ily alkalommal a nép között járt, s elfoglalva a legjobb helyet, melyet neki mindenki tisztelettel átengedett, barátságosan köszöntgeté úri ismerőseit, néha mosolygó helybenhagyást, néha rosszallást intve fejével. Minden nagy úrnak életét s származását ismerve, mindenikről valamely jellemző történetet vagy mondát beszélve, boldognak érzé magát, ki ily alkalommal mellette állhatott. Ilyes nagyobb ünnepélyeket kivéve, Ollósi majdnem egész idejét nagy urak társaságában tölté. Ki reggel hozzám, az első családok ivadékait nála találá; az utcán Móré, Perényi Ferenc s ezekhez hasonló fiatal urak kíséretében járt körül. Az udvarnál kisebb tekintetben álló ifjak s apródok türelmetlenül lesék a pillanatot, melyben vele pár szót válthassanak; s tisztes polgárok vagy más még szegényebb sorsú emberek sokszor órákig vártak Bakács palotája előtt, hogy a hatalmas férfinak minden alázatossággal egy-egy esedező levelet adhassanak kezébe, oly kérelemmel, hogy azt illő alkalommal a bíbornoknak, országbírónak vagy a szepesi grófnak átadva, hatalmas befolyásával pártolja; szóval, a bíbornok után látszólag nem volt hatalmasabb ember, mint Bakács bíbornok úrnak - *udvari szabója*; mert ez az, kit olvasóim Ollósi uramban maguk előtt látnak.

A szabónak egykori neve Rozgonyi vala, melyet, Rozgonyban születvén, Isten és ember előtt joggal választhatott; de a büszke Rozgonyiak nem szívesen tűrék e névrokonságot, s azért a tűművész, Bakács ellenmondhatlan parancsához képest, Ollósinak nevezé magát, a nemtelen hangú néven azáltal segítve, hogy azt mindég sóhajtvá mondá ki, míg többek által csakugyan Hollósinak neveztetett, s idegeneknek itt-ott értésére adhatá, hogy vére Hollós Mátyáséval bizonyos, ha nem is törvényes, legalább annál természetesebb rokonságban van.

E kényszerített névváltoztatás azonban annyira nem ronthatá meg eddigi tekintélyét, hogy kegyei az egész ifjúság által most is inkább kerestettek, mint valamennyi Rozgonyié együttvéve. Az udvarnál nem volt ember, ki bizonyos tekintetben kegyeitől nem függött volna. Úrfiak, kik a királyról megvetéssel szóltak, nem merték volna Ollósit megsérteni, nehogy ez valamely ruhadarabot bizonyos napra el nem készítve, rajtok bosszút álljon; mi csuda tehát, ha e viszonyok a szabó természetes hiúságát a túlzásig kifejték, s hogy ő, kinek mindenki annyi fontosságot tulajdonított, végre magát a legnagyobb fontosságú személynek tartá. Bakács, kit szabójának méltóságos magaviselete s leereszkedő modora mulattatott, mindent elkövetett, hogy e meggyőződést még inkább nevelje; s miután Ollósi csakugyan némi befolyással bírt, s azt mások javára szívesen használta, természetes, ha túlzó követelései eltűntek, és sokan majdnem éppoly alázatosan szóltak vele, mintha magához a bíbornokhoz közelítenének. A férfiú, kit ezen igen érdekes egyéniség mellett találunk, s kinek neve - mit akkor, őt, magát kivéve, senki sem hitt - hazánk történeteiben fenntartatott, Szaleresi Ambrus vala, Pestnek egyik leggazdagabb kereskedője, s mint ő maga gondolá, azon férfiú, ki polgártársainak bizodalját legnagyobb mértékben bír, s ki Pesten, amit akart, azt keresztülvihette.

A polgári elem nálunk sohasem bírt oly fontossággal, mint Európa egyéb nemzeteinél. A magyar nemes életét a táborban vagy pusztáin tölté, hol a társas élet kényelmeit nélkülözve, egyszersmind korlátaitól ment vala; a paraszt a falukon urának földét művelé: s városaink lakosai nagyrészen azon idegenekből álltak, kiket Szent Istvántól kezdve majdnem minden királyaink szívesen láttak e hazában letelepedni, s nagy szabadságokkal ajándékoztak meg, részint, mert bennök eszközt kerestek, melyet a lázadásokra hajlandó magyarok fűkezésére használhattak; részint mivel a városok adója a királyi jövedelmek egyik legbiztosabb ágát tevé. - Városaink eszerint idegen, az összes nemzettől különvált elemet képeztek; mintegy német szigetekként álltak itt a magyar tenger közepett, idegen nyelvvel s szokásokkal, sőt mint a fennmaradt budai jogkönyv bizonyítja, idegen törvényekkel is; s miután minden törekvésök csak abban állt, hogy magokat az összes haza befolyásától szabadon tartsák, s elkülönözve a nemzettől a király sajátjai - *peculium regium* - maradjanak, a közdolgok vezetésére különös befolyást nem gyakorolhattak; arra pedig, hogy különválva a nemzet többi részétől, mint más országok városai, a közdolgok mérlegében hatalmas súlyt képezzenek, a magyar városok sem elég számúak, sem elég kiterjedésűek nem valának.

Mind e viszonyok azonban városi polgáraink által nem méltányoltattak, s Pest, Buda vagy Kassa polgárai haraggal utasítottak volna vissza mindenkit, ki őket arra figyelmeztetné, hogy köztük s Nürnberg vagy Augsburg polgárai között nagy különbség létezik. Polgártársainak ezen csalódásában senki sem osztozott oly nagymértékben, mint Szaleresi, s ez egész magaviseletének oly irányt adott, mely nem illett helyzetéhez s még kevésbé jelleméhez, olyannyira, hogy a sok tekintetben tiszteletreméltó ember sokszor nevetségessé vált, főképp miután az elmélet, melyet magának a polgári lét méltóságáról képezett, egyenes ellentétben állott hajlamaival.

- Nincs nevetségesebb dolog - így szólt Szaleresi sokszor barátai között -, mint ha polgár minden jöttment nemesember előtt bókol; nincs úr az országban, ki egy pesti bírónál többre becsülhetné magát; s minek alázzuk meg magunkat előttök? - Ez volt a teória, s ha a jövő pillanatban valamely úrfi boltjába jött, a földkerekségen nem volt nála alázatosabb ember. - A polgárnak nincs szentebb kötelessége, mint hogy városa kiváltságait sértetlenül fenntartsa - így szólt, s ha a nádor vagy Bakács tőle mint tanácsbelitől oly valamit kívántak, mi e kiváltságokkal össze nem fért, senki sem tudott kevésbé ellenállani. Benne egyikét azon - éppen jobb emberek között nem ritka - egyéniségeknek látjuk, kiknek hajlamai az eszménnyel, melyet követésül választanak, örök ellentétben állanak, s kik, mivel minden alkalommal vagy választott elveiket vagy természetes hajlamukat sértik, szüntelen küzdésben önmagokkal, megnyugodni sohasem tudnak.

E határozatlanság, melyet mindenki ismert, s azok, kiknek vele dolguk volt, sokszor kárára használtak, miután az, ki gyengeségét ismeré, majd hajlamainak, majd elveinek hízelegve, őt bármily irány követésére bírhatá, észrevehető vala Szaleresi egész magaviseletén, sőt arca kifejezésén is, melyen természetes jóságán kívül csak szüntelen határozatlansága látszott; de e természetes jóság s általán véve elismert becsületessége a jellemeszilárdság hiányát elfeledteték, s az udvar és a főurak legkedvesebb kereskedője - minek magát szívesen nevezeték - megtartá tekintélyét polgártársai között is, kik a méltóságot, mellyel aranygombos sötétzöld köntösében körüljárt, szívesen tűrék, éppen mert mindenki tudta, hogy a felsőbbség, melyet magának külsőleg tulajdonít, őt abban, hogy bárkinek engedjen, nem szokta akadályozni.



- Porco di Bacco! én még egyszer mondom, Buda nem is város - folytatá Ollósi, miután a tolongás megszűnván, fecsegésében nem akadályoztatott többé -, s ha a Dunát telirakják házakkal, s azután még Pestet hozzáveszik, s az egész Rákost Cinkotaig telepítik, még akkor sem lesz több jókora falunál.

A mészáros nevetett, felesége s néhány mások bámultak, Szaleresi méltósággal arra emlékezteté, hogy ő maga is eleget utazott, de oly várost, mely az egész tért Buda s Cinkota között elfoglalná, mégsem látott. - Boroszlóban voltam, Nürnbergben, Ratisbonában - folytatá nagy önmegelégedéssel, melyben Klárija osztozott -, sőt Velencében és Genuában is, de ily várost nem láttam.

- Nem látott? elhiszem, kedves Szaleresi uram - folytatá amaz egykedvűen -, de volt-e Rómában? - Szaleresi rosszkedvűen rázta fejét. - Lássá, e Róma hét hegyen épült, mint azt minden krónikában olvashatja; éspedig mily hegyek azok! Rómában, amint tudva van, minden nagyszerű; e hegyek között, természetesen, völgyek fekszenek, és ez egész vidék tele van építve házakkal. Őszentsége, a pápa éppen most egy templomot építtet, melybe Pest és Buda minden lakosai egyszerre beleférnének, s a lakosokon kívül még az idevaló templomoknak is fele. Lássá, Szaleresi uram, ezt nevezem én aztán városnak.

- Aki hiszi, idvezül - szólt közbe nevetve a mészáros, kinek jókedvében a körülállóknak nagy része osztozott, míg Ollósi megvető tekinteteket vete a gyülekezetre. - S ugyebár, Ollósi uram - folytatá az előbbi ingerkedve -, Rómában nem is mehet ki az ember az utcára anélkül, hogy agyon ne nyomják? Oly tolongás van az utcákon, hogy ha valaki sétálni megy, s ép tagokkal jön haza, az egész háznép összecsapja kezét bámultában.

A szabó, ki, mint nagy urak szolgálai közönségesen, a népre nem kis megvetéssel nézett le, ezen, felfogása szerint illetlen tréfa által sértve érzé magát, de miután szavai igazságának védelmére más fel nem szólalt, ő pedig sokkal szívesebben beszélt, hogysem a megtámadásra megvető hallgatással feleljen, végre állításának bebizonyításához fogott, s pedig, oly emberrel lévén dolga, ki ruháit nem nála varratja, s kin eszerint bosszút állnia nem lehet, sokkal nyugodtabban, mint az ismert szenvedélyessége mellett várni lehetett. Beszédében egyes nagy urak neveinek említése s az, hogy Rómában volt, a főhelyet foglalta el.

- És mert kegyelmed Rómában volt - szólt mély hangon egy közel álló pesti tímár -, s mert, meglehet, pápa őszentsége választásánál jól megtaszigálták, nekünk polgároknak talán még grácia legyen, ha őnagyságaik csatlósai közénk verekedni jönnek, s minket feleségeinkkel összevissza taszigálnak?

Ollósi válaszolni akart, de az előbb szólónak szavait oly általános helybenhagyás követé, hogy tanácsosabbnak tartá, ha hallgat.

- Szégyen, gyalázat! - mondá egy kovács, ki ünnepi köntösével mesterségének sötét nyomait el nem takarhatá, midőn kormos kezével fövegét félrenyomá - mondom, szégyen, gyalázat, amit ezek az urak tesznek. Hétfőtől szombatig dolgozunk; a gyalu, a fűrész és kalapács késő estig hangzik az utcákon, s ha vasárnap kijövünk, s mulatni akarnánk, csak hogy az úrfiak lovaikkal le nem gázolnak, minden inas vagy apród többnek tartja magát polgármesterüknél.

- Ha még csak az volna - szólt egy másik sóhajtván -, de tönkretesznek. Nekem most is nyolc kocsis portékát, melyet társammal Olaszországból hozattam, raboltak ki Veszprém mellett. Jól tudom, kik tették, de mit használ, még alázatosan könyörögnöm kell, hogy csak azt adják vissza, minek úgylis semmi hasznát nem vehetik.

- De miért nem mégy a királyhoz? - mondá Szaleresi tanácsadólag - mondtam már, valamennyi pesti kereskedők s kalmárok veled megyünk, s elégtételt fogunk kérni.

- A királyhoz! - szólt az előbbi sóhajtván - minek? Hisz aki tótul vagy diákul nem tud, beszélni sem tud vele, és ő oly jószívű; ha valamennyünket koldusbotra juttatnak vagy megölnek, sem fog ő megbüntetni senkit. A nádorral s tárnok önagyságával is szóltam, ők is azt mondják, jobb, ha nem ütök lármát, úgysem használna. Tűrnünk kell.

- Igen, tűrnünk - mormogta a mészáros, kinek előbb víg képe egészen más kifejezést vón fel -, míg ostobák leszünk s magunkon segíteni nem tudunk, ha a nép csak egyszer derekasan megrázná magát, fogadom, sárba potyogna mind e féreg, mely rajta élősködik.

E szavak, melyek elég fennszóval mondattak, hogy Szaleresi s a körülötte állók által megértessenek, s melyekre Ollósi, mint az arisztokráciának e társaságban egyedüli képviselője, felelni készült, hihetőképp kellemetlen vitatkozásokra adnak alkalmat, ha éppen e pillanatban Batthyányi Ferenc és Móré László, a királynak ifjú kamarásai, nem közelítenek a hídhöz, s megjelenésük által a gondolatoknak más irányt nem adnak. A szabó, mihelyt megpillantá az ifjakat, kik délceg paripáikon a híd felé közeledtek, Mórénak viola- és Batthyányinak búzavirág-színű mentéi előtt minden egyébről megfeledkezett, s az ifjak megjelenése látszólag kellemes hatást tőn a többiekre is, kik bármily haraggal viseltettek a főbb nemesség ellen, ez ifjaktól legalább azt, hogy szebb két embert alig láthatni, nem tagadhatták meg, főképp miután a nyájas módot szemlélték, miszerint mindketten egyes polgárok köszöntéseit viszonzák.

- No, mit mond, Szaleresi uram? - kiáltott Ollósi, örömgragyogó arcokkal, midőn a lovasok lovászaikkal együtt a frisspalota gót kapuja alatt eltűntek - látott-e valaha szebb mentét, mint Batthyányié vagy oly dolmányt, mint melyet Móré ma felöltött; csak az kár, hogy a harmadik és negyedik kapcsot nyitva hagyta, pedig kétszer mondtam neki. Ez a legújabb divat; nincs is több ilyen, csak Perényi Ferenc önagyságának küldtem még egyet Nagyváradra; a paszomántot és crepinmunkát magam hoztam Olaszországból.

- A kelme is gyönyörű - szólt közbe Szaleresi -, mind a ketten nálam vették; szebb bársony sohasem volt kezemben, pedig csak három aranyával adtam rőfét.

- Harminchat arany egy mentére csak a bársonyért - fohászzkodott a vastag mészárosné, kinek Szaleresi Klári éppen egypár elmésséget beszéle el, melyeket Móré s Batthyányi néhány nap előtt atyja boltjában mondtak -, s csak úgy bánnak vele, mintha szűr volna. Mikor férjhez mentem, édesanyám barna tafotaruhát ajándékozott, rőfe fél arany, de ha rajtam van, alig merek mozdulni, s ezek az úrfiak még lóháton is bársonyban és damaszkban járnak.<sup>10</sup>

- A bársony, a többihez véve, még csekélység - vágott szavába a mellette álló öreg szücsmesterné -, de egy csomó olyan nyuszt, mint minővel Móré úr mentéje prémezve van, az idén nyolcvannégy arany; s hát még a boglárók!

- És a ló! - szólt közbe egy mellette álló öregebb ember. - A paripa, melyet őfelsége Som Józsnak ajándékozott, mikor temesi bánná lett, száz aranyba került, s isten engem, az, melyen Batthyányi ül, egy dénárral sem ér kevesebbet.

- Bizony jobb lenne, mind e ringy-rongy ruha helyett vasat vennének - szólt az imént említett kovács rosszkedvűen -, most ára lement; egy mázsa rúdvas egy arany; abból a török számára hány jó kard s buzogány kerülne ki!

- Adná Isten, hogy a vasat az olasz selyemkelméknél jobban szeretnék! - sóhajtott a pesti kalmár, ki előbb kiraboltatása fölött panaszkodott. - Rémség, amit tőlem elszedtek: huszonnyolc vég finom velencei posztót, melynek rőfe egytől három aranyig ért; skárlátot, melynek rőfeért magam ötödfél aranyat fizettem; egy vég arannyal átszőtt bársonyt, melynek rőfe tizenhat, két vég hasonlóan készült damaszkot, melynek rőfe három és öt; meggyszín atlatot,

melynek rófe egy és fél arany volt, két vég thabyt, négy vég talithot, fekete és sötétzöld párkányt, melynek rófe...

A szegény kárvallott hihetőképp elrablott szállítmányának egész lajstromát s árjegyzékét elmondotta volna, ha a mészáros által félbe nem szakíttatik. - Föl se vegye, szomszédom - mondá, s arcán a jókedvnek s keserűségnek azon különös vegyülete vala látható, mely különben szép vonásainak kellemetlen kifejezést adott -, portékája jó kezekbe került, csak valamivel rövidebb úton. Ha a kocsik Pestre szerencsésen megérkeznek: kinek adta volna el kigyelmed drága holmiját? Nemeseknek, főuraknak, nemde? Polgárember egész életében legföllebb egy-két ruhára való selymet vesz; már ezek mit adtak volna kigyelmednek bíbor s aranyos kelméiért? Írást, nemde? vagy akik írni nem tudnak, egy kis keresztvonást, s ezzel mit nyerne? Igaz, itt állhatna, s ha az urak mellettünk elmennek, testökön láthatá tulajdonát, elbeszélhetné szomszédainak, hogy Bánfi, Drágfi, Lorándfi s Isten tudja, hány emberfinek nadrágja, köntöse, lótakarója kigyelmed posztójából, bíborából vagy damaszkjából szabatott: de legyen akármi, ha ilyesmi mellett meghízik. Hány urat látok én naponként, ki a húsból, melyet székemből hozatott, egészen nekihízott, én nemigen gyarapodom mellette.

- Ami legrosszabb az egész dolognál - szólt most Szaleresi, ki a mészáros szavainál fejével helybenhagyólag inte - az, hogy uraink adósságaikat az idegeneknek ki szokták fizetni. Szerencse, hogy csak Budán, Pozsonyban, Sopronban s Nagyszombaton<sup>11</sup> rakhatják le holmiaikat, de közülök senki egy fillért sem veszít el soha, tömérdek, mennyi pénzt hordanak ki.

- Az azért van, szomszéd uram - válaszolt az előbbi szokott mosolygásával -, mert az idegeneknek itt Budán többnyire követük van, s nekünk csak királyunk; ha mi, magyarok - mi, úgy látszik, maholnap megtörténik - a sok cseh és német között, kik udvarunknál forognak, szintén majd csak követet tartunk, talán nekünk is jobb dolgunk lesz.

Míg ezen s ehhez hasonló beszélgetések tartattak, mindég több püspök s úr vonult át a hídon. Berizló Péter, veszprémi püspök s egyszersmind Horvát-, Tót- és Dalmátország bánja; a később oly híressé vált váci püspök, Zalkán László; Péter, a szentgyörgyi és bazini gróf, ki akkoridőben országbíró volt, Telegdi István, a tárnok, Báthori György lovászmester s velök mások, kik akkor az udvarnál legnagyobb tekintetben álltak, s kiknek némelyike a nézők között nem éppen kedvező ítéletekre adott alkalmat. Ulászló kormányja oly nyomorulttá vált, hogy mindazok, kik közhivatalokat viseltek, a nép bizodalmaival nem bírtak, s széles e hazában egyetlen népszerű nevet sem találunk. Gyűlölség vagy még több esetben megvetés, ezek voltak az érzelmek, mikkel a nép a főbb tisztviselőket tekinté, s ha félelem ez érzelmek nyilvánítását néha akadályoztatá is, legtöbb esetben mindenki tartózkodás nélkül kimondá ítéleteit, s ezek nem voltak, mert nem lehettek kedvezőek.

Ollósi, ki az egész világot csak saját művészetének szempontjából tekinté, s ki addig a haza haladásán nem kételkedhetett, míg évenként újdívatú mentéket csinált, s sujtásait új meg új minta szerinti tekervényekben varrá dolmányaira, természetesen egészen más véleményben volt; azonban sem a magasztalás, mellyel egyes főurakról vagy inkább ruhadarabjaikról szólt, sem a rosszallás, mellyel másokat illetett, kik a drága kelméket kontár szabók által elrontatják, nem talált részvétre; és a műértő férfiú csak a gyülekezet női része között talált értelmes hallgatókra, kik majd az egyes kelmék áráról, majd a varrásmódról vagy azon ifjú urakról kérdezősködtek, kik a szép köntösökben járnak, s ezáltal egyik legkitűnőbb tehetségére, a beszéd gyakorlására alkalmat adtak.

Az asszonyok, úgy látszik, nem osztozkodtak az érzelemben, mellyel a férfiak az udvarhoz menőknek majdnem mindegyikéről szóltak; s midőn a deli Bebek Ferenc s Drágfi János, a főasztalnok fia jöttek, maga a mészárosné is megvallá, hogy csakugyan a polgárok között nem

lehet ily szép fiatalembereket találni; mire Ollósi azon észrevételt tévé, hogy ez csak annak tulajdonítható, mert a polgárok többnyire rosszul varrt ruhában járnak. Főképp Szaleresi lánya, Klári, követé a szabó előadásait különös figyelemmel. - Nem volt az udvarnál főúr vagy asszonyság, kinek nevét s külsejét nem ismerte volna; a polgárleány sokaknak még ruháira is visszaemlékezett, melyeket más alkalommal viseltek, s nem lehetett nagyobb élénkséget képzelni, mint mellyel mindazon kis haszontalanságokat végighallgatá, miket Ollósi az egyes urakról elbeszélt, s mikhez ő maga örömragyogó arcokkal egyes kicsiségeket adott hozzá, hogy például ez s ez úrfi, ekkor s ekkor nálok a boltban volt, s neki, Klárinak, ezeket s ezeket mondá; mire néhány mellette álló polgárleány irigységében csaknem elsárgult, s egy-egy idősebb polgárasszony rosszállva rázta fejét.

Nem messze a pesti polgároktól, de tőlök azon szabad hely által elválasztva, mely a Várba menő urak kényelmére Bakács csatlósai által őriztetett, egy nagy csapat paraszt fogott helyet. Vad kinézésű, rongyokba öltözött emberek, szűrökkel vagy nyersbőrből készített bundákkal vállakon, részint mezítláb, részint bocskorokban, koldusoknak látszanának, ha fegyvereik nem mutatnák, hogy nem alázatosan könyörgeni jöttek. Egy része nehéz bunkókra vagy vas-villákra támaszkodott, mások hosszú rúdra egyenesen fölvert kaszát vagy szegekkel erősített cséplőt tartottak vállakon, s az izmos karok, melyek visszacsúszott bő ingujjaikból kilátszottak, mutaták, hogy e paraszti fegyverek bármily karddal megvíhatnak. Ki ez embereket látá, nem bámulhatott a rémülésen, melyet nagy számmal megjelenésök a városban okozott; s habár mindeddig semmi sem történt, mi Telegdinek s másoknak a kereszthad kihirdetése ellen nyilvánított aggodalmaikat igazolhatá: mélyebben látók már az első napokban sejdíték a veszélyt, s belsejükben átkozák a bíbornokot, ki hogy a hazát a töröktől veszélytől megmentse, rá sokkal nagyobb hozott.

A jobbágyok magok, egyeseket kivéve, még nem gyaníták hatalmukat, s rémülve visszavonultak, mihelyt valamely úrral vagy úri szolgálóval találkoztak. Szolgaságuk régiebb vala, hogysen a megszokott láncokat oly hamar lerázni mernék; még távol van lelköktől a gondolat, hogy az eddig uraik hasznára forgatott kaszát s cséplőt ellenök fordíthatják; s az egyetlen általános érzemény, mely e durva szíveket dobogtatá, a számos, közöttök forgó barátok s plébánosok által nevelt vallásos lelkesedés volt.

A parasztiok hallgatva álltak a híd mellett, csak olykor-olykor, midőn a fényesen öltözködött uraknak valamelyike mellettök elment, kérdezé meg egyik vagy másik szomszédjától az átmenőnek nevét. Ilyenkor a tömeg között halk mormogás vala hallható, melyet azonban rövid idő múlva ismét csend váltott fel. A nagy házak s az urak fegyveres szolgálói, úgy látszott, szüntelen félelemben tartják az egész tömeget.

E sokaság között, melyre az átelellenében álló polgárok néha aggodalomteli tekintetet vetének, leginkább két, az első sorban álló férfi voná magára a nézők figyelmét. Az egyik magas alak, kinek halvány arcát sötét papi köntöse még inkább kitünteté; a másik közép-nagyságú, de izmos férfi, s öltözetéről s fegyvereiről ítélve székely. Az első nemrég foglalá el helyét, s figyelme, úgy látszott, inkább arra volt irányozva, mi körülötte mondatott; a másik reggel óta nem mozdult a hídtól, s minden átmenő előtt levonva süvegét, a mellette állóktól halkán nevek után kérdezősködött. E férfiak, kiknek elsejénél egész személyessége, a másikonál a nyugtalanság, mellyel valamire várni látszott, mindenki előtt feltűntek, rég magokra vonták sokaknak figyelmét; azonban a polgárok között senki sem ismeré az idegeneket.

- A bíbornok s Dózsa mindjárt itt lesznek - kiálta egy szürke-barát, ki tolongva a hídig ért -, öeminenciája most végezte miséjét. - S e szavak, melyeket távolról hallatszó zaj követett, minden gondolatnak új irányt adtak.

Mennyivel közelebb jött a lárma s az éljen-kiáltások, annyival nagyobbá vált a kíváncsiság; s az érsek huszárai, kik kocsiját megelőzték, alig bírák szétosztatni a népet, mely Szent György piacát eltölté. A hat fehér lótól vont roppant aranyos kocsi, melyet Bakács Rómából hozott magával, s melynek ajtóin Dávid királynak Góliáttali harca és Sámson hőstettei a szentírásból választott egyéb előadásokkal valának lefestve, nem kis bámulásra ragadá a budaiakat; az aranyozott kereszt, melyet egy kanonok a bíbornok - mint pápai legátus - előtt hordott, szintén nem maradt észrevétlenül, s az asszonyok ájtatosan hajlongtak az áldás előtt, melyet az ősz érsek kocsijából osztogatott; a főfigyelmet azonban egy egyszerű sötét köntösbe öltözött férfi vonta magára, ki a bíbornok kocsija mellett lovagolt - Dózsa György.

- Éljen Dózsa! éljen a székely vitéz! a törökök ostora! megszabadítónk! - így hangzott mindenfelől, s a roppant zaj között alig hallatszottak egyes hangok, melyek mintegy könnyörületből a bíbornokot is üdvözlék. Minden lelkesedés ragadós; valamint számtalan ember van, kit akármily szép tett vagy művészi csuda, melyet maga lát, nyugalmaiból kiragadni nem tud: úgy, ha körülöttünk másokat lelkesülve látunk, csak kevés tud nyugodtan maradni; s kétségen kívül ennek tulajdonítható, hogy a taps, melyben a székely vitéz részesült, oly általánossá vált; de ez mindegy vala reá nézve: s ki arcának kifejezésére nézett, láthatá a hatást, melyet e váratlan fogadás tett rá.

Egy szegény székely, ki csak testi erejének s bátorságának köszöné, hogy a közkatonák sorából kiemelkedett, s ki most egyszerre győzelmes királyként fogadtatik; ki előtt mindenki leveszi süvegét; kit az apa gyermekének például mutat; kire minden erkélyből szép szemek tekintenek - hogyan érezze szédelgeni fejét, hogyan tartsa magát nagy férfinak, ha ezerek által annak kiáltatik ki! - Dózsa sokszor érzé a sors igazságtalanságát; midőn a harcmezőn ő küzdött legbátrabban, más nagy úr fia jutalmaztatott meg; midőn ő kapott sebeket, a babér másoknak osztatott; minden lépés, melyet eddig katonai pályáján előbbre tett, óriási küzdelmek díja vala: miként jusson eszébe, hogy a sors kedvezve is igazságtalan marad, s hogy érdeme, mely eddig nem méltányoltatott eléggé, most túlbecsültetik? Mit a legnagyobb veszélyek között nem tapasztalt soha, Dózsa most remegni érzé tagjait; nagynak s boldognak, nemzete első férfiának érzé magát e pillanatokban, keblét száz nagy föltétel dagasztá, szíve dobogott, mintha meg akarna szakadni örömeiben.

- György! - így hangzott egy szó a tömeg között, midőn a bíbornok kocsija a hídhöz ért. - Dózsa arra nézett, s a székelyt, kire olvasóimat imént figyelmeztetém, meglátva, kinyújtá kezét; de a tolongás nem engedé, hogy ez a feléje nyúló kezét megragadhassa, s az ünnepezt vitéz eltűnt a sötét kapuívék alatt, míg a másik arcain lefolyó könnyeit törle.

- Ismeri kend Dózsát? - kérdé a körülállók egyike a hátramaradottat, ki, miután Bakács utolsó lovasa sem vala többé látható, még mindég a kapura függeszté könnytelt szemeit.

- Tulajdon testvérem - szólott a másik, örömragyogó arccal -, ó, miért nem él szegény apánk, hogy e pillanatnak tanúja lehetett volna!

A nép, miután kíváncsisága kielégítettett, ismét kisebb csoportokra oszolva, várá a pillanatot, melyben Dózsa a királytól visszajön. - Nézzünk be mi is a királyi palotába.

Sohasem szenvedett a magyar nép többet, mint a Jagellonidák gyenge kormányja alatt. Valamint a Szent György terén összegyűlt sokaság között, úgy ez ország egyik határától a másikig, Ulászló uralkodásának utolsó éveiben a nép minden osztályai között csak keserű panaszokat lehetett hallani. A jobbágy, polgár s kisebb birtokú nemes, a szerzetesek s az alsóbb papság egyaránt elnyomva érzék magokat, s azon világi és egyházi főurak, kiknek zsarnoksága ellen a többi osztályok panaszt emeltek, szintén elégedetlenek voltak a jelennel, részint mivel az országnak saját viszálykodásaik miatti roncsolt állapotában roppant vagyonukat nem élvezheték, részint mivel a nemzet jelen helyzetét azzal, melyet Mátyás korában elfoglalt, összehasonlítva önmaguk előtt sem tagadhatták el, hogy minden hanyatlásnak indult, s ennél-fogva változások s a nemzet egykori fényének és hatalmának visszanyerése után vágyódtak. E szerencsétlen ország legboldogtalanabb lakója azonban, kérdésen kívül Ulászló maga volt, s nem vala hely, melyen az általános süllyedésnek nyomai annyira meglátszottak volna, mint királyi palotájának ékes falain.

E palotán mint egészen még semmiféle változást sem lehetett észrevenni; annál szembetűnőbbé vált az általános romlás, ha annak egyes részei vétettek tekintetbe. A Zsigmond által inkább erősen, mint művészi ízléssel épített *frisspalotán*, mely a várhegynek majdnem egész szélességét elfoglalva, Szent György piaca felé nézett, az elhanyagolás nyomai még nem látszottak, de mihelyt ennek gót ívű kapuján keresztülmegyünk, a hanyatlás már szembetűnővé válik. Inkább hosszú, mint széles téren találjuk itt magunkat, melyből egy híd a belső palotába vezetett. E térnek jobb oldalán több, részint Mátyás által épített, részint legalább ízlése szerint ékesített házak emelkednek, s ezek, minthogy az udvarhoz tartozó tisztviselő- s cselédeknek lakásul szolgálnak, elég díszes állapotúak; annyival szomorúbb a kép, ha a tér másik, a Duna felé néző oldalára tekintünk. Mátyás itt egy sor nagyszerű palotákat akart építtetni, de a munka halálakor bevégezetlenül maradt, s úgy áll előttünk. Itt-ott a falak a második emeletig készültek el, más helyen az építés a földszinti résznél akadt meg, míg egyes falaknak még csak alapjai látszanak; s habár ezen épületek egyes részeinél Mátyás művészi ízlésére s bőkezűségére emlékezünk, az egész, jelen elhagyott állapotában, a nézőre csak szomorú benyomást tehet. Itt-ott a felső emeleteknek szép kőfaragásokkal körülfogott ablakoszlopai még ablakokra várnak, mellette az ablakrámak is elkészültek már, de üvegetlenül csapatnak minden szél által ide s tova sarkaikon, míg a földszinti szobák és termek egy része alsóbbrendű udvari cselédek által használtatik; s a porfíroszlopok s ércszobrok alatt, melyekkel a készen álló falak fölékesítettek, nemritkán egyes kimosott s szárítás végett odaakasztott ruhadarabokat látni. Nevelte az egésznek e kellemetlen benyomását még az is, hogy Ulászló, mert nem akará bevallani, miként az építéssel végképp felhagyott, az építés folytatására odahordott köveket faragott s faragatlan állapotukban ott hagyatta, sőt némely helyen a kőművesek állásai sem szedettek el, s az időre bízott, hogy a haszontalanná vált deszkákat egyenként rombolja el. Királyi lakunk küszöbén átlépve, ez első udvarban már romok között látjuk magunkat. Ha ezen átmegyünk, ismét hídon keresztül a belső palotába érünk, hol egykor Mátyás s most Ulászló király s fia Lajos lakott. A palota ezen része még fényesnek látszik. Ki azonban a nagyrészint Mátyás alatt emelt pompás épületeket közelebbről tekinté, a romlás nyomait itt is megláthatja. - A roppant költséggel készült szökőkutak vagy szárazan vagy legalább elromolva állanak; magas vízszögök helyett most a víz, bedugult csöveiből, csak nyomorultan bugyog ki, s a szobrok és köcsigák alatt, melyekkel e kutak a kor ízlése szerint ékesítvék, nedves moh nő. Itt-ott egy törött ablak vagy évek óta leesett vakolás, a vasrostélyzaton egy-egy meghajlott rúd, melyet senki helyre nem igazít -

szóval: számtalan kicsiség mutatja, hogy nincsen senki, ki a fényes laknak gondját viselné. Hiányzik azon külső csín s rendesség, mely minden háznak a lakhatóság színét kölcsönzi, s valamint Mátyás alatt a budai várba idegen alig jöhetett, ki annyi megkezdett nagyszerű épületet látva nem mondaná: mi szép lesz ez egykor! - úgy most az első gondolat, mely a jövevényben, mihelyt az udvarokba lépett, mintegy akaratlanul támadt, az: mi szép lehetett mindez egykoron.<sup>12</sup>

Még nagyobb volt a változás Mátyás halála óta a palota belsejében. A nagy Hunyadi udvarát keleti pompa jellemző. Roppant pohárszékek, telve arany- és ezüstbillikomokkal; asztalok, megrakva a kelet s nyugot legdrágább portékáival; festett s velencei selyemmel borított székek, aranyozott küszöbök, melyeknek ajtai ezüstsarkakon forogtak, és aranyozott kilinccsel zárattak be; szóval oly fényűzés, minőt a XV. század vége felé sem igen lehetett más királyi udvarnál találni. Mindennek alig maradtak romjai. Mátyás kincseinek nagy része - mint mindenki tudja - a sárvízi ütközet után Kinizsi s Corvin János seregeinek zsákmányává lett, s most egyes zászlósok birtokában volt, kik azt vagy magok rabolták el, vagy később pénzen szerezték.<sup>13</sup> Azon drágaságok, miket Ulászló neje életében szerzett vala, ajándékképpen szinte rég más kezekre jutott; a pohárszékek s asztalok üresen álltak. A bútorok borítéka, a selyemkárpitok, elveszték színöket, s az aranyzás, mely a falakon s az ajtók fölött megmaradt, úgy látszik, inkább azért, hogy elmúlt szebb időkre intsen, mint ékességül hagyatott meg régi helyén. Az idők igen megváltoztak hazánkban, s ámbár a Hunyadi-címer márványból vésve s Mátyás neve aranybetűkkel még ott állt majdnem minden ajtó fölött - a nagy király alig ismert volna saját lakára.

A palotában, főképp a királyné halála után, kolostori csend uralkodott. A több mint kétszáz lépésnyi gót folyosó, mely a nagy római teremhez s a király szobáihoz vezetett, elhagyatva állt, s az örökön kívül, kik alabárdjaikkal a király előszobájában fel s alá jártak, néha órákig semmi sem szakasztá félbe a hallgatást. A művészek s tudósok, kiket Mátyás bőkezűsége udvarához gyűjtött, vagy elköltözködtek, vagy legalább visszavonultak az udvartól, hol tekintetök megszűnt; kiket közdolgok híttak volna a királyhoz, azok Bakáccsal s a nádorral tanácskoztak; s a könyörgők hosszú sora, mely egykor naponként a király termeit eltölté, minek folyamodjék Ulászlóhoz, kitől semmit, még igazságot sem várhat. A király azon órákon kívül, miket templomban töltött, többnyire magányosan ült, s néha napok múltak anélkül, hogy fián s udvari káplánain kívül más valaki, mint vén komornyikja, Vencel, szobájába lépett volna. Ezzel találjuk őt most is.

Míg a nép Szent György piacán az udvarhoz menő urakra s Dózsára várt, addig a király hallgatva ült magas karszékében, s a zaj és lókopogás, mely az udvarra nyíló ablakon néha áthangzott, úgy látszik, nem zavarja nyugalmát. A szoba, melyben a királyt találjuk, azon hosszú sorban, hol egykor Mátyás lakott, utolsó. A falakat sötét kárpitok takarják; mennyezetén csillagok láthatók, azon óra konstellációját ábrázolók, melyben Ulászló királlyá választatott.<sup>14</sup> A bútorozás egykor fényes lehetett, de miután a király neje halála óta majdnem egész idejét e teremben tölté, melyet nem Mátyás, hanem ő maga festetett s rendeztetett, és melynek falán most Annája képe függ - e bútor is gyakori használat által rég elkopott.

A király előtt, nagy asztalon, reggelijének maradványai állanak, közöttük bársonyba kötött kis imakönyv, melyet a templomból hozott magával, hol isteni szolgálatát már végezte volt, s melyből, miután testi szükségeit kielégíté, időről időre mormogva s fohászkodva olvas. - E teremben egy másik asztal mellett Vencel, a királynak cseh komornyikja, látszólag a legnagyobb nyugtalansággal, majd ki az udvarra, majd urára néz, s időről időre az asztalon fekvő néhány ékszert s azon ruhadarabokat rendezi, melyek egypár mellette álló széken a király öltözetére készen állanak.

- Fölséges uram - szólt végre a komornyik csehül, mely nyelven Ulászló a legszívesebben beszélt -, készülünk; már a püspökök s urak egymás után jönnek, s fölséged még házi köntösében van.

- Mindjárt jövök - válaszolt a király, s imádságoskönyvét kezébe véve, újra mormogni kezdett.

Vencel türelmetlenül rázta fejét; újra kinézett az ablakon, azután szomorú tekintet vetve urára, felsóhajtott. - Ulászló rövid olvasás után könyvét félre téve, s míg tekintete majd a szoba mennyezetén, majd az előtte álló asztalon merengett, előbbi álmélkodásaiba merült.

Ulászló kormánya hazánkra oly károsan hatott, a következmények, melyeket gyengesége előidézett, oly iszonyatosak valának, hogy történetíróinknak alig vehetjük rossz néven, ha e király iránt ítéleteikben igazságtalanok, sőt a butaságig gyenge eszűnek írják le. E nézet azonban hibás.<sup>15</sup> Ulászlót butának éppoly kevésbé lehet mondani, mint langeszűnek. Felfogása lassú volt, de többnyire helyes, s kormányának minden hibái inkább jelleme, mint esze gyengeségének tulajdoníthatók. Szelídebb s lágyabb szívű, hogysen méltóságát fenntartani vagy, hol az sértetett, megbosszulni akarná; gyengébb, hogysen valakinek bármi túlzó kívánságát, ha annak teljesítése hatalmában állt, meg tudná tagadni; tunyább, mint hogy királyi kötelességeit nem bízná másokra. - Ulászló arra, hogy Mátyás férfiass kormányához szokott országunkban a királyi polcot elfoglalja, bizonyosan nem volt alkalmas; de senki sem ismeré helyzetét jobban, mint ő maga, s csak természetes gyengesége s azon legyőzhetlen tunyaság s tehetetlenség, mely őt első ifjúsága óta jellemzé, okozák, hogy lealjasult méltóságának helyreállítására semmit sem tőn. Személyes bátorságán nem lehet kételkednünk; ifjabb korában többször adta jelét. De valamint a veszélyektől nem, úgy borzadt minden munkától, s sokszor csak azért engedett egyes kívánatoknak, csak azért mondá híressé vált „dobzse”-jét, hogy megtagadásának okát adni ne tartozzék. Ha más viszonyokban él, határtalan jósága, a szeretet, mellyel övéihez ragaszkodott, vallásos türelme s azon engedékenység, mellyel saját kívánatait másoknak alárendelé, őt szeretetreméltó emberré tették volna; itt, a magas királyi polcon, e jó tulajdonok is hibákká változtak; s ő maga minél idősebb lett, annál inkább legörnyedve érzé magát a nehéz korona terhe alatt, mely haját idő előtt megőszíté.

Míg neje élt, Ulászló még szerencsésebbnek érzé magát. A gyenge férfiúnak támaszra volt szüksége, s ezt a bátor francia nőben, ki őt szüntelen cselekvésre buzdítá, megtalálta. Anna halála után azonban a közdolgoktól mindég inkább visszavonult, s Bakácsnak néha órákig kelle őt kérnie, hogy az országos tanácsulésekben részvételre vagy az országnagyok előtt megjelenésre bírja. Idejének nagyobb részét udvari kápolnájában karénekek hallgatásával töltötte, melyekben rendkívül gyönyörködött, vagy a szobában, hol őt most látjuk. Egyetlen kívánata ezentúl az vala, hogy míg élte tart, a dolgok jelen helyzetökben maradjanak; mindentől, mi ezt megzavarhatá, mint a lehető legnagyobb szerencsétlenségtől, borzadt, s a bíbornok maga rendesen nem bírhatá őt oly terv elfogadására, melynek valamely, bármi kedves változás lehetett volna következménye. „Da nobis domine pacem in diebus nostris!” (adj nekünk békességet napjainkban, uram!) ez volt mindennapi fohásza, továbbra vágyai nem terjedtek.

A király külseje egészen megfelelt jellemének; a közelebb lefolyt években inkább s inkább megvastagodva, természetes tunyasága szinte betegséggé vált. Sokáig tartott, míg magát csak arra határozhatá, hogy székeről fölkeljen; s ha lábait a padozaton csúsztatva két szobán keresztülment, s fáradtan székre ült, vagy legalább valamihez támaszkodott: úgy látszott, mintha éppen nehéz betegségből lábada fel. Minden mozdulatai lassúk és ügyetlenek valának. Szelíd jóságon s azon levertségen kívül, mely neje halála óta egész lelkét elfogá, elhízott, de halavány s beteges színű arcát semmi érzemény kifejezése sem lelkesíté. Világos szemei a sok sírás miatt megvörösödtek, tompán s kifejezés nélkül néztek mindenre, mintha



éppen hosszú álomból ébredne; s ha halványuló haját s szakállát hozzágondoljuk, mely által arca még színtelenebbé vált, s azt, hogy öltözetére semmi gondot sem fordított, s olykor csaknem tisztátalanul járt, át fogjuk látni, miszerint Ulászló külsejében semmi olyasmi nem vala található, mi Mátyás előtt a nézőt tiszteletre gerjeszté.

Az öreg Vencel, ki hosszabb ideig majd urára, majd az ablakon keresztül az udvarra nézett, s kinek arcain majd szerető gond, majd a legnagyobb türelmetlenség vala látható, végre félbeszakítá a hosszú csendet. - Felséges uram - szólt, közelebb menve a király székéhez -, könyörgök alássan...

- Mit akarsz, Vencel? - kérde a király, bámulva, mintha éppen álomból ébredne föl.

- Felségednek öltözködni kell - mondá amaz, egy széket, melyen ruhák feküdtek, közelebb tolva. - Az udvar tele van emberekkel és...

- Tudom, tudom - válaszolt Ulászló -, mindjárt hozzáfogunk, csak egy kevéssé hagyj békét. - S ezzel a király újra visszahajlott székében. Vencel fejét csóválva, ruhadarabbal kezében, ismét az ablakhoz állt.

- De már Szalkán is megjött - szólt ismét, rövidebb szünet után -, a nagy misének vége van, s a bíbornok mindjárt itt lesz.

A bíbornok említése Ulászlóra, úgy látszik, több hatással volt. - Isten neki - mondá sóhajtva -, jer hát, Vencel, fogjunk hozzá.

A király fölkel; az öreg komornyik levoná barna házi köntösét, s szinte csudálatos gyorsasággal, helyébe arannyal hímzett vörös dolmányt vont a királyra, ki ez öltözködés alatt gyermekként mindent odaengedett, de komornyikát semmiben sem segíté. - E ruha szorít - mondá a király, midőn Vencel éppen az utolsó gomb körül foglalkodott -, adj mást.

- Dehogyan szorítja felségedet - szólt a komornyik, míg urát nem kis meglepéssel tekintgeté -, a ruha gyönyörű, valóban királyi; Ollósi maga varrta, minden öltés tőle van; a dolmány beillenék remekműnek.

- De szorít - ismétlé a király, midőn karjait terjesztgeté -, mondom, adj mást.

Vencel, ki urának ruhatárát jobban ismeré, mint bárki más, a király ezen kívánata által nem kis zavarba hozott; s újra elkezdé számolni a jelen dolmány minden jó tulajdonait; azonban Ulászló tántoríthatatlanul megmaradt akaratánál.

- De hát mily ruhát akar felséged? - szólt végre szomorúan.

- Akármelyiket a régiebbekből.

- De felséged elfelejti, hogy, hála a mindenhatónak! az utolsó hat hónap óta jól néz ki, s hogy a régiebb ruhák mind még szűkebbekké váltak.

- Igaz, meghíztam - mondá a király -, de miért nem adod hát a kéket, mely minap rajtam volt?

Vencel borzadozott a gondolattól, hogy ura ócska, már hátul foltozott köntösében jelenjék meg annyi büszke nemes előtt; s azzal menté magát, hogy a kék dolmány éppen foltozás végett a szabónál van.

- És a violaszínű?

- Azt meg felséged Lajos öfenségének ajándékozta.

- Egy szóval, nincs más ruhám - sóhajtott a király. - Ujlakinál háromszázat találtam; nekem egy van, s pedig királynak neveznek; azt se bánom.<sup>16</sup>

- Már hogy' szólhat felséged így? - mondá Vencel, kinek szemei könnybe lábadtak - felségednek van akármennyi ruhája, csakhogy most éppen nem készültek el; s a bíbornok is bizonyosan örülni fog, ha ebben látja. Felnyitunk egy gombot, s akkor nem fog szorítani.

- Jól van, jól, Vencel. Most nemde készen vagyunk?

- Csak még a palástot fogom felségedre ráadni - mondá amaz, midőn egy hölgymenyéttel prémezett violapalástot a király vállára kapcsolt.

- Istenem, de nehéz e ruha! - szólt Ulászló, midőn ismét székére ereszkedett - bár ismét itthon volnánk, s házi köntösünket húzhatnók fel.

- Vagy ismét Prágában! - fohászkodott Vencel, ki négy év óta sohasem mulasztott el alkalmat, melyben a királyt Csehországra emlékeztethetné. - Felséged tudja, a cseh ruha sokkal könnyebb s mégis szebb; a korona nem szorítja a fejet úgy, mint a magyar, pedig többet ér; és mily ország! minden mérföldnyire egy-egy város, mezők, rétek, minőket Magyarországon nem látni, erdőség, melyen a nap sugarai át nem hatnak. Még ércekben is gazdagabbak vagyunk a magyaroknál; én mindég mondtam felségednek: nincs jobb bányája, mint Guttenberg és Joachimsthal, és...<sup>17</sup>

- Talán csak fiatalabbak voltunk, Vencel, mikor Csehországban lakánk! - mondá Ulászló sóhajtva - azért tölti szívemet vágy, ha Prágára gondolok, mert hisz ott is király voltam.

A mellékszobában lépések hallatszottak, s egy belépő kamarás, mélyen meghajtva magát, jelenté, hogy a bíbornok őminenciája az előszobában várja őfelsége parancsait.

- Kéretem őminenciáját, jöjjön hozzánk mindjárt - szólt a király. - Te pedig, Vencel, menj a mellékszobába, s várj, míg csengetek. Da nobis domine pacem in diebus nostris! - sóhajtott Ulászló, midőn komornyikát szinte távozni látá. Visszatámaszkodott székére, s szemeit az ajtóra függesztve, nyugodtan várta a bíbornokot.

Kevés pillanat után a híres Bakács lépett a szobába. Miután magát mélyen meghajtá, de oly méltósággal, melyből kiviláglott, hogy e tisztelet jelét pusztá formáságnak tekinti, a bíbornok néhány nyitott levelet s más irományokat nyújta által Ulászlónak, azon kéréssel, hogy irántok magas rendelését vele közleni méltóztassék.

A király, anélkül hogy az irományok valamelyikét átnézné, az egész csomót a mellette álló asztalra tevé. - Jól van - mondá -, tenni fogjuk, mit eminenciád legjobbnak találánd. - S e rövid szavak után a király s mindenható tanácsnoka ismét hallgattak.

A Hunyadiak után talán nincs név, mely a hazában elevenebb emléket költene fel, mint Bakácsé. A hatalom, melyre ő, a jobbágy fia, a magyar arisztokrácia fénykorában emelkedett, roppant vagyona, a tekintély, melyben nemcsak honában, de a külföld előtt is állott, az, hogy jelen főnemességünk két kitűnő családja általa alapított meg - szóval: egész élete, melynek történetei egy századnegyeden keresztül e hazáéval közösek, Bakácsnak képét mint nagyszerű valamit tüntetik fel képzetünkben; s ki történeteinket ismeri, bizonyosan érdeklél követé e hatalmas érsek munkásságát, mi által ő, ha nem is kora egyik legnagyobb, de bizonyosan egyik legildomosabb országférfiának mutatkozott. A szomorú állapot, melyre hazánk Ulászló kormánya alatt jutott, s még inkább e gyenge kormány végkövetkezménye, százados szolgátságunk, Bakács emlékét sokak előtt gyűlöltté tevék; ha azonban most, három század leforgása után, előítélet nélkül visszatekintünk, meg fogjuk vallani, miszerint sem a gyűlölet-, sem a megvetésre, mellyel a hatalmas bíbornok iránt a későbbi nemzedék viseltetett, méltó nem vala; s hogy valamint azon férfiút, ki midőn Rómában a pápaválasztásban részt vőn, idegen létére is többek által a keresztyén világ legfőbb méltóságára érdemesnek tartatott, közepszerű embernek nem nevezhetni: úgy igazságtalanság nélkül hazánk süllyedését sem tulajdoníthatni

egészen neki. Egyes ember, főképp ha, mint Bakács, nem a trónon ül, e hazát rohadt állapotában nem mentheté meg többé; s ha mindjárt nem ennek tudása volt az egyedüli ok, melynél fogva a bíbornok élte későbbi szakában egész hatalmát csak családjá és saját érdekeinek előmozdítására irányzá, mégis ki törne pálcát azon országférfitől fölt, ki midőn tudja, hogy a szétoszló közállomány megújítására mit sem tehet, minden törekvéseit csak abban központosítja, hogy a közállományban, legalább míg ő él, nagyobb változások ne történjenek?

Bakács jellemének legfényesebb oldala ildomosága vagy, mint ellenei nevezték, ravaszsága volt. Ő büszkének mondatott, s életének későbbi korszakában talán nem igazságtalanul; s azon férfi, ki jobbagyból esztergomi érsekké s bíbornokká emelkedett, csakugyan büszkeséggel tekinthet maga körül; de a büszkeség nem tartóztatót őt vissza kitűzött céljainak követésétől, s bizonyos emberekkel szemközt az esztergomi érsek szintű tudott hajlongani most, mint midőn az egi püspök íródeákja képében Boriszlónál Mátyás király figyelmét először magára voná. Ha érdeke vagy tervei úgy kívánák, senki sem értette nála jobban szenvedélyeit legyőzni, s minden lépést célja felé irányozni; s valamint első emelkedését, úgy később csak e tulajdonának köszönheté, hogy dacára számos ellenségeinek s azon szüntelen ingadozások között, melyekre Ulászló s Lajos gyenge kormánya alkalmat adtak, befolyását haláláig fenntarthatá. Bakács minden tetteinek igazolását a sikerben keresé; rendíthetlen, mi céljait illeté, következetessége soha nem terjedett tovább a célnál; s ha ezen tulajdonokat tekintjük s hozzá a hatalmas eszközöket, melyek, mióta esztergomi érsekké lett, kezében összpontosultak, nem annyira befolyását, mint inkább azt bámulhatjuk: miképp történt, hogy e befolyása több esetben egyes dolgok kivitelére nem volt elégséges; s e tüneménynek fő oka nagyrészt a bíbornok ugyanazon tulajdonaiban kereshető, mikben emelkedése fő eszközeit látjuk. Azok, akik életökben ügyességük által sokat vittek ki, oly esetekben is élnek fortéllyal, hol az egyenes út követése célszerűbb volna; s e hiba, mely igen nagy kiterjedésben megvolt Bakácsban, megfosztá őt még barátainak bizodalmtól is. Kire senki nem számolhat, az szintén nem számolhat senkire; s a bíbornok szüntelen ravaszkodásai által oda jutott, hogy minden hatalma mellett soha semmiféle párt fejévé nem válhatott. Nem kevésbé ártott befolyásának azon tulajdonsága, hogy valamint saját tetteiben csak esze parancsait követé: úgy másoknál a szenvedélyeket számításaiból többnyire kifeledé; s így, valamint minden ember, ki a politika mezején másokról oktalanságot soha fel nem tesz, sokszor csalódott. Még károsabban hatott befolyására uralkodó szenvedélye, mely a többieknek legyőzése után keblében mindég erősebbé vált: családjának fölemelése. Hogy ő, ki nemtelen szülöktől származva, tapasztalásból ismeré mindazon szenvedéseket, melyek alatt e hon nem-nemes lakói sínylődtek, véreit e szerencsétlen helyzetből kiemelni iparkodott, s őket meggazdagítá, az természetes. Magyarország primásához akkoridőben nem illett, hogy rokonai a Drágfiak jobbagyai maradjanak; azonban Bakács e tekintetben túlment minden határokon; bírvágya évről évre nőtt. Az esztergomi érsekségen kívül huszonöt gazdag egyházi adomány nem elégíté ki vágyait; jószágot vett jószág után; s ha túlzás is, mit felőle kortársai mondtak, hogy az országnak hatodát bír, legalább annyi bizonyos, hogy testvérének fia, Erdődi Péter, kit fő örökösének nevezett ki, hazánk leggazdagabb zászlósainak egyikévé vált, s hogy ezen vagyonszomj sokkal rosszabb néven vétetett a bíbornoknak, mint azon hatalom, melyre születéséhez képest oly váratlanul fölemelkedett.<sup>18</sup>

Hol családjá fölemeléséről vagy birtokának nagyításáról vala szó, ott az egyébiránt oly ildomos férfi, mint azt a milkói püspökség megszerzésén kívül számos esetekben mutatta, szenvedélyessé vált, s ellenségeinek erős fegyvereket adott kezébe. A hatalomnak semmi sem bocsátatik meg nehezebben, mint fukarsága, s Bakácsot e szenvedély vádja alól még kevés barátjai sem menthették fel.

Külseje inkább tiszteletet, vagy helyesebben mondva, tartózkodást, mint bizodalmat gerjesztett. Magas termete, melyet az idő még nem bírt meghajtani, ritka ősz fürtöktől körülöngött nagy homloka, szabályos, de kemény vonásai, melyeknek komolyságát a sötét szakáll és erős szemöldök még inkább nevelé, külsejének bizonyos méltóságot adtak, de a sötét szem szűrő tekintetében s azon különös mosolyban, mely néha ajkait környékezte, volt valami, mi a hozzá bizodalommal közelíteni akarót visszajeszté. - Bakács úgy néz ki, mintha kőből faragták volna - mondá egykor a nádor, fiához, a váradi püspökhöz. - Igen - válaszolt az elmés ifjú -, s mintha e kő alatt vipera lappangna. - S ez volt az érzemény, melyet a bíbornok látása sokakban gerjesztett. Kedves benyomást külseje kevésre tett, de érdektelenül nem hagyott senkit, s ki őt egyszer látta, nem szokta elfelejteni vonásait.

Bakács s a király hosszabb ideig hallgattak; amaz mintha urának parancsait várná; ez, majd a mellette fekvő írásokra, majd a bíbornokra vetve tekintetét, látszó zavarban, mint mindég, valahányszor Vencelen kívül más valaki volt a szobában.

- Ha felségednek más parancsolata nincs - szólt végre Bakács -, talán a terembe mehetnénk, hol számos urak s a székely vitéz, kit felséged az udvarhoz rendelt, várakoznak.

- Aha, a székely, ki a török kezét levágta, ugye? Tudom, tudom; azt meg kell jutalmazni. De miként is hívják csak?

- Dózsa Györgynek - szólt közbe a bíbornok.

- Igazság, Dózsa Györgynek; Dózsa Györgynek - ismétlé a király többször, mintha a nevet jól akarná emlékébe nyomni -, meg kell őt jutalmaznunk. Eminenciád is azt hiszi; de hát miként fogjuk őt megjutalmazni?

- Felséged nemességet és címet ad neki - mondá Bakács.

- Helyes - szakítá félbe a király -, címer és nemesség nagy jutalom, s nem is kerül sokba.

- Azután - folytatá az előbbi - karddal, aranylánccal, ezüstsarkantyúval s arannyal hímzett bíbordíszruhával ajándékozzatik meg. Mindezeket - tévé hozzá, midőn a király zavarodását észrevé, melybe e költséges ajándékok felszámolása által hozatott - már elkészítettem, s felséged kamarásának, Móré Lászlónak adattam által.

A király helybenhagyólag hajtogató fejét.

- Kettős zsoldot kap.

- De miből? - szakítá félbe a király a szót. - Tudósíttattunk, hogy seregeink zsoldjával adósak vagyunk, s eminenciád maga mondá, hogy nem segíthetünk rajta, mert kincstáraink üresek.

- Mi Dózsa zsoldját illeti - mondá ismét Bakács -, gondom lesz rá; egyébiránt ő nem lesz fizetése követelésével alkalmatlan. Büszkébb, mint valaha embert láttam; királyához az imádásig ragaszkodó, s hogy zsoldra ne szoruljon, felséged negyven jobbágytelkű jószágot fog neki ajándékozni Nándorfejérvár s Temesvár között. Az erről szóló királyi adománylevél a nagy pecsét alatt már elkészítetett, s a kancellár által Dózsának felséged nevében által fog adatni. Látom, felséged el van készülve - tévé hozzá rövid szünet után, mely alatt a király szemei bámulva függtek rajta -, talán jó volna, ha mennénk.

- Jól van, hát menjünk! - mondá a király, s miután kiáltására Vencel belépett, s urának kardját felköté, fejét a bíbornok előtt meghajtva, lassú léptekkel az ajtó felé haladott.

- De nem fogják-e mondani az urak, hogy szegény helyzetünkben ismét fölötte bőkezűek voltunk? - szólt a király a küszöbön megállva, midőn az őt követő bíbornokhoz visszafordult.

- Felsőged oly bőkezű volt egész életében; egyetlenegy sincsen a főurak között, ki királyának sokkal nagyobb kegyelmében nem részesült volna, mint mellyel most e székely vitéz megjutalmaztatik - válaszolt a bíbornok.

- Igen - mondá a király, mint látszott, eljárása helyességén még mindég kételkedve -, azok urak, gazdagabbak és hatalmasabbak, mint minmagunk; ha királyi jövedelmeinket rájuk költjük, tudja mindenki, hogy akaratunk ellen történik; de itt...

- Dózsa székely - szakítá félbe a királyt követője. - Az egész székely nemzet büszke tetteire; s miután, mint felsőged bölcsen tudja, Lajos király születése óta az összes székelység neheztel, mert akkor a szokatlan marhaadóra kényszerítettett, jó, hogy e keserű emlék eltörlésére alkalmunk jut.

Fia születésének említésénél, mely őt neje halálára emlékezteté, a király szemei könnybe lábadtak. - Ne szóljunk fiam születéséről - mondá sóhajtván, midőn a cseppeket szeméről letörlé -, eminenciád legjobban érti e dolgokat; járjon el aszerint, mint legjobbnak hiszi. - S ezzel a király, a bíbornoktól követve, tovább ballagott.

Vencel, ki egy ideig utánok nézett, most, midőn a király az ajtók megett eltűnt, felsóhajtott. - Igen, őminenciája tegyen, amit akar - mormogá, míg a királyi szoba takarításához fogott -, de ugyan mit akar őminenciája? Bárcsak ismét Prágában volnánk; ott néha mégis akad egy-egy hív emberünk.

Míg egyetlen hív szolgája a király szobájában mindent rendbe hozott, addig ő maga Bakáccsal a nagyterem felé közelített. - Kövessük őt ide.

Mátyás palotájának legbámultabb része a római terem; e nevét részint nagyszerűségének, részint azon római ízlésben készült egyes ékességeknek köszöné, melyek a század s Mátyás tudományos ízléséhez képest falait díszesíték. Napjainkban, mikor mindenben s főképp a képzőművészetekről inkább a tudományos ismeretek, mint érzeményünk szerint ítélünk, e terem, melyre Mátyás oly büszke vala, a műbíróknak követeléseit talán nem elégitené ki. A gót faragású márványalapzatok a rájuk állított római imperátorok mellszobraihoz nem illenek egészen; a kék mennyezetet tartó aranyozott, hegyes ívek a közökbe festett görög istenségekkel nem fértek össze, s Hunyadi s az ország címerei, mikben minden ív végződött, némi ellentétben látszanak lenni az aranyozott légió jelekkel, melyek S. P. Q. R. betűkkel a trón mellett álltak; azonban e különböző építési stílusok összevegyítése a kor sajátosságaihoz tartozott, s éppoly kevésbé tűnt fel, mint ha a század festői Krisztust apostolaival középkori öltözetekben ábrázolnák, s a római terem mind magyarok, mind külföldiek által mindamellett mégis e világ legszebb termei egyikének tartatott. Való, e terem is megérzé az idő változásait. A veres arannyal hímzett selyemfüggönyök, melyek falait egykor ékesíték, rég eltűntek. Az ötcsövű ezüstkút, mely Mátyás lakodalmakor a teremben állott, a mintába vándorlott, s vele a mennyezetről akkor lefüggő ezüsthordó; a nagy ezüst egyszarvú, melyet Mátyás kilenc pohárszékeinek legnagyobbikához mintegy örül készítettett, mindazon poharak-, billikomok- s ezüstedényekkel együtt, mik alatt akkoridőben e pohárszékek görnyedének, hasonló sorsra jutottak; s ki e termet boldogabb napjaiban látá, most csaknem dísztelennek tarthatá azt; szerencsére azonban az ékességek egy része, a terem lerontása nélkül, el nem vétethetett. A falhoz ragasztott porfír, márvány- s agáttáblák, a szobrok, festés s aranyozások, a magyar arisztokrácia bírvágyának dacára, megmaradtak előbbi helyeiken: s ennek köszönhetni, hogy a terem még Ulászló kormánya későbbi szakában szépségének egy részét megtartá, sőt talán még nagyszerűbbnek látszott, mióta az ékesen faragott oszlopféjeket függönyök többé nem boríták el, s a szem, anélkül hogy pohárszék vagy más egyes ékességek figyelmét magukra

vonnák, az egésznek nagyszerű benyomását élvezé. Minden szín és aranyozás eleven s fénylő volt, mint mikor elkészült, csak a trón bársonymennyezete halványult el kissé.<sup>19</sup>

E teremben most a magyar főbb nemességnek színe vala összegyűlve. Ulászló kormánya alatt, midőn a békés királyt nagyrészt csak egyházi férfiak környezék, a főbb nemesek jószágai-  
kon laktak, s az udvart akkor látogatták meg, ha magokat e kötelességtől fel nem ment-  
hették,<sup>20</sup> ezen körülmény a ritka esetek közé tartozott; most azonban részint kíváncsiság, mert  
a Rómából visszatért tábornokot még nem láták, részint e hatalmas férfinak felhívó levelei,  
melyekkel sok főbb urat a keresztes had iránt tartandó tanácskozásokra Budára kért: többeket,  
kik már évek óta távol voltak, csődített össze fővárosunkba; s Ulászló, ki - mint egy  
történetíró mondá - csak jobbágyainak hatalmából sejdítheté önméltóságát, e fényes nemesség  
közepett ismét nagy királynak képzelheté magát.

Nem fogjuk olvasóinkat az akkori udvar egyes csillagainak leírásával fárasztani. Ollósi, kitől  
az egyes ruhadarabok szabása iránt érdekes dolgokat hallanánk, nincs a teremben, s mi sege-  
delme nélkül e sokszínű, arannyal s gyöngyökkel hímzett bársony- és damaszköltözetekhez,  
úgy a gombok, boglárók, aranyláncok s kardkötők becséhez nem értünk eléggé, s csak annyit  
mondhatunk, hogy öltözetén s ékességein kívül e felcifrázott tömegről mást nemigen  
mondhatnánk. - *Nagy neveket*, olyakat, melyek azóta sírba szálltak, s néhányat, mely maiglan  
fennáll, eleget sorolhatnánk el; a *nagy férfiak*, kik e hazát Mátyás alatt dicsősége tetőpontjára  
emelték, rég hiányoztak. Itt-ott egy ősz fő, mint Telegdi Istváné, mely jobb időkre int,  
körülötte felpiperézett divathősök; s ki e könnyelmű sokaságot látá, mely a hazában csak  
kiterjedt birtokait szeretve, saját s utódainak a haza iránti összes tartozásait ősei vérével leróva  
gondolá, megvetéssel visszautasított minden tanácsot, elbizottságát erőnek, hiú fényűzését  
hatalomnak képzelé: annak, ha eszébe jutott, hogy e hon jövője ily ivadék kezeire bízott,  
nem lehete el nem szomorodnia. Hazánk a befestett sírhoz, melyről az írás szól, vala hasonló e  
napokban; víg színezet takarta külsejét, de ez csak tudatlanok előtt rejtheté el az enyészetet,  
mely belsejében uralkodik.

A fényes tömeg között, mely a termet eltölté, mindenkinek figyelmét leginkább egy férfi vonta  
magára, ki, mint öltözetéből s egész magaviseletéből látni, e helyen nem otthonos. - Ez Dózsa  
vala. - Bakáctól a terembe vezettetve, miután senki által meg nem szólítottott, s miután  
büszkébb s bátortalanabb vala, hogysem valakihez közelítene: a székely vitéz a nagy ablakok  
egyikébe vonult, s majd kinézve, majd a teremben ide s tova járó társaságra vetve szemeit,  
hallgatva várá a pillanatot, midőn a király s bíbornok megérkezendének. Dózsa külsejében  
nem vala semmi, mi a nézőre kellemes benyomást tehetett volna; barnult vonásai egykor talán  
szabályosak lehettek, de két nagy sebhely mindent kitörlött, mi ez arcon ezelőtt szép vala; s a  
sötét, lecsüggő fürtök, melyek keskeny homlokát csaknem egészen eltakarták, s a  
világosszürke, de különös vadsággal körültekintő szemek arcának kellemetlen, majdnem  
ijesztő kifejezést adának. Vállas termete óriási erőre mutatott, de izmos tagjaiban hiányzott  
azon arány, mely a férfi főszépségét teszi; s ki széles mellét nagyságához hasonlítá, annak úgy  
látszott, mintha egy növényében megakadályozott óriást látna maga előtt. Dózsa öltözete  
egyszerű volt, vörös csizma, barna, az akkori szokás szerint bő s a csizmákba gyűrt nadrág,  
hasonlóképp barna mente s fölötte bő ujjú sötétkék köntös - ez vala egész piperéje, melynek  
becsét az ezüstgombok, kardkötő s kucsmájának sastolla mellett a kis boglár, csak  
kismértékben növelték. - A pazarlásig fényes öltözetek, mikben a többi jelenlevők az udvarnál  
megjelentek, Dózsa öltözetének egyszerűségét még inkább feltűntették, s a székely, észrevéve,  
hogy a társaság szemei rajta függnék, lealázva, megszégyenítve érzé magát.

Dózsa lelkén különös érzelmek vonultak át e pillanatban. Élete eddig a székelyföld hegyei  
között, hol minden ember egyenlő, vagy a harcmezőn folyt le, hol első az, aki legbátrabb;

hogy hőstettéért, mely által Nándorfejérvárt egy, akkor talán nehezen kiállható ostromtól megmenté, jutalmát elnyerje, hívatott Budára; a nép örömrivalgással fogadja őt a piacon, s most, midőn azoknak körébe lép, kik e hon minden áldásait élvezve, a haza védelmezőjének legtöbb köszönettel tartoznának, nincs egy kéz, mely barátságosan feléje nyúlna; sőt lehetetlen észre nem vennie, hogy a gúnyoló mosoly s félig elnyomott kacagás, mellyel e nagynevű uracsok feléje tekintgetnek, őt illetik. Mint székely, Dózsa a főnemességet, melyből Erdély vajdái s nemzete szabadságának elnyomói választattak, rég gyűlölte; többször tapasztalta azon nyomást, mely alatt e rend akkor az ország minden osztályait tartá, de soha több harag s gyűlölség nem tölté szívét, mint e pillanatban, s csak kis alkalom kelle, hogy az indulatok kitörjenek.

A fiatal Bebek Ferenc, ki arannyal átszőtt zöld damaszkmentéjében különös önmegelegedéssel járt fel s alá a teremben, s elmésségét a székely vitéz pórias külsején gyakorlá, pajtásainak nevetése által buzdítva, s bízva talán Dózsa tompa elméjében, rovására tréfához fogott. Az ablakhoz közelített tehát, hol Dózsa állott, s midőn magát megnevezte, a legnagyobb komolysággal mondá, mennyire örvend, hogy ily jeles vitézt itt az udvarnál láthat.

Hiú emberek, főképp, ha csakugyan némi érdemmel bírnak, s mint Dózsa, társaságokban ritkán fordulnak meg, az irónia felfogására nem képesek; s a székely, minden lehető őszinteséggel, azzal viszonzá a köszöntést, mennyire örvend ő is, hogy nagyságos Bebek János fiával ismerkedhetett meg, kivel több ütközetben egy zászló alatt küzdött.

- S hogy tetszik kegyelmednek Buda vára? - mondá ismét Bebek, kit Dózsa válaszának módja tréfás szándékában kissé megzavart. - Dózsa elmondá ítéletét, mely azonban úgy, mint későbbi feleletei, éppenséggel nem volt nevetséges, s az ifjak, kik jóízű tréfát vártak, s az ablakot, hol Dózsa és Bebek állt, körülfogták, már ismét elszéledni kezdének, midőn a beszélgetés váratlanul más fordulatot vett.

- És az emberek? Mit mond kegyelmed az emberekhez? - kérdé ismét Bebek.

- Nemigen szólhatok felölök - válaszolt amaz -, alig ismerek valakit; de a nép az utcákon, városi létére, elég emberségesen fogadott.

- Hogy érti kegyelmed ezt? - mondá a körülállók egyike - hisz városi embertől több emberséget várhatni, mint azoktól, kik falun vagy pusztán laknak.

- Csak úgy értem - válaszolt Dózsa a legnagyobb komolysággal -, hogy a tett, melyért a király öfelsége engem Budára hívatott, katonatett, melyhez polgári emberek nem sokat értenek, s melyet, úgy gondoltam, nemigen becsülnek; de úgy látszik, a budaiak a jó csapást szintúgy kedvelik, mint minmagunk a székelyföldön.

- Hogyne kedvelnék - mondá Bebek, alig nyomhatva el a nevetést, melyre e pillanatban felöltő és pompásnak hitt tréfája által magát késztetve érzé -, hisz tömérdek mészáros van köztök, ki egész életén át naponkint ily vágásokat tesz; bámulom, ha a céh kegyelmedet tiszteletbeli tagjának nem választja. - Ha Bebek szavai s a hang, melyen mondattak, a gúnyoló szándékot nem láttatják is Dózsával, az elnyomott kacagás, melyet maga körül hallott, nem kerülheté el figyelmét; de kardot a királyi palotában nem ránthattott, szóvitához nem értett, s így inkább hallgatott, mi a körülötte álló pajkos úrfiakat mindég durvább tréfákra buzdítá.

Az egyik elbeszélé, hogy csatlósa van, ki az esztendő borjúnak nyakát egy csapásra levágja, s kérdé Dózst: nem akarna-e megpróbálkozni vele? - A másik arról tudakozódott: jobb vagy bal kezét vágta-e le a töröknek? - A harmadik: kitől tanulta e mesterséget, s nem próbálkozott-e előbb ágakon? - A negyedik azt vitatá, hogy Dózsa bizonyosan ugyanazon ruhában jött az udvarhoz, melyben a törököt megcsönkítá. S így tovább. - Mennyivel több indulat látszott

Dózsa arcán, mennyivel vadabban forgatá körül szemeit, annál vígabbakká lettek pajkos üldözői; úgy látszott, mintha e zászlósúrak gyermekei azt tüzték volna ki feladásul magoknak, hogy a nép fiát, ki tettek s nem születése után várja jutalmát, gúnyokkal üldözzék. - Dózsa hallgatva állt ott a tömeg között, szemeit majd az egyikre, majd másokra szegezve; ujjai görcsösen kardjának markolatát szoríták, s csak a helynek szentsége tartá vissza kezét, hogy véres bosszút ne álljon. Végre indulata kitört. - Félre tőlem, kölykök, mert porrá zúzlak! - kiálta, midőn süvegét Czobor Gáspár kezéből, ki annak éppen boglárát vizsgálá, kirántotta. - Ha nem lennék királyom udvaránál, lakolnátok tréfáitokért.

Dózsa indulatának rögtöni kitörése oly váratlan vala; a szavak, melyekkel a legnagyobb családok ivadékait illeté, oly meglepők, hogy ámbár félénkség az akkori nemes ifjak hibái közé nem tartozott, valamennyien hátráltak, s első pillanatban bámulva néztek a szólóra, ki előttük csaknem örültnek látszott. Felfogásuk szerint, ha csakugyan lenne is oly valami a világon, mi közembert arra jogosíthatna, hogy zászlósúrak irányában a tartozó tiszteletről megfélelkezhezzék, ők nem követtek el ilyesmit. Unalmukban mulattak vele, bolondnak tartották, valamint ezt százszor tették másokkal, papokkal, polgárokkal, sőt nemesekkel, anélkül hogy valaki ezt rossz néven vette volna; s e székely pór így mer velök szólani. Ha a dolog napjainkban történik, Dózsa szavai meglepőleg hangzanának minden arisztokrata fülében; a XVI. század kezdetében, midőn arisztokráciánk aranynapjait élte, midőn Ulászló gyenge kormánya alatt száz apró zsarnok akaratán kívül más határokat nem ismert; midőn a jobbagynak élete, a paraszthölgy szépsége legfőlebb azért tartattak becseseknek, mert a kegyelmes úr hasznára vagy mulatságára szolgálhattak; midőn a büszke zsarnok indulatait nem fékezé törvény, mely az árnyék-király alatt hatalmát elveszté, nem vallás, melynek főbb szolgálói a közromlottságban részt vettek, nem műveltség, mely a nemesség ruháinál tovább nem hatott: 1514-ben, mondom, a székely bátorsága majdnem csudának látszott. De az első meglepetést, mely közben valamennyien hallgattak, csakhamar a legnagyobb indulat váltá fel, s azok, kik Dózsától egy percig visszavonultak, megfélelkezve a helyről, most szörnyű fenyegetésekkel közelítettek ismét hozzá.

- Tudod-e kikkel szólsz, alávaló paraszt? - kiálta Bebek Ferenc, Dózsát fölemelt öklével fenyegetve.

- Tudom - kiálta Dózsa, ki életében még nem ijedt vissza fenyegetésektől, s kit indulata most szónokká tett, midőn megvető tekintetet vetett maga körül -, jól tudom, kikkel szólok: Bebekek vagytok, Csákiak, Petheők, Bánfiak, Perényit s Báthorit is látok köztetek, legalább a világ úgy nevez benneteket, s ti e családok jószágaiból éltek; de nem látok köztetek egy valamire való embert, nem egyet, kivel a csatamezőn ismerkedtem volna meg.

- Szemtelen! - kiálta egyszerre tíz hang.

- Szemtelenek ti magatok - viszonzá Dózsa, ki azon érzelmek kimondására, melyek az ő, mint majdnem az egész nép keblét évek óta tölték, e pillanatban először talált szavakat -, szemtelenek, mondom, hogy e fényes nevekkél éltek, melyeket tetteitek meghazudtolnak; hogy címereket viseltek, melyeknek régi díszét fenntartani csak férfiak volnának képesek; hogy elbúva az ellenség előtt, ti, vitéz apáknak gyáva fajzati, merészségtöket egy székely vitéz kigúnyolásával kísérlitek meg; mert tudjátok, hogy oly helyen áll, hol kardjához nyúlania tilos.

- Ha székely vagy - mondá egy fiatal Báthori gúnyosan -, talán eszedbe juthat, hogy nem te volnál nemzetedből az első, ki a Báthoriak pálcáját megízlelé.

- Ne félj, hetyke úrfi! - mondá amaz, szemeit a szólóra szegezve - mi nem feledjük ezt; neved emléke fennmaradt székeinkben, s a gyermek még nem tud becsületesen járni, és már anyjától arra taníttatik: mivel tartozik családonak. Hegyeink előbb fognak síksággá lapulni - folytatá,



kezét mintegy esküvésre emelve -, a székely nép előbb elvegyül a némettel, előbb felejt, hogy a magyar földet ő szállta meg először, mint azt, hogy bátyád vajdája volt; de azt véled-e, mert e vajda a székelyek hóhérévá vált, mert zsoldosai által asszonyainkat megbecstelenítetté, mert erőtlén gyermekeket kínoztatott, s bakóival több kegyetlenséget vitt véghez, mint török s tatár, mióta a világ áll,<sup>21</sup> azt véled-e, hogy ezért én vagy akárki más nemzetem közül, fél tőled; hogy oly gyáva teremést találhatsz hegyeink között, mely gyenge karodtól visszavonulna, bármennyi aranyat hányt mentéd ujjaira a szabó, hogy minek semmi belső becse nincs, legalább így érjen valamit?

A kölcsönös ingerültség tetőfokára hágott; néhány püspök s apátúr, kik szintén a király jöttére vártak, rémülve a távolabb szegletekbe vonult vissza; mások kéréssel s amennyiben koruk vagy hivatalaik által arra jogosítva látszának, parancsaikkal iparkodának a rend helyreállításán; de miután a királyi lagnak szentsége sem az ifjakat, kik azt rég megvetni tanulták, sem Dózsát, ki indulatában mindenről megfedkezett, erőszaktól vissza nem tartóztathatá: valószínűleg hasztalan minden törekvés, ha szerencsére Telegdi a terembe nem lép, s közbejötté által a zajgó tömeget, mely között sokan kezeiket már kardjok markolatán tarták, le nem csillapítja.

Vannak személyességek, kiknek velők született méltósága mindenkit tiszteletre gerjeszt. A hatás, melyet mintegy öntudatlanul az emberek fölött gyakorolnak, állásuktól, sőt néha érdemeiktől is függetlennek látszik; ismeretlen s ismerős, sőt az is, ki jó tulajdonaikat nem tudja vagy nem akarja elismerni, egyaránt hódol felsőbbbségöknek, mintha a természet maga arra alkotta volna őket, hogy tiszteltessenek. Ily egyéniség vala Telegdi István. Nem hivatalos állása volt az, mi neki befolyást szerze; ámbár még Mátyás alatt, első ifjúságában, Erdély alvajdájává neveztetve s később Ulászló által a legfontosabb követségekkel megbízva, Telegdi jókor megérzé, hogy oly udvarnál, hol, mióta Bakács uralkodott, a trón biztossága inkább fortélyban, mint valóságos hatalomban kerestetett, magyar egyeneslelkűsége nincsen helyén; s miután hosszabb ideig jószágaira visszavonult, a tárnoki hivalt most is csak a király s Bornemisza kérésére vállalta fel nemrég óta. Számosan voltak Telegdinél gazdagabbak s bőkezűebbek, de mindamellett oly ember, ki nálánál nagyobb köztiszteletben állott volna, nem találtatott e hazában. A főurak s a nemesség, melynek jogszerű követeléseit saját érdeke ellen is védelmezé, egyenlő bizodalommal tekintének feléje, s a legpajzánabb ifjú mindég fékezve érzé magát jelenléte által. Ez történt most is. Midőn Telegdi a terembe lépett, az ifjak elcsendesedtek, s maga Dózsa, ki csak egy pillanattal előbb vasát elleneinek vérébe akará mártani, visszatartóztatva érzé magát e férfi nyugodt tekintete által.

Telegdinek már külseje is tiszteletre gerjesztett. A szabályos arc, melynek vonásaiban annyi jószág s mégis annyi férfias erő s szilárdság vala kimondva; az idő előtt elfejéredett haj, mely homlokát körülfoná; a sötét szemek eleven tekintete, szóval egész megjelenése bizodalmat ébresztett, s mégis arra emlékezteté a legbátrabbat is, hogy az, kihez szól, nálánál magosabban áll. - Telegdi magatartásában nem vala semmi feszesség; ami külsejének méltóságot adott, az maga a természet vala, s erőltetésre nem volt szüksége. Még az idő is, úgy látszik, tisztelettel vonult el az agg bajnok fölött, fejére tette ezüst koronáját, de magas termetét nem hajtotta meg.

- Mit jelent e zaj a király udvarában? - kérdé Telegdi rövid hallgatás után, miközben szemeit a most körülötte álló ifjakon járatá - úgy hiszem, ha veszekedni akartok, más helyet lelete választanotok.

Mindenki hallgatott.

- Úgy látszik, a dolog azok közé tartozik - mondá Telegdi komolyan -, melyekért kiabál és veszekszik az ember, de melyek oly csekélyek, hogy el sem mondathatnak.

- Követem nagysádat - szólt itt közbe Dózsa, ki Telegdi szavaiból észrevé, hogy pártolására számolhat -, a dolog nem oly kicsiség, mint mondani méltóztatott; halálosan megsérttettem.

Itt Bebek közbe akart szólani; Telegdi hallgatásra inté.

- Mondja el, vitéz földi, az esetet - szólt barátságosan Dózsához -, reménylem, ez ifjak, minden szelességök mellett, nem feledkeztek meg önmagukról annyira, hogy a király lakában bárkit sérteni merészlenének.

Telegdi szavai nem tetszettek hallgatói ifjabb részének, de közülök senki sem merte a csendet félbeszakítani, s Dózsa folytatá panaszát. Szólásra felhívva s magát annyi hallgatóktól körülfogva látván, a székelynek szólásbani bátortalansága újra visszatért, s nem kis zavarban keresé az illő kifejezéseket. - Én, nagysád szolgálatára - mondá akadozva, süvegét kezében forgatván -, azon székely vitéz, Dózsa György vagyok, ki Nándorfejérvárnál a töröknek jobb kezét kardostól együtt egy csapásra levágtam.

- Nem volt kesztyű a török kezén? - kérdé Zólyomi, az akkori ifjúság legpajkosbjainak egyike, gúnyosan. - Miért feledkezik meg kegyelmed a kesztyűről?

Dózsára e közbeszólás egészen más hatással volt, mint amely általa célba vététt; haragja újra feltámadt, s egy tekintetet vetve Zólyomira, melyben megvetés és lángoló gyűlölség vegyült, ismét Telegdihez fordult, s éppoly bátran s férfiasan, mint ahogy előbb zavarodott vala, folytatá beszédét. - Ha nem hívtak volna - mondá keserűen -, én bizonyosan nem volnék itt. Mi lenn a végeknél tudjuk, hogy a palotában ránk nincsen szükség, őfelsége több kardot hall csörögni maga körül, mint a törökök, ha a végeket megszállják; s ha a király bőkezűségében jutalmakat osztogat, nem hiányoznak, kik azokat elfogadják, s kiknek úgy sincs egyéb dolguk, mint hogy koldusokként kezeiket tartsák oda. Mondom, én nem jöttem volna, de hívtak, s Bakács bíbornok őeminenciája maga vezetett e terembe, s mikor itt az ablakban állok, s nyugodtan várom királyomat: ez úrfi szegődik hozzám, ki magát Bebek János őnagysága fiának nevezi, s utána a többiek, s csúfot üznek belőlem.

- Enyelegtünk vele - mondá a fiatal Bebek, ki Telegdi tekintetéből észrevé, hogy bátyja neheztelését magára vonta -, de szavainkban nem volt semmi sértő, midőn e paraszt...

- Kit mersz parasztnak nevezni, fiú? - szólt Telegdi oly hangon, mely Bebeket azonnal elnémítá. - Dózsa György székely, s a haza ügyében szerzett érdemeiért kegyes királyunk által a nemesek sorába emeltetett; adja Isten, hogy valaha magadat tetteid által hasonlójának mondhasd.

Bebek Ferenc, kinek legnagyobb bűne, mint későbbi éveiben tanúsítá, a könnyelműség vala, rendesen éppoly hamar meg szokta bánni hibáit, mint ahogy azokat elkövette; a tisztet, mellyel nagybátyja, Telegdi iránt első gyermekségétől fogva viseltetett, szintén nagyobb vala, mintsem hogy neki könnyedén ellentmondana; de midőn magát az egész udvar előtt ennyire meggyalázva hívé, büszkesége felforrt, s megvető tekintetet vetve Dózsára csak azt jegyzé meg, miszerint Dózsa uram őkegyelme talán önmaga is bámulni fogja, hogy Bebek Margitnak férje Bebek János fiát nálánál kevesebbre becsüli.

- S mit tettél, hogy akár én, akár másvalaki többre becsüljön? - mondá Telegdi, felindulva öccse hetykélkedésén, mit a pirosságból, mely arcán végigfutott, gyaníthatni - hol van a tett, mellyel a Bebekék hírét neveltet? Mik azon érdemek, melyek által magadat elődeid való fiának tüntetted ki? Te, ki ha ma sírba szállsz, családoból az első leendesz, kinek kövére nevednél s korodnál egyebet nem írhatni; s te mered büszkén lenézni e vitéz férfiút, ki, míg te Budán személyedet piperézed, Nándorfejérvárnál a magyar becsületet kardjával fenntartá; s miért volnál büszke? mert régi családból származol? mintha bizony Velencében élnénk, hol a

nemzetségek fénye fennállásuk évei szerint számíttatik. Nálunk más a szokás. Szüntelen harcaink között legdicsőbb nemzetségeinket az ellenség vasa hamar fel szokta emésztetni; történeteink legszebb lapjain majdnem mindég új neveket találsz, s kik a régiekből megmaradtak, azok öntetteikre büszkék, s őseik érdemeire gyáván nem szoknak hivatkozni.

Az ifjak hallgattak. Dózsa büszkén tekintte körül, mintha mondani akarná, hogy ő is erőt érez magában, azok sorába emelkedni, kikről Telegdi szólt.

- S legyen most vége a haragnak - folytatá emez -, te, öcsém, nyújtsd e vitéznek jobbodat, s kérj tőle bocsánatot.

- Ha nagybátyám parancsolja, ím odanyújtom kezemet - mondá Bebek nem zavar nélkül, s óvatosan kikerülve az engedelemkérést.

- Mi, székelyek, mint nagysád, ha 1488-ra visszaemlékezik, midőn mint alvajda köztünk megfordult, tudni fogja, nem szoktunk másnak parancsára kezét nyújtani senkinek - szólt Dózsa visszavonulva, oly kifejezéssel arcán, melyből látni lehetett, hogy sértését nem feledé -, mi parasztok nem értünk ily udvarias fogásokhoz; Bebek úr s én elélhetünk egymásnak barátsága nélkül is.

Bebek lángoló arccal visszavonta kezét; Telegdi még szólni akart, de éppen akkor nyíltak meg a terem ajtajai, s Bakácstól és más főuraktól s kamarásoktól kísérvé, belépett a király.

Nem fogjuk hosszasan leírni az ünnepélyt, mellyel a főlovászmester Dózsának pajzsra festett új címerét átadá; csizmájára egy apród által ezüstsarkantyúk csatoltattak, s barna köntöse veres, arannyal hímzett damaszkméntével cseréltetett föl. Azon kegyes méltóság, mely által Mátyás minden legkisebb adományait oly becsesekké tévé, hogy az, ki valakit általa megjutalmaztatni látott, hasonló bér elnyeréséért életét adta volna, Ulászlóban annyira hiányoztak, hogy Dózsát kivéve, e jelenet által talán senki sem érzé magát érdekelve, s mindenki örült, midőn a pécsi püspök és kancellár, Szakmári György, a hosszú nemes- és adománylevelet végigolvasván, a király, a neki kamarásai által kezébe adott aranyláncot a trón előtt térdelő Dózsának nyakába akasztá, a diszkardot kezébe adá, s miután a mellette álló püspökkel pár szót szólt, s magát mindenfelé meghajtotta, lassan, mint jött, ismét szobáiba vonult.

Mihelyest a király távozott, a jelenvolt urak széledni kezének, s Dózsát, Telegdinek kivételével, ki őt, midőn a királlyal eltávozott, nyájasan köszönté, senki sem méltatá a legkisebb figyelemre. A székely vitéz, ki midőn Nándorfejérvárról Buda felé utazott, dobogó szívvel sok száz óráig a dicsőségről álmodozott, mely rá e palotában vár; most, midőn jutalmát elnyerte, minden arcon, melyre nézett, gúnyoló mosolyt vélt észrevenni; minden beszélgetésről, melyet a távolból nem érthetett, azt hívé, hogy az őt ócsárolja; minden szem, mely feléje fordult, úgy gondolá, megvető tekintettel függ rajta; megvetve, meggyalázva érzé magát, s az indulatot, mely e gondolatnál keblében mindég hatalmasabban emelkedett, talán nem mérsékelhette volna, ha Bakács, midőn a királytól visszatért, a terembe nem jön, s őt a lehető legnagyobb nyájassággal magával nem hívja.

Midőn a királyi palotát s mindazon büszke urakat, kik rá megvetéssel néztek, elhagyva, ismét lován s a bíbornok kocsija mellett a nép között látá magát, s midőn ezer kéz az előtte, Bakács egyik hajdúja által vitt címerre mutatott, melyen levágott véres kar zöld mezőn vala látható, s midőn ezer hang nevének éljeneket rivalgott, s a sokaság a fényesen öltözött új nemestapsokkal fogadá: csak akkor simult le haragos ráncokba szedett homloka ismét. Eszébe jutott, hogy azon felpiperézett uracsokon kívül, kik a királyi termekben körülsúszkáltak, más fiai is vannak e hazának; s Dózsa, a nép fia, boldogabbnak érzé magát hasonlóinak tisztelgése között, mint az aranylánc s a birtok által, melyet neki királya minden jó szó nélkül ajándékozott.

Ha mindjárt Buda várának egykori szépségét hazafiságunkban éppoly kevésbé engedjük magunktól elvitáztatni, mint egy tisztességben elaggott hölgy egykori bájait: mégis meg kell vallanunk, hogy azon tudományos s művészeti élet, melyet Mátyás alatt fővárosunkban találunk, félig sem volt oly magyar s oly terjedelmes, mint mennyire azt mindenikünk kívánná és mennyire sokan hiszik. Nem szenved kétséget, hogy azon esetre, ha Mátyást egy vagy több, legalább középszerű fejedelem követi, s ha a kegyes ég e nemzetet belső küzdelmeitől s amit szültek - a mohácsi vésztől megőrzi: a műveltségnek akkor elhintett magja csírázni s virágozni fogott volna e hazában is; s hogy Buda, minden szépnek és dicsőnek tűzhelyeként, mindég messzebb körökre terjesztvén sugarait, a magyar, ki a fővárosában összegyűlt, idegen tudósokat s felhalmozott könyveket kezdetben csak csudálkozással s néha megvetéssel nézé, később a tudományos mozgalomban, mely a XVI. század alatt Európa népeit új életre ébreszté, szintén részt vett volna. De Mátyás műve bevégezetlenül maradt; s az, ki a történetekben nem önkívánatainak igazolását, hanem a valót keresi: úgy fogja találni, hogy a királyi udvarnak műveltsége s ízlése, Budán s más királyi palotákon s néhány püspök vagy országházi házaik túl, a nagy Mátyás kormánya alatt sem terjedett messzebbre. - Az elhíresztelt tudós társaság, a tanodák, az udvari társalgásban felmerülő jó ízlés s lovagiasság, minden, mit a külföldi Mátyás alatt e hazában csodált, csak egy nagy egyéniség befolyása által teremtetett, s nincs mit bámulnunk, ha a nagy király halála után néhány évtizeddel e hazában, mint azelőtt, csak félig ázsiai, félig középkori állapotokat találunk, s Mátyás dicső uralkodására Budán kívül alig emlékeztetett más, mint a nép alsó osztályai között a meg nem szűnő vágy, mellyel az igazságos fejedelmet visszaohajták, a felsőbbeknél azon romlottság s azon olasz elvek, melyek Beatrixszel Nápolyból Budára hozattak, s a nemességnek az udvarhoz közelebb álló részétől elfogadtattak. - A történetek általános tanúsága bizonyítja, hogy a szabadság, művészet, magasabb műveltség, szóval: minden, mire nemzetek méltán büszkék lehetnek, nekik nem fejedelmi ajándékul, hanem csak hosszú évek szerzeményei gyanánt juthatnak osztályrészül; s ezt tapasztalta a magyar, Mátyás után. Az élénk mozgalom, melyben a haza e nagy király alatt előrehaladott, vele együtt megszűnt, s az utas, ha Pestnek falain s kertjein túlment, ismét ázsiai pusztán képzelheté magát, mely fölött a távolból átlátszó királyi várnak tornyai s fényes kúpjai csak mint a délibábnak a jövő pillanatban eloszló képei tűntek föl szemei előtt.<sup>22</sup>

E térre vezetjük olvasónkat. Nem szükséges, hogy őt leírásával fárasztjuk. Sok változott e hazában, de a Rákos nem, s habár Ulászló kormányának vége felé, 1514-ben a híres mezőn kevesebb szomorú emlék támadhatott is a hazafi szívében, és Pest, akkori szűk falai közé szorítva, nem terjedett mostani nagyságára, s habár a folyón túl felmagasló Buda azóta alább szállt: a mező pusztán s elhagyatva áll napjainkban, mint akkoron.

Ugyanaz nap estéjén, melyen Dózsát reggel a királyi udvarnál láttuk, Pest kapuitól mintegy fél órányira, a Rákoson egy kis csapat lovassal találkozunk. Lépvé haladnak a város felé; fáradt lovaik mutatják, hogy ez nap már hosszabb utat tettek; a két erősen megrakott gebe, mely a kis csapat után vezetetik, világos jelül szolgál, hogy távol földről jönnek. Minthogy műveltségünk akkoridőben annyira még nem emelkedett, hogy nemességünk a szegény adózók előfogatain hintóban járjon: ez utasokban előkelőbb nemesekre ismerünk; hogy főurakat nem látunk magunk előtt, azt kísérik csekély száma bizonyítja.

A tizenhatodik század kezdetét egész Európában, a nemességnél s polgári rendnél, pazar fényűzés jellemzé, s a magyar e tekintetben felülmúlta kortársait; főképp híveiknek száma s

fényes öltözete által igyekeztek a zászlós- és főurak egymást felülmúlni,<sup>23</sup> s így az, ki a kis csapatot látá, mellyel a Rákoson találkozunk, már egyszerű öltözetükből kivehette, hogy nem Bebekek, Báthoriak, Ujlakiak vagy ezekhez hasonló urakkal jött össze; valamint más részről fegyvereik- s lovaikból - mik akkoridőben a fényűzés legköltségesebb nemeihez tartoztak - ismét azt is észrevehette, hogy nem közönséges nemesembereket, hanem olyakat lát maga előtt, kik az előkelőbbek neve alatt, mint napjainkban, úgy már akkoron is az egész megye nevében szóltak, s a főurak felsőbbtségét legfőleg azáltal ismerék el, hogy állásuk iránt néha irigységöket tanúsíták. De nézzük e lovasokat közelebből.

Elöl egy sorban három férfit látunk. Középen, izmos, fekete ménen, sötétszínű hosszú mentében, egy ősz vitéz lovagol; akár őt, akár paripáját nézzük, megismerszik, hogy mindketten láttak szolgálatot; emez minden fölösleges hánykolódás nélkül nyugodtan halad előre; amannak elbarnult arcán ifjú szépségéből már csak férfias erejének kifejezése maradt meg. E férfi mellett jobbról, délceg paripán, egy ifjú; balról, csuklyában, szerzetes lovagol; mindketten, úgy látszik, lovaikkal foglalkozva: amaz, hogy szép almásszürkéjét időről időre ugrásra vagy más szép mozdulatokra bírja; ez, hogy fáradt s kissé vastag ménjét társaival egyenlő lépésre kényszerítse. E főszemélyek után négy szolga jő, kik két, poggyással megrakott gebét vezetnek. Ha csak öltözetüket tekintjük, e cselédséget, melynek mindenik tagja, úgy látszik, saját kedve s ízlése szerint választá ruháját, fényesnek senki sem mondhatá, de természet nézve derekasabb magyar legényeket nem láthatni; a bihari rónaság már akkor is megtermé szép magyar faját, melyet Szalonta vidékén jelenleg látunk, s lovaik, fegyvereik s egész külsejük mutatá, hogy ha kevésbé fényes ruhában járnak is, szükségét uruknál nem szenvednek.

Ártándi Tamás úr - mert vele s Pál fiával és házi káplánjával találkozánk most a Rákoson - a külső fényűzést semmibe se vette; egyike vala ő azon vagyonos nemeseknek, kik akkor, mint most, az e hazában lakó polgároknak kétségen kívül irigyletre legméltóbb osztályát tették, s távol az udvar cselszövényeitől s a hatalom után küzdő pártok vitatkozásaitól, ősi jószágaikon boldog függetlenségben tölték napjaikat. Ha Ártándiban megvan a nagyravágyás, ő, kinek neve Mátyás király csatáiban annyiszor említettett, s ki a Perényiekkel, Telegdiekkel, Bornemiszákkal s majdnem mindazokkal, kik Ulászló alatt e hazát kormányzák, szoros barátságban állt, szintén fölemelkedhetett volna magasabb hivatalokra; de a becsületes magyar emberben valamint azon hiúság, mely fényes ruházatokban gyönyörködik: úgy az is hiányzott, mely által mások történeti jellemekké emelkednek; s Mátyás egykori kedves bajnokát, hosszú hadiszolgálat után, úgy, mint mikor először kardjához nyúlt, egyszerű nemesember képében látjuk magunk előtt, ki őseitől rámaradt becsületes nevén kívül más címmel nem bír.

Való, hogy az, kit Ártándi Tamásnak híttak, beérhette e névvel, mely Bihar vármegyében annyit jelente, mint Konyárd, Ártánd s Kerekinek urát, Sas és Mezőpeterdnek fő birtokosát, főképp, ha hozzáadjuk, hogy Mátyás király minden híresebb hadi tetteinél neve dicsérettel említettett; de ha visszagondolunk a korra, melyben élt, s melyben, mintha határaink között általános ragály terjedett volna el, alig találkozott, ki e szegény hazát nem akarta volna kormányozni: nem fogunk azon bámulni, hogy Ártándinak minden közdolgoktól visszavonulása s az egyszerű életmód, mellyel mindenben apái szokásához ragaszkodva ősi várában tanyázott, szomszédai s barátai által különösnek tartatott, s hogy Tamás úr egészen a régi világhoz tartozó embernek mondatott.

Furcsán hangzik, ha most, több mint három századnak leforgása után, valakiről azt olvassuk, hogy 1514-ben a régi világhoz tartozó embernek mondatott, csak azért, mert ruházat-, életmód- s nézeteiben kortársainál huszonöt vagy harminc évvel hátrább maradt; de meg kell vallanunk, hogy ezen, Ártándiról elterjedt vélemény nem vala igazságtalan. Életének szebb része a nagy Mátyás szolgálatában folyt el, s mikor királya meghalt, Ártándi nem akart tovább

haladni korával; megállt ott, hazánk dicsőségének napjainál, s az idő, mely azóta elfolyt, általa csak arra használtatott, hogy e szebb napokra visszaemlékezék.

Midőn a nagy Hunyadinak fia, 1458-ban Rákoson királynak választatott, Ártándi Tamás, nyolcéves korában, atyjával ott volt a választásnál; s a fegyveres nép dörgő szózata közt, mellyel Mátyás királynak köszöntetett, felhangzott a gyermek örömteli kiáltozása is. Nem volt tizenhat éves, midőn első ízben fegyvert viselve, királyát a havasalföldi háborúba követé, s azóta élete válhatlanul Mátyás lépéseihez vala kötve; vele ment a csehek s a törökök ellen, ott volt Olmütz és Bécs meghódításánál; ha a király Budán vagy visegrádi várában tanyázott, Ártándi részt vett a lovagias játékok- s fényes vadászatokban, melyekkel ura idejét tölté; ha ez seregeit új hadra szólítá, az első, ki jobbágyaival zászlójához érkezett, ismét Ártándi vala; ha a király csatában ellenségeitől szorítva látá magát, bizonyos lehetett, hogy a hű bihari tőle nincs távol, szóval: míg Mátyás élt, Ártándi nem maradhatott hátul, hisz neki ott kelle lenni királyánál, s az mindég elől járt.

Hogy Mátyás, ki a titkot, mely által a tömegek szeretetét megszerezhetni, minden kortársainál jobban ismeré, s ki nemzetünket éppen azáltal tevé nagygyá, mert e nemzet gyengeségeit is a haza hatalmának növelésére használta; hogy ő, ki - mint Nagy Sándorról olvassuk - seregének még közvitézeteit is ismeré, s nevöknél szólítá,<sup>24</sup> Ártándinak határtalan ragaszkodását észre vette, s a rendíthetetlen bátorságú férfit számtalan kicsiny kedvezések s a király szájából oly jóleső dicséret által mindég inkább magához láncolá: az oly természetes, hogy, magát Ártándit kivéve, Mátyás udvaránál talán senki sem volt, ki ezen csudálkozott volna, ámbár kétségtelenül nem hiányzottak, kik e kegyet irigylék.

Mátyás kormányja alatt Ártándi udvari ember volt. Nem oly értelemben, mint azok, kik, mióta Beatrix Budára jött, a királyi palotát cselszövényeikkel tölték be; de udvari ember, mennyiben sehol oly jól s otthonosan, mint királya közelében, nem érzé magát, s mennyiben, legalább saját s igen sokaknak véleménye szerint, Mátyás teljes bizodalmát bírta. Mint a nap körül e sárvilág: úgy nagy fejedelmek körében sok aljas és nemtelen anyag forgolódik, s így vala az Mátyás udvarában; még Mátyás is, kit történetíróink eddig mindég csak lovagias oldaláról fogtak fel, sokkal mélyebben volt beavatva a XV. században gyakorlott politikába,<sup>25</sup> hogysen minden tettei s titkos tervei az egyeneslelkű katonák helybehagyását nyerhették s vele közöltettek volna, minderről azonban Ártándi nem gyanított semmit. Ő királyában csak a világ első vezérét, udvarában csak, néha ugyan haszontalan, de mindenesetre tántoríthatatlan hűségű szolgákat látott, s ha talán Beatrix királynénak magaviselete nem elégíté ki őt mindenképp, legalább azzal vigasztalá magát: hogy ha már Mátyásnak házasodnia kellett, oly asszonyt, ki hozzá érdemes, úgysem találhatott volna.

Mióta a nápolyi asszony Budára jött, a király háztartásában tetemes változások történtek. Mátyás kevesebbet társalkodott nemeseivel, a fényűzés napról napra nőtt, az udvarnál több formások hozattak be, s mi katonáembernek legszükségtelebbnek látszott, a tudósok s könyvek száma mérték nélkül megsaporodott; de Ártándi morgás nélkül eltűrte ezt is, s bár sóhajtván, de panasz nélkül ölté fel új szabású bársony- vagy selyemruháit, sőt szinte kibékült a tudósokkal, s megölelé Bonfin Antalt, midőn hallá, miszerint csak azért tartózkodik Magyarországon, hogy Mátyás nagy tetteit írja le. - Mátyásnak - így gondolkodott magában - mindég szüksége lesz katonákra, s ha ezeket béke idején selyem- s bíborban akarja látni maga körül, miért ne töltsük kedvét? mihelyt ismét háború lesz, majd vasba öltözünk, s Mátyás úgy, mint bármelyik közülünk; ő kétségkívül legjobban tudja: miért aggatjuk ez idegen rongyokat vállainkra. Míg Mátyás élt, Ártándi kebelében nem támadhatott elégtelenség: a világot, melyben élt, kedves királya kormányozá; miként mehetett volna ez másképp, mint jól!

Mátyásnak halála után azonban élete más fordulatot vőn. Az, mi tetteinek, sőt gondolatainak eddig irányt adott, nem létezett többé, mit keressen a világon ő, az egyes bajnok, ha vezére sírjába szállt? Sokan siratták Mátyást e hazában, de bizonyosan senki sem inkább Ártándinál; s ha Corvin János nyugodtan királynak választatik, mint Ártándi lelkesedésében gondolá, hű követője talán el nem viselhette volna bánatát. A választási küzdelem, a harag, melyet annyi aljas hálátlanság látására érezett, végre a rövid fegyverzaj, mely a megürült trónért támadott, egy időre fölverték őt fájdalomából: s midőn ez megszűnt, János hercegnek seregei a Sárvíznél megverettek, s ugyanazon Kinizsi által verettek meg, kit Mátyás porból emelt föl: Ártándi megundorodott a világtól, s elzárkózva Kereki várába, közolgokról semmit sem akart hallani azontúl. - Meghalt Mátyás király: oda az igazság, oda a becsület, oda minden! - oly világban, hol még Kinizsi is árulóvá válik, dolgom nincs! - így szólt sokszor; s noha akkor csak negyven esztendő vala, hosszabb ideig semmi sem bírhatá őt arra, hogy Kerekit odahagyva, ismét az ország dolgaiba vegyüljön.

1505-ben a bihari nemesség őt Tordai Miklóssal, Bajoni Jánossal, Toldi Mihállyal és Mochtoi Miklóssal mint követet küldé a rákosi gyűlésre. Tudjuk, hogy ezen országgyűlés tagjai aláírásokkal megerősített oklevél által arra kötelezék magokat, hogy külföldit sohasem fognak királyuknak ismerni. - Ezen, már hosszabb időtől tervezett határozatnak keresztülvitele volt az ok, mely Ártándi Tamást arra bírta, hogy ősi lakát még egyszer rövid időre elhagyja; amit azonban akkor Budán látott, még inkább megerősíté őt előbbi nézeteiben; s míg mások, a rákosi mezőn adott szavukat megtörve, Miksa császárral új egyezkedésre léptek: Tamás úr Biharba ment, s jószágain tölté életét, honnan talán soha ki nem mozdul, ha barátjai, főképp Telegdi István kérésének nem enged, s nem határozza el magát arra, hogy fiát, Pált, ki most huszonegyedik évét érte el, önmaga mutassa be a királyi udvarnál. Kétségen kívül a legnagyobb áldozat, mit fiáért tehetett.

Ártándi hatvannegyedik esztendejét töltötte be; de ki őt látá, húsz esztendővel fiatalabbnak gondolhatta; fekete haja s szakállá alig kezdé őszülni; egyenes tartása, mely által férfiasan szép termete még inkább kitűnt, s maga az arc, melynek egykori szépségét néhány, homlokán átvonuló redő csak komolyabbá tévé, de nem rontá meg: élete delén álló férfiúra mutattak. Ki őt kedves fekete paripáján látá, egyszerű köntösében, melynek egyedüli ékessége fegyvereiben állott, Mátyás bajnokainak egyikét gondolá látni maga előtt, kit, hogy az utódoknak mintául szolgáljon, az idő meghagyott régi állapotában.

A fiatalember, ki Ártándi mellett lovagol, Ártándi Pál, az előbbinek fia, s - valljuk meg, mindjárt első találkozásunknál - életének büszkesége, mit rossz néven még az sem vehetett volna, ki az apai szeretet gyengesége iránt nem tud engedékeny lenni. - Ha volt valaha ifjú, kire apa méltó büszkeséggel tekinthetett, Pál volt az. A természet bő kezekkel halmozá ez ifjúra adományait. Szépsége, mely Biharban és Erdélyben, hol anyai rokonainál néha megfordult, szinte közmondássá vált; a kitűnő ügyesség, melyet minden férfias gyakorlatnál tanúsított; bátorsága, melyet Báthori István társaságában tett kisebb ütközetekben, minők akkor az ország szélein a törökök ellen naponként történtek, máris több ízben bebizonyított: sebes esze s még tudományos készsége is, melyet a kereki várkaplán Vitus fáradságának köszönhetett, s melyben minden, szomszédjában lakó nemesifjakat felülmúlt: Pált már akkor annyira kitüntették, hogy híre az egész vidéken elszármaylt, s Perényi Ferenc, a nádor fia s bihari főispán, senkit sem szeretett inkább nálánál. Melyik apa ne örülne ily fiának?! ki nem tartja természetesnek, ha Tamás úrnak, noha százszor ismétlé, hogy második fiát, Balázst, egy cseppel sem szereti kevésbé, mégis, ha gyermekeiről dicsekedve szólt, Pál neve többször jött ajkaira?

Pálnak jellemére ennyi magasztalás befolyás nélkül nem maradhatott. A dicsvágy, melynek csírái minden férfigeabelben szunnyadoznak, jókor fölébred a szívben, ha dicséret által ébresztik; s e szenvedély Pálnál annyival erősebb lett, mennyivel kevésbé érzé magát kielégítve azon táplálék által, melyet eddig talált. Az öreg Ártándi, ki fiának e hajlandóságát beszélgetéseivel, melyek kivétel nélkül Mátyás dicső tetteit tárgyalták, nem kissé nevelte, benne csak egy jó tulajdonsággal többet látott, s nemegyszer mondá az öreg Vítusnak: mi kár, hogy fia nem inkább Mátyás király alatt, mint egy gyáva korban született! - de ha Tamás úr több emberismerettel bír, s ha fiát kevésbé szereti, észrevehette volna, hogy nemcsak dicsőség, hanem dicséret után is vágyódik, s hogy nemes tulajdonságai közé máris nem kis adag hiúság vegyül.

Ha azon számos barátai között, kiket, mint valamennyi ifjú, bírni vélt, mindég Perényi Ferencet nevezte a többiek előtt; ha senkinek társaságát annyira nem keresé, senkit annyiszor le nem kötelezett magának: világos, hogy a valóban szép tulajdonságokon kívül, melyekkel az akkor alig tizenhat éves Perényi bírt, azon körülmény, miszerint Ferenc a nádornak fia, bihari főispán s már akkor kinevezett váradi püspök, Pál előszeretetére nem volt befolyás nélkül. - Valahányszor a nemesség bármily alkalommal fegyverre kelt, a pontosságnak, mellyel az ifjú Ártándi az elsőkhöz között megjelent, kötelelességérzetén kívül talán nem utolsó indoka volt az is, hogy magát ily alkalommal a legjobb lovasok egyikének ismertethesse. Nyájás volt a szegényebbek iránt, s ha parasztháznál lakodalom vagy keresztelő tartatott, a szép fiú sohasem hiányzott, miáltal jobbágyainak kedveltjévé vált; de itt sem mondhatjuk, vajon természetes nyájassága volt-e az ok, mely őt ezen eljárásra bírta, vagy pedig azon körülmény, mert magát oly társaságban, hol nálánál magasabbat nem látott, legjobban érzé, sőt szinte hajlandóbbak vagyunk az utolsót hinni, miután tudjuk, hogy Pál, ha a Báthoriakhoz s más főurakhoz, kik a környéken laktak, meghívták, ezen ünnepélyekben, hol az egész nemesség együvé gyűlt, többször csak annálfogva nem akart részt venni, mert apját nem bírhatá arra, hogy neki selyem- és bársonyköntösöket vegyen, s cselédeit az újabb divat szerint öltöztesse. - Azon, hogy atyja Pálnak e hajlandóságát nem ismeré, annyival kevésbé csodálkozhatánk, mennyivel ügyesebben titkolá el azt mindenki előtt, olyannyira, hogy azon esetre, ha valaki őt ismerősei előtt hiúnak mondotta volna, bizonyosan aljas rágalmazónak tartatik. Akkor, mint napjainkban, a századik sem tudta, hogy azok, kiknek hiúsága felpiperézett ruházatukon megismerszik, nem a leghiúbbak, hanem csak valamivel ostobábbak. Az Ártándiak várkaplánjától pedig, ki Pált nevelte volt, ily belátást követelni igazságosan nem lehetett.

Vitus azon szerencsés teremtések közé tartozott, kik fél századig élhetnek az emberek között, anélkül hogy gyermeki bizalmukat, mellyel körükbe léptek, elvesztenék, s kik, a pálya végén visszatekintve múltjokra, alig találnak egyebet, mint nyájás emlékeket. Ki az élet tusáiban részt nem vesz, ki az emberek között idegenként jár, s céljaik után nem versenyezve, útjukban nem áll: az, mint idegenek, minden társaságban csak szívességet talál, s miért kételkedjék azon, mit hinnie oly édes? Ez vala Vítusnak helyzete. Kolostorba lépve első ifjúságában, ott a skolasztikai teológiával töltötte idejét; ezelőtt huszonnégy esztendővel pedig Ártándi Tamás várába fogadtatott, s itt ismét keskeny körű tudományos munkáit folytatá, s így a jámbor minorita a világból éppen csak annyit ismert, mennyit zárdájából s a kerek vár ablakaiból láthatott; ott a priorság után nem vágyó szerény társat senki sem üldözé; itt a becsületes háziúr s szolgálai a jámbor barátot tisztelék: csuda-e, ha neki, midőn régi teológiai könyveket másolt, vagy a váradi püspök számára a nagy breviáriumot festéssel ékesítette - min tíz év óta dolgozott -, ha neki úgy látszott, mintha e földön mindenütt isteni nyugalom uralkodnék, s ha Husz és Viklef eretnekségei nem volnának, az egész emberi nem teljes békében s egyetértésben élne. - Ártándi Tamás sem volt nagy emberismerő; azonban nemegyszer történt, hogy a baráttal beszélgetve világi dolgokról, maga is elmosolyodék, s elismeré, mennyire jó könyvekkel s tanulással foglalkozni, már csak azért is, hogy a világról semmit se tudjunk.



A tudósnál nincs érzékenyebb ember, s Ártándinak ily kifakadásai mást talán megsértettek volna, de Vitus miattok sem Ártándi társaságához, sem tudományaihoz nem vesztette el kedvét, s csak annyiival több szorgalommal foglalkozott a kis Pálnak nevelésével, meg lévén győződve, hogy apjának hibás nézetei kizárólag annak tulajdoníthatók, mert sem deákul, sem egyáltalán olvasni nem tud. Hogy egy fiatal nemes nevelése a tizenhatodik század kezdetén más tanulmányokból állott, mint most, s hogy akkoridőben a tudományok az általános nevelésnek körülbelül csak éppen olyas részét tevék, mint napjainkban a vívás s lovaglás, mi akkor fődolog vala: igen természetes; azonban bármily kis része volt is Vitusnak az ifjú Ártándi kifejlődésében, bizonyos, hogy azt, más nevelők módjára, egészen magának tulajdonítá, s Pálban egy új Caesart s Nagy Sándort látott. - A jámbor barátunk ezen s az egyházi hatóság szupremáciáján kívül, melyről oly szívesen beszélt, talán nem is volt más szenvedélye.

Ez utolsóról mondhatjuk, valóságos szerencse, hogy az Vitus keblében létezett, különben nem tudni, a földesúr s udvari barátja huszonnégy hosszú évnek annyi hosszú estéjén miről beszéltek volna, ha nem a római egyház hatalmáról, melynek a lovag a világi hatalom alá való rendelését, a barát szupremáciáját vitatá.

E társaság - melynek leírásával talán hosszabb időt, mint olvasóink óhajtották volna, annál fogva töltöttünk, mert egyik tagja e történetben kitűnő részt foglal el, a többiek hazánk akkori állapotára nézve, hol számos hozzájuk hasonlók léteztek, jellemzők - lassú léptekkel haladt a város felé. A beszélgetés minden tárgyai ki valának merítve; Ártándi órákig dicsérte Mátyást a szigorúságért, mellyel az érsekeket s püspököket rendben tartá, s a római kúria beavatkozásait visszautasította. Vitus Ulászló ájtatosságát, szelíd erkölceit emelé ki, s magasztalá a kort, melyben az esztergomi érseknél Magyarországon hatalmasabb férfi nem volt. Most a társaság régen hallgatva lovagol egymás mellett. Mióta Buda vára feltűnt szemeik előtt, Pál a jövővel, apja múltjának emlékeivel inkább foglalkodtak, mint hogy beszélgetésre kedvök lett volna; Vitusnak lovával volt dolga. A vén pej, az ártándi várbarát paripájának csak szelíd erkölceinél fogva választva, évek óta egy- vagy legföllebb kétórányi távolságnál tovább nem hordá, s most, miután Biharból idáig jött, s ez utolsó nap egyhuzamban öt óráig meg sem állt, minden intés, sarkantyú, sőt a barát bőrvége által sem buzdíttathatott sebesebb haladásra.

- Úgy látszik, a tisztelendő úrnak lova nem akar tovább haladni - szólt végre Pál, midőn nevelőjének sóhajtozásait észrevéve, önparipájának megelégedve nyakát veregeté.

- Dehogynem akar - mondá a másik, ismét bőrvégét suhogtatva lovának feje fölött, míg másik kezével, hogy egyensúlyát el ne veszítse, a nyeregkapához fogózkodott -, akarna bizony, de nem tud szegény állat. Előre láttam; öt óráig menni egyhuzamban, azt sem ember, sem marha nem tartja ki.

- Nézze Tündéremet - szólt a másik, lovát szöktetve -, alig bírom tartani.

- Mert nem hagyja békével - válaszolt az előbbi -, s azonkívül Szellő idősebb is, és kissé meghízott; igazi vétek a szegény állatot így kínzani, főképp ok nélkül. Egy nappal előbb vagy később érünk Budára, mindegy; s amint mondám, legjobb lett volna Cinkotán meghálnunk. Ha a lovak megbetegszenek, vagy más bajunk történik, s pedig sötét lesz, mielőtt Pestre érünk, és - mint tudja - nox homini inimica: Pál úrfi lesz oka.

Meg kell vallanunk, hogy Vitusnak ezen vádja nem vala igazságtalan. Pál, mint mondtuk, nem volt minden hiúság nélkül; a hely, melyet eddigi társaságában elfoglalt, mindég az elsők közé tartozott; azonkívül vagyona, a nádor fiával való barátság s személyes tulajdonai azon reményre jogosíták, hogy a szerep, mely az udvarnál reá vár, szinte nem leendő alárendelt;

miként ne kerülne el mindent, miáltal magát nevetségessé teheté. - Ulászló korában a főurak egész seregekkel, Ártándihoz hasonló vagyonosabb nemesek legalább ötven vagy száz lovassal jelentek meg királyuk udvarában; s hogy Pál négy, egészen parasztokhoz hasonló cseléddel s Vitus társaságában a királyi udvarban nem akart először föllépni: azt a deli ifjúnak rossz néven nem vehetjük. Útja kezdetétől fogva Pál egyedüli kívánata az vala, hogy este érkezzék meg, s ő sokkal ügyesebben vitte dolgát, mint hogy cselt nem gyanító kísérőivel e szándékot el nem érte volna. Utolsó nap reggelén nem volt senki, ki annyira sietett, mint ő. A felkelő nap az Ártándiakat már úton találta, kik, csak annyi ideig állva meg, hogy a vasárnapi isteni szolgálatban részt vehessenek, oly jókor érték Cinkotára, hogy Tamás úr maga még napnyugat előtt gondola Budára érhetni, s azért, fia kívánatának engedve, délután útnak indult. Midőn Cinkotát elhagyták, Pál csataterve változott. Majd megállva, hogy lovát nyergelje, majd állítólag egy pár boglárt veszve mentéjéről, melynek keresésével fél óránál többet töltött, majd tűrhetetlen szomjúság ellen panaszkodva s valamely tanyához lovagolva vízért, ügyessége minden percben új akadályokat talált, míg a napot végre a budai hegyek megett lealkonyodni látván, meggyőződött, hogy terve sikerült. E meggyőződés Pált a lehetőségig jókedvre deríté, s Vitus panaszai s félelme még inkább nevelék ezen lelkiállapotát.

- Mitől fél, szentatyá - mondá nevetve -, nincs-e kezénél olvasója s breviáriuma? mi hatan pedig nem vagyunk-e ellátva kardokkal? Ha a testi fegyver kell, itt vagyunk mi; ha ördögökkel vagy itt a Gellérthegy közelében boszorkányokkal volna dolgunk, atyaságod szedi ki szentelt szerszámját, s elküldi pokolba az ellenséget. Akármi történik, nincs mitől tartanunk.

- Ne tréfálgj szent dolgokkal, Pál - mondá Vitus rosszkedvűen -, nem illik keresztyén emberhez, főképp miután meg kell vallanod, hogy ha bajunk történik, csak magadnak tulajdoníthatod. Ha délután nem késünk annyira miattad, most, hol pillanatról pillanatra inkább sötétedik, Budán volnánk.

- Ne haragudjék rám, szentatyá - szólt Pál nyájasan, rövid szünet után -, nem akartam megsérteni; de nem foghatom meg, mitől félhet.

- És ki mondta, hogy haragszik? - válaszolt a másik, ki azalatt imádsághoz fogott, s breviáriumát mormogva, időről időre lovát bőrvével sietésre inté - vagy ki mondta, hogy fél? Isten kezében vagyunk valamennyien mindég, s nem látom által, minek félénk; de amint mondám: nox homini inimica. S miután napról napra új rablásokról s erőszakos útonállásokról hallunk, főképp az idén, hol még üstökös csillag is jelent meg, s miután ily késő este a Rákoson már annyi kétes külsejű embereket láttunk: hogyne válnék az ember kissé gondolkozóvá?

Tamás úr, mióta Budának tornyait meglátá, sokkal inkább el volt foglalva emlékei által, hogysen társainak beszélgetésében részt venne; de most Vitus szavaira figyelmissé lett, s ámbár őt megnyugtanni igyekezett, önmaga is bevallá, hogy csakugyan, országgyűlést kivéve, ily későn ennyi embert még sohasem látott a Rákoson.

- Rémség - mondá Vitus, ki, valamennyi félénk módjára, magát semmi által sem érezé inkább megnyugtatta, mint ha aggodalmairól szólhatott -, ahová csak fordulunk, embereket látunk, mintha az egész ország kóborlói ide jöttek volna. Csak nemrég hagytunk el egy egész csapatot, mely a homokbuckák között tanyázik, s itt jobbra előttünk, úgy látszik, ismét valami mozog.

- Mi közünk ehhez - szólt Pál, ki türelmét veszteni kezdé -, néhány fegyvertelen kóborlótól csak nem fogunk félni, főképp itt, egy pár száz lépésnyire Pesttől.

- Egy pár száz lépés vagy mérföld - mondá a másik, mindég nyugtalanabbul, minél inkább elsötétedett -, az mai időben mindegy; nincs biztosság sehol az országban.

- Nagyon is igaz - vágott Tamás úr szavába -, mióta Mátyás király meghalt, az ország egy nagy haramiafészekké változott, hol rabol s garázdálkodik, akinek tetszik; de hát nem Bakács őeminenciájának s a többi hosszúruhás uraknak köszönhetjük-e ezt? - hol a király papnak engedelmeskedik, ott királyi pálcája sem papot, sem világít meg nem oltalmazhat többé, s minden imádság s búcsú, mit Rómából várhatunk, nem fogja az utast megoltalmazni határainkon, ha királyunk udvari kápolnájában, énekesek közt tölti napjait.

Valószínű, hogy az öreg Ártándi szavainak, mint egyéb alkalmakkal, Vitus ismét ellenmondott volna, s hogy a szerzetes, rendének védelmezése közben, talán félelméről is megfedkezett volna, ha e pillanatban segítségkiáltások nem vonják magára az egész társaság figyelmét.

Mielőtt fővárosaink a törökök által elpusztítottak, Pest körül vala véve kertekkel. A várfalat széles vízárók környezé, s mindjárt e vízárkon túl a szilvások s más gyümölcsösök egész koszorúja állott, mely a várost a pusztá Rákostól elkülönzé. Mátyás, nem messze az akkori hatvani kaputól, szép mezei lakot építtetett magának, hol néha napokat töltött; s a királyi lak szomszédjában, s amerre csak a szem látott, nagyobb s kisebb házak s kunyhók álltak, hol Pestnek akkori polgárai vasárnapokon a szabad levegő gyönyöreit élvezék.<sup>26</sup> E kertek között haladtak utasaink, midőn a segélykiáltások figyelmeket magukra vonták. Sötétebb volt, mint hogy a már tavaszilag duzzadó faágak között messzebbre láthatnának; de Ártándi Pál alig hallá az első asszonyi sikoltást, midőn megszorítva lovát, arra sietett, honnan a hangok jöttek. Tamás úr, kivonva kardját, szintén megindítá ménjét. - A poggyászt a paphoz - kiáltá -, rajta legények! s egy perc múlva Vitus a két teherhordó gebe között az út közepén, nem kevés rémülésére, magányosan látá magát, annyival inkább, mert eszébe jutott, hogy a poggyász, mely felvigyázatára bízott, a rablóknak mintegy csábul szolgál, s mert három lónak kantárszárát tartva, vigasztalásul még olvasójához sem foghatott.

A lovasok azalatt a kertek közé merültek, honnan az asszonyi hangok s több férfi fenyegető szózata mindig erősebben hallatszottak, Pál s követői közül kettő, az akadályokat tekintetbe sem vevén, egyenesen a zaj felé rohantak, s árkokon és kerítéseken keresztül, rövid idő múlva az erőszak színhelyén valának, honnan a rablók megfutamodtak, még mielőtt az öreg Tamás s a két vele maradt szolgál, fiát utolérheté.

Mindez rövid pillanatok műve vala; s Pál, ki rögtön egy regényes kaland főszemélyének látá magát, annyira meg volt lepve, hogy első pillanatra csaknem azt hívé, álmodik. A hely, hol magát találta, egy kerti laknak vagy inkább tanyának udvara volt. Egyfelől nem tágas, de csinos lakház, a másikon ól, pince s más gazdasági épületek álltak, szemközt a sövényvel pedig, melyen áttört, fakerítés s mögötte egy nagy kert fái látszottak. Az udvarban észrevehetők voltak a történt rablás nyomai; széthányt bútorok, feltört ajtók, néhány dorong, melyet a zsványok siető visszavonultokban itt feledének, s a kötözött lakosok, kik az udvaron feküdtek, arra mutattak, hogy a szabadítás a szükség legfőbb pillanatában érkezett; s Pál csakugyan szerencsésnek mondhatá magát, hogy első föllépése fővárosunkban nemcsak dicsőséges, de üdvös is volt. Leugrott lováról, s apjával és szolgáljaival a földön fekvő szerencsétlenek segélyére sietett. Az alkony s két, a földön álló lámpa, csak gyenge világot terjesztének a tárgyakra, s idő kellett, míg a négy szenvedő, kik pecekkel szájukban nem szólhattak, feltaláltattak. Végre a háznép ismét talpon állott. Tamás úr elküldé egyik szolgáját a papért s poggyászáért, s a megszabadítottak hálálkodni kezdenek oly hosszasan s annyi szavakkal, hogy az öreg Ártándi, ki saját s fia tetteiben semmi rendkívüli dolgot nem látott, végre elveszté türelmét. - Legyen szíves kegyelmed - szakítá félbe egy tisztességes férfi hálálkodásait -, s mondja meg nevét; s nem szolgálhatunk-e még valamivel, hisz úgy szól felőlem s fiamról, mintha tízezer sárkányt öltünk volna meg.

- Tízezer sárkány vagy egy ember, ha megkötözve földön fekszünk, s dorong suhog fejünk fölött, az nekünk mindegy, ugye, Szaleresi uram? - így szólt egy öreg szolga, kezét dörzsölve, míg Erzsi, a gazdasszony, teljes helybenhagyást integette fejével. - Szaleresi úr maga - mert ő az, kivel ismét találkozunk, ámbár széttépett ruháiban s halotti halványságú arcáról alig ismerne valaki a vagyonos polgárra, kit reggel Budán láttunk, csak azt jelenté ki, hogy senki sem tudja jobban nálánál, mennyi köszönettel tartozik. - De miután adós vagyok, s a hitelező kegyelmed - tevé hozzá -, nem volna-e szabad kérdenem: kinek tartozunk megmentésünkért? kereskedő embernek, mint én, ezt tudnia kell. Szaleresi Ambrus nem marad adósa senkinek.

- Szaleresi Ambrus! - kiálta az öreg Ártándi - hát nem ismersz? elfeledéd hangomat, melyen annyszor pénzt kértem tőled? Legyen Isten szent neve áldva, hogy Pest valamennyi kereskedői között éppen téged mentettünk meg.

Szaleresi a legnagyobb zavarban megjegyzé, hogy a nagyságos úr hangjára nem emlékszik; a magas címet azért használá, mert az idegen adósságokról szólt.

- De én emlékszem rád, jó, becsületes ember. Ej, hogy azokon a gazembereken, kik bántottak, egypár jót nem tudtunk ütni! - mondá Ártándi. - Te, legjobb polgára Pestnek, ki, míg Mátyás király élt, fukar társaidként pénzszekevényedet el nem zártad, s ha kellett, ideadtad utolsó fillérig.

- Bár odaadhatnám most is! - sóhajtott az előbbi. - Mátyás királynak mindég pénzre volt szüksége; de a pénz visszakerült s vele kamat s még néha királyi ajándék; s ha az udvari urakon kellett segíteni, s ha ezek később nem fizettek, legalább volt kinek panaszkodni. Most aki Budán pénzt ad kölcsön, akár a Dunába dobta volna, hacsak, mint a Thurzók vagy Fuggerek, zálogot nem tud magának szerezni. - De - tevé hozzá a pénzügyi panaszok után - végre még most sem tudom, kinek köszönöm megmentésemet.

- Semmi köszönet - válaszolt az előbbi jókedvűen -, csak kölcsönt szolgáltam vissza; te zsidók kezéből mentettél meg engem, én téged zsidótyokéból; egyébiránt nevem: Ártándi Tamás; talán nem feledted el?

Az örömet, melyre Szaleresi e névnek hallására fakadt, nehéz volna leírni.

- Bort! gyertyákat! Erzsi! János! halljátok-e, a legjobb malvazérből hozzatok fel! - Isten hozta kegyelmedet szegény házamba! - így kiáltozott, s Vitus, ki a szolgálával s lovakkal épp e pillanatban jött az udvarba, nem foghatá meg e zajnak okát.

Ártándi eleget ismétlé, hogy mennie kell; hogy Budán Telegdi őt várja; hogy úgyis szerfölött elkésett: nem használt semmit; Szaleresi annyit kért, annyszor mondá, hogy Ártándit, kinek annyit köszön, egy pohár bor nélkül házából el nem bocsáthatja, míg végre az öreg nemes a régi mondást idézé, hogy „az sem jó ember, ki egy barátságosan kínált pohár bort el nem fogad” - s a pappal és fiával együtt a szobába vezetteté magát. - Pál hihetőleg ellenmondott volna ezen intézkedésnek ha előbb ugyan kíváncsiság, később, miután gyertyák hozattak Klári szép szeme őt Budáról meg nem feledkeztetik. De a polgárleány oly bájos vala, szeme annyi háladatossággal függött megmentőjén, hogy sokkal idősebb s nyugodtabb férfi is vonzalmat érzett volna feléje, s a fiatal Ártándi csaknem sajnálá, hogy őt nem mentheté meg még egy ízben.

- Tudod-e, Klári leányom - mondá Szaleresi, midőn a poharak már az asztalon álltak, s az első a vendégek egészségére már kiürített -, ez nemzeti és vitézlő Ártándi Tamás úr, Mátyás királynak legjobb barátja.

- Leghívebb jobbágya - igazítá ki az érintett.

- Jóltevőm, kiről anyád, Isten nyugtassa, annyiszor szólt.

- Örülök, hogy az ifjasszonynak szíves emlékében maradtam, ámbár még jobb szeretném, ha a kedves háziasszonyt életben láthatnám - mondá Ártándi -, de mi a jótéteményt illeti, az, ha nem csalódom, mindössze annyiból áll, hogy tőled párszor pénzt kértem kölcsön; s mert talpig becsületes embernek tapasztaltalak, mikor a király megszorult, szintén veled szóltam.

- És ez volt szerencsém kezdete - folytatá a másik -, most házaim vannak, terjedelmes kereskedésem, maholnap talán bíró leszek, s ezt mind önnek köszönöm.

- Ezt mind Mátyás királynak köszönöd - vágott szavába az előbbi -, mint valamennyien mindent, amit bírnak. Hej! - folytatá szomorúan - hogy annyian elfelejtik ezt!

A beszélgetés itt Mátyás korára s a jelen nyugtalan időkre fordult, s Szaleresi nagy sóhajtások között beszélé el, mily bizonytalanságban él, főképp a legújabb időben, minden kereskedő. - Rablások, pincetörések, gyilkolások, nálunk minden gonosztett napirenden van - panaszkodott a polgár -, mióta Tamás bíbornok őeminenciája Rómából visszajött, s a pápa levelét, mely minden keresztesnek bűnbocsánatot ígér, kihirdeté: azóta mi, pestiek, nem jöhetünk ki falaink közül anélkül, hogy haramiák által meg ne támadtassunk. Ma, vasárnap lévén, Klárikámmal s gazdasszonyommal körülnézni jöttem kertembe, s ha a nemzeti úr nem jó, halál fia lettünk volna valamennyien. Mintha az egész ország kóborlói s gazemberei itt gyűlnének össze városunk körül, s mintha még hamarjában valami gonosztettet akarnának elkövetni, hogy az egyháznak legyen mit megbocsátania. Hát Biharban nem mozog még a pápa levelére a nép?

- Húsvét után kedden hajnalkor indultunk el, s akkor még keveset lehetett észrevenni - válaszolt Ártándi -, eddig az egész megye mozgásban van talán, legalább minél közelebb jöttünk Pesthez, annyival több volt a zaj, mintha az egész parasztság lábbon volna.

- És ezek mind hozzánk jönnek - sóhajtott Szaleresi -, ezeket mind ki kell tartanunk. S ha még nemes jönne, ki a városban valamit költ vagy vásárol. De az urak egyáltalán nem akarnak részt venni keresztes háborúban; vagy talán a nemzeti urak evégett jönnek?

- Csak Budára a királyhoz megyünk - válaszolt Ártándi.

- Értem, értem - mondá Szaleresi -, a bíbornokhoz. Jókor jön uraságod. Őeminenciája, mióta Rómából visszajött, rendkívül jókedvben van; nem is csuda: ismét két uradalmat vett jutányos áron, s a milkói püspökség iránti perében öszentsége a pápa, mint mondják, kedvező ítéletet hozott.

- Én a királyhoz megyek, Szaleresi uram - szólt Ártándi, ki Bakácsot, Corvin János iránti viselete óta, nem kedvelé.

- Értem, értem - válaszolt ismét a másik -, Tamás bíbornokhoz és a királyhoz: mindenki elmegy a királyhoz is, de...

- Bakács befolyása, úgy látszik, mióta 1505-ben utószor Pesten valék, nem fogyott - szakítá félbe Ártándi rosszkedvűen a szót -, azonban legkisebb gondom is nagyobb; sem én, sem fiaim - azért jótállok - Drágfi jobbagya előtt, kinek nemzetségét Szatmár vármegyében mint merő parasztokat s őt magát mint írődeákocskát láttam, nem fogunk hódolni.

- Magam sem tenném - mondá Szaleresi, kiben vendégének nemesi büszkesége polgári méltóságának érzetét, melyet kiállott féltelme egy időre háttérbe szorított, fölébreszté -, polgárnak nincs mit hódolnia ily nagy urak előtt; fiam nincs, kinek egyházi vagy világi hivatalt keresnék; házaim nem állnak kevésbé erősen; kereskedésem nem fogy, habár tíz bíbornok ráncba szedi homlokát; legfőlebb ha bírónak választásomat akadályoztathatná, itt is a földolgot, azaz polgártársaim bizodalját, bírom; de...

- De Szaleresi uram - vágott szavába az előbbi, ki Vitusnak mindég növekedő nyugtalansága által arra intetett, hogy mennie kell -, mindezekről máskor szólunk. Telegdi vár ránk, s úgylis elkéstünk. Még e poharat kegyelmed kedves, szép leánya egészségére, kit a jó Isten édesanyja nyomdokain vezéreljen, ürítsük ki. S most lóra, fiam!

Pál és Klári az egész beszélgetésben csekély részt vettek. A kor szelleme, mely szülőik jelenlétében gyermekeknek a hallgatást kötelességül tevő, s még inkább talán a zavar, melyben mindketten érezék magokat, nem engedék, hogy sokat szóljanak; ki azonban e fiatal párt egymás mellett látá, s arcuk kifejezésére s a hangra, mellyel egymásnak a legközőnyösebb dolgokat mondták, figyelt: meggyőződhetett, hogy ők ketten sem mulatnak atyáiknál rosszabbul. Főképp Klári látszott megelégedettnek; arcán nem a tetszvágy, mely azt rendesen jellemzé, de magasb, szebb érzeménynak kifejezése volt szemlélhető; s Pál minden fiatalsága mellett, örömdobogó szívvel gyanítani kezdé, hogy nem pusztá ismeretség, nem is csak tisztán hála az, mi e leányt ezentúl hozzá köti. - Így nem hagyjuk elmenni, kedves, örökre feledhetetlen vendégeinket - monda végre Szaleresi, midőn meggyőződött, hogy Ártándit kérésével nem tartóztathatja többé -, közel vagyunk ugyan a városhoz, de e nyugtalan időkben, főképp a kertek között, rablók rejtőzhetnek; elkísérjük őket. A városkapukat is nekem mint tanácsbelinek hamarább nyitják fel, s a révészek hamarább készülnek el. Mi velők megyünk, ugye, Klári?

A leány több örömmel sohasem teljesítette apja parancsát; s ámbár az öreg Ártándi, sejdítve az indokot, mely az ildomos polgárt ez ajánlatra bírá, s mely tulajdonképpen az volt, hogy az Ártándiak kíséretében ő, s leánya érkezhessenek bizton a városba, mosolyogva köszöné meg háziurának szívességét: Vitus a legnagyobb hálával fogadá az ajánlatot, s miután Szaleresi a kertben maradt gazdának még néhány parancsot adott, s miután ígéretet tett, hogy mihelyt hazamegy, a ház biztosságára néhány városi őrt küld: az egész társaság Pest felé indult, hova őket, minthogy az egész úton semmi emlékezetre méltó nem történt, s Szaleresi beszélgetései e város jövőndő nagyságáról s befolyásáról sem igen érdekesek, sem akkoridőben valószínűek nem voltak, nem fogjuk követni. Magától értetik, hogy a búcsú, melyet a Duna partján, hol az Ártándiakat Telegdi Istvánnak fia, Miklós várá, egymástól vettek, barátságos volt, s hogy Pál Szaleresi kérésére szívesen megígéré, miszerint őt házában, mihelyt csak lehet, fel fogja keresni.

Telegdi István házához megyünk. Hol a fejedelem a művészetnek bármi nemét annyira kedveli, mint Mátyás az építészetet: ott a mecénásoknak egész serege támad; s így ámbár a magyar nemesség a városi lakást nem kedvelé, s mint történetíróink- s a csekély építvényi maradványokból látjuk, nem iparkodott nevét kőfalak által megörökíteni: mégis Mátyás alatt majdnem minden nagyobb család Budán nagyrészt florenci vagy velencei ízlésben épült s pazar fényüzéssel bútorozott palotákkal bírt. Az, melyben Telegdi István lakott, egyike vala a legszebbeknek, azon Telegdi János által építve, ki a Mátyásnak Florenc városától ajándékba küldött oroszánokat magával hozá. Jelen gazdája nem kímélt semmit, mi által nagybátyja ezen örökségét még érdekesebbé tehesse; s főképp a terem, melyben őt most fel s alá járkálva találjuk, a század ízlése szerint fényesen bútorozott. A falakon híres olasz mesterek képei függenek; a kandallót két fehér márványból faragott oroszán díszíti. E tárgyakat még a ház első gazdája, Telegdi János hozta volt magával Olaszországból. Az eleven színezetű keleti szőnyegek, melyek a padozatot s a terem ajtait eltakarják, Bogdán moldvai vajda s a lengyel király adományai, miket István azon országokból, hol követségben járt el, hozott magával. Az asztalon s néhány szekrényben könyveket találunk - szóval: az egész rendezés a háziúr vagyonára s műveltségére mutatott, noha mindezen tárgyakat két, az asztalon égő viaszgyertya világításánál inkább gyanítani, mint látni lehet.

Telegdi nyugtalannak látszik. Az öreg Ártándi Cinkotáról lovászt küldé Budára, hogy István barátját, kihez szállni fog, megérkezéséről előre tudósítsa, s e hír szerint az utasoknak rég itt kellene lenniök. Bebek Katalin, ki mint nejének közel rokona, mióta ez meghalt, Telegdi házat kormányozta, rég elvégzé előkészületeit; az ólban a vendéglovak számára hely vala csinálva, s Ártándi cselédeinek régi barátja, a kulcsár, ezeknek számára is készen tartá legjobb borát, hogy meghálálja a jó fogadtatást, melyben Ártádon és Kerekiben részesült: Miklós pedig, Telegdinek egyetlen fia, mint tudjuk, átment Pestre, hogy barátait ott fogadja; de már elsötétedett, s ők mégsem jöttek. - Hogy az utasok pár órával késnek, abban semmi aggasztó nincsen, s Telegdi sokkal nyugodtabb kedélyű vala, hogysem hasztalan várakozás miatt máskor ennyire megháborodnék; de egy idő óta lelkét még soha nem érzett nyugtalanság tölté el, magyarázhatlan sejtelve valami fenyegető veszélynek, melyet le nem győzhetett. Az ország külső állapota, akár Török-, akár Németország felé tekintett - a mindég növekedő belviszálykodások - most a Bakács által hirdetett keresztes had, melyet tanácsával nem akadályoztathatott meg - szóval: minden aggodalommal tölté szívét; úgy látszott előtte, mintha rövid idő alatt valami szörnyűnek kellene történni; s a jelen alkalommal bármennyiszer mondá magában, hogy barátait Cinkotától Pestig veszély nem fenyegetheti, nem győzheté le aggodalmát. Fel s alá járt szobájában, majd a Duna felé nyíló erkélyről a mindég inkább elsötétedő tájra, majd velencei nagy órájára függesztve szemeit, miközben az asztal mellett, felnyitott könyv előtt, fiatal írődeákja, Orbán ült, mély s mint arcának kifejezéséből látni lehetett, szintén nem víg gondolatokba merülve. Minden hallgatott, csak a nagy óra percegése, Telegdi léptei s néha az utcáról felhallatszó nesz szakíták félbe a csendet.

- Már nyolcra jár az óra, s nem jönnek - szólt végre az asztalnál megállva Telegdi.

- Ne aggódjék nagysád - válaszolt az ifjú nyugodtan -, Cinkotától idáig az utasokat veszély nem fenyegeti.

- Sőt éppen itt fenyegetheti veszély, Pest környéke tele van gyülelész néppel. A bíró jelentése szerint tegnap két utas támadtatott meg.

- Nagysád feledi, hogy az Ártándiak nem oly emberek, kiket rablók megtámadni szoktak; első tekintetre látja mindenki, hogy nálok több sebre, mint kincsre számolhat.

- Igazad van, Ártándiék derék bajnokok. Pál is, nemde, gyöngye a fiatalságnak? - Így szólt Telegdi, s mielőtt bevárná a feleletet kérdésére, ismét fel s alá kezdte járni szobájában, Orbán pedig újra gondolataiba merült. - Ki ez ifjú arcának kifejezését figyelemmel nézte, észreveheté a változást, mely Ártándi Pál nevének említésére rajta történt. Telegdi inkább el vala foglalva gondolataival, hogysem ilyesmire ügyelne, s egy perc után Orbán arcvonásai ismét nyugodtan álltak, mint azelőtt.

E földön a szerencsétlenségnek sok nemével találkozunk; két neme van, melynek kínjai ellen nincs gyógyszer: annak kínja, ki magasabb hivatást érezve magában, oly helyzetbe állíttatott, hol nemesebb vágyait ki nem elégítheti; s azé, kit viszonyok vagy a pajzán sorsnak keze, természetes köréből kiragad, és oly viszonyokba helyez, melyekre születésénél fogva nem érez hivatást. Kit e csapások egyike ért, az soha honosnak, soha megelégedettnek nem érezheti magát körében; élte egy hosszú vágyódás, szüntelen küzdés, melyet győzelem reménye nem derít; ki akarna emelkedni nyomorú viszonyaiból, de a társasági élet százezer kötelékén lehetetlen keresztültörnie - visszavágyódik aljasb, de nyugodtabb körébe, honnan kiragadtatott, de nem bír oda visszatérni; töredékes léte, melyet a sors oly különböző darabokból rakott össze, megnyugtató egésszé nem válik soha. Orbán e szerencsétlenségnek mindkét nemét érezé.

Jobbágy fia volt. Családja századok óta lakta Telegdet, s ivadékról ivadékra, nagyrészt harmezőn, híven szolgálta földesurait. Miután a Telegdiek mindég jó földesuraknak ismertettek, a viszony, mely e kölcsönös segély s szolgálatok által az úri s a jobbágycsalád között támadott, inkább bizodalmon s önkéntes ragaszkodáson, mint az egyik résznek úri hatóságán alapult. Hol a Telegdiek jelen voltak, ott a Kardosok - ez vala Orbán családneve - nem hiányzottak soha; ura örömeiben s fájdalmaiban osztozott a jobbágycsalád, annak dicsősége tulajdon gyanánt őriztetett, ezek által, s Orbán elődei a Telegdiek szolgálatában tölték éltöket. Ezt tevé Orbán apja is. Ő volt István legkedvesebb katonája, vele járt minden hadban, mellette küzdött, vele győzött, végre érte adta életét. Azon kisebb csaták egyikében, minők akkor a magyarok és törökök között majdnem szünet nélkül folytak, Telegdi követői a törökök száma által legyőzettek. Kis seregét mindünnen moszlim környezé; azon kevesen, kik bajnokai közül megmaradtak, csak futásban keresheték üdvöket; s Telegdi, súlyosan megsebesített lován már lemondott minden reményről, midőn rögtön Kardos melléje vágta, s friss lovát neki ajánlja. Telegdi eleinte vonakodott elfogadni az ajánlatot; végre, szolgájának kérésére s a gondolat, hogy őt mint vezért csakugyan több veszély fenyegeti, elhatározásra bírták a nemes férfiút. - Ha fogságba kerülök, váltson ki nagysád; ha meghalok, gondoskodjék gyermekeimről - így kiáltott, midőn ura friss lovára ült -, s ezentúl a hű szolga szavát senki sem hallotta e világon. Holttestét sebekkel takarva találták a csatamezőn, feje a nándorfejtúrái basához küldetett; s Telegdi nem tehetett egyebet, mint hogy megmentőjének végkívánatát teljesítse. Ez vala Orbán szerencsétlenségének kútfeje.

Ha apja kunyhójában marad, szerető anyja gondviselése alatt, leánytestvérei s a falu egyéb gyermekeinek társaságában: Orbán talán boldoggá válhatott volna. Telegdi a Kardosok házáat újra fölépítteté, anyjoknak négy telket ajándékozott, a leányoknak gazdag kiházását ígért, s Bihar vármegyében nem volt náloknál vagyonosabb jobbágycsalád. De a földesúr háladatossága nem elégedett meg ezzel; neki úgy látszott, hogy annak fiát, kinek ő életét köszöni, aljas jobbági helyzetben hagynia nem szabad, s főképp miután a kis Orbán már első gyermekkorában szép tehetségeknek adá jeleit, a parasztfiú, anyja mondhatlan öröme, hétéves korában a várba vétetett föl, hogy ott mint a szomszédok mondták, úrrá neveltessék. E



pillanattól kezdve a gyermek életén sötét felleg vonula át. - Fiatalabb volt, hogysem midőn sorsában e változás történt, annak következéseit előreláthatta volna; sőt a parasztfiú, midőn magát fényes termekben, csinosabb ruhákkal s kívánatait teljesítő cselédektől körülvéve látá, kezdetben csaknem mennyországban képzelé magát; de ez öröm rövid ideig tartott, s a gyermek szívét soha nem ismert szomorúság fogta el. A bőség között, melyben élt, ő csak azt érzé, hogy szívének valami hiányzik az úrias termekben, hogy nincsen otthon; s a kis Orbán már akkor szokatlan komorság által tünteté ki magát. Senki sem sejdíté ennek okát, Orbán maga legkevésbé; s Telegdi, ki hozzá napról napra több vonzalmat érzett, sokszor aggódott a fiúnak bús lelkületén; az egész háznép nem győzé bámulni szomorúságát.

Noha kevés ember van, ki életében nem érezte volna, hogy a szívnek is vannak szükségei, melyeknek kielégítése nélkül boldogság nem képzelhető: mégis, ha mások helyzetéről hozunk ítéletet, többnyire megfélekedezünk róla. Mi baja lehet a kisfiúnak, ki úrfilag él, bőségben neveltetik, kit Telegdi önagsága úgy szeret, mint fiát? - így szóltak a szomszédok s a cselédek: és a kis Orbán, ha kérdeztetett, csak sóhajjal tudott felelni - ha azonban helyzetét meggondoljuk, szomorúságát természetesnek fogjuk találni. Az úrias ruha, melyet viselt (annyira gyöngék a kötelékek, melyekkel érzeményeink egybefűznek), már válaszfal vala közte s egykori barátai között. Anyja, a szegény parasztasszony, az udvariasan öltözött gyermeket alig meré fiának nevezni; testvérei, ha őt a várban meglátogatták, mint idegennel szóltak vele; a falusi gyermekek víg csapatja, ha egykori pajtásuk most Miklós úrfival közéjük jött, tisztelettel vonultak tőle vissza - szóval, ő idegenné vált egykori társai között. - Gyolcs-gatyában s mezítláb futkározott egykor a mezőkön, most szép dolmányt viselt, de akkor szabadon, most a várkaplán vagy kis játszótársa, Miklós úrfi kívánatainak kelle engednie, s a gyermek azon külsőségeket, melyekre nézve helyzete kedvezőbbé vált, nem becsülheté annyira, hogy általok eddigi örömeinek vesztét pótolva érezné. Nem maradtak el ezenkívül egyes kis bántások, mik Orbán helyzetét már gyermekkorában kellemetlenné tevék. Bármennyire szereté Telegdi növendékét, bármennyire igyekezett, hogy közte és saját fia között semmi különbség ne tétessék: nem mehetett rá, hogy cselédei e részben kívánatait teljesítsék, s alig múlt nap, melyen Orbánnal valaki aljasabb születését ne éreztette volna, s a gyermek szívét már akkor az elkeseredésnek egy neme tölté el, melyet azonban annyival inkább magában rejtett, mennyivel büszkébb vala, s mennyivel melegebben ragaszkodott jótevőjéhez. Ez egy vala az, kinek egész életében csak szeretetet tapasztalá, s mint gyermek apjához, határtalan vonzalommal ragaszkodott hozzá.

Orbánt egyházi pályára nevelték. Jobbágy fia, mint ő, más téren nehezen emelkedhetett; s habár egyes esetek, mint Kinizsié, arra mutattak, hogy vitézség által hazánkban nem-nemes is a legmagasabb polcra juthat el: részint ez esetek ritkasága, részint a gyermeknek gyenge testalkotása s tanulási vágya Telegdit azon út választására határozá, melyen Bakács, jobbágy fiából, az ország legfőbb méltóságaira emelkedett. Telegdi maga, ki mint tudjuk, korában tudósnek tartatott, s a klasszikus nyelvekben járatos vala, sokat fáradozott a gyermek művelésén; később az ifjú a budai főiskolába küldetett, hogy itt, mennyiben az akkor hazánkban lehetséges vala, magát a tudományokban kiművelje; és Telegdi teljes joggal azon gondolattal vigasztalhatá magát, hogy hű szolgájának fia egykor e hon egyházi méltóságainak egyik főbbikét fogja elfoglalni.

E remény, melyet anyja, midőn azt első ízben kimondatni hallá, a földi üdvök legfőbbikének látott, Orbánt nem boldogítá. Nem mutatott ellenszenvet a pálya ellen, melyet Telegdi számára választott, sőt elismeré, hogy azon esetre, ha már apái módjára telkét nem szabad önmagának művelnie, mást nem is választhatna; de a hideg fény, azon örömtelen élvezetek, melyeket vagyon s hatalom nyújt, s melyekhez az egyház útján juthatott el, lelkét nem csábítgaták; vallásos magasztaltságra nem vala hajlama, s maga a tudomány is - noha senki sem múlta volt

felül szorgalomban - szívét hidegen hagyta; s ha helyzetének megváltoztatására semmit sem tett, ennek egyedüli oka az vala, mert jelenével elégedetlenül, mégsem ismert olyatén pályát, melyen bizonytalan vágyainak kielégítését remélheté, s így inkább azon maradt, hol őt jótevőjének s anyjának kívánatai visszatarták. - Miért nem növekedtem apám kunyhójában!? - szólt sokszor magában, ha ünnepeken tanulószobáját elhagyva, Buda környékén sétált, s egy vagy más falun keresztülment - miért nem tölthetém éltemet, mint e földművelők, hasznos munka között? Szerencsés volnék talán! A gazdának sorsa Isten kezében van, ha ez vetéseire áldást küld, ő, nehéz kalászáin végigtekintve, boldognak érezheti magát, hatnapi izzadságának a hetedik nap meghozza jutalmát - a pihenést; élte szűk körökben mozog, s éppen azért nem fárasztó: de nem függök-e én emberektől? nem érzem-e, hogy azon munkának, melyet a tudós teljesít, nincs vasárnapja? hogy messze terjedő pályámon ellankadok, mielőtt csak közepéig értem? Telegdi meg akarta hálálni apám hűségét, s jutalmul szerencsétlenné tette fiát. Ó, az emberek nem tudják, hogy embertársaik javára jobbat nem tehetnek, mint ha őket nem bántják! Jobb szerencsét, mint melyet a végzet rendelt számunkra, úgysem szerezhettek nekünk.

Ezen s hasonló gondolatok sokszor vonultak át Orbán lelkén, de ő mindemellett nem lankadott szorgalmában. A tudományoknak az legfőbb átka, hogy amit tanultunk, egészen sohasem feledhetjük el; ő tudta ezt, érzé, hogy nem léphetett vissza a nyugodt körbe, melyben eldödei éltek; előre kelle hát törekednie, s fáradoimai között lelkének jólesett a gondolat, hogy ha a polcra, melyet neki Telegdi szeretete szánt, fölemelkedhetik, neki s családjának meg fogja hálálhatni jó szándékukat. Orbán a budai főiskolában nem vala boldog - senki sem az, ki magát helyén nem érzi -, de szerencsétlen sem volt; a pálya, melyen haladt, nem általa választatott, de előtte nem nyílt más, s ő meghajtá fejét a szükség előtt, nyugodtan fáradozott tovább.

E helyzet változott. Elvégezvén tanulmányait, s még fiatalabb lévén, mintsem hogy pappá szenteltethetnék, Telegdi őt ismét házához fogadá. Mint királyi tanácsosnak, ki sokszor a legfontosabb dolgokkal bízott meg, neki hív s tudományosan kiművelt emberre volt szüksége, s Orbánnál alkalmasabb egyént nem találhatott, főképp miután Bakács is pályáját mint íródeák kezdvén, Telegdinek úgy látszott, hogy védence előmenetelét semmi által sem segítheti inkább elő, mint ha őt, a közügyek vezetésébe beavatva, megismerteti azokkal, kiktől későbbi emelkedése függ. Orbán e helyzetében eleinte szerencsésebbnek érzé magát. Anyjának boldogsága, melynek valahányszor urával Telegden volt, tanúja lehetett; az, hogy magát hasznosnak érzé, s mindenekelőtt Telegdinek iránta mutatott hajlandósága: eddig nem ismert élvezeteket nyújtott szívének; s talán csak azon egy gondolat keseríté el megelégedését, hogy e helyzetnek változni kell.

E boldogabb napok azonban nem tartának sokáig. Telegdinek, neje Bebek Margit után, fia Miklós s három leánya maradt. A két idősebb Báthori István- s Bánfi Miklóshoz ment férjhez; a harmadik, Frusina, éppen akkor töltötte be tizennegyedik évét, midőn Orbán Telegdi házához visszajött. Míg urával vala Orbán, nem találkozott Frusinával. Falun vagy Báthoriné vagy Bánfiné voltak apjuk házában, s Frusina, hajadon nagynénjével, ki sem kedves hűgától megválni, sem a városból távozni nem akart, az egykor szép Bebek Katalinnal Budán hagyatott. De midőn Orbán urával Budára jött, s Frusinával egy házban lakva, a napnak egy részét e bájoló hölgy társaságában tölté: a szegény ifjú sejteni kezdé nemsokára, hogy nyugalma örök időre elveszett.

Miként is lehetett volna másként? Frusina szép vala. Nem azon szépségek egyike, melyeknek lángtekintete előtt szenvedélyünk fellobog, melyeket keblünkhez szorítani, melyeket bírni akarunk: e hölgynek egész valója inkább a lélekhez, mint az érzékekhez szólt; a még félig

gyermeki arc, melynek, mint a most nyíló rózsabimbónak, egyik főbája az volt, hogy egész szépségét még csak sejdítetté: a kék szemek szenvedély által nem zavart szelíd tekintete, az ártatlan mosoly rózsaaajkai körül, a fesztelenség minden mozdulatában, az öntudatlan kegy s kellem, mely sötét fürteitől kis lábáig egész személyén elvonult, oly hölgyé alkották őt, kinél szebbet akkor e hazában nem lehetett látni; s a szegény Orbán, ki vele órákat töltött, ki neki mestere volt, megőrizheté-e nyugalját, főképp midőn a bájló leány vele oly melegen, oly bizalmasan szólt, szerető testvérként vele közölvén gyermeki titkait. Ellentállás nélkül odaengedé magát érzeményeinek. Midőn szerelmének egész reménytelensége eszébe jutott, már érzé, hogy tőle csak életével válhatik meg.

Orbán helyzetének nem szűnő kínjai leírhatlanok. Azonagy házban, sőt majdnem szüntelen társaságában annak, kit imádott, teljes mértékben bírva bizalmát, sőt szeretetét, mennyiben az érzemény, mely Frusina szívét testvérei iránt is eltölté, szeretetnek nevezhető, voltak pillanatok, melyekben magát véghetlen boldognak érzé, melyekben nem vágyódott semmi után, nem cserélt volna senkivel, melyekben lelkét csak azon egy kívánság tölté el, hogy az, mit élvez, ne múljon el soha; de egy szó, egy tekintet, néha csak az, hogy Frusina által nevéen szólíttatott, eszébe juttatá való helyzetét, s lelkét a reménytelen szerelem minden fájdalmai dúlták. Maga a gyermekies bizalom, mellyel Frusina hozzá szólt, néha a pokol minden kínjait érezteté vele: nem volt-e éppen ez elfogulatlanság legvilágosabb bizonyága annak, hogy iránta barátságánál egyebet nem érez, hogy más viszonyt lehetetlennek gondol, éppoly lehetetlennek, mint az egész világ, mint Orbán maga; mert ugyan ki hinné, hogy a jobbágyfiú a hatalmas Telegdi leányának valaha több lehetne.

Néha kétségbeesés tölté el lelkét: futni akart, merre lábai bírják, elhagyni örökre e házat, melyben növekedett, családját, a házat, a világot; hisz tudta, hogy számára nyugalom csak a sírban vár. Neki nem lehet, nem szabad reményleni. - Ha Frusina által szeretetténe, magától kellene eltaszítania boldogságát, különben gyalázatosan hálátlanná válnék jótevője iránt. De egy tekintet Frusinára, s e föltételek elenyésztek. Neki a kínok, melyeket e leány vele akaratlanul éreztetett, oly édesek valának; úgy látszott előtte, hogy ez angyalnak csak barátja lehetni, őt szeretni, ha ez érzemény nem viszonztatik is, már oly boldogság, melynél ő nagyobbbat sohasem kíván, s Orbán, e gondolatokkal rövid időre ismét megnyugtató fellázadt érzeményeit.

Szerelmének titkát nem gyanítá senki. Hogy ő, a parasztfiú, szemeit urának leányához emelni merészené, oly vakmerőnek, oly valószínűtlennek látszott, hogy Bebek Katalint kivéve, ki mindenütt szerelmet látott, sem Telegdinek, sem másnak nem jutott eszébe e gondolat; s habár mindenkinek feltetszett a fölgerjedt állapot, melyben őt láták, ezt annak tulajdoníták, mert pappá szentelésének pillanata közeledvén, Orbán többször nyilvánítá, hogy e rendhez nem érez hivatást. Mióta Frusinát ismeré, szörnyűnek tetszett előtte a gondolat, hogy pappá legyen; közte s boldogsága között az élet minden előítéletei állottak; egy akadállyal több vagy kevesebb, az mindegy lehetett rá nézve, s mégis készebb vala mindenre, hogysem az egyházi köntöst felvéve, önmaga tegye azon lépést, mely őt Frusinától örökre elválasztaná; legalább azt akarta, hogy remélhessen, hogy magát csalódásokkal vigasztalhassa.

Így múlt majdnem két év. Telegdi észrevevén, hogy Orbán a felszenteléstől fél, nyugodtan várta be a pillanatot, midőn ebbéli nézetei változni fognak, s mindég inkább megkedvelte az ügyes és szorgalmas ifjú társaságát, mialatt ez egészen a jelen pillanat benyomásainak engedve magát át, terv s szándék nélkül élte napjait, majd égisz emelkedve boldogságában, majd elátkozva létét, majd mennyben érezve magát, de mely telve vala kínokkal, majd pokolban, de melyet száz édennek nem cserélne föl. Túrta s élvezé a fájdalmas gyönyört,

melyet reménytelen szerelem adhat; s szinte borzadt a gondolattól, hogy e szerencsétlen helyzet valaha változhatik. S igaza vala: fájdalmainak mértéke még nem volt betelve.

Frusina, ki, midőn Orbán urának házához visszatért, félig gyermek vala még, viruló hölggyé növekedett, s Telegdi állása magával hozta, hogy sok előkelő ifjú vágyódott a leány keze után. Frusina maga nem változott semmiben, s gyermeki elfogulatlansággal néz a körülete forgó kérők seregét, de természetes, hogy mind apja, mind a családnak egyéb tagjai kiházasításáról többször s néha Orbán jelenlétében szóltak. Csak az, ki maga is szeretett, képzelheti az ifjú kínjait. Jelen lenni, ha Telegdi vagy fia, Miklós egyes kérőnek érdemeiről szolt; hallani, midőn egyik vagy másik elbeszélé, hogy Frusinában valaki iránt hajlandóságot vett észre, sőt, mert az egész család teljes bizalmával bírt, azt tapasztalni, hogy tanácsot kérnek tőle, s nem szólhatni, nem borulhatni az apa lábaihoz, nem mondhatni: leányodat nem szereti, nem szeretheti senki úgy, mint én; add nekem őt, s én boldoggá teendem. A pokolnak nem lehet oly kinya, mely ezt felülmúlná, főképp miután Orbán nem kételkedett, hogy boldogságának egyetlen akadály a Frusina családjától származik, s hogy a leány, ha kívánatait követheti, nem őt választaná.

Telegdi István s az öreg Ártándi Tamás első ifjúságuk óta barátok voltak, s nem oly távol laktak egymástól, hogy eldőlő vendégszerető szokása szerint, majd az egyik, majd a másik várában hosszabb időt ne töltenének együtt. Frusina, mint mondtuk, közönségesen Budán, Katalin nagynénjénél élt, azonban két vagy három ízben néhány hétre eljött Telegdre, s az öregekben, midőn Pált és Frusinát együtt láták, igen természetesen támadt a gondolat, hogy belőlők szép pár válhatnék. Ártándi, habár a vagyonosabb nemeseknek egyike, Telegdi vejeivel, Bánfival vagy Báthorival nem mérközheték ugyan, de Pál szépsége s egyéb tulajdonai, Telegdinek elhatározott szándéka, hogy legkedvesebb leányát, Frusinát választásában nem fogja akadályozni, végre a régi barátság, mely e két ház között létezett, azt mindenkivel elfeledteték, s Biharban sokan valának, kik a fiatal Ártándit a szép Telegdi kisasszony jegyesének mondták, míg más részről Orbán azon finom tapintattal, melyet csak szerelemföltés ad, gyanítani kezdé, hogy Frusina ez egy ifjú iránt nem közönyös. Igaz, hogy még semmi sem volt elhatározva; Frusina maga, habár Ártándi társaságát mások fölött kedvelni látszék, még nem sejdíté ébredő érzeményét, s előre lehetett látni, hogy Bánfiné s Báthoriné, sőt Miklós is, hűgoknak magasabb állású férjet kívánván, mindent el fognak követni, hogy e házasságot megakadályoztassák; mindez azonban Orbánt nem nyugtathatá meg, és szívében szerencsésebb versenytársa ellen akaratlan gyűlölség támadott.

A mondottakból olvasóink Orbán állásáról s jelleméről, mely fiatal korunkban sokszor nagyrészen állásunk következése, tudnak annyit, hogy a fölgerjedést, mellyel Ártándi nevét hallá, maguknak megmagyarázhatják. - Némán ült most könyve előtt, s míg Telegdi a szobában fel s alá járt, szomorú helyzetét gondolá át, mely, úgy látszott, fordulópontját érte el. Az, hogy Telegdi Ártándit utolsó időben többször emlité, a nyugtalanság, mellyel őt most várá, a mód, miszerint leányának jövőjéről szolt, minden arra látszott mutatni, hogy e házasságot kívánja; - s mi legyen akkor öbelőle, ki csak e hölgy szerelmében élt? - Orbán annyira elmerült e szomorú gondolatokba, hogy észre sem vevé, midőn Frusina a szobába jött, s halkan széke mögé lépve, szemeit kezével eltakarta. A szerencsétlen ifjú ráismert a kézre, s szívének mondhatlan fájdalom rezgése át; neki úgy látszott, mintha e pillanatban egész életének képét látná maga előtt, hol e kedves kéz minden világot, minden reménysugárt előtte öntudatlanul fog eltakarni.

- Be jól mulatnak, apám - szolt a leány vígan -, szegény Orbán itt ül könyve előtt, s szeme, midőn befogtam, tele volt könnyekkel, annyit ásitott. De nem kell búsulni, itt vannak vendégeink, majd Orbán is jobban mulat, hisz Ártándi Pállal mindég van miről vitatkozniok.

Ha Telegdit kevésbé érdekelné a hír, melyet leánya hozott, lehetetlen volna a változást, mely Orbán arcán történt, észre nem vennie. Midőn az ifjú fölkel, s hogy fölgerjedését eltitkolja, az ablakhoz ment, Frusina bámulva kérde, mi lelte őt. De Telegdit e pillanatban csak vendégei érdeklék, s kérde leányát, honnan tudja, hogy jönnek.

- Miklós a Duna-partról előreküldé lovászát - válaszolt Frusina. - Pesten nem tudom, mi kaland érte őket. Megtámadtattak, nem tudom, ki által; megmentettek, nem tudom, kit; egész történet; de nem érthetem a lovász szavaiból, nagynéném nem hagyott hallgatni. Szegény nénike - folytatá a leány nevetve -, mintha Ártándiékat nem vártuk volna, úgy sopánkodik. Jobbra, balra fut, kér, panaszkodik, lármáz; jöjjön velem, apám, s nézze maga, nevetni fog.

Az udvarban lódobogás hallatszott, s Telegdi leányával elhagyá a szobát, hogy vendégei elébe menjen. Orbán, midőn a távozók lépteit hallá, megfordult, és sokáig nézett utánok, lelkén száz gondolat, száz szenvedély vonult át, keble feszült, mintha meg akarna repedni. Ott állt egy helyen, szemeit kezével takarva, szó, mozdulat nélkül; végre, midőn a visszatérők szavait hallá, kiragadva magát méla fájdalomból, egy mellékajton elsietett a szobából.

Az Ártándiak fogadtatását, kik most házigazdájuk, a szép Frusina s az egykor igen szép Bebek Katalin kíséretében a szobába léptek, nem fogjuk leírni. Az udvariasság formái változnak; de szíves fogadás három század előtt sem vala más, mint napjainkban; s ki valaha egy jó magyar ház küszöbén mint kedves vendég lépett át, elképzelheti Telegdi háznépének magaviseletét. A szíves gazdák nemes faja, hála az égnek! nem fogyott ki még e hazában, bármennyi vendég járta s járja is be ez országot, ki a szívességért gúnnal s ócsárlással fizet. Egy van e társaságban, ki talán olvasóim figyelmét érdemli - legalább mosolygás, hajlongások s nyájas kérdések által mindent elkövet, hogy mindenkinek magára vonja figyelmét - s ez Bebek Katalin.

Egyik legnagyobb hibája az időnek, hogy haladása közben nincsen semmire kíméléssel, s hogy oly sietve fut el a legszebb fejek fölött, mintha nem volna érdemes csak egy percig megállania. Ezt érezheté Bebek Katalin is, ha szerencsére a női szívet úgy nem alkotná a természet, hogy az asszony a legtisztább tükörben sem látja soha oly feltűnőleg saját homlokán a redőket, mint barátnéi arcain; Bebek kisasszony, mint barátai mondták, elérte, ellenségeinek állítása szerint rég felülmúlta ötvenedik évét, s így, habár Mátyás korában egyik legszebb virága vala a hölgykoszorúnak, mely Beatrix királynét környezé, most már bájolónak az igazságos történet-író által nem nevezhető. De a hosszú megszokás második természetté válik; s ha a bizánci császár, midőn hatalma csak fővárosára volt szorítva, régi mindenhatóságának csalódásában nem változtatá meg a parancsoló hangot, melyen századok előtt szomszédaival szólt: mi jögon kívánhatnók Bebek Katalintól, hogy azon magaviseletet, mely egykor oly csábítónak tartott, mással cserélje föl. Fél század is napról napra foly el; s ki, mint ő, minden órában legalább egyszer tükörben nézte magát: miként vegye észre, hogy a jelen s a múlt között különbség létezik? - Minden tárgy ugyanazon hatással van szeméire, mint évek előtt: miként jusson eszébe, hogy e szemek az emberekre más hatást tesznek? Igaz, a más embereken tett tapasztalás meggyőzhetne bennünket, hogy nem bánik kíméléssel senkivel, de hány van, ki erkölcsi tekintetben magát jobbnak, kitűnőbbnek, szóval: kivételnek nem képzei?! s csudálatosabb-e, ha ezt néhányan anyagi tekintetben teszik? s ha például Bebek Katalin meg van győződve, hogy a közelebb lefolyt harminc év óta külsejében semmi változás nem történt?

Az emberek nem szokták tekintetbe venni, mi hibáinknak mentségül szolgálhatna; ez igazságtalanságuk főoka; s így történt, hogy szegény Katalin is, minden egyéb jó tulajdonai mellett, többek által nevetségesnek tartott, csupán azért, mivel a kronológiát magára nézve ignorálta. Még a szelíd Telegdi is elveszté néha türelmét, s sógorasszonya örömét, mellyel majd az egyik, majd a másik fiatalemberről elbeszélé, hogy valamely mulatságban csak vele

szólt, vagy nem is nézett másra - azon egyszerű megjegyzéssel rontá meg, hogy az, kiről szólt, fia lehetne. Ez egy gyengeségen kívül azonban Katalinban annyi jó tulajdon vala, annyi jószívűség, annyi önmegtagadás, hol mások java kíváná, s ezenkívül oly vidám életnézet, hogy kik őt ismerék, megbocsáták gyengeségét, s bátran mondhatjuk, miszerint a vele egykorú hajadonok között talán egyetlenegy sem érezte magát boldogabbnak.

Mióta nénye, Telegdiné meghalt, ő vitte sógorának gazdaságát, s mert hiúsága kiterjedt mindenre, nem volt ház az országban, mely nagyobb rendben tartatott volna, mint az, hol ő parancsnokolt. A számos foglalatosság, melyet eközben talált, az órák, melyeket pipereasztalánál töltött, a gond, mellyel Frusina nevelésére felügyelt, idejét annyira elfoglalták, hogy a vén hajadonok hibáinak főokát, az unalmat, nem is ismeré. Vele szívesen társalkodott mindenki. Sokan nevétek talán, de még többen szerették; jószívű vidámsága, melyet fiatalabb korától megtartott, elfeledteté egyéb veszteségeit, s az egész vidék megvallá, hogy Bebek Katalin a legmulatságosabb krónika, mely Mátyás idejéből fennmaradt.

Ilyen volt a háziasszony, ki az Ártándiakat Telegdi házában fogadá, s Beatrix udvarának formasságát magyar szíveséggel vegyítve, annyit kínálgatott egyszerre, hogy az öreg Ártándi első pillanatban alig mondhatá el, mennyire örül, hogy Katalin kisasszonyt ily frissen láthatja, s hogy bizony mióta utószor vele volt, egy cseppet sem változott.

- Igazán azt találja kedves Ártándi uram? - mondá Katalin mosolyogva - különös, valamennyien azt találják. Hála az égnek, magam sem érzek semmi változást. De mit mond Ártándi úr Frusinához? - folytatá, midőn a hölgyre mutatott, ki éppen testvérével, Miklóssal szólt - nemde azóta is nőtt?

- Nőtt és szebbült, mint mindég - válaszolt amaz.

- És lássa csak - folytatá a másik nem minden zavarodás nélkül -, az emberek azt mondják, hogy hozzám hasonlít: magamnak is úgy látszik. Vonásainkban bizonyos családi rokonság található, és...

- Frusina éppen olyan - szólt közbe mosolyogva Telegdi -, mint te, kedves sógorném, hetvenhatban valál, mikor Mátyás király Beatrixet Budára hozta: emlékezel-e még? akkor...

- Kedves vendégeink kétségen kívül éheznek - szakítá félbe Katalin a szót, ki őt kegyetlenül ily régi időkre emlékezteté -, minden készen van, ha úgy tetszik.

Ártándi röviden elmondá a történeteket, s hogy Szaleresinél már malvasieux-vel jól tartották.

- Hát legalább Pál úrfinak s a tisztelendő úrnak szolgálhatunk egy kis török csemegével - folytatá a nyájas háziasszony kínálásait -, csak a napokban érkeztek meg Semendriából, rózsacukros, öröm ránézni.

- Menj te, Pál, az asszonyokkal - mondá Telegdi, meggyőződve, hogy míg sógorasszonya a szobában marad, Ártándival nem beszélhet -, mi vének együtt maradunk; a tisztelendő úr is talán kedvet talál pogány csemegéidben, noha velök keresztyén felebarátot megkínálni bizony szinte vétek: mi beérjük egy pohár szerémivel.

Katalin még néhány szót monda csemegéi védelmére, s azután nem kevéssé örvendezve, hogy a deli Pált magával vezetheti, sógorát az öreg Ártándival együtt hagyá.

- Az asszonyok elmentek - szólt végre Telegdi, miután egy ezüstkanna s két hasonló billikom az asztalra állíttatott -, beszélj el a megtámadást részletesen, s mondd, kérlek: nem volt-e más bajtok utadon?

Ártándi, barátja szokatlan nyugtalanságát látva, bámulva nézett a szólóra. - Részletesen mondjam el a történetet? - szólt - de mikor, fájdalom! más részletet nem tudok, mint amit már elmondtam. Mire Szaleresi udvarához jövék, a gazemberek már elfutottak. Úgy hiszem, Pál maga sem érhetette utol, s a szegény fiú csak hogy nyakát nem törte, úgy sietett.

- De parasztok voltak, azt mondta fiad.

- Szaleresi is azt mondta; egyébiránt, ha mindjárt nemesek lettek volna is, nem maradt idő, hogy leveleiket előmutassák.

- S utatokon Bihartól idáig nem vettél semmi feltűnőt észre?

- Sok parasztot s más népet láttunk, mely erre Pest felé jön - válaszolt Ártándi -, s papom, ki valahányszor estefelé idegennel találkozik, gazembernek hiszi - pedig sokszor ismerősökkel több oka lehetne rá -, remegett, mint a hárslevél. De baj nem ért. A nép mind dorongokkal s kaszákkal jön, s a keresztes hadról beszél; - de mi lelt, István?! soha ily nyugtalanul nem láttalak.

- Nem is láttál soha oly pillanatban, midőn valamennyiünket ily veszély fenyegete - mondá a másik komoran -, örvény mellett állunk, adja az ég, hogy csak egyesek vesszenek, s ne az egész sodortassék mélyébe.

Telegdi fölkelt, s mély gondolatokba merülve, egypárszor fel s alá járt szobájában; Ártándi bámulva nézett utána, később ő is fölkelt, s barátját az ablakhoz követve megszólítá. - Örvény előtt állunk, az szent igaz; mióta eldödeink e földet megszállták, mindég így vala. Egy olasz tudóstól hallám Mátyás udvaránál, hogy e hazának helyén valaha tenger volt, s Isten engem, úgy látszik, a föld megtartotta természetét: ingatag fővény, melyre állandóan építeni nem lehet, teli szirtekkel s örvényekkel, hol a becsületes ember elvész. Az is igaz, hogy mióta Mátyás meghalt, nincs kéz, mely ez országhajót kormányozhatná; de végveszélytől, úgy hiszem, még nem kell tartanunk. Vannak, hála az égnek, még férfiak, kik szükség esetében a kormányrudat a gyenge kézből, hová azt helyeztük, kivehetik, s mint Mátyás növendékeihez illik, a hajót átvezetik szirteken és örvényeken; te magad...

- Ne szólj rólam - szakítá félbe Telegdi a szót -, ne azon kevesekről, kik Mátyás szebb korából még visszamaradtunk. Egy időszak nem tanul a másikon történeteiből: minden kor csak oly férfiak által kormányozható, kik benne növekedtek. A múlt bármi dicső korszakának emberei csak mint emlékek s nem mint munkás eszközök állhatnak a jelen mozgalmak között. Tanácsukra nem hallgat senki, s ha hallgatna, hidd el, oly nemzetet, mely magát elhagyá, Isten maga sem mentheti meg vesztétől.

- De a nemzet nem hagyá el magát - szólt Ártándi szenvedélyesen -, ki ezt mondja, bocsáss meg, nem ismeri a nemzetet. Itt az udvarnál, megengedem, a haza nevére a keblek hidegen maradnak; mi is dobogna itt, hol szív nincs!... De e felcifrázott úrfiak, e büszke bánok s gazdag püspökök még nemzetet nem tesznek; s ha koldusokként valamennyien odanyújtják kezöket minden megvesztegetőnek, ha anyaföldükről egyes rongyokban tépik le dicsőségét: a nemzet azért nem veszett el. Nem bennetek, urak - bocsásd meg nyíltságomat István -, bennünk, a nemességben fekszik e haza ereje; s jer le Biharba, menj végig a Tiszán, s meglátod, ha nem találsz-e vért, mely a hazáért kiomolni kész most, mint hajdanában.

- Barátom - viszonzá Telegdi szomorúan -, a hazának nemcsak vér kell, nemcsak a nemesség lelkesedése szükséges! A főurak még nem képezik a nemzetet, ebben igazad van; de kérdezd a polgárt, s azt fogja mondani, hogy a nemesség sem képezi egymaga, kérdezd a parasztot, s ő talán nem válaszol, de bizonyosan ismét mást gondol magában; s hol van a kötelék, mely e szétszakadozó részeket, e nemzetrongyokat összetartaná?! Lelkesedni tudunk a hazáért

valamennyien; hidd el, Tamás, a jövő meg fogja mutatni, hogy azon urak között, kiknek ti nemesek e haza szerencsétlen állapotát tulajdonítjátok, s kik azt talán csakugyan okozták is, sok van, ki vérét a honért éppoly szívesen ontja, mint bárki köztetek, de fel tudjuk-e a hazának áldozni pillanatnyi érdekeinket, pártszeretetünket, kicsinyes gyűlölségeinket? tudunk-e egyesülni a haza körül? - s lám, barátom, ha ezt nem tudjuk, minden lelkesedésünk hasztalan. Pártokat találsz: nemzetet sehol! Itt Bakács, ott Zápolya nevét hangoztatják; itt egy külföldi hatalom, ott egy hatalmas család érdekei ápoltatnak; a hazáról elfeledkezünk; ki tartsa össze az egészet, ha az, kinek fejére a koronát tettük, megvetés tárgya lett?!

- Ki tehet róla? Nem mi, nemesek: a főurak választották - válaszolt Ártándi -, ha királyunk, mint mi akartuk, Hollós János lett volna, hazánkat más állapotban látnók. Ulászlót lehetetlen tisztelni.

- S miért? nem jó ember? - kérde Telegdi melegen - kit sértett meg? kihez nem ereszkedett le? mily kívánságot tagadott meg?

- Nem király! - válaszolt Ártándi komolyan. - Ha a napnak minden tulajdonai megvolnának, de nem fénylenék, s világot nem terjesztene: nekem nem kell; ha valakit az ország legmagasb polcára ültetünk, magasan fejem fölött akarom látni. A magyarnak Mátyás kell, nem fabáb, mely fejével csak igent tud hajtogatni. Ulászlót nem tisztelheti senki!

- Hát ne tiszteljétek őt - szólt Telegdi -, tiszteljétek a magyar fejedelmet, tiszteljétek magatokat. Ha a szent koronát ökör fején találom is - így szólt Országh sokszor -, meghajtok előtte, mert királyomat látom benne;<sup>27</sup> s míg minden magyar így nem gondolkozik, míg az, mi a hazának egységét képviseli, tiszteltetni nem fog: jövőnk nincsen biztosítva.

- Bizony, István - mondá Ártándi bámulva, mert egyszerű katona létére eszméssel soha életében nem törődött, s mert nem foghatta meg: miként tisztelhetné mint királyt, azt, kit mint embert megvetni kénytelen -, udvariabb ember vagy, mint gondoltam; de ezen nem fogunk összeveszni. Nem vagyok pártütő, s magam sem tennék semmit Dobzse Lászlód ellen, már csak azért sem, mert János herceg meghalt, s nem tudok senkit, kinek fején Mátyás koronáját látni szeretném; azonban ha azt hiszed, hogy a hazának azért kell elveszni, mert a király nem tiszteltetik, csalódol. Hányszor kellett volna veszni hazánknak! Gondolj Zsigmondra, Lászlóra, a közelebb lefolyt huszonnégy évre, melyet e király alatt töltöttünk, s ím, Buda vára régi helyén megállt. Az idők rosszak, s nemegyszer sajnáltam fiaimat, hogy most születtek; de hogy a magyar el nem vész, azt oly erősen hiszem, mint hogy fölöttünk Isten őrökdi! A magyar nem veszhet el; ha az egész tölgyest kivágod, s valamennyi fáiból csak egyetlenegy makk marad, abból ismét tölgy lesz; s így vagyunk mi; meglehet, a fergeteg ledönt, nehéz idők mennek el fölöttünk, melyek alatt szinte nyomunk is eltűnik, az emberek megfélemedeznek rólunk: de egyszerre századok után új csemete támad a népek nagy mezején, s a jövő bámulva fogja látni, hogy a makk kihajtott, hogy ismét magyar áll közöttök.

E szavak s a lelkesedés, mely Ártándi arcain látszott, midőn azokat mondá, mélyen hatottak Telegdire, ki, megszorítván barátja kezét, egy ideig hallgatott. - Én is ezt hiszem - szólt végre -, bízom én is e nemzet jövőjében, reményilem nagyságát, s ez az, ami a nehéz pályán, melyen haladok, cselekvésre erőt ad: de hogy a jelen pillanatban veszélyek környékeznek, hogy nagy szenvedések várnak ránk: ez teljes meggyőződése; s mi semmit sem teszünk, hogy azokat elkerüljük.

- Igazságod van - mondá az előbbi -, nem vagyunk harcra kellőleg elkészülve, de azért nem kell annyira aggódni; a némettől nem félek, sokat próbálkoztunk együtt, derék legények, s ha józanok, becsületesen megvínak: de a Lajta nem szélesebb Magyarországtól Bécs felé, mint onnan hozzánk, s ha hamar ájtöttek, hamar visszakergetjük; a törökök pedig...



- Barátom - vágott szavába Telegdi -, nem külső ellenektől félek. A veszély köztünk van. A harangok, melyek a népet a keresztes had kihirdetésére hívják, ezek jelentik a vészt, mely fejeink fölött összevonul.

- Nem értelek - szólt Ártándi bámulva -, hogy a keresztes háborútól nagy eredményeket nem várhatunk, az bizonyos. De mi baj, ha e parasztok, mihelyt törököt látnak, széjjelfutnak is?

- És ha nem futnak széjjel, s a törököt nem is keresik fel? - szólt közbe Telegdi. - Rendes dolog - így folytatá, midőn a bámulást, mellyel Ártándi rátekintett, észrevevé -, hogy azon veszélyt, mely legnagyobb s mely úgyszólván szemünk előtt fekszik, senki sem akarja belátni.

- Megvallom - mondá fejét csóválva Ártándi -, ha nem a törökökről szólsz, én nem tudom, mily veszélyeket érthetsz.

- S elfeledkeztél-e a népről? - kérdé Telegdi - azon százezrekről, kik e hazát véres verítékben mívelik, s kiknek jutalmul korunkban még e nyomorult lét biztosságát sem hagytuk? A népnek nincs szabadsága, az úgy volt mindég, s úgy van más országokban is; ki a hont vérével védelmezi, nagyobb részt érdemel kincseiből, s ha nem érdemelne is, legalább, mivel a fegyver az ő kezében van, nagyobb részt vesz magának; de a helyzet, melybe a jobbágy nálunk jutott, tűrhetetlen. Hacsak a törvényt tekinted, jobbágyaink helyzete Mátyás óta nem változott; de akkor megtartották a törvényt; a nádor palotájában nem érzé magát biztosabban, mint a paraszt szalmafüdele alatt; a parasztgazda, ha földjét bevetette, biztosabban számolhatott arra, hogy az nem fog valakinek pajkossága által elgázoltatni, mint most mi, midőn várainkat kettős fallal körül vesszük; s noha Mátyás a népet nem legyező, s a nemesség jogait szigorúan fenntartotta: a jobbágy meglegedve érzé magát. De hol keressen védelmet, hol igazságot a szegény jobbágyság most? Nem szólok a földesurak zsarnokságáról, mely annyira nőtt, hogy a jobbágyok sok helyen ősi telkeikről elszökve, erdőkben keresnek menedéket, s ha erőszakosan vissza nem tartóztatnának, talán a földművelést egészen abbahagynák; de a szüntelen viszályok között, melyben a nemesség él, mi sorsa jobbágyainknak? Minden jövedelmeink a jobbágy munkájából erednek, s igen természetes, hogy ámbár törvényeinkben szolgáltnak sohasem neveztetnek a jobbágyok, a tulajdon legbecesebb nemének tartatnak. Ha egy nemes a másik által sértve vagy károsítva érzi magát, azzal áll bosszút, hogy jobbágyait erőszakosan elviszi; ez visszatörlesztésül szintűgy cselekszik elleneinek jobbágyaival, vagy ha erre elég hatalommal nem bír, ellensége jobbágyait minél nagyobb kárba ejti. Ha a jobbágy vetéseit legázolja vagy éretlenül learattatja, az úri kilenced s püspöki dézsma elvész; ha a falu felgyújtatott, az úr, ki parasztjait kunyhóik felépítésében segíteni tartozik, kárt szenved; ha néhány paraszt megöletett vagy megsebesített, a földesúrnak kevesebb jobbágyai maradtak - szóval: nincs könnyebb mód, mely által egy nemes a másikon bosszút állhatna, mint ha jobbágyait üldözi; s ez az, melyet valamennyien követnek. Az utókor el fog borzadni, ha törvényeinkből, melyeket országgyűlésről országgyűlésre ez iszonyatosságok megszüntetésére alkotunk, látandja jelen helyzetünket.<sup>28</sup>

- Bizony igazad van - mondá Ártándi sóhajtva -, a marhának jobb dolga van, mint jobbágyainknak; ha ez tovább így tart, lehetetlen, hogy Isten e nemzetet annyi igazságtalanságért meg ne büntesse.

- Én is azt mondom - folytatá Telegdi -, s az eszköz, mely által Isten ez igazságtalanságokat büntetni fogja, azok lesznek, kiken ez igazságtalanságokat elkövettük, s kiknek most mi magunk adunk fegyvert kezeikbe. - Ártándi a legnagyobb figyelemmel hallgatott, arcának kifejezéséből látni lehetett, hogy barátja aggodalmait érteni kezdi. Telegdi folytatá: - Eddig a nép hallgatott. Kinek panaszkodjék? Ulászló közdolgokkal nem foglalkozik, azok, kik helyette kormányoznak, a népszarnokok közé tartoznak; a városok sok helyen maguk is

jobbágyokkal bírnak, s azért szenvedéseiket közömbösen nézik; a nép legföllebb Istenének panaszkodott, ezt is titkon s félve, nehogy valaki zsarolói közül forró imáit meghallja, s őt értők büntesse, de ne higgye senki, hogy mivel eddig hallgatott a nép, e helyzetet nem érzi, hogy keblében nem forral gyűlölséget azok ellen, kik őt e sorsra juttaták. Erőtlen most, mert nem egyesülhet s mert nincsenek fegyverei; de ha a keresztes had kihirdetése által össze-csődítették, ha kezében fegyvert érez, s hatalmának titkával megismerkedett: mondd, valószínű-e, hogy ellenségeit a határon túl fogja keresni, midőn sokkal nagyobb s régiebb ellenségei közelében laknak?

- Aggodalmaid szörnyűk - mondá meghatva Ártándi -, egyetlen reményünk a vallásban lehet, a nép papjainak kezében van, általuk buzdíttatik a keresztes háborúra, s nem valószínű, hogy ezek valaha ily merényben, minőről szólsz, megegyezzenek.

- Nem ismered a népet, ha ebben bízol - válaszolt Telegdi -, hogy felizgasd, szükség szenvedélyeihez szólanod, s ha ezeket fölébreszted, nem figyel más szóra. A papok, hogy a sokaságot a keresztes had viselésére bírják, élénken festették jelen szenvedéseit, figyelmetessé tették, hogy ez étellel, melyet örök boldogsággal cserélhet föl, nem vesz semmit, s a nép átlátja ez okoskodás helyességét, s ezereként tódul a szent zászlókhoz. S mit, ha ezen ezereknek eszébe jutna, hogy e földi lét sem egészen becstelen, s hogy ők helyesen cselekednének, ha sorsukon itt is segítenének? s ha azon meggyőződésükben várakat rontanak s nemeseket gyilkolnak: fogják-e papjaik visszatartóztatni bosszújukat? A vallás, mely az egyest, ha szenvedélye feltámadt, gonosztettektől vissza nem tartóztatja, több hatalommal lenne-e egész tömegekre? Nem múlt két esztendeje, hogy Németországban hasonló dolgok történtek; a jelen pillanatban, Karinthia s Krajna parasztsága fegyverben áll, s hazánk határaitól láthatni a pusztítást, mit urainak jószágain véghezvisz; s a tapasztalás itt, mint mindég, azt mutatta, hogy a vallás a pár kicsapongásainak inkább igazolására, mint fékezésére szolgál. És csalódol, ha azt hiszed, hogy a papság, az legalább, mely a nép között forgolódik, a nemesség érdekeit pártolja. Valamint az úri s nemesi rend: úgy a püspökök s az alsóbbrendű papok között viszályok, sőt gyűlölet létezik. Míg Bakács esztergomi érsekségén kívül huszonöt gazdag egyházi javadalommal bír; míg a többi püspökök nagyobb s kisebb mértékben e példát követik: addig a plebánosok nyomorban élnek, csekély jövedelmeiket a püspök szedi el, s száz alkalom van, hogy a szegény falusi lelkész nehéz adózással terheltetik. Törvényt kelle alkotni, hogy a jövedelmesebb plebániák gyermekekkel vagy tudatlanokkal ne töltesse-nek be, mert sokszor történt, hogy püspökök ily plebániákról ekképp rendelkezvén, a jövedelmeket maguknak vagy rokonaiknak tarták, s a lelkipásztorságot gazdasági tisztjeik által gyakoroltaták - szóval: az alsó papság elégedetlen helyzetével, s lehetnek közöttük, kik a népet mindennemű kicsapongásokra inkább buzdítják.<sup>29</sup>

- De miért nem mondtad nekik mindezt a királyi tanácsban? - kérde Ártándi, ki barátja aggodalmában most osztozkodott - köztük ülsz, s talán annyi eszköz csak lesz, hogy önvesztöket nem akarják előidézni.

- Elmondtam mindezt - válaszolt Telegdi szenvedéllyel -, mindezt s még többet. Figyelmessé tevém őket a kárra, mely reájok is háramlani fog, ha jobbágyaik ahelyett, hogy földeiket művelnék, harcolni mennek. Nevetve válaszolák, hogy csak annyit fognak elbocsátani, mennyi nekik tetszik; kiemeltém a veszélyt, mely abból eredhet, ha azalatt, míg a parasztságnak egy része fegyverben áll, a másik munkára kényszerítetik; azt felelték, hogy nem félnek parasztoktól; kértem az Isten, a haza szent nevében, rimázkodtam, csaknem örültek tartának. Mindegyik arra gondol, hogy az esetre, ha a török ellen keresztes had megyen, ő bandériumával otthon maradhat, utolsó fillérig felszámolják a költséget, melyet ekképp megkímélhetni, a többire nincs gondjuk, mintha megvakultak volna.<sup>30</sup>

- Ó, hogy Mátyás csak egyszer jöhetne vissza még, s mindezen alávalókat, kiket porból emelt föl, visszasújthatná semmiségökbe! - mondá Ártándi, szemeit éghez emelve; - egy mód van - folytatá rövid gondolkodás után -, mely által e veszélyt kikerülhetjük. Válasszatok e népnek oly vezért, kiben bíztok, olyat, ki elég erőslelkű legyen, hogy a zabolátlan tömeget féken tarthassa, elég tapasztalt, hogy az erőt, mely kezeibe adatott, az ellenség ellen használni képes legyen; így az, mi most veszéllyel fenyeget, a hazának még javára lehet.

- Én is azt gondolám - válaszolt Telegdi szomorúan -, de nincs, ki a vezérséget felvállalná; egyesek kényelemből vagy gyávaságból; a nagyobb rész, mert büszkébb, mint hogy parasztokból álló seregeknek vezére akarna lenni.

- S miért nem lehetnél te az?

- Én? - kérde Telegdi. - Barátom, engem a kor elgyengített, a tanácsasztalnál talán a hazának még hasznára lehetek; mint várparancsnok, hol csak lelki szilárdság kell, talán helyemet állnám; de nem vagyok többé nyílt harcmezőre való; s a nép tudva, hogy a keresztes háború kihirdetését elleneztem, nyíltan zúgolódik ellenem. Hozzám e seregeknek nem volna bizalmuk soha. De - s itt arcán mintegy örömsugár vonult át - miért nem lehetnél te hadvezérünk? Élted a harcmezőn folyt, azon kevesekből, kik Mátyás bajnokaiból még élnek, senki sem bírta inkább e nagy király bizodalmát. A teher, melyet magadra vállalnál, nehéz; de ha nevedet hallják, az egész Tisza-mentének nemessége zászlód alá csatlakozik; kettős buzgósággal fognak küszködni, mert vezérok nem a főurak gyűlölt rendjéhez tartozik. Nincs ember, ki e helyre nálad alkalmasabb.

- Barátom, nem lehet - így szakítá félbe a szót Ártándi, ki eddig meglepetve hallgatott -, tudod, a jelen időben nem vágyódom többé kitüntetések után, s ha tenném, éppen mivel a nemességhez tartozom, s mert társaim szeretnek, az urak választásomban meg nem nyugodnának; Bakács éppen nem. Mi, bihariak, őminenciájánál s az egész udvarnál nem nagy kedvességben állunk, főképpen én nem, ki ezerötszázötben követ valék.

Telegdi megfelelt e nehézségekre, elmondván, hogy miután senki sem akarta a hadvezetést elvállalni, Ártándi választását senki sem ellenezheti; hogy azonkívül Bakács nem mindenható, s a nádor kétségen kívül mellette lesz; hogy mindenki fog örülni, ha a jelen bizonytalan helyzet véget ér.

- Mondom, barátom, nem lehet - szakítá félbe Telegdi okoskodásait Ártándi. - Tudod, ha megszoktam-e tartani Mátyás parancsait? Lám, nekem a király maga mondta, hogy hadvezérséget ne fogadjak el soha.

Telegdi bámulva néze rá. Ártándi folytatá: - Bámulsz nemde? El fogom mondani, hogy történt. Ausztriában voltunk a németek ellen. A király Neustadtnál járt, én seregeimmel pár mérfölddel beljebb álltam az ellenség országában. Szemközt velünk németek ütöttek táborot, kiket tőlünk csak egy kis folyó választott el - mert a németeknek, a Dunát kivéve, mely magyar folyó, még vizeik is apróbbak -, az ellenség jobb oldalán vár emelkedett. Gondoltam magamban: nem volna-e jó, ha a németeket megtámadnád, nem sokkal többen vannak, mint mi, s hogy fog örülni Mátyás, ha ily jó hírrel lephetjük meg. Szóltam hadnagyaimnak, azok mind egy véleményben voltak; a legénység, csak hogy mindnyájan csupa buzgóságból vízbe nem ugrottak. Az, hogy ne győzzünk, nem is jutott eszünkbe. Hej! más időket élt akkor a magyar! Jelt adaték tehát, s az ellenségnek rohantunk. Ez a vízen áteresztett, s míg a váron túl nem haladtunk, mindég hátrált: akkor egyszerre azt vettük észre, hogy a vársereg hátulról támad meg, s németeink megfordultak. Csúfosan megverettünk, s legényeimnek egyharmada ottmaradt. Másnap a hírre Mátyás jött seregünkhöz. Remegtem előtte, s nem is vártam mást, mint hogy - mivel parancsa nélkül megküzdöttem - a csonkatoronyba zárat. Ő ezt nem tevő,

sőt meg sem szidott, pedig érdemeltem volna, csak egyet mondott: - Tamás, nincs jobb katonám; ha Isten volnék, téged választanálak Gábor angyalomnak; de ne légy hadvezér; érted-e, Tamás, ne légy hadvezér soha! - Lám, e szavakat nem fogom elfeledni - folytatá érzékenyen -, éppoly kevésbé, mint Mátyás jószágát. - Én nem vagyok vezérnek való.

Nincs szebb emléke nagy férfiaknak azon érzésnél, melyet jobb emberek szívében hagynak magok után; s Telegdi mélyen meghatva ez egyszerű elbeszélés által, egy ideig hallgatott, végre megfogta barátja kezét, s újra kérte a vezérség elfogadására. Elmonda minden okot, mely őt rábírhata: hogy a király s az egész haza, Bakácsot s Szakmárit kivéve, háladatos leendő iránta; hogy senki sincs, ki e helyre kívülre alkalmas lenne; hogy gyermekeinek semmi által inkább nem használhat. - Ártándi sokáig nem engedett. Mátyás szavai oly szentek voltak előtte, hogy más indok őt meg nem tántoríthatta, míg végre Telegdi, Mátyás emlékére kérte az ősz bajnokot, hogy hazáját e veszélyek között ne hagyja el. - Ha Mátyás - így szólt -, midőn ő élt, s egy Kinizsit, Báthorit, Zápolya Istvánt s annyi dicső vezért látott maga körül, neked tanácsul adá, hogy soha vezérség után ne vágyódjál: talán igaza lehetett; de gondold-e, hogy a jelen viszonyokat látva, nem venné vissza szavát, most, midőn a nagy vezérek meghaltak, s azon gyengébbek is, kik korunknak fennmaradtak, e had vezetését nem akarják magokra vállalni, s hazánk jövője vezér nélküli tömeg önkényének engedtetik által? A haza szent nevében, melyet Mátyás emelt s tartott fel, dicső urunk emlékére kérlek: ne taszítsd el magadtól az alkalmat, melynél nagyobbbat nem találsz, hogy hazádnak szolgálj.

Telegdinek ezen s ehhez hasonló kérései végre legyőzték Ártándit, s ez kinyilatkoztatá, hogy azon esetre, ha más, e helyre alkalmasabb egyén nem találtatik, s ha a nádor és más országnagyok azt szintén célszerűnek tartják: ő e keresztes had vezérségét magára vállalja. Erre Ártándi Telegdinek kezét adott, s ez tudára adá barátjának, hogy másnap reggel a királlyal s minden illetővel fog szólni.

Éppen tisztába jöttek e határozat iránt, midőn az asszonyok Vitussal s Pállal a szobába léptek, s Katalin monda, hogy találva van. Szebb párt, mint Frusina s Pál, nem lehetett látni. Midőn egymás mellett álltak, arcukon vidám meglepődés kifejezésével, úgy látszott, mintha Isten egymásnak teremtetten volna e két lényt. E gondolat villant át hihetőkép az apák szívében is, midőn, gyermekeikre nézve, egymásnak szótlanul kezét nyújtának.

- Hej, de boldogok ezek! - monda végre Telegdi - őket nem nyomják az ország gondjai: megettők csak boldog emlék, előttők csak szép remények állanak.

- Hadd el - szólt Ártándi -, mi is voltunk ifjak, s gyermekeink nem ismerték Mátyás királyt. De ha - folytatá Telegdihez suttogva - Pál fiam vőd lehetne, már akkor, megvallom, nincs boldogabb fiú a világon.

- Szeressék egymást - válaszolt Telegdi érzékenyen -, s nálamnál nem lehet inkább meglepődve senki.

- De mire való e suttogás? - szólt végre türelmetlenül Bebek Katalin - a vacsora asztalon van, a leves meghűl, a pecsenye elsül: siessünk; úgyis még engedelmet kell kérni Ártándi uraktól a rossz fogadásért; bizony éhen maradnak.

Ezen s hasonló mentegetések között, melyekre az öreg Ártándi, a Mátyás-korabeli udvari ember, minden jó módjával felelt; az egész társaság az ebédlőbe ment, hol őket most jó étvágyal s meglehetősen kedvben fogjuk hagyni.

Semmi sem változott inkább a századok lefolyása alatt, mint az ebéd s álom órái. Tudjuk, hogy Franciaországban I. Ferenc alatt az ebéd reggeli kilenckor tartatott,<sup>31</sup> a vacsora esteli öthat órakor tálatatott fel, s kilenckor - igen ritka eseteket kivéve - az egész háznép ágyban feküdt. Kis különbséggel ez vala a rend, melyet Ulászló alatt Budán is követtek, s talán az egész világon most is követnének, ha elkészni nem volna az emberi hibák egyik legközönségesbuke, s ha ez nem vezetett volna oda, hogy legszükségesebb foglalatosságaink órái mindég inkább elkésnek. Tíz után fővárosunk utcáin minden hallgatott; itt-ott egy magánosan körüljáró ór vagy félrészegen hazafelé ballagó csatlós, ki, miután ura lefeküdt, még félórát a csapszék kedves közelében tölte; más éber teremtés alig vala látható. A házak, kivéve, hol a lakosok valamely betegnél virrasztának, sötéten álltak, s csak a templomok előtt s több utcaszegleteken álló szentképek lámpái vetének itt-ott gyenge világot a barna falakra. Egy ház vala Budán, mely e tekintetben kivételt képezett, s melynek ablakai többnyire éjfél maradtak kivilágítva - Bakács palotája.<sup>32</sup> Biztos jele - mint barátai mondák -, hogy a bíbornok nemcsak napjait, de éjjeleit is a haza ügyének szenteli: bizonyosága - mint ellenségei hirdeték -, hogy a nagyravágyás Ulászló hatalmas tanácsnokát még éjjel sem hagyja pihenni; s bárkinek lett legyen igaza a kettő között: annyi bizonyos, hogy valahányszor az érsek Budán volt, legalább dolgozószobájának ablakai éjfél előtt sohasem sötétedtek el. Ez történt aznap is, midőn az Ártándiak Budára jöttek - s a város lakói rég nyugodni mentek, midőn Bakácsot dolgozószobájában még magányosan fel s alá járva találjuk.

Tágasabb háromablakú szoba vala ez, majdnem teremnek nevezhetnök, melyet magas ajtó palotája fényesebb termeivel, kis ajtócska hálósobájával kötött össze. A szobának még egy, a folyosóra vezető kijárata volt, ez azonban az egyik fal tölgyfaragásai alatt úgy el vala rejtve, hogy nem vétethetett észre senki által. A falakat, annak kivételével, melybe a rejtett ajtó nyílik, nehéz velencei kárpitok takarják; az ajtókat, látszólag csak ékességül, de mint sokan hívék, azért, hogy a hang ki ne hallassék a szobából, nehéz selyem, s megettők kamukafüggönyök borítják; hasonló függönyök lógnak le az ablakokon is, mi az egész szobának szomorú külsőt kölcsönöz, mindamellett, hogy falait híres olasz mesterek képei ékesítik, melyeket a bíbornok útjából hozott magával. A bútorok leírásával nem fárasztom olvasóimat; fényesek s drágák azok, de az egész teremben annyi rendetlenség uralkodott, hogy a könyvekkel s irományokkal takart asztalok és szekrények szépségét alig lehetett megítélni; s mind e drágaságok vegyüléke a nézőre inkább kellemetlen, mint kellemes benyomást tesz. Két tárgy van e szobában, mi a belépőnek azonnal feltűnt, s mi e pillanatban, úgy látszik, Bakács figyelmét is magára voná - két mellszobor ez, melyek az érsek dolgozóasztalának két oldalát foglalják el. Az egyik, rézből öntve, Mátyás királyt, a másik, fehér márványból faragva, X. Leo pápát ábrázolja. Az érsek, fel s alá járva szobájában, majd az egyik, majd a másik szoborra függeszti szemeit, s arcának kifejezéséből látni való, hogy gondolatai e szobrokkal foglalkoznak.

- Pápa vagy - szólt végre, miután mély gondolatokba merülve soká fel s alá járván, Leo szobra előtt megállt, s azon kifejezésben, mellyel szemét a hideg köre függeszté, véghetlen keserűség mutatkozott -, pápa! s én?! alázatos legátusod, alattvalód, szolgád! Mi annyi éven át napjaim gondolata, éjjeleim álma volt, mi, ha eszembe jutott, e szívet hatvanesztendő korában feldobogtatá, mint soha ifjúé kedvese látásán nem dobogott; e remény nagyobb, mint hogy bevallhatnám, s mégis oly valószínű, hogy embernél többnek vagy kevesebbnek kelle lennem, ha nem éreztem volna; mindez elveszett, örökre elveszett! s itt kell állnom szobrod előtt, ki tőlem mindezt elraboltad; s még ellenemnek sem nevezhetlek, hisz jó barátom vagy: mindent,

mi tőled függött, megtettél kedvemért; alávalónak, háládatlannak, örültnek neveznének, ha azt mondanám, hogy gyűlöllek. Elvesztém összes földi reményeim summázatát, többet, mint mennyit e föld összes trónjai érnek, s e veszteségért még azon jogot sem nyerem, hogy szerzőjét nyilván gyűlölhethetném. - Bakács keserűen felkacagott, egypárszor fel s alá járt szobájában, azután ismét gondolatokba mélyedett. - Mi rendkívüli végzetem! Mint jobbágy fia, pártfogó nélkül lépve az egyházi pályára, legmerészebb reményem az vala, hogy egykor Erdődön vagy Drágfinak más valamely jószágán plebánossá lehetek; s jól emlékezem, midőn e reményt anyám előtt kimondám, a szegény asszony csaknem rémülve csapta össze kezét: hogy merek magamnak ily állást, a családnak ennyi dicsőséget, neki, anyámnak, ily boldogságot reményleni; s anyámnak igaza volt; még e szerény vágyak elérésére sem mutatkozott valószínűség. Most enerőm s ügyességem által oly polcra emelkedtem fel, melynél magasabbat kevesen értek el. Az országban fölöttem csak a király, az egyházban csak a pápa áll, a második vagyok mind e két pályán; eddig a szerencse s enerőm vittek. Egy lépcső maradt hátra, s ennek áthágása lehetetlen. Mintha fölöttem átok feküdnék, hogy első ne legyek; s mintha a sors csak azért emelt volna ennyire, hogy ez átok súlyát érezhessem, s hogy a régiek Tantalusaként egy lépésre állítva attól, mi után lelkem szomjuzik, feléje nyújtsam vágyó karjaimat szüntelen, s átkozzam e létet, melyben éppen azt, mit leginkább kívántam, el nem érhetem! Az emberek boldognak hisznek. Ő, ha keblemben láthatnának! mindenből, mit eddig elértem, mi más nyereségem volt, mint hogy annyival kevesebbet remélhetek; s az egy, mi reményeim egész seregéből fennmaradt, eltűnt visszahozhatlanul. Miért kelle a célhoz oly közel jutnom, ha elérése örökre megtagadtatott?!

Bakácsot elragadták érzeményei. Ő, ki emberek között annyira őrzé minden mozdulatát, hogy arcának jéghideg kifejezése alatt senki keblének szenvedélyeit nem gyanítá, magányban néha leveté magáról a nehéz álarcot, de ilyenkor is csak pillanatokra, s az önuralkodáshoz szokott férfi hamar visszanyeré hatalmát szenvedélyei fölött. - Menjünk dolgozni - mondá sóhajtván önmagához -, a múlttal józan ember nem foglalkozik, a jövőhöz koromban nincs többé közöm: menjünk dolgozni!

Az érsek asztalához közelített, melyen az irományok egész halmaza feküdt. - De mégis - mondá megállva s szemeit ismét Leo szobrára függesztve -, igaz-e, hogy előttem minden remény örökre elzárattott? Leo nálamnál sokkal fiatalabb, de szintúgy csak ember. E félmosoly, mellyel e szobor mintegy gúnyolva néz rám, eltűnhetik, gond napok alatt mélyebb redőket vésheet e gömbölyű arcokba, mint bármi ügyes szobrász; még mielőtt egy év, egy hónap, talán egy hét elmúlik, a keresztyén világ minden templomának harangjai azt hirdethetik, hogy a pápa meghalt; és akkor... el, el, csalfa, haszontalan álmom!... De mégis, ha mégis történnék, ha a bíbornokok ismét választás végett összegyűlnek, és én... az idősebb bíbornokok mellett szavaztak... egy szavazat kellett csak még: a császár küldöttje addig, míg Miksa a magyar birodalom után vágyódik, mint most, mindég melletttem lesz. Julius pápa kimondá, hogy az egyháznak reformációra van szüksége; ily korban tekintélyben álló, a politika mezején járatos pápára van szükség; s a minapi választás nem apasztá el vagyonomat annyira, hogy ha a szükség úgy kívánná, megvesztegetésben is bárkivel ki nem állhatnám a versenyt. Miért nem történhetnék mindez? Leo halandó, és... megbódultam-e, vagy a gonoszok martalékává lettem - így szakítá félbe gondolatait, erőszakkal elűzve az eszméket, melyek agyában forrtak -, hogy én keresztyén érsek létemre a keresztyén egyház fejének halálára számítok? Dologhoz, dologhoz! gonosz ábrándok ellen nincs más menedék.<sup>33</sup>

Bakács az asztal mellé ült; midőn egy csomó írást maga elébe vett, szeme akaratlanul Mátyás szobrára tapadt. - Ő, ha ez élne - sóhajta fájdalmasan -, ő vagy hozzá hasonló király, ki elég bölcs belátni, mi fontos körülmény volna az, ha a jelen pillanatban, midőn hazánkat a törökök részéről a legnagyobb veszély fenyegeti, a római szék magyar által foglaltatik el! De ki oka,

hogy Hollós János apját a királyi polcon nem követhetné?! - Bakács ismét fájdalmas gondolatokba merült, de hamar erőt véve magán, néhány előtte fekvő levelet feltört, s olvasni kezdett.

Úgy látszik, a levelek sem valának oly tartalmúak, hogy a bíbornok komorságát földerítsék. Sebesen átfutá egyiket a másik után, s az indulatból, mellyel azokat félreveté, látni lehetett fölgerjedését. - Így hát a milkói püspökség iránt nyert pápai breveknek nincs erejük; a szászok, kik az esztergomi egyház régi kiváltságai szerint mindég az érsekség alatt álltak, engem nem akarnak egyházi fejöknek elismerni; s a szepesiek prépostságuknak nem tudom mi régi szabadítékaira hivatkoznak. Természetes, a szepesi gróf pártolni fogja prépostságát, annyival inkább, ha azt Bakács ellen teheti, ki nélkül talán már király, mindenesetre a királynak veje s utóda volna. S ti azt gondoljátok, hogy Bakács ezt túrni fogja? hogy ő, ki e haza sorsát évek óta kezeiben tartja, erdélyi vagy szepesi szászok által magán packáztatni fog? vagy hogy mivel nem lehetett pápa, ily férgek elnyomására elég hatalommal nem bír? majd meglátjuk! majd meglátjuk! - Mi ez? - szólt most, vastag tekercs irományt elővéve, s a szalagot, mellyel össze volt kötve, felvágva. - Monyorókeréki s körmendi tisztartóim számadásai. Nézzük! - Az érsek sietve átfutá az irományokat. - Csalás, valóságos rablás! - kiálta időről időre. - A legrosszabb verseci bornak hordója tíz és fél aranyba kerül, és ti az én boromat nyolcért tékozzoljátok el? - meg fogjátok fizetni! Mindenható! s mi ez? Eladtak ezerhatszáztizennégy köböl búzát, köblét kilenc dénár; nyolcszázötven köböl zabot, köblét négy dénár, valóságos ára tíz és öt dénár. No, várjatok, várjatok! azt hiszitek-e: királyi kincstárral van dolgotok? vagy úgy bánjak veletek, mint az ország Hampóval, a pécsi püspökkel bánt? És itt: „Eladtam négy betanított kocsilovat negyvennyolc aranyért.” Negyvennyolc aranyért! hallott-e ilyet a világ? ki ad el akár egy magányos lovat tizenhárom aranyon alul? s négy betanított kocsiló negyvennyolc arany!... zsványok vagytok, nem tisztetek!

Bakács annyira elmélyedett e számadásokba, melyeknek olvasását több ízben hasonló felkiáltásokkal szakítja félbe, hogy észre sem vevé, midőn a rejtett ajtón titoknoka, Galamb Máté, lépett a szobába.

A titoknok halkkal s vigyázva bezárta az ajtót, s pár lépéssel Bakács asztalához közeledve, nyugodtan várta, míg ura őt észreveszi. Bakács tollal kezében, a számadások egyes oldalait adá össze, amint egy-egy oldalt elvégzett, bosszúsán rázá fejét, s a legnagyobb érdeklődéssel a másikon folytató munkáját. - Ah, tiszteim tudják, kivel van dolguk! - mondá végre, félredobva az irományokat. - A számadásban nincs hiba; de mit bánom én? nincs jövedelem! csálnak, ez oly bizonyos, mint kétszer kettő: négy. Majd rendbe szedjük!

Itt Galamb előrelépve s meghajtván magát, Bakács figyelmét magára voná.

- Jó, hogy jössz, Máté - mondá ez hevesen -, szép tiszteink vannak! nézd csak e számadásokat. - S erre az érsek titoknokának a számadásokból egyes pontokat olvasa fel, miközben Galamb majd a bevétel kis s a kiadás nagy összegei fölött csudálkozott, majd, ha urának kedve úgy látszék kívánni, a tiszték ügyetlen ravaszságán gúnyosan mosolygott, majd ismét urával együtt haragra lobbant - szóval: ki őt e pillanatban látá, meggyőződött, hogy egyikével azon legügyesebb udvaroncoknak találkozott, kik nem magasztaló szavakkal, hanem azáltal hízelegnek uroknak, hogy mindég a neki legkellemesebb állásba helyezik magokat. Vannak pillanatok, midőn e világ hatalmasai elundorodnak az őket környező hódolat előtt, s ellenmondást óhajtanak. Galamb ily pillanatokban a világért nem lett volna egy gondolatban urával. Senki Bakácsot nálánál jobban nem ismeré, senki sem rendelé minden mozdulatát annyira ura szeszélyének alá, mint ő - szóval: szolga volt, melynél tökéletesebb soha nagy úrnak nem juthatott; s Bakács ismerve e tulajdonát, őt tartózkodás nélkül avatá be legtitkosb gondolataiba. Galamb külseje nem gerjesztett bizodalmat; a vékony, éles vonású arc, melynek sápadtságát a világosszöke haj még kellemetlenebbé tévé, a szürke szemek bizonytalan

tekintete, az erőltetett mosolygás, mely a keskeny ajkak s csepűsínű nyírott bajsz körül játszott: minden együttvéve kellemetlen benyomást tett a nézőre. Mint egy kép, melynek a festő csak körrajzát s első alapszíneit végezte be, s hol még a színezet hiányzik: olyan volt Galamb színtelen arca. Kifejezésében a férfiasság helyett csak fortélyosság vala észrevehető. De Bakács ismeré titoknoka helyzetét, s azért teljes biztossággal számolt hűségére. Mátyással Csehországban járva Bakács, mostani titoknokát mint huszita szüléknek árván hagyott gyermekét fogadta fel. Galambnak nevezé - akkoridőben majdnem egészen fehér haja miatt, s házánál nevelteté. Ez ifjú, ki tudva, hogy Magyarország nem hazája, tudva, hogy szülei meghaltak, a világon egészen elszigetelve állott, s még családi nevét sem ismeré: kihez ragaszkodják, ha nem egyetlen jötevőjéhez?

- Igen, igen, Máté, nem hiába bámulsz - szólt Bakács hevesen, míg titoknoka az írásokat tovább forgatá, s időről időre fejét rázá -, nem tiszteket, rablókat tartunk; ha ez tovább tart, tönkrejutunk.

- Főképp az a körmendi tisztartó! - mondá Galamb sóhajtva. - Eminenciád oly atyailag gondoskodott felőle.

- Bizony atyailag - szólt Bakács. - Három fia van, tudatlan valamennyi; az egyiket prépostnak neveztük ki, a másik kettő plebános; s tudod, a legfiatalabb még valóságos gyermek. Megszóltak e kegyelmemért, s ő, az apa, még csak nem is háladatos; de ne félj! példát fogok felállítani; visszaélnék kegyességemmel, s Erdődi Péternek s Bálint testvérem fiainak halálom után végre annyi sem marad, miből becsületesen eltemethessenek; s ki tudja, mily közel vagyok e pillanathoz?! Fogyni érzem erőmet, s koromban közelebb állunk a sírhoz, mint az élethez.

Ez két olyas pont vala, hol Galamb az ellenmondás szükségét érzé; Bakács, kinek fukarsága leginkább hiúságban gyökeredzett, s ki vagyona szaporításán csupán azért fáradozott annyira, hogy családját e haza leggazdagabbikává tegye, bármennyire panaszkodott sokszor vagyonának rossz kezelése fölött, szívesen hallá, ha az mások által dicsértetett, s mint minden korosabb ember, semmit sem tűrt el nehezebben, mint ha egészsége iránti panaszainak mások ellent nem mondanak; az ildomos titoknok tehát vitára kelt urával, kinek alkata, mint mondá, legalább még huszonöt évet ígér, s kinek vagyonával, a tisztek minden gazsága mellett, Magyarországon senki sem mérkőzhetik.

- Hej, fiam, Máté! - mondá Bakács nyájasan - nem ismered a világot; az életnél s vagyonnál nincs bizonytalanabb dolog; hozzájutunk, nem tudjuk, miként; de a megtartás! ebben fekszik a nehézség, főképp az ily helyzetben, mint az enyém. Ha egyszerű budai polgár volnék, s ha nem volna más gondom, mint hogy egészségemre s kis vagyonomra vigyázzak: talán száz-esztendősen lehetnék; de így - tudod, mennyi kiadásom volt Rómában; hála Istennek! e választás jól sikerült; a keresztyén világnak oly pápája van, mint talán századok óta nem volt; mondom, nem sajnálom a kiadásokat; de azért igaz marad, hogy azok roppantok voltak. És mennyi gond csak a jelen pillanatban is! A keresztes had, melynek egész terhe vállaimon fekszik, és...

Bakács e panaszokat, melyekben vagyonának s életének érdekeit annyira összekeveré, hogy néha alig leheté észrevenni: a kettőnek melyikéről szól, hihetőképp még sokáig folytatta volna, ámbár, mint az olvasó a mondottakból láthatja, voltak dolgok, melyek iránt Bakács még Galamb előtt sem vala egészen őszinte; de mihelyt a keresztes hadat említé, titoknoka által félbeszakasztatott, ki neki tudtára adá, hogy éppen a keresztes had iránt fontos közleni valója van; s ekkor Galamb elbeszélé Ártándiék megérkezését, azt, mi velök Pesten Szaleresi házánál történt, s hogy az öreg Ártándi, Telegdi által rábírva, holnap a királyhoz megy, s ha,



mi a nádor s Telegdi közbenjárása által kétségen kívül történni fog, a Pesten összegyűlt keresztesek vezérlését neki ajánlják, azt el fogja vállalni.

A kormány nyomorultságának a kémelelésnél nincs biztosabb jele; ha az uralkodó hatalom érzi, hogy pártolást nem érdemel, minden gondját ellenségei terveinek ismerésére s kijátszására fordítja. Az erényes polgárok a legerkölcstelenebbek felvigyázata alá kerülnek, s oly kormányrendszer támad, melynek alapja a gyalázat. Ulászló szerencsétlen korában e mótely sem hiányzott hazánkban. A királyt nem okolhatjuk, hisz vétke az vala, hogy jóra s rosszra egész éltén át egyenlően tehetetlennek találtatott; de egyrésztől Bakács s barátai, a másiktól Zápolya s a Báthoriak kémeikkel tölték el az egész országot, és szolgái, sőt néha leghívebbnek gondolt barátai előtt nem szólhatott az ember anélkül, hogy félnie nem kellene, miszerint mindenik szava politikai ellenségeinek tudomására jut,<sup>34</sup> főképp Bakács használá ez eszközt, s most Telegdinek a bíbornok zsoldjában álló egyik cselédje tudósítá Galambot Ártándi föltételéről, melyről ez Telegdivel a vacsora fölött sokáig beszélgetett.

Bakácsnak meglepetését, haragját, mellyel e hírt hallva, szobájában fel s alá járt, nehéz volna leírni. - Ártándi, mondd? Ártándi Tamás? - szólt a legnagyobb indulattal - ez lehetetlen! Telegdi ellenségem, hígvelejű aggastyán, de ily gondolatra nem juthatott. Vagy nem Ártándi-e az, ki egész Bihart csaknem lázadásba hozta? vallástalan pártütő, ki még az egyháznak tizedét is meg merte tagadni? nem volt-e ő egy az elsők között, kik 1505-ben az átkozott irományt, melyben magunkat valamennyien arra köteleztük, hogy soha többé idegen királyt nem fogunk választani, aláírták? nem szól-e mindig a legnagyobb megvetéssel felőlem, kit parasztnak nevez? Ártándi a királynak s magamnak személyes ellensége; ily embert Telegdi nem ajánlhat.

Mindezt szokatlan indulattal mondá Bakács; s Galamb, bámulva a hatáson, melyet hozott hírével előidézett, s mely oly fokra hágott, hogy ura még gazdasági számadásairól is megfeledkezett, csak azt jegyzé meg, miszerint őeminenciája kétségen kívül mind e dolgokat legjobban ismervén, a csatlós, ki e hírt hozá, a vacsora fölötti beszélgetést, alkalmasint rosszul fogta fel. - Noha - folytatá - mégis különös volna, mert alig van ügyesebb emberünk; eddig minden hírei valósultak.

- S valósulni fog ez is - szakítá félbe titoknokát Bakács, ki azalatt egész nyugalomát visszanyerte, s dolgozóasztalához támaszkodva, gondolatokba merülten állt -, valósulni fog e hír is, de a szándékot, melyet tudunkra ad, meg kell hiúsítanunk. Én belátom egész cselszövényöket. Midőn Rómában a keresztes bullát kértem, senki sem ismeré célomat. A vallásos lelkesedés Magyarországon gyenge; midőn egész Európa népei fegyverre keltek, hogy a szent sírt a hitetlenek kezeiből kiszabadítsák: Magyarország majdnem közönyös maradt; mit akar a konstantinápolyi patriarcha, keresztes bullájával, most a XVI. században, midőn a törökök sokkal hatalmasabbakká váltak, mintsem hogy pusztá vallásos lelkesedés által legyőzethetnének: tudod, így szólt akkor Rómában mindenki. Én újra s újra kértem a bulla kiadását, megköszöntem, mint egy kincset, s úgy hoztam haza; s ím, a bulla alig hirdettetett ki, s a Rákoson már ezrek gyűlnek össze. Kinek volt hát igaza? ki számított helyesebben?

Bakács félig halkan, mintha csak magának szólna, mondá el mindezeket. - Még Rómában is elismeré mindenki - szólt Galamb, midőn urát mély gondolatokba merülten hallgatni látá -, hogy a jelenkor legnagyobb politikusa eminenciád; századok múlva...

- Hagyj békét a jövő századoknak - szakítá félbe a szót ura -, minden kor önnézetei szerint festi magának a múlt embereit, s a nagy nevek között, melyek fennmaradnak, a nagyobb rész oly dolgok miatt dicsőíttetik, melyek még csak eszébe sem jutottak soha. Mienk a rövid perc, mely alatt élünk; de ezt nem hagyom elragadtatni magamtól.

- Nincs ember, ki ezt akarni merészlené - mondá Galamb szinte lelkesedéssel.

- Nem ismered az embereket, Máté - válaszolt Bakács -, én gyűlöltetem. S hagyján, ha hatalmamot megtartom, s ha, míg élek, csak oly elleneket látok magam körül, kiket legyőzhetek. Az emberek barátsága, főképp ha meghalunk, úgysem sokat ér; én tapasztalásból tudom ezt. - A végszavaknál Bakács szeme mintegy akaratlanul Mátyás szobrán akadott meg, talán eszébe jutott a mód, miként ő s mások magokat e király halála után egyetlen fia iránt viselték.

- Eminenciád nem méltányolja állását; csak egy szót kell szólnia, s Ártándit nem fogják a keresztesek vezérletével megbízni.

- Azt jól tudom; de ha Ártándi ellen szólalok fel, Telegdi s elleneim, helyébe mást fognak állítani, s az szintoly baj; - Bakács észrevéve a bámulást, mellyel titoknoka e szavaknál rátekintett - azt gondolod-e - így folytatá, szemeit titoknokára függesztve -, midőn e keresztes háborút kihirdetém, csak az vala célom, hogy a töröknek hadat üzenjek? Az is kétségen kívül, de a legnagyobb s legközelebbi veszély, mely Magyarországot fenyegeti, s mely ellen védelem szükséges, nem az ozmánoktól jő. Értesz-e most?

Galamb hallgatott.

- Annyival jobb, ha nem értesz - folytatá Bakács -, ha te nem gyanítod szándékaimat, mások még kevésbé. De mondd, ki uralkodik e hazában?

Bakács rendesen sem azt, hogy minden hatalom az ő kezében fekszik, sem ennek ellenkezőjét nem akarta hallani; s azért Galamb nem minden zavar nélkül felelt e kérdésre: hogy a király után, mindenkinek véleménye szerint, senki a bíbornoknál több hatalommal nem bír.

- Csalódol, Máté. Sem a király, sem én nem parancsolunk e hazában. Közös urunk Zápolya. Minden valóságos hatalom az ő kezében fekszik, s ha egy nap összes erejét érzi, arra fogja használni, hogy engem s mindazokat, kik hozzám ragaszkodnak, eltiporjon. Ez a veszély, melytől őrizkednünk kell. Huszonnégy éve, hogy Ulászló királynak választatott; a Zápolyaiak már akkor a korona után vágyódtak. István akkor Bécsben felkarolván két éves fiát: ha csak ily magas volnál, mondá, Magyarország királya te lennél. E pillanat óta a szepesi grófoknak egyetlenegy vágyuk a korona. István özvegye azért imádkoztat; az erdélyi vajda azon törí fejét; s most, midőn Zápolya Borbála lengyel királyné lett, e kívánság megszűnt valószínűtlen lenni. Magam küzdök az ármányok ellen, s miként remélhetném, hogy fáradozásomnak sikere lesz? A hatalom azé, ki a fegyveres erővel rendelkezik: tehát Zápolyáé. Az uraknak egy része s majdnem az összes nemesség mellette állnak. A király seregeiből, fizetés hiánya miatt, maholnap csak a zászlók maradnak fenn. Ha a királyi hatalmat erősíteni akarjuk - s ez a legszükségesebb -, seregeket kell szereznünk. Látod-e most, hogy mit akartam a keresztes had kihirdetése által elérni? A király a hon védelme miatt nem szorul többé sem Zápolyára, sem más zászlósaira; minden keresztyén hatalmasságokkal békességben élünk, s a Rákoson ezrek állnak, kik a hont a török ellen védelmezni készek. Most e sereg csak jobbagyokból áll; rövid idő múlva csatlakozni fognak hozzá nemesek is; a király rendelkezésére had áll készen, mellyel senki e hazában nem mérkőzhetik, s a vajda erőtlen bosszúját nevetethjük.<sup>35</sup>

- Soha a keresztes hadnak e következése nem jutott eszembe - mondá Galamb.

- Másoknak sem - folytatá Bakács, s arcán belső meglepődésnek nyoma látszott -, talán Telegdit kivéve, a pápai bullát senki sem tartá egyébnek haszontalanságnál. S a tanácsban, midőn a bulla kihirdetését kértem, sokan gúnyosan suttoztak egymás között, hogy Remete Pétert vagy Kapisztránt akarom utánózni, s vallásos lelkesedést színlelek, melyet bennem senki sem keres. E vakságnak köszönhetem, hogy a főurak közül a keresztes had vezéréül senki sem ajánlkozott, sőt, hogy nevetséges büszkeségökben azt felvállalni sem akarták, mintha méltóságukat sértené, ha jobbagyokból álló hadnak vezetését vállalták fel. Azonban,

úgy látszik, Telegdi megnyitá szemeiket; ha e seregek vezérlete Ártándira vagy bárki másra, kire nem számíthatok, bíztatik, egész tervem megghiúsult; s miként kerüljem ki ezt?

- Semmi könnyebb - mondá Galamb -, csak biztos embert kell kinevezni.

- De kit? - kérde Bakács. - A vezérnek kinevezését továbbra halasztani lehetetlen, s nem tudok senkit, Erdődi Péternek nem adhatom e helyet. Családomnak máris elég irigyei vannak. A többi főurak között a vélemény, miszerint e parasztokat vezérelni úrhoz nem illik, annyira elterjedt, hogy én, ki e nézet elterjedésének örültem, sőt, ki abban magam is osztozkodni látszám, most senkit sem találok, ki a vezéri hivatalt elfogadná.

- De nem lehetne-e erre a székely vitézt használni, kit eminenciád ma az udvarhoz vezetett? - kérde Galamb. - Bátor, tapasztalt katona, s eminenciád elleneivel nincs semmi összeköttetésben, sőt a háladatosság őt egészen eminenciádhoz köti, miután hőstettéért bizonyosan sohasem jutalmaztatott volna, ha ily hatalmas pártfogóra nem talál.

A bíbornok figyelemmel hallgatá titoknokát. - A gondolat nem rossz - mondá végre -, Dózsa neve a jelen pillanatban igen népszerű, mától fogva nemes, s így a pártok egyikével sem lehet összeköttetésben; inkább szenvedélyes, mint éles felfogású, s felbőszülve az urak ellen, kik által magát sértve érzé, hagyá el ma a palotát. - Bakácsnak arcain, amint ezen körülmények egyenként eszébe jutottak, mindég több meglegedés látszott. - Dózsa emberünk - szólt végre kezét összecsapva -, soha jobb gondolatod nem volt, Máté, csak hogy a székely vitézt még hajnal előtt előmbe teremtsd, hogy Telegdit s a nádort megelőzhessem. A király engem felhatalmazott, vezérnek azt nevezni, kit e tisztre alkalmasnak tartok. Úgy kell elintéznünk dolgainkat, hogy mikorra Perényi s Telegdi hozzám jönnek, Dózsa már vezér legyen, s én sajnálkozásomat jelenthessem ki: miért nem jöttek előbb ajánlásukkal. Csak teremtsd elő a székelyt akárhonnán, csak hogy még hajnal előtt szólhassak vele.

- Semmi könnyebb - mondá Galamb -, a gondolat, melyet eminenciád oly jónak tart, fájdalom, nem tölem való. Egy pap, ha nem csalódom, ceglédi plébános, s mint szavaiból észrevehem, a keresztességnek egyik főapostola, két óránál tovább szobámban mulat, egyre kérve, hogy őt eminenciádhoz vezessem; kérése, melyet a keresztések nagy részének nevében előterjeszteni kíván, az, hogy minél előbb vezér neveztessek ki, s hogy e vezér Dózsa legyen.

- Miért nem eresztetted be ez embert mindjárt hozzám?

- Engedelmet, de eminenciádnak nem szokása este valakit fogadni, kit magához nem rendelt, főképp egy falusi plébánost, gondolám...

- Ne mentegetőzzél; igazságod volt; ha minden embert, főképp minden papot elfogadnék, sok dolgom volna. Ha valami házaspár összevesz, a plébános hozzám fut, s a házi béke helyreállítására tőlem kér tanácsot; de a jelen eset más. A ceglédi plébános, mint értesítve vagyok, egyike azoknak, kik a kereszt kihirdetésénél legtöbb lelkesedést mutatnak; a népnek nagyobb része, mely eddig a Rákosra jött, szónoklata által vezetett ide. Ezt ki kell tüntetnünk. Ereszd be őt mindjárt - mondá a bíbornok Galambnak, ki távozni készült -, mindjárt, érted-e? ha talán félénk s elfogult, biztasd; mondd, nincs mitől tartania, apja vagyok papjaimnak.

- Ez nem tartozik a félénkek közé - mondá Galamb mosolyogva -, soha merészebb kinézésű embert nem láttam. Eminenciád csodálkozni fog e papon. - S ezzel a titoknok ugyanazon az ajtón, melyen jött, ismét távozott. Bakács hallgatva járt fel s alá szobájában.

Kevés perc után az ajtó ismét megnyílt, s Galambtól vezetve, Lőrinc lépett a szobába. Az előbbi, meghajtva magát, visszavonult, s Bakács azon férfúval, ki hazánk történetében kevéssel ezután oly szomorú hírességre jutott, magánosan látá magát.

Kormányzásra leginkább két tulajdon szükséges: emberismeret s elég erő, hogy parancsolni tudjunk minmagunknak. Bakács kitűnő mértékben bírta mindkettőt, s mint olyan ember, ki a társaság legalsó fokáról a legmagasabbra emelkedett fel, s így a legkülönbözőbb osztályok nézeteit s érzeményeit tapasztalásból ismeri, főképp az elsőre nézve bámulatos ügyességgel bírt. Lőrincet meglátva, első pillanatban érzé, hogy előtte nem közönséges ember áll. A férfiú öltözetében s magaviseletében nem vala semmi kitűnő. Mindazon tiszteletjelekből, miket a szokás alsóbb egyházférfiaktól előljáróik irányában akkoridőben megkívánt, ő egyet sem mulasztott el; mélyen meghajtá magát, megcsókolá a bíbornok által elébe nyújtott kezét, s kézcsókolás után tisztelő távolságba vonulva hallgatott, míg érseke megszólítja; de ki az arcnak kifejezését látta, mellyel mindezt tevő, meggyőződhetett, hogy Lőrinc nem azon falusi papok sorába tartozik, kik Bakács korában szolgálai alázatossággal hajoltak meg püspökeik előtt, s ezek által valódi szolgáltnak tartattak, kény- s kedvök szerint bármi munkára alkalmaztatva, ha az a lekipásztorsággal semmi összeköttetésben nem volna is.<sup>36</sup>

Lőrinc negyven s ötvenedik éve között állhatott. A mély redők, melyek a már kopaszulni kezdő homlokokon s halvány arcán átvonultak, még idősebbnek mutatták őt, ha a sötét haj, a láng, mely szemeiben égett, s azon férfias erőnek kifejezése, mely egész valóját jellemzé, a nézőnek eszébe nem juttatják, hogy e redőket inkább munka s szenvedélyek, mint a kor vonta e férfi arcára. Termete magas s csontos volt, mozdulatai olyanok, minők inkább katonához, mint egyházi férfiúhoz illenének; komor arcain büszke öntudat kifejezése látszott. Bakács huzamosan, érdekléssel nézvé e férfiút, kinek egész magaviseletéből kilátszott, hogy az egyházi méltóság színe előtt arról, melyet neki a természet adott, meg nem feledkezik, s hogy a bíbornokot előljárójának, de nem felsőbbjének ismeri el. Végre Bakács félbeszakasztá a csendet. - Titoknokomtól hallám - így szólt -, hogy velem dolgoz van; add elő kívánságodat, s légy meggyőződve, hogy nem lehet kedvesebb kötelességem, mintha az oltár bármi csekély szolgáltnak hasznára lehetek.

- Nem magam dolgában jövök - válaszolt amaz szárazon -, ily kicsiséggel nem foglám elrabolni eminenciád becses idejét. Nevem Mészáros Lőrinc, ceglédi plébános vagyok, és...

- Tudom, fiam - mondá Bakács nyájasan -, szemem atyai meglelégedéssel függ rajtad. Midőn a keresztes had kihirdetését parancsolám, náladnál buzgóbban senki sem járt el az úr szolgáltnában; légy meggyőződve, hogy érdemeidről nem feledkeztem meg, s idővel meg is jutalmazdom.

- A keresztes had az egyház parancsára hirdettetett ki - mondá Lőrinc komolyan -, ha e szent cél előmozdítására valamit tettem, csak meggyőződésemet követém, és szent kötelességet teljesíték: nem érdemlek s nem várok jutalmat senkitől.

Bakács emelkedésének az vala egyik fő eszköze, hogy barátok szerzésére soha semmiféle alkalmat el nem mulasztott; büszke olyanok irányában, kiknél azon oknál fogva, mert hozzá érdekeik által voltak kötve, vagy mert őket változhatatlan ellenségeinek ismeré, kíméletre nem volt szüksége; mások a bíbornoknál nyájásabb s leereszkedőbb embert nehezen találhatának, s ritka eset volt, hogy midőn valakinek hajlandóságát megnyerni kívánta, az neki nem sikerült volna. A jelen esetben Lőrincnek komoly módja, mellyel a nyájas ajánlatra felelt, meggyőzé Bakácsot, hogy hasztalan fáradna, s azért, megváltoztatva hangulatát, szárazon csak azt jegyzé meg, hogy mint legátus, az egyház fejének, a pápának képét ő viseli e hazában, s hogy parancsainak mindenki szintűgy engedelmeskedni tartozik, mintha őszentsége maga szólna; s ezzel a dolgozóasztal melletti székre ülve, felszólítá Lőrincet, hogy kívánságát adja elő.

Lőrinc, kire a komoly méltóság, mellyel Bakács most szólt, látszólag éppoly kevésbé hatott, mint előbbi nyájassága, azzal kezdé beszédét, hogy ő nem a maga, de számos, a város körül

összegyűlt keresztyének nevében jó, kik a pápai felszólítás következtében minden vagyonukat s éltöket feláldozni készek a szent kereszt dicsőségéért. - Már is többen vagyunk tízezernél - így szólt -, óráról órára szaporodik a sokaság, és senki sem gondoskodik szükségünkről; ott tanyázunk a Rákoson, szabad ég alatt, sátorok, sőt a legszükségesebb életszerek nélkül.

- Mondd társaidnak - válaszolt Bakács -, hogy mindezekről gondoskodni fogok.

- Senki sem kételkedik eminenciád legjobb szándékán. A keresztes had eminenciád szorgalmazására hirdettetett ki. Ha az összegyűlt seregek szükségből ismét eloszlanának, a feleletteher - szóljunk nyíltan - az egész gyalázat eminenciád vállait terhelné. De mindamellett lehet-e eminenciádnak palotájából gondoskodni a Rákoson álló seregekről? Nekünk vezérre van szükségünk, uram! hadviselt derék vezérre, ki a nép bizodalját bírja s pedig minél előbb. A tömeg között már is rendetlenség uralkodik; egyes rablások s erőszakoskodások történtek a város környékében; ha e sereg fej nélkül marad, hasonló esetek szaporodni fognak, s akkor ki állhat jól a következtetésekért? Az urak irigy szemmel nézik az egész vállalatot, nekik csak alkalom, csak ürügy kell; ez pedig, ha vezér nélkül maradunk, nem fog hiányozni, miután e szegény népet maga a szükség kényszeríti erőszakra; s fel fognak zúdulni, hogy a közcsend s bátorság a keresztesek által megzavartatott, s véres bosszút állanak mindazokon, kik nem az ő, hanem Isten parancsára fegyvert mertek fogni.

Bakács terveire igen jól illett, ha a keresztesek táborában az úri rend ellen bizalmatlanság létezik; azonban nem árulható el szándékait, s azért komolyan inté Lőrincet, hogy ily szándékot senkiről se tegyen föl. - Az urak nem tekintik kedvezőleg hadunkat, az bizonyos - így szólt -, azonban ily tervek, minőket nálok gyanítasz, bizonyosan nem jutottak senkinek eszébe. - Mi a seregeknek adandó vezér kinevezését illeti, egy véleményben vagyok veled, őfelsége e kinevezést kegyesen rám bízta, s biztosokká teheted küldőidet, hogy e tárgyban még holnap rendelkezni fogok.

- Nekünk, kereszteseknek, úgy látszik, hogy vezérünkről rendelkezni, kizárólag sem a királyt, sem eminenciádat nem illeti, s hogy e részben Krisztus szabad bajnokainak szavát is meg kell hallgatni.

Lőrinc e szavakat oly nyugodtan s elhatározottan monda, hogy Bakács, bármennyire bámult is e követelés merészségén, mely a XVI. század arisztokratájának csaknem hihetetlennek látszhatott, szintén megtartá nyugalmát, s csak azt jegyezte meg: hogy a vezéreknek kinevezése mindég a királytól függ, s hogy őfelsége e jogát a jelen esetben rá bízta.

- Az igaz lehet - válaszolt Lőrinc hidegen -, őfelsége a régi szokás szerint azt nevezheti ki vezérnek, ki neki tetszik, de a kereszteseket nem kényszerítés vezeté táborunkba, lelkesedésökben fogtak fegyvert, s szintén tőlük függ, hogy azt letegyék, mihelyt látják, hogy velők úgy bánnak, mint zsoldosokkal.

- Hogyan? - monda Bakács, s homloka összevonuló ráncain látni lehetett belső felindulását.

- A zászlóhoz még nem esküdött senki - folytatá Lőrinc előbbi nyugodt hangján -, nem is fog esküdni, mielőtt a vezért, ki alatt állani fog, ismeri. Ki akadályozhatja az egész sereget, hogy miként szabadon jött, úgy szabadon kunyhóiba visszatérjen?

- Úgy látszik, vannak módok, melyek által kötelességöket megszegő jobbágyokat e hazában kötelességök teljesítésére kényszeríthetünk.

- Mondja eminenciád inkább - válaszolt Lőrinc keserűen -, vannak módok, melyek által jobbágyokat e hazában mindenre, mit jónak látnak, még isteni s emberi kötelességeik megsértésére is kényszeríthetni; de a jelen eset nem tartozik azok közé. Az urak nem akarják, hogy jobbágyaik a keresztes hadban részt vegyenek, magáról eminenciádról azt beszélik, hogy

saját jobbágyságait tiszteik által visszatartóztatja, nehogy tágas birtokai művelő kezek nélkül maradjanak. Már ha igaz is, hogy minden úr saját jobbágysága fölött korlátlan hatalmat gyakorol, s őt és családját kénye szerint kínozhatja: hiszi-e eminenciád azt, hogy a földesurak azok iránt, kik a keresztes táborat odahagyva, ekékhez térnek, kegyetlenkedni fognak? hogy őket zászlóikhoz erőszakkal visszakergetik, s csak azért, hogy Bakács bíbornoknak ezerekből álló különös serege legyen, melyet szükség esetében nemcsak a hit, hanem saját ellenségei ellen is használhat?

A gúnyoló hangtól, melyen e végszavak mondattak, s melyhez alattvalóitól nem volt szokva, a büszke bíbornoknak felforrt vére, de érzé, hogy oly emberrel van dolga, ki rejtett szándékait helyesen gyanítja, s ismét erőt vett magán, a lehetőségig nyugodtan csak azt kérde: miként egyeztethetné meg akár ő, akár másvalaki a keresztesek közül, meggyőződésével, ha a szent cél, melynek kivívására fegyvert fogtak, makacsságuk miatt megghiúsulna?

- Mi bennünket ily határozatra bírta, az nem volna makacsság - válaszolt a másik melegebben -, mi nem földi jutalomért s dicsőségért, de vallásos buzgóságból fogtunk fegyvert. Egyetlen célunk, hogy a keresztesek az izlám fölött győzelmet vívjunk ki, ha ezt veszélyeztetve látjuk, ha oly vezért állítanak fölünkbe, kihez bizalmunk nincs: visszatérünk, a paraszt kunyhójához, a szerzetes zárdájába, én szerény papi lakomba, s szántunk, imádkozunk, prédikálunk, míg Isten jobb időket ad. Ily viszonyok között vallásunk dicsőítésére nem tehetünk semmit.

- S oly kevés bizalmatok van a királyhoz s hozzám, hogy tőlünk nem vártok oly vezért, ki seregeiteket győzelemhez tudná vezetni? - kérde Bakács komolyan.

- Keresztyének bizodalma Istenben van - felelt Lőrinc -, s mi jól tudjuk, hogy eminenciádnak s a királynak hatalma csak annyira terjed, mennyire azt az ország nagyjai engedik.

Bakács homloka ismét ráncokba vonult. Lőrinc folytatá: - A király jó, azt halljuk legalább, s kik körében élnek, úgy látszik, tapasztalják, de mit használ az a népnek?! A nemesség jogai törvények által biztosítvák, mikre a király esküt tesz, a nép jogairól a törvény nem szól. Mit ér az nekünk, ha Ulászló, esküjét megtartva, a törvényt nem sérti? A számtalan zsarnokot, kik erős váraikból jobbágyságokon kegyetlenkednek, csak a király hatalma zabolázhatná, s e hatalom nem létezik. - Ne mondjon ellent szavaimnak eminenciád - szólt majdnem szenvedélyesen Lőrinc, kinek szavai beszéd közben mindég melegebbekké váltak, midőn észrevevé, hogy Bakács szavába akar vágni -, ne mondjon ellent szavaimnak! Örök szégyenbélyeget süt magára s a királyra, ha bevallaná, hogy e szörnyűségeknek, melyek e hazában történnek, megakadályoztatása hatalmukban állott, s hogy e hatalommal nem akartak élni.

Bakács megütődve hallgatott. Lőrinc folytatá: - A királynak nincs hatalma; eminenciádé csak ildomosságban fekszik, s az a vad erők ellenében, minőket korunkban látunk, nem mindég elég. A valóságos erő a Zápolyák, Bebekek, Drágfiak s azon száz zsarnok kezében fekszik, kiknek neveiket bár el ne feledné a jövő, hogy unokáink hatodíziglen elátkozhassák elnyomóinkat. S ezek vajon kit fognak a király által vezérünknek kineveztetni? Nemde egyet magok közül? Nemde azon nagynevű hóhérok egyikét?! s mi ily vezér alatt küzdünk?!

A bíbornokra e szavak különös hatással voltak. Örömmel látá, hogy a keresztesek a vele ellenkezésben levő arisztokráciához nem ragaszkodnak; de a lángoló gyűlölség, mely Lőrinc szavaiban felszólalt, meglepő, ijesztő vala előtte. - Csalatkozol - így szólt nyugtatólag -, ha minden főúrról így szólsz; vannak közöttök is a népnek meleg barátai.

- Ismerjük e barátságot - esett szavába Lőrinc keserűen -, annyira ismerjük, hogy e jobbágyságok között, kik az egyház szavára ezerekként összegyűltek, egy sem marad táborában, ha vezérünknek főúr, bárki a főurak közül, neveztetik ki.

- De miért nem? - kérde Bakács bámulva. - Honnan ily rögtön e gyűlölség?

- S ezt tőlem azon férfiú kérdi, ki nem úri palotában, hanem parasztház szalmafüdele alatt született? - mondá Lőrinc keserűen - ki a népet saját szüleiben látta szenvedni? Eminenciád talán elfeledte gyermekségét? vagy ha néha e korára visszatekint, ha álmaiban ismét az erdődi jobbágylakban képzei magát, melyből a Drágfiak az egész családot, ha nekik úgy tetszik, elűzhették volna, s a szolgaságon kívül nem vala biztos semmi: eminenciád fölébredve, nem borzad-e el? s mégis másoknak édes visszatekinteni gyermekéveikre! uraktól hallám, hogy boldogítóbb érzés nem létezik; s eminenciád kérdi, honnan e gyűlölség az úri rend ellen?

Bakács, mint mindazon emberek, kik alacsony helyről magasabbra emelkedtek, nem szívesen hallá, ha eredetére emlékeztették. Bármi természetelleninek látszassék, hogy valaki szégyennek tartsa, ha mindent saját érdemének s fáradságának köszönhet: ez előítélet azon korban, melyről szólunk, szintűgy létezett, mint napjainkban; s ha a mi nagy Mátyásunk sem volt tőle ment, s ha magát udvari történetírója, Bonfin által nagy római patrícuscsaládokkal, a Valeriusokkal, Corvinusokkal kötteté össze: nem fogjuk különösnek találni, hogy a hiú bíbornok is szívesebben valamely horvátországi Erdődi család ivadékanak hirdetteté magát,<sup>37</sup> azonban sokkal ildomosabb vala, semhogya, eredete köztudomású lévén, azt maga híresztelje, s azért lesütött szemekkel hallgatott, míg Lőrinc mindég több-több szenvedéllyel folytatá:

- Honnan e gyűlölség? A ház, melyet a jobbágy épít, nem az övé, ura elkergetheti lakából, s ő földönfutóvá lesz; a mező, melyet homloka izzadságával felszántott s bevetett, nem neki termi gyümölcseit; gyermekei nem az ő öröme nőnek fel; ha a kegyes ég leányainak szépséget ad, remegnie kell, nehogy buja földesura rimájának fogadja gyermekét; ha fiai bátrak s erősek, el fognak ragadtatni apai keblétől, hogy mint csatlósok s huszárok a büszke báró udvarának fényét neveljék s csatáiban vérezenek. Övé semmi a világon, számára nincs biztosság! Ha reményeit arra szorítaná, hogy faluja temetőjében majdan eldödei között fog pihenni: ő még erre sem számolhat, urának ellenségei eljönnek, s őt családjával és szomszédaival elhajtják marhaként, hogy mérföldekre ősi lakától, más úrnak földjét művelje. Ha ilyenkor ellent nem áll, s ha előbbi urának birtokába visszakerül, nincs kegyetlenség, melyet a szökevény jobbágyon el ne követnének; ha ellentáll s küzdés között agyonüttetik: ura huszonöt forint készpénzt kap, melyet néha kegyességéből a hátrahagyott családnak ajándékoz, hogy az elveszett apa vagy fiú helyett a gazdaság folytatására egypár lovat vagy tinót vehessen magának. Tőle még a vallás vigasztalása is megtagadtatott; papjának, kinél azt kereshetné, a patrónus gyermekeket, tudatlanokat, erkölcstelenségök által közmegvetésben állókat nevez ki; sok helyt a lelkipásztorság a gazdasági tisztséggel köttetik össze, hogy a jobbágy még Isten oltárához se tekinthessen föl anélkül, hogy zsarnokával ne találkozzék szeme.<sup>38</sup> S eminenciád kérdi: honnan e gyűlölség?

- Ha mindez történik - mondá Bakács nem minden zavar nélkül, mert érzé e panaszok igazságát -, törvény ellen történik, s a király erről semmit sem tud.

- A törvényben nem áll semmi ezekről, azt elhiszem - folytatá az előbbi még keserűbben. - Ki is volna elég szemtelen, hogy az állapotot, melyben a magyar paraszt él, fölírni merésznél? de törvényét a szegény nem a papirosban, melyet országgyűlésről országgyűlésre összefirkálnak, hanem az emberekben látja, kikre a végrehajtást bízták. S azok nem zsarnokai-e? A király minderről semmit sem tud! Istenem! de ha az országban körülutazva, tulajdon szemével nem látja a nyomort, miképp jusson az másképp tudomására? Panaszkodjunk-e? s elfeledé eminenciád, mit Báthori, az erdélyi vajda a székelyeknek üzentetett: hogy ki a királynál panaszkodni akar, az két fejet szerezzen magának, hogy midőn Budáról visszatérte után egyet veszít, még egyet megtarthasson.<sup>39</sup> S nem hiszi-e eminenciád, hogy mit az erdélyi vajda alattvalóinak ígért, azt hasonló esetben száz úr jobbágynak végrehajtatná?

- A jobbágyok benned meleg pártfogóra találtak - mondá Bakács, ki Lőrinc kérdéseire másképp nem tudott felelni.

- Jobbágy fia vagyok magam is - szólt emez -, s nem emelkedtem annyira, hogy ifjúságom első benyomásairól megfélekedjem. Aztán jobbágyok között élek. Mint papnak, hivatásom az, hogy híveimet vigasztaljam; s miként tehetném ezt, ha velök nem érezném fájdalmaikat?! Mit eminenciád tőlem hall, az ezereknek érzeménye. A jobbágy rég nem mer szólni, de érzi állását, s nincs oly földi erő, mely őt arra bírja, hogy a keresztes hadban részt vegyen, ha zsarnokainak egyikét látja mint vezérét.

- De lehet-e mást vezérnek kinevezni, mint olyast, ki a hadviselésben járatos? - kérdé Bakács.

- És csak az urak között találhatni ilyeneket? Mi volt Ország? s a gyermekből, kit Zsigmond király más parasztfiúkkal a mezőn játszva talált, nem lett-e híres hadvezér, kincstartó, nádor? s Kinizsi, a molnárlegény kevésbé jól küzdött-e, mert ifjú korában kezével malomkereket faragott? s a büszke Báthori István, midőn a Kenyérmezőn magát a törököktől körül fogva látta, panaszkodott-e azon dandárok ellen, melyeket a molnárlegény vezetett segítségére? panaszkodott-e, hogy oly ember által mentetett meg, kinek ősei nem valának országnagyok? És a Zápolyák! Borbála lengyel koronát visel, János a magyar után terjeszti ki merész kezét; s egyebek-e ők szerencsés bajnokoknál? A hegypatak, melynek vizét vészek zápora megdagasztotta, most nagyszerűen vonul el előttünk, pillanatról pillanatra szélesebbre terjedve, maholnap az egész hazát el fogja borítani árjaival; de nem fekszik-e eredete közel hozzánk? nem ismerjük-e a gyenge forrást valamennyien, honnan ez óriási hatalom kezdetét vevé? Maga a nagy Hunyadi János, egy oláh leány gyermeke, később, miután erénye kitűnt, illendőbbnek látszott, ha egy király törvénytelen szerelmének, mint ha a nép gyermekének neveztetik, s hízalgók a nagy férfi dicsőségét gondolák nevelni, midőn anyja gyalázatát hirdeté,<sup>40</sup> de csak önérdemei által emelkedett ő is. Annak, ki emelkedni akart, legjobb támasza e hazában mindig a kard vala, s mi százszor történt, miért ne történék most is? Mi ily vezért kívánunk. Dózsa nevét dicsőítve hangoztatják e hazában; ő életét harcok között tölté, ő öntetteinek gyermeke, s elnyomóinkkal semmi rokonságban nem áll, nevezze ki eminenciád őt vezérünknek!

- Magam is gondoltam rá - válaszolt Bakács -, nekem a székely vitéz ellen semmi kifogásom nincs, de ha e részben a keresztesek kívánatát teljesítem: mit fognak mondani elleneim?

- Ha oly magasan állanék, mint eminenciád - mondá Lőrinc -, soha nem kérdeném: mit fognak mondani elleneim? csak az fontos: mit fognak tenni? s ha a keresztes had oly vezér kezére adatik, ki csak eminenciádtól függ: biztos lehet, hogy ellenei nem fognak tenni semmit, mert semmit sem fognak tehetni. Büszke országnagyaink között nem találkozott, ki a keresztes had vezetését magára vállalná. Ők lealázva gondolnák magokat, ha a győzelmet, mellyel a hazát megmenték, parasztnak kellene köszönniök; s a jelen pillanatban egészen eminenciádtól függ, kire bizza a keresztnak vezérletét. Ma még az egész ügy eminenciád kezében van; ha késik, talán már holnap másképp lesz. A Rákoson nagyobb szám gyűlt össze, mint előre gondolható volt. Az urak gyanítani kezdik a hatalmat, mely annak kezébe adatik, ki e seregekkel rendelkezik; holnap talán a nádor Somot, Báthorit vagy más valakit fog vezérnek ajánlani; talán Zápolya barátai is föllépnek a követeléssel, hogy az egész had János vajdára bízassék - s fogja-e akkor Bakács bíbornok ezt minden hatalmával ellenezhetni? A fegyvert fogható nemesség nagyobb része Zápolya pártján áll; mit várhatunk, ha a keresztes had is reá bízatik, vagy, mi még valószínűbb, ha, meghallván, hogy oly vezér neveztetett ki, kihez bizodalma nincs, ismét eloszlott? E keresztes hadak nemcsak a törökök ellen, hanem Zápolya nagyravágásának fékezésére is hasznos szolgálatokat tehettek volna, de...



- Mindég úgy beszélsz - szakítá félbe Bakács a szót -, mintha a keresztes had kihirdetésénél nem tudom mi más mellékes céljaim lettek volna; pedig, lelkemre mondom! - itt szeme Lőrinc átható tekintetével találkozván, a bíbornok megzavarodott - a főcél a török terjeszkedő hatalmának fékezése vala. Ha azonban gondolataim csakugyan máshova is terjeszkedtek volna - veté utána rövid gondolkodás után -, ki kezeskedik nekem Dózsa hűségéről?

- Helyzete! A jó, mit eminenciádnak köszön, s ha kell, én magam - válaszolt Lőrinc nyugodtan.

A bíbornok mély gondolatokba merült. Hogy a keresztes had kihirdetésénél egyedüli célja nem a törökök legyőzése vala, az nem szenved kétséget. A függés, melyben a királyi hatalom Ulászló korában a magas arisztokrácia által tartatott, leginkább annak vala tulajdonítható, hogy Mátyás fekete-seregének felosztatása óta az ország fegyveres ereje csak az országnagyok s megyék bandériumaiban állott; s ha Bakács a kereszt hirdetése által az országnagyoktól független sereget akart előteremteni: ez összes politikájával, mely a királyi hatalom növelését tűzte ki célul, összhangzik; azonban Bakács szűkebb korlátok közé szorítani, nem megrontani akarta a főbb nemességet; s midőn Lőrinc szavai által, melyekben a nép egész gyűlölsége mutatkozott, a veszélyekre emlékeztetett, melyek e politikából a hazára s főként az összes főbb nemességre, melyhez most a bíbornok rokonai is tartoztak, háromolhatnak: szívét aggodalom tölté el. Sebesen átgondolá egész állását. A helyzetnek megváltoztatása, melyet ő maga idézett elő, nem tőle függött többé; bármi veszélyesnek ismeré az utat, nem lehetvén visszalépnie, előbbre kelle haladnia, s erre határozá magát. - Menj Dózsához azonnal - mondá, midőn székéről fölkel -, s vezesd őt hozzám holnap jókor reggel. Mielőtt e fontos ügyben valamit határozok, szólnom kell vele.

Lőrinc mélyen meghajtá magát, s ismét megcsókolva a bíbornok kezét, az ajtó felé vonult.

- Mondd Dózsának, hogy hajnalban jöjjön - folytatá Bakács, midőn a távozót pár lépésnyire követé -, a király hatkor templomba megy; ha ez ügyben valamit tenni kívánunk, szükség, hogy mindjárt mise után szóljak vele.

- Eminenciád számíthat pontosságomra - mondá Lőrinc, s még egyszer meghajtva magát, az ajtó megett eltűnt. Bakács ismét székébe ereszkedett. - Hát azon büszke nemességet, mely a királyt megveti, a hazát zsákmánynak tekinti, mely engem születésem miatt annyiszor megvetett, a végzet végre kezembe adta. Porig alázhatom, eltiporhatom, ha úgy tetszik. Mit Franciaországban XI. Lajos tett, mi Mátyásnak nem sikerült: azt én vihetem véghez. - A bíbornok halvány arcán e gondolatoknál pirosság futott át. - De - szólt ismét rövid gondolkodás után, felsóhajtva - ha ezt véghezvittem, fogok-e bírni saját eszközeimmal? - S fejét kezére támasztva, mély gondolatokba mélyedett.<sup>41</sup>

Azon három hét, mely történetünk kezdetétől május 13-ig elfolyt, telve volt mozgalommal. Ulászló választása óta, midőn négy koronakövetelő pártolói, a fortély s erőszak minden eszközeit felhasználva, egymással szembeszálltak, míg végre a küzdelmi díj, a királyi hatalom, szétroncsolt darabokban éppen a legérdemtelenebb kezében maradt: talán soha ennyi nyugalanság fővárosainkban nem vala észrevehető. Az ország különböző részeiből a fővárosba s innen az egyes megyékbe hírnökök érkeztek s küldettek; naponként egy, néha két tanácsülés tartatott, melynek egyedüli eredménye a tanácsnokok nagyobb, kölcsönös elkeseredése vala; a pesti oldalon, hol a keresztesek táborá állott, mindég nagyobb tömegek sereglének egybe, s a pórhadak vad zaja csendes éjszakákon távol mennydörgésként hangzott át a Dunán. Minden rendkívüli történetek közeledésére látszék mutatni, s a békés, főképp a gazdagabb polgárok aggodalomtelt képekkel jártak körül az utcákon. - Hol a kormány működése zajjal történik: ott a közállomány beteg. Mint más gépeknél, úgy a kormányi gépnél is a belső megromlásnak egyik legbiztosabb jele: ha az egyes kerekcsörgése meghallatszik, s ha az, minek feladata, hogy az egészet mozgásban tartsa, maga ingadozni kezd; s helyesen sejdíték az ország lakói, hogy a nyugtalan tevékenység, mely a kormányzók között e napokban észrevehető volt, a házára nézve veszélyeket jósol. Miben fognak tulajdonképpen e veszélyek állani, arról azonban mindenki másképp gondolkozott. A budai polgárok között a németek attól féltek, hogy a nagyrészt magyarokból álló paraszttömeg a városban lakó németek kiűzésére fordíthatatik; a magyarok nem kevésbé remegtek vagyonukért, s pénzüket s becsesebb áruikat szintén pincékben s kertekben rejték el; Bakács attól tartott, hogy a már negyvenezer fegyveresre menő keresztesek Zápolya által nyerethetnek meg; a nádor attól, hogy e hadakat a bíbornok a főbb nemesség elnyomására fogja használni; Ulászló attól, hogy e tömeg s a főurak szolgálai között összeütközések történnek; s maga e tömeg remegés közt tölté napjait, félve szüntelen, hogy táborában az urak által megtámadtatik, s erőszakkal elhagyott telkeihez vissza fog vezettetni. Mi később történt, annyira nem látszott valószínűnek, hogy Telegdi Kasszandraként, csaknem örültnek tartaték, midőn a veszélynek ezen nemét hozá szóba. Ki lavinát sohasem látott, s annak hatalmát nem ismeri, ha leírni hallja, mint szakad le s mint zuhan le a hegyről egy darab hó, mindég nagyobb tömegeket ragadva magával a völgybe: nem fog megijedni a leírástól, nem is jut eszébe, hogy az, mit lehelete alatt annyiszor elolvadni látott, örök sírba temetheti őt; csaknem ily helyzetben volt nemességünk - inkább megveté jobbágyait, hogysem a lázadást lehetségesnek vagy félelmesnek gondolná.

De nem írom a magyar közállomány történeteit. A magyar arisztokráciának, mint a római imperátoroknak, Isten talán megadja majdan Tacitusát; ennek tiszte leend, az ország közdolgairól szólva, méltó ecsettel festeni a kort s azon férfiakat, kiknek vétkeiért a magyar a független nemzetek sorából kitöröltetett. Én egyesek történeteit rajzolom; s Bakács, Zápolya, a király s mindazon büszke zászlósok, kik nagyravágyó aljasság s aljas nagyravágyás által e hazát megronták, itt csak annyiban foghatnak helyet, mennyiben személyeim sorsára befolyással voltak. Csak röviden fogom ennél fogva említeni azokat, mik az utolsó fejezetben elmondottak óta e három hét alatt történtek.

Tudjuk, hogy a keresztes had vezérének csakugyan Dózsa neveztetett ki. Telegdi s a nádor elkövettek mindent, hogy ezt akadályoztassák; az első minden kigondolható okokkal, az utóbbi szokott szenvedélyességével, a királynak Ártándit ajánlva e hivatalra; de hasztalan. A bíbornok sajnálkozását jelenté ki, hogy Ártándi nem ajánlkozott előbb; most azonban, miután e tiszte, a pápa öszentségétől nyert teljes hatalma szerint, Dózsának ígérte, szavát többé vissza nem veheti. S a király e pillanatban sokkal inkább függött mindenható tanácsnokától,

hogysem fejedelmi hatalmával ellene föllépni akarna, főképp miután az ügyes bíbornok Dózsa választását a király előtt a lehető legkedvezőbb színben tünteté föl. Ártándi vezérségét, ki mindég az elégedetlenekhez tartozott, Ulászló előtt veszélyesnek festeni nem vala nehéz; még több hatással bírt azon ok, hogy miután Dózsa kinevezése a keresztes táborban már tudva van, s általános örömmel fogadtatott: könnyen történhetnék, ha most Dózsa helye Ártándinak adatnék át, hogy a keresztesek új vezéröket nem akarnák elismerni, mi talán vérontáshoz s a királyi tekintély új csorbításához vezetne. A király tehát helybenhagyá a bíbornok választását, s Dózsa, Szent György havának 30-án, Zsigmond templomában ünnepélyesen vezérnek kiáltatott ki; a fölszentelt zászló, melyet Bakács Rómából e célra magával hozott, kezébe adatott; s miután a székely vitéz s azon előkelőbbek mentéire, kik, mint Szaleresi, a keresztet a bíbornok kezeiből ugyanakkor fogadták el, Bakács szabója, Ollósi, az oltár előtt veres keresztet varrott: a jelenlevő roppant tömeg örömrivalgásai mindenkit meggyőzőének, hogy az magától e vezért elragadtatni nem engedi.

Hogy azok között, kik magukat a keresztes hadra kötelezték, többeket nem vallásos buzgalom lelkesített, nem szenved kétséget. Szaleresi Ambrus például sohasem tökéle el magát e lépésre, ha a bíbornok által arra barátságosan föl nem szólíttatik, s ha e megtiszteltetés a hiú férfinál nem győzé el ildomosságát; s így másokat is részint dicsvágy, részint gazdag prédának reménye vagy csak a kívánság vezetett táborba, hogy földesuraik zsarnokságától bármi módon meneküljenek. Azonban Dózsa seregei napról napra növekedtek. Pestnél negyvenezen túl, majdnem éppannyi gyűlt össze Nagyvárad és Eger mellett; s e vándorlási szeszély, mely a népet megragadta, annyira ment, hogy a földesurak sok helyen csakugyan földjeik parlagon hagyásától féltek.

Minden arisztokráciának gyenge oldala: anyagi érdekeihez ragaszkodásában fekszik. A nép, fokonként elvesztve befolyását, polgári jogaitól könnyen megfosztatja magát, s többnyire morgás nélkül tűri lealázását, melynek, úgy látszik, a természet nem szabott elébe határokat; de ha a felsőbb osztályok, miután a népet jogaitól megfoszták, azt anyagi nélkülözésekre kényszerítik: akkor a nyomor, e nagy lázító, felzúdul ellenök, s az elnyomás láncával többnyire kettészakítja a törvény kötelékeit is. Az Ulászló alatt kitört lázadásnak hasonló okokban kereshetjük kútforrását. Hazánkban e korszak alatt minden föld kizárólag jobbágyok által munkáltatott, s így a nemesség nem nézheté közönyösen, ha jobbágysai, kiknek munkájától jövedelmeinek nagy része függött, sok helyt csak asszonyokat, erőtlén aggodat s gyermekeket hagyva falujukban, mindég nagyobb számmal álltak a keresztes zászlókhoz. A nemességnek el kelle mindent követnie, hogy munkásait visszatartóztassa; s hogy oly országban, hol a jobbágy sorsát a törvény alig biztosítá, hol a trónon a leggyávabb fejedelem ült, s az egyházi rend többnyire e zsarolásokban maga is részt vett,<sup>42</sup> s hol ennél fogva az egyest sem királyi hatalom, sem vallás nem fékezheté - hogy itt az urak e cél elérésére az eszközök megválasztásában gyöngédek nem voltak: a dolgok természetéből folyt. - Az elköltöző parasztok sok helyen erőszakkal vezettetek vissza falvaikba; hol ez nem sikerült, közhírré tétetett, hogy amely jobbágy engedelem nélkül útnak indul, vagy felszólítva vissza nem tér, annak családja fog büntettetni: s hogy az embertelen fenytetés sikertelen ne maradjon, egyes urak által nők, aggod és gyermekek kínoztattak a legkegyetlenebb módokon. Az ország állapotát mi, e nyugalmas kor gyermekei, alig képzelhetjük magunknak. Az utakon fegyveres parasztcsoportok vonultak Pest, Nagyvárad vagy Eger felé, néha a fegyvereseket egész családjuk követik; s a kaszás és dorongos tömeget, mely saját papja vagy valamely szerzetes vezérlete alatt ájtatos énekek közt tovább halad, nők, aggod s gyermekek csoportjai kíséri. Más helyeken számos jobbágycsaládok, a keresztességben részt nem vehetve, erdőbe vagy sűrű nádasok közé vonultak, s így kerülék ki zsarnokaik hatalmát; míg az urak, csatlósok s huszárok kíséretében, eltávozott munkásaik után sietnek, s ezeket utol nem érhetvén, idegen

parasztokat, kikkel éppen találkoznak, kényszerítnek elhagyott telkeik művelésére. Mintha a magyar új vándorláshoz készülne: az egész népesség fegyvert fogott, s mozgásban van; sok falu üresen áll, s nyájak és ménesek, elhagyva pásztoraiktól, természetes szabadságukban száguldanak körül a mezőn.<sup>43</sup>

Magyarország még nem ismert nehezebb napokat soha; a közállományt nagyobb veszélyek nem környezék; de az egyesnek szerencséje nem függ mindég a közállományától. Valamint a fecske sokszor romok közé rakja fészket, s a minden percben leomlással fenyegető fal mellett nyugodtan fölneveli kisdedeit, valamint Vezúv alján rózsák virulnak, s szőlők érnek, míg a hegy csúcsa olvadt ércet s köveket hány: úgy az egyes nyugodt, megelégedett, sőt boldog lehet a közállomány legnagyobb szenvedései között. A fal ledőlhet, s a fészket széttűzhatja - a láva arra veszi talán folyását, hol a rózsák s venyige áll, s akkor virág s gyümölcs hamuvá ég; de míg ez nem történt: addig madár, rózsák s venyige, nem sejtve a veszélyt, nyugodtan fejlődnek saját módjuk szerint - s így az egyes ember békében élvezheti kis szerencsáját, bármi vészek környezik a hazát, melyben él; - s Telegdi házában, hová olvasóimmal visszatérek, e veszély napjaiban oly megelégedve találunk mindent, mintha a nemzet egén felleg nem tornyosulna, s a jövő új örömeinél egyebet nem hozhatna.

Miután az öreg Ártándi, újra megutálva Budát s azokat, kik ott kormányoztak, Vitussal rég ősi várába tért, Telegdi pedig az ország alsóbb részébe utazott, hogy az indítandó török háborúra minden szükséges készüléket megtegyen: Frusina Bebek Katalinnal apja kerti lakába vonult, s nem zavará semmi belső megelégedését. A tavasz elárasztá minden bájait a vidéken, s előbb nem ismert érzeményei minden tárgyat, melyet maga körül látott, még szebb színekben tüntettek fel a hölgy lelke előtt. Frusina sohasem érezte magát boldogabbnak. Élte azon korában, hol lelkünk még egészen a jelen pillanat benyomásainak engedi magát által, körülvéve olyanoktól, kiknek szeretetéről nem kételkedhetett; egy derült tavaszi nap, melynek tiszta egén soha felleg nem vonult át, volt eddig is élete, s mégis úgy látszott neki, mintha csak most örülne először igazán. Hányszor szakított virágot e kertben; a nagy hárs alatt, hol egykor dajkájának felvigyázata alatt egész napokig eljátszott, hány koszorút font életében! De neki úgy rémlett, mintha e virágok színei soha ily szépek, illatuk soha ily édes nem lett volna; mintha csak most tanulna valóban szép koszorúkat fonni. A nap pirosabban kelt, s szebben alkonyodott; a Duna, melynek folyását szemével követé, fényesebben haladt zöld partjai között, mint eddig; s a hold szelídebb fényt, a csillagok ragyogóbb sugarakat terjesztenek e megszébbült világra, hol a csalogánynak éneke s a susogás, mely az esti szélről ingatott levelek közt hallatszott, mintegy ismert nyelven szóltak a hölgyhöz, ki e hangokra most szívét dobogni érezé. Mindez rögtön, mintegy varázs által történt, s e boldogságnak okát csak Frusina maga nem tudta megmagyarázni magának - kik őt környezék, rég sejdíték már szívének titkait.

Bebek Katalin ugyan saját részéről sem mondott le minden követelésekről; mióta azonban hódolói száma megkevesedett, más, vele egykorú hajadonok módjára - kik ebben vagyonukat vesztett játékosokhoz hasonlítanak - a jószívű nénike legnagyobb boldogságát abban találá, ha más fiatalabb hölgyeket tanácsaival segíthete. Szívbeli viszonyok magyarázatának s taglalásának szentelé életét, s e részben kortársai között nálánál alig vala tudósabb egyéniség. Frusina ébredő hajlandósága nem kerülheté el ily felvigyázónak figyelmét. Ártándi Pál azon fiatalemberek közé tartozott, kik ily viszonyok között rendesen a valónál többet vesznek észre, kevesebbet nem. Orbán, a szerelemföltés finom tapintatával, e titkot, melynek tudása szívét kínokkal tölté, mindkettőnél talán még előbb sejdíté. - S így, midőn e hazát mindenünnen veszély fenyegeté, s kik azt kormányozák, aggódva tekintének a jövő elébe: Telegdi kerti lakában nyájas szerelem ütötte fel tanyáját, s annyi gonddal és örömmel tölté el lakóit, hogy másra ügyelni idejük sem maradt.

Orbán, kit ura elutaztakor Budán hagyott, véghetetlenül boldogtalannak érzé magát e napokban. Semmi sem szomorítóbb, mint ha egy magában nemes lélek szerencsétlenség által irigységre kényszerítetik - s ez vala az ő helyzete. Orbán irigylé Ártándi boldogságát, s a gyűlölség, melyet szerencsés vetélytársa iránt érzett, kettős kínnal tölté szívét, minthogy Ártándi vele a legnagyobb barátsággal bánván, haragja kitörésére nem adott alkalmat; s noha belsőképp meg volt győződve, hogy Pál Frusina szerelmét nem érdemli, ennek bebizonyítására semmi eszközzel nem bírt; s mégis Orbánnak igaza vala. Szerelmet csak valódi szerelem érdemel, s Ártándi nem tartozott azok közé, kik bárkit igazán szeretni tudnának.

Ártándi hiú volt, s minden hibák között nincs egy is, mely a szívet szerelemre annyira képtelenné tenné, mint éppen ez. Hiú ember inkább foglalatoskodik sokaknak ítéletével, semhogy magát egészen egy lénynek szentelné. Ki élte örömeit s minden más szenvedélyeit fénynek áldozza fel: mért ne áldozná fel e bálványának szerelmét is? - Pál szerette Frusinát, legalább ő maga meg vala győződve, hogy szereti; de ha ezen érzemény indokait vizsgálnók, meggyőződnenk, hogy benne Frusina személyének vajmi csekély része van. Frusina az ország legszebb hölgyeinek vala egyike, aztán a tárnok leánya, s a Telegdiek s Bebekék által, kikhez anyja tartozott, a legfőbb családokkal rokonságban; testvérei: egyik somlai Báthori Istvánhoz, a másik szentmiklósi Bánfihoz mentek férjhez; ki ne irigyeltetnék, ha e hölgy birtokába juthat?! s Pál tudta, hogy azon esetre, ha Frusina szerelmét megnyerheti, ezen szerencsájének semmi sem áll útjában. Telegdi, mint Pál apjának többször monda, nem fogja ellenezni e házasságot; s nem nyílnak-e meg általa Pál előtt a legfőbb hivatalok útjai? Csak három hetet töltött Budán, de ez idő elég vala, hogy átlássa, miszerint ő, a vagyonos, de egyszerű nemesnek fia, csak ily összeköttetés által emelkedhetik az ország főbb méltóságaira? s nem fog-e akkor hazájáért többet tehetni? nem fog-e tőle függni, hogy e méltóságok dicsősége útjává váljanak?

Pál e gondolatokat erőszakkal űzé el magától, el akará hitetni önmagával, hogy szerelme minden mellékes indoktól tiszta - hisz főképp fiatalabb korunkban épp annyi szorgalommal ámítjuk minmagunkat, mint később másokat - de hogy érzeményei e kútforrásból folytak, legvilágosabban az bizonyítja, hogy ugyanakkor Szaleresi Klárral véletlenül megkezdett kalandjával nem akart felhagyni.

Sohasem kedvezett a sors hiú embernek inkább, mint midőn Ártándi Pált e kalandra vezeté. A hír nem annyira tetteinktől, mint azon körülményektől függ, melyek között valamit tevének; s ezek a jelen esetben mind Pál dicsőségét nevelék. A polgárok, kiknek Szaleresi veszélyét, mint közönségesen történni szokott, nagyítva adá elő, Bakácsnak s a keresztes hadnak minden ellenei, kik ez esetben az ország békétlen állapotának bizonyítványát láták, s főképp az asszonyok, kiknek a híressé vált mindég legtöbbször köszönhet, s kik szép ifjak érdemeit - főképp, ha azok a szépnem védelmére tétettek - feledékenységbe sülyedni nem engedik: egyaránt magasztalák nemes tettét; s hősünk alig lépett a városba, midőn már közfigyelem tárgya lett. Pál sokkal több valódi bátorsággal bírt, hogysen magát ily kis lovagi érdemért ennyi magasztalásra érdemesnek tartaná, s az első napokban nyíltan ellenmondott magasztalóinak; de ha a közönség akár dicsérve, akár ócsárolva bizonyos iránynak indul, magát helyreigazíttatni nem engedi, s Pál szavai csak túlzó szerénységének tulajdonítottak, s dicsőségét még nevelék; míg végre, mert ritka ember találta, ki a nem érdemlett dicséretnek is nem örülne, Pál eltűrte, sőt szívesen hallá túlzó magasztalásait.

Lovagi tettének e könnyen szerzett dicsőségén kívül még más, sokkal szebb jutalmát vette, miáltal más talán boldognak érezheté magát, s mi Pálnak legalább hiúságát még inkább kecsegteté - s az a szép Klári hálája, szerelme vala.

Szaleresi Klári Pest legszebb polgárleányának tartatott; sőt voltak, kik őt szépségére nézve Telegdi Frusinának is elébe tévék. Termete nem vala oly karcsú, mint Frusinaé; de ki Klári gömbölyű karjait, e hollófürtök alatt kifehérlő vállat s dagadó keblet látá, melyeket szobrász márványból kerekdedebben sohasem faragott volna ki: az e bájoló lény előtt az ideál-szépségről könnyen megfeledkezett. Frusina szemeinek tekintete szelídebb s andalgóbb vala, mint szép vetélytársáé; de benne nem oly eleven lángok égtek, benne fenségesebb, de nem annyi dolgok valának kimondva; képének vonásai szabályosabbak voltak, de a gödörkék, melyeket a szépség angyala Klári piros arcaiba nyomott, s melyekben a férfiszem mintegy örvényekben elmerült, mondhatatlan bájt adának a polgárleány egész ábrázatának - szóval, Klári szépsége inkább szólt az érzékekhez; e karok arra valának alkotva, hogy öleljenek; e duzzadó ajkak, hogy csókoljanak; s a főváros legszebb ifjai vetélkedtek: ki fogja e bájoló teremtség szerelmét megnyerni? Eddig senki sem dicsekedhetett e győzelemmel. Klári tetszeni vágyott, s örült, ha a főbb nemesség ifjait hódolói között láthatá; de szívét nem adá senkinek. Pál volt az első, ki mellett szíve felszólalt. Az ifúnak szépsége, a regényes mód, mellyel vele találkozott, Klárirra ellenállhatatlan benyomást tett, s ő egész szenvedélyességgel engedé magát át szerelmének. Bámulhatjuk-e, ha Pál e szerencsének, mely után annyian vágyódtak, s melyhez ő minden fáradság, minden aljas eszköz használata nélkül jutott, örült? ha a következtetéseket, melyek e viszonyból eredhetnek, meg nem gondolá, hisz magára nézve a szerelemnek nem is lehettek rossz következtetései.

Az erkölcsi szigor, mely egykor hazánkban létezett,<sup>44</sup> Mátyás kormánya alatt tetemesen enyhült; azon állás is, melyet Corvin János a hazában elfoglalt, bizonyítja, hogy e korban férfiak többé szerelmes kalandok által nem érzék magokat megbecstelenítve, s mi Klárit illeti, miután az egész viszonyt szoros titokban tartá, Pálnak úgy látszott, hogy az a lányra nézve sem lehet káros következtetés. Hogy e szerelem e leánynak egész életét ronthatja el: Pálnak, ki mély érzeményre képes nem vala, nem is jutott eszébe. Ifjú korának egész fogékonyságával engedé tehát magát oda az örömmel, melyet a sors ösvényére hintett, s ha néha gond támadott lelkében, a jelen élvezet hamar széthajtá egének könnyű fellegeit. Ő egészen szerencsésnek érzé magát, s alig mondhatta volna: a két viszony között melyiknek köszön több boldogságot? örömittasan, ha Klári ragyogó szemeibe nézett; Frusina előtt szíve nyugodtabban, de nem kevesebb gyönyörrel dobogott; ott paradicsomban, itt mennyországban érzé magát, s nem tudá: annak örömei édesebbek-e, hol a földi gyönyör tetőpontját éri el; vagy ennek, hol lelke földi vágyaktól szabadon, az emberi szív legtisztább s magasabb kéjeit élvezé.

De éppen életének ezen legboldogabb időszaka volt az, mely a lelkében szunnyadó rossz hajlamok kifejlődését elősegíté. A hiúságnak egy bizonyos fokától az álnoksághoz csak egy lépés van. Ki sokaknak akar tetszeni, sokféle alakban kénytelen megjelenni az emberek előtt, titkolódnia, színlelnie kell; s ha az álnok férfiak során végigmegyünk, talán több olyakat fogunk találni, kiket hiúság, mint kiket haszonvágy vagy más aljas indulatok tettek azzá. Pál, habár senki sem gyanítá e hajlandóságát, korához képest túlságos ildomossággal bírt, melynek, hogy álnoksággá fejlődjék, csak ily alkalomra vala szükség, minőben őt most látjuk.

Pest s Buda között nem volt oly élénk közlekedés, mint napjainkban, s azon válaszfal, mely e polgárokat a főbb nemességtől elkülöníté, oly nagy vala, hogy e két rendnek egyénei ritkán jöttek közelebb érintkezésbe, s így lehetségessé vált, hogy Ártándi esténként vagy néha éjszaka Szaleresi házához menjen, anélkül hogy azt Telegdiék megtudták volna; azonban a legnagyobb vigyázatra vala szüksége, következetes színlelésre s nemritkán - főképp a sokat kérdező Bebek Katalin elámítására - kis hazugságokra is, s Pál oly ügyesen játszá szerepét, hogy szerelmén Klári sohasem kételkedett, s Frusina a viszonyt nem gyanítá, mely őt máshoz köté. Az ifjú szabályos szépségű vonásaiban még emberismerő sem keresett volna kétszínűséget: miként kétkednének benne azok, kiknek benne bízni szívök szükségeihez tartozik?!

A kerti lak, hol, miután Telegdi távozott, Frusina Katalin nénjével élt, azon halmok egyikén vala építve, melyek a budai vár s Óbuda között fekszenek, s melyek a kis térséget, hol a római Aquincum állott, a völgytől, melyben a mostani Krisztinaváros épült, elválasztják. E halmokról, hol most egy kápolnát s néhány kerti lakot találunk, a kilátás bájló még napjainkban is, Ulászló korában nehéz vala nála szebbet s érdekesebbet látni. Átellenben s velők hasonló magasságban a budai vár emelkedett. Nem a szűk falak közé szorított kis város, melyet most e helyen látunk, de Mátyás Budája, melyet a nagy király bőkezűségével ékesített, fenséges királyi lakával, számos templomaival s magasra nyúló gót tornyaival, s annyi főnemesnek s gazdag polgárnak házaival, melyek a középkori városok festői rendetlenségében még az egész hegyoldalt elboríták. A halmok alján egyfelől Felhévvíz, másfelől Logod és Szent Jakabfalvának házai terültek el; valamivel távolabb egyfelől a Duna Margitszigetével, melyet akkor még hét kolostor ékesített, másfelől a királyi s vadaskertek látszottak, míg az egész láthatárt a Duna innenső részén, Szent Gellért hegyétől a Sikánig, magasabb hegyek, a túlsó parton a Rákost környező halmok keríték el; túl rajtok a távolban még a Mátra kékelő hegylánca nézett át. Buda környéke akkor a műveltség s jólét jeleit hordá magán; a nyéki s Pál-hegyet kivéve, melyeknek elseje a király vadaskertjéhez tartozott, másodikán Szent Pál híres zárdája állott, s melyeket sűrű erdőség takart, a szem csak kerteket, zöld vetést s szőlőket látott, miknek művelése, mióta Mátyás Bourgogne-ből venyigéket hozatván, a budai bor hírét megalapította,<sup>45</sup> mindinkább elterjedett, úgyhogy Ulászló korában már Sikán hegyének egy részét is szőlők takarták; míg mindenfelől kisebb s nagyobb kerti lakok, majd szőlők közt, majd szép gyümölcsösök közé állítva, a tájnak érdekét még inkább nevelék.

Frusina a kertben ülve, éppen e bájló kilátáson, melyre a leáldozó nap végső sugarait veté, jártatá szemeit; Bebek Katalin mellette ült, s egy előtte álló rámán dolgozott. Hátral az olasz ízlésben épült ház látszott, melynek ablakait s erkélyét virágok ékesíték. - Orbán csak kevéssel ezelőtt hagyta el az asszonyokat, kik, mióta távozott, egy ideig hallgatva ültek.

- Szegény fiú! - szólt végre Katalin, ki a reá nézve oly hosszú hallgatást nem tűrheté tovább - nem mondhatom, mennyire sajnálom.

- Orbánon egy idő óta változás történt - mondá Frusina -, ha máskor gondokba merülve láttam, egypár nyájas szóra vala szükség, s a jó fiú ismét víg s derült volt; most egész délután fáradok vele, töröm eszemet, csak hogy valami új tréfát gondoljak ki, s nem nyerhetek, de csak egy gyenge mosolygást sem. Én nem tudom, mi lelte.

- Mi lelte?! s ezt te kérde? - szólt Katalin mosolyogva. - Ó, ártatlanság?!... Szerelmes beléd, szerelmes angyalom! nem foghatom meg, hogy észre nem vevéd.

- Te is, kedves nénikém, ahová fordulsz, mindenfelől szerelmet látsz.

- S tehetek-e róla, ha mindenfelől szerelem van, s kinek az ég szemeket adott, mindenütt csak ezt találja? - válaszolt az előbbi. - Apád is sokszor kinevetett, hogy eszemet csak ezen töröm, de tudod-e, mit mondott néki az olasz költő, ki Hippolit érsekkel akkor az országban volt?... Itt ültünk ugyanezen helyen, még boldogult anyád is - Isten nyugtassa meg - köztünk volt, s midőn apád engem gúnyolt, az olasz így szólt: - Vitéz uram, a bájló kisasszonynak - ezek voltak tulajdon szavai - igazsága van. Lám, e kertből szép kilátás nyílik; erdők, vetések, malmok, szőlőhegyek, minden, mi az életre szükséges, e vidéket gazdaggá teszi; de hová fordul tekintetünk legtöbbször? nem-e a Dunára? Csillogó felszínén lángoló bor nem terem, nem látunk rajta kalászkodat, melyek dús aratást ígérnek, s mégis a szem legszívesebben követi terméketlen futását, s miért? mert a folyó, melyben a lég tükrözik, egy darab kék eget sző a mezőbe. Ilyen a szerelem. Vannak dolgok, melyek hasznosabbnak látszanak, de semmi

sincs, mire tekinteni a szívnek oly jólesik. Így szólt az olasz, s mi valamennyien, még apád is átlátta szavainak igazságát.

Frusina, ki ezen elbeszélést nem először hallá életében, mégis látszó figyelemmel hallgatá azt végig. - Ha már teljességgel szerelemről kell szólanod - mondá végre -, miért nem választasz oly tárgyakat, mikre szavaid illenek? Hisz magad mondád, ahová fordulsz, mindenütt szerelmet találhatsz, s szegény Orbánunk...

- Szerelmes beléd, azt nem hagyom magamtól elvitatni.

- De Orbán! - mondá Frusina bámulva - s belém?... Láttál-e valaha nyugodtabb, komolyabb embert? reggeltől estig dolgozóasztalánál ül...

- S este szép szemedbe néz - szakítá félbe Katalin -, s boldogságában elfeledi az egész napnak fáradságát. Komoly, nyugodt ember! S mit bizonyít ez? Oly embereket láttam szerelemre gyűlni, kikről senki sem gondolná. Ki hitte volna, például, Kinizsiről? Te nem ismerted őt; még kisgyermek valál, mikor meghalt; soha vadabb természet nem fordult meg az udvarnál. Mátyás király azt mondta egy ízben: „Kinizsi egy darab vas, melyet véletlenül úton találván, fölemeltem, s melyből e hon védelmére legjobb s legfényesebb kardomat csináltam, de mely minden csillogása mellett természetét megtartá, s csak még keményebbé vált.” S lám, maga Kinizsi minden vadsága s érzéketlensége mellett az asszonyi bájnak nem egészen állhatott ellent. Midőn a kenyérmezei ütközet után Budára jött, s az egész udvar csak azon törte fejét: ki dicsérje meg szebb szavakkal? magam is néhány finom célzással akartam a vitézt örvendeztetni. „Jó, hogy Katalin kisasszony nem jött Kenyérmezőre ütközetünk után” - mondá Kinizsi azon különös mosolygással, melyről senki sem tudá, mit jelent; mert ha ütközetre vagy táncra készült, mindég egyaránt jókedvű volt; én az illendőséghez képest bámulást színleltem, mert belsőképp azt gondolám: Kinizsi bizonyosan azt fogja mondani, hogy elájultam volna, ha a sok halottat látom, vagy hogy ő akkor nem holt törökökkel, hanem velem táncolt volna, vagy valami ehhez hasonlót; de Kinizsi mást mondott: „Ha Katalin kisasszony - így szólt s oly hangosan, hogy az egész udvar maghallá, s én nem tudtam, pirulásomban hová forduljak - Kenyérmezőre jön, s e szép aranyhímezett bársonyruhában körüljár a halottak között, levágott törökeink mind fölkelnek, s nem tudom, hogy bírtunk volna velök, miután egypár óráig a földön heverve megpihentek.” Ezeket mondta Kinizsi s oly tekintettel, minőt bizonyosan sohasem vetett Magyar Benignára egész életében. A király maga mondta, hogy ezt Kinizsiről sohasem gondolta volna; s az öreg Pál mégis más ember volt, mint Orbánod.

- Az éppoly bizonyos - mondá Frusina, ki nénje elbeszélése alatt alig nyomhatá el mosolygását -, mint hogy én a vitézre soha ily benyomást nem tettem volna.

- Ki tudja, kedves Frusim - szakítá félbe az előbbi nyájasan -, te szép, igen szép vagy, leányom. Termetedben nincs talán elég méltóság, mi a férfiak véleménye szerint fő szépségemet teszi, de tested még valamivel fehérebb; s ha öltözködésnél tanácsomat követnéd, s hajadat csak valamivel szorgalmasabban göndöríted, nem mondom...

- Hogy az öreg Kinizsi fel nem támadna örömében - szólt közbe nevetve a leány -, ha tudnám, hogy teszi, mindjárt fodrászért küldenék; apám sokszor mondá: bár Kinizsi élne még!

- Csintalan leány! - szólt Katalin jókedvűen nevetve - szájában elcsavarod az ember szavát. De ha szépséged nem is olyan, hogy Mátyás hőseit sirjaikból feltámassza: sok árva legénynek esze már kevesebben is odaveszett, főképp, ha vele úgy bántak, mint te Orbánnal.

- Én? - kérde Frusina bámulva.



- Te, galambom, te! - válaszolt Katalin szelíden. - Nem különbözteted-e meg őt minden többiek fölött? Ha valami kell: hol van Orbán? ő meg fogja szerezni; ha olvasás közben valamit nem értesz, Orbán hivatik, hogy megmagyarázza; órákig elmulasz vele; nem is örülsz, ha gyermekes játékaiddban részt nem vesz; kedves Orbánnak, leghívebb lovagodnak nevezed; szóval: ki vele együtt lát, megesküdnek, hogy szereted...

- És én szeretem is őt - szakítá félbe Frusina a szót -, testvéremet sem szerethetem inkább.

- Csakhogy az egész világ tudja, hogy te s Orbán nem vagytok testvérek - folytatá az előbbi -, s hogy ez Orbánnak szintúgy eszébe jut, mint másoknak. Hidd el, kedvesem, a szegény diák holtig szerelmes beléd.

- Lehetetlen - mondá Frusina.

- S miért? - kérdé az előbbi - mert te Telegdi leánya vagy, s ő szegény jobbágyoktól származik? ez akadály rád nézve, de nem őré. A csillag nem vágyódik le az emberhez, de azért az ember nem kevésbé kívánczik fel a csillagokhoz. A hit s reménység a szerelemnek gyermekei; ki ezt bírja, nem ismer többé lehetetlenségeket. Családom őse, a monda szerint, mint juhász, nyáját a Sajó mellett legeltetve, kincset talált, s ebből azután hét várat építtetett:<sup>46</sup> úgy cselekszenek a szeretők is. Ha a szív egyszer feltalálta kincsét, nincs ország oly nagy, melyben mindazon fellegrákok, miket képzetében fölépít, elférnének. Tudnék én erről érdekes történetet beszélni, de ha nem csalódom, elmondtam már. A szegény ember egész életére szerencsétlenné lett.

- Kedves nénike - mondá Frusina, mosolygásra kényszerítve magát, noha Katalin szavai nyugtalaníták -, mindig magadról szólsz; az én társaságom nem oly veszélyes; még csak egy szót sem váltottunk egymással, mely által Orbán ily gondolatokra jöhetett volna; s te nem tudod, mi józan ő.

- S te ártatlan! azt hiszed, férfiaknak csak az jut eszökbe, mit nekik mondunk? - válaszolt Katalin - s mi a józanságot illeti: kit őriz meg józansága attól, hogy ha egyszer lerészegedett, oktalanságot ne kövessen el? S a szerelem is részegség: a bor - mint nekem egykor valaki mondá - szemeinkből egyenesen a férfiszívbe csepeg. - A hasonlatnak folytatását, melyet húsz évvel ezelőtt mindig elmondtam, mely abban állt: hogy e részegítő asszonyi tekintet a bortól csak abban különbözik, hogy idővel nem válik erősebbé, Katalin most csak gondolá. - Mi, leányok, kedves Frusinám, sohasem lehetünk eléggé vigyázók.

- Igazságod van - mondá Frusina sóhajtva -, s követni fogom tanácsodat, ámbár meg vagyok győződve, hogy csalódom; s bizony nehezemre esik Orbánnal másképp lennem, mint ahogy' egész életemben valék.

- Nem vagytok többé gyermekek - szólt Katalin -, az eddigi viszony nem tarthat tovább. Orbán pappá lesz, s apád püspököt csinál belőle; ha a Drágfiak jobbágya bíbornok lehet, miért ne lehetne a Telegdié is az? S én ismerek valakit, kinek társaságában az, hogy Orbán bizodalmit nélkülözöd, talán nem fog olyannyira nehezedre esni, mint gondolod. Uramfia! hogy elpirultál - tevé hozzá rövid szünet után, mely alatt szemeit Frusinára függeszté -, a fény, melyet az alkony a láthatárra vet, halvány arcaid színéhez képest.

- Gyönyörű est! - mondá Frusina zavartan - látod e felleget, ott, mint tűzsárkány száll az égen.

- Szörnyűség! - vágott szavába Katalin pajkosan - és azon Szent György még mindig nem jó, ki e sárkánytól megoltalmazhatna. Azt hiszed-e, kis húgocskám, nem tudom, hogy eszed egészen máshol jár, mint e fellegek közt?

- Bizony nem gondoltam másra - szólt a hölgy mindinkább megzavarodva. - Szebb felhőket nem láttam soha. Nézd csak e sötétet ott. Tornyosulva áll a láthatáron, roppant hegynek látszik, alól rést törtek a napsugárok, s fényt árasztanak, melyet szemeim alig bírhatnak el, mintha a hegy alján aranyakna nyílnék, s mi mélyen belátnánk a rejtett kincs közé.

- S nemde - folytatá Katalin az előbbi modorban -, ha e hegyen még vár volna, szép magas, bevehetetlen, s e várban egy bizonyos ifjú s egy bizonyos hölgy...

- Tréfáid közt nem is élvezed a szép alkonyt - szakítá félbe, kissé neheztelve, nénjét Frusina.

- Évezem biz én - válaszolt amaz -, és ha a nap lement, feljönnek a csillagok, s velök jön még valaki, kit a csúnya, köszvényes nádor ma egész nap magánál tartott.

- Miért kínzasz?

- Kínzalak! kis makacs, miért előttem e titkolódzás? nem látod-e, hogy mindent észrevettem, hogy nem tudom, mit tegyek örömben, midőn a boldogságra gondolok, mely reád vár?

S Katalin kebléhez szorítá a szép hölgyet melegen, mint hasonló alkalommal csak anyja tehetné. Frusina hallgatott; de ki bájló arcának kifejezését látá, ki észrevevé a könnyeket, melyek szemeiben csillogtak, s a szenvedélyességet, mellyel nénje ölelését viszonzá: meggyőződhet, hogy Katalin nem csalódott sejtéseiben.

Az asszonyok beszélgetését ez érzékeny pillanatban lódobogás szakítá félbe.

- Ez ő! - suttogott Frusina, átkarolva tartott nénjét kebléhez szorítva.

- Ó, angyalom! ó, mennyire ismerem a boldogságot, mely e pillanatban kebledet töltheti. - S mindketten a ház felé fordulva, dobogó szívvel várák Ártándit, ki délceg paripáját lovászának átadva, feléjük közelített.

A jámbor Katalin talán még inkább fel vala gerjedve Frusinánál. Telegditől tudá, hogy ha leánya Ártándit szereti, hajlandóságának nem fog akadályokat elébe gördíteni; a hölgy bevallá szerelmét, azon pedig, hogy vele ez érzeményben Pál osztozkodik, Katalin nem kételkedett; s szívét mondhatlan érzés tölté el, midőn ez ifjat most Frusinához közelíteni látá, midőn eszébe jutott, hogy e kedves teremtés, kinek ő évekig anyja volt - mert hisz nem a szülés, de a szeretet, mellyel gyermekein csügg, alapja az anya igényeinek -, tőle megválk, s hogy e férfi karjai közt fogja keresni boldogságát. Azonban alig látá a fiatal Ártándit maga előtt, tüstént eltűntek komor gondolatai; elfeledte, hogy kedves Frusinája, kinek ereiben Telegdi- s Bebek-vér foly, fényesebb sorsot igényelhet, mint mely egy bihari nemes házában vár reá; feledé a nyugtalanságot, mellyel néha arról gondolkozott: érdemes-e Ártándi ily szerencsére? előtte csak az akkori udvar legszebb ifja állott, s a könny, melyet egy pillanattal előbb aggodalom facsart szeméből, mosolygó arcon folyt le.

Katalin Ártándit szemrehányásokkal fogadta, hogy hívtelen lovag módjára a rábízott hölgyekről megfedkezék; mire ez kötelességével védelmezé magát, mely őt egész nap, részint az udvarnál, részint a nádor személye körül tartá vissza. Erre Katalin az előbbi nádorokat, Gerébet, főképp Zápolya Istvánt emlegeté, kit fényűzésben senki felül nem múlt. Innen Mátyás udvarára ment át, melyről fogalma sem lehet annak, ki a királyi lakot csak most látja. S így Katalin, szokása szerint, vegyítve új és avult dolgokat, jókedvűen tovább fecsegett; az ifjak, kiket más gondolatok foglaltak el, csak egyes kérdések vagy néha rövid észrevétel által szakíták félbe szavait; míg végre maga is észrevevé elfoglaltságukat, s foglalatosságok ürgye alatt a ház felé távozván, a szeretőket magokra hagyá.

Egy ideig Frusina, hogy titkolja a zavart, mely keblét eltölté, az előbbi beszélgetést folytatá, s látszólag a legnagyobb érdeklődéssel szolt közönyös dolgokról; de Ártándi elfogultabb vala, semhogy rövid válaszoknál egyébvel vegyen részt a beszélgetésben, s így az kevés idő múlva lankadott; végre Pál és Frusina hallgatva álltak egymás mellett.

Elesteledett. Nyugot felé csak halvány vonal jelölte még a helyet, hol a nap a hegyek megett lenyugodott. A tiszta ég sötétkéék ívekben boltozott a táj fölött, csillagok ragyogtak, s a berekben énekhez fogott a csalogány. Azon énekhez, melynek fájdalmas hangjai a szívnek oly jólesnek, melyet az ember ezredek előtt gyönyörrel hallott, s gyönyörrel fog hallani ezredek után, midőn a művészet legszebb dalai feledékenységre merültek: mert csak az, mi a természettől jó, marad fenn örökké. Kelet felé a nagy rónaságon szinte gyenge világosság kezdett elterülni. A telő hold első sugárait árasztá a sík fölött. Minden világosság akaratlanul magához vonja az ember tekintetét; erre fordultak Ártándi s Frusina is. Hallgatva nézék az emelkedő csillagzatot, mely fényes golyóként a láthatáron fölmerülve, ezüstsugárait elönté a vidéken. Ártándi még sohasem érzé magát annyira elfogulva, mint e pillanatban, ő nem volt bátortalan. Sokkal inkább meg vala győződve önérdemeiről, sokkal többször hallá dicsértetni szépségét, melynek hatását minden fiatalsága mellett már több ízben tapasztalá, semhogy asszonyi körben azon félénkséggel lépne föl, melyet vele egykorú fiatalembereknél gyakran találunk. De e pillanatban, midőn magát Frusinával magányosan látá, s érzé, hogy szerelmének bevallására kedvezőbb alkalmá még nem volt; szíve szorulni kezdett. Nem mintha Frusina hajlandóságán kételkednék: mi őt elfogulttá tevő, az belső jobb érzete vala. Még tartott a viszony, mely őt Szaleresi Klárhoz kötő. - Többször föltevő magában, hogy ez édes láncot szét fogja törni, de Klári oly szép volt, oly szerető, hogy előre látván a fájdalmat, melyet e lépés a szegény leánynak okozand, nem érzett magában arra elég erőt. E viszony még titok vala mindenkinek előtt, s ha titokban marad is: nem kell-e megvetnie önmagát, hogy ez ártatlan hölgy bizalmával visszaél, s azon ajkakkal, melyeken még más hölgynek csókjai égnek, örök szerelemről szol? - Ez vala az ok, mely Pált eddig a szólástól visszatartóztatta, s neki most is lehetetlenné tevő mindazon szép szókötések elmondását, mikkel szerelmét Frusinának be akará vallani.

- Frusina! - szolt végre a hosszú hallgatás után, mialatt azon gondolkozott, miként kezdje a beszélgetést - meglehet, hogy rövid idő múlva, hogy talán már holnap távoznom kell.

- Távozni? - kérdé Frusina, s a holdvilág szép arcára elég világot vetett, hogy Pál szavainak hatását észrevehesse.

- A nádortól jövök. Őnagysága, mint mindég, rendkívül kegyes vala irántam, s mondá, hogy a napokban valakit az ország alsóbb részeire kell küldenie. A tárgy, mint mondá, fontos, s oly embert kíván, ki teljes bizodalmit bírja; s ezt előre bocsátva, kérdé: nem volnék-e kész e küldöttséget elvállalni? Ily kérdésre másképp, mint igennel, nem lehet felelnem.

Frusina sóhajtott. - Az nem szép kegyedtől - mondá rövid szünet után, oly hangon, melynek enyelgőnek kell vala lennie, de melyben mély érzés hangzott -, hogy ily hamar elhagy bennünket, kiket atyám lovagi védelmére bízott.

- S akarhatná-e kegyed - mondá Pál -, hogy midőn a becsület szava hí, csak szívemet kövessem? s mivel társaságukban e föld legboldogabb emberének érzem magamat, elfeledjem, hogy szerencsétlen hazának vagyok gyermeke, melynek fenntartása végett minden fiait hív szolgálatára van szüksége? Ez egész országban, egyik határáról a másikig, békétlen minden. A csendes mezőt a keresztések hadi zaja tölti, s nem tudja senki, mi vár reánk? A törökök mindég több s több készüllettel ostromolják Tiniát, s valószínű, hogy Szelim a vele kötött frigynek megtörését meg fogja bosszulni. Maradhat-e magyar ily viszonyok között nyugodtan?

Az élet későbbi szakaiban a nagyravágyás sokszor haszonvággyal jár; fiatal korunkban e szenvedéllyel mindég nemes érzelmek párosulnak; s Pál oly szép vala lelkesedésében, hogy e percben minden asszony vonzalmat érzett volna magában iránta. - Ne gondolja - mondá remegő hangon Frusina -, hogy visszatartóztatni akarom; Telegdi leánya vagyok, s tudom, hogy a hazát szolgálni első kötelessége mindenikünknek, s ha majd dicsőséget aratva hozzánk visszatér...

- És ha dicsőséget aratva térek vissza e házhoz - szakítá félbe szavait Pál elragadva -, ha a névtelen ifjú e hon jobbainak helybenhagyását vívta ki magának: remélhetem-e, hogy az, kinek babérait köszönöm, mert a küzdés közt neve lelkesíté keblemet, ha azokat, mint oltár előtt, lábainál lerakom, nem fog visszataszítani magától?

Frusina hallgatott; de a felelet, melyet Pál kívánt, ki volt fejezve arcán.

- Ó nem! ugye, Frusina, nem fogja visszautasítani hódolatomat? - mondá lelkesedve - szerelmemet? - ...Miért ne nevezzem ez érzeményt, mely e szívet csordultig eltölti? Frusina, nemde, ezt szabad reménylenem? nem most, mert mit tettem életemben eddig, miért csak vágyódni merhetnék ily boldogság után, én, ki sem nagy nevet, sem dús birtokot nem ajánlhatok szerelemmel? de ha e név, melyet viselek, majdan dicső tettekre emlékeztet, ha azoknak sorába lépek, kikre a haza büszkeséggel tekint: remélhetek-e akkor?

Frusina sokkal kevésbé ismeré az életet, semmint tudná, hogy asszonynak a férfiszívben veszedelmesebb vetélytársa nincs a dicsőségnél, s hogy azok, kik a dicsőséget csak mint a szerelem ösvényét akarák felkeresni, a nagyszerű eszköz fölött többnyire első célukról feledkeznek meg; s az ártatlan hölgy örült, midőn látá, hogy szerelme Pál szívében ennyi dicső vágyakkal vegyül. Remegő hangon válaszolá, hogy örülni fog minden babérnak, melyet Ártándi kivívand magának, de hogy soha fény s dicsőség vagy hatalom nem lesz befolyással érzelmére.

- S szerethetne-e Frusina engem - kérdé Ártándi, megragadva kezét -, engem, ki mindezekből nem bírok semmit, s ki e hon legbájlóbb hölgyéhez föltekintve, nem hivatkozhatom egyébre, mint szerelmemre?

Frusina egy pillanatig hallgatott.

- Frusina! - szólt az ifjú esdeklő hangon.

- Szeretem! - volt a szó, mely a hölgy ajkain halkan, alig érthetően hangzott. Pál Frusina lábaihoz borulva, a feléje terjesztett kezét szenvedélyesen szorítá ajkaihoz, s a csendes holdvilág két boldog teremtésre önté alá ezüst sugárait.

Mondják, a nap és holdvilág egyenlően öntik el sugárait gazdag és szegény, boldog és boldogtalan fölött; de kérdezzük a szerencsést, s azt, kit sorsa üldöz: mit éreznek az egyenlően ragyogó sugárok alatt? s még ezen egyenlőségi álmodat is eltűnteti válaszuk.

Közel a helyhez, hol Ártándit és Frusinát oly boldogan láttuk, Orbánnal találkozunk. Frusina társaságában töltve a délutánt, alkonyatkor a város felé vevé útját, hol Telegdi házában lakván, ura távollétében dolgaira felügyelt. Az ifjú helyzetének egész szerencsétlenségét sohasem érzé inkább, mint e pillanatokban.

Frusina nyájas vala iránta, mint mindég; de a változás, mely e hölgy belsejében történt, nem kerülheté el figyelmét; enyelgéseiben most hiányzott a gyermeki elfogulatlanság, bájos arcai öröm helyett boldogságot fejezének ki, s a szegény ifjú jól ismeré e változások okát. Frusina beszélgetés közt, mintegy akaratlanul, mindég oly tárgyakra jutott, melyek őt Ártándira emlékeztették; valahányszor ennek nevét említették, elpirult; Orbán nem kételkedett többé, s a szerencsétlennek szívét mondhatlan fájdalom tölté el, melyet Frusina észrevevén, szívéssége által csak növelhetett. Szólni akart, de eszébe jutott, hogy ha szól, ez angyali teremtség köréből örökre száműzetik, s egy tekintet Frusinára bezárta ajkait. Távozni akart, de a nyájas szavak, melyekkel Frusina a távozót visszatartóztatá, leköték lépteit, s óra múlt óra után, melyek alatt a boldogtalan a szerelemföltés minden gyötrelmeit átszenvedé. Sehol nem érezheté magát a világon szerencsétlenebbnek, mint Frusinánál, s mégsem bírt megválni köréből.

Midőn végre alkonyatkor a házat elhagyá, a kapu előtt Ártándival találkozott, ki lóháton éppen a házhoz jött. Orbán alig viszonzva köszöntését, a város felé sietett. Száz lépésre menve, még egyszer visszafordult, s midőn a házat látá, nem mehetett tovább. Egy padra veté magát, mely a kertkerítés mellett állt, s itt akará bevárni az éjszakát. - Itt, itt fogok maradni - szólt elkeseredve magában -, hadd foglalják el benn a házban mások helyemet. A főúr termeiben nekem, koldus fiának, nincs mit keresni. E hideg kövön, hol minden utas megpihenhet, hol e magas kertfal által arra emlékeztetem, melyet köztem s Frusina között szintén emberi kezek emeltek, itt helyem! Mint e hárs, mely alatt pihenek, megközelíthetetlen helyen áll, de a falon átnyúló ágaival a fáradt idegennek is árnyékot ad: ilyen nekem Frusina képe. Nem bírhatom; de hogy hozzá áldva ne tekintsek föl, hogy életem enyhét, szenvedéseim egyetlen vigasztalását benne ne keressem: azt a büszke Telegdi, azt az egész világ sem kívánhatják. - S arcát kezeivel takarva, könnyezett. Benn a kertben csalogányok énekeltek, ő nem ügyelt a dalra, mely Ártándinak s Frusinának oly édesen hangzott, a holdvilág elönté fényét az egész táj fölött; ő nem látá ezüst sugárait - mert van-e fény a természetben, mely a bánatában elsötétedett emberi keblet földeríthetné?

Szomorú gondolataiból gyenge érintés ébreszté fel. Föltekintett, s Lőrincet látta maga előtt, ki kezét vállára tévén, sötét szeméit reá függeszté. Szégyellve, hogy őt ember ily állapotban láthatá, Orbán letörölte könnyeit, s a jövevényt rosszkedvűen kérdezé: mit kíván?

- Semmit, minek megadása nem inkább magadnak, mint nekem volna hasznomra - válaszolt a pap komolyan, midőn Orbán mellé a padra ereszkedett -, a sors, úgy látszik, nem ajándékozott meg annyi adománnyal, hogy bőségedből másnak is adhatnál valamit.

Orbán rég ismerte Lőrincet. A budai iskolában e pap, ki akkor kizárólag a tudományoknak élt, s majdnem egész idejét a nagy királyi könyvtárban tölté, a szorgalmas Orbánt nemegyszer segíté tanulósaiban; később Lőrinc külföldre utazott, s Orbán csak néhány hónappal ezelőtt találkozott ismét régi ismerőseivel Cegléden mint plébánossal; most, mióta a keresztesek

Pestnél összegyűltek, többször látá s hallá őt roppant tömegek közt prédikálni. Ez embernek közeledése azonban reá mindég kellemetlen benyomást tett; s habár mindeddig csak barátságot s jóindulatot tapasztalt tőle, egész valójában valami visszataszítót érzett.

- Te szomorú vagy, Orbán! - mondá hosszabb hallgatás után Lőrinc.

- Nem panaszkodtam senkinek.

- Értelek. Nem panaszkodol, s én miért tolakodom szíved titkaiba? Nemde az indulat, melyet arcodon kifejezve látok, ezt jelenti? Lám, Orbán! midőn néhány év előtt itt Budán együtt társalkodtunk, te mint víg tanuló, kinek boldog napjait gond nem zavará, és a tudomány örömtelen ösvényén tévelyegve, sokszor szomorú valék én is: s nem kérdeztél-e akkor, miért búsulok? s ím, e kérdés hasznomra volt; gondolkoztam helyzetemről, átlátám, hogy hibás ösvényen járok, s meggyógyultam.

- Rajtam nem segíthetsz - mondá Orbán, kinek a részvét, mely Lőrinc szavaiból hangzott, jólesett. - Vannak emberek, kik hibásnak ismerik az ösvényt, melyen haladnak, de kik jól tudják azt is, hogy annak megváltoztatása hatalmukban éppoly kevésbé áll, mint a folyónak, mely partjai közé szorítva, meg nem állhat, habár érzené, hogy ez út a sötét tenger felé vezeti őt.

- És akaratunk?

- Akaratunk! - mondá Orbán keserűen. - De hát van-e valaki e világon, ki e büszke szót kimondva, nem érzené, hogy annak értelme nincs, s hogy mit akaratnak nevezünk, nem egyéb azon szabadságnál, melyet a szolga akkor élvez, ha ura parancsolni nem akar neki. Mutass nekem egy embert, ki éltének irányát szabadon választaná. Az egyiket gyengének, a másikat szilárdnak nevezzük; de mi közöttük a különbség? A könnyű tollat minden szellő magával ragadja, a szikla nyugodtan áll vészek között; de ha földrengés a sziklát helyéből megindítá, nem rohan-e tarthatatlanul a mélységbe, holott a könnyű toll nyugodtan ott fekszik a rengő föld fölött, míg ismét szellő jön, s a gyengét elviszi szárnyain? Különböző erők határoznak sorsunk fölött; de valamint nincs oly ember, ki éppen semminek sem tudna ellentállni: úgy olyan sem létezik, ki minden befolyástól függetlennek mondhatná magát. Köszönöm részvétedet, Lőrinc, de velem ne fáradj. Felejtsd, hogy keseregni láttál, s ne vesztegesd vigasztalásodat arra, ki hasznukat nem veheti.

- Ki tudja? - mondá Lőrinc, midőn a fölkelni s menni akaró Orbánt visszatartóztatá. - Talán az, ki bajod okát ismeri, ki a kínokon, melyek kebledet széttépik, szintén átment, s belőlük meggyógyult, vigasztalást is adhat.

Orbán szomorúan rázta fejét.

- Nem hiszesz szavaimnak? - folytatá az előbbi nyugodtan - neked úgy látszik, mintha a fájdalmakat, melyeket szenvedsz, Isten csak a te számodra teremtetten volna, mintha felőlük másnak fogalma sem lehetne! Ilyen az ember; átviszi büszkeségét keservei közé, ki akar válni embertársai közül, hacsak szenvedései által is; s a koldus hiúsággal mutatja szörnyű sebé, melynél mélyebbet, meggyőződése szerint, senki sem látott. De csalódot. Szemvédeid között egy sincs, melyet előtted ezeken nem éreztek, melyet ezeken nem fognak érezni utánad, melyen talán én is, ki most oly nyugodtan állok előtted, keresztül nem mentem. - Igen - folytatá Lőrinc kis szünet után -, én ismerem kínjaidat. Mint te, jobbágyszülék gyermeke vagyok én is; engem is szerencsétlen végzetem jókor kiragadott a körből, hová Isten által állíttatám. A paraszt helyzete szomorú vala mindég ez országban, s ámbár Mátyás alatt kevesebb könnyekkel áztatá földét a földművelő, szüleim, kik messze a királyi udvartól Báthori egyik jószágán éltek, tapasztalásból tudák, mi szűk a legjobb királynak hatalma a szegény irányában, ki egyedüli

oltalmát tőle várja; éltüknek fő reménye s törekvése az vala, hogy egyetlen gyermeket fölmentsék azon parányi zsarnokok hatalma alól, mely alatt ők s minden rokonaik szenvedtek. A jobbágyfi előmenetelt csak az egyháznál remélhetett, s Mátyás alatt még senki sem merte akadályozni jobbágyát, hogy fiát pappá ne neveltesse. Szüleim hosszú kérés s talán ajándékok által, melyek nekik koplalásba kerültek, elérik, hogy tízéves koromban kolostorba vétettem föl. Szüleim boldogoknak érzék magukat; pedig e percben vevé kezdetét a szenvedéseknek hosszú sora, melyeken átmentem. Kirántva családom csendes köréből, elválasztva azoktól, kikhez egykor talán a barátság erős kötelékei láncoltak volna, azon kötelékek, melyek gyermekjátékaink között támadnak, és mint a szándék nélkül összebonyolított csomó, feloldhatatlanok; magamra hagyva, sötét falak között, hol tízesztendős koromban csak múlt boldogabb napjaim emléke maradt vigasztalásomul - egész lelkem egy pontra irányzá törekvéseit. Emelkedni akartam. A múltnak emlékei gyermek létemre máris aljas születésem szerencsétlen következtetéseire figyelmeztetének; szüleim szeretete, természetes hajlandóságom, szóval: minden nemes s nemtelen indulat, melyet keblemben hordottam, erre intett, s oly mértékben váltam nagyravágyóvá, mint csak azon szerencsétlenek válhatnak, kiktől a sors minden szebb reményt elzárt. Soha gyermek szorgalmasabban nem dolgozott, soha ifjú, fájdalmai között, fényesebb reményekkel nem vigasztalá magát. A magyar egyház s ország kormánya, még a pápai méltóság sem volt oly valami, mitől merész képzetem visszajedne... Az életbe léptem, s úgy jártam, mint ahogy járni fog mindenki, ha távol célt tűzve ki magának, csak azt tartja szemei előtt, s feledí, hogy hozzá csak lépcsőnként juthatni. A legközelebb fekvő az, mit elérheték, kisebbnek látszott, hogysem miatta erőmet megfeszítsem, végcélomról álmodoztam, s ott maradtam, honnét kiindulék. Szenvedve a kielégítetlen nagyravágyás minden kínjait, elátkozva sorsomat, mely alacsony körömből kiragadott, s mégsem vágyódva vissza, hanem mindég előre, örökké elérhetetlen céloim után... De minek szóljak e fájdalmakról? - mondá rövid szünet után - te, Orbán, ismered e kínokat.

Orbán felsóhajtott.

- Embergýülölő lettem, az istentagadó nem átkozhatja többször a sorsot, mint én tevém e napokban. De év múlt év után, haszontalan erőlködéseim közben átláttam, hogy a magas hely, mely után vágyódtam, erősség, hová az egyes, ki belőle kizáratott, néha fortély által belopódzhatik, de melynek erőszakos ostromlására nem bír elég erővel; s fájdalommal lemondva ifjúságom reményeiről, új pályát választék magamnak. Mátyás kora, melyben a tudományok e hazában nagyra becsültettek, elmúlt ugyan, de tudósokat láttam még most is, kik szegény szülőkötől eredve, mint én, tiszteletben tartattak, befolyással bírtak, s földi javakkal ajándékoztattak meg; s ha mindez nem lett volna, nagyravágyó lélek előtt, mint az enyém, a tudomány elég csábbal bír magában is. Nekem úgy látszott, mintha a hatalom után szebb bér nem juthatna fáradságainknak, mint a tudomány, mely bennünket minden földi hatalom gyengeségének átlátására tanít; s mindazon erővel és szenvedéllyel, mellyel egykor emelkedésem dolgoztam, most a tudományok művelésére vetém magamat. A felkelő nap sokszor a királyi könyvtárban talált, hol az egész éjszakát régi irományok között töltöttem, s a nap ismét lealkonyodott, s napi munkám nem vala bevégezve, tudásszomjam még nem volt enyhítve. Bejártam Francia-, Olasz- s Németország híresebb iskoláit, fölkerestem azon férfiakat, kiknek munkái a tudományok sötét ösvényein szövétnekek gyanánt ragyognak; homlokomat redők szántották, hajam időnek előtte őszülni kezdett; de mennyivel tovább haladtam, annyival inkább érzem, hogy megalégedést nem fogok találni e pályán sem. Ismertél élted ezen időszakában, s tudod, boldog voltam-e? Ó, barátom, a szomorúság, melyet arcomon láttál, a lankadtság, melyet beszédimben észrevettél, azon meggyőződés eredményei voltak, hogy ennyi évig hasztalan fáradtam, s hogy éltem legjobb erejét oly valaminek elérésére fecsérlem el, mi legfőlebb hiúságomat kecsegtethet. Mi haszna, hogy megtanultam, miszerint az emberi

nem ezredek előtt szintűgy szenvedett, mint most? a gyógyszert, mely minden bajainak véget vethet, nem találtam följegyezve a régiek irományaiban; mi haszna, ha múlt századok tévedéseit megismerém? a valóhoz nem érzem magamat közelebb ezáltal. Kétkedni tanultam azon, mit egykor bizonyosnak hittem, s min előbb kételkedtem, nem vált bizonyosabbá tanulmányaim által.

Nekem a tudomány nem eszköz, de cél vala. Büszkébb voltam, hogysen azok sorába álljak, kik nehezen szerzett ismerettöredékeiket keresetforrássá alázva, a csillagok között fejedelmek jövőjét kutatják, a történetekben a kor hatalmasainak számára hízelgéseket keresnek, a természet titkait kutatják, hogy velök egy zsarnoknak napjait meghosszabbítsák. Sérté érzetemet a gondolat, hogy valamint az alkimista, aranyat keresve, néha rejtett igazságot talál; úgy én, midőn az igazság felfödözésében fáradok, mint a kor számos tudósai, csak aranyat szereznek; s hosszú fáradságomnak azon meggyőződés volt egyetlen eredménye, hogy ismét elvesztegettem életem egy részét.

- Szegény Lőrinc! - mondá Orbán, ki ez elbeszélés közben mélyen meghatva érzé magát.

- Valóban szegény - folytatá emez -, e földön nem volt nyomorultabb ember, mint én e napokban. Elhagyatva mindenkitől, annyira elhagyatva, mint csak a tudós lehet, ki életét múlt századok emlékével tölté; remény nélkül, mióta azon egy dicső cél, mely után kiindultam, becsét veszté előttem; nem bírva múltamban még csak egy szép tettnek emlékét sem, melyre visszatekinteni, szívemnek jólesnék, mely, ha lelkemben a kérdés támadt: minek életem? válaszul szolgáljon; nem volt semmi többé, mi engem az élethez kötött. Ekkor Isten megkönyörült rajtam. Panaszaim s átkaim között, melyekkel végzetemet s az isteni gondviselést vádolám, felszólt belső szózatom: Nem te magad vagy-e szenvedéseidnek oka? így kérdeztem enmagamat; s minél inkább gondolkodám múltamról, annál inkább meggyőződtem, hogy csak magamat vádolhatom. Boldoggá csak a szeretet tesz: ki ezt bírja, az nincsen a remény s hit szükében; s én nem szerettem senkit e világon. Elzárkózva önösségembe, előbb földi fény s hatalom, később a tudomány terméketlen kincse vala életemnek célja. Isten az embert arra teremtette, hogy életével embertársainak hasznára legyen; s én megfélekeztem e parancsról, azért szenvedtem. Eszembe jutott, mi szép a papnak hivatása e földön; eszembe jutott, hogy az, ki, mint én, a nép soraiból emelkedett ki, s minden szenvedéseit ismeri, nem választhat magának szebb célt, mint hogy e szenvedéseknek vigasztalójává legyen; s mióta Cegléden szerény papi lakomban megtelepedtem, s e jámbor népnek Isten ígését hirdetem; mióta híveimnek barátja, tanácsadója, apja vagyok - megelégedve érzem magamat. A nép között születtem, neki szentelem munkásságomat. Kövesd e példát, Orbán, s szíved fel fogja találni megelégedését, mely mindenikünknek csak azon pályán juthat, melyre Isten által állítatott.

- Én megelégedést e pályán nem fognék találni - válaszolt Orbán szomorúan.

- Csalódol! - mondá Lőrinc. - Isten a fát arra teremté, hogy nőjön, hogy zöld lombozattal ékesítse ágait, s virágot s gyümölcsöt teremjen; s az emberi szívet arra, hogy megelégedve helyzetével, örömek közt teljesítse kötelességét: de a fa elfonnyad, ha idegen földbe ülteted, s az emberszív nem találja nyugalmát, ha, mint a tied, természetes köréből kiragadtatott. Te a nép fia vagy. Szerény kunyhóban születél, olyanok közt, kiknek vágyai keskeny körre, kiknek szeretete kevesekre terjed, de állandó s termékeny, mint a föld, melyet eldődek után homlokuk izzadságában művelnek; te a paloták között, hol senkit szeretned nem szabad, mert tőled csak hódolatot, csak szolgálai alázatosságot követelnek, hol, kiket magad körül látsz, a főhatalomért, dicsőségért, hercegi vagyonért küzdenek, s hol neked, a nép fiának, e pályafutásnál, melyben részt nem vehetsz, csak azért kell kérned Istenedet, hogy a pályázók valamelyike által el ne gázoltassál - te itt megelégedve nem érezheted magadat. Nem, nem! Orbán, te megelégedve nem érezheted magadat. Midőn Isten embereldődeinket



paradicsomából elűzé: „Homlokotok izzadságával fogjátok keresni mindennapi kenyereteket”, ezt mondá nekik; de nem azt: hogy szolgálj lesznek egyik a másiknak, s hogy kenyérért áruba fogják bocsátani meggyőződésöket. Jézus a Jeruzsálemi templomból kiűzte a kereskedőket; istenház az emberi kebel is; az, mit itt hordunk, nem arra való, hogy vele kereskedést űzzünk!

Lőrinc ez utolsó szavakat lelkesedve, majdnem szenvedéllyel mondá. - Én meggyőződésem-mel kereskedést sohasem űztem! - válaszolt Orbán szinte felindulva.

- Azt hiszed? - mondá Lőrinc, s ajkai keserű mosolyra vonultak. - A telekvásárló soha rendes szerződésre nem lépett veled, nemde? nem mondta soha: add el lelkedet, s én e jószágot, e házat vagy ennyi s ennyi aranyforintot adok érte. A harminc ezüstpénzt, melyekért legszentebb kötelességedet elárultad, nem számolták le tenyeredbe, s nem tartod magadat megvesztegetettnek, s talán megvetéssel nézesz le a szolgára, ki mégiscsak testi erejét adta el urának? De mi vagy? a tárnok írnoke; s mi van azon kincstárban, melynek megtöltésére te s urad éltetek egész gondját fordítjátok? a nép véres veritékével szerzett fillérek, melyeknek kizsárolására, te, a nép fia, eszközül használtatod magadat; s te nem bocsátottad volna áruba meggyőződéset?

- Kötelességemet teljesítem - szolt Orbán komoran. - Adjátok meg a császárnak, mi a császáré; ez az úr parancsolatja.

- Igen, s adjátok meg Istennek, mi az Istené - folytatá az előbbi lelkesülve -, de nem jutottak-e hát soha Tertullian szavai eszedbe, ha minden a császáré, mi marad hát akkor Istennek?<sup>47</sup> nem jutott-e eszedbe, hogy midőn a nép végfillérei azért szedetnek el, hogy ami a hon védelmére s a királyi méltóság fenntartására begyűlt, kegyencek s büszke urak zsebébe folyjon: akkor nagynevű zászlósaink az országos terhekben részt nem vesznek; nem jutott-e eszedbe, hogy az adó, melyet a néptől beszedtek, rendesen összes vagyonát teszi, melyet rablói keze között hagytak, s melyet most a törvény ürügye alatt visznek el; mert hisz tudod, az adó sok esetben nem a királynak, hanem urainknak fizettetik. Elszedetnek a nép rongyai, hogy az urak kegyetlen zsoldosaikat szebb ruhába öltöztessék;<sup>48</sup> a parasztkunyhó lerontatik, hogy helyébe a földesúr fiának új kastély építtessék;<sup>49</sup> az erdő vadai szabadon legelnek vetéseinken, de a parasztnak tilos az erdőbe menni, hogy az úri vadat fel ne verje nyugalmából;<sup>50</sup> mindez nem jut-e eszedbe, s a vér nem forr fel ereidben, ha a fényűzést látod magad körül; s ha meggondolod, hogy mindez arany és drágakő, melyek uraid ruháin díszlenek, véreid ínségén vásároltattak, hogy minden gomb, melyet mentéjökön látsz, egy paraszteszaládot tett koldussá?<sup>51</sup>

Orbán felsóhajtva hallgatott.

- Te nem vagy érzéketlen, Orbán - folytatá, Orbán kezét megragadva, az előbbi -, hisz nem úri lakban születél; Isten a nép fiától a szívet miért tagadta volna meg? A napokban láttalak, midőn egy koldusasszonynak s gyermekének alamizsnát adál; arcaidon könnyület látszott; a szív, melyre az egyeseknek szenvedése ily hatással van, nem maradhat hidegen százezrek kínainak szemléletére. Vesd le magadról a lealázó láncokat, miket eddig viseltél; hadd el a szolgaság földjét, hol eddig éltél, nem születél közöttük; mi közöd neked az egyiptomiakkal, kik belőled zsárolásuk eszközét csinálták. Jer velem! a Rákoson negyvenezer bajtárs vár rád, kik a legszentebb ügy mellett fegyvert fogtak; ott helyed!

- S mit használhatok - mondá Orbán nyugodtan -, ha tanácsodat követve, a keresztesekhez szegődöm? Ott, hol negyvenezer fegyveres áll, ez egy karnak segéde a kereszt diadalát nem fogja elősegíteni.

Lőrinc hallgatott. Orbán rövid szünet után folytatá: - E találkozásunk nem véletlen. Többször észrevettem, hogy velem szólni akarsz, s kikerültelek, mert az ösvény, melyen járni látlak, olyan, hol mint barátok nem találkozhatunk. Hiszem, hogy szándékos jó, de talán azt

gondolod, hogy mindazt, mi táborotokban történik, nem tudják; hogy nem hallám, mire lelkesíted te és társaid szónoklatok által a népet? vagy azt híved, hogy szavaid, melyekkel vad tömegeket lázadásra intesz, el fogják velem feledtetni kötelességemet, s kiirtani keblemből azon hálát, mellyel uramnak, jótevőmnek tartozom?

- Szolgalelek - mormogott Lőrinc.

- Szolga, igen, de szolgálja annak, ki egész életét a közjónak szentelé, ki a szegénynek pártfogója, jobbágyságainak atyja volt, kihez nem szolgálai érzetek, hanem a legtisztább hála köt.

- Légy háladatos iránta - mondá Lőrinc keserűen -, hisz ruhákat ad, s a posztó még finomabb annál, melyből többi cselédeknek köntöseit varratá; jóllakol asztalánál, s kutyái csak azt kapják ebédül, mit táladon hagyta; néha a kegyes úr nyájas szót is veszteget rád, s mindez neked oly kevésbe kerül. Hogy ennyi kegyelemben részesülj, csak egy apától fosztatál meg, ki, Telegdit védve, a harcban elesett; mi szép cserét tettél! De lám, odaát, a Duna másik partján, kegyes uradról másképp gondolkozunk - folytatá indulattal. - Telegdi a nép ellensége, ő az, ki tanácsával a szent had összehívásának ellenszegült.

- Mert előre látta a következeket - szakítá félbe a szót Orbán -, mert tudta, hogy a vallás színe alatt összegyülekezett tömeg polgártársai s a haza ellen fogja fordítani fegyvereit.

- Polgártársai ellen? - mondá Lőrinc keserűen - a szolgának nincsenek polgártársai, s a haza, melyről szólsz, nem a mienk; eljött a nap, midőn hazát fogunk szerezni magunknak mi is.

- Lőrinc! - mondá Orbán, a papot, ki fölkelve távozni akart, kezénél visszatartva - korlátlan hatalmat gyakorolsz a nép között; te vagy az, ki szavaival a nemesek ellen gyűlölséget önt a sokaságba, ki e szerencsétleneket lázadásra ébreszti, ki talán még lecsillapíthatja vad indulataikat. Az istenért! gondold meg, mit mívelsz! véghetlen szenvedések kútforrását nyitod meg, s még a nép is, mely most apostolának tisztel, átkozni fogja nevedet, átkozni az órát, melyben közötté először megjelentél, hogy e békés országot a polgári háború határtalan szenvedéseivel áraszd el.

- Te az állapotot, melyben élünk, békének nevezed - válaszolt Lőrinc felindulva -, békének azt, ha a földművelő munkája gyümölcsét nem élvezheti: ha százezrek becsülete, nyugalma, élte, néhány száznak önkényétől függ; ha a rablón és zsarnokon kívül senki nem biztos, s ha minden panaszszó kegyetlen büntetésekkel nyomatik el. Ha ez a te békességed, ám élvezd, s állj elnyomóink közé, én nem félek a harctól. - S Lőrinc visszarántá kezét, melyet Orbán a magáéban tartott, s Felhévvíz felé vevé útját.

- Lőrinc, Lőrinc! gondold a következekre - kiáltott utána Orbán.

- Menj uraidhoz, s áruld el rokonaidat - mondá Lőrinc megfordulva -, nem félünk haragotoktól. A bajnokok, kik a kereszt zászlója alatt összegyűltek, nyugodtan várják be a megtámadást. De ha urad parancsára te is valahogy fegyvert kötsz, tudd meg, két nővéred férjestül táborunkban van, s ők elhozták gyermekeiket is, nehogy urok, nemes szokás szerint, rajtok bosszulja meg szüleik megszökését. Siess! hídd össze urad népét, s támadd meg táborunkat; mi szép érdem, ha kezeidet testvéri vérral festve mutathatod jótevőidnek! De tudd meg, bármit téssz értök, körükben soha nem léssz egyéb, mint szolga, soha mást, mint keserűséget, nem fogsz találni házaikban.

E pillanatban a kertkapu megnyílt, s Ártándi Pál lovagolt el a beszélgetők mellett. Orbánnak úgy látszott, mintha a pap szomorú jóslata már teljesülne.

- Tudd meg, hogy soha nyugalmat s meglelégedést nem fogsz találni, mint ha Isten keze sok viszontagság után végre körünkbe vezetett, mi bizonyosan történni fog. - S ezzel Lőrinc lassú léptekkel eltávozott.

- Ki volt ez, diák uram? - kérde az Ártándinak kaput nyitott öreg kulcsár, midőn Orbánt megismerve, neki még egyszer jó éjszakát kívánt.

- Egy régi ismerősöm - válaszolt Orbán, nem akarván a már rossz hírben álló Lőrincet megnevezni.

- Éppen úgy nézett ki az istenadta, mint az az átkozott ceglédi pap - jegyzé meg az előbbi. - S most Isten áldja meg kegyelmedet. Vigyázzék magára! oly időket élünk, melyekben késő este nem tanácsos gyalog járni.

S ezzel a kulcsár becsukta a vaskaput, s nyugodni ment. Orbán, mély gondolatokba merülve, a városnak vevé útját.

Azon pillanatban, midőn Telegdinek kerti lakát elhagyá Ártándi, véghetlen boldognak érzé magát. Vagyon, magas állás, dicsőség, az ország legszebb hölgyének szeretete, szóval: minden, mi után eddig életében vágyódott, mindannak most birtokában látá magát, s úgy tetszett neki, mintha a sors egyedüli keservül számára csak azt tartotta volna fel, hogy ne legyen semmi, mit ezentúl kívánhasson. Az éj csendes vala; a kertekből, melyek között útja átvezetett, felhangzó csalogányok éneke, a toronyórák nyugodt ütése s az egyenlő zörgés, mely a Duna-malmoktól áthallatszott, még bájlóbbá tevék az általános hallgatást, s Ártándi, egészen boldog gondolatainak engedve magát által, lassú léptekkel lovagolt a város felé. Mint az égen, mely fölötte boltozott: úgy élete láthatárán számtalan fénypont ragyogott feléje, s még csak egy felleget sem látott, mely reá homályt borítana.

Gondolatai eleinte kizárólag Frusinával foglalkoztak. Ártándi szerette őt, ha nem is olyképpen, mint azt e bájló hölgy érdemlé, de legalább mindazon szeretettel, melyre hidegebb szíve képes vala; de minden szerelme mellett Pál sokkal inkább függött az élet külsőségein, mint hogy Frusina birtokának egyéb kedvező következtései figyelmét még boldogságának ez első pillanataiban is elkerülhették, s a szerető ábrándjai közé sok, látszólag idegen gondolatok nem vegyültek volna, melyek a kedves leány képét néha háttérbe szoríták, de csak hogy az még kedvesebbé váljék. Arra, hogy hölgyet igazán szeressünk, szükséges, hogy szívünk összes meglegedését csak tőle várhassa, s Pál szívének szerelmen kívül még más vágyai voltak. Frusina neve, vagyona, összeköttetései, mindezen világi előnyök, mik más, érzékenyebb ifjú előtt talán közönyöseksnek látszottak volna, valamint Pál szeretetének ébresztésére nem voltak befolyás nélkül, úgy most növelék örömét. És soha talán annyi fényes, annyi szelíd gondolat, a szerelem s nagyravágyás legszebb álmai, azon élvezetek, miket a szív s azok, miket hiúságunk nyújt, nem vegyülhettek emberi kebelben annyira, mint most, hogy Pált boldoggá tegyék.

E lelkiállapota azonban nem tartott sokáig. Midőn Ártándi a zsidóvároson keresztüllovagolva a Duna partjához ért, s midőn a folyón átnézve Pestet látá, Klári s vele helyzetének minden nehézségei jutottak eszébe. - Föl kell bontania e viszonyt, azt érzé, de miként tegye ezt? - Pál, minden önössége mellett, nem vala érzéketlen. Szíve fájt, ha valakit szenvedni látott, s mennyiben saját érdeke engedé, enyhíteni akart volna minden fájdalmat főképp melynek oka ő maga volt; de mit tegyen? Klári őt a bálványozásig szereté. E pillanatban is bizonyosan dobogó szívvel áll ablakánál, s kinéz a Dunára: nem jön-e a sajka, mely éjjelenként kedvesét hozza karjai közé? - Elmenjen-e hozzá? Ha nem teszi, Klári elmaradását szerencsétlenségnek fogja tulajdonítani, s talán maga fog átjönni - szenvedélyességétől minden kitelik -, s szerelmének titka napfényre jó; s ha Pál elmegyen hozzá, s ha a bájló polgárleány örömdobogó szívvel jó elébe, fogja-e eltaszíthatni magától? bír-e elég erővel, neki nyugodtan elmondani, hogy nem szeretheti többé, mert szívét s kezét egy óra előtt másnak ígérte? - Vagy - nem, nem! - mondá magában, midőn e harmadik lehetőségre gondolt - még tovább csalni e leányt, szerelmet hazudni e pillanatban, midőn érzem, hogy szívem csak Frusináért dobog, a legnagyobb aljasság volna, melyet férfi valaha elkövetett.

Míg Pál ezen nem éppen kellemes gondolatok között a zsidóváros főutcáján továbblovagolt, addig hív szolgálja, Farkas, ugyane tárgyjal foglalatoskodott. Előtte urának pesti kalandjai titokban nem maradhattak. Sokszor a parthoz kíséré őt, sokszor éjjelre hajósokat rendelt, sőt néha egyes hírt vagy levélkét vitt át Klárhoz, s így mintegy segéde volt ura titkos szerelmének, mit minden bámulás mellett, mellyel Pált különben tekinté, nem egyeztethetett meg

nézeteivel. Ártándi Tamás házában nevedkedve, hol mint minden régi szokás, úgy a nemzetünket egykor jellemzette erkölcsi szigorúság még tiszteletben tartatott, Farkas, kit az öregúr fia mellett Budán hagyott, Pál magaviseletét oly szemekkel nézé, mint azt maga Ártándi Tamás tette volna. Könnyelmű kacérkodást látott benne, melyet a magyar csak a szerencsétlenségünkre e házában megfordult idegenek példájából tanult, s mely előlve minden való lovagiasságot, katonanemzethez nem illik; Klári iránt is, ki által valahányszor urától hírt vagy levélkét hozott, jó borral vendégeltetett meg, s kitől nem egy darab aranyat kapott, hajlandóságot érzett Farkas; s paraszteszével sokkal jobban látta át e kaland szükséges következéseit, mint hogy a szegény leányt ne sajnálta volna. Végre - ez vala a legfőbb - az Ártándi családnak meghittebb cselédei jól tudák, hogy urok s Telegdi gyermekeik házasságáról más sokszor beszéltek egymással. Frusina az egész Ártándi-háznak kedveltje vala, s a gazdasszony már két-három év óta a jövőről sohasem szólt másképp, mint: - „Ha majd a szép Frusina kisasszony Pál úrfi felesége lesz.” Farkas tehát, ki a jelen pillanatban e közkívárat teljesülésének egyedüli akadályát ura pesti kalandjában látá, százszor átkozta a véletlent, mely őt e polgárleánnyal érintkezésbe hozá. - Ez este pedig, azalatt, míg ura Frusinánál volt, ő a szobaleánnyal igen kellemes órákat töltvén, a jó bor, melyet számára Bebek Katalin a pincéből felhozott, lélekfurdalásait még erősebbekké tevén, s eltökélé magát, hogy bármik legyenek következései, urával szólni fog; csak azon törte fejét, miként kezdje előadását.

- Pál úrfi - mondá végre, közelebb lovagolva urához, ki e megszólítás által fölébresztve gondolataiból, visszanézett -, túl vagyunk ám már a szombat-kapun.

- Tudom - volt Pál rövid válasza, s gondolataiba merülve, továbblovagolt.

- De azon utcán is túl vagyunk ám már - mondá rövid hallgatás után ismét Farkas -, mely a János-kapuhoz vezet; meg kell fordulnunk, különben nem jövünk haza.

- Nem is akarok hazamenni - válaszolt Pál, kissé bosszankodva szolgája tolakodásán.

- Nem? - szólt a másik mintegy bámulva. - S hát hová megy a nemzeti úrfi?

- Semmi közöd - mondá Pál komolyan -, a Duna partján leszálllok, s te a lovakat hazavezeted.

- Tehát megint Pestre?! - sóhajtott Farkas, s úr és szolga egy pillanattig hallgatva folytaták útjokat.

- Hallod-e, Farkas! - mondá végre Ártándi, ki sokkal kellemetlenebb gondolatokkal vala elfoglalva, mint hogy örömet meg ne ragadna minden alkalmat, mely által azokat háttérbe szoríthatá - te egy idő óta különös magaviselethez szoktál; úgy látszik, mintha inkább tanácsadómnak, mint szolgámnak tekintenéd magadat.

- Ments Isten! - válaszolt a másik - csak azt gondolám, hogy...

- Gondolj arra, hogyan teljesítheted kötelességedet legjobban - mondá Ártándi, ki valamint más ember is, minél elégedetlenebb vala önmagával, annál indulatosabbá vált szolgája ellen -, minden egyéb gondolat fölösleges; rosszkedvemben találhatnál, és - megbánhatnád merészségedet.

- Már biz én sohasem voltam merész a nemzeti úrfival szemközt; oly valamit sem tettem egész életemben, mit később meg kellett volna bánnom, s pedig jó harminc esztendeje, hogy a nemes Ártándi család kenyerét eszem.

- Helyesen fogsz cselekedni - mondá Pál -, ha nemcsak azon időre, melyet már házunknál töltél, de arra is gondolsz néha, melyet még ezentúl itt akarsz tölteni, különben...

Pál önmaga is érezte szavainak kíméletlenségét, és sajnálva, hogy azokat kimondá, félbeszakasztá beszédét. Farkas szívét fájdalom tölté el, minőt eddig még nem ismert. - Nemzetes uram - mondá remegő hangon -, én szegény cseléd vagyok, azt jól tudom; de lássa a nemzetes úrfi, gazdasszonyunk most hat esztendeje egy tojást tett el; közönséges tyúktojás volt, nem ért semmit, de nem tudom, kitől hallá, hogy ha a tojást hét esztendeig szekrényben tartja, s addig nem fogja bántani: sárgájából drágakő lesz, s higgye el az úrfi, most tíz tehénért nem adná ide. Sokszor gondoltam magamban: így van velünk szegény cselédekkel is. Bármi kevés becsben tartsák szolgálatunkat első pillanatban, ha valamely háznál évekig laktunk, ha mintegy megkeményedtünk a gazda kezei között, nem vetnek ki az utcára, mint hasztalan rongyot. Látom, ostoba gondolat volt, és...

Pál fiatalabb volt, és sokkal inkább szereté vén huszárját, semhogy szavainak hatását észre-  
vevén, érzéketlenül maradhatott volna. - Ne neheztelj, öreg! - mondá meghatva - s föl se vedd, amit mondtam. Vannak pillanatok, midőn az ember ingerlékenyebb: ilyenkor legjobb, ha magamra hagysz: magam is megbánom, amit haragomban mondhattam.

Farkas e nyájas szavakra azonnal megbocsátá a rajta elkövetett sértést; de nem feledkezett meg föltételéről, s azért kinyilatkoztatva, hogy Pál úrfira nem volna képes neheztelni, ismét visszatért előbbi tárgyára: nem volna-e jobb, ha Pestre nem menne?

- Becsületes cseléd - így szólt - nemcsak kezét, de minden tehetségeit urának szenteli; ha a dolog úgy hozza magával, neki, ha mindjárt rossz néven venné is ura, beszélni is kell; s így vagyok én most. A nemzetes úrfi talán újra megharagszik, s kipirongat, de ha elkergetne is, visszajönnék, s újra kérném, ne menjen többé Pestre.

- Bohóc - mondá Pál -, s miért ne menjek soha életemben Pestre?

- Ki mondta, hogy életében soha ne menjen Pestre? Ments meg Isten! hisz Biharba is arra megyünk, a détát is ott tartják. De az úrfi jól ért; én csak azt szeretném, ha ahhoz a bizonyos házhoz, hol az a bizonyos leány lakik, nem menne többé; másképp akár mindég Pesten lakjunk, biz én nem bánom. - Nemzetes uram! - folytatá Farkas rövid hallgatás után, midőn észrevevé, hogy ura nem felel - az nem jó, amit mi ott Pesten cselekszünk. Klári csak polgárleány, igaz, s ha esze volna, tudhatná, hogy a nemzetes úrfi bizony őt sohasem fogja elvenni; azt is mondják, kissé könnyelmű s szívesen kacérkodik a nemes urakkal; de jó leány mindamellet, aki a cselédet is megbecsüli; s ha látom, mint szereti a nemzetes úrfit, megesik szívem, hogy úgy bolondnak tartjuk. Bizony, nem szép tett!

- Ki mondja azt?

- Én mondom - folytatá az előbbi -, vagy talán nem igaz, talán nem tartjuk bolondnak a szegény leányt: a nemzetes úr, midőn szép szerelmes levélkéit írja, én mikor átviszem? Hisz Pál úrfi úgyszólván jegyese Frusina kisasszonynak, miért nem mondja ezt Klárinak?

- Éppen azért akarok átmenni Pestre - szólt Pál -, mindezt, amit mondál, sokszor mondtam enmagamnak. Ideje, hogy e kétes helyzetnek vége szakadjon.

- Nem volna-e talán jobb - jegyzé meg Farkas -, ha a nemzetes úr inkább engem küldene? Egy levélke megteszi, s habár ezért, jól tudom, szerémi borral nem kínálnak is meg, legalább könnyebben esünk át rajta.

- Nem volna-e ez részemről gyávaság - mondá Pál -, ha könnyelműségem által e szegény leánynak keservet okoztam: nem kell-e elkövetnem mindent, hogy azt, mennyire tőlem függ, enyhítsem? s nem eszközölhetem-e ezt jobban, ha magam szólok? Ami írva van, írva marad: történetből éppen oly szavakat választhatok, melyek szívének leginkább fájának; s ha egyszer

soraimat átadtad, nincs mód, mely által fájdalmát enyhíthetem, holott, ha szólok, oly pillanatot választhatok s oly szavakkal élhetek talán, melyek félig elveszik keserűségét a mondottaknak.

- Csakhogy annyira ne vegyék el - szakítá félbe Farkas -, hogy végre Klári nem is veszi észre, mit a nemzeti úr neki mondani akar. Én nem tudom, de ha valaha ily helyzetbe jönnék, s ha írni tudnék - mi, úgy hiszem, egyaránt lehetetlen -, én bizony sohasem szólnék ily dolgokról. Aztán Klári tűzrőlpattant leány, nem fogja nyugodtan venni az egész dolgot.

- Éppen mivel szenvedélyes, azért szükséges, hogy vele magam szóljak - válaszolt Pál. - Szerelmén nincs okom kételkedni, ő jó, nemeslelkű teremtes. Ha vele nyíltan szólok, s ha neki egész helyzetemet bevallom, talán szenvedélyes panaszokra fakad, de benne annyi nemeslelkűség és józanság lakik, hogy teljes meggyőződése szerint, végre ki fog békülni helyzetével. Ha csak írok, nem állhat senki jót szenvedélyességéért. Talán egyenesen hozzám jönne, talán Frusinát keresné föl. Indulatában mindenre képes. Soha életemben kínosabb helyzetben nem valék: de át kell gázolnom.

Ezalatt Ártándi hív követőjével a révhez ért. Farkas ura okoskodásának helyességét átlátta, de, mint nehéz sóhajtásaiból látszott, nem volt megnyugtatta aziránt, hogy Pál föltételének kivitelére elég szilárdsággal bírand; érzé azonban, hogy minden további beszéd hasztalan volna, s csak arra kéré urát, hogy minél előbb jöjjön haza.

Ártándi leszállva lováról, a már készen váró csónakba sietett, s kevés perc után Farkas az evezőütéseket hallá, melyekkel ifjú ura a partot elhagyá. - Nem tudom - mondá magában -, de azt hiszem, ha Klári engem szeretne, életemben nem tudnám szemébe mondani, hogy nem szeretem. De Pál úrfi úr - így vigasztalá magát - olvasni, írni tud, deákul is tanult, s azt mondják, a misét is megérti: neki több bátorsága lehet. - S ily gondolatokba merülve, Farkas lovaival lassan hazafelé indult.

Azalatt Pál csónakában Pest felé haladva, korántsem vala oly elhatározott, mint hív követője reménylél: sőt minél közelebb ért a parthoz, annál több kétkedést s bizonytalanságot érzett ébredni szívében. Egy percig Klári könnyelműségével vigasztalta magát. - Könnyen s meg-gondolás nélkül adta nekem szívét - így okoskodott -, ha magát csalatva látja, hasonló könnyűséggel fogja azt másnak adni. Nem mondta-e sokszor önmaga: tudja, hogy őt nem fogom nőül venni; ha végre azt mondom neki, hogy nőmnek Frusinát választám, ő el van készülve rá. - De Pált ez okoskodás nem nyugtathatá meg. Tudta ő, hogy Klári, elhíresztelt könnyelműsége mellett is, mélyen érez, hogy határtalanul szeret; s mennyivel forróbb s önzetlenebb vala az érzés, melynek jutalmául csak viszonszeretetet igényelt, annyival menthetetlenebbé vált Pál magaviselete, ki őt megcsalá. - De mit tegyek? - így gondolkozott tovább, s mivel csak kellemetlen lehetőségek között választhatott, pillanatról pillanatra határozatlanabbnak érezte magát. - Nyíltan kell szólanom: a dolog nem szenved halasztást. Más úton tudhatná meg helyzetemet... s mi történnék akkor? De hol találjak szavakat, kifejezni azt, mit gondolni is pirulok: hogy őt megcsaltam? honnan vegyek erőt, hogy szenvedélyes fájdalma kitöréseit magam nézhessem?... Kímélettel kell szólanom - így enyhíté előbbi feltételeit, midőn sajkáját a parton megállani érzé. - Klári oly nemeslelkű, ha neki azt mondom, hogy Frusinát csak apám kedvéért választám nőmnek, talán meg fog bocsátani. Ez legjobb: hazudnom kell; de vannak pillanatok, melyekben az egész igazságot megmondani embertelenség, s ez azok közé tartozik.

Midőn a város kapuja melletti kis ajtó, melyen az elkésett polgárok csekély borra valóért éjjel beeresztettek, melyet a kapus Pálnak is mindég nehézség nélkül nyitott meg, most bezáratott utána: ingadozni kezdett e föltétele is, s mikor Szaleresi házához ért, már azon határozattal

állott meg előtte, hogy ma még nem fog szólni, hanem Farkas tanácsa szerint, kellemetlen nyilatkozatát levélben teendi.

Pest - ha egykori kapuinak helyeit, melyeket ismerünk, s azon egyes, most magas házakkal eltakart bástyadarabokat tekintjük, melyek régiebb korából fennmaradtak - távolról sem volt oly kiterjedésű, mint napjainkban. Mintegy a természet által arra teremtvé, hogy ipar s kereskedés színhelyévé legyen, mely már Zsigmond korában a városnak éltet adott.<sup>52</sup> Pest oly viszonyok között, minőkben hazánk Ulászló idejében élt, rendkívüli terjedésre nem számíthatott, s a vastag falakkal kerített várost lépésben mindenki egy óra alatt kényelmesen körüllovagolhatá. A város belseje nem díszlett ugyan fényes palotákkal, minőket a királyi lak közelében a budai hegyen látánk, de a tekervényes s kövezetlen s őszi és tavaszi napokban sáros és kellemetlen utcákban sok díszes polgárház állott, melyek szépségre s nagyságra nézve Németország kereskedővárosaira emlékeztettek. Ezek közé tartozott Szaleresi háza is. A város legszebb piacának szegletén, egy részről a nagy templomnak, másiktól a Duna felé építve, e ház felső, a bástyánál magasabb emeleteiből a Dunára, Szent Gellért hegyre s Budára kellemes kilátás nyílt. Maga az épület, nagy erkélyén kívül, mely a háznak a templom felé álló oldalán kinyúlt s némi kőfaragásokkal ékesítettett, nem bírt ugyan különös díszítményekkel, de a fagerendák közé rakott s a felső emeletekben kifelé nyúló falak oly tisztán s jó karban tartattak, az egész oly lakható alakban állott a néző előtt, hogy gazdája vagyonosságán senki sem kételkedhetett.

Ártándi dobogó szívvel állt meg e ház előtt. A piacra a holdvilág önté el sugarait, s mély hallgatás terült el az egész város fölött. Pál egy ideig bizonytalanul állott. Nem volna-e jobb, ha Klárit nem is látja többé - gondolá magában -, el kell válnia mégis: minek ez utolsó élvezet, mely csak vesztének fájdalmát nagyíthatja? De ily közel ahhoz, kinek karjai között annyi boldog órát töltött, kinek keblén annyi élvezet vár reá most is!... Frusina ártatlan képe háttérbe szorult. Pál érzé, hogy Klári birtoka nem oly közönyös szívének, mint azt egy órával előbb gondolá; vére felforrt, erei dobogtak, s reszkető kézzel már kocogni akart, midőn a Klári ablakából felhangzó ének határozatát még egyszer megingatá:

Miért dobog, miért feszül,  
Miért zajog, miért örül  
Ma ekként kebelem?  
Hisz a világ nem változott,  
Nincs új virág, új csillagot  
Sehol nem lát szemem.

Te eljövél és szívemet,  
Mint nap, ha kél a bérc felett,  
Sugár hatotta át.  
Olyan sötét volt életem,  
Most üdv a lét, a szerelem  
Elűzte bánatát.

De jaj nekem, ha elhagynál!  
Mint ha a nap nyugodni száll,  
Éj földné létemet,  
A szerelem napom vala,  
S egy napnak nincs két hajnala;  
A szív egyszer szeret.



- Ennyi szeretet! s én megcsaljam őt? - szólt magában - a keblet, hová az ég legnemesebb érzelmének kincsét rejté, én pusztá élvezet eszközévé alázzam? el innen, el! - S Pál csakugyan távozni akart, de Klári a holdvilágban meglátta őt, s halkan nevénél szólította.

Mintegy elvárásolva e szó által Pál egy percre megállott. Fellázadt érzékeinek viharában lelkiismeretének szava, nemesebb föltételei, Frusina képe, minden eltűnt lelke előtt. Kopogott, s midőn az ajtó Szaleresi gazdasszonya által megnyitott, örömittasan rohant Klári karjai közé.

Az órát, mely alatt a szeretők múltból s jövőről megfélekezve, csak jelen boldogságuknak éltek, nem fogjuk leírni. Ki egy szerető s szeretett lényt kebléhez szorítva, azt, mit élte egyetlen üdvének hitt, remegő karokkal hacsak egy ízben is körül foghatta, ki azt első ifjúsága hevében teheti, midőn érzelmeink melegebbek, mint később szenvedélyeink: képzelni fogja Ártándi helyzetét; szó nem írhatja le, mit híven festeni még ecsetnek sem sikerült soha. Klári gyönyöre közé nem vegyült keserű érzemény. S Pál, ha szívében szemrehányást érte támadni, kettőzött szenvedéllyel szorítá kebléhez kedvesét, s a gyönyör között, melynek magát átengedé, a szívben halkan felszólaló nemesebb érzemények elnémulának.

- Az istenért! menjenek el attól az ablaktól - e szavakkal szakítá félbe a szeretők boldog andalgásait, a legnagyobb ijedtség jeleivel, a szobába rohanó gazdasszony -, éppen most jó haza uram s pedig mintegy tizedmagával, s ha Pál úrfit itt találják, végünk van.

- Jerünk a második emeletbe - szólt Klári, megragadva Pál kezét.

- Késő! - sóhajtott a gazdasszony, a hölgyet visszatartva - már a lépcsőn vannak. De ki is gondolta volna! Ambrus gazda kétszer mondta, hogy ne várjuk vacsorával, mert éjszaka a táborban marad, s mégis most hazajön s pedig annyi emberrel; ha tudtuk volna, hazaküldhettük volna Pál úrfit, de így...

- Istenem! ha itt találják, megölik - mondá Klári, s a szegény leány egész testében remegett.

- Miattam ne aggódjál - biztatá Pál, bámulattal nézve az ijedtséget, mely Klárinak egyébként oly bátor magaviseletével ellentétben állott.

- Ó, te nem ismered a veszélyt - sóhajta a hölgy, s Pált szenvedélyesen karjai közé szorítva, dobogó szívvel hallgatá a lépéseket, melyek a lépcsőn mindég közelebb jöttek. A gazdasszony becsukván az ajtót, mely e szobát a mellékszobától elválasztá, szintén hallgatózott. - Hála Istennek! - mondá néhány perc múlva, midőn a mellékszobában lépések s több férfihang hallatszott - nem vettek észre semmit, különben már zajt ütöttek volna. Pedig ha csak egy néz fel közülük, lehetetlen, hogy a holdvilágban Pál úrfit meg ne látta volna az ablak mellett. De ne menjenek az ablakhoz többé; lenn a kapunál négy fegyveres áll őrt, s azok felnézhetnének. Vonuljanak a legsötétebb szögletbe, s Pál úrfi, ha életét szereti, ne mozduljon. Ha bátorságban vagyunk, visszajövök, s kieresztem; de addig az istenért! maradjon nyugodtan.

S ezzel a gazdasszony csendesen a szobát elhagyva, másik ajtaját is bezárá maga után. Ártándi, nem értve ennyi rémülés okát, de különben is félve, hogy valaki őt Klárinál találhatná, kedvesével halkan a szoba egyik szögletébe vonult.

Hogy olvasóim Klári s hív gazdasszonyának magaviseletét érthessék, szükség néhány, elbeszélésünk kezdete óta történt dolgot röviden előadnom. A közügyek kifejlődése oly nagy befolyással volt e regény személyeire, hogy azoknak rövid megérintése e helyen elkerülhetetlen.

Már a keresztes had előtt, főképp azon évben, midőn a bíbornok Rómából visszatért, egyes főurak s püspökök parasztjai több ízben fellázadtak, s ámbár ez egyes kísérletek könnyen elnyomattak, a nemesség részéről nem nagy jósló tehetségre lett volna szükség, hogy a

keresztes had következeit előre láthassa. De hatalmunk korlátoltságának érzetét csak tapasztalás által szerezzük meg magunknak; s így nincs okunk bámulni, ha jobbágyaival szemközt, kikkel még soha meg nem mérkőzött, nemességünk legyőzhetlennek gondolá magát. E gyáva, fegyvertelen csoport, mely gyermeksege óta remegni tanult urainak pálcájától; e gyülevész sokaság, melyet vallásos vakbuzgalom vagy munkakerülés az ország minden részeiből összehozott, s mely tíz különböző nyelven szólván, semmi kötelék által össze nem tartatik, melyet papok vezetnek, s melyre még az ellenség is csak könyörülettel nézend: Magyarország fényes nemességének miként válhatnék veszélyére? sőt a bíbornok dicséretet érdemel, hogy midőn keresztes hadát kihirdeté, a jobbágyok legbékétlenebb részét zászlói körül gyűjté egybe, s azokat a törökök elébe vezetve, az országot tőlük megszabadítja.

Ezek valának a nemesség nézetei mindjárt a keresztes had kihirdetése után; azonban, főképp mióta Dózsa vezérnek kikiáltatott, e nézetek megváltoztak. Egyes békétlenek helyett sok falunak egész népessége költözött a keresztes táborokba; a sokaság, mely Pest, Eger és Nagyvárad mellett összegyűlt, fennhangon vádolá egykori urait; s a rend, melyet Dózsa a pesti táborba behozott, a szorgalom, mellyel ő s vezértársai bárdolatlan seregeiket fegyverviselésben gyakorlák, eléggé mutaták, hogy benne e tömeg, ha nem is kitűnő, legalább oly vezért talált, ki roppant erejét összetartva, egy cél felé irányozható. A nemesség sejdíteni kezdé, hogy e gyülevész sokaság, mely egymást nem értheti, közös szenvedéseiben s a gyűlésben, mellyel elnyomói iránt viseltetik, a nyelvnél erősebb kötelékeket talál, s a legbűszkébb úr is aggodalommal nézé e mindég növekedő szolgacsoportot. - Azok, kik előbb a keresztes had legbuzgóbb pártolói valának, most keserű panaszt emeltek az ellen, ki a hadat kihirdette volt; a bíbornok maga is átlátta, hogy az erő, melyet szavával cselekvésre támasztott, olyan, melynek kormányzása nem az ő hatalmától függ.

De habár mindenki átlátta e veszélyt, elhárítására nem történt semmi. A király most, mint mindég életében, sóhajtvá várá a történetek kifejlődését. Bakács, ki a keresztesekben hatalma támasztat keresé, nem léphetett fel ellenök. A nádor közsvényben szenvedén, a közdolgokban csekély részt vett. A tanácsosok a létező veszélyt kölcsönös szemrehányásokra használák; s Zápolya, kiben a nemesség nagy része egész bizalmát helyezé, Erdélyben várá a dolgok kifejlődését. A közügy - minek e hon történeteiben, fájdalom, sok példáját látjuk - a véletlennek engedtetett által; s amit egyesek a közveszély elhárítására tettek, inkább növelé a bajt, hogysen rajta segített volna.

A kegyetlenség, mellyel egyes földesurak jobbágyaikat a keresztes had követésétől visszatartóztaták, az urak s jobbágyok között létező elkeseredést még nevelé. Dózsa serege, melyhez már több megyék szegényebb sorsú nemessége is csatlakozott, mindezen akadályok mellett napról napra nagyobbra nőtt, s a józanabbak máris átlátták a veszélyt, mellyel ily sereg, a nemességet annyira gyűlölő vezér alatt, minő Dózsa volt, hazánkat fenyegeté.

Az, kit a sors nagy történetek eszközéül választott, félistennek vagy ördögnek szokott tekintetni a jövő kor által. Dózsa egyik sem vala e kettő közül. Sem annyira aljas s vérszomjúzó, mint azt nemes vagy nemesek zsoldjában álló történetíróink velünk elhitetni szeretnék; sem oly nemes érzelmekkel eltelt, minőnek újabb korunkban, midőn a nép szenvedései több rokonszenvre találnak, a népmozgalom vezetőjét gondolni szoktuk. A keresztes had vezére vitéz, de közönséges és csak helyzete által kitűnővé vált férfinál nem vala több. Megtörhetlen lélekkel, mit halála bizonyít, de előrelátás s minden nagyobbserű vállalat vezetésére szükséges képesség nélkül, mit a paraszthad egész története bizonyít. Dózsa személyességében nem vala semmi, mi az első pillanatban, midőn a parasztnak vezéréül választatott, a nemességnél aggodalmakat gerjeszthetett volna. Ulászló kormánya alatt, midőn önkényes főuraink semmi jogot s kiváltságot nem tiszteltek, a szabad székely nemzet sem

maradt megkímélve elnyomástól, s főképp a büszke Báthori István vajdasága idejében hallatlan kegyetlenségeket tűrt, melyek Dózsának is eleven emlékezetében maradtak; de ő, ki életének nagy részét hadban tölté, s minapában szolgálataiért oly fényes jutalmat nyert, kétségen kívül soha a nép jogainak védelmére s megbosszulására fegyvert nem ragadott volna, ha erre más körülmények által nem buzdíttatik. Miként Budára érkeztek csak tett szolgálatainak jutalmát s nem azt várta, hogy a keresztes had vezérének választassék: úgy mikor Bakács a szent zászlót kezeibe adá, a gondolat, hogy seregeit e lobogó alatt nem a törökök ellen fogja vezetni, távol vala lelkétől. Élete a mozlimok elleni csatákban folyt el eddig; az egyetlen dicsőség, mely után, midőn váratlanul e roppant sereg vezérének látta magát, vágyódott: az vala, hogy tetteiben Hunyadit s e hon minden nagy vezérét felülmúlja. Hogy Dózsának ezen nemesebb iránya megváltozott, az csak a nemesség iránti viseletének tulajdonítható.

Minden arisztokrácia, mely a hon védelmét s a közjó fenntartására szükséges kötelességek teljesítését másokra hárítja, s így önmagát szükségtelenné teszi, önmaga ingatja meg hatalmának alapjait; s így a magyar nemesség részéről meggondolatlanabb lépés alig vala képzelhető, mint az, hogy a török elleni hadviselést jobbágyainak engedé által. A nemesség ezen határozata ürügyül a Szelimmel kevésse ezelőtt kötött béke használtatott, mely az országrendek helybenhagyásával s részvételével történvén, a nemességet a fegyverforgatástól visszatartóztatá. A Julián bíbornok tanácsára I. Ulászló alatt történt frigszegés következeire még elevenen emlékezett a nemzet; s Bakács midőn Rómából visszatért, a királyt is csak azáltal bírhatá a töröknek adott hit megszegésére, hogy elhiteté vele, miszerint szavát éppen nem szegi meg, mert nem a magyar király, hanem a pápa nevében indíttatik a háború; nyomorult okoskodás, mely csak egy Ulászló lelkiismeretét nyugtathatá meg, a nemesség által azonban örömmel elfogadtatott, minthogy magát általa költséges hadiszolgálataitól fölmentve látá. Ily viszonyok között a nemességnek legalább arra kell vala törekedni, hogy az óriási hatalmat, mely vigyázatlansága által mellette támadott, magával kibékéltesse, vagy hogy azon esetre, ha az nem történhetnék, legalább oly vezért adjon neki, ki a nemesi érdekeket pártolja, mi Dózsánál, ki rövid idővel ezelőtt szintén az országos nemesség soraiba emeltetett, nem vala nehéz. Arisztokráciánk éppen ellenkezőleg cselekedett. Jobbágyait mi illeti, rémrend-szerhez nyúlt, noha állapotuk szerencsétlenebbé már alig válhatott; s így az új fenyegetések félelem helyett csak kétségbeesést gerjeszthetének; láttuk a módot, mellyel Dózsával bánt, s csak ennek köszönhető, hogy a keresztes hadak vezére a főbb nemesség iránti gyűlöletben rövid idő lefolyása után seregeit csaknem felülmúlta.

Dózsa lelkülete, Budára érkezése óta, roppant küzdelmeken ment által. Kitüntetve egyrésről legbüszkébb reményein felül, s oly sereg vezéréül választatva, melynél nagyobb magyar még nem vezetett a török ellen; másrésről megvetve látá magát. A haza egyetlen reményének, a nép megváltójának hirdetve táborában, félistenként tisztelve a zászlói körül összesereglett nép által, a nemesség között gúnytárgyul látá magát kijelölve: mi csoda, ha a rokonszenv, melyet a nép fia a népnek egykor saját magán tapasztalt szenvedései iránt érzett, ily viszonyok között még inkább növekedett; ha azok iránti gyűlölsége, kik megalázására minden alkalmat fölkerestek, még lángolóbbá vált, s ha az őt környezőket, az ennyi fény s ennyi megalázás közt elvadult férfiban céljaiknak kivitelére kész eszközt találtak? E férfiak, kevés kivétellel, azért választattak a nép által vezetőiknek, mert a nemesség iránti gyűlöletüknek már bizonyosságát adák. Nekik egyedüli céljuk a nemesség megalázása vala: Dózsa miként ne osztozkodnék terveikben, melyeknek kivitele által annyi sértésekért bosszút állhat?

Két férfiú vala a keresztesek táborában, kik a lázadás kitörését eddig hátráltaták, s Dózsát az ország több részein már kitört erőszakoskodások nyílt pártolásától visszatartóztaták. Az egyik Dózsa Gergely, a másik Szaleresi Ambrus vala. Az első azon szeretetnél fogva, mellyel iránta

viseltetett, Dózsa Györgyre nagy befolyással bírt; a másik mint Pest egyik leggazdagabb polgára és a pesti keresztesek vezetője oly férfiú vala, kinek megegyezése nélkül valamit elhatározni nem látszott tanácsosnak; s e kettő egyesült erővel elkövetett mindent, hogy Dózsát erőszakos szándékaitól visszatartóztassa. De előre vala látható, hogy az ellenzés, melyre minden erőszak e két férfiúnál eddig talált, a többieket az iránynak követésétől, mely felé minden rohanni kezdett, nem sokáig fogja visszatartani. Gergely a táborban csúfnevekkel illetvén, s mint pulya, fonóba s nem táborba való ember festetvén le bátyja előtt, napról napra kevesebb hatással volt reá; s Szaleresi, jelleménél fogva, mindég inkább engedett a körülötte levők befolyásának, főképp miután látá, hogy azon esetre, ha eddigi ösvényét követi, a serege fölött még gyakorolt hatalmat, melyet ügyesebb vetélytársa, a mészáros, máris félig kirántott kezéből, egészen elvesztheti. A titkos tanácskozásokban, melyeket a keresztes had vezetői majdnem naponként tartottak, azoknak szava, kik a pártütés zászlójának kitűzését kívánták, mindég parancsolóbbá, Gergely kérései s Szaleresi ellenokai gyengébbekké váltak, s e két férfiú önmaga érzé, hogy fáradozásaik hasztalanok leendének.

Klári mindezen viszonyokat ismeré. Tudta apjától, hogy a keresztesek vezetői közül néhányan az összes nemesség kiirtását tűzték ki célul, s hogy a nemesség között senkit sem gyűlöltek inkább, mint Telegdit s Ártándit; amazz, mert a keresztes had kihirdetését ellenzé; emezt, mert a nádor által Dózsa helyébe fővezérnek ajánltatott; s a gondolat, hogy kedvese e vérengző emberek kezébe kerülhetne, a hölgy lelkét borzadással tölté el.

- Mi lelt, kedvesem? - mondá Pál suttogva, midőn remegő kezét ajkaihoz szorítá - nincsenek-e fegyvereim?

- Az istenért! ne szól, ne mozdulj - suttogott Klári -, ha életedet, ha engem szeretsz, maradj nyugodtan.

Pál bátrabb vala, hogysem Klári félelmében osztoznék; minél nyugodtabban érzé azonban magát a veszély iránt, annál inkább fölébreszté kedvese félelme kíváncsiságát, s sorsa úgy akará, hogy ezt teljesen kielégíthesse.

Azon szobában, hol a szeretők együtt voltak, egykor Klári anyja lakott. Közte s a másik szoba között, hol Szaleresi pénzét s legdrágább áruit tartá, a falon egy kis négyszög nyílás vala készítve, mely rendesen fatolóval bezárva, arra használtatott, hogy a háziasszony munkájának félbeszakítása nélkül szólhasson férjével, vagy ha ez kiment, a boltoslegényekre felvigyázhasson. E készület, minőt kisebb városokban a bolt s a kalmárok lakószobái között néha még most is találunk, Klári anyjának halála után nem használtatott senki által, de a nyílást betakaró deszka kissé vissza lévén tolva, Pál az átsugárzó világosságból észrevevé, hogy a másik szobába átláthat, s Klári halk könyörgései nem tartóztathaták vissza, hogy ne éljen az alkalommal, mely kíváncsisága kielégítésére oly váratlanul nyílt.

A szoba, melybe Pál e nyíláson átlátott, egészen hasonló vala ahhoz, melyben ő maga Klárral volt. A falakat s a mennyezetet tölgydeszkázat borítá, mely minden egyszerűsége mellett azon korban, mikor jó mesteremberek, de főképp ügyesebb asztalosok e hazában ritkák valának,<sup>53</sup> remekműnek tartatott; homályos színe azonban az egész szobának komor kinézést kölcsönzött, főképp miután e falak sötét egyszerűségét kép s tükrök helyett - miket napjainkban szegényebb házakban is találunk - csak egy cédrusból faragott feszület ékesíté, melyet Szaleresi még neje életében Nürnbergből magával hozott. A szobának egyik szegletét nagy négyszög kályha foglalá el, melynek többszínű cserepein, domború munkában a tulajdonos polgári címere, nevének első betűi s az ótestamentumból választott egypár előadás vala nappal látható, de most csak a kályhát egész kiterjedésében körülfogó pad vonta a néző figyelmét magára; nem messze ettől fafaragásokkal díszlő kis pohárszéken néhány ezüstbillikom, csésze

és tál vala felállítva, s mindjárt mellette nagy, a padozathoz srófolt vasláda állott, melyben Szaleresi, hír szerint, tömérdek pénzét tartani szokta, s mely ennél fogva minden egyszerűsége mellett a látogatók irigy vagy legalább sóvár tekintetét talán leggyakrabban vonta magára. Az egész bútorzat egyszerű volt, s a felhozottakon kívül egy hosszú tölgyasztalból s tíz vagy tizenkét magas támaszú bőrszékekből állott, de a kor fogalmai szerint kényelmes, s olyan, melynek készítésénél inkább célszerűség s állandóság, mint külső csín vétetett tekintetbe. Ki e szobába lépett, vagyonos augsburgi vagy nürnbergi polgár házában gondolhatta magát; hisz városi életünk egészen a külföld, főképp Németország szokásait ábrázolá, s Szaleresi e tekintetben csak polgártársait követé, kik mindenben, mi az élet kényelmeihez tartozott, szinte a külföld példáit tarták szemeik előtt.

De minél szokottabbnak mutatkozott e szoba elrendezése, annál inkább vonta magára a nagy asztal körül összegyűlt társaság a néző figyelmét, főképp miután a mennyezetről lefüggő rézlámpának két ága Szaleresi által meggyújtatván, Pál e gyülekezetben a keresztes had fővezetőire ismert. Az emberek annyit beszéltek a keresztesek szándékairól, hogy Pál most, midőn véletlenül - mint az órából s jelenlevők állásából gyaníthatta - egyik fontos tanácskozá-suknak tanúja lett, helyzetének veszélyességéről s minden egyébről megfeledkezve, egész figyelmét az előtte történőkre fordítá, s szemét a nyíláshoz tartván, csak hallgató kézszorítással viszonzá Klári halk kéréseit, ki, hogy meg ne láttassék, őt onnan elvezetni iparkodott.

Az egész gyülekezet hét személyből állott, kik, midőn Pál a nyíláson benézett, éppen az asztal körül fogtak helyet. Középen Dózsa György, mellette jobbról Lőrinc, Dózsa Gergely, s Márton, egy a keresztesekhez szegődött szerzetes, ki parasztosabb szónoklata által a nép között roppant befolyással bírt; a vezér bal oldalán Szaleresi, a pesti mészáros s Imre vitéz, kivel Szent György terén már találkoztunk, s ki nyugtalan természeténél fogva most szintén a keresztesekhez állott. - Egy ideig az egész társaság hallgatva ült az asztal mellett. Minden arcon a legnagyobb elfogultság látszott, bármi különbözők voltak is az érzelmek, melyek annak okul szolgáltak, mit Pál, Szaleresi s Dózsa Gergely levertségéből, ha ezt a többiek fölgerjedésével összehasonlítja, könnyen észrevehetett.

E hosszú hallgatást, mely alatt Dózsa György már türelmetlenségének jeleit kezdé adni, végre Lőrinc szakítá félbe. - Kedves bajtársak! - így szólt a plébános, mély, férfias hangjával, mely valamint mindég, úgy főképp most, midőn azt fölgerjedése rezgőbbé tevé, hallgatóira nagy hatással volt, s mely még Pál szívét is dobogtatá - a pillanat eljött, midőn az ezentúl teendőkre nézve valamit határozunk kell. Ez az ok, melynél fogva az egyház dicső bajnoka, György vitéz minket összehívott.

- Úgy van, úgy! - szólt közbe, fejével helybenhagyást integetve, György. - Lőrinc helyesen mondja, azért hívtalak össze benneteket, hogy határozzatok. Figyeljete jól szavaira, ő pap, s jobban ért a papoláshoz, mint mi, katonaemberek, s amit mond, vegyétek, mintha magam mondtam volna.

Lőrinc meghajtá fejét, s folytatá: - Távol a tábortól gyűltünk össze, hogy tanácskozásunk nyugalmát senki se zavarja; csak kevesen, hogy annál könnyebben közölhessük egymással nézeteinket, s annál hamarabb határozzuk el magunkat; mert hogy e határozatot továbbra halasztanunk nem lehet, az bizonyos. Dicső vezérünk ma harmadszor vevé a király parancsát, mely szerint seregeit a törökök ellen kellene vezetnie; még egy nap, s az utolsó királyi parancs szavai szerint, mint engedetlen, hívtelenség vádjá alá esik. A nemesség az ország több részében fegyvert fogott, s a temesi gróf körül csoportozik; azalatt, míg az erdélyi vajda fenyegetve közelít seregeivel, s míg testvéreink Eger s Nagyvárad táján a szabadság zászlóját kitézték: a király által Cseh- s Morvaországból hítt hadak már átjöttek határainkon. Választanunk kell! Görnyedni akarunk-e ezentúl is a nehéz nyűg alatt, melyet a nemesség

nyakunkra vetett s vetni fog ezentúl is; mert ha eloszlottunk, mindaz, mit a jobbágyok az ország bármely részén uraik ellen vétettek, minden, mit néhányan közülünk talán tenni akartak, szintúgy fog büntettetni, mintha azt elkövettük volna, - vagy ki akarjuk-e tüzni mi is a szabadság lobogóját?

- Atyó! - mondá a mészáros, ki Lőrincet, mint a többiek, a legnagyobb figyelemmel végig hallgatá - a választás, melyre felhívsz, nem kíván hosszú megfontolást. Rakja le fegyverét, akinek tetszik, én e jó vasat nem teszem félre, míg nem használtam... Igen, igen, szomszéd uram! - folytatá, midőn észrevevé a rosszallást, melynek jeléül Szaleresi fejét rázá - akár megesküszöm rá, ha úgy tetszik. Én nem leszek bolondja senkinek, habár maga a városbíró kérne is. Most rakni le fegyvereinket, e pillanatban, midőn a nemességet ennyire megsértettük, csak oly józan tett volna, mint ha a bikát, kire előbb kutyáimat uszítám, s kit nagy fáradsággal felkötöttem, ahelyett hogy levágjam, midőn dühe legmagasabb fokra emelkedett, szabadon bocsátanám. Tegye, akinek tetszik, én nem.

- Én sem! - kiálta Imre vitéz, az asztalra csapva, miközben Márton barát fejét rázva megjegyzé, hogy ha ez történnék, ő, Márton, kétségen kívül gárdiánja által sötét lyukba záratnék, és víznél s kenyérnél egyéb eleséget sohasem ízlelne többé életében.

- Úgy látszik - mondá remegő hangon, melyből belső fölgerjedése észrevehető vala, Dózsa Gergely -, vannak közöttünk, kik ez úgynevezett tanácskozásban eleve elhatározott szándékkal jelentek meg.

- Úgynevezett tanácskozás?! - kiálta Márton barát mérgesen - ki meri azt mondani? mi nem úgynevezett, de valóságos tanácskozásra gyűltünk össze; a szent keresztes seregeknek más törvényes tanácsosai nincsenek, s ha Júdás volna közöttünk...

Itt Lőrinc a szenvedélyes szónokot, ki hallgatói között főképp Imre vitéz s a mészáros teljes helybenhagyására számolhatott, azon megjegyzéssel szakítá félbe, hogy György vezér különös parancsára senkit sem szabad véleményének előadásában akadályoztatni. - Ki tudja - tevé hozzá színlelt alázattal, mely hatását, főképp Dózsa Györgyre, el nem téveszté -, talán mi hibáztunk, s miket Gergely barátunk mondani fog, visszavezethetnek az igazi útra; hisz vezérünk után kinek szava bírhatna több hatalommal, mint azé, ki hozzá legközelebb áll?

- Adja Isten - mondá fohással Gergely -, mert azon út, melyen most járunk, a hazát végzetlen szenvedésekhez, magunkat csak gyalázatos halálhoz vezethet.

- Aki haláltól fél - szólt Lőrinc komolyan -, ne nyúljon vashoz; dicsőség lángként nem ragyog anélkül, hogy a tárgyat, mit körülfogott, föl ne emésztene.

E szavak igen jól valának arra számítva, hogy a befolyásnak, melyet Gergely bátyjára gyakorolt, ellensúlyul szolgáljanak. - S te félsz, öcsém? - mondá György, szemeit Gergelyre függesztve, míg sötét arcai pirulni látszottak. - Dózsa Gergely, s a haláltól remeg!

- Én nem félek a haláltól - mondá Gergely nyugodtan -, nincs s nem lesz soha mit pirulnod öcsédért; adja az ég, hogy ha majdan végzetünket betöltöttük, s ha megtörtént, mit azon úton melyen haladunk, el nem kerülhetni - adja az ég, hogy te öcsédet a bakó kezei között éppoly nyugodt szívvel lásd, mint én a bárdot, mely fejem fölött emelkedik.

- Öcsém, te a bakó kezei között?! - kiálta György felugorva székrétől, s öccsének kezét megfogva - soha! soha!... inkább tépjenek szét darabokra, kínozzanak, hogy szenvedéseimet borzadással mondja el fiának az apa még századok után is, hogysem csak egy hajszáladat bántsák.

- S mi más, mint ocsmány halál várhat reád, reám s mindazokra, kik zászlóidhoz álltak, ha e szörnyű ember tanácsát követed? - mondá Gergely, szemeit Lőrincre függesztve. - Mit remélhetünk a lázadás büntetésénél egyebet?

Lőrinc észrevevé e szavak hatását. - Azzal vádoltok - így szakítá félbe Szaleresit, ki éppen hasonló értelemben nyilatkozott -, hogy tanácsaim által vezérünket rossz ösvényre térítem. György vitéznek, kit eddig senki sem tartott mások kényére mozgó bábnak, talán több oka volna azért neheztelni, mint magamnak; de ha tanácsaim csakugyan olyan rosszak: miért nem mond hát Dózsa Gergely és más valami lehetőséget, mint melyet én felállítottam?

- Igen, mondd el tanácsodat - szólt György, kinek arcai e szavaknál szokott komor kifejezésüket visszanyerék, midőn ismét székére ült -, csalódom, ha akárki vak eszközének tartasz, vagy ha testvéri szeretetemben bízva, nekem mások előtt ily szemrehányásokat mersz tenni. Mondd el tanácsodat! én azt teszem, mit legjobbnak tartok; s ne feledje senki, hogy az egész hadnak vezére én vagyok, és senki más.

Gergely szomorú, majdnem könnyöretes tekintetet vetett bátyjára, s ámbár gyanítá, hogy most, miután keblének legérzékenyebb húrja, mely hatalmának féltése vala, megpendített, hasztalan szól, lelkesedéssel folytatá beszédét. - Más lehetőséget mondjak, mint melyet te állítál fel? - szólt Lőrinchez fordulva. - De szükség-e, hogy azt elmondjam? nem érzi-e köztetek mindenki, miszerint helyzetükben csak egy lehetőség van, s az: hogy a király parancsa szerint hadainkkal holnap a török ellen induljunk, s hogy az esküt, melynek emlékére e vörös kereszt ruháinkra varratott, teljesítsük. Eloszlani, mielőtt a törökön győzedelmeskedtünk, ezt eskünk tiltja; a nemesség ellen fordítani fegyvereinket, valóságos örökség, mely csak vesztünkhez vezethet. Ott az ország határain, e haza s az egész keresztyén világ esküdt ellenségeivel szemközt, ott vár dicsőség reánk, oda hí kötelességünk, ott szerezhetsz te, bátyám, oly nevet magadnak, melyet a jövő kor Hunyadi Jánoséval fog említeni.

- Hogy míg mi az ország külső ellenei ellen küzdünk, addig az ország belső ellenei feldúlják házainkat, és hátrahagyott testvéreink üldözése, nők s hölgyek megbecstelenítése, ártatlan gyermekek kínzása által bosszulják meg a bátorságot, mellyel, ahelyett hogy földeiket műveljük, e hazát védelmezni merészteltük - szólt Lőrinc keserűen. - Gondolj vissza azokra, mik a lefolyt hónapban történtek. Alig hirdettetett ki a kereszt, s roppant tömegek tódultak zászlóinkhoz, főképp miután vezérünk neve az országban megtudatott, a lelkesedésnek nem volt határa. Nemcsak jobbágyok, de több vármegyének majdnem egész nemessége csatlakozott hozzánk, sok ezerre gyűltek seregeink, de az urakat nem bántotta senki. Sok volt közöttünk, kiket csak jelen helyzetének szerencsétlensége vezetett sorainkba, s ki, habár lelke halhatatlanságán kétkedett volna, már abban, hogy küzdve s ellenség keze által fog meghalni, oly célt látott, mely őt vággyal tölté; de az urakat nem bántotta senki. A táborba költözők éhségét s az inség minden nemeit tűrték; nejeikkel s gyermekeikkel hajlék nélkül kóboroltak a mezőn; de az urakat nem bántotta senki - s mégis, nem támadtattunk-e meg általok száz helyen? nem hurcoltattak-e egész csapatok erőszakkal vissza lakhelyeikbe? nem követtek-e el hallatlan kegyetlenséget azoknak szüleire s gyermekeire, kik zsarnokaik felszólítására a kereszt szent táborát elhagyni vonakodtak? S ha az urak ezt tevék, mielőtt általunk sértettek vagy megtámadtattak: most, miután testvéreink egyes helyeken fegyvert fegyverrel vertek vissza, miután, mint tudjátok, egyes földesurak jobbágyaik előtt megfutamodtak, s itt-ott egy úri zsiványbarlang lángokba borult; most, miután őket remegni láttuk: mit várhatunk tőlük?!... Fellázadni, örökség; az ország békéjét felzavarni, iszonyatos bűn, melyre csak gyalázatos halál várhat!... De ki az, ki először fellázadott, ki az ország békéjét felzavarta? Nemde azok, kik miután a keresztes had a pápa nevében s a király és az egész tanács helybenhagyásával kihirdettetett, minket attól, hogy ezen felhívásnak engedjünk, erőszakosan visszatartóztatni

akarnak, kik jobbágyaik ártatlan családjaikat kegyetlenül kínozzák, kik nem engedelmeskedve a törvénynek, nem hallgatva királyunk szavára, megvetve az egyház parancsait, e hazát maholnap a végveszély örvényébe merítendik? - Azon szenvedésekről szólsz, melyek érni fogják a hazát, ha az urak ellen feltámadunk? Tekints körül, Gergely, s mondd: hiszed-e, hogy ha a jelen pillanatban, mielőtt az ország belső viszonyai megváltoztak, a törököt visszaűzzük határainktól, egyebet teszünk, mint azon rabok, kik saját börtönük megerősítésére munkásokul használtatnak?

Lőrinc szavai, melyeket a legbensőbb meggyőződés ellenállhatatlan szónoklatával előadott, mélyen hatottak az egész társaságra; s maga Gergely, válaszolni akarván, azzal kezdé beszédét, hogy a jobbágyok szenvedései csakugyan a legfőbb fokra hágtak.

- Még ha csak a jobbágyok szenvedéseiről kellene panaszkodnunk! - vágott szavába Márton barát - isten neki! A paraszt csak könnyebben tűr el ily dolgokat, megszokta; de nem látjuk-e, hogy ez istentelen nép az úr felszentelt szolgálóival sem bánik jobban? Nem tapasztalhatjuk-e, hogy a legjobb apát- s prépostságokat maguknak tulajdonítva, a szegény szerzeteseket valóságos szolgálóiknak tekintik? Ha a dolgok így maradnak, maholnap kikergetnek kolostorainkból, s mint a szentgotthárdi barátok, patrónusaink lovait, kopóit és sólymait őrizhetjük.<sup>54</sup>

- Ne említsük most egyes sértéseinket - mondá Gergely -, ha valaki, mi, székelyek, bizonyosan tapasztaltuk az urak kegyetlenségét; de a nép sorsa még sohasem vált jobbra lázadás által. Emlékezzél vissza, György, ötszázötre, midőn Lajos király születésekor tőlünk a szokatlan marhaadó kívántatott, s midőn az egész székelység feltámadt. Látszólag kedvezőbb körülmények szabadságunk visszaszerzésére sohasem mutatkoztak; az első csatában meggyőztük minden vitézsége mellett Tomori Pált, s mi volt a végső eredmény? még nagyobb elnyomás. Apánk ott veszté életét, s drága vérének béréül nemzetünk még nagyobb szolgaságba süllyedett.

- Ha békére intesz - mondá György vad kifejezéssel arcain -, ne szólj apámról, ne ints, hogy vére, mely nemzeti szabadságunk védelmében ontatott, még megbosszulva nincs.

- És mily összehasonlítás - szólt Lőrinc élénken - az akkori és a mostani viszonyok között. Akkor a kis székely nemzet a királynak egyes s többek nézete szerint törvényes rendelete ellen támadt fel; most az egész nemzet, Magyarország egész jobbágysága, Erdélyben a székelyek s szászok, sok vármegyében az összes nemesség föltámadt, nem egyes törvénytelenység, de a legiszonyatosabb elnyomás következtében, nem a király, de egyes urak ellen, kiknek égbekiáltó vétkeik rég túlhágták türelmünk mérlegét. A városi polgároknak egy része velünk van, a többiek csak az első kedvező pillanatot várják, hogy hasonlót tegyenek. Senki az urakat ellenünk segíteni nem fogja. A hatalmas bíbornok mellettünk nyilatkozik; s maga ájtatos királyunk e szent ügy diadaláért imádkozik Istenhez; mert hisz azok, kik ellen fegyvert fogánk, ugyanazok, kik hatalmát lábaikkal tiporják, kik ellen maga többször életében a pápa s a lengyel király segedelmeért folyamodott,<sup>55</sup> sőt kik ellen, mint tudjuk, az angyali türelmű fejedelem fegyvert fogni kénytelenített.<sup>56</sup> Ily viszonyok között ki álljon ellent szent zászlóinknak, mely alatt nem törvényes királyunk ellen, hanem a királyi hatalom, a nép, a haza közös ellenségei ellen fogunk küzdeni?

- Minek ennyi haszontalan beszélgetés?! - mondá az asztalra csapva a mészáros - mi el vagyunk határozva; akinek nem tetszik, maradjon el; kikergetjük mi az urakat egy pár pulyának segedelme nélkül is.



Kire célzott legyen e szavakkal a szóló, mindenki észreveheté, ha látá a megvető tekintetet, melyet a mészáros Szaleresire s Gergelyre vetett; az utóbbi azonban megvető hangon csak azt jegyzé meg, hogy katona létére életében többször tüntette ki bátorságát, semhogy magát egy nyomorú pesti mészárosnak ily szemrehányásai által sértve érezhetné.

- S nekem mered azt mondani, gyáva fickó?! - kiáltott a mészáros, felugorva dühösen székéről s megragadva fegyverét. - Nekem?! - s talán vérontás lett volna e szóvita következtése, ha Dózsa György, felpattanva székéről, a vetélkedők közé nem ugrik, s a mészárost visszalökve, öccsének pártját nem fogja.

- Neked! igen, neked! - kiálta dühösen. - S miért ne mondja öcsém neked ezt?... Gyáva fickó! s te Dózsa Gergelyt mered így nevezni, tulajdon testvéremet?!... hát ki itt a vezér? ki parancsol? kitől függ életed?... még egy szó, s a ház küszöbére akasztatlak!

E szenvedélyes kitörés, melynél Dózsa, mint mindig, csak vad indulatát követé, a mészárost hihetőleg nem ijesztette volna el további válaszolástól, ha a többiek, s főképp Lőrinc, ki hasonló vitatkozások káros következtéseitől félt, közbe nem vetik magokat.

- Bárcsak föbe ütötte volna bátyád a haszontalan csendzavarót! - mondá Szaleresi, ki az általános zavar közt, melyet e jelenet okozott, halkan Gergelyhez közelített. - Az istenért! ne tágíts; ha bátyádat jobb útra nem bírod hozni, elveszünk.

- S el fogunk veszni! - válaszolt Gergely sóhajtvá, midőn ismét az asztalhoz visszatért, hol a többiek is helyeiket újra elfoglalák. - Ily társak segedelmével reméled legyőzhetni a nemesség s a király hatalmát? - mondá Györgyhöz fordulva az előbbi. - Gondold meg helyzetünket. Bármit óhajtson titokban Ulászló, nyíltan ellenünk fog fellépni. Sőt nemcsak a magyar király s a magyar nemesség, de minden szomszéd országok hatalmával kell szembeszállanunk. Valamint Cseh- s Morvaországból máris hadak közelednek ellenünk. A császár s még a pápa is, mihelyt a lázadás kitört, örömmel fogják a nemességnek ajánlani segédöket.

- Attól ne félj! - vágott szavába Lőrinc - Csehországban a pikardok, kiknek főtanuk: az emberi nem egyenlőségé,<sup>57</sup> szent harcaink hírére újra fel fognak támadni az urak ellen, kik által újabb időben elnyomattak; a németek újra előveszik a bocskort,<sup>58</sup> s mint a múlt esztendőkből történt, vártól várhoz vonulva, lerombolják zsarnokaik fészkeit. Stiriában s az ország nyugati szélén le a tengerig, a krajni parasztság fölkelt; ne féljete! a nemességnek mindenütt több dolga lesz otthon, mint hogy elnyomóinknak segítségére jöhetne. Egy új kor küszöbén állunk; az igazságtalanság kelyhe csordultig tele van, s az emberi nem le fogja rázni százados láncait. Eljött a nap, midőn a természetelleni különbség, mely embert embertől elválasztott, meg fog szűnni; kiket szeretet összevezetett, azokat üres név s haszontalan címek nem fogják többé elválasztani egymástól.

- Hallottad ezt? - suttogá Klári a másik szobában, Ártándihoz hajolva.

Az ifjú elmerülve hallgatásban, észre sem vevé az örömsugárt, mely a hölgy bájló arcán e pillanatban átfutott, s gyengén megszorítva kezét, figyelmét ismét Lőrincre fordítá, ki ekképp folytatá: - S ha mindez nem lenne is: nem hátrálhatunk többé. A jobbágyok egy része fellázadt; ha nem követjük példáját, a nemesség már azért is büntetni fog, mivel árhattunk volna neki. Soha láncaink lerázására hasonló alkalom nem fog nyílni; most kell kivívni szabadságunkat, vagy soha! S ha te, Dózsa, a szent munkát, melyet Isten reád bízott, elhagynád; én magam vezetném az úr népeit elnyomóik ellen.

- Ó, hadd őket vesztőkbe rohanni, bátyám - mondá Gergely, felugorva székéről, s Györgyhöz közelítve, kinek kezét megragadá -, ha már nem lehetett a bajt hazádtól elhárítani, legalább ne légy e szerencsétlenség eszközlője. Nevünk szerény s fénytelen vala eddig; vitézséged

ismeretessé tette azt; ne eszközöld, hogy e név, mely apád sírjára íratott, e haza átkainak tárgya legyen!

Gergely szavai hatással voltak Györgyre, ez megszorította testvére kezét, s szemei szelídebb kifejezéssel függtek testvérén.

- Menj - mondta Lőrinc, midőn a Dózsán történt változást észrevév, keserűn -, kövesd öcséd tanácsát; te, százezer fegyveresnek vezére, könyörögi bocsánatért! koldulj irgalmat azoktól, kiktől egész élteden át csak megvetést tapasztalál. Árudd el testvéreidet, kik hozzád határtalan bizalommal ragaszkodtak: talán a büszke urak egyike, a fiatal Bebek vagy Drágfi felfogad csatlósai közé; megteszi már a ritkaság kedvéért is. Hogy találna egyhamar más valakit, ki a legnagyobb sereg vezérségéből, melyet századok óta e hazában együtt láttunk, azon dicsőség után vágyódnék, hogy nagy úrnak inasa lehessen?

Lehetetlen leírni a hatást, mellyel e szavak Dózsára voltak. Ha e pillanatban kígyó szúrását érzi, arcának kifejezése nem változhatik rögtönebben, nem lehetett volna szörnyebb, mint most, midőn Gergely kezét magától eltaszítva, Lőrincet dühében remegő hangon kérdé: hogy merészel így szólani vele?

A pap, ki céljai kivitelének legjobb eszközét Dózsában látván, hetek óta minden gondját arra fordította, hogy rá befolyást szerezzen magának, sokkal jobban ismeré e vad lelkületnek minden mozdulatát, hogysen most, miután indulatosságát fölébreszté, hangulatát meg nem változtatná. - Mint merészek így szólani veled? - mondta méltósággal - azért merészem ezt tenni, mert nem én, az egyes, de általam ezerek szólnak hozzád; mert náladnál, György vezér, egy magasabb úrnak vagyok szolgálója; s ha a nyáj, mely gondjaimra bízott, hanyagságom miatt, vagy mert gyávaságból hallgaték, eltéved: Isten tőlem fog számot kérni veszteért; mert testvérként szeretlek, mert nevednek híre, jóléted s a dicsőség, mely, ha kötelességedet híven teljesítéd, reád vár, mindennél, mit önösségem tanácsolhatna, inkább szívemen fekszik. Én szeretlek, György - folytatá kezét megragadva, érzékenyen -, a kötelék, mely hozzád köt, nem olyas, mint az, mely Gergelyt szívednek kedvessé teszi, de erősebb. Nem egy anya szült, de szívünket egy hit tölti el, egy lelkesedés dobogtatja, egy szent akarat köti össze. Csak idegen vándorokként találkozánk utainkon, de egy cél felé törekedünk; s valamint életünk, úgy nevünk örökre elválaszthatatlan egymástól. Igen, György, én szeretlek, mint csak azt szerettem, kit az úr azon ügy kivívására eszközének választott, melyet legszentebbnek tartottam egész életemben; s nézhetem-e nyugodtan, ha dicső ösvényedet elhagyva, tévutakon látlak? ha látom, miként te, kit a gondviselés a nép soraiból csudálatosan csak azért emelt ily hatalomra, hogy szenvedéseit előbb tenmagad érezve, most annál jobb bosszulója lehess, s hogy a nép felszabadítását ne zsarnokai könyörületének, de saját fiának köszönje; te, kire százezrek határtalan bizalommal tekintenek, az ügyet, melyhez esküdtél, elhagyod, s elnyomóink eszközének árudd magadat el, hogy a nép áldása helyett átkát vidd ki magadnak. A nép ezentúl neked fogja tulajdonítani szenvedéseit. Ha vezérünk maradsz, a név, melyet magadnak szereztél, s vitézséged biztosítja győzelmünket; de ha elhagysz, seregeink egy része, melyet csak híred gyűjtött össze, követni fogja példádát, s mi kevesen, kik eskünkhöz hívek maradtunk, vérünket onthatjuk s fogjuk ontani szent ügyünk mellett, de a győzelem reménye veled elhagyá zászlóinkat.

E beszéd közben, mely egészen Dózsa lelkületére vala számítva, s melynek főképp utolsó része uralkodó szenvedélyét, a büszkeséget, annyira kecsegteté, György eltökélése világosan ki volt fejezve arcán; s midőn a többiek, Szaleresit kivéve, most vezéroket körülvevék, s kérék, hogy ügyöket ne hagyja el: Gergely, bátyjára nézván, érzé, hogy minden további ellenállás haszontalan.

- Legyek elátkozott - kiálta Dózsa vad lelkesedésben lángoló arcokkal -, ha valaha elhagylak, ha valaha fegyvereimet leteszem, ha valaha békéről csak szólok, mielőtt elnyomóink az utolsóig kiirtva nincsenek!

- Ki kell őket irtani a végsőig! - kiálta a mészáros, fölemelve öklét - ha egy maradna, megsaporodnék, mint a gaz, újra elfoglalná az egész országot.

- Én hagynálak el?! - szólt ismét Dózsa indulatosan fel s alá járva a szobában. - Nem vagyok-e én székely, a szabadság földén születve, de hol a szabadság agg regévé vált, melyet Báthori s Drágfi pálcája alatt a legbátrabb is felejtetni kezdett? nem veszett-e a szabadságért küzdve apám? nem tapasztaltam-e kevély udvari bábok megvetését, gúnyját, büntetlen sértéseit enmagam?... s én velük kibékülnek?!

- Semmi kibékülés! - mondá Márton - míg egy büszke apátúr vagy prépost marad az országban, ki szegény szerzetesei fölött zsarnokoskodik, szavam hangozni fog, mint Jánosé a pusztaságban: keresztelkedjete meg, híveim, de ne vízben, hanem vérben!

Nem fogjuk a tanácskozókat indulataik vad kitöréseiben tovább követni. A történet megmutatta, milyenek valának azon vezérek, kik a szerencsétlen nép szenvedéseinek megbosszulását Ulászló alatt célokul tűzték ki. Lőrinc maga borzadt, midőn mindazon iszonyú föltételeket hallá, melyekkel a mészáros s főképp Márton barát a harchoz készülének, s mihelyt lehetett, e vad jelenetnek véget vetett.

- El vagyunk határozva - így szólt, midőn Dózsát az asztalhoz vezetve mellé állott -, vezérünk szavát bírjuk. Most tanácskozzunk. - S ezzel Lőrinc, Dózsa mellé leülve, miután a többiek is előbbi helyeiket elfoglalák, azon dolgok előadásához fogott, melyeket föltételek elérésére szükségesnek gondolt. Ezen előadással, mely Dózsa részéről csak néha egyes szó, a többiektől helybenhagyó felkiáltások által szakítottatott félbe, nem fogjuk olvasóinkat untatni. Az egész terv az ország helyzetének tökéletes ismeretére s azon semmit nem kímélő elhatározottságra mutatott, mely e rendkívüli férfit jellemzé. Sikerét egy részről az urak közt létező viszongások, a másiról az biztosítá, hogy a megtámadás az ország minden részében egyszerre intéztetvén ellenők, egyesülések lehetetlenné tétessék. A keresztieseknek a Rákoson összegyűlt roppant seregén kívül kisebb, de mégis ezrekre menő csapatok gyűltek össze Eger és Nagyvárad körül, míg Bácsban s Veszprém környékén szinte nagyobb tömegek mutatkoztak, melyek még vezető nélkül, nagyrészt kénytelenségből, máris kicsapongásokat követtek el, s lassanként Pest felé nyomultak. Mindezen egyes seregek, még ez éjjel szétküldetni rendelt hírnökök által fel valának szólítandók, hogy a környékükben lakó nemeseket azonnal megtámadják, s lerontván és fölégetvén kastélyaikat, azokat oly helyzetbe hozzák, hogy többé ne árthassanak. - Azon hangból, mellyel e szavak ejtettek, borzadva fogá fel Ártándi szörnyű értelmöket. - Mihelyt ez megtörténendett, a pesti sereg egy részén s a Veszprém táján összegyűlt keresztieseken kívül, kik a budai vár bekerítésével bíznak meg, a többiek Szeged felé vonulandnak. A lázadók győzelme itt is csak akkor lehetett kétséges, ha Báthorival, ki Csanád környékén táborozott, az erdélyi vajda egyesülne; ennek megakadályoztatását Lőrinc, részint a Báthori s Zápolya között létező ellenségeskedéstől, részint Erdély nyugtalan állapotától várá, nem lévén kétséges, hogy a szászok, oláhok s székelyek, mihelyt a Magyarországon kiütött lázadás híre hozzájuk jutott, szintén fegyvert fognak elnyomóik ellen, úgyhogy a vajdának sokkal több dolga lesz saját tartományában, mintsem hogy valakinek segítségére lehetne. - Nem mások elnyomására, hanem saját jogaink védelmére támadtunk fel - így végzé Lőrinc előadását -, nem a király ellen, hanem a király s népe elnyomói ellen fogtuk fegyvereinket; ne fertőztessük nemes ügyünket kegyetlenség által. A nép, azok is, kik elcsábítva talán fegyvert fognának ellenünk, segédökre jött testvéreket s ne elleneket

találjanak bennünk. Aki jobbágyot bánt, vagy tőle a legcsekélyebb élelemszert fizetés nélkül elrabolja,<sup>59</sup> azt érje a legiszonyúbb büntetés; csak így fogja Isten megáldani törekvéseinket.

- És a nemességgel s az apáthurakkal mit csinálunk? - kérde Márton.

- Semmi kegyetlenség! - válaszolt a mészáros gúnyolva - üsd agyon, ha lehet egyszerre, vagy ha nem lehet, valamivel lassabban, de mindég minden becsülettel és emberséggel, sőt, jó, ha nagyságolod mellette. Kegyetlenség lenne őket a másik világba küldeni anélkül, hogy itt még egyszer egész címöket ne hallanák.

- És azzal a rémséges sok jószággal, mi kezünkbe esik - kérde ismét Márton -, mit csinálunk?

- Elosztjuk - válaszolt Imre vitéz.

- Majd bizony! - folytató az előbbi - egypár százezeren vagyunk, ha elosztjuk, mi jut egyre, s nekünk vezéreknél ne jusson több, mint bármely parasztnak?

A mészáros, úgy látszott, osztozott e nézetben. Imre válaszolni akart, de Lőrinc, átlátva ily vitatkozások veszélyességét, a beszélgetésnek azon megjegyzéssel vetett véget, hogy erről majd a győzelem után szólhatnak. - Már éjfél elmúlt, s szükséges, hogy az ország különböző részeibe küldendő hírnökök még hajnal előtt induljanak el. - S így azokban, miket elhatározánk - kérde Lőrinc ünnepélyes hangon -, egyetértünk valamennyien?

- Egyetértünk! - válaszoltak, Szaleresit és Gergelyt kivéve, a többiek.

- Isten mindenikünket úgy segítse életében, úgy irgalmazzon neki végső órájában - folytató, kezét esküvésre fölemelve, Lőrinc -, amint e szent ügyben híven eljárunk, vezérünknek engedelmesek, föltételünkben tántoríthatatlanok leszünk. Aki, mielőtt a győzelmet kivívjuk, fegyvereit leteszi, azt érje örök átok.

- Esküszünk! - kiáltának feltartva kezeiket, ismét Szaleresit és Gergelyt kivéve, a többiek.

- Én nem esküszöm! - kiálta az utóbbi - én becsületes székely módjára híven szolgáltam hazámat, s árulóvá nem leszek soha.

- Én sem! - kiáltá Szaleresi, ki minden gyengesége mellett érzé, hogy határozott föllépését nem halaszthatja továbbra.

- Csak heten vagyunk, s közöttünk két Júdás! - ordított Márton, tört rántva ki csuklyája alól; s az indulat, melyet e két férfinak váratlan ellentmondása gerjesztett, talán veszélyessé válhatott volna, főképp Szaleresire nézve, mert Gergelyt bátyja védelmezé, ha Lőrinc a dühöngők közé nem veti magát.

- Békesség! az úr nevében parancsolom, kinek zászlóihoz esküdtetek - így szólt, s e férfi föllépésében annyi méltóság vala, mely előtt még Márton s a vad mészáros is visszatartóztatva érzék magokat. - Az idő közel van, midőn e megvakított társaink s mindannyian, kik még most is nyugodtan viselik láncukat, mintha szemeikről fátyol esnék le, át fogják látni eddigi tévedéseiket. Addig is biztosak lehetünk, hogy titkunkat, ha mindjárt nem adnak is nekünk kezet, elárulni nem fogják. - Szürkülni kezd. Jerünk a táborba.

- Jerünk a táborba! - ismétlé Dózsa; s míg a többiek, követve a vezért, ki testvérét, hogy őt senki se bántassa, karjánál vezeté, a szobát elhagyák; Lőrinc, Szaleresit visszatartva, még egyszer kéré, hogy venne részt harcaikban.

- Soha, soha! - mondá Szaleresi szokatlan elhatározással.

- Hát tudd meg, szerencsétlen férfiú - válaszolt az előbbi -, hogy azon nemesség, mely ellen nem akarsz fegyvert fogni, míg te a bosszuló kart, mely feje fölött emelkedik, visszatartod,

megbecsteleníti házadat. Egyetlen leányod Ártándi Pál rimája, s Ártándi, nevetve a szerencsétlent, kit hiúsága elkábított, Telegdi Frusinát jegyezte el magának; hisz a polgárleány mi egyébre szolgálhatna az úrnak, mint időtöltésre?

- Lehetetlen! - kiálta Szaleresi.

- Menj szobájába, talán kedvese karja között találhatod leányodat; talán szívedet, melyet annyi ezrek szenvedése hidegen hagyott, ten gyalázatod fel fogja rázni álmából. - S e szavakkal Lőrinc a szobát elhagyá; Szaleresi mintegy elkábulva nézett utána.

- Igaz-e, hogy Frusina jegyese vagy? - suttogott Klári, görcsösen megszorítva Pál kezét, midőn Lőrinc végszavait hallá.

- Mily kérdés! - válaszolt Pál nem kis zavarban, melynek elrejtésére a bájló leányt magához voná.

- Pál, meg ne csalj! - mondá Klári, ölelésének ellenállva - tied vagyok, nem tagadtam meg tőled semmit; nem kívántam mást, mint szerelmedet; de ha valaha...

Pál szenvedélyesen kebléhez szorítá kedvesét, s csókjaival elnémítá panaszát; szerencséjére - mert érezve aljasságát, alig folytathatta volna tovább szerepét - a gazdasszony most a szobába rohant, s Pált távozásra inté.

- Ha valaha megcsalnál - szólt Klári, kibontakozva karjai közül, s szemét szemére függesztve -, megölsz, de nem magam fogok meghalni.

- Jöjjön, jöjjön az úrfi - mondá a gazdasszony, Pált karjánál ragadva -, van is most ily haszontalan beszélgetésre idő; Ambrus gazda, midőn szobájába ment, kétszer is kérdezősködött a leányasszony után.

S ezzel a gazdasszony Pált látszólag akarata ellen, de belsőképp nagy örömeire, kitolta a szobából, s Klári kevéssel később hallá a kapu csörgését, mely utána bezáratott.

- Ha mégis megcsalt volna! - mondá halkan, s mély gondolatokba merülve fölment szobájába, hol már apja várt reá.

Midőn Pál, kínos helyzetéből szabadulva a Duna partjához ért, s ismét csónakán találá magát: lelkét számtalan gondolat tölté el. Sohasem volt inkább meggyőződve Klári szerelméről, mint e pillanatban, de nem is érzé soha annyira a válaszfalak áthághatatlanságát, mely közte s e hölgy között emelkedett. Ha a kötelék, mely őt ez este óta Frusinához láncolá, nem léteznék is, ha meg volna is győződve, hogy élte boldogságát csak Klári karjai között találhatja: engedhetne-e szívének? Gyermekai két osztálynak, mely, miután századokig megvetéssel s gyűlölettel nézett egymásra, most fegyvert ragad, s harcra készül: nem választá-e el őket már végzetők örökre? s a szerelem gyenge ölelése hogyan álljon ellen az óriási hatalomnak, mely őket szétválasztja? Mint a folyó s a parton álló virágszál, ilyen vala találkozásuk. Amazt a nagy tenger felé ragadja végzete, s az illatos kelyhet, mely habjaiban tükrözött, földhöz kötik gyökerei. Az meg nem állhat; ez nem követheti kedvesét. A sors akarta, hogy idegenek maradjanak. - Szegény Klári! - sóhajta Pál, midőn csónakából visszanézve, Szaleresi házában felső emeletében világot látott - miért nem engedi végzetem, hogy boldogítsalak; de ki állhat ellent végzetének? Vérző kebellet válok el tőled; de el kell válnunk, azt érzem. - Ezek valának Pál gondolatai, s meg kell vallanunk becsületére, hogy ámbár a fájdalom meggondolása, melyet hűtlensége e szerencsétlen leánynak okozni fog, mindent fölkeresztetett vele, mi saját magaviseletének mentségeül szolgálhatott: mégis könnyelműsége miatt nehéz szemrehányásokat tett magának. - Ó, ha gyanítottam volna, hogy ekképp fogsz szeretni! - így szólt magában - ha nem tartottalak volna ledérnek s csapodárnak, minek az egész világ hirdetett: sohasem közelítek hozzád; de legalább most szerelmem nem fogja zavarni lelked nyugalma többé; bármi boldognak érzem magamat karjaid között, lemondok rólad, s más, szerelmedre érdemesebbnek engedem át a helyet, melyet magam többé be nem tölthetek.

Oly pillanatokban, midőn magunkkal elégedetlenek vagyunk, semmi sem szolgál inkább vigasztalásunkra, mint ha magunkviseletében oly valamire akadunk, mit nemes tettek, önérdkeink feláldozásának magyarázhatunk. Ilyen vala Pálra nézve a gondolat, hogy ámbár Klárit még tovább áráthatná, s karjai között sok boldog órát élvezhetne, mégis önként le fog mondani ez örömeiről. S mennyivel tovább gondolkozott e föltételéről, annyival szebb színekkel festé azt magának, míg majdnem azon meggyőződéshez jutott, hogy bármennyire hibázott is eddig, azt jóváteheti az önmegtagadás által, melyre magát elhatározta. Azok, kik Pálnak könnyűségét, mellyel önértkeit megbocsátá, fölötte rossz néven veszik: ha saját éltökre visszagondolnak, talán át fogják látni, hogy lelkületük ezen tulajdona Ulászló korával ki nem veszett; s hogy, miután nincs véték, melynek ne lenne mentsége, az esetek ritkák, hol el ne fogadtatnék e mentség, ha maga a vétkező bíraskodik.

De Ártándit szerelmén kívül még más dolgok is érdeklék, s habár Klári helyzete volt az első tárgy, mely gondolatait elfoglala: azon jelenetek, miknek Szaleresi házában tanúja volt, a bájló hölgy emlékét hamar háttérbe szoríták, s Pál gondolatai egészen arra fordultak: mit tegyen e pillanatban? Az ifjúkornak szüksége van szenvedélyre; de csalódik, ki úgy vélekedik, hogy e szükség csak a szerelem által találhatja kielégítését. Vannak egyéniségek, kik már első ifjúságukban szerelem dolgában oly ildomosak, mintha egy egész élet tapasztalásait bírnák, s ilyeseknél a szenvedélyesség más térre, közönségesen dicsvágyra veti magát. Ezek közé tartozott Pál is. Nagy névnek s hatalomnak birtoka, ez volt az álom, mely szívét már gyermekkorában dobogtatta. Élénk érzékekkel megajándékozva a természet által, Pál azon szerencsés emberek közé tartozott, kik soha kizárólag egy tárgyhöz nem ragaszkodnak, s élvezni tudnak száz módon. Mint a vándor, ki az ösvénye mellett nyíló virágokat leszakítani el nem mulasztja, de azért tarthatatlanul továbbhalad a magas bérce felé, mely szemének a legterjedtebb

kilátást ígéri: úgy őt a jelen élvezet nem zavarja a magas cél követésében, melyet jövőjének kitűzött; örömeinek közepette érzi, hogy való megelégedést csak a lehetőleg legmagasabb polcon találhat. A sors, úgy látszott, főképp a jelen pillanatban segíté büszke terveit. A hazát nehéz veszély fenyegeté; ha volt, mi ezt elháríthatá, az csak a lázadók tervei megelőzése lehetett. S kinek fogja a haza e legfőbb szolgálatot köszönni, mint neki? A sors különös kedvezésének kelle tulajdonítania, hogy a lázadók terveinek fölfedezésére éppen őt választá eszközüül; hogy e kedvezésre érdemtelen nem lesz, s a közfigyelmet, melyet e fölfedezés által magára vont, dicső tettek által magához fogja láncolni, azon nem kételkedett. Pál fejében, midőn a várhegyen fölfelé sietett, száz nagyszerű terv követé egymást. Már a csata közepében, a legvittebb bajnokok közt látá magát, fülében bajtársainak magasztaló szavai csengtek, már arról gondolkozott: mit mivelne, ha az egész nemesség által vezérnek választatnék? s neki úgy látszott, hogy ha a terv, melyet egy pillanatban kigondolt, végrehajtatik, a győzelem nem lehet kétséges. Huszonegy esztendő korunkban mennyire nem ragadnak csak egy óranegyed alatt képzelmeink!

Midőn Szent György terére ért Pál, egy pillanatig megállt, s meggondolá: kivel közölje fontos híreit? Ha valamely országban, mint hazánkban Ulászló alatt, a legfőbb hatalom csak a király nevében, de mások által gyakoroltatik: akkor a kormányzók között élénk vetélkedés támad; s ki emelkedni akar, büszke vágyainak kielégítését csak úgy remélheti, ha a személyt, kivel szövetkezik, jól megválasztá; ha a pártszín választásában tévedett, a legnagyobb szolgálat, melyet hazájának tett, előmenetelét áthágatlanul akadályozhatja. Pál tudta ezt, s elég ideig tartózkodott Budán, hogy átlássa, hogy ha a hírt Frangepán Györggyel közli, Zápolya pártját ugyan lekötelezné magának, de Bakácsot s mindazokat, kik hozzá ragaszkodnak, örök ellenségeivé teszi, mit ellenkező esetben Zápolya híveitől várhatna; s akár a kalocsai, akár az esztergomi érsekkkel szól, igen kétesnek látszott: nem főgná-e mindkettő e híreket inkább saját pártja, mint a haza érdekében használni, mi által Pál, érdemétől megfosztva, csak e pártok kémjeként tűnnék föl a világ előtt. A kancellárral, kit mint a német párt fejét, apja gyűlölt, Pál szólni sem akart; a nádor beteg, s mi több, azon emberek egyike vala, kit minden párt magához számít, de csak mert tulajdonképpen egyhez sem tartoznak, s ki majd Bakáccsal s Szakmárral Zápolya ellen, majd a nemességgel a bíbornok ellen tartva, több látszó népszerűséggel, mint valóságos befolyásozással bírt, s ki hatalmának korlátlanágáról meggyőződve, mert annak fenntartására semmit sem tett, azt napról napra inkább elveszté. Aztán Perényi inkább el vala foglalva saját érdekeivel, semhogy mások előmenetelével sokat gondolna, s Pál meg vala győződve, hogy ha vele közli titkát, ez a hazának tett fontos szolgálatot fölszegelesen megjutalmazottnak gondolandja, ha ő, a nádor, Ártándit érte három szóval megdicsérte.

- Elmegyek Bornemiszához - mondá végre magában, hosszabb megfontolás után -, Bornemiszta semmi párthoz sem tartozik, de mindenik előtt egyenlő tiszteletben áll. Telegdinek legjobb barátja, s ő maga, midőn elment, azt tanácsolá nekem, hogy ha valamiben felakadok, Bornemiszához menjek, a királynak nincs kedvesebb embere, s ki tudja, ha Ulászló meghal, nem lesz-e Bornemiszának legtöbb befolyása Lajos udvaránál, kit úgyszólván ő nevelt? Hozzá megyek, s azt teszem, mit ő tanácsolni fog. - S ezzel Pál egyenesen a királyi palota felé vevé útját.

Mátyás kormányának utolsó szakában, midőn Beatrix a pompát s a formaságot, mely a királyságot a külföldön környezé, nálunk is behozta, a királyi udvarba való bemenet ily késő éjszaka sok nehézségekkel lett volna összekötve. A várként falakkal környezett palota éjjel bezáratott, a kapuk csak a király udvarmestere vagy a várnagy különös parancsára nyitattak meg; s Mátyás ezen elzárkózása egyike vala azon okoknak, melyek sok magyarnak szívét kormányának vége felé tőle elidegeníték. Valamint Mátyás udvarának fénye, úgy ezen a király

személyes biztonságára célzó szabályok Ulászló alatt rég abbamaradtak. A kincstár szegénysége nem engedé, hogy két virágzó országnak fejedelme életmódjában más kisebb tartományok uralkodóit utánozza; s Pál, mihelyt szavára Zsigmond palotájának kapuja megnyílt, az árkon átvezető csapóhidat a kapus leeresztette, a királyi lak magányos udvarain szabadon folytatá útját, anélkül hogy egyetlenegy őrral találkozni.<sup>60</sup> S úgy látszott, hogy valamint Mátyást kormánya kezdetén csak a nép szeretete: úgy Ulászlót egyedül a közmegvetés, mely életét mindenkinek közönyössé tévé, őrzene megtámadásoktól. Csak midőn a palotának azon részéhez érkezett, hol Lajos, az ifjabb király lakott, s hol ennek udvarmestere, Bornemisza parancsnokolt, csak akkor talált több rendet és felügyelést. Itt is azonban a lépcsőknél s a folyosókon álló őrök az előttük ismeretes Ártándit könnyen átbocsáták, s az ifjú nemsokára Bornemisza lakásában s néhány perc múlva, melyek az ősz katonának elkészülésére elégségesek voltak, jelenlétében találá magát.

Bornemisza egyike volt azon embereknek, kiket Mátyás - a közönséges szójárás szerint - a porból, vagy mint helyesebben mondhatnók, kiket az alsóbb néposztályok ismeretlen aknáiból, hol minden hazának kincsei hevernek, kiemelt, s magas polcra állított. Mátyás, ki koronáját nem eldődei hosszú sorának, hanem csak roppant érdemeinek köszöné, kormánya kezdetén a főbb nemességnél annyi ellenszegülést talált, hogy később, midőn magát a királyi polcon biztosnak érzé, a főbb hivatalokat szívesen bízá oly férfiakra, kik emelkedésüket csak érdemeiknek köszönék. Ez részint következése volt azon természetes vonzalomnak, melyet minden, valóban kitűnő egyéniségben magához hasonlók iránt találunk; részint politikájának hitágazata, mely szerint úgy vélekedett, hogy azoknak hívségére, kiket - saját szavai szerint<sup>61</sup> - a sárból ő emelt ki, legbiztosabban számíthat. De bármint legyen is ez, s ámbár a tapasztalás a nagy királynak számításait később meghazudtolta, s ámbár valamint Mátyás önmaga és szeretett János fia számára - régi uralkodó családokból keresett nőket: úgy az általa alkotott arisztokrácia, királyának példáját követve, a régivel összeolvadni iparkodott, s aljas származását jótevője iránti háládatlansága akará elfeledtetni - bizonyos marad az, hogy Mátyás s családja ugyan nem, de a haza mégis tetemes hasznát vevé ez úgynevezett új embereknek; s Kinizsi és mindazok, kik emelkedésüket Mátyásnak köszönék, a nagy király emberismeretének sohasem váltak szégyenére.

Ezek közé tartozott Bornemisza is. Érdemei nem voltak annyira kitűnők, mint például Kinizsié, de ha valaha ember hosszú életen át lelki s testi erejének minden tehetségeit a hazának szentelé, ha valaha volt, ki a helyet, melyre állíttatott, akár a csatamezőn, akár a tanácsasztalnál vagy a főkincstári akkor oly nehéz hivatal viselése közben híven betölté: senkit Bornemiszánál inkább nem illethet e dicséret. Maga az irigység elnémult, midőn látá, hogy azon férfiú, ki Tolna vármegyében szegény szülőktől eredve, az ország legfőbb hivatalait viselé, soha származásáról meg nem feledkezett, és hazájának nemcsak leghívebben, de bizonyosan legolcsóbban is szolgált. - Midőn Mátyás halála után a magyar koronának annyi követelői léptek fel, Bornemisza Miksa császár mellett nyilatkozott. Ha tekintetbe vesszük a férfiúnak egész életén át kitüntetett következetességét, úgy látszik, miszerint már akkor az vala meggyőződése, hogy hazánk csak a némettel való szövetség által menekedhetik meg az ozmánok hatalmától; de mihelyt Ulászló megkoronáztatott, s mihelyt azokat, kik előbb ellene nyilatkoztak, kegyelmébe fogadá, Bornemiszánál hívebben senki sem ragaszkodott királyához, olyannyira, hogy azon számos pártok közül, melyek Ulászló udvaránál léteztek, e férfiút megkísérteni egy sem tartá tanácsosnak. Baráti nem voltak számosak; Telegdit kivéve, kihez jelleme s még inkább nézetei vonzották, talán senkit sem mondhatott barátjának. Bornemisza személyessége nem vala olyas, mely kivált ennyire megromlott korban közkedvességre számolhatna. Külsejében nem volt semmi kitűnő, sőt az egész személyben hiányzott azon méltóság, mely fényes születésűeknél, ha magas hivatalokra emeltetnek, más lényegesebb



tulajdonokat pótol; magaviselete komoly s kellem nélküli volt; s mert természetes jósága s lágy szívűsége mellett is a szigorú elveket, miket éltében maga követett, mások tetteinek megítélésénél is szokta alkalmazni: ez őt Ulászló udvaránál kellemetlen erkölcsbíró színében tüntet fel, de tisztetét nem tagadta meg tőle senki, s talán sohasem éré Ulászlónak valamely tettét általánosabb helybenhagyás, mint midőn őt választá fia nevelőjének. Bornemisza magában egyesíté mindazon tulajdonokat, miket e fontos hivatal kívánni látszott, hosszú élettapasztalást s mégis vidor életerőt, a hadi s minden közigazgatási tárgyak teljes ismeretét s ezeken kívül a legtisztább jellemet s tántoríthatlan hűséget.

Ilyen vala a férfi, kit Ártándi e fontos pillanatban tanácsadójának választott, s ki most szokott elevenségével tőle azt kérdé: miért jött?<sup>62</sup> - Bizonyosan rossz hírek Telegditől - mondá élénken -, a parasztok az ország alsóbb részeiben fellázadtak, s tudjuk, hogy vannak, kik a népet az ország legbecsületesb embere ellen felingerelni iparkodnak.

Pál, miután Bornemiszát Telegdi iránt megnyugtató, a lehetőségig röviden előadá azokat, miknek - mint mondá - véletlenül tanúja volt.

Bornemisza élénk figyelemmel hallgatá szavait, homloka mindég komolyabb redőkbe vonult.

- Ezek józan eljárásunk következesei - mondá végre, miután Pál előadását bevégzé, nyugtalanul fel s alá járva szobájában -, addig zsaroljuk a népet, míg kétségbeesésében szinte irigylí azon tartományok lakóit, kik a török rabigába jutottak, s miután ezt tettük, fegyvert adunk kezébe, s azt mondjuk neki: menj, s védelmezd hazádat! ontsd véredet értünk, hogy mi ezentúl még biztosabban zsarolhassunk! átkozott vakság! S te azt mondod, öcsém - szólt rögtön megállva Pál előtt -, hogy ez iszonyú föltételben a keresztesek fővezérei mind megegyeztek?

- Szaleresit s Dózsa Gergelyt kivéve, valamennyien - válaszolt Pál -, s nekem úgy látszik, e kettő nem soká fog ellentállhatni társainak.

- Kétségen kívül, ez a világ sora - mondá Bornemisza -, a fennálló rendnek mindég vannak védelmezői, csak hogy azok mindég a nemzet leggyávábbjaiból állanak. Talán még nem forgattak fel soha államot anélkül, hogy ezeken sóhajtvá nézték volna a felbomlást; de mit használ, ha avégett, hogy fenntartassék, szólni vagy inkább tenni nem mernek semmit. S te azt gondold - kérdé ismét Pálhoz fordulva -, hogy minden hatalmokat az ország alsó részeire irányozandják, s hogy nem minket támadnak meg azonnal?

- Jelenleg ez tervök - válaszolt emez -, s nem hiszem, hogy azt megváltoztatnák. Az egésznek kormánya Lőrinc kezében van, s a fortélyos pap azt akarná elhítenni seregeivel, hogy merénye a király által pártoltatik, s azért fog kerülni mindent, mi őt a király seregeivel összeütközésbe hozhatná.

- Adja Isten, hogy számításaidban ne csalódjál! - mondá Bornemisza, kinek arcai Pál végszavainál földerültek - ha csakugyan ez szándékuk, talán megmenthetjük a hazát. Ha ők csupa ildomosságból a kedvező alkalmat elmulasztják, s minket itt s e pillanatban, hol nekik ellen nem állhatnánk, meg nem támadnak, elkészülhetünk a harcra. S ha a nemesség egész erővel egyesül, ha Báthori a közelgő megtámadásról tudósítatik, ha a cseh s morva seregek, melyek e napokban itt lesznek, célszerűen használhatnak, s Zápolya arra bíratik, hogy a haza végveszélyében, feledve személyes viszályait, a temesi gróf segítségére siessen: akkor a pórlázadás elnyomathatik, még mielőtt annak egyes hadai egyesülhetnének. De sietnünk kell. Várj egy percre, míg a legszükségesebb ruhát magamra veszem, aztán a nádorhoz jössz velem. - S ezzel Bornemisza, segítve Ártándi által, a legnagyobb sietséggel öltözködéshez fogott.

- De hogy-mint - szólt egyszerre, szemét Pálra szegezve -, mily véletlen eset által jöttél te ily késő éjszaka Szaleresi házához?

Ártándi elpirult.

- Öcsém - mondá Bornemisza komolyan -, nem szükség, hogy fejedet hazugságokon törd, én ismerem az utat, melyen e titokhoz jutottál, s reménylem, hogy bármily nagy legyen a szolgálat, melyet a hazának most véletlenül téssz, ezentúl más, reád nézve díszesebb módon fogod szolgálni hazádat. Becsületes polgárok leányai nem arra valók, hogy ily úrfiaknak időtöltésül szolgáljanak. De figyelmessé fogom tenni apját, ki mint magad mondád, becsületes s jóakarátú ember. - S ezzel Bornemisza, követve Pál által, kinek haragja e feddésnél felforrrt, de ki, magát mérsékelve, hallgatott, a várból Perényi házához vevé útját.

Hosszabb idő múlt, mielőtt Bornemisza a nádor cselédeit arra bírhatá, hogy urokat felköltse. Perényi, ki ez időben még inkább szenvedett köszvényben, mint máskor, s ki pár hét óta a közdolgokban semmi részt sem vett, cselédeit kivéve, senkit maga elébe nem bocsátott; s miután Bornemisza tekintélye s azon állítás, hogy a dolog, mely iránt a nádorral szólni akar, halasztást nem szenved, a komornyikot végre lefegyverezték, s miután ez ura hálósobájába ment, a szitkok, melyekkel beteg ura által fogadtatott, s melyek a teremig, hol Bornemisza Ártándival helyet fogtak, kihallatszottak: meggyőzték ezeket, hogy a cselédek, Perényi rossz kedvéről szólva csak igazat mondának.

Bornemisza csak maga ment be a nádorhoz, s Pál, fél óránál tovább magára hagyatva, ismét személyes helyzetére fordítá gondolatait. Miután Bornemisza Klári apjával szólni akar, Pál átlátá, miszerint azt, hogy neki írjon, nem halaszthatja továbbra, s ezért míg az öreg országférfiak a mellékszobában a jelen körülményekben teendőkről tanácskoztak, addig Pál, elméjének minden tehetségeit megfeszítve, formát keresett, melyben Klárinak a keserű hírt a lehetőségig kíméletesen adhassa elő.

Midőn a nádorhoz behívatott, ez neki röviden azt parancsolá, hogy azonnal útra készüljön. - Fél óra múlva - így szólt, fájdalmában néha feljajdulva, s lábait dörzsölve - levelet küldök. Azt lóhalálában elviszed fiamhoz Nagyváradra. Onnan elmegy Telegdre István barátunkhoz s apádhoz. Elbeszéled a történeteket, s megmondod nekik, hogy még mielőtt hivatalosan felszólíttatnak, a lehető legnagyobb számú sereggel vonuljanak össze Nagyváradnál. Minél hamarabb támadják meg a pórhadat, annál jobb. Mondd nekik, hogy mind a temesi grófhöz, mind Zápolyához veled egy időben más hírnökök indultak el, s hogy a cseh seregek elébe s a felföldi városokhoz Ferenc öcsémet fogom küldeni. - E rövid, parancsoló hangon adott rendelések után a nádor meghajtá fejét, s Ártándi távozni akart. - Hallod-e, öcsém! - mondá az előbbi, őt visszaintve - ha máskor hasonló fontosságú híreid vannak, a nádorhoz mégy, érted-e? Nem azért mondom, mintha most az egyszer nem bocsátanám meg, hogy az öreg barátomat, kit mint a fiatal király udvarmesterét, az egész dolog nem illet, felzavartad álmából: csak hogy máskor tudjad mihez tartani magadat. Mindennek megvan a maga rendje a világon, s az ország kormánya a nádort illeti. S most Isten veled!

Ártándi hallgatva meghajtá magát, távozni akart. Bornemisza feltartva őt, miután a nádortól szinte búcsút vett, vele ment.

- Öcsém! - mondá, midőn a kapuhoz jött - sohasem ismertem fiatalembert, kit a sors annyira pártolna. Alig pelyhesedik állad, s már a véletlen úgy hozá magával, hogy a hazának nagy szolgálatot tehess, s most a legfontosabb meghagyással bizassál meg: reménylem, meg fogod érdemelni a végzet kedvezéseit, s nem feledeksz el soha, hogy a szerencse mezőt ad, de a győzelmet rajta csak erény vívhatja ki. S most Isten veled, öcsém! köszöntsd Telegdit, s mondd neki, hogy családjára s minden dolgaira gondom lesz. Orbánnak, mielőtt elmegy,

megmondod, hogy azonnal hozzám jöjjön; még a tanács előtt szükséges beszédem lesz vele; s most még egyszer, Isten veled!

Bornemisza a vár felé indult. Pál Telegdi házához sietett. - Leült, s mindenekelőtt néhány sorban Frusinát a létező veszélyről tudósítva, kérte őt, hogy még aznap néjével együtt kerti lakát városi lakával cserélje fel, hol teljes biztosságra számíthat: azután hozzá fogott nehezebb kötelességéhez, s rövid levelet írt Klárhoz, melyben tőle búcsút vett, s tudtára adá, miszerint arra, hogy őt nejének válassza, soha apja megegyezését nem remélhetvén, tőle vérző kebelével örökre elválk. Miután e leveleket Farkasnak a szükséges utasítás mellett átadá, s Orbánt távozásáról s Bornemisza parancsáról tudósította, más ruhát öltvén fel, s fegyvereit összeigazítván, még csak a nádor levelére várt. Mihelyt ez neki átadatott, lovára ült, s a felkelő nap már a nagy pesti rónán találta őt, hol, míg vágatva előbbre haladott, a fényes dicsőségi álmok, melyeknek magát átengedé, mind Klári, mind Frusina képét hamar háttérbe szoríták.

Azon éjszaka, midőn Ártándi a keresztesek összeesküvésének hírét Bornemiszával közlé, a királynak nyugalmát nem zavará senki palotájában. Rég elmúlt az idő, mikor minden fontos dolognak a királlyal közlése - még leghívebb tanácsnokai által is, minő Bornemiszta vala - szükségesnek tartatott; s míg Ártándi Pál Biharba, Perényi István kamarás a felföldi városokhoz sietnek, s a nádor, Bornemiszta, Bakács és Szakmári, a kancellár, mindenfelé parancsokat küldenek szét, hogy az egyes megyék nemesei azonnal fegyvert fogjanak: azalatt Ulászlót magát nyugodtan találjuk szobájában, hol, elvégezvén az isteni szolgálatot, reggelijénél ül, s szokott egykedvűséggel hallgat Vencel beszédeire, melyekkel e hív szolgálta urának unalmát elűzni iparkodik.

- Észrevette-e felséged, hogy új malvoisierünk van? - mondá ez, látszó érdeklé követve ura mozdulatait, midőn amaz kiürített poharát az asztalra tevé - sokkal jobb az előbbinél.

- Jobb! - volt a király rövid felelete, inkább Vencel szavai visszhangjának, mint saját véleménye kifejezésének látszó.

- Hiszem, hogy jobb! - szólt Vencel, ki a király rövid feleleteit megszokva, a beszélgetést azért hanyatlani nem engedé - ezt az olmtüzi érsek küldötte felségednek, s annak más pincéje van, mint minőket itt Magyarországon tartanak.

- Hallod-e, Vencel - szólt a király, egy, azalatt újra megtöltött ezüstpoharat megízlelvén -, jól kell gazdálkodnunk.

- És miért gazdálkodnék felséged? - kérdé Vencel szinte neheztelve, hogy ura ily gondolatokkal keseríti el a jó bor ízét.

- Hát elfelejtetted - mondá a király szomorúan -, hogy mivel nem gazdálkodtunk, már többször másoktól kelle kölcsönkérni borunkat? még nemrégiben, ha a jó pécsi püspök ki nem segít, talán nélkülözni kellett volna megszokott italunkat;<sup>63</sup> hisz a csaplórosok és kereskedők sem kölcsönöznek már szívesen királyi asztalunkhoz.

- Elég gyalázat! - mondá az előbbi haraggal - dicsőségöknek kellene tartaniuk, ha felséged határtalan leereszkedésében tőlük valamit kölcsönvenni kegyeskedik. De ez nem fog többé történni. Szerencsére minapában éppen főtisztelendő Dubrav úr volt nálunk, az megmondta az olmtüzi érsek önagságának, s ezentúl bor nem fog hiányzani. Fogadom, egész Csehország kiürítené inkább pincéjét, mintsem tűrje, hogy a cseh király ne a legjobb borral éljen.

A király felsóhajtott, hihetőleg, mert eszébe jutott, hogy állása Csehországban sem kedvezőbb annál, mely miatt Vencel a magyarok ellen panaszkodik.<sup>64</sup>

- Ó, felséges uram - folytatá az előbbi, szintén sóhajtva -, bárcsak otthon volnánk ismét! Prágában szeretik felségedet igazán; s mennyi ideje, hogy már nem voltunk ott!

- Mit tehetek róla? - mondá Ulászló - a magyarok nem tűrik, hogy országukon kívül lakjam. Tudod, mit tettek, midőn utolszor Csehországban voltam. Itt pestis uralkodott, s csak gyermekeimet akartam Kremsirben hagyni: még azt sem engedték. Eljött a szepesi gróf, s mondá: ha nem jövök vissza gyermekeimmel, engem sem eresztenek többé az országba, s vissza kelle jönnöm. S még ezt is örömmel tűrném, csak legalább azt hihetném, hogy az erőszakolásnak oka szeretet, de így...<sup>65</sup>

A király, oly hallgató s elzárkózott mindenki iránt - mit gyenge embereknel sokszor tapasztalunk -, cselédje előtt kitárta szívét, s csak Vencel ismeré a fájdalma egész súlyát, melyet

Ulászló mások előtt látszó közömbösségével eltakart; csak ő tudá, mennyire érzi ura megaláztatását, mennyire szenved erőtlensége érzetében - s a szerencsétlen fejedelemnek ő volt egyetlen vigasztalója. Most is, a legmélyebb részvét kifejezésével tekintve urára, arról kezdte szólni, hogy a nép csakugyan szereti őt. - Nem mondom, a szepesi gróf - szólt -, az, úgy hiszem, nem bánná, ha felséged sohasem jött volna vissza prágai útjából; de a nép, mely az utcákon jár s szánt és dolgozik, az imádja felségedet. Ha valami parancsolat jön, melynek örül, vagy ha azok közül, kik az ország nyugalma felzavarják, valamelyik megbüntettetik, „ezt a király tette!” szól mindenik, s áldja felségedet; ha ellenben a nép valamivel elégtelen, azt a rossz tanácsnokokra fogja.<sup>66</sup>

A nép imádja felségedet, nem annyira, mint Prágában - tevé hozzá, hogy semmi alkalmat el ne mulasszon Csehország kiemelésére -, mert királyt így talán nem szerettek még soha. A magyaroktól azonban ez is sok. De hogyisne szeretnék felségedet, hisz van-e kegyesebb úr a föld kerekén?

- Bár igaz volna, amit mondasz - szólt a király, ki Vencel szavaira a legnagyobb érdeklődéssel hallgatott -, hisz mi egész életünkben nem kívántunk egyebet, mint népeink szeretetét. Megmondtuk nekik, hogy miután velük egyenlően születve, gyenge halandó embernek érezzük magunkat is, nekik inkább használni akarunk, mint fölöttük uralkodni,<sup>67</sup> de mi sikere volt? népeink nem szerencsések.

- Dehogynem szerencsések, felséges uram! - mondá Vencel megindulva, midőn észrevevé a bánatot, mellyel a király ez utolsó szavakat mondá - sohasem volt nép szerencsésebb, főképp, ha az urak nem bántanak szüntelenül. De hisz tudja mindenki, hogy az felséged akarata ellen történik, és...

- Ne hidd, Vencel - szakítá félbe a király meghatott hangon, s mint életének ezen szakában annyiszor, könnyekkel teltek el szemei -, a nép szenvedéseit nekem tulajdonítja. Isten látja lelkemet, soha tudva nem sértettem senkit; életemet adnám oda, ha általa népeimet boldoggá tehetném; de az ég nem hallgatja meg kéréseimet, s amerre nézek hanyatlást, igaztalanságot, szenvedéseket látok magam körül.

Vencel meghatva, mindent elmondott, mi urának fájdalmát vigasztalhatja; ez szomorúan rázta fejét. - Te szeretsz, szegény Vencelem, azt elhiszem - mondá sóhajtván -, de a nép utál. Nem voltál-e tanúja csak minap, midőn Zsigmond templomából gyalog jöttem vissza palotámba, mily dolgokat kelle hallanom? Nem merek kilépni udvaromból, hogy hasonló sértéseknek ne tegyem ki magamat.<sup>68</sup>

- Igen, itt! - vágott szavába Vencel - de Csehországban?

- És elfeledted, mik Csehországban történtek? - folytatá Ulászló szokatlan élénkséggel - nem találtam-e lázadást és ismét lázadást, valahányszor oda mentem? nem volt-e minden fáradságom örökké sikertelen, hogy Csehország felbomlott állapotát helyrehozzam? nem kellett-e bujdosnom saját jobbágym előtt s elhagyva városi palotámat, a várba vonulnom, hogy biztosítsam életemet, mely fővárosom közepette veszélyben forgott? Csak az isteni gondviselésnek köszönöm megmentésemet, mely a reám irányzott nyilat felfogta pajzsával.

- Az, aki felségedre istentelen kezét emelte - szakítá félbe Vencel a szólót - lengyel volt,<sup>69</sup> felséged jól tudja ezt, sohasem fog cseh fölkenet ura ellen ily pokolbeli merénnyel vetemedni.

- Cseh vagy lengyel - mondá a király szomorúan -, a merény fővárosom közepette ezer jobbágym szemei előtt történt, s a vakmerő szitkozódva, nyugodtan ment tovább, mintha fegyverét a legrosszabb gonosztevő ellen irányozta volna. Csehek voltak, kik őt minden büntetés ellen védelmezték, s ki tudja, talán igazuk volt. Életünk, úgy látszik, nem hoz áldást

népeinkre. Magyarország Hunyadi Mátyás alatt hatalmas volt; a cseheket, midőn határaikon mint választott királyuk átléptem, virágzó állapotban találtam: most a föld kerekéségén nincsenek nyomorultabb tartományok. - Jobbágyaim javára talán csakugyan legüdvösebb volna meghalnom.

Vencel szemeiben könnyek remegtek; de jobban ismeré urát, hogysem őt tovább vigasztalta volna. Ulászló azon emberek közé tartozott, kikre vigasztalások nem hatnak. Ha valamely tárgy iránt bármily meggyőződésre jutott, elméjének lassúsága nem engedé, hogy azt ismét könnyen megváltoztassa; s Vencel jól tudá, hogy a jelenhez hasonló pillanatokban legjobb, ha a beszélgetés félbeszakíttatik. Ekkor a király lelke, ugyanazon tárgynak említése által munkáságra nem ébresztve, szokott tétlenségébe süllyedett, s Ulászló nem győzé ugyan le, de elfeledé bánatát. A jelen alkalommal a királyt, Vencel mondhatlan öröme, bús gondolataiból gyermekei ragadták ki, kik üzve egymást, a szobába rohantak, s apjoknak jó reggelt kívánva, víg zajgás s kedves öleléseik által vele minden egyebet elfeledtetének. A gyenge Ulászló a történetíró által méltán azon uralkodók közé számíttatik, kiket a végzet egy nemzet vesztére emelt magas polcokra, de azon tulajdonokat, melyek az embert a magános életben szeretetre méltóvá teszik, kitűnő mértékben bírta; soha férj nejét, soha apa gyermekeit nem szeretete melegebben; s ha őt házi körében látták, legnagyobb ellenségei megfélemedtek a szelíd családtya előtt az uralkodónak vétkeiről, vagy csak a végzetet vádolhaták, mely e férfiút, kiragadva természetes köréből, hol oly szépen díszelhetett volna, magas tetőre állítá. - Különösen hangzik, de nem kevésbé való: Ulászló csak azáltal fosztatott meg az emberek tiszteletétől, mivel fejére koronát tettek; azért vált nyomorulttá, mert végzete, középserű birtok helyett, két nagy királyságot adott kezeibe.

Ulászló, gyermekeivel víg játékba ereszkedve, midőn magát majd kisfia ellen, ki térdére felmászni iparkodott, védelmezé, majd leányával kötekedett, ki, a szék körül futkározva, kezeivel apjának szemeit befogta, elfeledé koronáját, s csak az apa örömeit élvezé. Vencel, elragadtatva e jelenet látásától, a pajzán gyermekeket játékaik folytatására biztatá. Bornemisza, ki éppen ekkor, nem vétetve észre senkitől, a szobába lépett, meghatva nézé e házi boldogság képét, s felsóhajtott, midőn meggondolá, hogy azon kevés derült pillanatot kell zavarnia, melyek Ulászlónak oly gyéren jutottak.

Legelőször a kis Anna vette észre Bornemisza jöttét. Félbeszakasztva játékát, a kedves leány feléje szaladt, s azon nyájassággal, mely őt már akkor nemcsak atyja, hanem az egész udvar előtt is kedveltebbé tevő öccsénél, jó reggelt kívánt a belépőnek.

- Jöjjön csak kigyelmed - mondá a király vígan -, alig bírom magamat védelmezni e hamis gyermek ellen; felmászik székemen, mintha erővel fejemre akarna hágni, s e pajzán kislány megfogja szememet, hogy ne tudjak ellenállani.

- Miért koronáztattad meg öcsémet? - mondá Anna nevetve. - Mióta Lajos két ország királya, semmi helyet sem talál eléggé magasnak.

- Ó, te pajkos kis tündér! - szólt a király, szelíden magához vonva leányát, s piros arcait veregetve; - nem koronáztattalak-e meg Prágában, szintúgy, mint öcsédet?

- Igen, de engem csak a szobában kevés ember jelenlétében koronáztál meg - folytatá jókedvűen Anna, ki, mint minden gyermek, a beszélgetést szívesen vezeté vissza azon történetre, melyért magát sokszor dicsértetni hallá -, Lajosnál az egész nép jelen volt, a papok s püspökök hosszan énekeltek hozzá, s oly éljenrivalgások hallatszottak a városban, hogy szinte féltem.

- De nem vagy-e azért királyném? - szólt a király jókedvűen. - Midőn öcsédet Prágában megkoronázták, sírtál, hogy fiatalabb testvéred annyira megtiszteltetik, s rólad nem gondoskodunk. Szobánkba hozattuk a koronát, s minden cseh és magyar főurak előtt fejedre tettük.<sup>70</sup> Azóta kis házi királyom te vagy, s nem parancsolsz-e korlátlanul, kis zsarnok?

- Igen, de királyságom titok - válaszolt a lányka, viszonzozva apja édelgéseit.

- És az rendén van - szólt mosolyogva Bornemisza, ki e pillanatban rossz híreinek elmondására nem érzett erőt magában -, a férfinak uradalma a világ, uralkodási eszköze a hatalom; zajjal s pompával koronáztatik meg, hogy a nép ismerni s félni tanulja urát. Az asszony birodalma a házi kör, hatalma a szeretet; koronája hol s kik által tétethetik helyesebben fejére, mint szerető kezek által, s azon birodalom körében, hol uralkodni fog?

- Az uralkodás nem asszonynak való - szólt itt a kis Lajos kevélyen -, a birodalom mienk, férfiaké, nemde János bácsi?

- Azaz, ha a birodalomra érdemesekké tesszük magunkat - mondá Bornemisza, ki mint Lajos nevelője soha nem mulasztott el alkalmat, királyi növendékének nemes hajlamaira hatni -, a király csak akkor érdemli valóban hatalmát, ha azt alattvalóinak javára használja.

- S magát mások által eszközül használtatni nem engedi - folytatá a gyermek, látszó megelégedéssel ismételve azt, mit nevelőjétől sokszor hallott. - A királynak önnön szemeivel kell látnia, önnön füleivel hallania. Trónjának legbiztosabb támasza abban áll, ha az nem egyes hatalmas jobbagyok által tartatik fel, hanem erős, rendíthetetlen alkotmányon áll. Koronáját nem védi senki jobban, mint saját kara. Nemde, János bácsi, én tudom, mi szükséges a kormányzásra, s jó király leszek?

Bornemisza észrevevé a hatást, melyet a gyermek szavai apjára tettek, s ámbár csak kötelességét teljesíté, midőn királyi növendékét ily elvekre oktatá: most, midőn azok Ulászló előtt mintegy szemrehányásként ismételtettek, nem kis zavarban látá magát. Részint, hogy a kellemetlen helyzetből szabaduljon, részint mivel érzé, hogy híreinek közlését tovább nem halaszthatja: a királynak tudtára adá, miszerint azért jött, hogy vele a legfontosabb s halasztást nem szenvedő országos dolgokról szóljon.

- Ismét országos dolgok! - szólt a király sóhajtva. - De menjetek, gyermekeim, a király nem mentheti fel magát kötelességei alól. Ha majd egykor uralkodni fogsz - folytatá szomorúan, midőn fiát megcsókolá -, meglátod, a korona nem oly könnyű teher. Egy egész nép teszi fejedre, s el kell viselned egymagadnak.

- Én elviselném minden nehézség nélkül - mondá Lajos, ki e szavak értelmét nem fogá fel -, és a korona oly szép!

A gyermekek Vencellel távoztak; Ulászló, hátratámaszkodva székén, szomorúan nézett utánok. - Boldog gyermek! - mondá végre sóhajtva - mennyi reménnyel tekint az élet elébe! Ő nem tudja még, hogy kinek a szerencse születésénél koronát adott, az tőle többé semmit sem várhat. Derék, lelkes fiú - tévé hozzá -, gyermeki vonásai anyjára emlékeztetnek; ó, bár lelkülete is olyan volna. - Itt a király tekintete mintegy akaratlanul neje képére fordult, s midőn Bornemisza Lajos nemes hajlamait dicséré, az apa szemei ismét könnyekkel teltek el.

- Bár teljesülnének e remények - mondá a király -, hogy fiam kipótolja azon veszteséget, melyet születése okozott. A legjobb nő, a legszeretőbb anya, legerényesebb királyné, Annám!

- A király szavait elfojtották könnyei. Bornemisza mélyen meghatva állott mellette.

- Felséges uram - szólt végre, midőn a királyt ismét valamivel nyugodtabbnak látá -, soha senki nem érdemlé inkább e könnyeket, mint boldogult királynénk, kinek emléke minden hív

alattvalónak szívében örökké élni fog; de vannak pillanatok, midőn annak, kit Isten királyi polcra ültetett, háttérbe kell szorítania legnemesebb érzelmét is. Felséged valamint a legszeretőbb férj volt, úgy a legjobb apa is, s hol gyermekeinek java kívánja, bizonyosan erőt fog venni bánatán.

- Az istenért! mi történt újra? - kérde a király ijedten. - Zápolya fegyverben áll, nemde? s miután megfosztott egyetlen támaszunktól, miután nőm gyilkosává lett, meg akar fosztani koronánktól?<sup>71</sup> Vegye el, mi nem fogjuk védelmezni magunkat!

Bornemisza itt a királynak elbeszélé azokat, mik az előbbi fejezetekből tudva vannak olvasóink előtt, egyszersmind elősorolva azon rendelkezéseket, melyek a fenyegető veszély elhárítására eddig tétettek. Ulászló meghatva hallgatá végig előadását. Istenem! mi lesz belőlünk? - sóhajtja, midőn Bornemisza elhallgatott, s leeresztve fejét mozdulatlanul ült ott széken.

- Felséges uram! - szólt végre Bornemisza hosszabb hallgatás után, mialatt szemei a királyon függöttek - a pillanat fontos. Felségednek határozottan, cselekvőleg kell föllépni.

- Cselekvőleg föllépni? - kérde a király bámulva. - Úgy van, határozottan kell föllépünk. Minden eddig történt rendeltést helybenhagyok. Meg fogom kérni a bíbornokot, hogy kegyelmeddel, a nádorral s kancellárommal tanácskozzék, s ha még más valami szükséges volna, azt nevemben parancsolja meg.

- Az a jelen pillanatban nem elég - válaszolt Bornemisza, ki Zápolya pártjának terveit ismerve, átlátá, hogy a jelen körülményt a nagyravágyó szepesi gróf szándékainak elősegítésére használhatná, s ki azért szükségesnek tartá, hogy Ulászló legalább ez egyszer kiragadtassék szokott tétlenségéből. - A bíbornok - folytatá - mint a keresztes hadnak megindítója, bár, teljes meggyőződése szerint, ártatlanul, a nemesség által azzal fog vádoltatni, hogy a lázadást tudva idézte elő. A kancellár egyházférfi. A nádor, betegségénél fogva harcra képtelen. Én, ki magam is a nép soraiból léptem ki, a nemesség bizodalma nem számíthatok; itt csak felséged maga segíthet.

- Én?! - szólt a király ijedten.

- Felséged - folytatá az előbbi lelkesedve -, ha van erő, mely e szerencsétlen elcsábított népet az engedelmesség ösvényére visszavezetheti: felséged szava az. A királyi hatalom, melyben eddig védelmezőjét keresé, még szent a nép előtt. Ha felséged maga a dolgok élére áll: a lázadás lecsillapíthatatik, még mielőtt valósággal kiütne.

- Istenem! miért nem fogadtam Telegdi tanácsát - sóhajtott a király.

- Telegdi nézete, melyet én is pártoltam, kétségen kívül helyes vala - mondá Bornemisza -, de miután ez nem fogadtatott, a jelen viszonyokra kell fordítani figyelmünket, s én, mindent meggondolva, azt hiszem, hogy ha felséged ez alkalommal élni akar, az királyi hatalmának megerősítésére vezethet. Mind a nemesség, mind a jobbágyok felségedtől várják viszályaik eligazítását. Minden osztály a királyi hatalomban keresi oltalmát. Azon seregek, melyekkel e pillanatban rendelkezhetünk, számban csekélyek; de ha felséged maga vezeti azokat a lázadók ellen, sem Dózsa, sem más nem fog ellenök fegyvert ragadni. A királyi kegyelem a pártütöktől háladattal fogadtatik el, s felséged mint közbenjáró lépve föl, a fellázadt jobbágyokat s a veszélytől megrémült nemességet arra bírhatja, hogy amazok túlzó követelésekkel, ezek már tűrhetlenné vált elnyomásukkal hagyjanak fel: s egyedül királyának fogja a haza köszönni, ha azon véres s talán a nemzet vesztéhez vezető összeütközés, mely a jelen viszonyok között előbb-utóbb bekövetkeznék, elkerültethetett.



- Jó lesz, igen jó - mondá a király -, de - folytatá sóhajtva - én nem vagyok többé hadviselésre alkalmas.

- Nem felséged kara s testi ereje - folytatá az előbbi biztatólag -, csak jelenléte kívántatik. Ha a pórság, melyet most azzal ámitanak, hogy királya eddigi tetteit helybenhagyja, őt magát fegyverben látja a lázadók ellen, erőszak helyett térden állva fog kegyelemért esdekeln.

- Jó lesz, jó - mondá ismét a király, kinek arcán a legnagyobb határozatlanság jelei mutatkoztak -, de ha kigyelmed csalódik, s a nép nem fog kegyelmünkért esdekeln?

- Higgye el felséged - válaszolt Bornemisza -, én, ki a nép szellemét s azon majdnem vallásos tiszteletet, mellyel a király iránt viseltetik, ismerem, meg vagyok győződve, hogy az, mitől felséged tart, a lehetetlenségek közé tartozik. De még azon esetben is, ha csalódnám, s ha a lázadók ellen fegyverhez kellene nyúlunk, a király jelenléte seregeinknek könnyű győzelmet biztosít. Valamint akkor, midőn a hatalmas Ujlaki ellen fegyverben álltunk, nem Drágfi Bertalan vitézségének, hanem egyedül annak köszönhattuk diadalunkat, hogy felséged jelen volt a háborúban: úgy most személyes jelenlétének következményei kiszámíthatlanok.

A király leeresztve fejét, felsóhajtott. A szerencsétlen érzé e tanács helyességét, nem gyávaság volt az, ami őt annak követésétől visszatartóztatá, mert hisz senki sem bírt több szenvedőleges bátorsággal, s Ulászló nyugodtan állt meg a legnagyobb veszélyek között, de erőt nem érzett magában.<sup>72</sup>

Ekkor, a bíbornokot bejelentve, Vencel lépett a szobába; s miután általa a reggelinek maradványai kivitetek, Bakács jelent meg a király előtt.

- Jó, hogy eminenciád jön - mondá a király, felé terjesztve kezét, midőn a belépő előtte magát meghajtá -, éltünk legnehezebb pillanatában állunk; ha nem segít, el kell vesznünk. Szegény gyermekeim!

Bakács elfogultabb vala, mint máskor; szavai azonban nem árulák el benső fölgerjedését. Elmondá, hogy teljes meggyőződése szerint, azoknak, miket Dózsa összeesküvéséről s a keresztesek szándékairól beszélnek az emberek, nagy része koholmány, s csak azért terjesztetik, hogy ő maga mint a keresztes had megindítója az egész ország előtt gyűlöletessé tétessék; s midőn e nézet támogatására felhozá, hogy az egész hír Ártándi Pál által terjesztett, ki mint Telegdinek híve a keresztes had ellenei közé számítható, csak az, ki Bakácsot oly tökéletesen ismeré, mint Bornemisza, vehette észre, hogy az érsek nem meggyőződésből szólott.

De a megnyugtató, melyet Ulászló Bakács szavaira talán érezhetett volna, nem soká tartott. Vencel jelentésére, a főlovászmester Báthori György kíséretében, ki őt bal felől vezeté, míg jobb kezével botjára támaszkodott, Perényi, a nádor lépett a szobába, s első szavai a királyt új rémülésbe hozák. - Az egész haza lángban áll - szólt a szokottnál is erősebb hangon -, a lázadás kiűtött mindenfelől! Adj széket, Vencel - szólt visszafordulva ehhez -, nem bírnak lábaim! Őfelsége nem fogja rossz néven venni.

- Nekem is - mondá Bakács, ki sohasem akarta elfeledtetni, hogy az országban méltóságra nézve senki sem áll előtte, s ki még e pillanatban is megegyezhetlennek tartá helyzetével, állva maradni a bíbornoknak ott, hol a nádor ül.

Perényi haragos tekintetet vetett a büszke érsekre. A hiú férfi, ámbár csak köszvényének köszönheté, hogy oly helyeken, hol mások álltak, ülni szokott, mindazáltal, mint ellenségei mondák, ezen látszó kitüntetésnek is örült, s mindég bosszankodott, valahányszor Bakács ily alkalommal szintén széket kívánt. - Igen, felséges uram - folytatá beszédét ugyanazon hangon -, minden lángban van! Abaúji tiszteim jelentése szerint jobbágyaim mind háborúba költöztek.

Két helységben vissza akarták őket tartóztatni, ott felgyújtották mindenemet. Saját házaikat leégették, mondván, hogy azokra többé szükségük nem lesz, mert ezentúl ők fognak palotában lakni.

Bakács a fenyegető veszély nagyságát oly helyesen ítélte meg, mint bárki más; de részint, mivel meg vala győződve, hogy az csak neveltethetik, ha a nemesség félelmet mutat, részint, mert még nem mondott le azon reményről, hogy befolyása által a megzavart rendet erőszakos eszközök használása nélkül helyrehozhatja, azon volt, hogy némileg megnyugtathassa Ulászlót. - Amit nagyságod mond - szólt a nádorhoz fordulva, minden lehető udvariassággal -, igen fontos, s őfelsége kétségen kívül meleg részvétellel hallá, mennyi kárt vallott egyik legkitűnőbb jobbágya; azonban engedje megjegyezmem, miszerint azon körülmény, hogy nagyságod abaúji jószágain tűz volt, korántsem bizonyítja még, hogy az egész haza lángokban áll.

A nádor viszonya Bakáccsal sohasem volt barátságos. 1510-ben az ország teljes hatalmú kormányát együtt vitték, s mindketten inkább vágyódtak az első hely után, hogysem közöttük valódi egyetértés létezhetett volna. Voltak pillanatok, midőn a gyűlölség, mellyel Zápolya iránt viseltettek, közöttük kapcsul szolgált, vagy midőn közös célok a vetélytársakat egy időre közremunkálásra bírák; de mihelyt e viszonyok megszűntek, mint például a jelen időszakban, hol Bakács mint bíbornok, a császártól többé semmit sem várhatván, ennek érdekei iránt közönyössé vált, holott Perényi még leghívebb pártolói közé tartozott: a közöttök létező frigy megszakadt ismét, s a nádor és bíbornok újra ellenséges távolságban álltak egymástól, inkább oly egyéniségek között keresve barátaikat, kikben, mint Szakmáriban, vetélytársat nem láthatának. A jelen pillanatban, midőn Perényit még érzékenyebbé tévék a hosszú betegség fájdalmai s vagyonbeli kárának híre, melyet azonképpen, mint a keresztes had egyéb következményeit, Bakácsnak tulajdonított: kettősen indult fel régi ellene szavainak hallására.<sup>73</sup> - Ha eminenciád jó kedvében, melyet kétségen kívül éreznie kell, midőn bölcs rendelkezéseinek következményeit látja, tréfára keres tárgyat, méltóztassék azt valami kolostorban választani - szólott, haragosan összevonva homlokát -, Magyarország nádora nem arra való.

Bakács halvány arca lángba borult; de mérsékelte magát, s látszólag nyugodtan jegyezte meg, hogy szavaitól minden sértési szándék távol volt, s most is azt hiszi, amit mondott.

- Ha az ország nádorának tulajdon parasztjai nem engedelmeskednek többé - vágott amaz indulattal szavába -, s ha a jobbágyság önmaguk gyújtják fel falvaikat, s a nemesség ellen fegyverre kelnek: akkor az ország állapota, eminenciád nézete szerint, megnyugtató, sőt mit mondok, nem megnyugtató, hanem olyas, hogy örvendetesebb s szebb állapotot képzelni sem lehet. Hisz egészen eminenciád fáradozásainak köszönhető minden, mit a jelen pillanatban tapasztalunk. De szólj, te, György - folytatá, a mellette álló főlovászmesterhez fordulva -, mily hírt vevél éppen most, szeretett sógorunktól, a temesi gróftól?

- A hírek csakugyan aggasztók - mondá emez, kire most a jelenlevők egész figyelme fordult -, bátyám tudósítása szerint az ország alsó részeiben az egész pórság fölkelt. A lázadók, kiknek elismert hatalmú vezérök, szerencsére, még nem támadt, eddig kisebb csapatokban s mint látszik, biztos terv nélkül üzik merényeiket; de e csapatok napról napra nagyobbakra nőnek, s miután máris egyes úri házak támadtattak meg, attól tarthatni, hogy ha az ország részéről e pártütők elnyomására semmi sem történik, a baj legyőzhetlenné válhatik. Maga István bátyám, mint írja, Csanád felé vonult, hol, minden valószínűség szerint, a püspök megtámadása vétélik célba.

- Mindez csekélység - mondá a nádor keserűen -, nemde? Míg Verestorony, Monyorókerék vagy Szarvaskő bántatlanul marad, addig nincs mit búsulni.

Bakács a nádornak válaszolni akart, de Vencel által akadályoztatott, ki a szobába lépve jelenté, hogy a kalocsai érsek s a kancellár, több főurak s püspökök kíséretében, a királlyal igen fontos ügyben kívánnak szólni.

- Bocsásd be azonnal - mondá Ulászló. - Istenem, mi szerencsétlen új híreket fogunk hallani! - sóhajtott, midőn Vencel elment, éghez emelve szemeit. - Mi lesz belőlünk?!

Az ajtók megnyíltak, s a nevezettek kívül, Péter, a bazini s szentgyörgyi gróf, akkor országbíró, Buzlai Mózes főajtónálló, Palóczy Mihály főkamrás s a váci püspök Zalkán László léptek a szobába.

- Mi újságot hoznak nagyságtok? - kérdé a nádor a belépőket.

- Bizony szomorúakat - mondá Szakmári. - Éppen most érkeztek levelek hozzám, melyekben az ország különböző részeiről a fellázadt parasztok ellen segítséget kérnek.

- Bácsban több nemes ház, sőt saját tiszteim lakásai támadtattak meg - folytatá a kalocsai érsek.

- Ugyanazon hírt hozá ma éjjel egy csatlósom Zemplénből - mondá Palóczy -, a nép nem míveli többé földeit.

- Vác környékén annyi fegyveres csapatok kószálnak, s oly törvénytelenégeket követnek el - sóhajta Zalkán -, hogy magam is biztosabbnak tartám a városba vonulni.

- Bizony én sem jelenthetek jobbat - szólt Buzlai -, tolnai jószágaim elpusztítottak; szerencse, hogy feleségem még Simontornyára menekedhetett, s hogy lányom, férje házában, itt a városban van.

- Nem kell búsulni, urak - mondá Perényi, előbbi keserű modorában -, az esztergomi érsekség jószágait, úgy látszik, még nem bántották; s ha mi egyenként mind elvesznénk is, öminenciája ebben nem nagy veszélyt lát.

- Nagyság megfélemezik magáról - szólt Bakács indulattal -, ha őfelsége jelenléte nem tartóztatna vissza...

- Lássuk, lássuk, ugyan mi történék akkor? - kiáltott a nádor - ne méltóztassék magán erőszakot venni! Hisz tudjuk, eminenciád hatalmában vagyunk. Méltóztassék kimenni a Rákoson összegyűlt seregei közé. A nagy vezér, kit a pápa nevében a haramiatabor kormányzásával megbízott, azonnal ellenünk fogja vezetni hadait, s ki fogja irtani e haza nemességét, mindaddig, mígnem az Erdődi család a legrégebbé válik, azaz, míg valamennyien elvesztünk.

- Ki mer ellenem ily vádakat mondani? - kiálta a bíbornok felugorva székéről.

- Igen megfoghatom, ha eminenciád ily vádakat hallására felindul - vágott szavába a kalocsai érsek, alig titkolva el az örömet, melyet ellensége megaláztatásán érzett -, de azok után - mondá folytatólag -, mik mindenfelől történnek, nincs mit bámulnia. A keresztes hadat Telegdi, Bornemisza s több mások tanácsának ellenére eminenciád hirdetteté ki. Mi, főleg, kik az egyházi rendhez tartozunk, a pápa iránti tiszteletből nem mondhattunk ellent. Nem természetes-e, ha ezen sokak által rosszalni határozat következményei annak tulajdonítatnak, kitől az eredt, főképp miután a lázadók minden merényeiknél a király s főképp eminenciád helybenhagyására hivatkoznak?

- Az én helybenhagyásomra? - kérdé az érsek haragtól elfojtott hangon.

- Eminenciádéra - válaszolt az előbbi hidegen. - A Rákoson összegyűlt lázadók szemünk láttára az esztergomi érsekség magtáraiból láttatnak el; ámbár azok, mint tudva van, különben nemigen szoktak megnyílni másnak, mint a jó vevőnek.

- Ez több, mint amennyit tűrhetek - szakítá félbe Bakács a szólót.

- Távol legyen tőlem - folytatá emez -, hogy eminenciádat vádolni akarnám, csak arra akarom figyelmesé tenni, miszerint azok előtt, kik személyes jellemét nem ismerik, szükségképp feltűnőnek látszik, hogy akkor, midőn a csanádi püspök jószágai elpusztíttatnak, midőn én magam annyi kárt szenvedek: oly püspökök javai, kik szerencsájukra nem a Csáki, Frangepán vagy ezekhez hasonló családokból származnak, a lázadók által megkíméltetnek. Mint bácsi lektorom írja, ezen eljárás okául azt hirdetik a parasztok, hogy ők a püspöki ruha alatt is megismerik azokat, kik soraikhoz tartoznak.

- S ennek én vagyok oka? - kérde Bakács, lángoló tekintetét a szólóra függesztve. - Ha az elkábult csoport dühöngései közt rám hivatkozik...

- És ki az - szolt közbe a nádor -, ki az elkábult csoport vezéreül e vad székeltyt választotta?

- S tehetek-e róla, hogy nagyságtok között senki sem akarta e vezérséget magára vállalni?<sup>74</sup>

- Nem akarta?! - kiáltott a nádor. - S nem vállalta-e fel e vezérséget Ártándi?... nem kértük-e őeminenciáját Telegdi s én, Báthori György és Buzlai Mózes s Drágfi János, ki akkor még itt volt, hogy ez ismeretes erényű vitéz szolgálatát elfogadja? De eminenciád szemében a keresztesek vezetésére más tulajdonok valának szükségesek, mint miket Ártándi Mátyás király hadaiban tanulhatott; eminenciádnak oly férfi kellett, ki a nemesség gyűlöletéről ismeretes; ki a papok s barátok által ellenünk fellázított tömeget örömmel vezeti váraink ellen. Vagy talán nem papok izgatják-e fel jobbagyainkat? azon híres Lőrinc, ki a szentírásra hivatkozva, a népet gonosz tettekre inti, nem tartozik-e őeminenciája meghitt emberei közé? nem fordult-e meg többször palotájában? nem töltött-e órákat dolgozótermében, melynek ajtajai mindenki előtt zárva voltak?

Hasonló szemrehányásokat tettek Bakácsnak Frangepán s főképp Palóczi. A megtámadott - megvető tekintetét vetve maga körül, hol egy védelmezőre sem talált, mert mind Szakmári, mind Zalkán ildomosabbnak tarták, ha ez alkalommal hallgatnak - várt, míg a zaj kissé lecsillapult. - Nagyságos uraim! - szolt végre, s hangja belső megindulástól remegett - ha e nép fellázad, mit oly kiterjedésben, mint állítatik, nem hiszek: a lázítók sem Dózsa, kit a keresztes had vezérének választottam, s választottam azon teljes hatalomnál fogva, mely öszentsége a pápa által kezembe adatott, sem én magam nem leszünk. A lázítók azok, kik e népet évek óta hallatlan módon zsarolják, kik, miután tőle minden földi javait elrabolták, most meg akarják őt fosztani még azon reménytől is, mely az egyház kegyelméből a szerencsétleneknek nyílt; azok a lázítók, kik, hogy jobbagyaikat a szent hadtól visszatartóztassák, rajtok s családjaikon kegyetlenségeket követtek el, melyeknek említésére minden emberi kebel borzad; a lázítók nagyságtok és...

Bakács e szavaira mintegy általános vész tört ki mindenfelől. Maga az országbíró s Buzlai is, kik eddig a vitatkozásban részt nem vettek, őt most keményen támadák meg. - Így szólni e hazában - az egyiknek nézete szerint - felségsértéshez hasonló bűn; - a másik őt a lázadás bevallott pártfogójának -, a harmadik a közrend s béke ellenének nevezé; míg Perényi világosan kimondá, hogy a dolgok így állván, az érseket közkereset alá tartja veendőnek.

A király a zaj közben, melyre e vitatkozás alkalmat adott, szótalán ült székén. Majd a szólók egyikére, majd másikára fordítva tekintetét, arcain mondhatlan szomorúság kifejezése látszék. - Istenem, Istenem! - szolt néha, ég felé emelve szemeit - mi lesz belőlünk? - A vitatkozókra éppoly kevés benyomással voltak e szavak, mint a király jelenléte; csak Bornemisza vetett néha részvevő tekintetét urára, ő maga sejdíté a kínokat, melyek e szerencsétlen király keblét e pillanatban eltölték.

- Urak! - mondá végre, s szavának hangjából benső megilletődése volt észrevehető - úgy látszik, bármily panaszaink legyenek egymás ellen, vitatkozásaink között nem kellene arról megfeledkeznünk, kinek jelenlétében szólunk. Vajon ez idő arra való-e, hogy egymásnak szemrehányásokat tegyünk? - folytatá rövid szünet után, mialatt a csend helyreállott, s a vitatkozók csak bosszús tekintetökben mutatták egymás iránti érzelmeiket. - A hont oly veszély fenyegeti, melynek legyőzése csak úgy lehetséges, ha erős akarattal kezdet fogunk; s mi gyanúsításokkal töltjük azon pillanatokot, melyeknek mindegyike, jól használva, a hazát számtalan szenvedésektől őrizhetné meg.

- Én nem gyanúsítok senkit - mondá Perényi rosszkedvűen -, tetteket hozok fel; nem tehetek róla, ha azok oly dolgokat bizonyítanak, melyek nem mindenkinek tetszenek.

- S miért hozni fel e tetteket? - viszonzá az előbbi azon lelkesedéssel, mely Bornemisza egyszerű beszédeiben a művészet hiányát oly jól pótolá, s mely éppen azért, mivel a komoly férfiú által szónoki fogásul sohasem használtatott, mindég hatással volt a hallgatóra - minek említeni azokat, mik a jelen viszonyok előidézésére talán alkalmul szolgálhattak, de miknek megváltoztatása hatalmunkban nem áll? A múlt a történeté, s félek, hogy az rólunk, kik e haza kormányában jelenleg nagyobb befolyással bírnak, egykor szigorú ítéletet fog mondani; a mienk csak a jelen, s amennyiben emberektől függ, a jövő, melyet nehéz veszélyek fenyegetnek. Fordítsuk erre figyelmünket, s hárítsunk el mindent, mi köztünk keserűséget idézhetne elő.

Minden nemesebb érzemény, mely több emberek jelenlétében mondatott ki, mindég hatással van a hallgatókra; egyeseknek rossz szándékai, szenvedélyeink s néha szerencsétlen körülmények e hatást sokszor eredménytelenekké teszik; de a nemesebb érzemény, melyet Isten minden emberi kebelbe teremtett, nem engedi, hogy a jobbak szavai legalább első pillanatban meg ne hallgattassanak: az történt Bornemiszával is.

- Jól van - mondá a nádor -, tanácskozzunk tehát. Nem vagyunk együtt valamennyien; szeretném, ha legalább Bánfit és Drágfi Jánost látnám köztünk; azonban mit mi jónak látunk, alkalmasint helyben fog hagyni a többiek által is; s így bátran határozhatunk.

Miután a jelenlevők a király engedelmeiből széket fogtak, a kancellár azzal kezdé a tanácskozást, hogy néhány levelet olvasott fel, melyekben az ország különböző részeinek békétlen állapotáról tudósítanak. Utána Báthori, Buzlai s a többiek közlék vett híreiket; végre Bornemisza mondá el azokat, miket Ártánditól hallott s a rendelkezéseket, melyek azoknak következtében már éjjel tétettek a nádor által. - Mint látszik - így végzé előadását -, a lázadás az ország különböző részeiben előbb ütött ki, mint azt fő vezetői kívánták, s e körülmény ránk nézve kedvező. A keresztetek megtámadása az országra valóban veszélyessé csak úgy válhatott volna, ha azalatt, míg mi készületlenül állunk, ők egész hatalmukat egy ponton egyesítik, részekre oszolva nemcsak önerejüket gyengítik, de amennyiben a nemességet a fenyegető veszélyre figyelmessé teszik, hatalmukat nevelik. Az ország alsó részeire nézve nincs aggodalmam; itt önagysága, a nádor fiát, a váradi püspököt, a bihari nemességet s a temesi grófot a közelgő vészről tudósítván, egyszersmind az erdélyi vajdát szólíttatá fel, hogy seregeivel Báthori István önagysága segítségére siessen. A legnagyobb veszély magát a fővárost fenyegeti, mely, ha a lázadók által megtámadatnék, ellentállni nem képes, főképp miután azok szerint ítélve, miket Pesten tapasztalunk, még a polgárok hűségére sem számíthatunk biztosan. A királyi őrsereg s azon kisszámú csapatok, melyeket néhányan a városban tartunk, a Rákoson álló roppant seregeknek ellentállani nem képesek. A fő kérdés tehát az: mit tegyünk ezen veszély elhárítására? miként biztosítsuk legalább egy időre e várost a lázadók ellen?

- Nézetem szerint legjobb volna, ha helyzetünkről a császárt tudósítanók - mondá hosszabb hallgatás után, midőn látta, hogy senki más szólni nem akar, Buzlai -, a baj, mely e pillanatban hazánkat fenyegeti, Németországban sem ismeretlen. Alig múlt egypár éve, hogy a birodalomban a parasztok szintén fellázadtak, s mint most a mieink a keresztet, úgy ők egy rossz bocskort emelve zászlóul, uraik ellen háborút kezdtek. Hasonló veszély ütött ki Stíriában is, s a németek ez oknál fogva bizonyosan nem fogják tőlünk megtagadni segédüket. Saját hasznuk is azt kívánja, miután tudniok kell, hogy ha a nemesség a világ bármely országában elnyomatott jobbágyságai által, hatalma sehol sem biztos többé.

- Jó lesz, ha a császártól segédelmet kérünk - mondá Ulászló, helybenhagyólag integetve fejével. - A császár egy idő óta jó szomszédunk s frigyeshünk, azonnal követet fogunk küldeni.

- Talán sokkal célszerűbb volna, ha a lengyel királyt szólítanók fel - szólt Palóczi, ki részint, mivel jószágai Zemplénben feküdtek, részint, mert mint Zápolyának barátja a lengyel szövetséghez színtűgy ragaszkodott, mint Buzlai a császárhoz -, saját testvéreire felséged legbiztosabban számíthat, azonkívül Borbála királyné ereiben magyar vér buzog, s a nagy Zápolya István leánya rá fogja bírni férjét, ha az nem akarná is, hogy hazánknak segédül legyen.

- Jól van - mondá ismét a király, helybenhagyást intve fejével -, fel fogjuk szólítani kedves testvérünket is.

- Távol legyen tőlem, hogy a lengyel felség jóindulatán kételkedném - szólt itt közbe Szakmári, ki az eddigi vitatkozásokban részt nem vett, s ki finom arcának nyájas - arra, hogy bizodalmat gerjessen, talán nagyon is nyájas - kifejezését kezdettől fogva változatlanul megtartá -, nem szenved kétséget, hogy Zsigmond király, mihelyt szerencsétlen helyzetünk híre hozzá jut, azonnal segítségünkre siet; de mikor fog ezen hír hozzá eljutni, s mennyi nehézséggel jár Lengyelországban nagyobb hadsereg összegyűjtése? meddig tart, míg seregeivel ide eljuthat? holott a német császár közelünkben van, seregeinek egy része, ágyúk s hadikészületek a Dunán pár nap alatt nálunk lehetnek...

- Csak az a kérdés - vágott szavába gúnyoló hangan Frangepán -, ha e seregek s hadikészületek pár nap alatt nálunk lehetnek, a pécsi püspök önagysága számítása szerint mennyi idő fog kelleni, hogy azok, ha rájuk többé szükség nincs, ismét visszavitessenek; ismeretes dolog lévén, miszerint a Dunán fölfelé sokkal nehezebb az út, s Miksa császár, ki magát egész életén át Magyarország törvényes királyának képzelé, ki az országot többször fegyveres erővel megtámadta, talán ezúttal nemigen fog visszasietni, főképp ha néhány kedves barát által, kik úgy hiszem, nem fognak hiányozni, magyar vendégszeretettel itt tartóztatik.

Magára Szakmárra e szavak semmi látszó benyomást nem ténének. Bakácsnak ildomos növendéke jól tudá, hogy a hatalom, mellyel mások fölött bírni akarunk, csak saját szabadságunk árán vásároltathatik meg, s hogy, ki sokaknak parancsolni akar, nem engedhet soha önszenvedélyeinek. A kancellár nyugodtan maradt, mint azelőtt, s legföllebb egy gyenge, majdnem észrevehetetlen mosoly, mely ajkai körül lebegett, mutatá, hogy a célzott sértést megértette; annyival nagyobb vala a hatás, melyet Frangepán szavai Buzlaira ténének. A büszke tolnai nem tartozott azon emberek közé, kik bármi sértést ildomosságból el szoktak tűrni. Míveletlen, mint kortársainak nagyobb része, ő legalább míveletlenségével megtartá egyeneslelkűségét is. Az ausztriai szövetségnek nem volt buzgóbb pártolója, mint ő. Nyíltan, mint férfhoz illik, bevallá nézeteit: s valamint ifjúságában Miksa császár mellett Ulászló ellen fegyvert fogott: úgy most szabadon hirdeté akárki előtt, hogy felfogása szerint, az országra nem kívánatosb semmi, mint ha Ulászló s Miksa gyermekei között házasság által állandó szövetség köttetik, s azon esetre, ha Lajos mag nélkül halna ki, a magyar korona Annára s

általa az ausztriai házra száll; de hogy a császárhozi vonzódás őt ily vétkes szándékhoz vezethetné, minőkkel Frangepán szavai vádolni látszanak, azt Buzlairól senki, ki őt ismeré, nem tehette föl. - Ki mer engem, gergellaki Buzlai Mózes, királyom jelenlétében árulással vádolni? - kiáltá felugorva székéről, s Frangepánhoz közelítve.

- Mérsékelj magadat, barátom - mondá Szakmári s Bornemisza majdnem egyszerre, midőn őt visszatartóztatták.

- Hagyjatok! - szólt emez a legnagyobb indulattal - hadd kérdezzem még egyszer e nagy érsek urat: honnan tudja, hogy Buzlai Mózes az országot a császárnak el akarta árulni? E hajbecsületben öszült meg, s én tűrni nem fogom, hogy bárki által megbecsteleníttessék; s ha mindjárt száz római patríciustól venné származását, s kalocsai érsek helyett pápa volna is! Vagy adja okát szavainak, vagy vegye vissza.

Frangepán szavai inkább Szakmárirra, mint Buzlaira valának irányozva; az érsek azonban, ki egész életén át inkább családjá pezsgő vérének, mint apostoli béketűrésnek adta bizonyosságát, ekképp megtámadtatva, nem akará visszavenni szavait, hanem éles hangon csak azt jegyzé meg, miszerint a főajtónálló hívségén s hazafiúi szándékán ugyan nem kételkedik, hogy azonban vannak esetek, hol a legtisztább szándék sem őrzi meg az embert oly irány követésétől, mely a hazát örökre megronthatja; s hogy saját meggyőződése szerint, örök rabigát készít a magyarnak, ki a jelen pillanatban vagy bármikor megengedi, hogy Miksa császár vagy utódai seregestől az országba jöjjenek.

- S az én vagyok, nemde? - kiálta ismét az előbbi - én, Buzlai Mózes, kinek ősei Árpáddal jöttek az országba? S azok, kik őfelsége leghívebb szolgáit a lengyel királynál el szokták árulgatni; kik a lengyel követ hatalmas pártfogása által akarnak kancellárokká lenni;<sup>75</sup> kik e hazát Lengyelország egyik tartományává szeretnék változtatni, s szívesen látnák, ha felséges királyunk testvérének gyámsága alá kerülne, mert hisz e testvér Zápolya János nővérét vette feleségül; kik igen célszerűnek tartanák, ha a magyar király leányának bizonyos szepesi gróf udvaránál keresne férjet: ezek, ó, ezek, nemde, a hon leghívebb fiai?! ezek az ország nagyságát, dicsőségét tüzték ki célokul!

Buzlai s Frangepán szenvedélyessége mellett még inkább elkeseríték a vitatkozást Szakmári hideg, gúnyoló modora, mellyel Buzlait segíté, s a heveség, mellyel Palóczy Zápolyát magasztalá. Tetőpontjára hágott az elkeseredés és düh, mellyel a két ellenkező párt képviselői az ország elárulását egymásnak szemére hányták; s hosszas ideig sikertelen volt fáradozása azoknak, kik vagy annál fogva, mert pártérdek nélkül csak az ország javát viselték szíveiken, mint Bornemisza, vagy mivel, mint Bakács s az országbíró, ily viszálykodásoknak, főképp a jelen körülmények között, veszélyességét belátták, a felindult kedélyek lecsillapításán iparkodtak.

A király maga ez idő közben szótlanul ült; érzelmeit, melyeknek kifejezésére, mint máskor, úgy most sem bírt elég bátorsággal, csak a könyörgő tekintet mutatá, mellyel a vitatkozók közül majd egyikre, majd a másikra veté szemeit. Ki e pillanatban a szobába lép, s azokat, kiknek kormányára az ég e haza sorsát bízá, együtt látja, az a jövőt előre sejdítheté, s meggyőződheték, hogy e nemzetnek oly hamar bekövetkezett veszte nem a sors mostohaságának vagy a mozlimok hatalmának s nem is azon közönyösségnek tulajdonítható, mellyel a nyugot nemzetei a magyarnak, a művelt világ ez eleven bástyájának lerontását tekinték, hanem egyedül azoknak, kik a magyart függetlensége végkorában vesztéhez vezették.

- Az istenért, urak! - szólt végre Bornemisza fájdalmasan - hová vezetnek ily vitatkozások?

- Az nekem mindegy! - mondá Frangepán indulattal - szép beszédek által én magamat elámíttatni nem akarom. Ha az országnak segédre van szüksége, keresse ott, hol azt keresnie kell, azon nemzetnél, mely valamint a török ellen, úgy mindég természetes szövetségese, s melynek királyát a miénkhez vér kötelékei láncolják. Én, Frangepán György, tűrni nem fogom, hogy a császár az országba hívassék, s lesznek, tudom, kik velem e részben egyetértenek, s készebbek fegyvert fogni, hogysem a németet határainkon bebocsássák.

- De szükség-e ez? - kérdé Bornemisza, miután a zaj, mely Frangepán szavaira támadt, kissé csillapodott - miért folyamodjunk más nemzetek segítségéért? nincsenek-e e hazának saját fiai, kik azt szükség esetén védelmezhetik? vagy azt gondolja valaki, hogy azon esetre, ha az erő minmagunkból csakugyan annyira kiveszett volna, hogy önvédelemre többé képesek nem vagyunk, a süllyedő birodalmat a lengyel vagy német szövetség fel fogja tartani? mintha egy nemzet mások kegyelméből fennállhatna! s mintha oly szövetség, melyre viszonyok által kényszerítettünk, egyéb volna a szolgaság egy neménél? ki látta, hogy a gazda, ha háza meggyulladt, mielőtt az oltáshoz fogna, előbb harmadik szomszédjához fut segítségül? Ez helyzetünk! viszonyainkban minden segítség későn jőne. Egy van, mire támaszkodhatunk: saját erőnk.

Bornemisza ezen szavai a nyugalmat rövid időre helyreállíták. Miután a nádor kimondá hogy sem a császár, sem a lengyel király nem fognak segítségért kéretni: Ulászló szokott módja szerint helybehagyá e tanácsot is, s a vitatkozás főtárgya elmozdítván, a tanácskozás újra folytatott.

De a nyugalom ismét nem tartott sokáig.

Minden jelenlevőknek meggyőződése szerint célszerű vala, hogy a lázadók ellen viendő hadnak vezetése egy férfira bízassék: s miután a nádor e terhes kötelességet, mely hivatalánál fogva őt illeté, beteges állapota miatt el nem fogadhatá, új s még keserűbb vita támadt aziránt: kire bízassék az? Frangepán és Palóczi átlátva a befolyást, melyet az ügynek célszerű vezetése adhat, az egyetlen lehető vezérnek Zápolyát hirdeté, ki részint saját hatalma, részint azon nagy hadi erő által, mely mint erdélyi vajdának kezeiben van, a lázadást könnyen elnyomhatja; míg a nádor s vele a többiek, nehogy a vajdának úgyszólván túlnyomó befolyása ezáltal újra növekedjék, a vezérséget Báthori István temesi grófra tarták bízandónak. - Új szemrehányások és gyanúsítások váltottak. Egyrésztől Báthori, másiktól a Zápolya család határtalan nagyra-  
vágását említették. A vádra: miszerint némelyek minden hatalmat szívesen Zápolya kezében központosítának, hogy ez, a királyság lényegével bírva, könnyebben elérhesse a koronát, mely után annyira vágyódik: Frangepán s Palóczi azzal feleltek, hogy sokan inkább elveszni látnák hazájokat, mint annak megmentését az utált Zápolyának köszönnék, kit csak azért gyűlölnék, mert őt érdemeiben utol nem érhetik; szóval, a kölcsönös ingerültség annyira ment, hogy mindenki átlátván a tanácskozás folytatásának lehetetlenségét, örömmel elfogadá Bakács indítványát, miszerint az másnapra halasztassék. - Holnapig úgy hiszem, nagyságtok át fogják látni, hogy, mint előre mondtam, e baj korántsem oly nagy, mint azt némelyek hirdetik - mondá a bíbornok. - Ha a Rákoson összegyűlt nép a király nevében felszólíttatik: hogy azok, kik nem általam, hanem később vétettek fel a keresztesek sorai közé, azonnal térjenek vissza előbbi lakhelyeikre: jótállok, az oly roppantnak látszó veszély vajmi parányira fog összeolvadni. Ha a jobbágyok között itt-ott még ellenszegülés tapasztaltatnék, annak elnyomására az egyes megyék főispánjai, az ország alsó részeiben a temesi gróf, Erdély határszélén a vajda elég hatalommal bírnak. Az általam ajánlott lépés eredményeit meg kell várnunk mindenesetre. Ha csalódtam, újra tanácskozhatunk, s pedig őfelsége minden tanácsnokaival egyetemben, nehogy azzal vádoltassunk, miszerint mi, püspökök és főurak mindenben magunk, a nemesség kizárásával határozunk.



Mit Bakács a létező veszély könnyű elhárításáról mondott, az talán senkit sem győzött meg: de mindenik örült, hogy a jelen kellemetlen vitatkozásoknak bármi módon vége vettetik. A király szokása szerint ismét helybenhagyását jelenté ki: s a jelenvoltak egymás után távozva, őt Bakáccsal s Bornemiszával hagyák.

- Istenem! mi lesz belőlünk? - sóhajtott a király, midőn magát e két leghívebb tanácsosával magányosan látá.

- Legyen felséged tökéletesen nyugodtan - mondá a bíbornok -, a veszély, ha csakugyan létezik, nem felséged trónját, hanem inkább annak eddigi ellenségeit fenyegeti. De el kell hárítanunk e veszélyt. Felséged engedelmevel sürgönyöket fogok küldeni a cseh és morva sereg elébe, hogy az ország hátáiról minden lehető sietséggel ide vonuljanak.

- Jó lesz - mondá a király.

- Azoknak, kik, habár eddig elcsábítva, valami gonosztettet követtek el, de a felszólítás után három nap alatt kötelességeikhez visszatérnek, felséged nevében teljes bűnbocsánat fog ígértetni. Nincs mitől tartanunk - folytatá a bíbornok, miután a király ez utóbbi tanácsára is kijelenté helybenhagyását -, Erdődi Péter öcsém mindazon seregekkel, melyek jószágaimból kikerülnek, már közelít; velök s azon haddal, melyet felséged tartományaiból várunk, minden megtámadásnak ellentállhatunk. Felséged az Erdődiekben trónjának legbuzgóbb pártolóit fogja találni mindég. - S ezzel Bakács, kiben a szokatlan fölgerjedés, mellyel szólt, színlett nyugalmit meghazudtolá, mélyen meghajtva magát, távozott.

- Hiszi-e kigyelmed - mondá a király Bornemiszához fordulva -, hogy, mint őeminenciája mondá, ellent fogunk állhatni elleneinknek?

- El fogunk követni mindent, hogy tessük, s talán Isten megáldja törekvéseinket! - mondá emez biztató hangon.

- Úgy van, barátom - szólt a király -, Isten meg fogja segíteni törekvéseinket. Hozzá fogok folyamodni. Szent Vencel, kinek segédét éltemben sokszor tapasztalám s Szent István, ez ország patrónusa, segíteni fognak bajainkon.

A király arcain a legerősebb bizodalom vala kifejezve. Vencelt hívá, s kis imádságos könyvét kezébe véve a templomba készült. - Nem jön velem? - szólt ismét Bornemiszához fordulva.

- Annyit kell végeznem még ma reggel, hogy nem kísérhetem felségedet - válaszolta emez.

- Amint akarja - mondá Ulászló -, de bármit tegyünk, világi bölcsesség nem segít bajainkon; valódi segítség csak felülről jő. - S a király, Vencelre támaszkodva, szokott lassúságával az ajtó felé ballagott.

Bornemiszta egy ideig szomorúan nézett a távozó után, s mélyen felsóhajtván, néhány perc után szinte távozott.<sup>76</sup>

Midőn Ártándi elment, Klári szobájába sietett, s apját találta ott, ki őt szokatlan komolysággal kérde: miért nem fekszik már ágyában ily késő éjszaka? A hölgy félénkségével menté magát. Tudván, hogy apja s a férficselédek a házat elhagyák, midőn éppen le akart feküdni, mindazon szörnyű dolgok eszébe jutottak, miket utolsó időben hallott, s azért inkább Erzsi szobájában tölté az éjszakát, nyugtalanul s álom nélkül, mint mondá, ott is; mert éppen midőn le akart feküdni, apját hallá annyi idegennel visszajönni. S noha e mentség Klári bátor jellemével nem egészen fért össze, Szaleresi nem kétkedett leánya előadásán. Nagyobb benyomást tett lelkére az, mit Kláiról Lőrinc mondott, s mihelyt a gazdasszony a szobát elhagyá, kitárta leánya előtt szívének e legnehezebb aggodalmát.

Hogy Ártándi a hölgy szívét nem hagyá közönyösen, azt gyaníttatá a pirosság, mely Klári arcát, midőn kedvese említettett, rögtön elfutotta; s Szaleresi bármennyire aggódott is e felfödözésen, melyet minden szomszédai között csak ő maga nem tett mostanig, sokkal természetesebbnek találta leánya hajlandóságát, hogysem neki szemrehányásokat tegyen; csak a jövő veszélyektől akará megőrizni, s erre, úgy hívé, tanácsai elég jókor érkeznek. A könnyeket, melyek Klári arcain e beszélgetés közt lepereregtek, Szaleresi azon hatásnak tulajdonítá, melyet az apai intések tettek a leányra.

- Ne sírj, kedves jó leányom - mondá mélyen meghatva, midőn könnyező gyermekét kebléhez szorítá -, lám, hisz én nem neheztelek rád. Ártándi Pál szép, nemeslelkű ifjú. Sok köszönettel tartozunk neki, s természetesnek találom, ha külseje rád hatással volt. De ki kell szakítani képét szívedből, Klárim! Ő nemes, te polgárleány vagy; igaz, nem a szegényeknek egyike s talán maholnap bíró leánya, de mégis polgárleány, s polgár és nemes nem férnek össze. Minden szépséged mellett sem versenyezhetsz Telegdi Frusínával. - S Szaleresi elbeszélé, miszerint Ártándi Frusínával jegyben jár; s ha Klári s ő között polgári helyzetre nézve különbség nem léteznék is, szerelme nem kevésbé reménytelen volna, mint most.

- Az nem igaz - szakítá félbe Klári apja szavait, szenvedélyében lángoló arccal -, aljas rágalom, semmi más!

- Micsoda rágalom? - kérdé emez bámulva.

- Az, hogy Ártándi Telegdi leányával jegyben jár - válaszolt Klári. - Egy szó sem igaz az egészről, magától Ártánditól tudom. - Apám - folytatá rövid szünet után, miközben a fájdalom tekintetből, melyet apja rávetett, észrevevé, hogy magát szenvedélyessége által elárulta -, ne félj, hogy reményekkel ámítom magamat. Én Ártándit szeretem. Észrevevéd, s nincs miért tagadjam. Ha kíváncsnék, bevallanám nyíltan az egész világ előtt, s nem fog találkozni, ki mondani merészlené, hogy szívem érdemetlenért lángol; de ismerem az áthághatlan válaszfalat, mely köztem s közötté emelkedik, s nem is vágyódom oly szerencse után, mely neki több áldozatokba kerülne, mint amelyeket én szerelemmel kipótolhatnék.

- Kedves leányom - mondá Szaleresi fájdalmasan -, miért nem tártad ki előbb szívedet apád előtt?

- Előbb vagy most, mindegy - válaszolt Klári lelkesülve -, azon pillanatban, midőn őt először láttam, sorsom el vala határozva; midőn megmentve általa, szemeimet hozzá emelém fel, s köszönni akartam: szívemet egyszerre mondhatlan érzemény tölté el, mintha egy belső szó mondaná, hogy az élet, melyet neki köszönök, ezentúl az övé leend.

- Ismerem szenvedélyességedet - mondá Szaleresi -, de légy nyugodt, leányom, idővel...

- Soha, soha, apám! - szakítá félbe a szólót leánya. - Társaim könnyelműnek mondanak, s talán az valék; hiúnak neveztek, s igazuk lehetett ebben is: de leányod nem a régi többé; szívem határozatlan vágyainak tárgyát feltalálta, s nem változik többé. Ne búsulj - tevé hozzá, nyájasan apjához simulva, midőn észrevevé a szomorúságot, mellyel szemei rajta függtek -, én boldog vagyok, ezerszerre boldogabb, mint valaha éltemben!

- Igen, hogy idővel annál szerencsétlenebb légy - mondá emez.

- Ne tarts ettől, atyám - folytató az előbbi -, voltak idők, mikor az érzemény, mely keblemet tölti, szerencsétlenné tehetett volna; miért tagadjam?... volt idő, mikor meg nem elégedve helyzetemmel, magasabb állás után vágyódtam, mikor én, a polgárleány, irigy szemekkel tekinték azon úri hölgyekre, kiktől egy tekintet a tornázó bajnokot bámulatos tettekre lelkesíti; egy szó, a csatából visszatérő vitéz előtt a legszebb jutalomnak látszik. A fényes kör, melyben ők mozognak, nekem polgári létlemnél szebbnek látszott, s felvágyódtam hozzája, hacsak azért is, hogy magasságomban, mint a pacsirta, vígabban zengjem el örömeimet. Ez időben Ártándi neve, birtoka s magasabb állása hatással lettek volna rám, s a gondolat, hogy mindezeket vele nem oszthatom, keserűséggel töltötte volna lelkemet; de ez idő elmúlt. Nem irigylem többé sorsát senkinek, nem vágyódom semmi után. Minek nekem fény, ha őt ragyogni látom? minek név, ha az övé dicsőíttetik?

- S tudja-e Ártándi szerelmedet? - kérdé apja.

Klári, ki eddig is csak azért szólt apja előtt szerelméről, mert érzelmei által akaratlanul elragadtatott, nem akará jobban fölleplezni titkait, s válaszul adá, hogy érzelmét Ártándi előtt mindég eltitkolta.

- S bámulhatod-e azután - mondá Szaleresi -, ha Ártándi Pál, nem is ismerve érzelmeidet, apja kívánságát teljesíti, s Telegdi Frusinát nőül kéri? Frusina bájoló teremtés.

- Ez nem lehet, apám! - kiálta Klári, fájdalomban elfojtott hangon, s nyakába borult.

Szaleresi ismeré leánya szenvedélyességét, s célszerűbbnek tartá, ha a beszélgetést e pillanatban nem folytatja tovább. Klári előadása szerint, melynek valóságán nem kételkedett, szerelme csak saját szívének titka volt; minek vitatkozzék komoly okokkal oly szenvedély ellen, melyet a hölgy maga reménytelennek mond, s melyen, mint minden hasonló érzelmen, csak egy, de annyival biztosabb orvos - az idő - segíthet. Miután tehát leányát nyugodtabbnak látá, kérte: feküdjék le; s maga a táborba sietett, hol jelenléte által a lázadás kitörését még talán akadályoztatni reménylő, azon emberek sorába tartozván, kik, midőn jelen az alkalom, gyöngeségök miatt soha befolyásukkal élni nem tudnak, de kik, mivel hiúk, annyival többet építenek befolyásukra, oly pillanatokban, midőn azzal élni alkalmuk nincs.

Klári, magára hagyatva, szabadon átengedé magát érzelmeinek, melyek annál fájdalmasabban törtek ki most, minél több erőlködésébe került azoknak eltitkolása, midőn apjával szólt. Klári nem szokta meg a titkolódzást. A gazdag polgári háznak egyetlen gyermeke, bálványozásig szeretve apja által, ki benne élte reményét, s mióta neje meghalt, legfőbb örömét találta, hódolóktól körülvéve saját körében, hol, mint a városnak nemcsak legszebb, de leggazdagabb polgárleánya, száz ifjú sóvárgott birtoka után; figyelmet gerjesztve a felsőbb osztályok ifjai között is, kik őt csak a szép Klárinak nevezték; Szaleresi leánya eddig szabadon mondá ki érzeményeit. Először életében nem tehette ezt, s ez maga mondhatlan fájdalommal töltötte keblét. - Titkolódnom kell - mondá elkeseredve, magában -, alávaló szolgálóként hazudnom, hogy apámat megkíméljem azon fájdalomtól, melyet különben miattam érzene. Szerelmemet nem tagadhattam meg, bevallanám, habár élttem függene is tőle; de ha tudná - s a hölgy szomorú gondolatokba merült.

Fölnyitá ablakát, s kinézett. A fölkelő nap első sugárait veté a budai hegyekre, hová a várfalnál magasabb ablakából láthatott; Szent Gellért kápolnáján, mintha lángok borítanák, csillogva állt a nagy rézkereszt, s a Duna kék tüköre nyugodtan terült el a városok között. Minden hallgatott. Csak a folyón áthangzó harangszó, mely a logodi templomból a híveket első misére hívá, s a háztetőkön rakott fészkeikből a nap első sugárainál kisdedeiknek eleséget keresni siető fecskék vidám csevegése szakítá félbe a csendet. Úgy látszott, mintha csupán az ájtatosság s a szeretet ébredtek volna fel a tájon, hol a munkás élet lármás zaja még hallgatott.

Klári soká nézte a bájoló képet, mely előtte elterült, s nyugodtabbnak érzé magát. A friss korányi szellő, mely a folyón átszállva, sima tükörén ezer csillogó kis habokat sodort, meghűté égő arcát is, s a fény, mely látókörén elterjedett, reményt sugárza bús lelkébe is. De a vigasztalás s nyugalom, melyet a természet szépségeinek köszönünk, nem tart soká; s valamint a folyón s a városnak utcáiban lassanként több élet és zaj támadt, úgy Klári keblében is újra feltámadtak az érzések s aggodalmak, mikről, a korány szemléletén elandalodva, pillanatokra megfeledkezett.

- Tépjem ki szívemből szerelmemet - így folytak gondolatai -, atyám azt mondá. De miért? ki rontja meg szándékosan ön boldogságát? ki vágja ki gyökerét a fának, melyen élte virágai teremnek? Szerelmem reménytelen... reménytelen! és miért? Nem szerethetem-e őt? nem fogom-e őt szerethetni egész életemen át? nem vagyok-e meggyőződve, hogy ez érzemény viszonztatik? s mi egyebet remélhetnek? Nem kellene nekem neve, birtoka s a fényes állás, melyet mint neje a világban elfoglalhatnék; sőt jó, hogy ezeket nem oszthatja velem; ha lelkem nyugalomát, atyám reményeit, jó nevemet, mindent odaadok, s érte csak szerelmét kívánom: nem kettősen enyém-e a kincs, melyet oly drága áron vásároltam?

Az ember néha bizonyos meggyőződésre szeretné kényszeríteni magát, s ilyen vala Klárira nézve az, hogy Ártándi szerelménél egyebet nem kíván; de belső érzeménye ellenállt az erőlködésnek, s akaratlanul eszébe jutott azon szerencse, melyet mint Ártándi neje várhatna. S miért nem remélhetné ő ezt? Nem volt-e száz eset, hogy egyes férfiak, túllépve osztályuk előítéletein, polgárleányokat vezettek az oltárhoz, s őket magas állásuk minden élvezeteiben részesíték? S miért ne tehetné ezt Ártándi? Nem ígérte, sőt úgy beszélt mindég, mintha ezt tenni nem akarná. De ki tudja? talán csak próbára akarta tenni kedvesét, s ha majd szerelme tisztaságáról meggyőződött, ha ismerni tanulta egész becsében e szívet, mely magát föltétlenül nekiadá: akkor lerántja a fátyolt, mellyel föltételét eddig takarta, s oltárhoz vezeti boldog mátkáját! Miért ne volna ez lehetséges? hisz az előtt, ki még határtalan szerelmet hisz, sok dolog valószínűnek látszik. - Klári egy ideig dobogó szívvel egészen e boldog gondolatoknak engedé magát által. Már Ártándi karjain az oltárnál képzelé magát, körülötte bámuló sokaság, a kevély úrhölgyek irigy tekintete rajta függ, ősz apja arcain öröm ragyog, a ház barátai meglepéssel látják fölemeltetését; Klári ábrándjaiban látá mindezt. Majd ünnepélyes tornánál képzelé magát, hol férje minden szemet magára von, és szerető tekintetekkel mégis csak kedvesén függ; majd Ártándi várában - képzelődés között fellázadt agyán egy egész élet örömei vonultak át, s ő mondhatlan boldognak érezé magát. - Ó, ha szeretne! - szólt végre fájdalmasan, midőn jelen helyzete ismét eszébe jutott - ha igazán szeretne, nem lehetne-e mindez való? nem függ-e mindez tőle? s bízhatom-e szerelmében, ha eszembe jut, mi boldoggá tehetne, s hogy nem teszem azzá?!

Klári gondolatai itt új, fájdalmas irányt vevének. Elkövetett mindent, hogy a lelkében önkéntelenül támadt kételyt elűzze magától. Elsorolá emlékezetében mindazon okokat, melyek Ártándit ily cselekvéstől visszatartóztathatnák. - Ó, de ha szeretne! - így szólt belszózata mindég - ha igazán szeretne, mindezen okok nem tartóztathatnák őt vissza attól, hogy kedvesét boldogítsa. Neve! igen, de hát nem az ő neve-e az, melyet csak saját tettei

dicsőíthetnek, s melynek felmagasztalására nejének fényes címei nem szükségesek. Apjának kívánata! mi ez azon meggyőződéshez képest, hogy kit szeret, azt boldogíthatná? A világ! de én kérdezősködtem-e a világ ítéletéről, midőn magamat nekiadám? Eszembe jutott-e állásom, jó hírem, életemnek egész jövője? eszembe jutott-e egyéb, mint hogy őt szeretem s boldoggá tehetem, ha csak egy percre is? ez egy boldog pillanat nem látszék drágán vásárlottnak, ha egész életem reményeit adom is érte; s ő? Ó, ha igazán szeretne! - A szerencsétlen hölgy mindég inkább elmélyedett e gondolatokba. Ha igaz volna, mit apja mondott. Sokszor hallá másoktól is, hogy Pál Telegdi Frusinával jegyben jár. Ha e hír valósulna! - De nem, az nem lehet! - vigasztalá önmagát; nem kérdeztem-e őt csak még tegnapelőtt? - s ő becsületére esküdött, hogy szava Frusinának lekötve nincs. S ha mégis úgy lenne! ha megcsalt, s ha az, minek én ősz apám nyugalmát, házam becsületét áldoztam fel, neki csak időtöltés, csak mulatságos kaland vala, melyről társai között kérkedve szólhat; ha, míg szívemben nem volt más érzemény, mint szerelem, agyamban más gondolat, mint miként boldogítsam, ő a hiszékeny polgárleánnyal csak tréfát űzött: akkor, akkor jaj neki - mondá a legnagyobb indulattal felugorva székéről -, neki s annak, ki miatt e szívet magától elvetette!

Ki Klárit most látja, midőn lángoló arcokkal, szemét ég felé emelve, ablakánál áll, a kifejezésből, mely kedves vonásait csaknem ijesztökké tévé, meggyőződhetett, hogy e kebelben nemcsak nyájas érzelem, de hatalmas indulatok csirái szunnyadoznak. De a szenvedélyek fergetege nem tartott sokáig. Újra kedvesének képe támadt fel lelkében; s a gondolat, hogy iránta igazságtalan volt, s hogy nemes szívéen egy percig kételkedett, mondhatlan bánattal tölté kebelét. - Bocsáss meg, kedvesem! - szólt kitörő fájdalomában - bocsáss meg az örültnek, ki rajtad kételkedni mert. Nagyobb kincs szerelmed, hogysem magamat birtokában nyugodtnak érezhetném. - S Klári székére veté magát, s kezeivel takarva szeméit, sírt keservesen.

Így találta őt Erzsi, a gazdasszony, ki, miután ura a táborba ment, halk léptekkel Klári ajtájához lopódzva, rövid hallgatódzás után egyszerre bedugta fejét.

- Uramfia! mi történt? - kiálta Erzsi, midőn Klárit, kit ágyában gondolt, az ablaknál sírva találta. Hozzásietett. - Talán csak Ambrus gazda nem vette észre - úgymond -, hogy Pál úrfi az éjjel e háznál volt?

Klári tagadólag rázta fejét.

- Vagy talán rosszul érzi magát, kedves Klárikám?

A hölgy ismét csak fejét rázta.

- De az istenért! mi történt? bizony szép fekete szemei elvesztik fényöket, ha annyit sír.

A viszony, mely Klári s a gazdasszony között létezett, nem vala olyan, minő cseléd s asszonya között közönségesen található. Jókor megfosztva anyjától, Klári ezen személy ápolása alatt nőtt fel, s valamint már gyermekkorában, úgy most, mióta Erzsébetben szerelmének pártolóját találta, iránta teljes, majdnem gyermeki bizalommal viseltetett. Nem titkolá tehát keservének okát most sem ez egyetlen tanácsadója előtt, hanem zokogva elmondá, mit apjától Ártándiról hallott.

- S ez az egész? - mondá Erzsi, nyájasan simogatva a szép hölgy képét - s ezért sír, Klárikám? Nem hallottuk-e ezt már többször? s ki fogja hinni e képtelenséget?

- Miért képtelenség? A férfiakban nincs hűség! sokszor mondtad magad, Erzsím.

- S az igaz is, amennyiben a hívség keresztyén erény, s áldozatba kerül - válaszolt az előbbi -, de aki oly szép, mint maga, Klárikám, nyugodt lehet. Hisz az istenért - folytatá, míg szemei a bájló leányon függtek -, nincs férfi a világon, ki, ha e szemek közé nézett, s ez ajkakat egyszer megcsókolta, hívtelenné tudna válni.

- Frusina is szép - mondá Klári, még mindig nyugtalanul.

- Szép, szép, megengedem - válaszolt Erzsi -, az úri kisasszonyok között nincs párja. Nem is csuda: fején drága párta, nyakán gyémánték, bársony- s patyolatruha; így könnyű szépnek lenni, főképp ha az ember tárnok leánya, s az ország legfőbb családihoz tartozik. De próbáljon csak egyszer felöltözködni mint polgárleány, s majd meglátjuk. Hisz húsvétvasárnap együtt voltunk a templomban, ő felcifrázva, mint egy királyné, magának, Klárikám, csak a velencei aranylánc volt nyakán, melyet boldogult édesanyjától örökölt, s mégis, ne üdvözljek, ha, mikor a templomba léptünk, az egész világ nem ránk nézett. - „Ez a szép Klári, Szaleresi gyönyörű leánya!” - ezt hallottuk mindenfelől, mielőtt jöttünk, mintha Frusina nem is volt volna a templomban. Az egész világ csak velünk foglalatzkodott, s a kevély Bebek Katalin leányasszony, kivel Frusina a templomba jött, csaknem megpukkadt mérgében győzelmünk fölött.

Ezen s ehhez hasonló vigasztalások nem hangoztak ugyan el hatástalanul, azonban Klári nem nyerte vissza előbbi vidorságát, s lelkét bús sejdítések tölték el. A gondolat, hogy szerelme Ártándi által egész mértékben nem viszonztatik, mely mintegy véletlenül lelkében támadott, újra meg újra visszatért; s mennyivel többet gondolt kedvesének egész magaviseletére, annival több valószínűséget nyertek kételyei. - Ha valóban szeretne - így szólt végre Erzsi-hez, ki vigasztalásainak csekély sikere miatt szinte neheztelni kezdett -, miért nem vehetne el?

- Ah, ez hát a bökkenő? - mondá Erzsi mosolyogva. - Gondoltam. Mindjárt, mielőtt Pál úrfi házukhoz jött, azon kezdtem töprenkedni: mi lesz ebből, ha az úrfi Klárit nem veszi el? Mert mint boldogult férjem, Isten nyugtassa, mondani szokta: lánynak nem is szerelem, ha nem vezet házassághoz. Az átkozott, Isten nyugtassa, pajkosságában még többet mondott, azt tudniillik: hogy asszonynak meg nem is házasság, ha nem vezet új szerelemhez. De ezt hagyjuk abba. Amint mondtam, mielőtt Pál úrfi a házhoz jött, sokat gondolkoztam a dolgon; s ha ő nem lett volna oly igen szép, ha maga, Klárikám, nem lett volna oly igen szerelmes, bizony megsúgtam volna Ambrus gazdának az egészet; de ezen most, hál' Istennek, túl vagyunk; s minthogy Pál úrfi magát, Klárikám, bizonyosan elveszi, áldom Istenemet, hogy idő előtt nem locsogtam.

- Ő elvesz engem? - mit beszélsz, Erzsi? - kérde a hölgy.

- Nos, miért ne venné el - szólt az előbbi szinte bámulva -, hisz a házasságnak nincsenek többé akadályai.

- Nincsenek akadályai? - sóhajta Klári - hát az, hogy én polgárleány vagyok s ő nemes? hogy egész családja megbecstelenítve gondolná magát, ha engem nőül vesz, nem elég akadály-e?

Erzsi arcai itt fontos pártfogoló kifejezést vőnek fel. - Hát nem tudja még - mondá rövid szünet után ünnepélyesen -, mik történtek?

Klári bámulva nézett rá.

- Nincs többé osztálykülönbség! - folytatá emez, miután előbb vigyázva körütekintett, halkabban. - Nemes és polgár, úr és szolga, paraszt és nádor, ezentúl mind egyenlő lesz. Fél esztendő múlva azt se fogja tudni senki, országnagy vagy paraszt családjából veszi-e eredetét.

- Hogyan lehetséges ez? - kérde Klári bámulva.

- Azt én nem tudom - válaszolt a másik -, de hogy úgy lesz, azon semmi kétség. Én az egész dolgot legényeinktől tudom, kik egész nap a táborban járnak. Már mindent kicsináltak egymás között. A király s a bíbornok őminenciája megmaradnak helyeiken, a többi mind változik. Dózsa György nádor lesz; testvére Gergely, országbíró, s így tovább; elfelejtettem már az egész sort, csak azt tudom, hogy Ambrus gazda tárnok. Mit mond ehhez, lelkem? Hiszi-e még, hogy Pál úrfi, ha kedves Kláriját tárnok leánya lesz, nem fogja magát boldognak tartani, ha őt nőül veheti? s nem furcsa dolog, hogy e fiatal úri ember mindig csak tárnokok leányaival hozatik szóba?

Klári sokkal józanabb volt, hogysé a keresztesek által célba vett lázadás eredményét oly biztosnak hinné, mint jámbor gazdasszonya; de hogy vezéreik által csakugyan hasonló célok tűzettek ki, azon, a tanácskozás után, melynek véletlenül tanúja volt, kételkednie nem lehetett, s nehéz volna az érzeményeket leírni, melyekkel annak tudása szívét e pillanatban tölté.

Ha azokra emlékezett, miket apjától s Dózsa Gergelytől a tanácskozás közben hallott, borzadnia kelle, mégis a meggyőződés, hogy a gát közte s kedvese között csak így rontathatik le, kíváncsiságot, mitől szíve másképp borzadt volna. Szerelmének érdeke minden egyebet háttérbe szorított. - Meglátod - mondá szomorúan -, nem fog megtörténni, miről beszélsz.

- De Klárikám - szólt Erzsi szinte neheztelve -, már hogy gondolhat ilyeket? hisz maga a király és a bíbornok velünk tartanak; sőt azt mondják, a római pápa is csak különösen e célból hirdetett teljes bűnbocsánatot.

- Apám maga ellenezni fogja; tudod, a mellékszobában voltam, mikor vezértársaival ma éjjel tanácskozott, s ő világosan kimondá, hogy velök tartani nem fog.

- Kényszerítjük - válaszolt Erzsi -, hisz Ambrus gazda sokat nem akar, mi végre mégis megtörténik. A legények is azt mondták, ha másképp nem, erővel visszatartják táborukban, s ha egyszer elkezdették a munkát, ő is velök fog tartani. Később mindenhez hozzááll.

- És nem fog-e Pál ellenségeink között állani? - szólt Klári fájdalmasan - egy zászló alatt Telegdivel? s nem lesz-e a szerencsétlen harc egy új válaszfal köztünk? Ó, Erzsi, én nem várok semmi jót!

- Pál úrfi át fog jönni hozzánk - biztatá az előbbi -, s ami a Telegdieket illeti, az, ki velök jót akarna tenni, azáltal segítene rajtuk, hogy elszöktetné. Hacsak Velencében, hol Thuz úr lakik, vagy valahol Németországban nem találunk menedéket, nem tudom, mi történik velök. Itt nincs maradásuk; a keresztesek, amennyien vannak, romlásukat esküdték. Az elsőket, kiket megtámadnak, a Telegdi ház lesz, mert az öreg István önagysága ellenezte leginkább hadokat. S mit gondol, Klárikám, a Telegdiekkel? hisz már mondtam: Pál úrfi az örületséggig szerelmes; nem adok három órát, s ismét a boltban lesz.

A szót itt kocogás szakította félbe. - Mernék fogadni, az öreg Farkas. Ismerem kocogását - mondá Erzsébet. - No, mit mondtam? - folytató suttozva, miután beszólítottatván, csakugyan Ártándi bajszos követője lépett a szobába. - Ismét levélkével jön. Nem kell-e óriásilag szeretni annak, ki ennyit ír?

Farkasnak jött Klárit nem tölté oly örömmel, mint gazdasszonya a jelen viszonyok között reménylő, sőt fölgerjedt állapotában e váratlan körülmény csak növelé aggodalmát, főképp miután a látszó zavar, mellyel a huszár Klári előtt megjelent, s általában véve egész magaviselete nem látszék jó hírré mutatni.

Farkas azon rendes helyzetek egyikében találá magát, midőn azt, mit forrón óhajtottunk, elérve, először érezzük a nehézségeket, melyekkel kíváncsiságunk teljesítése jár. Valamint még tegnap nem vala buzgóbb óhajta, mint hogy ura által oly levéllel bizassék meg, minőt most

magával hozott: úgy e pillanatban, midőn Klárira nézett, ki őt aggodalomtelt kifejezéssel kérde: mi hírt hozott? bensőképp arról panaszkodott: miért nem szólt inkább ura ön maga kedvesével, s minek küld másokat, hogy tanúi legyenek a fájdalomnak, melyet ő okozott?

- Hát a hír csak az - felele rövid hallgatás után, mely alatt még egy ízben azon gondolkozott, miként teljesítheti megbízását úgy, hogy az Klárinak legkevesebb fájdalmat okozzon -, hogy uralam ma reggel elutazott.

- Elutazott? - kérde Klári ijedten.

- Igen. A nádor önágyása elküldte levelekkel Biharba; másként, úgy hiszem, talán nem is ment volna el.

E hír s főképp Farkas végszavai, melyeket magára nézve kedvezőleg magyarázott, Klárit kissé megnyugtatók. Farkas észrevevé, s kedvezőnek gondolva a pillanatot, a hölgyet elő akará készíteni a rosszabb hírekre. - Ej, az az ifjúság! - szólt fohászkodva - nincs mit bízni benne; ma itt, holnap ott; alig jött, ismét elmegy, bizony nincs mit bízni benne.

Klári annyira fel vala gerjedve, hogy e szavak, bármi távol érintkezésben voltak a gondolattal, mely lelkét gyötré, előtte észrevétlenül nem maradtak. Tekintetében, melyet Farkasra vetett, annyi ijedség, oly mondhatatlan fájdalom vala kifejezve, hogy ez újra fogyni érzé bátorságát, s beszédében elakadt.

- Szegény fiatalság! - szólt közbe Erzsí - mit tehet róla, ha az öregek ide s tova küldözgetik? Hát kiben bíznék az ember, ha nem fiatalokban? hisz az öregnél meg azt sem tudja az ember, nem hal-e meg, mielőtt szavát tartotta?

- Szent igaz! - válaszolt Farkas, szemeit elhatározottan Erzsire függesztve, hogy a hatást, mellyel szavai Klárirra lesznek, ne lássa - az ifjasszonynak igaza van: az öregek meghalnak, de az ifjak meg mindennap másba szerethetnek, és...

- Kendnek még más hírei vannak - szakítá félbe Klári a szólót, felugorva székéről -, az istenért, mondja el hamar, mindjárt!

Farkas, Klári részéről szenvedélyes kitörésekre vala elkészülve; mégis midőn e pillanatban szeme Klári tekintetével találkozott, melyben annyi mondhatatlan fájdalom volt kifejezve, az öreg katona zavarodva a földre sűtő szemeit.

- Szóljon kend hamar; az istenért, kérem, ne gyötrjön tovább! - szólt Klári esdekelve.

- Hát tulajdonképpen nincs semmi, amit mondhatnék - válaszolt amaz zavartan -, csak hogy Pál úrfitól egy levélkét hoztam, és hogy...

- Ide a levéllel! - kiáltott az előbbi, s kiragadva azt Farkas kezéből, ki hozzá még néhány vigasztaló szót akart mondani, olvasni kezdett.

A levélnek tartalma ez vala:

„Hálátlannak, egykori szerelmedre érdemtelennek fogsz talán nevezni, midőn e sorokat olvasod; de bármiként fáj a gondolat, hogy az, kit e világon leginkább szerettem s fogok szeretni, így ítél felőlem: lelkiismeretem mondja, hogy e vádakat inkább érdemleném, ha a valóság bevallásával tovább késném. Nekünk el kell válnunk, Klárim! A boldog csalódás, melynek átengedők magunkat, nem tarthat tovább! ketté kell szakítani a láncot, melytől körülfonva oly boldognak éreztem magamat. Amit hallál, igaz: Telegdi Frusínának jegyese vagyok. Nem szívem választását követem, azt jól tudod te, ki szerelmemet ismered. De vannak viszonyok, melyeket sérteni nem szabad. Atyám becsülete kívánja tőlem, hogy beváltsam szavát, mellyel engem még gyermekkoromban Telegdi leányával eljegyzett; s ha



mindjárt életem boldogságát kívánják el tőlem, midőn ezt teszem: mégsem tagadhatom meg az áldozatot. Hogy szívem szerelme a tied marad; hogy bármi várjon reám, az életnek legboldogabb pillanatai azok leendnek mindég, melyeket szerelmednek emlékeivel tölthetek; hogy legforróbb óhajtásom az marad: vajha irántad határtalan ragaszkodásomat bármikor bebizonyíthassam, minek mondjam mindezt! hisz oly boldogtalan vagyok, hogy javadra nem is kívánhatok mást, mint hogy a szerencsétlent, ki nyugalmadat felzavarta, minél hamarább elfelejtsed, s mindazon szenvedések miatt, melyeket neked szerelmével akaratlanul okozott, ne őt, hanem boldogtalan végzetét átkozd. Isten veled! élj oly boldogul, minővé az szeretne tenni, ki, bárhová vezesse végzete, külső viszonyai által tőled elszakíthatatik, de szívében örökké az marad, aki volt, szerető Pálo.

Ez volt a levél, melyet Pál, mielőtt elutazott, nem csekély kínok közt összefércelt, s melyet tízszer széttépve s újra kezdve, végre a jelen formában csak azért küldött el, mivel egy újnak s még édesebbnek írására ideje nem volt. Ha azonban Pál azt hívé, hogy szavak, bármi mesterileg választva, Klári érzelmeire e pillanatban hatással lehetnek, erősen csalódott. Az egész levélből Klári csak egyet értett, azt, hogy Pál Telegdi Frusinának jegyese. Mi köze volt neki a többihez?! Átfutá a levelet, ajkai elolvasák az érzelgő sorokat, a kifejezéseket, melyekkel kedvese búcsút vett: lelke csak az elválás keserűségét érezte; s midőn a levelet félretéve, szemeit ég felé emelé: arcán csak azon óriási fájdalom kifejezése látszott, melyet a világ minden szónoklata nem vigasztalhatta többé. - Klári első pillanatban nyugodtabban viselé magát, mint szokott szenvedélyessége után ítélve, valaki gondolhatná. A csapás nehezebb volt, hogysen panaszra szót találna. De ki arcainak halotti halványságát s a remegést látta, mely tagjait elfogá: meggyőződhetett, hogy e nyugalom nem érzéketlenségnek eredménye.

- Hát ez volt szerelmed? - szólt végre oly hangon, mely Farkas szemeibe könnyeket facsart - ez a becsület, melyre esküvél, hogy szavad lekötve nincs.

- De az istenért - kérde Erzsi, ki asszonya fölgerjedési okát nem gyanítá -, mi történt, Klárikám? oly halvány, mint a halál.

- Mi történt? - szólt emez keserűen - semmi, mi bámulásodat érdemlené. Egy polgárleány, ki elég bolond volt, hogy magát szerettetni higgye, s egy régi családú nemes úr, ki őt hiszelékenységéért kineveti. Nagynevű úri ember, ki becsületszavára esküszik, hogy senkihez lekötve nincs, s azután írást ad magáról, hogy midőn ezt mondta, hazudott. Csupa mindennapi dolog, amint látod; ha eszed volna, nevetnél rajta.

- Jaj nekem, Klárikám! én nem értem...

- Olvasd magad - folytatá az előbbi, midőn az előtte fekvő levelet felkapva, Erzsinek odanyújtá -, vagy igaz, hova is gondolok, hisz nem tudsz olvasni; ne bánd, jó asszony, ne bánd, hogy nem tanultad, ez csak egy móddal több, melyen az emberek hazudnak.

- S hát e levél? - kérde ismét az előbbi bámulva.

- Azt tudatja velem, hogy nemzeti és vitézlő Ártándi Pál úr nagyságos Telegdi Frusina kisasszonynak jegyese, s hogy eszerint rám s szerelmemre többé nincs szüksége.

- Ez nem lehet! ez tréfa, hazugság! - kiáltott a gazdasszony, fel s alá futva a szobában - kend Farkas is azt mondja, nemde? - s midőn a megszólított e szenvedélyes kérdésekre csak sóhajtásokkal felelt, Erzsi összecsapta kezét. - Hisz ez a legalábbvaló, legszörnyebb tett volna, melyről életemben hallék! - kiálta még szenvedélyesebben. - Bárcsak olvasni tudnék! Klárikám, bizonyosan rosszul olvasta levelét.

- Dehogyan olvastam rosszul! - szólt az előbbi hangon Klári, ki eközben újra a levél olvasásába mélyedett -, nem áll-e itt: hogy az, kit leginkább szeret s fog szeretni, míg élete tart, én

vagyok? ugyanazon szavak, melyeket százszor mondott; hogy legboldogabb pillanatai azok leendenek életében, melyekben rám emlékeznek; hogy legforróbb óhajtása, irántam forró szeretetét bebizonyíthatni; hogy szíve örökre változatlanul ugyanaz marad: s mindezt olyannyira, hogy csupa irántam való szeretetből most Telegdi Frusinát veszi nőül magának; nem világos-e mindez, bolond asszony, hogy oly bámészkodva állsz előttem?!

Farkas szívére a legvadabb indulat kitörései nem hathattak volna úgy, mint e nyugodt kétségbeesés, mely Klári keserű szavaiban szólott; soha keblét ekként feszülni nem érezte. - Ne erőltesse magát a leányasszony - szólott végre érzékenyen -, sírjon inkább, szidjon össze engem, nem bánom; ha könnyebbségére lesz, csapjon valamit fejemhez: csak ne fojtsa magába fájdalmát; Isten engem, megbetegszik.

- Ki mondta kendnek, hogy erőltetem magamat? - szólott Klári sokkal inkább fölgerjedve, hogysen a részvét, melyet a becsületes szolga egyszerű szavai kifejeztek, rá hatással lehetne. - Ura bizonyosan azt hívte, hogy levelére majd hajamat tépem, ki tudja, talán vízbe ugrom, nemde? hogy szerencsétlenségemet elmondva, házról házra futok?... hisz van-e nagyobb szerencsétlenség, mint elhagyni Ártándi Páltól, a szép, a nemeslelkű, a dicső, a páratlan Ártándi Páltól, kinek híre Bihartól Pestig eltölti az egész világot?! s a nemeslelkű úr bizonyosan örvend, ha ezt teszem. Megcsalni egy szegény leányt, hazudni egy egész hónapig, széttépni szívet, mely önmagát adta kezünkbe: mily vitéz tett, mily dicsőség!... De - folytatá mindig növekedő szenvedéllyel - Pál úr igen csalódott! Mondja neki, hogy nyugodt valék, hogy nem sírtam egyetlenegy könnyet sem; mint becsületes ember nem is mondhat mást; lám, szemeim szárazak - mondja: hogy nem szerettem őt, nem is szerettem soha, s csak tréfát űztem vele, s elhagytam volna magam, ha levelével csak pár napig késik; hogy - itt az erővel visszanyomott fájdalom végre kitört egész hatalmával -, hogy meghalok; hisz minek is éljek a világon, ha ő nem szeret többé! - S a boldogtalan leány, képét kezeivel takarva, zokogva támaszkodott az asztalra.

- Az istenért, rosszul lesz! - kiálta Erzsi - friss vízért futok. - S ezzel Farkast, nem kis zavarára, Klárral magányosan hagyta a szobában. Az öreg katona mélyen meg volt hatva; de sem vigasztalásai - minő például az vala, hogy föl se vegye, katonadolog, nagyobb bajt is látott, s nemcsak Pál úrfi van a világon, s ehhez hasonlók -, sem ápolása, mely tulajdonképpen csak abból állott, hogy Klári fejét kemény kezével tartá, nem használt semmit. A hölgy zokogása mindég görcsösebbé, lélegzete nehezebbé vált, s még mielőtt Erzsi a vízzel visszajött, a szerencsétlen magánkívül feküdt Farkas karjaiban.

- Átkozott kacérkodás! - mondá ez indulattal, midőn könnytelt szemeit szép terhére függeszté - ezek következései. Már e leány nem tehetett volna-e boldoggá egy polgárfiút? - E kitörések közé, talán először életében, keserűség vegyült azok ellen, kiknek felsőbbségét oly természetesnek gondolta. Erzsi ezalatt egy kancsó vízzel a szobába visszarohanván, Farkassal együtt mindent elkövetett, hogy kisasszonyát életre hozza.

A cél hamar el is éretett. Alig érzé Klári a friss vizet homlokán s halántékain, midőn szemét felnyitva, kérdé: mi történt vele?

- Semmi, kedvesem, semmi - mondá Erzsi, megtörölve homlokát -, csak egy kis ájulás, az álmatlan éjnek következése.

Klári bámulva tekintett körül. - Ó, istenem - kiálta, midőn Farkast meglátva, ismét fájdalmára emlékezett -, hát nem iszonyatos álmom volt az egész? s ő csakugyan elhagyott? - S a szerencsétlen, ismét eltakarva arcát, sírt keservesen. E könnyek, úgy látszott, kissé enyhíték fájdalmát, legalább nyugodtabbá lett, s látszólag figyelemmel hallgatá, miket Farkas és Erzsi vigasztalására mondtak.

Az utóbbi egyre azt beszélé, hogy a levelet talán mégsem olvasta jól, s ha csakugyan az állana is benne, Pál úrfi bizonyosan csak tréfált, s Klárit próbára akará tenni, mert nem lehet komoly szándéka, hogy kívüle mást vegyen el. Farkas csak az elválás elkerülhetetlen szükségét emelé ki. Higgye el, édes leányasszonyom - mondá -, szívem fáj, hogy így kell szólnom, de minden, mit az ifjasszony beszél, csupa haszontalanság. Oly nemesházból való úr, mint Pál úrfi, polgárleányt nem vehet feleségül. Isten tudja, miért nem teremtette az embereket úgy, hogy nemesemberek s nem nemesek ne is szerethessék egymást; de hogy nő s férj nem lehetnek, az bizonyos, ha mind a kettő meghalna is bújában.

- Ha legalább azt tudnám - mondta Klári sóhajtva -, hogy igazán szeret, s hogy, mint írja, valóban csak azért hagyott el, mert kényszeríték: könnyebben túrném a veszteséget.

Farkas Klárit igazán sajnálta, s mindent elkövetett, hogy fájdalmát enyhítse; s habár belsőképp meg volt győződve szavainak valótlanágáról, nem érzett erőt magában, a szegény leánytól e vigasztalást megtagadni; s azért megesküdt rá, hogy ura senkit sem szeretett a világon nála inkább.

- S igazán csak azért veszi el Telegdi Frusinát - kérdé a hölgy tovább a legnagyobb érdekléssel -, mert apja szavát kötötte le e házasságra?

Farkas, iménti szavainak jó hatását észrevevén, bármi nehezére esett, bizonyosságot tett erről is, s hosszasan beszélt az Ártándi- s Telegdi-házak régi barátságáról, s hogy már Frusina születése óta elhatározott dolog az öregek között, miszerint belőle s Pálból egy pár lesz - míg szavait egyszerre egészen váratlan történet szakítá félbe.

Olvasóim tudják, hogy Ártándi, mielőtt távozik, Farkasnak két levelet adott: egyet, mely Klárinak szolt; a másikat, melyben Frusinát a keresztesek részéről fenyegető veszélyről tudósítva, arra kéré, hogy mindjárt e sorok vétele után néniével együtt a városba költözködjék, miután nyári lakában megtámadásoktól biztos nem lehet. E levelet Farkas, miután a másikat Klárinak átadá, kezében tartá, de midőn Klári elájult, s ő segítségére sietett, az asztalra tette le, honnan azt Klári most egyszerre felkapta, s mielőtt szándéka Farkas által gátoltathatott, feltörte, s olvasni kezdette.

- Az istenért, mit mível? - kiálta a huszár a levél után nyúlva, míg Klári felugorva székéről, a levéllel tovább iramodott - hisz ez Frusina kisasszony levele! - De látva, miszerint a levél feltörtetvén, minden fáradság hasztalan, Farkas azzal vigasztalta magát, hogy Klári úgyis mindent tud már, mi e levélben áll, s parányi örömét, hogy azt elolvassa, kár volna elrontani. - Ha uram neheztelne is - gondolá magában -, e szegény leány eleget szenvedett miatta, bizony nincs mit panaszkodnia.

Leírhatatlan a hatás, melyet e rövid levélnek olvasása Klárirra tett. Az egyetlen ok, mely őt a pecsét feltörésére bírta, azon ellenállhatatlan vágy vala, mely e levélke látásáért szívében ébredett, hogy magának Ártándi érzeményeiről biztonságot szerezzen. E tekintetben a sorokban nem vala semmi, mi szenvedélyeit felizgathatá, sőt a tisztelő udvarias hangulat, melyben az egész írva volt, mintegy azt látszék bizonyítani, hogy az író s Frusina között hidegebb viszony létezik. - Ha szeretné - így gondolá magában Klári -, nem írna ily hidegen; nem így írt ő nékem - s e gondolatra rövid örömsugár vonult át arcán, melyet azonban a jövő percben más, leírhatatlan kifejezés vált fel. Véghetlen öröm s borzadás, gyűlölet és fájdalom, elhatározás és kétkedés váltakoztak arcain, mintha minden emberi kínok és szenvedélyek e bájló hölgyarcot választották volna küzdhelyül.

- Az istenért, mi áll e levélben? - kérdék Erzsébet és Farkas majdnem egyszerre.

- Hagyjatok el, csak egy percig hagyjatok nyugodtan - mondá félig elfojtott hangon; s Klári még egyszer átolvasta a levelet, s újra átengedé magát a szörnyű gondolatoknak, melyek lelkében támadának. Nem volt-e vetélytársa hatalmában? Ha Farkast itt a háznál tartja, s Frusina a közelgő veszélyről nem tudósítatik: nem függ-e akaratától, hogy az akadály, mely közte s Pál között emelkedik, örökre elmozdítottassék? A keresztesek Telegdinek romlást esküdtek. Szaleresi boltoslegényei, kik Klári minden kívánatait parancs gyanánt teljesíteni szokták, a táborban vannak, s közülük többen, mint egyes csapatok vezetői, hatalommal bírnak. Mibe kerülne Klárinak, hogy ezen embereket Telegdi kerti lakának megtámadására bírja? - Nem fogom bántani életét - így nyugtatá meg önmagát -, csak arra kényszerítem, hogy Pál iránti követeléseiről mondjon le. - Egy percre el volt határozva, de a jövőben újra feltámadtak kételyei. Nemesebb lelkű vala, hogysem e cselekvésmód aljasságát nem érzené, s az sem kerülheté el figyelmét, hogy azon esetre, ha Telegdi kerti laka oly emberek vezetése alatt támadtatik meg, kik Szaleresi házához tartoznak: ez kétségen kívül uroknak fog tulajdoníttatni, s hogy ámbár apja a lázadást ellenzi, mégis ha ez történnék, oly irány követésére kényszeríttetik, melynek következei a leggyászosabbak lehetnek. S végre, ha Pál mégis Frusinát szeretné, s ha megtudva Klárinak ezen tettét, őt megutálná? - De nem fogom túrni, hogy Frusinát bárki bántsa - válaszolt önmagának nehézségeire -, sőt segíteni fogom, hogy más országba vándorolhasson, minél egyebet a Telegdiek a jelen viszonyok között úgysem tehetnek. Apámat nem fogja vádolhatni senki oly tett miatt, melyben nem volt része, s melyet egészen magamra veszek. És nem írta-e Pál világosan, hogy Frusinához nem szerelem, hanem csak atyja adott szava által érzi magát lekötve? nem bizonyítják-e ugyanezt a hideg sorok, melyeket e lányhoz írt, s melyekben udvariasságnál nem találni egyebet? Ő boldog lesz, ha e bilincsektől megszabadíttatik!

- Szeretném tudni, mi lehet e levélben? - suttogá Erzsi Farkasnak - soha nem láttam így őt.

- Tudja Isten - válaszolt a másik hasonló módon -, ha halálos ítéletét olvasta volna, arca nem változhatott volna inkább, s bárcsak visszaadná az átkozott levélkét! Uram különösen szívemre kötötte, hogy jókor reggel adjam át Frusinának. Csak azért jöttem előbb kigyelmetekhez, mert uramat Pestre kísérvén, különben is itt valék.

- Csak még kevéssé várjon - kéré Erzsébet -, míg az első fájdalom rohama megszűnt. - S Farkas sóhajtva, ismét várakozott, de Klárin nem vala észrevehető semmi változás. A levélre függesztett szemekkel, elmélyedve gondolataiba, ült ott, s észre sem vevé, mi körülötte történt vagy mondatott. Belsejében jobb érzete s szenvedélyei vadan küszködtek egymással, s nem volt képes magát elhatározni. Ha Farkast a levéllel elmenni engedi, az alkalom, melyet most vetélytársának megrontására a szerencse kezébe adott, elveszett, s mégis, tehet-e mást? Jobb érzete visszaborzad a gondolattól, mely lelkében e levél olvasásánál támadott, s melyet sem követni, sem agyából elűzni nem bírt.

- Kedves lányasszony - mondá végre, nem tűrhetve tovább a várakozást Farkas -, kérem, adja ide a levelet, nem késhelem tovább.

- Csak még egy keveset - mondá Klári esdeklő hangon.

- Szívesen tenném - válaszolt Farkas érzékenyen -, de mit használ; ami benn állt, azt úgyis tudja; ha százszor újra olvasná, sem fogna benne találni mást, s nekem uram szorosan megparancsolta, hogy a levelet még reggel vigyem Telegdi kisasszonyhoz; igen fontos dolog, amint mondá.

- Fontos dolog - ismétlé Klári félig magában.

- Azonkívül - folytatá az előbbi - úgyis elég bajom lesz, hogy feltörve adom át; szerencsémre tudja az egész világ, hogy nem tudok olvasni; majd valahogy kivágom magamat.

- Adja vissza Farkasnak a levelet - esdeklett Erzsébet is -, neki igaza van; most, miután elolvasta, tökéletesen mindegy, mi történik vele.

Klári egy percig hallgatott. Arcai elsápadtak, teste reszketett, keble nehezen emelkedett, mintha valami nyomná lélegzetét. - Itt van a levél - szólt végre -, csak még egy percig várjon rám - folytatá elfojtott hangon -, néhány emlékeim vannak Ártándi úrtól, melyeket vissza akarok küldeni.

- Nem szükséges - mondá Farkas, süvegét véve -, hogy ez mindjárt történjék.

- De nem, még ma kell visszaadnom mindent - válaszolt Klári élénken -, nem jobb-e, ha semmim sem marad, mi rá emlékeztetne? Csak egy percig várjon rám e szobában.

- Azt nem bánom - szólt az előbbi -, csak ne várasson soká a lányasszony, mert máris elkéstem.

- Mindjárt itt leszek - mondta Klári. - Erzsébet, jer velem. - S ezzel a hölgy, követve a gazdasszonytól, a szobát sietve elhagyá.

Midőn a folyosóra ért, egy percig mintegy határozatlanul megállt, azután megfordult, s vigyázva, hogy Farkas, ki a szobában fel s alá járt, azt észre ne vegye, az ajtót előbb kulccsal, azután lakattal bezárá, s a bámuló Erzsébetet maga után vonva, apja szobájába sietett. - Mondtad, hogy a legények mindenesetre részt fognak venni a lázadásban, ha apám ellenezné is.

- Igen, de...

- A legények a táborban vannak, nemde?

- Ott; de az istenért, kérem...

- András a legnagyobb befolyású köztük, azonkívül jó becsületes ember, ki értem életét adná. Menj azonnal a táborba, és hívd el hozzám Andrást. De érted-e, úgy, hogy atyám ne vegye észre. Mondd neki, hogy fontos dolgaim vannak vele, s azonnal jöjjön.

- De az istenre kérem, angyalom Klárikám; Farkas fenn szobájában elzárva, s én Andrást a táborba menjek; mit mível?!

- Menj, s ne kérdezz - szólt emez szenvedéllyel. - Ha szeretsz, ha valaha szeretted, ha éltem becses előtted: ne késsél tovább.

- Jézusom, mi lesz ebből?! - sóhajtott Erzsi.

- Mindenre, mi szent előtted, kérlek, ne kínozz tovább kérdéseiddel. S oly iszonyú dolog-e az, a táborba menni, hogy kedvemért még ezt sem teszed?

Erzsébet, látva Klári fölgerjedését, nem szólt többet, hanem föltéve főkötőjét, útnak indult. Klári a kapuig kísérte őt; míg a távozót láthatá, utána nézett. Azután maga után bezárva a kaput, fölment apja szobájába, s magát, székre vetve, egészen fájdalmas érzelmeinek engedé át.

Buda, ámbár falakkal volt körülvéve,<sup>77</sup> nem vala oly erősség, mely a Rákoson összegyűlt keresztes hadnak ellenállhatott volna. Magát a királyi várat Szent György tere felé mély vízárók, a többi oldalakon magas falak védelmezték, de a város, csak gyenge falakkal kerítve, nyitva állott minden megtámadásnak; s mivel valószínűnek látszott, hogy Dózsa seregeit a főváros ellen vezetendi, mihelyt a lázadás kitörésének híre Budán elterjedett, a polgárok pénzüket és drágaságaikat a pincékben ásták el.

Legnagyobb veszély Telegdi házat fenyegeté; ki mivel a keresztes hadat ellenzé, Dózsa táborában a nép ellenségének neveztetett, s ezért Bornemisza meghagyá Orbánnak, hogy ura legbecsesb dolgait s főképp a tárnoki hivatalt érdeklő összes irományokat hozzá szállítsa, ki mint Lajos király nevelője a várban lakott.

Még nem volt dél, midőn Orbán, e tiszten eljárván, néhány szolga kíséretében, urának irományaival s drágaságaival Bornemisznál megjelent, s ezáltal, hogy halomra gyűlt foglalatosságaiban segédje legyen, ott tartóztatott.

Orbán úgy vélekedett, hogy jelenléte más helyt nem szükséges. - Midőn Telegdi házat elhagyá, az asszonyok ugyan még nem voltak a városban, s lelkében egy percig aggodalom támadott; de e késedelem magyarázatára Bebek Katalin jellemében annyi ok vala található, s az, hogy Farkas urának levelét, melyben Frusina a közelgő veszélyről tudósított, által nem adta, oly valószínűtlennek látszék, hogy eziránt hamar megnyugtatta magát, egész figyelmét a rábízott munkára fordítá.

Est vala, midőn ezt bevégezé, s Bornemisza, az asztalon előtte fekvő csomó levélre s parancsolatra tekintve, Orbánt tett szolgálataért megdicséré, s neki távozásra engedelmet adott. - Isten veled, fiam - mondá Bornemisza, midőn Orbán, meghajtva magát, menni készült -, tartózkodjál, mennyire lehet, házadban, s ügyelj mindenre, mi a város körül történik. Megtámadás esetében Frusinát s Bebek kisasszonyt azonnal ide hozzám vezeted, s légy azon, hogy Katalin ne egész ruhatárát hozza magával; nem lesz helyünk piperére. - S ezzel Bornemisza, összeszedve írásait, a nádorhoz készült. Orbán Telegdi háza felé sietett.

Lépteinek szárnyakat adott a gondolat, hogy Frusinát ott találja. Őt látni, hallani nyájas szavát: nem volt-e ez legfőbb, sőt egyetlen boldogsága, s kétszeresen az e pillanatban, midőn e kedves lényt veszélyek környezik? s Orbánnak úgy látszott, hogy csak ő fogja megnyugtathatni aggodalmait. - Én őt megnyugtanni? - így szakítá félbe egyszerre kellemes gondolatait, s lelkét azon keserűség tölté el, melyet annyiszor érzett, mióta Ártándi Budára jött; mi vagyok én Frusina előtt, hogy őt szavaimmal megnyugtathatnám? szolga, legföllebb annyival jobb a többieknél, mennyiben uram bizodalját nagyobb mértékben bírom; semmi egyéb. Miért sietek? hisz a házat, melynek gondja rám bízott, e pillanatban nem fenyegeti veszély, s nincs senki, ki nyugtalanul várna jöttömre. - Orbán léptei e gondolatoknál lassabbakká váltak. Inkább fölgerjedve érzé magát, hogysem Frusinát e pillanatban látni akarta volna, s a vár keleti bástyája felé vette útját. Mátyás király itt oszlopszattal ékesített sétahelyet készíttetett. A nagy folyó, melynek nyugodt futását le s fölfelé a szem mérföldekre követheté, délről határtalan rónaság, éjszokról erdők- és szőlőkkel beültetett hegysorok s az előtérben a város, melynek tekervényes utcáiba a néző magas helyéről beláthatott, oly egésszé alakíták a képet, melyet a néző innen maga előtt látott, hogy kedvesebbet alig lehete képzelni; s Orbán, valahányszor urával a városban tartózkodott, órákat tölte e bástya fölött. - Most e bájló helyen akará újra feltalálni lelki nyugalját, mielőtt Frusina előtt megjelenék. A nap leáldozva,

végsugarait önté el Pest fölött, s a sötét várfalak, melyeket akkor oly széles vízárak környékezett, hogy a város, magasról tekintve, szigetnek látszott,<sup>78</sup> ragyogva állottak a piros esti fényben. Minden nyugodt és hallgatólag vala. De Orbánra e kép nem volt szokott hatással; figyelmét a Rákoson elterjedő keresztesek tábora vonta magára, honnan az általános csend között az esti szellő gyenge hangokat hozott át magával; s lelkét sötét gondolatok tölték el.

- Ott mennyi zaj - így szólt magában, miután gondolataiba mélyedve, szemeit soká a táborra függeszté -, s itt mi csendes minden. Egypár ezer lépésnyi távolság, s az átok, melyet elnyomóik ellen ezer emberajak kiált ég felé; a gyűlölet és bosszú rivalgásai; a szenvedély legvadabb kitörése; mindazon szózatok, melyekről a kínozott azt hiszi, hogy égis hatnak, elhangoztak, s alig hallható morajjá váltak, melyről nem tudni: átok vagy áldás, öröm vagy fájdalom hangjaiból keletkezett-e? Pár nap, s a tábor továbbvonult vagy szétveretett, s a Rákos ismét nyugodtan áll; a letiport fű, az őrtüzek sötét maradványai, s itt-ott talán egy fasátor töredéke fogják jelölni a helyet, hol ennyi ezren egy nagy cél kivívására összegyűltek. Ez emberi létünk. Arasznyi föld s egypár óra, ez a kör, meddig hatalmunk kiterjed, ez határa munkásságunknak, örömeinknek, bánatunknak; érdemes-e ennyit fáradnunk ily csekély cél után? méltó-e keseregni vagy örvidenünk ily kevésért?! Hány ezer gyűlt össze a táborban, s nem adta-e mindezeknek kétségbeesés kezökbe fegyveröket? s így nekem van-e jogom panaszkodni? - Orbán mindég szomorúbb gondolatokba mélyedett; Frusina birtokát ő nem remélette soha. Józanabb volt, hogysem csak egy percig is megfélelkezhetnék a távolságról, mely közte s forró szerelmének tárgya között létezett, sőt nemesebb természetű vala, semmint oly valamit csak kívánni akarna is, mi által jótevőjének fájdalmat okozhatna. De ilyen az emberi szív: mit évek óta előrelátott, mihez magát elkészültnek gondolá, az, hogy Frusinát más karjain látandja, most, midőn közelben tűnt fel, végtelen fájdalommal töltötte el szívét. Előtte úgy látszott, mintha kedvesét bárkinek birtokában inkább látná, mint éppen Ártándiában, noha Pál viszonyát Klárhoz nem ismervén, semmit sem tudott, mit ezen ellenszenvének okául felhozhatott volna.

- Hát annyira süllyedtem - így szólt végre elkeseredve magában -, hogy mi egykor minden jóra és nemesre lelkesíte, Frusina szerelme, most az emberi érzelmek legaljasbikát, az irigységet ébreszti szívemben? El kell űzni e gondolatokat! Éltem boldogsága volt e szerelem; de az embernek a világon nemesebb feladata van, mint kizárólag önboldogságán dolgozni; bármi gyenge legyek, ki tudja, e nehéz napokban a haza talán hasznát veheti munkásságomnak, legyen ennek szentelve életem. - Orbán erőszakkal kiragadá magát azon fájdalmas, de szerető szívének mégis legkedvesebb gondolatok köréből, melyeknek tárgya Frusina volt; s egész figyelmét a közdolgok állására s arra fordítá: mit tehetne ő a jelen körülmények között? Nem volt-e helyzete itt is szerencsétlen? nem kelle-e belátnia, hogy bármi történjék, rá minden-esetre csak szomorú jövő vár? - A küzdelemben, mely e hazára nehezül - gondolá magában -, a végzet mindenkinek tisztán kijelölte állását; a jobbágy fegyverrel cserélte föl ekéjét, hogy magát a tűrhetlenné vált zsarnokságtól megmentse; a nemes önvédelméért küzd; mindnyájan egész lélekkel állhatnak pártjokhoz. Saját és gyermekei érdekében küzd mindenik; az ügy, melyért vívnak, szent előttök; s ha vérét ontva győzelmet nyerhetett, azt tartja mindenik hite, hogy nem hasztalan áldozta fel életét. De én mely résznek kívánjak győzelmet? melyeknek zászlóihoz állhatok anélkül, hogy legszentebb kötelességeimet sérteném? A leghálátlanabb ember, ha, megemlékezve származásomról, azokhoz szegődöm, kik között testvéreimet látom, s kiknek ügyeért szívem feldobog; a legaljasabb teremtés, ha, megtagadva születésemet, csak Telegdi jótéteményeire gondolok, s én, a nép fia, a nép ellen küzdenék. Bármit tegyek, önszemrehányás s az emberek megvetése vár mindenfelől!

Egyike a sors legfőbb jótéteményeinek, hogy éltünk legnehezebb pillanataiban, midőn kettős út előtt állva a választás látszólag tőlünk függ, közönségesen ő határoz helyettünk. Egy percig

szabadságunk csalódásában hagy; de ha, nem tudva, merre forduljunk, a bizonytalanság gyötrelmeit ismerni tanultuk, s tapasztalásból meggyőződünk, miszerint e szabadság, melyet az emberi lét fő kincsének gondolánk, egyszersmind e lét legnagyobb kínja: akkor a sors újra megragad karjaival, s az utaknak egyikén, melyek között választani nem tudánk, ismét előretaszít. - Ez történt Orbánnal is, kit gondolataiból most egy asszonyi hang ébreszte föl, mely őt nevével szólítja.

Megfordult, s nénjét ismeré meg.

- Hála Istennek, hogy végre megtaláltalak - szólt ez. - Telegdi kerti lakában kerestelek. Mondták, hogy a városban vagy. Felsiettem; de a Szombat-kapu zárva volt, úgy a János-kapu s a Zsidókapu is, hová egymás után siettem. Végre, sok kunyorálás után, a Szombat-kapunál, hová visszamenék, beeresztettek; önagyságaik házában kerestelek, de itt sem voltál. Mondták, hogy a várban vagy. Ide jöttem. Egy ajtónálló a másikhoz küldött; nem tudta senki, hol vagy. Végigszaladtam a hosszú folyosókon, benyitottam tíz ajtónál, sehol sem leltelek; s már ismét a kerti lakba akartam visszamenni, hogy ha mindjárt a kulcsár százszor is el akarna küldeni, Frusina kisasszonnyal magam szóljak, midőn szerencsémre itt találtalak.

- Az istenért, Kata, mi történt? - kérde Orbán megijedve, hogy ennyire fölgerjedve látja nénjét, kit egész életében szelíd nyugodtság jellemzett. - Gyermekednek van-e baja, vagy táborokban máris kitört a lázadás? vagy talán Dózsa nem akarja engedni, hogy férjed, otthagyva a katonáskodást, nyugodtan hazamenjen? - Orbán ez utolsó okot tartá legvalószínűbbnek. Katának férje somlyai Báthori Istvánnak Temesvár közelében fekvő egyik jószágán mint erdőmester szolgálván, egész életén át urának különös pártfogásában részesült. Mikor Báthori Telegdi Katalint nőül vevé, vele volt Telegden, s akkor hozta magával Orbán testvérét, mint oly személyt, ki új földesasszonyának szinte különös kegyeiben állott, s így természetes, hogy nem a nemesség elleni gyűlölet, hanem csak vallásos buzgóság vezeté őt a keresztesek táborába, s hogy a dolgok fordulatát látva, Orbánnak könnyű vala őt az ígéretre bírni, hogy a tábort családostól elhagyandja. Valamint azonban előbb a nemesség, hogy jobbágyságait a keresztes had követésében akadályoztassa: úgy most Dózsa s a többi vezérek erőszakos eszközökhöz nyúltak, hogy seregeiket együtt tartsák; s Orbán, midőn nénjét rémülve maga előtt látta, nem gondolhatá egyéb okát fölgerjedésének.

- Gyermekeimnek semmi baja - válaszolt Kata -, más aggodalom üzött fölkeresésedre. A pestiek éjjel meg akarják támadni Telegdi kerti lakát.

- Bizonyosan tudod? - kérde Orbán elég nyugodtan, miután Frusinát a városban gondolá.

- Nincs semmi kétség - felelt Kata, bámulva öccse nyugalmát -, dél felé a táborban, főképp a pesti seregek között, rendkívüli mozgást vevénk észre. Szaleresi boltoslegényei rendre járták a fegyvereseket, kik azután kisebb-nagyobb csoportokba gyűlve, úgy látszott, valamiről tanácskoztak. A pestiek a tábornak külön részét foglalják el, de közel ahhoz, melyen mi sátrunkat felütöttük; nappal, éjszaka, láthatjuk minden mozdulataikat. Meglátod, ezek valami álnokságon törik fejeiket, mondám férjemnek, ki velök eddig elég jó barátságban élt, s ő most átment, hogy megtudja, min tanakodnak. Ma éjszaka akartuk a tábort titkon elhagyni, miután férjem szándékát néhány szomszédjával közlé, kik, mivel a vezérek hazamenetelre senkinek sem adnak engedelmet, velünk akartak elillanni, s így látván a csoportozást, attól tartottunk, hogy szándékunk talán értésökre esett, s hogy azon tanakodnak, miként akadályoztassák? Pár perc múlva férjem visszajött, s elmondá, hogy még ez éjjel Telegdi kerti lakát akarják megtámadni. Őt is hívták magukkal. Azonnal átszaladtam, hogy azon esetre, ha talán künn a kertben volnál, biztosságodról gondoskodhassál; mert kő nem fog maradni kövön, nem fog



megkíméltetni a csecsemő anyja karjai között - mint a legények mondták. De az istenért, öcsém, siess; a nap lealkonyodott.

- Jer velem, Kata - mondá Orbán -, Bornemisza a nádornál van; a merény meggátlására a királyi őrseregnek egy része talán elég lesz.

- Késő - válaszolt a másik, kinek nyugtalansága tetőpontjára hágott -, s ha az összes őrsereget kiküldik, sem elég; meg vagyok győződve, a pestieken kívül, ami csak gyűlevész nép táborunkban van, zsákmányt remélve, mind átjön. Ezerek fognak részt venni a megtámadásban; s mi lesz szegény Frusina kisasszonyból?

Soha szó emberre nagyobb hatást nem tett, mint e név Orbánra.

- Hát Frusina nincs-e a városban? - kérdé remegő hangon.

- Nincs, úgy látszik, nem is volt semmi szándéka bejönni.

- S miért nem intetted őt a közelgő veszélyre, szerencsétlen? - kérdé ismét, görcsösen megszorítva kezét.

- Akartam, de a kulcsár teljességgel nem eresztett a házba. Mondá, hogy azoknak, kik a táborban járnak s kémkedni jönnek, nincs mit keresniök önnagyságaiknál. Azt hívtam, hogy a városban találjak, s inkább veled akartam beszélni, hogysem az egészet neki mondjam meg; hisz talán nem is hitte volna: tudod, mennyire irigykedik egész családunk ellen.

Orbán egy percig meggondolá a dolgok állását. A nap lealkonyodott, és sebes léptekkel közelgett az éj. Azon esetben is, ha a kormány rendelkezésére álló seregek Telegdi házat a megtámadás ellen védelmezhetnék volna, később vala, hogysem e segítségért folyamodhatnék. Biztosságba helyezni Frusinát, ez vala az egyetlen gondolat, mely e pillanatban Orbán lelkét eltölté, s számolása szerint erre még nem késett el. Sebes léptekkel sietett tehát a Szombatkapu felé, s nénye, ki őt alig követheté, nem győzte bámulni a nyugalmat, mellyel első meglepetése után, menet között a megtámadásra vonatkozó részletekről kérdezősködött. - Ne félj, Kata! - mondá megnyugtatóan, nényéhez - mielőtt elsötétedik, nem indulnak el táborukból, akkor is csak kisebb részekben evezhetnek át; mielőtt a házat megtámadják, Frusina egész háznépével rég a várban lesz; sőt talán a kerti lak megmentéséről is gondoskodhatunk.

De e nyugalom, mely ott, hol meleg érzéssel párosul, a férfijellemnek legbecsesb tulajdonát teszi, s mellyel Orbán nehéz pillanatokban mindég bírt, iszonyú aggodalommal változott, midőn a Szombat-kapuhoz érve, azt nemcsak zárva találá, de az öröket semmi módon sem bírhatá annak megnyitására. A nádor parancsa, hogy alkonyat után a város kapuján ki s be senkit sem eresszenek, szigorúbb vala, hogysem azt az örök, bár Orbánt ismerték is, megszegni merészlenék, s minden, mit hosszú kérés, ígéret s fenyegetődzés után elérhetett, azon meggyőződés volt, hogy egy drága fél órát vesztett el.

Lélekszakadva sietett a Szent János-kapuhoz, de éppoly kevés sikerrel, sőt a kapus, ki előtt feltűnt a nyugtalanság, mellyel Orbán kibocsátását kérte, gyanakodó tekintet vetve a parasztasszonyra, ki Orbánt kíséré, megjegyzé, hogy legkevésbé bocsáthat ki oly embereket, kik a keresztesek táborával hihetőkép összeköttetésben lehetnek, s most, midőn minden becsületes ember örül, ha a kapun bejuthat, annyira kívül szeretnének lenni. Orbán kétségbeesve elmondta sietségének okát, de ez is az érzéketlen kapustól csak azon feleletre talált, hogy mindez ugyan igaz lehet, hogy azonban megítélése nem rá bízott, s hogy a nádor vagy Batthyányi Benedek várparancsnoktól írott engedelem nélkül a kaput meg nem nyithatja. Orbán, miután a harmadik kaputól is hasonló válasszal utasított el, ámbár majdnem meggyőződve, hogy ha a nádorhoz megy, e késelem Frusina megmentését lehetetlenné teszi, más lehetőséget nem látva, már ehhez akart folyamodni, midőn a kapunál álló őrnagy,

kinek a dolgok helyzetét szintén elmondá, könyörülve kétségbeesésén, végre a felelet terhét magára véve, őt kibocsáttatá.

Több mint egy óra múlt, mióta nővérel találkozott. Már tökéletesen elsötétedett, s Orbánnak egyedüli reménye abban állott, hogy Telegdi kerti lakát, még mielőtt az megtámadtatott, érheti el. Soha ember, kit halálos ellene üldözött, nem sietett inkább, mint ő. Csak az képzelheti e gyorsaságot, ki ismeri az erőt, melyet lázas fölgerjedés ad tagjainkba. Nem követhette volna senki futásában. Eleinte még reméllett. - Elég jókor jövök - így vigasztalá magát. - Az éj csak most kezdődött. A város azon részén, honnan jött, semmi mozgás nem vala észrevehető. De mennyivel inkább közelgett Telegdi kerti lakához, annyival többet látott maga körül, mi aggodalmát növelé. A csapszékek telve emberekkel, az utcákon gyanús kinézésű alakok, itt-ott egyes csoportozatok, melyeknek fegyvereiből látni lehetett, hogy nem békés szándékkal jönnek; minden arra látszott mutatni, hogy a megtámadás órája közel van, s növekedő aggodalma Orbánt erejének új megfeszítésére serkenté. - Megmentem, vagy meghalok oldalánál - így szólt magában, s hogy minden figyelmet elkerüljön, elhagyva a főutat, árkokon s kerítéseken át, s mindinkább hanyatlani érezve erejét, ért végre a kerti lak hátsó ajtajához.

Az istállóba rohant. - Nyergeljétek meg Frusina s Bebek kisasszony lovait azonnal, s még kettőt követőik számára; a kisasszonyok azonnal a városba mennek. - A lovászok s a kulcsár, ki éppen az istállóban volt, bámulva néztek rá; ő, anélkül hogy megállana, fel, az asszonyokhoz sietett.

Frusina s Bebek Katalin még munkájuknál ültek. Ez éppen a bécsi nagy tornát beszélé el, melyben Corvinus János, Mátyás s Beatrix királyné jelenlétében, először síkra szállott, s királyi apjának nagy öröme, győzött, ámbár, mint az udvarnál a férfiak suttogva beszéltek, a küzdelem alkalmasint más kimenetele lett volna, ha az, ki Jánossal megvitt, magát önként nem hagyta volna legyőzetni a herceg által. Katalin szokott pontosságával írta le a királyné s a legkitűnőbb úri hölgyek öltözeteit, nem feledve, természet szerint, az égszínű, arannyal átszőtt damaszkruhát s aranyboglárokat, melyeket ő maga viselt, s melyek két, éppen Florencből jövő olasz dalia által annyira magasztaltattak, hogy valamennyi magyar, cseh és bécsi asszonyságok csaknem megpukkadtak irigységökben, s egész Bécsben két álló hétig senki sem szólt egyébről, mint Bebek Katalin kisasszony szép égszínű ruhájáról s bogláiról. Frusina, ki azalatt látszó szorgalommal folytató munkáját, időről időre szomorú tekintetet vetett az órára. Nem foghatá meg, hogy Ártándi, kit egész nap várt, még most sem jó, s bármint iparkodott, nem nyomhatá el mindég növekedő nyugtalanságát.

- Az istenért, mi történt? - kiálta Frusina, midőn meglátta Orbánt, a rémülés és sietség minden jeleivel a szobába rohanni - hol van Ártándi?

Ha Orbán vetélytársának szerencséjéről eddig kételkedett volna, e kérdés s a mód, mellyel azt Frusina hozzá intézé, meggyőzheték őt; de a pillanat sürgetőbb volt, hogysem ezt csak észre is vehetné. Megmenteni Frusinát, ez volt az egyetlen gondolat, mely lelkét eltölté; alig találva lélegzetét, rövid szavakkal tudósítá a fenyegető veszélyről az asszonyokat, s kérte, hogy egy percig se mulassanak. - A lovak azonnal meg lesznek nyergelve - tevé hozzá. - A hátsó kapunál nem láttam senkit, azon még a megtámadás előtt távozhatunk, s ha kerülünk, veszély nélkül elérhetjük a várost.

A nyugtalanságnál nem terjed el semmi könnyebben, főképp ha azt oly valakin látjuk, kit bátor férfinak ismerünk, s nem csudálhatni, ha főképp Bebek Katalin, midőn a közelgő veszélyről értesítettett, csaknem magánkívül mereszté szemeit ég felé. - Jézus, Mária! mi lesz belőlünk? - kiálta.

- Jerünk, néném, jerünk - mondá Frusina, ki az első ijedtség után egész lelki erejét hamar visszanyerte, noha Orbánt látva, nem kételkedett a veszély nagyságán. - Ha sietünk, megmenekülhetünk, nincs idő sopánkodásra.

- Dehogyan menekülhetünk - sóhajtott Katalin -, mikorra lovagöltözetemet fölvettem, a parasztok itt lesznek, és...

- De nem kell hát fölvenni semmi más öltözetet - mondá az előbbi türelmetlenül, nénjét kezénél fogva -, siessünk. Sötét éjjel így is ellovagolhatunk.

- És ruháim, bogláraim, gyöngyeim; legalább valamit vigyünk el.

- Csak hamar, hamar az istenért - sürgetett Orbán, míg Bebek kisasszony ide s tova szaladva, rémülésében majd egy, majd más tárgyat ragadott meg, s ismét eldobott, félig magánkívül, mint kinek háza ég, s félelmében kincsek helyett a leghasztalanabb tárgyakat ragadja ki a lángokból.

Midőn Katalint, nem minden szelíd kényszerítés nélkül, végre menésre bírta: Orbán, kinek aggodalma pillanatról pillanatra növekedett, új akadályra talált.

Az öreg kulcsár tudniillik, ki midőn Orbán jött, éppen az ólban volt, s ki Orbán rendkívüli magaviseletét s parancsoló módját nem kevéssé bámulva, a mellékszobában ez egész jelenetnek tanúja volt, most, midőn az elsietők már az ajtóhoz közelítének, belépett, s kinyilatkoztatta, hogy a kisasszonyokat elmenni nem engedi.

- Elment az eszed, öreg? - kiálta Orbán, midőn őt félretolá az ajtótól, melynél állott.

- Elment neked, hálátlan fattyú! - kiáltott az öreg haraggal - ha azt gondolod, hogy mivel urunkat utálatos színleléssel megcsalhatád, a Telegdi háznak nincsenek hív cselédei, kik gonosz föltételeidet megakadályozhatják. Ne menjenek a kisasszonyok - mondá ezekhez fordulva -, bizonyos tudomásom van, hogy e semmirevaló a fellázadt parasztok cimborája. Szándéka a kisasszonyokat hív cselédei köréből kicsalni s amazoknak kezére játszani.

Katalin, határozatlan emberek módjára, könnyen hajlott a tanácsra, mely jelen helyzetében maradni javasla, s már vissza akart térni. Frusina, a kulcsárnak Orbán elleni irigységét ismerve, inkább bámulva, mint határozatában megtántorítva, nézett a férfiakra.

- S nagysád hiheti ezt? - kérdé kétségbeesetten Orbán - ha hála nem kötne is e házhoz, melynek mindenemet köszönöm: úgy mi okom lehetne ily alávalóság elkövetésére?

- Mi okod? - kiáltá a kulcsár indulatosan - hát azt hiszed, mi, cselédek, nem vettük észre, hogy te, alávaló parasztfiú, Frusina kisasszonyhoz merészled fölemelni szemeidet, s mivel írni tudsz, s úrias ruhába öltöztettek, s cselédtársaid fölött kitüntetnek, megfélelgetél születésedről? Mi okod lehetne ily alávalóságra? Kicsalod a kisasszonyokat a házból, künn cimboráid várnak, s ha a kisasszonyt elraboltad, s vele Dózsa táborába jutottál, a kényszerített lakodalommal nem fogsz késni. Nem láttalak-e múlt éjjel a ceglédi pappal, s midőn kérdeztelek, ámbár jól tudám, kivel szóltál, nem tagadtad-e el nevét? s miért, ha nem rosszban törted fejedet? Jól ismerünk, ne félj!

A zavar, mely Orbán arcain látszott, midőn szerelmét említeni hallá, nem kerülheté el senkinek figyelmét; de ha Frusina, annak valódi okát sejtítve, Orbán szerelmében, melyet most először gyanítani kezdett, szándékai tisztaságának legerősebb kezességét látá - Katalin, Orbán zavarát észrevéve, hitelt adott a kulcsár vádjainak, s kinyilatkoztatta, miszerint egy tapodtat sem fog mozdulni a házból.

- És ez az úrfi is itt marad - mondá a kulcsár gúnyosan -, a pincében vagy máshol, majd találunk számára helyet. Kár volna, ha nagyságos urunk nem találná itt, s nem köszönhetné meg hív szolgálatát. Hej, fickó, majd meglátod, hogy van esze annak is, ki deákul nem tanult!

- Jól van! - mondá Orbán - zárjatok pincébe, kötözzetek, öljetek meg, csak Frusina kis-asszonyt tudjam biztosságban.

- Igen, cimboráid körmei között - mondá a másik, ki Orbán kétségbeesését látva, gyanújában mindinkább megerősödött, s mindazon bosszút, melyet évekig tartott irigysége keblében felhalmozott, egyszerre kiöntötte ellenére -, de ne félj, ismerünk téged s az egész kígyófajt, melyhez tartozol, melyet nagyságos urunk annyi ideig keblén hordozott. Tudjuk, a lázadók táborában vannak testvéreid is. Valamennyien egy húron pendültek. Ez következménye, ha úr irántatok, parasztok iránt, kegyességet mutat, ha magasabbra becsül még nemes híveinél is, mint Telegdi önagysága tette, s én, ki régi nemes házból születtem, eltűrtem évekig.

Orbán nénje, ki nem követhette fivérét, csak most érkezett, s lélekszakadtan a szobába rohanva, elmondá, hogy a kert a város felől már körülvéetett, s ha egy percig késnek, minden menekülés lehetetlen: még inkább növelé Orbán és Frusina aggodalmát, de anélkül hogy a kulcsárt vagy Bebek Katalint meggyőzhették. Amazt gyűlölés, ezt félelem vakítá el minden tanács ellen.

De midőn a tompa moraj, mely a kertbe nyíló ablakokon áthallatszott, s melyre Kata a szobában levőket figyelmessé tévé, mindég erősebbé vált, s midőn a csendes éjen át már a közlgő sokaság lépései s egyes halk szavak is hallatszottak, és a kertész halványan rohant a szobába, s jelenté, hogy mindég több és több fegyveres nép gyülekezik a kertkapu körül: Orbán szavainak valóságán nem leheté többé kétkedni.

- Az átkozott elárult! - kiálta a kulcsár, kinek előbbi indulatosságát most rémülés váltá fel, de anélkül hogy rögeszméje megváltoznék.

- Jézus, Mária! - sóhajtott Bebek Katalin - mi lesz belőlünk?! - s a szerencsétlen reszketve térdre borult.

- Siessünk! - mondá Orbán, kinek a veszély nagysága egész lelki erejét visszaadá, midőn Katalint megragadva, félig akarata ellen magával vezeté. - Isten megsegít, még talán megmenekülhetünk. - Kendtek itt maradnak. Bezárnak minden ajtót, s nem mondják senkinek, hogy Frusina kisasszony elment. Az idő, melyet kereséssel töltenek, talán elégséges, hogy biztos helyre vezessem.

- Nem maradok biz én: vigyen el magával - kiálta a kulcsár, Orbán ruhájához kapaszkodva.

- Kendteknek nincs mit félniök - mondá Orbán, midőn ruháját kezeiből megszabadítá -, a parasztok nem bántanak cselédek; néném is kendtekkel marad.

S ezzel Orbán az asszonyokkal sietve távozott.

Míg e teremben, hol minél több s több cselédek gyűltek össze, a legnagyobb zavar s rendetlenség volt, Orbán követőivel a mellékszobákon át a Telegdi István által lakott épületszárnyba sietett. Több szobákon s termeken keresztül, melyeknek ajtajait, hogy az üldözőket feltartóztassák, maga után becsuká, elértek végre a tárnok hálósobájába. Innen a tölgydeszkázattal eltakart falban egy rejtett ajtó kis lépcsőzetre s ez a fürdőházba vezetett, mely akkor hazánkban egy előkelőbb úri házban sem hiányzott,<sup>79</sup> s Telegdi által barlang módjára rendeztetett el. A fürdőház ismét ajtócska által a kerttel való összeköttetésben.

E kimenetet csak a házi úr használta, ki ez úton néha kellemetlen vendégektől menekedett meg; s mivel kívülről sűrű bokrok takarák, Orbán meg vala győződve, hogy ez esetre, ha a ház minden oldalról körülvéve nincs, Frusinát ez úton még megmentheti.

Követőit a fürdőházban hagyva, kiment, hogy körültekintsen. Irtózatosságot bizonytalanság pillanata volt ez az asszonyokra nézve. A zaj, mely az egész ház környékét eltölté, s mindég hangosabban lehatott csendes rejtekökbe, tudatá, hogy a megtámadáshoz hozzáfogtak. De Frusina külsőleg nyugodt maradt e pillanatokban is. A természet, midőn e hölgyet oly szépnek alkotá, talán nem akarta, hogy bájló művét a szenvedélyek hatalma feldúlhassa; s valamint legboldogabb pillanataiban lelke örömét csak a vidámabb pirosság sejteté, mely arcain hajnalsugárként futott el: úgy most csak halványsága mutatá belső fölgerjedését. Annyival erősebben nyilatkozott a félelem társánál. Soha ájtatos zárándok buzgóbb imákat a feszület előtt nem monda még, mint e pillanatban Bebek Katalin, midőn térdre borulva, kezeit Neptun szobrához emelé, mely márványdelfinektől vont szekérében tengeri csigák és száraz füvek között, a kor klasszikus ízlése szerint, melyben Mátyást az ország nagyjai oly szívesen utánozták, a barlang egyik oldalát foglalá el. Frusina, egy pillanatra megfeledkezve veszélyeiről, elmosolyodott, midőn néniének e rendkívüli ájtatosságát észrevette.

Rövid idő múlva Orbán visszajött, s az asszonyok sietve követték vezetőjüket, ki a legsűrűbb helyeket választva, őket a kertárokhoz vezeté, s ismerve az átjárást, melyet rajta a cselédek készítettek, hogy a kulcsár dacára éjjelenként a házat elhagyhassák, s melyet fiú korában ő maga is használt néha, ez úton velők rövid idő múlva elérte a kertet környező szőlőket. Egy percig megállt, hogy követői lélegzethez jöjenek. Azután ismét továbbsietett a szőlők között, majd egyenesen fölfelé, majd jobbra a hegyoldalon, oly helyeket választva mindég, hol a lombos kerítések őket még azon esetben is elrejtethék, ha valaki a szőlőkben járna. Miután egy óranegyednél tovább haladtak e fárasztó úton, Orbán, ki eddig gyors haladását csak annyiban mérséklé, mennyiben azt az asszonyok gyengesége szükségessé tévé, végre megállott. - Eddig a csendet nem szakítá senki félbe, s maga Katalin kisasszony fohászkodva követé vezetőjét, szorult szívén csupán imádkozás által könnyítvén; de midőn Orbán most tudokra adá, hogy veszélyen kívül vannak s megpihenhetnek, a rég visszatartóztatott folyam kitört, s Orbán nem tudá, Katalin túlzó magasztalásaira mit feleljen. - Tudod-e, angyalom - mondá szokott jókedvűségével, mely, mihelyt a pillanatnyi veszély elmúlt, ismét visszatért -, szépen nézhetünk ki. Szerencse, hogy sötét van, különben még Orbán előtt is szégyenleném magamat. Egész tafotaruhám egy rongy. Nem is csuda; árkokon s kerítéseken át, keresztül-kasul a szőlők s bokrok között, s Orbán még csak kezét sem nyújtott, pedig, mióta a házat elhagytuk, járásom örökös botlás volt.

- Engedelmet, de annyira el valék foglalva nagyságtok biztosságával, hogy...

- Meghiszem - vágott szavába Katalin -, s azonkívül talán a rang által is vissza hagyá magát tartóztatni, miután tudvalevő dolog, hogy úrhölgy sétálás közben csak lovag kezét szokta támaszul elfogadni. De - folytatá oktató hangon - ily sötét éj különbséget tesz, s tudok esetet, midőn Mátyás udvaránál maga a büszke Rozgonyi Krisztina, kiről egy igen érdekes kalandot fogok elbeszélni...

Frusina, ki valamint előbb a veszély között lelki éberségét nem veszté el, úgy most átlátá, hogy helyzetük még mindig bizonytalan; azon megjegyzéssel szakítá félbe néni jókedvű elbeszélését, hogy mindenekelőtt arról kell gondoskodniok, mit csináljanak most?

- Hát mit csinálnánk! - mondá Katalin bámulva. - Mihelyt kipihentük magunkat, visszamegyünk a városba.

- Nem hiszem, hogy ezt tehetnék, legalább még hosszabb ideig bizonyosan nem - válaszolt Orbán -, míg táborukba vissza nem vonultak a csoportok, melyek Telegdi önágyasága házáat megtámadták, mi hajnal előtt alig remélhető; a városhoz közelítve, ismét kezeik közé jöhetnénk.

- De itt, szabad ég alatt csak nem maradhatunk egész éjszaka - sóhajta Katalin, kit, bármi szépen ragyogtak a csillagok, e kilátásra jókedve ismét elhagyott.

- Nagyságtok nem fognak erre szorulni - vigasztalá Orbán -, közel ide Posztómetesző borháza áll, hol az öregek, mióta kereskedésüket fiaiknak átadták, az egész nyarat töltik. Oly emberek ezek, kiknél nagyságtok teljes biztonságban érezhetik magukat, s kik szerencsájöknök tartandják, ha Telegdi családjának szolgálhatnak. Reggelig ott maradhatunk. Várjanak nagyságtok itt rám, néhány perc múlva visszatérek, s elvezetem nagyságtokat.

- S miért nem mehetünk mindjárt? - kérdé Katalin nyugtalanul.

- Meglehet, hogy a lázadók egyes csapatai erre kószálnak; mielőtt nagyságtokat Posztómetesző házához vezetem, látnom kell, hogy semmi veszély nem fenyeget.

Orbán elment, s az asszonyok ismét maguk maradtak. Bebek Katalint újra megragadta félelme. A szokatlan magány, a csillagok kétes világítása, melynél minden szellőtől ingatott ág óriási formákat öltött magára, míg a távolból néha áthangzó zaj a csak most elkerült veszély emlékét újra fölleveníté, Katalin lelkét borzadással tölték el. Voltak pillanatok, midőn még Orbán elleni kételyei is újra föltámadtak; de miután Frusina eziránt nyilvánított gyanúira csaknem indulatosan felelt, a szegény Katalin ismét imádkozásra adta magát, mi, ha másképp nem beszélhetett, természetének első szükségét legalább némileg pótlá. Frusina egészen azon szomorú gondolatoknak engedé át magát, mikre jelen helyzetében annyi okot talált. Apja, kit e megvakított nép bosszúja tárgyául kijelölt, s ki távol családjától most talán hasonló üldözéseket szenved; Ártándi, kit a nehéz idő búcsú nélkül ragadt ki karjai közül; a háznép, melynek közelében növekedett, s most a legnagyobb veszély között elhagyott, amerre gondolatai fordulnak, csak bús sejdítéseket talál, és végre Orbán... Soha melegebb viszony testvérek között nem létezett, mint melyben ez ifjúhoz egykor állt. Ismeré határtalan ragaszkodását, s határtalan bizalommal hálálta meg azt. Ha fájdalom vagy öröm terhelé szívét, tanulmányai s játécai közt ő volt tanácsadója; ha apjának meglepetést készített, vagy ha más hasonló, gyermekkorunkban oly fontosnak tartott dologban segédre szorult: egyetlen megbízottja Orbán volt; szóval, mindazon vonzalmat, ragaszkodást, feláldozási készséget érzé ez ifjú iránt, mellyel barátság szívünket töltheti; s boldoggá tevé őt, sőt lelkének, úgyszólván, szükségessé vált a meggyőződés, hogy ezen érzelme viszonzottatik. De ha Orbán többet kíván, s bár ma először jutott eszébe ennek lehetősége, nem kételkedett rajta többé: nem kell-e megszűnni e viszonynak? s akkor...

Fájdalmas gondolataiból Frusinát nénye ébreszté föl, ki megragadva kezét, a város felé mutatott, honnan egyszerre nagyobb világosság kezdé terjedni. - Meggyújtották házunkat - mondá remegő hangon -, látod a világosságot?

- Nem a mi házunk lesz, néni - szólt megijedve Frusina, szemeit szintén oda fordítva -, hisz az szörnyű volna; szegény cselédeink!

- És mindent ott kelle hagynom - fohászkodott a másik, szemeit a terjedő világra meresztve -, csak a bársony- s új damaszkruhákat menthettem volna meg; de el fognak égni ezek is; a patyolat-, törökkendők, láncaim, minden, borzasztó!

Hogy a tűz Telegdi házáan tört ki, arról többé kétkedni nem lehetett. A terjedő lángok vörös világot vetének az egész vidékre, s bár elég távol, Frusina megismerheté a háznak egyes

részeit, melyekre a tűz egymás után elterjedt. Van valami különösen borzasztó az éjjeli tűzvészben. Bármilyen távol legyünk a veszélytől, bármilyen kevésbé érdekelve a kárban, szívünk akaratlanul megszorul a fenséges látmány előtt, mely talán csak azért tölti lelkünket borzadással, mert az emberi szorgalom és fáradtság eredményét a vad elemekkel küzdelemben mutatva, eszünkbe hozza: mi gyenge az, mire oly büszkék vagyunk; mi törpék vagyunk azon nagyszerű természet irányában, mely megrontja egy óra alatt, mit évekig építünk. Frusina azon szerencsétlenekre gondolt, kiket a házban hagyott, s térdre borulva, forrón imádkozott megmentésükért.

- Látja kegyelmed, felgyújtották házunkat - mondá Bebek Katalin Orbánhoz, midőn az visszatérve jelenté, hogy Posztómetsző házában minden kész elfogadásukra -, a tűz nem véletlen támadt, azt láthatni, mert két oldalon egyszerre ütött ki; csak most csapnak ki a lángok. S mindenem ott van; még téli ruháim egy részét is kihoztam magammal; nem marad egy becsületes öltözetem.

- Áldjuk Istent, hogy csak nagyságtok megmenekülhettek - szólt Orbán.

- Ó, de szegény cselédeink! - sóhajtott Frusina - mi elhagytuk őket, s ők miattunk fognak szenvedni.

- Nagysád egészen nyugodt lehet irántok - válaszolt Orbán -, veszély csak a nemesek birtokát s életét fenyegeti; mi cselédek ez egyszer biztonságban vagyunk.

- De hát mi, nemesek, e népnek mit tettünk? - fohászkodék Katalin - miért lázad fel ellenünk?

- Kérem, menjünk - mondá Orbán, ki tudva, hogy Katalin a lázadás okait soha meg nem értheti, kérdésére felelni nem akart -, ittlétünkkel nem segítünk senkinek, s nagysádtoknak nyugalomra lesz szükségök.

S ezzel Orbán az asszonyoktól követve, a völgy felé vevé útját, hol a fáradottak a jámbor gazda által magyar vendégszeretettel fogadva, végre mindazon kényelmeket s nyugalmat feltalálták, melyre jelen helyzetükben számíthattak.

Térjünk vissza Telegdi kerti lakáshoz, melyet azon érdekes pillanatban hagytunk el, midőn az ellene irányzott megtámadás kezdetét vette.

Klárinak szándéka - mert az olvasó kétségen kívül gyanítja már, hogy e megtámadás általa idéztetett elő - nem volt más, mint Frusinát azon ígéretre kényszeríteni, hogy soha nem leend Ártándi neje; s ha tekintetbe vesszük mindazon okokat, melyek Klári lelkére egyszerre hatottak, senki sem csudálhatja, hogy benne e határozat támadott. Természetes szenvedélyessége; a véletlen, mi által vetélytársának veszélyes helyzetére figyelmessé tétetett; a meggyőződés, hogy boldogságának egyetlen akadálya az adott szó, mely kedvesét Frusinához köti; Erzsébetnek beszélgetései; szóval, minden közremunkált, hogy ily gondolat támadjon lelkében; s mihelyt föltételét közlötte a legénnyel, kit Erzsébet a táborból elhítt, akaratának megváltoztatása nem állott többé hatalmában. A kemény férfi, kit a gazdasszony a történetekről tudósított, Klári kétélyeit gyengeségnek nevezte; s midőn a hölgy őt végre majdnem kétségbeesetten kérte, hogy az egész dologgal hagyjon fel, minden, mit tőle nyerhetett, azon ígéret volt, hogy Frusina s más asszonyok Telegdi házában bántatni nem fognak, s hogy velők Klári egészen saját kedve szerint rendelkezhetik. Andrásnak azonkívül, hogy Klári sértéséért bosszút álljon, a célba vett megtámadásnál még azon kilátása volt, hogy Szaleresit, kinek bizonytalanságait ismeré, ezáltal a keresztesek ügyéhez kötheti, melyet az már többször készült elhagyni. András tudta, hogy a merény, mely a Szaleresi parancsa alatt álló seregek által követtetik el, az urak által neki fog tulajdoníttatni, s minden kibékülés útját az ildomos polgár előtt elzárja.

Klárinak meg kelle nyugodnia helyzetén, s a dolgok fejleményét a sorsra bízni, melynek kerekéi életünkbe ritkán vágnak be anélkül, hogy rá magunk ne adnánk alkalmat, de mely, ha rajtunk egyszer hatalmat vett, ellenállhatlanul ragad el magával. De ámbár a hölgy, Andrást gyermeksege óta ismerve, jól tudá, hogy benne kegyetlenkedésre semmi hajlam nincs, s ígéretében bízott: voltak mégis pillanatok, midőn magát közel érzé a kétségbeeséshez. A táborba akart futni, hogy apját, ki egész nap haza nem jött, az egésztől tudósítva, a terv kivitelét megakadályoztassa; majd Farkast akará szabadon bocsátani, hogy a közelgő veszély hírét Telegdi házához megvigye; majd ismét az jutott eszébe, hogy maga megy el Frusinához, s neki mindent elmond. - Térden állva fogom kérni - így biztatá magát -, hogy Pálról mondjon le, s ő nem fogja megtagadni kérésemet; hisz mi neki Pál, kinek szeretetét nem bírja? miért ne mondana le követeléseiről, ha én kérem őt, én, ki életét mentém meg? - De mindezen föltételeknek nem volt eredménye. Részint Erzsébet okoskodásai, részint e nemesebb föltételek kivihetlensége, legyőzték szándékait; s Klári dobogó szívvel várta az estét, midőn történni kelle annak, mitől annyit remélt, s mire gondolva, szíve borzadt. Midőn végre elsötétedett, nem fékezheté tovább nyugtalanságát. - Megmentem őt, ha életembe kerülne is - szólt határozottan, s arcát kendőjével eltakarva, Erzsébet kíséretében elhagyá a házat, s Telegdi kerti laka felé sietett. Egy tekintet a csapatra vetve, mely, midőn odaért, a kertet már körülvette, meggyőzé őt, hogy alig fogja teljesíthetni föltételét.

Pesti mester- s kalmárlegények helyett, kiket András magával hozni ígért, s kik, mint hadi csapatjához tartozók, szavainak engedelmeskedtek volna, a sereg, melyet Klári maga előtt látott, a keresztes had söpredékéből állott. Itt-ott egy polgárilag felöltözött egyén tűnt fel, ki a rendetlen tömegen áttolakodva, halk rendeléseket osztogatott; de a többi gyülevész nép volt, rongyokkal takart koldusok, fegyver helyett kaszákat és dorongokat viselve kezeikben, s



türelmetlenül várva a megtámadás jelét. A hölgy, amint Andrást keresve, a tömeg közé vegyült, borzadt, midőn hallá beszédeiket, mikkel a tettehez készültek.

- Hol van András, Szaleresi boltoslegénye? - kérdé tíztől egymás után. Az oláhok és tótok, kikből a tömeg nagyrészt állott, nem is érték szavát, mások bámulva nézék a tisztességesen öltözött polgárleányt, ki félelem nélkül vegyül közéjük. - Klári lelkét e pillanatban csak egy gondolat tölté el: megmenteni azokat, kiket ily veszélybe döntött. - Hol van András, Szaleresi boltoslegénye? - kérdé újra és újra mindenkitől, nem is ügyelve a fenyegetésekre, melyeket tolakodása előidézett; míg végre egészen előrenyomulva, feltalálta az annyira keresett néhány férfi társaságában, kik látszólag az egésznek vezetését vállalták magukra.

- András! - mondá Klári, midőn őt, kezénél fogva társaitól kissé félrevezette, halk, de parancsoló hangon - küldd ezen embereket, oda, ahonnan jöttek.

- Álmodik-e a leányasszony? - szólt emez bámulva - hisz ez lehetetlen, Klárikám!

- Ne hazudjál - mondá emez indulattal -, te csődítetted ide, szét is küldheted; s én mondom, tedd mindjárt, parancsolom; meggondoltam magamat; nem akarom, hogy e ház megtámadtassék.

Ki ismeré a hatalmat, melyet Klári apja házában s főképp Andrássra gyakorolt, nem csudálkozhatott a tizenhat éves polgárlány parancsoló hangján; de azon sem, hogy parancsai ily viszonyok között Andrást csak mosolyra készítették. - Eszemadta! - mondá a legény jókedvűen - hogy haragszik, mint egy kis királyné: de ez egyszer, ha felakasztanak sem teljesíthetem akaratát.

- És fel fognak akasztani! - mondá Klári mindég szenvedélyesebben - mint csendbontót, mint lázítót fognak kivégezni; én magam feladlak a királynál, ha nem széleszted el mindjárt e rablókat.

- Menjen haza aludni, Klári - válaszolt a másik minden indulat nélkül -, ez éji munka nem asszonyoknak való.

- Nem megyek el innen, egy lépést sem megyek, míg nem teljesítetted parancsomat.

- De legyen esze már a leányasszonynak - mondá emez kissé bosszankodva -, mit tehetek én ennyi ember ellen? Még mondani sem tudnám mindenkinek, hogy menjen el: az ördög érti mindazon nyelvet, melyen ezekhez szólni kellene, s ha tenném, legföllebb is föbe ütnének; ez volna az egész nyereség.

- Próbáld! - parancsolá Klári.

- Köszönöm irántami jó szándékát - szólt az előbbi -, de bármi kevés velő van a fejemben, annyi mégis van, hogy azt szántsándékkal ki nem veretem belőle.

- De hát miért csődítettél ennyi népet ide? - nem mondtad-e, hogy csak a pesti legényekkel jössz?

- Úgy is akartam; de ki tehet róla? ez a nép olyan furcsa természetű; mióta megtudta, hogy urainak nem kell engedelmeskednie, nem engedelmeskedik senkinek. Mondhattam: ne jöjjetek! elég már! az istenért, térjete vissza! csak annyit ért, mintha borsót hánynak a falra; valódi Isten csodája, hogy el nem merültünk, annyian tódultak hajóinkba.

- Mit locsogsz annyi ideig ez asszonnyal - szakítá félbe a szót durva hangon a kapu mellett állók egyike -, ha késünk, még ránk csődül az őrsereg.

- Mindjárt megyek! - válaszolt e megszólításra az előbbi. - Lássá - folytatá suttogva Klárihoz -, e nép el van határozva, nem tarthatná fel többé senki. De nyugodtan lehet: Telegdi kisasszonynak nem lesz bántása; elég van itt a pestiek közül, kik szavaimra hallgatnak, s azokkal megmentem őt.

Mielőtt Klári valamit felelhetett, az előbbi durva hang újra felszólalt, s az egész tömeget mozgásba hozá. - Fel avval a kapuval! - kiáltá, bárdját a vasrostélyhoz csapva, mire a tömeg szavait ordítva ismétlé, s előrenyomult.

- Nem nyithatom fel! - válaszolt egy remegő hang a kapu megett.

- S miért nem, aki lelke van?! - kiáltott az előbbi.

- A kulcsár eltiltotta és a nagyságos úr.

- Telegdi István? - szakítá félbe a szót egy másik. - Le vele! le Telegdi Istvánnal és mindazokkal, kik hozzá tartoznak! - ordított hűs hang, s az egész tömeg borzasztó összhangban zajgott utána.

- Fel, fel a kapukkal! - kiáltott ismét az előbbi, türelmetlenül csapdosva a vasrostélyzatot.

Nem válaszolt senki.

- Porrá zúzunk mindent - kiáltott egy másik -, ha mindjárt nem eresztenek be.

A vaskapun bárdok s fokosok csengő ütései hallatszottak, s a nép mindég türelmetlenebbül nyomult a kerítés felé.

- Minek e hasztalan gagyogás? - hangzott egy szózat a tömeg között - fel kell feszíteni a kaput.

- Fel kell feszíteni - ismétlé a szörnyű visszhang, mely mint mennydörgés az éji csendet hatalmas szavával eltölté.

- Csak egy percig várjatok még! - kiáltott András, ki megsajnálva Klári kétségbeesését, adott szavát csakugyan be akará váltani, s ezért több, csapatjához tartozó legényt maga körül összegyűjtve, a kapuhoz nyomult. - A házban talált emberek élete csak úgy vala megmenthető, ha a nép azáltal, hogy erőszakra kényszerített, föl nem bősztetik; s András ennél fogva el akart követni mindent, hogy ezt akadályozhassa. - Nem én hívtalak-e meg, hogy e háznál ma éjjel vendégséget tartsunk? - szólt erős hangon - ha ez otromba emberek vendégeimet nem akarják beereszteni: kit illet a rendcsinálás? Holla, medve! még nincs tél, hogy lyukadban aludni hagyjunk; nyiss ajtót hamar!

András és néhány legény, látva urok veszélyét, elébe álltak, mellyel hozzájuk szólni tudott, nagy népszerűséggel bírt, most is helybenhagyó rivalgásokkal fogadák elménckedéseit; a többiek intése hatását várák. De miután hasonló modorban többször ismételt felszólításainak semmi eredménye nem vala, a tömeg újra elveszté türelmét. - Bolondnak tartanak; ki vagyunk játszva; egyetértésben van velök; üssétek le; törjétek be a kaput; fel kell akasztani!! - ezen s hasonló kiáltások eléggé figyelmessé tévék Andrást, hogy a felbőszült indulatok fékezéseire hatalommal nem bír, s ha vezéri befolyásáról nem akar egészen lemondani, azt csak úgy tarthatja meg, ha a néppel más hangon szól. - Jól van, ha már becsületes szót érteni nem akarnak - kiálta, felgyűrve mentéje bő ujjait -, másképp fogunk velök beszélni. Rajta, legények! törjék fel a kaput!

E szavak alig mondattak ki, midőn a vasrostélyzat ismét száz csapástól csengett. Káromkodásokkal vegyült biztatások, a hátulsók kiáltásai, kik az első ügyetlenségét szidva, előrenyomultak; ezeknek lármás panaszai, a szorongatottak jajkiáltása s felbőszült indulatok

vad szózatai, melyek ezen százféle erőlködés között ide s tova mozgó embergombolyag között egyszerre felhangzottak, oly egészet képezének, mely előtt Klári elborzadt. Szerencsére, mit semmi vezér intő szava nem tehetett volna, a vasrostélyzat feltartá a dühöngők erőszakát, s a kapu mellett állók, ellankadva hosszú erőlködéseik után, velök egy ideig felhagytak.

- Ezen nem megy be az ördög sem! - szólt homlokát törölve egy izmos férfi, ki felgyűrt ingujjakkal ezen egész idő közben nagy kalapáccsal döngette a rostély egyik rúdját, s kit, ha a sötét éj engedné, mindenki, kormos kezeiről azonnal kovácslegénynek ismert volna. - Magam dolgoztam a kapun, nincs párja az országban! Várfalon könnyebben keresztülvágnám magamat, mint e rudakon.

- Átkozott! - szólt egy másik - s mégis itt kell betörnünk, vagy sehol, az egész kertet kifalazott árok veszi körül, s megette hasonló vaskerítést találunk. Már miért csinálták kendtek oly kegyetlen erőre e kaput?

- Hisz az igaz - mondá az előbbi -, ha az urak lakásaik kerítéseit maguk készítenék, fogadom, nem volna sok baj a betöréssel; de miért vagyunk oly bolondok, hogy helyettük dolgozunk? Most másvalahol kell rést keresnünk.

Míg a nép új ostromára kedvezőbb helyet keresve, a kert körül elszéledett: András, előre látván, hogy e lankadság, mellyel a nép most visszavonult, sokáig nem tarthat, s nem kételkedvén, hogy e rostélyzat megújított erőlködéseknek végre engedni fog, ismét a kapuhoz ment, és a megette vélt őrt mindenre, ami előtte szent, kéré, hogy azt jószántából nyissa fel: de suttogó kérései, mint előbb zajos felszólítása, felelet nélkül maradtak, s ő kétségbeesve békésebb szándékai teljesíthetésén, a többiek közé vegyült, kik az ostrom megújításáról tanácskoztak.

A kapus megrögzött hallgatásának oka az vala, hogy a támadók számát észrevéve, veszélyes helyét rég elhagyá, s mihelyt a vasrostélyzat az első csapásoktól csengett, elrémülve a terembe sietett, hol a kulcsár körül a ház minden cselédei összegyűltek.

- Hogy merted odahagyni a kaput? - támadá meg a kulcsár haraggal a berohanót - azért fizet urad, hogy ha rád szükség van, elszaladj?

- Nem is azért ám, hogy magamat csupa mulatságból agyonüttessem, főképp, ha uram nem parancsolja - válaszolt a megszólított, kiben a nagyobb félelem a kulcsár iránti tiszteletet elnémítá -, egész hadakkal maga Toldi Miklós sem küszködött.

- Hát sokan vannak? - kérdé egyszerre több hang, melyek között Bebek Katalin vén komornájának rikácsoló szózata különösen kitűnt.

- Legalább is tízezer.

- Jézus, Mária! s mit akarhatnak itt?

- Hát rabolni, gyilkolni, erőszakot űzni.

- Boldog isten, mi lesz belőlünk?! - sikoltott a komorna.

- Úgy szidják urunkat - folytatá az előbbi -, nem is hallani mást, mint átkozódásokat: a parasztok ellenségének mondják; káromkodnak, hogy a keresztes hadat ellenezte.

- Istenem! miért is ellenezte a keresztes hadat? - sóhajtott a szakácsné.

- Bizony jobb lett volna - fohászkodott az előbbi -, a keresztesek halálos bosszút esküdtek ellene.

- De hát miért nem mondtad nekik, hogy elutazott, s az egész úri családból nincs senki a háznál? - kérde a kulcsár, ki az egész idő alatt a szobában fel s alá futva, a szólót most a kétségbeesés kifejezésével mellen fogá. - Szerencsétlen, ha ezt mondd nekik, elmentek volna.

- Megbolondult kend? - mondá emez a kulcsárt ellökve - azt hiszi-e, hogy ezek elmennek, míg a házban valami marad, mit magokkal elvihetnek?

- Mit maradjunk itt a háznál? - kiálta most egy a cselédek közül. - Meneküljünk! a hátsó kerítésen még kimenekülhetünk - és e szóra a bizonytalanságban álló csoport mintegy egyszerre életre ébredett. A kulcsár, ki, ha e rés létezéséről eddig valamit hall, azt bizonyosan becsináltatta volna, most a menekvés reményénél mintegy örülten rohant az ajtó felé; mások, a teremben talált becsesebb dolgokat kapva fel, utánasiettek; de e remény is eltűnt. Alig értek ki a házból, midőn a kertészlegények egyike tudokra adá, hogy a réstől jó, s az egész kerítést ott is kívülről emberekkel körülfogva találta, kik szerencsére, az átbúvót nem ismerve, azon tanakodtak: nem jöhetnének-e azon oldalról a házhoz. A cselédek kétségbeesve tértek vissza a terembe.

- Legjobb, ha a kaput magunk felnyitjuk - tanácsolták többen; de azon esetre is, ha ez a nagyobb rész által, mint félénk emberek között minden, mi az elhatározó pillanatot közelebb hozza, nem elleneztetett volna: mindenekelőtt embert kelle találni, ki e tanácsnak kivitelét magára vállalja; s főképp, miután az ostrom megkezdett, a dühöngő csoporttal senki sem akart először találkozni. A kulcsár s egy rész térdre borult, s imádkozott; a többiek összekulcsolt kezekkel futkostak körül a szobában, vagy kinéztek a sötét kertbe, honnan az iszonyú zaj mindég növekedő erővel hangozott fel. Nyugodtnak az egész tömeg között csak egy öreg csatlós látszott, ki idősebb lévén, hogysen urát hadaiban s utazásaiban követhetné, e házban lakott, s a veszély által, úgy tetszik, legkevésbé sem fosztatott meg lelki nyugalmától. Komolyan állt ott a terem közepén, jobb kezével mintegy önkéntelenül szorítván kardja markolatát, s úgy látszott, felindulás nélkül várta a pillanatot, melyben hadak között folyt életének hozzá illő végét érendi el.

Végre megszűnt a zaj; a támadók egy időre felhagytak az ostromlással; és midőn a vén csatlós az ellenség mozdulatairól bizonyosságot szerezni a kertbe ment, s tanácskozásaikat meghallgatván, a váratlan nyugalom okát a teremben elbeszélte, egyesekben új remény ébredett.

- Talán nem fognak áttörhetni a vasrostélyzaton - mondá a kulcsár, valamivel nyugodtabban -, s addig ennyi lármára a várból segítség jön; hisz Telegdi őnagysága házát csak nem hagyják védelem nélkül.

- Én is azt hiszem - jegyzé meg a csatlós, ki, miután künn járva észrevette, hogy a megtámadók semmi, az ostromra szükséges szereket magokkal nem hoztak, most a ház védelmét lehetségesnek gondolá -, de, míg e segítség érkezik, védelmezni kell magunkat. Ha senki sem őrzi a kapukat, akkor, ha nem törhetik fel, átmásznak; de csak álljunk mi, férfiak, oda alabárdokkal s egyéb fegyvereinkkel, s fogadom, elmúlik kedvök; hisz egypár puskánk is van a háznál. Nem magyar, aki fél!

A csatlós tanácsa általános helybenhagyással fogadtatott; a bátrabbakat a megmentés lehetősége, a legfélénkebbeket kétségbeesés lelkesítette; mindenki fegyverért sietett, s a kertészt kivéve, ki még mindég a kapu felnyitását ajánlá, nem volt senki, ki a bátor tanácsnak ellenmondana.

- Majd bizony - szólt a csatlós, ki két óriási puskával a terembe visszatérve, a kertész okoskodásait hallá -, hogy kimetéljenek, mint te a salátát, ha felmagzik. Gyáva teremtés! nemhiába, hogy egész élteden át szegfűvel és rozsmaringgal bajlódtál, ne félj, vasárnap szoknyába öltöztetünk.

- Nem bánom, csak éljek még vasárnapig - mondá amaz, siránczó hangon -, de mit használ, ha a parasztokat védelem által még inkább felbőszítjük; ellent nem állhatunk; míg mi a kapunál küszködünk, bejönnek a kerítés más helyén.

- Bohó! - nincs-e hát kétöles falazott árok a kert körül s azonkívül vagy magas fal vagy éppen oly erős vasrostély, melyen, azt az egy helyet kivéve, hol egy rúd hiányzik, s hol éjjel kulcsár úr tudta nélkül ki szoktunk bújni, az ördög sem jöhetne át? Menj imádkozni, s te fogd a puskát - mondá, nagy löfegyvereinek egyikét a kapusnak kezébe nyomva -, ne reszkess, ördögadta! hisz tudsz vele bánni, többször megpróbáltad célba löni; de csak akkor süsd el, ha mondom; sok ideig tart, míg ismét meg bírom tölteni. Kend pedig - szólt végre, mielőtt társaival kiment, a kulcsárhoz - bort hoz fel a pincéből, de jót és sokat, érti-e? Ha az ember ereiben vérnél egyebet nem érez, nem meri kiontani. Szaporán, legények! a gazemberek odakünn veszteni kezdik türelmüket, s új megtámadásra készülnek.

Hatalmat csak bátorság ad, de veszélyes körülmények között e tulajdon mindég megszerzi azt, s nem képzelheti senki a pontosságot, mellyel e pillanatban a csatlós rendelései mindenki által teljesítettek. Kiket a hátulsó kapuhoz állított, s kiket magával a főbejáráshoz vezetett, hol a legtöbb veszély fenyegete, mind szó nélkül követék parancsait; maga a büszke kulcsár, mintha ura küldené, sietett a pincébe, s a legjobb szerémi borral tért vissza; úgy látszott, mintha a vén katona egyszerre királlyá vált volna szolgatársai felett.

Alig értek a védelmezők a kapukhoz, midőn a támadás kettőzött dühösséggel megújítatott. A nehéz rostélyzat most is ellenállt minden erőlködéseknek; s a csatlós, ki nehogy a védelmezők csekély száma kívülről észrevétessék, társaival fák megé rejtezett, s tettleg csak akkor akart föllépni, ha a kapu feltöretnék, vagy ha valaki annak átmászását megkísértené - örömmel látá az ellenség sikertelen fáradozásait. - Marha nép! - suttogá a mellette állókhoz - midőn még annyi eszköz sincs, hogy a rostélyon átmásszanak; így, mint most, erőlködhetnek holnaputánig, s addig csak valaki eljön segítségünkre. - S ezzel a csatlós vezéri méltósággal felfogá a kulcsár által odanyújtott kancsót, belsőképp áldva e történetet, mely által az ószerémi bornak más viszonyok között nem remélhető élvezetéhez jutott.

Miután a megrohanás részint itt, részint a hátulsó kapunál még egypárszor hasonlóképp sikertelenül ismételtetett: a csatlós bátorsága, a kulcsár által bőven osztott óbor lángjaitól nevelve, elterjedett a többiekre is, s e rövid idő előtt remegő csoport között mindég többen voltak, kik alig győzték bevárni a pillanatot, midőn az ellenséggel fegyverben megmérkőzhetnek. Maga a kulcsár több méltósággal járt ismét hívei között, s kérdé: nem volna-e jó egypár lövést tenni e gazemberek közé?

- Majd ha az őrsereget jönni látjuk - volt a csatlós válasza -, még a bikát sem jó felbőszíteni; ha egypárt agyonlőnének közülök, kettős dühvel rohannának ellenünk, s az ember, ha nekimergesedik, vasrudakat is eltörhet. Hisz a segítség nem késheik soká, a város kapui mellett vagyunk, s eddig rég nekikészülhettek.

Ugyanaz volt a megtámadók véleménye is. Bármilyen nyomorult vala a közhatalomnak állapota hazánkban, mégis valószínűtlennek látszott, hogy egy ház, mégpedig az ország egyik főbb hivatalnokának háza, a főváros kapui előtt néhány száz paraszt által megtámadtathatik, anélkül hogy valaki segítségére jönné; s a tömeg vezetői tanácskozni kezdenék, mit tegyenek?

- Ha csak tíz lovas jön - mondá az egyik a kapu mellett állók közül -, e gyülelész nép mind szétszalad; s fogadom, mindjárt itt lesz Batthyányi maga az összes őrsereggel; addig nincs mód benne, hogy ez átkozott kapukat feltörjék.

- Csak legalább lajtorjákat hoztunk volna magunkkal - szólt egy másik -, de ki hitte volna, hogy ennyi ember egy kaput nem bír feltörni?

- Tudnék én egy módot - mondá az előbbi kovácslegény, ki egyik kezével kalapácsára támaszkodva, másikkal homloka verítékét törölgeté -, ha egypár ember átmásznék, s belülről a lakatot verné le.

- Ördög teszi! - mondá a mellette állók egyike - a kapu fölött láncsa láncsa mellett áll, ki mászás közt elcsúszik, nyársra vonja magát.

- Az még nem baj - válaszolt az előbbi -, kicsúszni én nem fogok; de hátha a kapu megett emberek állanak? Nekem e csendesség ott a házban nem tetszik; minden teli van cselédekkel, s nem mozdul senki; alkalmasint valami cselet gondoltak ki.

- Attól ne félj - szólt közbe mély hangon egy paraszt, ki az egész ostromban eddig a legdühösebbek között tüntette ki magát -, vagy a pincébe bújtak, vagy elpusztultak a házból; elég hiba, hogy a hátulsó kaput csak később fogták körül; nemes koponyákon szerettem volna megpróbálni fokosomat, nem törnek-e be oly könnyen, mint fiamé, melyért az ispántól húsz forint vérpénzt kaptam. Átmászok veled magam is.

- Igen, s hogyha bent leszünk - mondá, fejét vakarva az előbbi -, s távolról lódobogás hallatszik, vagy valaki elkiáltja magát: az őrsereg jön! s a többiek elszaladnak: mit tegyünk?

A kovácslegény minden biztatások s ígéretek ellenére csak fejét csóválta, azonban tanácsa a már lankadó buzgóságnak, mellyel a nép a kert ostromához fogott, új életet adott.

- Át kell mászni a kapukon! - hangzott mindenfelé, s mindég többen ajánlkoztak a merényre, mely ennyiektől követve, most már a kovács előtt sem látszott annyira veszélyesnek, mint előbb gondolá.

- Csak utánam jöjjetek! - kiálta, midőn a rudakhoz kapaszkodva fölfelé emelkedett, s az alatta hemzseggő tömegre visszaneéz - ha szerencsésen átmegyünk, a ház a mienk, belülről én magam leverem a lakatot kalapácsommal.

A pillanatok, melyek alatt künn a tanácskozások folytak, a kertben levőkre nézve aggodalomteli várakozás pillanatai valának; s főképp miután az ostromlók a kaput újra megrohanták, s miután a kovácslegény fölfelé emelkedő óriási testét a rostélyon át a védelmezők meglátták, ezek közül néhányan elveszték ismét előbbi bátorságukat; azonban a nagyobb rész, a csatlós szavai s példája által bátorítva, komolyan védelemre készült. Helyzetök nem vala reménytelen. A kert a vaskerítésen kívül mély s kifalazott árokkal volt körülvéve, mely az átmászást még inkább nehezíté. Ez új megtámadási módnak tehát leginkább csak a kapuk valának kitéve, s ezeknek védelmére Telegdi cselédei elég számmal láták magukat, főképp miután a várból remélt segítség, mindenkinek meggyőződése szerint, soká többé nem késhetett, s a jó szerémi bor a férfiak keblét szokatlan vitézség lángjaival tölté el; de hősi erényeik nem tétettek próbára még most sem.

Mielőtt még a kovácslegény lábát a kapun átemelhette volna, s mielőtt az utána mászók annak tetejére érhetek, és így a védelmezőknek alabárdjaik használására alkalmat adtak: hátulról lárma támadt. - Helyet! helyet a pesti vezérnek! vissza a kaputól! a vezér jön! - így hangzott sok szó, s kik fölfelé kapaszkodtak, annál készebben engedtek e parancsnak, minthogy mászás

között a kapuhoz közelgő védelmezők fegyvereit észrevehék, s a merény folytatásához elveszték kedvüket.

- Vissza, vissza szerencsétlenek! - kiálta Szaleresi, ki néhány legény kíséretében a sokaságon áttörve, most a kertkapuhoz ért, míg a tömeg, részint bámulva, részint megijedve, csendesen visszavonult.

Azon tanácskozás után, mely saját házában tartatott, s melynek olvasóim tanúi voltak, Szaleresi meggyőződött, miként vezértársai vétkes föltételeinek többé ellentállnia nem lehet, s elhatározá magát, hogy seregével együtt a keresztesektől elválik. Miután tervét több polgárokkal közlé, s hogy seregeinek rábeszélésére segédökkel éljen, velök együtt este a táborba jött; képzelhetni borzadását, mellyel a hírt vevé, hogy azok állítólag saját parancsára Tegdi kerti lakának megtámadására indultak ki. - Félig magánkívül sietett Budára, eltökéltten, hogy élte veszélyeztetésével is akadályozni fogja a merényt.

- Hogy' merészlettétek a közcsendet ekként felzavarni? ki vezetett a rabláshoz? - kérdé a legnagyobb indulattal a mellette állók egyikétől, kiben egyik boltoslegényét ismeré meg.

- András - volt ennek remegő válasza.

- Igen, András, András! - ismétlék többen a körülállók között - kegyelmed nevében hítt, másképp nem is jöttünk volna.

- András?! hol van András? - kiálta az előbbi a legnagyobb fölgerjedésben, midőn egyszerre leányát látá maga mellett.

- Ne kérdezd tovább - mondá Klári suttogva, midőn apja kezét ragadá meg -, mindennek én magam vagyok oka.

- Te?! - kérdé apja eliszonyodva.

- Én, apám; megcsaltalak: ma éjjel Ártándi nálam volt, szerelmét bírom; apja őt még gyermekkorában Frusínával jegyezte el; csak ő akadályozta boldogságomnak; kényszeríteni akartam, hogy mondjon le kedvesemről; de az istenért, ne kérdezz, küldd el e szörnyű embereket; hisz én nem akartam őt megölni.

- Megörültél? - kérdé apja még egyszer - elbódított a félelem?

- Nem, nem apám! csak siess; ím, újra zúgni kezdenek; küldd el őket.

A zavart töredékekből Szaleresi nem érté az egésznek összefüggését; hogy leányát újra kérde, arra nem volt ideje; s fennhangon fenyegetve parancsolá, hogy a csoportozók széledjenek el. - Vissza! vissza innen, semmirevalók! - kiáltá egész erejével - aki nem követi azonnal vezérét, felakasztatom!

András s néhány boltoslegények, rég engedelmességhez szokva, mert urokhoz közelebb állottak, nem merészkedtek parancsát megvetni, s alázatosan leeresztették fegyvereiket; de Szaleresi nem ismeré a népet, midőn hívé, hogy vezéri címe s parancsoló szózata a többiekre hasonló hatást teend. Első pillanatban a sokaság hallgatott, s mint mindig, ha valaki elég bátor s neki parancsolni mer, engedelmeskedett. De mihelyt az első meglepetés elmúlt, a tömeg zúgolódni kezdett, s „nem megyünk! le Tegdivel és barátaival! törjétek fel a kapukat!” - voltak a szózatok, miket Szaleresi a tompa morajból mindig világosabban kihallott, míg a zaj, közelgő fergetegként, mindig hatalmasabbá növekedett, s az általános ordítás minden egyes szózatot érthetlenné tett.

András és néhány legény, látva urok veszélyét, elébe álltak, hogy az ellene rohanó tömeget visszatartóztassák, de kérelmeik sem őt nem bírhaták arra, hogy távozzék helyéről, melyet a kapu előtt elfoglalt, s kivont kardjával védelmezni készült, sem a tömeget, hogy visszavonuljon.

- De uram! - kiáltá András - halál fiai vagyunk, ha tovább itt maradunk.

- Legyen vérem lelken, gazember! - kiálta Szaleresi félig magánkívül haragjában - ha mind elhagynak, én a kaput védelmezve halok meg.

- Elhagyni nem fogjuk, s ha százszor gazemberek volnánk is - kiálta András, alabárdját fenyegetőleg emelve a megtámadók ellen. - Aki vezérünket bántja, halál fia!

A többi legények követték e példát, s kik a tömeg között legközelebb álltak, ijedten visszanyomultak.

- Szeretném látni, ki merészel ellenállani vezére szavának - kiálta Szaleresi, ki föllépésének sikerét látva, még bátrabbá vált. - Nem ismertek-e? Szaleresi Ambrus vagyok, a szent keresztes had pesti osztályának vezére.

De a vezér szavai a legközelebb állók körénél nem hatottak tovább, s kik azokat hallák, engedelmesség helyett zajogva emelék fegyvereiket, s újra előnyomultak.

- Ne legyen vérontás köztünk - kiáltá most ugyanazon paraszt, ki előbb a kovácslegénnyel a kapu átmászására elsőnek ajánlkozott -, keresztesek vagyunk valamennyien; hadd szóljak ezekkel az emberekkel. Te vezér, vagy bárki légy - szólt mély hangon, midőn a többiek helyet csinálván, Szaleresi elébe lépett -, nem szomjazunk véred után, menj békével, s hadd e házat nyugodtan, míg betelnek rajta az írás szavai: kő nem fog maradni kövön. Az úrnak népe elég ideig tűrt; de a gonosznak mérlege telve van, s te gyenge ember nem fogod Isten bosszuló karját feltartani.

- Menj békével - kiáltá egy rész -, hisz hallod, Isten akarja.

- Szerencsétlenek! - mondá Szaleresi - Isten titeket választott-e bosszúja eszközéül? a vad indulat, mely kebleteket tölti, tőle jönne? s midőn rablásra, gyilkosságra készültek, ti szent nevére mertek hivatkozni?

- S kire hivatkozzunk, ha nem Istenre? - szólt az előbbi, azon vad vallásos lelkesedéssel, mely Husz és a pikardok tanaival e hon népe között elterjedett; s ámbár hazánkban, hol az eretnokség hatalomra soha nem emelkedhetett, rejtekben maradott, mindamellett a nép között szintűgy fel vala található, mint a szomszéd Csehországban<sup>80</sup> - s kihez folyamodjunk, ha nem Istenhez, miután a földön senki sincs, ki szavunkat meghallgatná? s nem üdvözítőnk zászlóihoz gyűltünk-e össze, s nem az ő szavát követjük-e, midőn keblünk belszózatának engedünk? Isten erőt s türelmet ada nekünk, s mi elviseltük terhünket nyugodtan s ellenmondás nélkül; mi tűrtünk, mennyit soha ember nem tűrt még; de midőn türelmünk elfogyott, s éghez emelve kezeinket, irgalomért könyörögtünk: nem adá-e Isten maga e fegyvereket kezeinkbe, hogy kiirtsuk a gatz, mely Istennek szép embervetését eddig elnyomá? nem gyűjta-e lángokat kebleinkbe, hogy mint Szodoma s Gomora fölött, az égő tűz eláradjon e romlottság tanyája fölött, s a kevély fajból, mely parancsait megveti, nyom ne maradjon e világon. Menj békével, Ambrus, s ha munkánkban vonakodol részt venni, ne nézz vissza e helyre, nehogy Lóth nejeként oszloppá légy, ha Isten szörnyű bosszúját látod, melyet gyenge szemed elbírnai nem tud.

- Menj békével, Szaleresi - szólt a nép -, Isten bosszuló karját az ember gyenge keze nem tarthatja fel.



- Nem fogok vitatkozni veled - mondá Szaleresi, ki észrevéve a hatást, melyet a vakbuzgó szónok szavai a tömegre tevének, nem akará őt új beszédre ingerelni -, szavaidból látom, hogy azon szerencsétlenekhez tartozol, kiket az átkozott cseh eretnokség hálóiba kerített, s kik bujdosva hazánkban, az igazság sújtó karját eddig ki tudták kerülni. Hozzátok fordulok, jámbor keresztyének, kik szent vallástokhoz ragaszkodtok, kik a husziták, pikardok, adamaták csábításaitól meg tudtátok őrizni lelketeket, kiket a prágai pestis még meg nem ragadott.

- Gáspár jól beszélt - szakítá itt félbe a szólót több hang a tömeg közül -, Gáspár nem eretnek; szóljon helyettünk ő; ő a legidősebb.

- Honfitársaim - folytatá Szaleresi -, ne hagyjátok magatokat elragadtatni gonosz csábítók által. Önvesztetekbe rohantok, vagy remélhettek-e jót ily vezetők alatt?

- Az úr maga fogja vezetni népeit - szólt ismét Gáspár -, hatalmas karának világi bölcsességre nincs szüksége; midőn népét a hatalmas egyiptomi fogságból megszabadítá, tűzoszlopba öltözve, ő maga vezeté át Izraelt a pusztaságon; s így lesz most. Kiket, világi fogalmak szerint, vezéreknek mondasz, azok csak az elsők, kik szavát meghallva, utána indultak; az úr szava világosan felszólalt közöttünk. Nem látjátok éjjelenként a nagy üstököst, mely hosszú vörös sugarokkal az ország fölött átvonul?<sup>81</sup> Veszélyt jósol, azt mondják az írástudók. Igen, veszélyt, e föld hatalmasainak; de a népnek örömet. Ha Isten a csillagokat, melyek éjünket felvilágosítják, eggyel megszorítá, a népnek nincs mitől tartania. Jaj annak, ki, ha az úr hívá, kapához és ásóhoz fogni nem akar, a hanyag munkásnak bére örök kárhozat.

- Rajta! rajta! törjétek fel a kapukat! - zúgott a nép - le vele, aki ellentáll! Gáspárt kövessük! - Szaleresi látá, hogy itt, hol a hitdüh annyi aljas szenvedéllyel vegyül, a közérzületnek egyenesen ellenszegülni nem tanácsos, s azért, mihelyt a csend ismét kissé helyreállt, nem tagadva többé a bosszú jogszerűségét, melyet a parasztok uraikon állani készültek, csak arra tevé őket figyelmessé, miket az, kinek háza ostromához készülnek, semmiképp nem tette magát e bosszúra érdemessé. - Álljatok bosszút, ha lelkiismeretetek engedi - szólt lelkesedve -, de álljatok bosszút azokon, kiknek üldözéseit szenvedtetek; Telegdi a népet soha nem zsarolá, senki sincs, ki ellene panaszt emelhetne; s miért fordítjátok fegyvereiteket éppen az ellen, kiben eddig egyetlen pártfogókat találtátok?

- Ellenzette a keresztes hadat! ő sem jobb a többinél! Dózsa és Lőrinc úgy akarja! gyűlöljük! - ily szózatok szakíták félbe a szólót.

- És ha Telegdit gyűlölitek - kiálta Szaleresi, minden erejét megfeszítve, hogy a mindég növekvő zaj között meghallassék -, nem tudjátok-e, hogy Telegdi távol van; igen, jó emberek! rászédettétek magatokat; Telegdi nincs honn, az ország alsó részeiben utazik; mit kerestek itt, hol csak ártatlan leánya s néhány asszonyi rokonai laknak? Ezeken, mások vétkeiért, csak nem fogtok bosszút állani?

- Fogunk - szólt mély hangon Gáspár; s Szaleresi borzadt az elhatározottságon, mellyel e szó mondatott -, Telegdi nem paraszt, kinek életénél egyebe nincs, s kin csak úgy állhatunk bosszút, ha ez egyet elvesszük. Nem szereti-e birtokát? nem szereti-e leányát és rokonait? nem fogja-e érzeni a csapást, mely őt ezektől megfosztja? „Ki fogom irtani ivadékát negyed-ízigen”, szólt az úr, és szava teljesülni fog.

- Iszonyú ember, mit tett neked Telegdi? - kiálta Szaleresi, míg a tömeg felkiáltva kijelenté helybenhagyását.

- Mit tett nekem Telegdi? - kérdé az előbbi keserűen, s szavai, melyek eddig komolyak valának, minél tovább szólt, annál szenvedélyesebbekké váltak; gyűlölség, bosszúvágy, hitdüh hangoztak beszédében, és a tömeget beszéde alatt mindég vadabb lelkesedés ragadta meg. -

Mit vétett nekem Telegdi? Három fiam volt s egy leányom. A leány urának rimája lett, s ismerni sem akarja többé szüleit; a fiúk közül kettő, urának csatlósai között küzdve vérzett el a csatamezőn; az utolsót, a legszebbiket, ki e szívnek több volt, mint élete, az úr, mivel vadászáton rosszul hajtott, haragjában agyonlőtte.

A tömeg között halk morgás hallatszott, mint a közelgő dagálnak első mozdulatai.

- Érzem, hogy szívem nem fogja megbírni, hogy a nyilat, melyet fiam vérző kebléből kivontam, mielőtt őt eltemettük, gyilkosa szívébe fogom döfni, ha tovább vele egy helyen maradok; s mivel nem akartam vétkezni Isten szent parancsa ellen, mely ölni tilt, elhagyám születésem helyét. Éjszaka szöktünk, mint a gonosztevők, mi ártatlanok a gonosztevő előtt, otthagya házunkat, irtásainkat, otthagya utolsó gyermekünk sírját, melyet a tavasz még fűvel sem takarhatott el, s mely, midőn a temető mellett elmenénk, oly sötéten nézett ránk, begyepesedett társai között, mintha a többi sírok ehhez képest nem is érdemlenék, hogy fölöttük keseregjünk. De az úrnak parasztkra van szüksége, ki szántsa földeit, ki vágja az erdőt, az ártatlan vadakat ki hajtsa gyilkoló fegyvere elé. Erőszakkal visszahoztak, kötözve és verve, nőm a kegyetlenkedés következtében meghalt, s oda fektetem fiam mellé, s elhagyva állok a világon.<sup>82</sup>

- És mindezt rajtad Telegdi követte el? - kérde Szaleresi eliszonyodva.

- Telegdi nem - válaszolt az előbbi -; nem az ő jószágán születtem, s így nem ő vala hóhérom. De nem úr-e ő is, olyan, mint a többiek? különben miért nem kelt volna fel a nép védelmére, midőn elnyomását látta?! Az úr őt s övéit adta kezeim közé, s én rajta fogom állani bosszúmat. Vagy, midőn két fiam fegyverfogásra kényszerítettet, az, ki őket a csatában megöle, kérdezte-e, ki oka a küzdelemnek? Midőn uram a harmadikat meggyilkolta, visszatartóztatta-e karját a gondolat, hogy én, a szerencsétlen fiúnak apja, őt soha meg nem sértém? Ősz hajam, becsületesen töltött életem megmentett-e attól, hogy marhaként egy helyről a másikra ne hajtassam? Paraszt volt, ellenség, ki kérdi, midőn fegyverét ellene emeli, mi neve s mily szülőktől származott? parasztk, ez elég, hogy kínoztassanak. S legyen úgy; Isten és az ember gyermekei között szeretet nem lehet; legyen gyűlölség hát, gyűlölség, míg az örökre ellenséges fajok egyike kiirtatott. Telegdi - úr, és e kéz most fegyvert szorít. Rajta, rajta, keresztetek! - kiáltott most a dühösségig felindult tömeghez fordulva - hogy kő ne maradjon kő fölött; hogy e viperafaj kiirtassék harmad- s negyedízigen.

- Rajta! rajta! le az urakkal! vért véért! nekünk bosszú kell! - ordított az egész tömeg, midőn vad rendetlenségben a kapu felé tódult.

Az általánossá vált szenvedély megragadta egy részét azoknak is, kik Szaleresi védelmére körülötte összegyűltek; s most Gáspárt s az utána tódulókat nemcsak vissza nem tartóztaták, sőt segíték, midőn a kapura másztak. András és még néhány legény, látva a veszélyt, Ambrus gazdát akarata ellen a földről felkapva, karjai között félrevivé.

Iszonyú láрма támadt a kapu körül. Mint a tenger, a vész erős karjaitól felzavarva, ingadozni kezd, előbb lassan, de mindég magasuló habokban emelkedik, míg végre a fergetegtől hajtván, az óriási elem felcsap sziklapartjain, mintha a természettől helyezett határokon túl akarna hágni, s dühében, mellyel tájtéklő hullámai ég felé emelkednek, vizet vegyítve a száraz-földdel, vissza akarna térni a nagy káoszba, honnan az úr szavára egykor különválasztatott. Így zúgott, így ordított a nép. Megragadva szenvedélyek fergetege által, az egész tömeg vad rendetlenségben nyomult a kapu felé, melyen Gáspár s a csoport legmerészebbjei mindég magasabbra emelkedtek.

Szaleresi, kit András és társai a küzdelem helyétől félrevittek, hasztalan iparkodott jelek s szavak által a felbőszült tömeget visszatartani. Körülötte csoportozó hívei éljen-rivalgásokkal eltakarták feddő szavait, s a szerencsétlennek magasabb helyről kelle látni az iszonyúságokat, melyek nevében, s mint híreszteltetni fog, vezérlete alatt követték el, ámbár, ha vérét ontaná, azoknak megakadályoztatása hatalmában nem állana.

A védelmezőknek helyzete ezalatt több mint kétségessé vált. Bármilyen erősnek mutatkozott is a vaskapu, mely a megtámadókat eddig visszatartóztatá, s bár a jó szerémi bor mindég több, sőt majdnem szerfölötti lelkesedést terjeszte a cselédek között: a csatlós több hadat látott, mintsem ne tudná, hogy ily nagy s küzdés között nekidühösödött tömegnek elvégre semmi sem képes ellenállani; de férfiasan meg akará állani helyét, s mint bajnokhoz illik, küzdve bevárni végétét.

- Ide, akinek lelke van! - kiálta, fölemelve alabárdját - csak másszatok fel, majd mi lesegítünk amúgy parasztosan, mint vasvillával a zsúpot.

Bátorítva vezetőjük példája által, a többi cselédek fenyegetően emelték fegyvereiket, kétségbeesett védelemre készülve, mint kik életökért küzdenek.

A vad zajra, mely a kapu megett támadt, a hozzájuk felnyúló fegyverek látására, a megtámadók elsői egy percig megálltak, s Gáspár megszólítja a védelmezőket.

- Csendet egy percig - mondá erős hangon, melynek hallására a zaj azonnal elnémult. - Cselédek vagytok, nemde?

- Igen, Telegdi István önágyása cselédei vagyunk. Mit akartok tőlünk? - volt a csatlós válasza.

- Nyissátok fel a kaput, s menjetek békében, hová tetszik - mondá ismét az előbbi. - Mi a nemesség ellen emeltük fegyvereinket, cselédekkel nincs dolgunk. Szolgák vagytok ti, mint mi magunk, miért küzdjünk egymás ellen? Nyissátok fel a kaput, s nincs mit félnetek a szent keresztes had vitézeitől.

- Nyissuk fel a kaput - suttogának többen a csatlós körül; s ő maga sokkal jobban átlátá a védelem reménytelenségét, hogysem a menekülés e módját ne fogadná el örömmel -, hisz Frusina kisasszony megmenekedett - így vigasztalá magát, s bizony holmi almáriomért, bármennyi drágaság volna benne, én se üttetem magamat agyon. - De - mondá fennszóval - ki kezeskedik érte, hogy ha a kaput felnyitjuk, bántásunk nem lesz?

- Esküszünk az egy élő Istenre s Istennek minden szenteire! - válaszolt amaz, esküre fölemelvén kezét - ha a kaput önként felnyitjátok, senkinek a cselédek közül nem lesz bántása.

- Esküszünk! esküszünk! - ismétlé a tömeg, kezeit ég felé emelve - nyissátok fel a kaput, és menjetek békével. - S egy pillanatig ünnepélyes csend uralkodott.

- Fogadjátok el az ajánlatot - sürgeté András és maga Szaleresi is, ki így legalább a vérontást remélé elkerülhetőknek.

- Már biz én azt hiszem - válaszolt a csatlós, miután körültekintvén, követőinek készségét, az ajánlat elfogadására észreuvé -, a lehetetlent Telegdi István önágyása sem kívánhatja tőlünk: ha maga itt volna, hatszor megölhetnétek inkább, hogysem szemeim előtt valaki kulcshoz nyúljon, de így...

A szólót itt löfegyver durranása szakította félbe, melyre a kapun belől s kívül állók egyaránt megrezzentek. Gáspár, ki hogy a kapu fölött kiálló láncsákat kikerülje, a kapuszárfán fogott helyet, s itt várta ajánlata sikerét, a lövésre feljajdult, s a következő percben véresen zuhant le

néhány társainak karjai közé, kik közelében maradtak, míg a megtámadók nagyobb része a még e korban, főképp parasztok előtt szokatlan fegyver durranására futásnak indult.

E váratlan zavarnak oka a kapus vala, kinek az öreg csatlós a házban talált második puskát átadta, s ki a szokatlanul jó és erős bortól megrészegevedve, midőn a kertkapunál támadt zajra a ház hátulsó részéről, hol néhány cseléddel helyet fogott, idesietett, fegyverét a kapura mászott megtámadók ellen kisüté, anélkül hogy a beállott békésebb irányt sejdítené.

- Elárultak - kiálta Gáspár végső erővel -, bosszút, barátaim, véres bosszút! egy se maradjon meg az álnok fajból. - E szavakat erejének végső megfeszítésével mondta, kiáltását nehéz vonaglás követte; kevés pillanat - s Gáspár meredten feküdt társainak karjai között.

A rémülés, melyet a kapus szerencsétlen lövése okozott azok között, kik ellen irányozva volt, nem volt nagyobb annál, mely a kapu körül összegyűlt cselédeket megragadta; s midőn a csatlós az első meglepetés után visszafordult, s követőit kétségbeesett védelemre akará inteni, melynél számukra más menekülési lehetőség nincs: bámulva látá, hogy magára hagyatott. A csatlós, átkozva sorsát, miután a kaput egymaga meg nem védelmezheté, a többiek után a házhoz vonult vissza.

Nem tartott soká a rémülés, melyet a lövés a megtámadók között első pillanatban okozott, s mely rövid időre minden ajkat elnémíta; s miután Gáspár végszavai elhangzottak, s azok, kiknek karjai között kimúlt, véres testét fölemelve, a népnek mutaták, iszonyú düh ragadta meg az egész tömeget.

- Vér folyt, vér, vér, vér! - kiáltott száz hang - bosszút! - S az egész sokaság, ugyanazon szenvedélytől megragadva, vadul rohant a védelmezőktől elhagyott kapu felé, s mi előbb majdnem legyőzhetetlen nehézségnek látszott, az ez általános fölgerjedés között egy pillanatban vitetett véghez. Egyik segíté a másikat; ki erejét lankadni érzé, azt száz biztató szózat új küzdelemre hívá fel; hol egy fáradtan visszavonult, új, erősebb követő fogá el helyét. - A magas kapun áthágtak; nehéz kalapács- és bárdütések leverék lakatját, s a nyikorogva megnyíló szárnyakon diadalt harsogva tódult be a vad csoport.

A természet minden elemeit könnyebb feltartani dühökben, mint az embert, ha szenvedélyeitől elragadva, bizonyos irányban megindult; s Szaleresi, ki Andrással s még néhány híven körülötte maradt követővel e csoportot a házhoz követé, hamar átlátá fáradozásainak hasztalanságát. A bosszú után lihegő s annyi hasztalan erőlködés által az örültségig felizgatott tömeget feltartani nem állott senkinek hatalmában; s ha Szaleresit követői erővel a küzdők köréből félre nem ragadják, s a terem egyik szegletében körülötte kört nem képeznek, ő vérével lakolt volna az erőlködés miatt, mellyel a ház lakóit a nép dühétől megvédeni iparkodott.

A csatlós és a férficselédek nagyobb része már az első teremben megölettek. Drágán adták el éltöket, de a szám hasztalanná tett minden ellenállást. A védők vérökben feküdtek a terem márványtalaján, s a támadók ajtót ajtó után feltörve, szobáról szobára folytaták a szörnyű munkát.

Telegdi leányát keresék. Kikutattak minden szegletet, hol rejteket gyaníthatának; s minden lépés, mellyel magukat e reményben csalatva láták, dühösségöket csak nevelé. Asszonyok, egypár agg, ki Telegdi házában a kegyelem kenyerét evé; a cselédek gyermekei, kik szüleikkel a szobákban menedéket kerestek; minden élő teremts a felbőszült tömeg bosszújának áldoztatott fel. - Vért, vért! bosszút Gáspárért! - így ordítanak; s miután senki sem volt, ki ellen gyilkos fegyvereiket fordíthatnák, a vérrel fertőztetett szobákban körültekintve, a gazdag bútortat más, még aljabb szenvedélyeket ébresztve szíveikben. - Raboljuk ki a házat; minek annyi drágaság ott, hol csak halottakat hagyánk? - kiálta több szózat egyszerre; s a tömeg már

készült elfogadni e tanácsot, midőn néhányan a vezetők közül annak megakadályozására szólaltak fel.

- A szent keresztes hadaknak bajnokai rablókká váljanak-e? - kiálta vad lelkesedéssel egy a parasztok között, ki Gáspár halála óta a bosszút állók között legtöbb kegyetlenséget mutatott, s éppen ennél fogva mintegy vezéri tekintéllyel bírt - azt mondják-e felőlünk, hogy ocsmány birtokért nyúltunk fegyverhez? Nem! mint Istennek bosszuló angyala, mi ki fogjuk irtani elsőszülöttjeiket, de nem nyúlunk igazságtalanul felhalmozott kincseikhez. Nekünk vér kell, nem arany!

E szavak első pillanatra hatással voltak azokra, kik a szót körülállák; de e hatás sem azokra, kikben a többi szobákban hasonló gondolatok támadtak, sem hosszabb időre nem terjedhetett ki; s e vezér, mint előbb Szaleresi, hamar meggyőződött, hogy a tömeget, melyet szenvedélyei megragadtak, egyes ember nem kormányozhatja többé.

- Itt van Telegdi szobája; a legnagyobb drágaságok itt lesznek; törjétek fel a szekrényeket! - kiálta egyszerre több hang, a mellékszobákból ide tóduló tömeg között.

- Vissza innen, aki életét szereti! - kiálta bárdját fölemelve az előbbi - a keresztesek szent hada véres bosszút áll, de nem rabol. - A tömeg a fenyegetésre fölemelt karja előtt visszavonult, s egy pillanatra ismét csend lőn. - Mit nektek ez arany, a kincsek s drágaságok! Nem emeltük-e fel fegyvereinket azért, hogy Istennek országát állapítsuk meg e földön? s ti, mint Izrael népe a pusztában, újra aranybálványokat kerestek, hogy előttük leborulva imádjátok azokat.

- Igazság! jól szól! - mondá néhány a körülötte állók közül; a többiek hallgattak vagy rosszállva csóválták fejeiket.

- Egységet akartok? - folytatá az előbbi - testvéri egyetértést? Ássatok a föld mélyébe mindent, mit apáink kincsnek tartottak; míg gazdagabbak s szegényebbek lesznek közöttetek, míg az, ki arannyal hímzett ruhában jár, felebarátaink irigységén gyönyörködik; egyetértés nem lesz közöttetek. A különbség, mely az úr és szolga között létezik, fenn fog állani mindaddig, míg a csillogó arany a termékeny földnél többre becsültetik.

- Jól beszél! - mondá ismét néhány hang.

- Magának akarja tartani e kincseket - kiálta egy erős hang hátulról -, s azok, kik szavait helybenhagyják, cinkosai!

- Magának akarja tartani e kincseket! - ordítá a tömeg - le vele! le cinkosaival!

A szónok, kinek egész hatása ez egy gyanúsítás által semmivé tétetett, dühösen fölemelé bárdját, s a tömeg közé nyomult, hogy ellenén bosszút álljon; de a szorongatás szándékának kivitelét lehetetlenné tévé, s csak annak köszönheté, hogy néhány pártolójával együtt a bőszülte bosszúja elől menekülhetett, mivel a rablás minden figyelmet elfoglalt.

Nehéz volna leírni az állapotot, melybe Telegdinek egykor oly csendes lakása egy rövid óranegyed alatt jutott. A márványtalajokon holttestek, a drága keleti szőnyegek vitor színei fölött nagy vérfoltok, feltört szekrények, leroncsolt kárpitok, átdöfött képek, megcsonkított márványszobrok, s mind e romok között az őrző sokaság, mely itt egyes rongyokért, ott egy ezüstbillikom vagy a szekrényekben talált pár darab arany körül vitatkozik, lármáz, verekedni kezd. A bor, mely a feltört pincéből felhozva, e dühöngők között nagy edényekben szétosztatott, az emberi érzelmek hátralevő szikráit végképp elfojtá; s míg egy rész a préda fölött szörnyű szitkok között küzdésre készül, addig a másik, néhány asszonnyal, kik a megtámadókat a táborból követték, s velők diadalmok ünnepét ülik, részeg énekeket hangoztat, s tánc- és víg kurjongatásokkal holttestek fölött tivornyát kezd.

De forduljunk el e képtől. Ha valamely nép, mely elnyomói által századokon át állati aljasságban tartatott, midőn láncait széttöri, mert nem neveltetett szabadságra, csak féktelenségben keresi hosszú szenvedéseinek pótlékát; ha emlékei erősebbek reményeinél, s ha az első szükség, melynek kielégítését keresi, múlt sértések véres megbosszulása: ott az igazságos történetíró, a bajnak okait látva mentségeket talál; de hol az emberi természetnek állati része nemesebb érzelmein diadalmaskodott, hol az, mi nemünk méltóságát teszi, vad indulatok zajában egészen elnémult: a művésznek nincs mit keresnie. - Olvasóink képzelőtehetségére bízunk a részletek leírását.

A legnagyobb zaj között egyszerre rendkívüli világosság terjedt el a ház körül.

- Mi ez? - kiálta rögtön sok hang.

- A ház ég! - ordított be az ablakon valaki - fusson, aki tud.

E szóra, melynek igazságát az elterjedő füstszag bizonyítja, az egész tömeget leírhatatlan rémülés ragadta meg. A vitatkozók elejték a tárgyakat, melyekért küzdeni készültek; a részek kijózanodtak, s minden vad rendtelenségben nyomult az ajtók s ablakok felé, honnan sötét füstfelhők nyomultak be a szobába.

- Helyet! az ellenség ránk tört! Megégünk! segítsetek! - Ily szavak, melyek közé a szorongatottak jajkiáltásai vegyültek, hangoztak minden oldalról, míg a tömeg, minden ajtón s ablakon kitörve, végre ismét a kertben együtt találta magát, s bámulva nézte a magas lángokat, melyek vörös füstgombolyagok között ég felé emelkedtek.

- Menjünk! - szólt most ugyanazon férfiú, ki a kereszteseket előbb a ház kirablásától vissza akará tartóztatni, s ki, mivel szándékát másképp nem viheté ki, azt társaival a közzavar között maga gyújtá fel - itt nincs dolgunk többé. Nem messze innen a Drágfiak kerti laka áll; közel hozzá a Bebekeké, Ujlaki háza s a nádor mulatóhelye; tűzzük ki a veres lobogót tetejük fölött; a népnek Telegdi Istvánon kívül több ellensége van; az éj a napnál világosabbá válik, ha szenvedéseinket mindenütt úgy bosszuljuk meg, mint itt. Jerünk Isten nevében!<sup>83</sup>

A sokaság harsányan kijelenté helybenhagyását, s vezére után indult. A ház körül minden ismét csendes lőn, csak a tűznek pattogása s a lángokkal játszó szél szakítja félbe a hallgatást, mely ennyi zaj után a környéket eltölté.

Három ember maradt csak a kertben. Szaleresi, kit András a teremből erővel kivezetett, s ki kétségbeesetten egy fához támaszkodva, nézé a terjedő lángokat; András maga és Klári, ki, miután teremből terembe sietve, Frusinát sehol sem találta, s meneküléséről meggyőződött, a kertbe vonult, s borzadással gondolá át a szörnyű dolgokat, melyeket ő maga idézett elő.

Sokáig álltak így hallgatva; végre Szaleresi, mintegy álomból ébredve, körültekintett, s midőn meglátá leányát, elborzadott.

- Klári! - szólt remegő hangon - e nap a föld legszerencsétlenebb emberévé tett. Polgári állásom, becsületem, lelkem nyugalma, minden elveszett; mondd, te vagy-e oka mindennek? Isten úgy segítsen végső órádban, mint apádnak igazat mondasz.

Klári hallgatott. András könnytelt szemekkel magát akará a szerencsétlenség szerzőjének vallani.

- Szólj, igazán, leányom! - mondá ismét az előbbi, s szava elárulá belső megindulását - nemde, miket előbb mondál, nem igazak? Ennyi borzasztó dolognak látása elkábítja eszedet: te e szörnyetegnek tettében nem valál részes, ugye?

Nagy fölgerjedés pillanataiban az igazság erővel utat tör ajkainkon; s Klári nemesebb természetű lény vala, mintsem hogy önbűnét másra hárítsa, habár az, mint András, önmaga ajánlkoznék áldozatul. - Én valék, apám! - szólt elhatározott hangon a hölgy - ki Andrást annak, mit tett, elkövetésére bírta. - Enmagamtól borzadok, de saját cselekvéseimnek más ne szenvedje büntetését. Szerelmem...

- S légy hát elátkozott! - szakítá félbe, magánkívül indulatában, Szaleresi leányát - s legyen azon szerelem, melyért mindent feláldoztál, kínja életednek. Bujdossál Isten s emberek elől e világon, s ne legyen helyed, hol fáradtan lehajtanád fejedet, melyen apád átka nyugszik... - Soha, míg élek, házam küszöbén ne lépjenek át lábaid; az utolsó koldus kedvesebb vendége lakomnak, mint te, ki azt születésed által örökre meggyaláztad.

Szaleresi elrohant.

- Elátkozott! - kiáltá Klári, s aléltan András karjai közé rogyott.

A ház födele leégett, a gerendák iszonyú robajjal a szobába zuhantak, s az ablakokon át terjeszték fényöket; de Klári nem hallott semmit. Magánkívül feküdt az egyetlen ember karjai között, ki hozzá e világon még hív maradt.

Rögös az út, melyen az emberi nem s egyes nemzetek kifejlődésük felé haladnak. A mező, mielőtt új maggal vettetett be, éles ekével felszántva, egy ideig kopáron áll: ezt látjuk nemzeteknél is; e mezőkön, melyek fölött Isten fenséges eszméit elhinti, az, mit a lefolyt kor hozott, kiirtatik, hogy helyette új, üdvösb termés nőhessen; s a gondolkozó, ha századok távolából ily időszakokra visszatekint, sajnálkozás nélkül látja a pillanatnyi romokat és kopárságot, mert alattok az új termés csíráit látja. Az erdő szebben nő, ha a vész erős kara egyes haldokló törzsökeiket kidönté, a mély gyökereket felrázta, az ágakon függő magot messze helyekre vitte el, hogy ott fákká nőjenek: úgy a népek sem fejlődhetnek örökké derült napok között. De jaj az egyes fának, jaj az egyes embernek, kit ily vész megragad; a fa, ha gyökerében sértetett, az ember, ha feldúlatott a kis kör, melyben boldogságát találta, nem üdülnek fel többé. - Ez vala Szaleresi helyzete. - E férfi eddig boldognak érzé magát s méltán; ki oly körben töltheti éltét, mely sem nem annyira szűk, hogy általa tehetségeit korlátozva érzene, sem nem annyira tágas, hogy betöltésére erőt ne érezne magában; kinek a sors eleget adott, hogy vele polgári állásához képest még képzelt szükségéit is pótolhassa, s nem annyit, hogy több után vágyódnia ne lehetne, s kinek ez irigyletre méltó helyzethez az ég oly lelket adott, melynek vágyai nem fellengzők, oly szívet, melynek érzelmei szenvedélyesekké nem válnak - szóval, középszerűséget jellemében s lelkületében, minő helyzetéhez illik: azt méltán mondhatjuk boldognak. Szaleresi e ritka szerencsés egyéniségek közé tartozott. - Ha van boldogság a világon, ezt a középosztályok körében kereshetjük. Itt a társadalmi élet folyamának közepette vannak egyes habok, melyek, anélkül hogy csak egyszer is a part szikláihoz ütődnének, lejtjenek el útjokon; s ez vala valószínűleg Ambrus gazda jövője, ha szerencsétlen körülmények által természetes állásából ki nem sodortatik.

Hogy Szaleresit nem vallásos buzgóság, sem vezéri hivatásának érzete nem vezette a keresztesek táborába: azok után, miket jelleméről tudunk, mindenki könnyen beláthatja.

Midőn Bakács, Zsigmond templomában a szentelt zászlót nagy ünnepélyességgel Dózsának átadá, s a fővezér s más előkelőbb keresztesek ruháira saját szabója által vörös kereszteket varratott: más budai s pesti polgárokkal együtt Szaleresi is jelen volt ez ünnepélynél. Öminenciája rendkívüli nyájassággal kérdé több körülálló pesti polgártól: nem fognak-e ők részt venni e szent vállalatban? A kérdezettek nagyobb része, mélyen meghajtva magát, késznek nyilatkozott, s azonnal köntöseire varratá a kereszteket, miket a bíbornok maga osztott ki. - És kegyelmed vallásos buzgóságban hátrább maradna polgártársainál? - kérdé ismét öminenciája Szaleresitől; s a kereskedő meghajtá magát, mint a többiek, és a keresztet szinte ruhájára varratá, annyival készebben, mivel meg vala győződve, hogy ha mindjárt a hatalmas bíbornok kíváнатát teljesíté, bizonyos pénzmennyiség lefizetése által magát a valóságos hadi szolgálattól fölmentheti. De mit a többiek nehézség nélkül véghezvittek, azt Szaleresi nem teheté. A pesti csapatok által, ismeretes lágysága miatt, vezérnek ő választatott; s Bakács, ki a keresztesek között mutatkozó mozgalmakat észrevehén, nem csekély fontosságot látott abban, hogy e seregek egyik része oly nyugodt férfiú vezérlete alatt álljon, minőnek Szaleresit ismeré, őt mind maga, mind a király által a vezérség elfogadására addig kéréte, míg Ambrus, különben is nagymértékben megtisztelve érezvén magát, nem bírt ily magas kívánatoknak ellentmondani.

Nem képzelhető boldogtalanabb ember, mint ő vala azon pár hét alatt, melyeket a táborban töltött. Megszokva az otthonos élet kényelmeit első ifjúsága óta, még azon anyagi szenvedések iránt sem leheté közönyös, melyeknek most ki volt téve. Napjait hadi gyakorlatokban,



az éjeket többnyire vászonsátorában töltve, Ambrus gazda, ha szokatlan hajlékában éjjel nem aludhatott, sóhajtozva számítá fel a veszteségeket, miket már eddig tett, s valószínűleg még tenni fog; de hiúsága, mely őt a bajba keveré, egyszersmind vigasztalást adhatott volna neki, ha a seregek lelkülete s mindenekfelett vezértársainak jelleme s naponként világosabban bevallott céljai lelkét aggodalommal nem töltik el. Az országban még alig gyanították a keresztesek szándékait, midőn már Szaleresi előrelátá az irányt, melyet az ügy Dózsa s főképp Lőrinc vezérlete alatt venni fog, s érezni kezdé, hogy minden erejének megfeszítése mellett sem leend képes annak megváltoztatására. Küszködött, s Dózsa Gergely által segítve, mint láttuk, elkövetett mindent, hogy társait józanabb határozatokra bírja; de az ildomosság tanácsai sohasem győznek ott, hol indulatok szólnak. A szenvedélyek által megtámadott rend csak úgy állhat fenn, ha szenvedély által védetik. S a jámbor Ambrus szelídebb férfi volt, hogysen ezt tehetné. Küzdött, de hasztalan; nem engedett, de elragadtatott; s pontról pontra védelmezve nézeteit, mindég közelebb látá magát azon mélységhez, mely felé mások akarattal rohantak, s melybe, ha ellenáll is, belerántatik.

Szaleresit a táborban eddig részint természetes gyengesége tartá vissza, részint azon gondolat, mely a hiú férfiúnak jólesett: hogy csak ő az, ki vezértársait veszélyes tervök véghezvitelétől visszatartóztathatja. A saját házában tartott utolsó tanácskozás után e csalódás eltűnt, s ő el volt határozva. - Lépése nem vala veszély nélküli. Ha elpártolását a táborban megtudják, személye és birtoka e vad csoportok bosszújának tétetik ki; de személyes tekintetek őt elhatározásában nem tántoríthaták meg, s bízva saját s néhány barátai befolyásában, nem kétlé, hogy az esetre, ha Dózsa táborát seregestől elhagyja, a hazát a közelgő veszélytől még megóvhatja.<sup>84</sup>

A történetek meghiúsíták e reményeket. Telegdi házában égő romjai között a szerencsétlen férfiú örökre temetve látá nyugalma, becsületét, jövőjét. Lelkét leírhatlan fájdalom tölté el. E tett, mely nevében követtetett el, minden visszalépést lehetetlenné tesz. Közte s a nemesség, közte s a törvényes rend között e feldúlt lak sötét falai állanak; minden kiengesztelődés lehetetlen; s ha volt valami, mi helyzetének keserűségét nevelheté: nem volt-e ez azon gondolat, hogy ennyire boldogtalanná leánya által tétetett?

Elátkozá egyetlen gyermekét, s futott, mint kit rossz lelkiismerete űz, nem tudva, merre irányozza lépteit, csak szaladva, mintha sietése által önnön gondolatait kerülhetné el. - Végre a testi fáradság lelkét valamivel nyugodtabbá tevő; átgondolá helyzetét; világos volt előtte, hogy a keresztesek táborát, előbbi tervéhez képest, el nem hagyhatja. Habár Telegdi háza megtámadására nézve tökéletesen ártatlannak érzé magát, mégis, miután e tett nagyrészen az ő seregei által s András vezérlete alatt követtetett el, senki sem fogja őt büntelennek hinni; a lázadók körén kívül mindenütt a legszigorúbb büntetés vár rá. Kénytelen volt a keresztesekhez visszatérni. Sajkát keresett, s a pesti partra viteté magát.

Útközben Kláriját jutott eszébe. A hölgy világos szavakkal monda, hogy a szerencsétlen történetnek ő vala indítója. - Szerelmével mentegeté magát, mely őt e kétségbeesett lépésre bírta. Mily szerelem lehet ez? mily összeköttetésben lehet Klári szerelme a Telegdiekkel? - Mindez nagy rejtélyként állott Szaleresi előtt, melynek megfejtésére, mielőtt a táborba megy, saját házába akart betérni, hogy ott Erzsébet által, ha lehet, a dolgok összefüggése iránt tisztába jöjjön.

Késő éj vala; az utcákon minden hallgatott, s az ablakok sötéten álltak, midőn házában küszöbéhez érve, csendesesen, hogy szomszédait föl ne ijessze, magával hordott kulcsával a kaput felnyitotta. A házban, úgy látszott, senki sem vevé észre érkezését; midőn a folyosón végigment, csak saját lépteit hallá, melyek a fapadozaton erősen hangzanak; minden egyéb hallgatott; s e szokatlan csend lelkét új aggodalommal tölté el. Bármilyen későn jött is néha haza,

nem történt még, hogy legényei vagy cselédei között valakit ébren ne találna, s a szorgalmas Erzsébet a kapu első zörrenésére ott termett mécsével, hogy gazdáját fogadja; ma az egész ház mintegy kihálva áll. - Meggyújtva mécsét, végigmegy cselédszobáin - mind üresen állanak. Végre a felső emeletbe siet, hol Klári szobája mellett öreg gazdasszonya, Erzsébet lakik; de a szobának ajtaja zárva, s kocogásaira senki sem felel. - Szaleresi szomorú gondolatokba merülten éppen szobájába akart visszatérni, midőn Klári ajtaja mellett elmenve, különös hangok vonták magokra figyelmét. Megállt és hallgatott. - Hosszan elvont fohászokat erős hörgés vált fel; s Szaleresi, ki e század szelleméhez képest bizonyos előítéletektől nem vala ment, első pillanatra erősebben érzé dobogni szívét, míg az ajtóhoz közeledve meg nem győződött, hogy e kísértetes hangok egy férfi erős hortyogásától származnak.

Előbbi félelmét most harag váltá fel. Csak legényeinek egyike lehet, így gondolá, ki András távollétét használva, lerészegedett, s nem találva ágyát, most itt alussza ki részegségét. Fel akará nyitni az ajtót, de zárva találá, s hosszú zörgésre vala szükség, míg a megátalkodott hortyogó zajos álmában megzavartatott, s éberségének némi jeleit adá.

- Jövök, jövök, úrfi! - szólt a szobában egy egészen ismeretlen hang - mindjárt készen leszek a nyergeléssel.

- Ki vagy? - kiálta Szaleresi meghökkenve az idegen hangján.

- Hisz jövök már - ásitózik a másik -, még alig szürkül, s lámpásom sincs; csak egy kis türelemmel legyen az úrfi.

- Átkozott gazember! - kiálta Szaleresi, haragjában az ajtót rázva - nyisd fel az ajtót, majd szólok én veled úrfiakról.

Farkas, ki - mint az olvasó tudja - Klári által még reggel e szobába záratott, miután sem nyugodt várakozás, sem mérsékelt kocogás által szabadságát vissza nem nyerheté, a botrány elkerülése végett pedig a szoba ajtaját feltörni nem akará, estvefelé éhgyomorral az ágyra veté magát, s az álom karjai között feledé kellemetlen helyzetét. Csak Szaleresi utolsó indulatos szavaira nyerte vissza eszméletét: leszökött ágyáról, s ugyanazon kérdést ismétlé, mely hozzá a künnálló által intéztetett.

- Ne tréfálj velem - lármáza Szaleresi -, ízzé-porrá törlek, ha nem eresztasz be azonnal.

- Ne bolondozzék kelmed - válaszolt Farkas megvető hangon e fenyegetésre -, menjen kulcsért, ha van, s ha majd az ajtót felnyitotta, akkor válik meg, ki az erősebb.

A beszélgetők eddig nem ismerték egymást. Farkas utolsó szavai kissé meghűtötték a gazda indulatát, s midőn szobájába sietve a ház közkulcsával visszatért, célszerűbbnek tartá, mielőtt az ajtót megnyitná, vendégének neve után kérdezősködni. A magát megnevezőnek feleletében csakugyan Farkas szavára ismerve, aggodalma megszűnt, s a jövő pillanatban Farkas Szaleresivel szemközt látá magát.

Nem szükség leírni a bámulást, melyet e találkozás a háziúrnak, s a zavart, melyet Farkasnak okozott; elég, ha mondom, hogy ez utóbbi, minden titkolódzást szükségtelennek vélvén, ittléte okait Szaleresinek részletesen elmondá, s hogy a szerencsétlen apa Ártándinak Frusinához írt leveléből, mely még az asztalon hevert, Klári magaviseletét érteni kezdé.

- A szegény leány szeretettve gondolá magát - szólt Szaleresi, székre vetve magát -, azon hitben, hogy szerencséjének egyéb akadályja nincs, mint Frusina, örült szenvedélyében meg akará rontani vetélytársát.

Farkas, ki ura, sőt saját magaviseletét semmiben sem mentegeté, még inkább megerősíté Szaleresit e nézetében; így cselekedett az öreg Erzsébet is, ki később hazatérve, a boldogtalan

történet részleteit újra elmondá, míg végre Ambrusnak a dolgok mikénti összefüggéséről többé nem lehetett kétsége. - Szegény leányom! - így sóhajta újra meg újra - s én elátkoztalak, én elűztelek magamtól; s hol fogsz találni menedéket, hol vigasztalást fájdalmaidban, ha maga apád kegyetlenül eltaszítja magától? Ó, Klárim! szívem bálványa, egyetlen gyermekem! jaj neked, apád elátkozott! s jaj apádnak, kinek e földön csak ez egy kincse vala.

Farkas, ki Telegdi házának megtámadásáról még semmit sem tudott, s Szaleresinek fájdalmát csak annak tulajdonítá, hogy leánya szerelmes viszonyáról értesült, vigasztalni akará őt, s emlegeté, hogy Klári hibája megbocsátható, s hogy Pesten és Budán alig van hölgy, ki, ha Ártándi Pál szerelemről szól, közönyösen tudná hallgatni. - Ha valaki hibázott - mondá biztatólag -, higgye el kigyelmed, legföllebb Pál úrfi ellen lehet panasza, s magamnak is talán nem kellett volna leveleit ide s tova hordani; de mi a leányasszonyt illeti...

- Semmirevaló kerítő! - kiálta Szaleresi - s még emlékeztetni akarsz alávalóságodra?

- Már mi a kerítőt illeti - mondá Farkas felindulva -, kövesse meg magát kigyelmed, az én nem voltam soha, s ámbár megsértett apának sokat bocsáthatok meg...

- Szerencsétlen leány, s én elátkoztalak! - sóhajta az előbbi. Szaleresi lelkében, mióta hazajött, s leánya helyzetéről tudósíttatott, óriási változás történt. Sohasem csüggött inkább apai szív gyermekén; élte minden öröme s reménye e hölgyben vala összpontosítva; vagyónát, életét adta volna érte; a fájdalom egy percre háttérbe szorítá e szerelmet is. Elátkozá egyetlen gyermekét, kiben most csak szerencsétlensége okát látta; de midőn a boldogtalan hölgytől elvált, a szívet, azt, mely gyermekét látva, éveken át örömben dobogott, melynek szerelme Klárral együtt nőtt, melynek minden reménye s vágyai gyermeke képével összeforrtak, ez apai szívet ő elvitte magával; s mihelyt az első indulatos kitörés elmúlt, mihelyt szenvedélyei engesztelődtek, tettét bánni kezdé. Okokat keresett, mik által Klári cselekvését önmaga előtt igazolhasssa, s midőn azokat most Ártándi hívtelenségében feltalálta, fájdalmának egész indulatossága az ellen fordult, kit saját s leánya szerencsétlensége miatt most egyedül vádol.

- Elátkoztalak, és miért? - szólt szenvedélyesen - mert szeretted? mert egy alávaló által magadat megcsalattad, s mert, midőn ezt észreved, bosszút álltál? A féreg feltámad, ha lábbal tapodtatik, s te nyugodtan tűrted volna meggyaláztatásodat? Mit bánom én Telegdi házát; nekem, a polgárnak, mi közöm a nagy című úrhoz s birtokához? Jól tetted, hogy bosszút álltál; fejére kell taposni e viperafajnak, mely a polgár hiszékenységből él. Ó, hogy ily későn jutok e meggyőződésre!

Erzsébet húsz évnél tovább szolgált e házban, de így urát nem látta még: arca lángolt, szemeiben szokatlan tűz lobogott: úgy látszott, mintha mindazon indulat, melynek csíráit a természet a férfit keblébe teremté, s melyeket az hatvan évig elrejtett, most egyszerre törnek ki. Éghez emelt szemekkel állott a szegény asszony gazdája mellett, s ajkai halk imádságot rebegtek. - Farkas bámulva nézé a szólót, kit, mivel Telegdi házának ostromáról semmit sem tudott, egy percig megtévelyodottnak vélt. - Hagyja kigyelmed békével Telegdi önagyságát - szólt engesztelő hangon -, hisz az áldott úr az egész dologról nem tud semmit.

- Tudni fogja, ne félj, tudni fogja ő is - szólt az előbbi, a szólónak kezét vad kifejezéssel megragadva -, nagyságos úr, tárnok, országzászlós, mit tudom én, mi minden ő; de érezni fogja minden címei s dicsősége mellett, mi az, ha egy apa gyermekétől fosztatik meg. Ezt én, Szaleresi Ambrus, mondom neked.

Farkas bámulva nézett a szólóra; ez röviden elmondá a történeteket. - Ne bámészkodjál - mondá végre, midőn Farkas kételkedést észrevedé -, minden szó, mit mondok, igaz. Midőn leányom elolvasá a levelet, melyben gaz urad Frusínát a fenyegető veszélyre inti, eszébe jutott, hogy oly időket élünk, hol a polgár meggyaláztatását tűrni nem kénytelen többé. Kétségbe-

esésének csak bosszú adhata vigasztalást; legényeim vele mentek, s a nagy úri lak romokban áll.

- Mindenható Isten! - kiálta Farkas - és Frusina kisasszony?

- Földönfutó, mint leányom; igen, mint leányom, kit én szerencsétlen elátkozék.

Farkas ki akart rohanni a szobából; Szaleresi megragadta kezénél. - Nem mozdulsz e házból - kiálta -, veled is számolnom kell még.

- Hagyjon el kigyelmed, sajnálnám, ha erőszakhoz kellene nyúlnom.

- Nyúlj erőszakhoz bátran, ha azt akarod, hogy legényeimet felhívassam, s kötözve a pincébe dobassalak, mint érdemlenéd - mondá megvetéssel Szaleresi -, a házkapu zárva, ki nem mehetsz semmi esetre; itt e helyen fogod bevárni a büntetést, mely rád mint kerítőre vár.

Erzsébet rimánkodásai s még inkább azon körülmény, hogy maga is átlátá, miszerint a ház erős kapuját feltörnie nem lehet, Farkast erőszak használatától visszatartóztatá. Kérelemhez fogott tehát, de éppen oly sikertelenül.

- Be fogod várni büntetésedet - ismétlé Szaleresi, minden kéréseire -, s ne félj, az nem késik soká. Bármilyen mérgesen nézsz rám, bármiként szorítod össze ökleidet, itt fogsz maradni. Elmúlt az idő, midőn mi, polgárok, a szemtelen nemesség s még szemtelenebb szolgálók hetykélkedéseit tűrtük; nem fog többé kérkedni tetteivel a fényes úrfi, ha becsületes házba lopta magát, s miután legfőbb kincsét elorozta, elszökött. Hallgattunk századokig, de eljött végre a számolás napja, s ki fogjuk fizetni bosszúnk adósságát kamatostul.

Farkas bámulva hallgatá mindezt. Válaszolni akart, újra szabadon bocsáttatását kérni; Szaleresi alig hallgatott rá. - Lehetetlen szabadulnod - mondá -, ha e szoba ajtaját feltörnéd is, a kapu ellenáll erőlködésidnek, s elég embert találsz a házban, ki, ha erőszakhoz nyúlsz, kötözve a pincébe dobhat. Ha éhezel, szükségéidről gondoskodni fogok. - Ezzel Szaleresi, kiküldve előbb Erzsébetet, az ajtót ismét Farkasra zárta. Ő maga, miután két, azalatt visszatért legényének szorosan megparancsolá, hogy a Klári szobájába zárt huszárt szemmel tartsák, s ha szabadulását erőszakkal kísértene meg, őt kötözve a pincébe vessék, a tábor felé indult.

Még csend vala a Rákoson. A hajnal első világa most kezde szürkülni a láthatár fölött, s míg a tiszta ég az éj egész csillagpompájában ragyogott: a nagy téren homály terjedett szét. A keresztes tábor körül fel s alá járó örök léptei, néha távol fegyverzörej vagy a jelszó, mely a várták hosszú során végigfutva a táborban elhangzott - egyéb nem volt, mi a rónán összegyűlt roppant embertömeg jelenlétére emlékeztetne -, s az idegen, ha a Rákosra jó, magányban gondolható magát, oly csendes és hallgató volt minden.

A homokhalmok egyikén, nem messze a tábortól, egy férfi ül magányosan. Kelet felé tekint, hol a mindég tovább terjedő szürkület előtt csillag csillag után fényét veszítve eltűnik; néha a Duna túlsó partjára néz, hol a vörös lángfoltok, mik Buda fölött a múlt éj kicsapongásaira intenek, fokról fokra elhalványodnak, s keble nehéz fohásztól emelkedik. - E férfiú Lőrinc. - A nap szürkülni kezd - mondá magában, fejét kezére támasztva -, egy óra s e csendet a táborban láрма és zsbongás, Budáról ellenünk küldött hadseregek kiáltozásai fogják talán felváltani; s mi lesz e napnak alkonya? Most gyenge világvonala jelöli a helyet, hol emelkedni fog; e haza talán lángokban áll, mielőtt délfokára emelkedett, s ha majd lenyugszik, ki tudja, hány ember nem fog többé meleg sugáiraiban gyönyörködni, ki örömmel köszönté feljövételét. A kocka el van vetve. Mi tegnap még akarattunktól függött, ez éj története után elkerülhetlenné vált. Győznünk kell vagy elvesznünk! visszalépésről, kibékülésről nincs szó többé. S annál jobb; a gyáva csoportot mi bírhatná kitörésre, ha nem a szükségnek érzete? mi adhatna láncuk széttörésére bátorságot nekik, ha nem a félelem, hogy láncukat tovább viselve is, zsarnokaikkal kibékülniök többé nem lehet. - Lőrinc arcán vad öröm kifejezése vonult át; egy perc után ismét gondolataiba mélyedett. - De lesz-e ezen szerencsétlenekben elég nyugalom, hogy helyzetüket átlássák? elég férfiasság, hogy gyáván kikerülni ne iparkodjanak azt, mit csak úgy győzhetnek le, ha vele szembeszállanak? Ha a hajó zátonyra került, az összes sereg egyesült ereje talán megszabadíthatná, de a part közelnek látszik, s a hajóslegények elhagyva menekülésök egyetlen eszközét, nem ugranak-e sokszor egymás után a tengerbe, hogy egyenként gondoskodjanak biztosságukról? s nem történik-e ez más veszélyes pillanatokban is?... Csak bátorság tarthatja fenn ügyünket, s mi mást, mint bizonytalanságot, habozást, kétes föllépéseket találunk még a vezérek között is?

E panaszkodókra Lőrincet az éjjel tartott tanács bírja. Mihelyt a hír Telegdi házának megtámadásáról a táborba jutott, a keresztesek vezérei, kik e szándékról eddig éppoly keveset tudtak, mint Szaleresi, Dózsa sátorában gyűltek össze. A meglepetés általános volt; s most azok is elismerték a veszélyt, mely a lázadásnak időelőtti kitörése által az ügyre háromolhatik, kik egyébiránt mint az erőszak buzgó pártolói léptek föl, olyannyira, hogy néhányan, midőn tudtokra esett, hogy az erőszak Szaleresi csapatjai által vitetett véghez, azon meggyőződésüket jelenték ki, hogy az esemény Szaleresi által az urak megegyezésével azért intéztetett el, hogy ez időelőtti erőszak által a keresztesek általános tervei megghiúsíttassanak. A zavarban, melyet e vélemény a tanácskozók között okozott, csak Lőrinc tartá meg nyugodt ítéletét. Jobban ismeré Szaleresit, hogysem az ellene emelt gyanúban osztoznék. Valamint nem kételkedett, hogy annak nevével ez alkalommal mások éltek vissza: úgy átlátá, hogy ily mentség sohasem fog Szaleresitől a sértett nemesség által elfogadtatni, s hogy a pesti vezért biztosabban semmi sem köthetné a közügyhez, mint éppen e történet; s ennyiben a váratlan esetet kedvezőnek tartá, csak hogy az első lépést mindjárt hasonlóké kövessék. - A kétkedésnek, a halasztgatásoknak pillanatai megszűntek - így szólt társaihoz -, annyi felgyújtott úri lak lángjainál a legvakabb is tisztán be fogja látni végcéljainkat; s ha sietünk, nincs, ki minket elérésökben akadályozhatna. Készületlenek vagyunk. Talán nagyobb biztonsággal járunk, ha a lázadás,

mint akartuk, az ország minden részeiben egyszerre tör ki; de ez nem történhetik többé; s legjobb, ha az első rémulést felhasználva, szinte készületlen ellenségeinket támadjuk meg. Buda majdnem védelmezők nélkül áll. A király őrseregén s néhány főúr csapatain kívül alig van, ki ellenünk fegyvert fogna. Ezek között is a bíbornok huszárai nemigen fognak ellenállani; egypár órai küzdelem, s a főváros kezünkben lehet, vele a király, a bíbornok, a koronaörökös, az ország pecsétje s koronája, szóval minden, mi által cselekvéseinknek a törvényesség színét szerezhetjük meg. Hányan vannak az országban, kik eddig csak azért nem csatlakoztak hozzánk, mert fellépésünknek éppen e törvényesség színe hiányzik; de legyen köztünk a király, küldessenek szét rendeleteink az országos pecsét alatt, ha eddig, míg ezt pár száz nemes tevő, ily rendelkezések mindenki által ország parancsainak tekintettek: ki mer ellentállani, ha mi, a népnek vezetői, e törvényes formákkal élhetünk?... Budának, s mielőtt a nap lenyugszik, sőt mielőtt e társaink által felgyújtott tüzek hamuvá égtek, az ország törvényes kormányzóit mi vagyunk.

Ez volt Lőrinc véleménye, s tagadhatlan, hogy a fennálló rendet semmi sem veszélyeztethette volna inkább, mint ha ez elfogadtatik. A tisztelet azonban, melyben a királyi hatalom még e lázadók előtt is állott; a többek által kifejezett aggodalom, hogy seregeik a királyi lak ostromára magokat vezéreltetni nem engedik; azon természetes félnkség, mellyel sokan szükséges veszélyeket is a lehetőségig távolra halasztanak; s mindenekfölött Dózsa fejessége, ki választott tervét megváltoztatni nem akará, s ki, mielőtt nagyobb célok kiviteléhez fogna, előbb Alsó-Magyarország valamely nagyobb városát, Szegedet vagy Temesvárt, akará hatalmába keríteni - a bátor plebános tanácsát visszavetették; s minden, mit kivihetett, csak azon határozatban állott, hogy az előbbi tervnek kiviteléhez azonnal hozzáfogjanak, s a seregek nagyjával mindjárt, még holnap Szeged felé indulva, jelen táborukban csak Szaleresi seregeit hagyják meg, kik Pestet a királyi őrseregek ellen megvédeni elég erőseknek tartattak.

Lőrinc e határozat káros következéseit általlátta. Buda majdnem védelem nélkül volt: az ország alsó részeiben pedig Zápolya s a temesi gróf fegyvergyakorlott hadaival fognak találkozni a keresztesek; a történetek hírére az összes nemesség Budára fog sietni, hogy a lázadókat a király neve alatt megtámadja; Cseh- és Morvaországból segédhadak váratnak; szóval a győzelem, mely a jelen pillanatban könnyűnek látszott, kétséssé válik. De mindezek előadása nem használt semmit, s Lőrinc, a tanács után magányosan ülve homokhalmán, csak sorsát átkozhatá, mely őt nagy céljai kivitelében ily eszközökhöz kötötte.

- Ó, hogy oly kevés ember van - mondá elkeseredve magában -, ki, ha merész eltökéléssel közönséges köréből kilépett, át tudná látni, hogy nagyszerű célokat közönséges úton elérni nem lehet!... Széttörtük a láncokat, melyekkel a fennálló viszonyokhoz köttetünk; a jövőnek bajnokaiként léptünk fel, halálig kell megküzdenünk az egész múlttal: s Dózsa a királyi hatalomnak tartozó tiszteletéről, mások a bíbornok nehezteléséről vagy a rossz hatásról szólnak, melyet a főváros elfoglalása tehetne; mintha, miután a törvény ösvényéről eltérünk, tetteink igazolására azoknak nagyszerűségén kívül más mód maradt volna; mintha azt, minek megkezdésére annyi merészség kelle, ildomosan lehetne folytatnunk, s biztosságunkat másban kereshetnők, mint abban, hogy minden veszélyt megvetve, elleneink számításait kijátsszuk?... S mit, ha e gyávaság vesztünket okozná? Midőn e munkához fogtam, tudva volt előttem, hogy ez nagy szenvedések nélkül nem fog véghez menni; ártatlanok fognak szenvedni a küzdelem között, mely egy szebb jövő szükséges előkészülete leend. Ám legyen! Ha egy kar beteg - hogy az egész testet megmentsük -, levágjuk, ha egyes ujjai épek volnának is. A szükségesnek tevésétől gyáva érzékenység nem fogja visszariasztani karomat soha; s ha nagy jót eszközöltem, ennek tudata el fog velem feledtetni minden egyebet, de ha ezzel nem vigasztalhatnám magamat? Ha mind e vér csak bosszúnak ontatott volna? s ha, miután e hon vassal

és tűzzel feldúlatott, a romokat új virágzás nem fogná eltakarni? ha egy nép áldása helyett csak ezerek átka lenne díja fáradozásaimnak: Lőrinc, Lőrinc, mit teendesz akkor?!

Lőrinc ismét szomorú elmélkedésekbe mélyedett. - Általános fölgerjedés pillanataiban mindig találkoznak egyéniségek, kiket a közlekedés annyira megragadott, hogy kibontakozva személyességükből, csak bizonyos eszmék személyesítői gyanánt állanak előttünk; ilyen vala Lőrinc is. Az eszmék a népre csekély hatással bírnak, a többségnek anyagi szenvedések vagy anyagi jólét reménye adja kezébe a fegyvereit, s a jelszó, mely az egészet összetartja, csak azért szolgál kötelék gyanánt, mert ezerek által ezer értelemben vétetik. Másképp áll ez egyes kitűnőbb személyiségekre nézve. Csak hitdühösségig nevedezett meggyőződés, csak hivatásuknak érzete az, mi őket nehéz pályájokon vezet. Eszközöknek képzelik magokat, melyeket egy hatalmasabb kar céljainak kivételére választott, s minden személyes kívánság, sőt minden emberi érzemény elhallgat, ha akadályozná őket abban, mit éltek feladatának tartanak. Ki képzelheti ily férfinak fájdalmát, ha ingadozni kezd ez erős meggyőződés, mely őt eddig fenntartá, s ha eljárása helyessége iránt szívében kételyek támadnak?

Lőrinc eddig törekvései sikeréről meg vala győződve. Az általános újítási szellem, mely a XVI. század kezdetét jellemzi, s mely nemcsak az egész egyház szerkezetére, hanem a vele oly szoros kapcsolatban álló polgári állapotokra is kiterjedett - nem maradhatott befolyás nélkül hazánkra sem. Az alsóbb osztályok helyzete az evangélium világos szavaival sehol sem állott kiáltóbb ellentétben, mint hazánkban; a nagy forradalmi izgató, a kegyetlen elnyomás előkészíté a népet; a pikardok egyenlőségi tanai, melyek Csehországon keresztül határainkon átszivárogtak, titkos, de annál buzgóbb pártolókra találtak; s a pórlázadás, mely 1512-ben Németország egy részét vérrel borítá,<sup>85</sup> előbb reménnyel, később részvétellel tekintetett jobbágyaink által, kik előtt az titokban nem maradhatott. Mindezen okoknál fogva Lőrinc előre látá, hogy mihelyest a lázadás zászlója kitűzetik, népeink nagy része lelkesedéssel fog körülötte gyülekezni. S hány körülmény nem működött össze, mi ily merész vállalatnak éppen a jelen pillanatban biztos sikert látszék ígérni! Németországban a parasztzendülés csak azért nem sikerült, mert nem volt kötelék, mely a tömeget összetartaná, s mert az egyes lázadások elnyomattak, mielőtt általánossá válhatának. Hazánkban a keresztes had kihirdetése mindezen nehézségeket elhárítá. A pápai levél nagyszámú seregek összegyűjtésére szolgált ürügyül. A fegyverfogás kihirdetése szabadon, a közhatalom tudtával történhetett; a vezérek a király helybenhagyásával neveztettek ki, fegyverekről s élelemlről a bíbornok gondoskodott; szóval minden előkészületek akadály nélkül, sőt a keresztyén egyház fejének nevében történhetek; s nem volt-e hihető, hogy az ekként előkészített megtámadásnak száz pártra szakadozott nemességünk nem fog ellentállhatni?

A dühösségig lelkesült seregeknek, hogy győzzenek, csak célszerű vezetésre vala szükségök; s Lőrinc Dózsára s a népre eddig oly határtalan befolyással bírt, hogy a sikeren kételkednie nem lehetett. Ez éjnek tapasztalásai meggyőzték őt, hogy e számolásában csalódott, s most először támadtak lelkében kételyek. - Az erőszak, mely a seregek egy része által elkövettetett, eszébe juttatá, hogy fellázadt nép mozdulatait előre kigondolt terv szerint nem kormányozhatni; a Dózsa sátorában tartatott tanácskozásnál látá, mennyire nem számíthat befolyásra épp a legfontosabb pillanatokban; s lelke mély aggodalmakkal telt el. - Mióta a keresztes had kihirdettetett, minden fáradozása oda volt irányozva, hogy a jobbágyok s nemesek közti szakadás orvosolhatlanná váljék; most, midőn látszólag céljánál áll, s oly lépés történt, mely minden kiengesztelést lehetetlenné tesz, egész lelkét bágyadtság fogta el, talán, ha tőle függne, megsemmisítené eddigi iparkodásainak eredményét.

- De hasztalan - szólt ismét, elűzve szomorú sejtelmeit -, ami történt, megtörtént, el kell viselnünk következményeit. Ki tudja, talán az ügynek javára van, hogy tanácsom nem

fogadtatott el. Az Úr legjobban fogja vezérelni népeit céljai felé; s mi vagyok én, gyenge emberi teremtes, ki hiúságomban azt gondolom, miszerint szent akarata csak úgy teljesülhet, ha világi bölcsességem által segítették? El tölem kevélység! nem voltál-e első süllyedésünk oka? Nem mint vezér - mint közbajnok fogok küzdeni a nagy csatában; a világ csak a vezérnek homlokát fűzi babérrel: Isten mennyei koronát ad mindenik küzdőjének.

Lőrinc nyugodtabban érzi magát. Úgy látszott előtte, mintha iménti gyöngeségének csak sértett hiúsága lett volna oka, s ez ellenét legyőzve, elégedettebben emelé szemeit az égre.

A nap első sugarai színezték a láthatárt. A városokban reggelre harangoztak, mintha a föld fölébredve, imát küldene az ég felé, mintha Isten, elterjesztve sugarait e föld felett, új áldást árasztana ébredő népeire. Lőrinc meghatva tekintte körül, letérdelt s imádkozott.

Imáját léptek szakíták félbe, s feltekintve, egy szerzetest láta, ki a táborból feléje közelített.

- Honnan, Villibald, ily korán? - kérdé bámulva, midőn a közalgőben barátjára, a Szent Ferenc-rend budai szónokára ismert - táborunkban valál, mint látom.

- Ott kerestelek - mondá emez -, vajha jobb volna a hír, melyet hozok! - A szerzetes, anélkül hogy Lőrinc kérdését bevárná, elbeszélé, miszerint még éjjel saját s minden egyéb szerzetek gvárdiánjai s priorjai a bíbornok őeminenciájához hívtak, s tőle parancsot vettek, hogy reggel gyertyákkal, keresztekkel s minden egyházi ünnepélyességgel a táborba menjenek. - Velünk a főlovászmester Báthori György jön, s a király nevében szétoszlástokat fogja parancsolni - folytatá a barát -, ha nem engedelmeskedtek, a dominikánusok priorja, Bakácsnak mint pápai legátusnak nevében, az engedetlenekre s mindazokra, kik őket makacsságukban bármiként segítik, exkommunikációt fog hirdetni; s ez kiterjesztetik azokra is, kik az egyház büntetése alatt állóknak eleséget adnak, velők szólnak, vagy bárminemű közlekedésbe ereszkednek. A bíbornok eziránti levele a dominikánusoknak adatott által, magam olvastam, s gvárdiánom engedelmevel hozzád jövék, hogy a történendőkről előlegesen tudósítsalak, s ha lehet, bajotokon segítsek. A dominikánusok az urakkal tartanak, de Szent-Ferenc rendjére számíhattok.

- A keresztesek oszoljanak szét? s ezt Bakács kívánja? ezt exkommunikáció fenytékével ő parancsolja? - kérdé Lőrinc indulattal.

- Ő maga - válaszolt az előbbi -, úgy hiszem, akarata ellen: legalább soha a bíbornokot annyira fölgerjedve nem láttam még, mint midőn a nádor s Bornemisza jelenlétében e parancsot kiadá. De mit lehetett tennie? kényszerítették.

- S nem tudja - szakítá félbe Lőrinc a szót -, hogy a keresztes had szétoszlását parancsolni annyi, mint mindezen embereket, kik az ő szavára gyűltek össze, fegyvertelenül hóhéraik kezébe adni? hogy mihelyt szétmegyünk, ő maga védelem nélkül áll ellenségei között?

- Mind igaz; de midőn körös-körül annyi úri lak lángban áll, s a nádor, a kalocsai érsek s mindazon urak, kik a várban voltak, hozzá tódulának, és szörnyű fenyegetések között őt nevezték az egész baj okának, sőt midőn arról szóltak, hogy bíbornok és legátus létére a csonkatoronyba fogják zárni: mit tegyen? engednie kellett. Ha első pillanatban, mint kolostorunkban gondoltuk, a várost megtámadjátok, az a zavar s rémülés között bizonyosan hatalmatokba kerül, s ha exkommunikációra volna szükség, az most mások fejére száll; de így a bíbornok nem állhatott ellent. Elhiheted, mi, szegény barátok is inkább bármit tennénk, hogysen az urak érdekeit védjük; de köztük lakunk.

- Történt volna inkább akármí, csak ez ne - mondá Lőrinc mély gondolatokba merülve -, ha szétoszlási parancs csak a király nevében adatik ki, sőt, ha ő maga az urakkal táborunkba jőne, s azt jelenlétében hirdetteté ki: mondhatnók, hogy a király elleneink kezei között van; hogy



belső óhajta nem az, melyet szavai hirdetnek; sőt még erre sem volna szükség: mint az egyház bajnokai a király parancsának ellentállhatunk; de ha maga az egyház ellenünk fordul, mire támaszkodjunk?

- S hiszed, hogy a parancsolat oly nagy hatással leszen?

- Meg vagyok győződve: seregeink szétoszlanak.

- Az érsek egyszerű parancsára?

- Bizonyosan - mondá Lőrinc - vannak e táborban olyanok, kiket csak tisztán világi tekintetek vezettek seregeinkhez; de a legnagyobb rész azon meggyőződéssel kötö fel fegyvereit, hogy vallásbeli érdemeket szerezzen magának. Igen sokan még a jelen pillanatban is erősen hiszik, hogy a pogányok ellen fogjuk őket vezérleni, mindezek, mihelyt az interdiktum kihirdettetett, elhagynak.

- Nem hiszem. Ha valamely plebános a kelyheket s a templom egyéb ékességeit elzálogosítja, a község interdiktummal kényszerítetik a szent tárgyak visszavásárlására; ha a dézsma rendetlenül fizettetik, a falut interdiktummal fenítik; sőt dézsmaárendások egyházi fenítéssel hajtják be jövedelmeiket! s a nép hogy tartson tőlük?<sup>86</sup>

- A népben a hitnek oly gazdag kincse van, melyet még ennyi istentelenség sem méríthete ki.

- Gvárdiánunk is ettől tartott, s épp azért küldött ki hozzád. Talán a rossz hatást, melyet az interdiktum okozni fog, más módon lehetne meggyengítenünk. Ha például - mondá, miután vigyázva körültekintett, halkabban - csodát tennétek, mely seregeiteket arra intené, hogy ne engedelmeskedjenek.

- Csodát? - kérde Lőrinc, szeméit bámulva Villibaldra függesztvén.

- Miért nem? - szólt emez, szavát majdnem suttogásig mérsékelve - ha például valaki egy keresztet...

Lőrinc bámulva néze a szólóra, kinek kerek arca beszélgetés közben sajátos fortélyosság kifejezését vevé fel. - De szabad-e az emberek vallásosságával játszani?

- Nem jól fogtál fel - folytatá emez nyugodtan -, Isten mentsen meg, hogy oly valamit tanácsoljak, mi lelkiismeretedet sérthetné. Ha valaki világi haszon kedvéért nyúlna ily eszközökhöz, soha segédkezet nyújtani nem akarnék: de a jelen körülmény más; csak gondold meg helyzeteteket. Az urak szét akarják osztani hadatokat, s ez természetes. Hogy céljokat elérjék, fenyegetésekkel arra kényszerítik egyházi előjárónkat, hogy az eloszlást ő maga parancsolja, s pedig parancsolja oly módon, melyet arra, hogy szót fogadjon a nép, legalkalmasabbnak tartanak, azaz, egyházi interdiktum mellett; s ez is természetes; hisz azon hangon szólnak, mely hallgatóikra leginkább hat. S vajon ha most te, ki a keresztes had feloszlását kártékonynak tartod, e cél elérésére szintén azon eszközökhöz nyúlsz, miket leghathatósabbaknak tartasz; vajon egyebet tettél-e, mint amit az ország primásának, pápai legátus őminenciájának parancsára mi teszünk először? Meg akarjuk győzni a népet, mindenik saját módja szerint s azon eszközök által, mikkel rendelkezhetünk.

Lőrinc végighallgatá Villibald ügyes kazuisztikáját, s lelkét első pillanatban határozatlanság tölté el. Egyrésztől belső érzete undorodott minden fortélytól; ő nyíltan a szenvedélyesség egyenességével akara küzdeni céljaiért; más oldalról átlátá helyzete veszélyét, s meg vala győződve, hogy ha minden eddigi fáradozásainak megghiúsulását látni nem akarja, rendkívüli eszközökhöz kell nyúlnia. De Lőrinc azok közé tartozott, kik céljoknak még keblök érzeményeit is készek feláldozni; s ezért rövid meggondolás után félig kibékült a szerzetes

tervével. - Ha fortélyos okoskodásodat elfogadnám is - mondá - s követni akarnám, mit tehetnék? Itt, a szabad mezőn, előkészület nélkül?

- Jer velem - mondá Villibald; s a férfiak együtt a tábor felé haladva, nemsokára a sátorok között tűntek el. Fél órával később a barát ismét a város felé vevé útját.

A táborban és körülötte mindég elevenebb mozgás keletkezett. A sátorok között vegyült sokaság kezdte tolongani; a tábor közelében nagy tüzek rakattak, melyeknek gomolygó füstje körül nagyobb s kisebb társaságok egyszerű reggelijöket készíték, vagy, miután álmukból fölkeltek, új éber pihenésre heverték le. A lovak megszabadítva békóiktól, horkolva siettek a Duna partjai felé, hová itatás végett hajtattak; míg a tábor másik oldalán bögve közelített a marha- s ürünyáj, mely a seregek napi eleségére vala szolgálendő, s nem sejdítve sorsát, hajtás közben egy-egy szájjal harapott a harmatos fűből. Távolabbról tekintve, e mozgás és zsivaj vidám tábori élet képét mutatá, közelről alig leheste szomorúbb látványt képzelni, mint mely itt a nézőt meglepé. - A rend és sor nélkül felállított mocskos ponyvákkal vagy gyékénytakarókkal borított sátorok, melyeknek néhányai csak a földbe szúrt rudakból s rájuk aggatott rongyból állottak; a sátorok közötti utcák s közök, telirakva mindenféle gazdasági eszközökkel és becestelen bútorokkal, miket e szegény emberek magokkal hoztak; asszonyok, kik a tábort mindenfelé lármával tölték; kisebb és nagyobb gyermekek sikoltásai; szóval: az egész inkább roppant kívándorlásnak, mint hadsereg táborának látszott. Magok a zászlók s egyéb hadijelek sem hasonlítának azokhoz, miket hadseregeknél rendesen látni szoktunk. A nagy lobogón kívül, mely Dózsa sátora előtt tüzetett fel, többnyire csak templomi zászlókat leheste találni, sok helyen ezeket is gerelyre akasztott színes kendő pótolá ki, vagy egyszerű feszület, magasabb rúdhoz kötve. S mint tábor, olyan volt a sereg is. Rongyokba öltözött koldustömeg, rendes fegyverek s hadi készület nélkül. Úgy látszott, mintha minden e hazában található nyomor és ínség csak azért gyűlt volna össze a Rákoson, hogy a király s azok, kik e népet nevében kormányozák, egyszerre láthassák sáfarkodásuk eredményeit, s elborzadjanak a nép állapota fölött. A tábornak egyetlenegy része, melyet valamivel több rend tüntetett ki, a pestiek állomása volt; de a lefolyt éj története itt is zavart hagyott maga után. Maga a vezér, Szaleresi, nem volt még a táborban; Andrást, ki első hadnagyának tisztét viselé, Telegdi kerti lakának meggyújtása óta nem látta senki; s a többiek leverve, aggodalomteli képekkel jártak körül a sátorok között. Dózsa a rend fenntartása végett már több súlyos büntetés példáját állítá fel, kivált olyanok ellen, kik vezéreik parancsainak ellenszegültek; s valószínűnek látszott, hogy György vezér ez esetben annál szigorúbb igazságot szolgáltat, minél irigyebb szemekkel tekintették a jobban élő s teljesebben fölfegyverkezett pesti sereget a keresztes tábor valamennyi előjárói; s minél inkább föl leheste tenni, hogy Szaleresi azoknak megfenyítését fogja kívánni, kik parancsainak ez éjjel oly makacsul ellenszegültek. A seregek azon része, mely a merényben részt nem vett, különben sem helyeslé társainak tettét, s víg zaj helyett, mely a tábor ezen részét főképp vasárnapokon eltölté, most általános levertség látszott mindenfelől.

Végre dob- és trombitaszó, mely a fővezér sátora előtt felhangozva, a tábor külön részeiben ismételtetett, isteni szolgálatra hívá a seregeket.

A keresztesek tábor, rendetlen négyszöget képezett, melynek hosszabb oldala a Dunával egy irányban nyúlt el. Ezen oldal közepén, de a többi sátoroktól külön s a táboron kívül állt, zászlókkal, mezei virágkoszorúkkal s lombfüzerekkel fölékesítve: a templomsátor; hátulsó részével, hol az oltár látszik, a katolikus egyháznak még akkoridőben általános szokása szerint, kelet felé fordítva; előtte a nagy mező terjed el, mely zölden a Dunáig nyúlik. - A sátorban, melynek ponyvái felhúztak, Lőrincet látjuk; ki az oltárnál misét mond; előtte a sátor közepén, külön padon, György vezér térdel, körülötte a többi vezérek s azon papok és

szerzetesek, kik félig hadi, félig egyházi minőségben, híveiket a táborba követék, míg künn a mezőn a nép ezrei térdelnek, s külön nyelveken, de azon egy szent ének hangjainál imádják Istenöket.

A mise bevégeztetett, Lőrinc a szentséggel megáldotta a népet, s a csengetésnél csak szakadozott fohászok s azon ájtatos morgás hallatszott, mely a katolikus isteni szolgálatnak e perceit oly ünnepélyessé teszi; midőn egyszerre az egész tömeg s főképp Lőrinc figyelmét a város felől hallatszó karének voná magára, mely csak e pillanatban vétetett észre, miután a nép éneke megszűnt. Mindenki arra fordult, s ünnepélyes egyházi menetet látott.

Elöl, hófehér paripán, az ország hírnöke volt látható, kinek ezüsttel hímzett címere a nap sugaraiban ragyogott; utána a királyi őrseregnek egy kis csapata jött, ezt hosszú sorban szerzetesek követték; Szent Ferencnek és Szent Pálnak hívei, karmeliták, augusztiniánusok, dominikánusok; hátul, fölékesített s két csatlóstól vezetett öszvéren, az utóbb említett rendnek Budán lakó provinciálisa, s mellette, délceg paripán, Báthori György főlovászmester, lépdeltek egymás mellett, kiket ismét a királyi őrseregnek egy csapata s Báthori huszárai követtek. A hosszú menet, melynek ünnepélyességét a szerzetesek felváltott zsoltáréneke még nevelé, Pest és Budáról a kíváncsiaknak egész serege által kísérve, lassú léptekkel közelített a tábor felé, s a keresztesek tisztelve engedtek helyet, míg a jövők a templomsátor előtt, hol Dózsa alvezéreivel helyet fogott, félkört képezve megállottak.

Az ének elhallgatott, s e nagy embertömeg fölött egy percig csend uralkodott; végre a királyi hírnök félbeszakítja a hallgatást.

- Dózsa György - így szólt erős hangon -, ki magad az úgynevezett szent keresztes had vezérének hirdeted, s ti mindnyájan e táborban összegyűlt hadnagyok, alhadnagyok s jámbor köznép! A felséges király s a tanácsához tartozó egyházi s világi főurak s nemesek nevében s meghagyásából tudtokra adjuk és illetőleg parancsoljuk: hogy felséges királyunk, kegyesen uralkodó Ulászló őfelsége, összes tanácsának megegyezésével, a pápa őszentsége nevében hirdetett keresztességnek további folytatását nem tartja többé szükségesnek: s ennél fogva neked, Dózsa György, s nektek, e táborban összegyűlt hadnagyoknak, alhadnagyoknak s egyéb népnek általunk tudtára adatja, illetőleg parancsolja, hogy e kihirdetéstől számítandó huszonnégy óra leforgása alatt valamennyi zászlókat s fegyvereket a főlovászmester Báthori György őnagysága kezeibe tegyétek le, s mindenki előbbi lakhelye felé induljon. Azoknak, kik e parancsnak minden haladék s tétovázás nélkül engedelmeskednek, a felséges király s minden egyházi s világi főurak s nemesek nevében, mind személyökre, mind értékökre nézve teljes biztosságot ígérünk - a különben cselekvők s e királyi parancsok világos megvetői mint hívtelenek s felségsértők, gonosz tetteiknek szörnyű büntetését várhatják, hogy megfenyítésök rettentő példa legyen mindazoknak, kik az ország parancsait valaha megvetni merészlenék. - Ezt üzeni s parancsolja neked, Dózsa György, s nektek, e táborban összegyűlt hadnagyoknak, alhadnagyoknak s egyéb népeknek, felséges urunk s királyunk II. Ulászló őfelsége, egyházi s világi főurak- s nemesekből álló tanácsának megegyezésével. A királyi kegyelemből csak azok vétetnek ki, kik múlt éjjel Telegdi István, Pelsőczy, Bebek János, Palóczy Mihály s Gersei Pethő őnagyságaik házeit megtámadva mint rablók s gyújtogatók az ország törvényei ellen vétettek; úgyszintén mindazok, kik e vétkes merénység előmozdítói s bármiként segédei voltak, vagy kik azt előre tudva, be nem jelentették; végre mindazok, kik a keresztesség előtt úri törvényhatóság alatt állva, bármiként büntetést érdemlettek, a kereszthez állva ez elől megszöktek, s kiknek fölmentése nem áll a felséges királynak s tanácsának hatalmában. - Ez meghagyásom!

Mély csend uralkodott ezen beszéd közben. Midőn a hírnök szavait bevégezé, mintegy nehéz fohász hallatszott a tömeg között; mindenki érzi, hogy ily kivételek mellett a királyi

kegyelemre számot még azon esetben sem tarthat, ha fegyvereit azonnal leteszi; s minden arcon csüggedés vagy kétségbeesett düh vala észrevehető. Csak Lőrinc és Dózsa maradtak nyugodtan. Amaz belső örömmel látá a hibát, melyet ellenei elkövettek, midőn a közbocsánatból annyiakat kizártak, emez előkészítve Lőrinc által, hideg megvetéssel hallgatá a hírnök fenyegetéseit. Midőn kezdetben vezéri címe vétetett kétségbe, mintegy akaratlanul kardjához nyúlt, később ismét mérséklé magát, s nyugodtan várta be az előadás befejezését.

- Köszönjük a gráciát - így szakítá félbe a közhallgatást nyers hangjával Imre vitéz, ki a többi vezérek között állva, a hírnök beszéde alatt türelmetlenségének több jeleit adá -, felséges királyunk vagy inkább azon nagy nemes urak, kik hatalmát bitorolják, s kiknek nevében szóltok, nagyon is kegyesek irántunk; ha a közbocsánatból csak azok vétetnek ki, kik a lefolyt éj történeteiben részt vettek, vagy kiknek rólok tudomásuk volt, de jelentést nem tettek: akkor valamennyi asszony és csecsemő büntetés nélkül marad, természet szerint, ha a nagyságos urak, kiknek hatósága alatt álltak, büntetni nem akarják őket azért, mivel születtek, vagy mert férjeiket a táborba követték. Hisz az úri hatóság megcsonkítása a király s az országos tanács hatalmában nem áll.

Imre szavait helybenhagyó morgás követé. - Nem megyünk szét! nem tesszük le fegyvereinket! - kiáltának egyes hangok, míg itt-ott a tömeg között fegyverek emeltettek, s az eltűnedező csüggedést mindég nagyobb fölgerjedés jelei követték.

- Csendet! - kiálta Dózsa erős szavával - ki mer szólni vagy mozdulni engedelmem nélkül? - A pár hét, melyet e gyülevész sokaság a táborban töltött, Dózsának ismert szigorúsága mellett, elég vala arra, hogy mindenkit engedelmességre szoktasson; s György szavára mély hallgatás következett.<sup>87</sup>

Dózsa meglegedve tekintett maga körül, azután a hírnökhöz fordulva, ekként szólt: - Te, kit mélyen tisztelt uram s királyom nevében egyházi s világi főuraid s nemeseid hozzám küldtek, menj vissza, ahonnan jöttél, s mondd küldőidnek, hogy én, Dózsa György, a szent keresztes hadnak vezére s hív jobbágya királyomnak, de nem azon uraknak, kik hatalmát bitorolják s kiket az Isten bosszúja nemsokára el fog érni, e szent zászlót, melyet a pápa legátusának kezeiből átvettem, el nem hagyom. A had, melynek vezéreül választattam, nem a magyar király nevében, ki a törökkel frigyben áll, hanem a római pápa s az egész keresztyénség által hirdettetett ki, csak ezeknek parancsa alatt állok, csak ezeknek rendelkezéséből tehetem le fegyvereimet, s míg élek, míg karom e vasat bírja, nem fogom tűrni, hogy e zászlókat elhagyják, kik hozzájuk mint a keresztyénség bajnokai esküdtenek. Isten engem úgy segéljen s Istennek minden szentei!

A főlovászmester, Báthori György, szelíd ember vala; azon kevés kortársai közé tartozott ő, kiknek úri figyelmét a nép szenvedései ki nem kerülték, s kik a Pest alatt összegyűlt tömeget inkább könyörülettel, mint bosszúval tekinték; a királyi tanácsban csak ő s Bornemisza voltak, kik a nép megnyugtatóására kivétel nélkül közbocsánatot kívántak; s most is, midőn a király parancsaival a lázadók közé jött, az vala szándéka, hogy őket inkább jó tanáccsal, mint fenyegetésekkel fogja a törvény ösvényére visszavezetni; de minden szelídsége mellett benne is több vala a Báthoriak bennszületett büszkeségéből, hogysem Dózsa beszédének modora által magát sértetnek ne érzéné. Megvető tekintetet vetett rá, s így szólt: - Veled nincs dolgom többé. Hogy királyi kegyelmet ajánljak, jöttem ide, nem azért, hogy elfogadására kérjelek; legyen akaratod szerint. De hozzátok szólok - mondá a körülálló néphez fordulva -, szegény elcsábított jobbágyság, kik a vallás ürügye alatt ide csődítettetek, s kiknek rovására néhány gonosztevő annyi undokságot űz; hozzátok, kiknek, hogy csendes lakásaitokat elhagyjátok, szabadságot s nem tudom mi képzelt jólétet ígérték, s kik nem gyaníjtátok, hogy mindez magatokra s utódaitokra csak új szenvedéseket s eddig még nem ismert elnyomást hozand.

Tegyétek le fegyvereiteket, s menjetek vissza elhagyott gazdaságtokhoz. A király s az ország hatalma biztosítani fog benneteket minden bántás ellen. Ne rohanjatok önvesztetekbe.

Báthori érzékenyen, majdnem kérő hangon mondá ezeket, s szavai a közelebb nyomult népre látszó hatást tevének; de mindenki hallgatott, s Dózsára függeszté szemeit, ki kardjára támaszkodva, vad méltóságban állott a sátor előtt, a hallgató tömegen jártatva szemeit.

- Nem mertek szólni? - mondá, ezt észrevehén Báthori, indulattal - mert ez itt eltiltá? De ő nem vezérek többé; ő lázadó, ki az ország s a király világos parancsának ellenszegülve, minden kegyelemre érdemlenné vált; ki fegyverét leteszi, azt én, ecsedi Báthori György, biztosítani fogom minden bántalom ellen.

A nép még mindig hallgatott. Dózsa megvetéssel nézé a szólót; végre félbeszakasztá a hallgatást. - Ecsedi Báthori György - mondá -, köszönd annak, kinek nevében jössz, s hogy Dózsa György királyának még nevét is tiszteli, ha szemtelen beszédeidet tűröm. Szóljatok! - folytatá seregeihez fordulva - ki akarja zászlóját odahagyni? ki akar az urak s még gyalázatosabb szolgálók martalékává lenni? Lépjen ki, s én Dózsa György, ígérem, hogy táboromat szabadon elhagyhatja.

E szavakra ismét hallgatás következett. - Báthori újra felszólítá a népet, ígéré, hogy ha engedelmeskednek, a királyi kegyelem ki fog terjedni azokra is, kik a közelebb lefolyt időben netalán valamit tettek, hogy azok, kik a keresztességben uraik engedelme nélkül részt vevének, mint megszökött jobbágyok nem fognak büntettetni; szóval, elmondott mindent, mi a tömeget engedelmességre bírhatá. - A nép végighallgatá beszédét, s néma maradt.

- Ne higgyetek neki! - hangzott végre egy szó a tömeg között. - Hányszor megcsaltak! - szólt egy másik. - Nem hiszünk nekik! megcsalnak! - zúgott az egész tömeg.

Dózsa diadali örömmel tekinté körül. Báthori sóhajtva hallgatott. Ekkor lépett ki társai közül, kikkel Dózsa megett állott, Lőrinc. A jelenet, melyet maga körül látott, nem lepé meg őt; a nép érzelmeit ismerve, jól tudá, hogy a király s tanácsa felszólításának egyéb következménye nem lehet; csak az egyházi hatalom befolyásától félt, s hogy azt, mennyire lehet, gyengítse, még mielőtt a dominikánus provinciális kiküldetésében eljár: föl akará gerjeszteni az indulatokat. - Mihelyt a sokaság egyházi szónokát látta, s észrevehé, hogy szólni akar, a zaj elnémult, s minden szem a tisztelt férfiún csüggött, midőn ez ekképp kezdé: - Bámulsz, ecsedi Báthori György, hogy ígéreteiddel közöttünk hitelt nem találsz? Nevednek és dicsőségednek híre messze elszáryalt, tornákon s hadijátékoknál száz babért arattál; lovagiasságod fennszóval magasztaltatik, s nincs hasonlód között senki, ki szavaidon kételkedni merészlene. Ím, itt állunk mi ezeren s egyenként, s együtt elmondjuk, hogy Báthori György becsületszavának nem hiszünk, hogy ígéreteit ámtásnak tartjuk, s nem hagyjuk magunkat általa megcsaltni.

- Úgy van, úgy! megcsalnak! - zúgott a nép; s Báthori a papnak szavára akaratlanul kardjához kapott.

- S miért nem hiszünk mi, szegény nyomorult emberek, a hatalmas, nagy hírű Báthori Györgynek, az ország főlovászmesterének, a somogyi főispánnak, a királyi tanácsosnak s annyi vár és falu urának? Miért merjük őt hazugnak nevezni, mi, a nyomorultak, őt, a hatalmast, a dicsőt, a Báthorit, egyikét azoknak, kik, úgy látszik, csak azért választottak királyt maguknak, hogy egy szolgáljukkal több legyen, s hogy a koronát, melyet fejükre tenni nem akartak, lábaikkal tiporhassák? - Lőrinc szavai eddig keserűek valának; minél tovább szólt, annál inkább elragadá lelkesedése. Mint az olvasztókemence megnyitásával az olvadt érc: úgy ömlött el a beszéd e lángoló kebel mélyéből, nemcsak magával ragadva, de lángokba borítva mindent maga körül. - Báthori György, ne bámuld merészségünket, én meg fogom fejteni a rejtélyt. Éppen mivel szegények s nyomorultak vagyunk, mert azon néphez tartozunk,

melyet ti, hatalmas urak, mint a föld porát, lábbal tapodtatok; mert tudjuk, hogy becsületérzések nem hat le hozzánk, szegényekre, s hogy köztetek nincsen senki, ki minket megcsalni ne tartaná dicsőségének, s ha nyelvünkön szóltok, úgy látszik, ez csak azért történik, hogy jobban csalhassatok - mert köztünk s köztetek nincs más kötelék, mint a járom, melyet viselünk, azért nem hiszünk szavaidnak.

- Úgy van, úgy! - zúgott a tömeg - jaj annak, ki a jármot még egyszer nyakára veszi!

- Vagy nem rosszabb-e sorsunk az igás marháénál?! - folytatá Lőrinc. - Igás marháról gondoskodik mindenki, hogy tagjaik a zordon téli napokban meg ne merevedjenek; nekik meleg ólat épít, nyárban legelőt, télben takarmányt keres számukra, s vigyáz, hogy le ne görnyedjenek terhők alatt; a népről ki gondoskodik? E hon a ti hazátok, melyet, mint mondjátok, vérrel szereztetek, s melyből minden darab föld birtokotokhoz tartozik; csak kegyelmetekből engedtetek át egy részt jobbágyaitoknak; ez a válasz, mellyel panaszaikra feleltek. S legyen bár így; de mennyire terjed e kegyelmetek? Annyi földet adtatok, melynek becse száz dénár, annyit, mennyit egy termő gyümölcsfa ér, tizedrészét annak, mibe egy ruhátok kerül.<sup>88</sup>

- Igaz, mind igaz! - zúgott a tömeg.

- S ím, a nép megelégedett bőkezűségetekkel, kilencedet s tizedet fizetett földétől, minden erejét munkátnak szentelé. Ha vizet akartatok vagy fát, ha töltést vagy árkot kelle ásni, falat építeni: gyalog vagy marháival dolgozott, amikor s ameddig parancsoltátok; hisz a kalocsai érsek parasztjaival még a Dunának is új árkot ásatott, s a hazában nem áll úri lak, melyet nem jobbágykezek építettek volna; s ím, a nép mindamellett nem zúgolódott; nem zúgolódott, habár a töltésen s hidakon, miket homloka izzadságában épített, vámot kelle fizetnie; habár minden türelme mellett töletek csak megvetést, csak sértéseket tapasztalt.<sup>89</sup> Ti voltatok a törvényhozók, s kihez folyamodhattok az elnyomás ellen, miután törvényhozástok csak a nemes védelméről gondoskodott? Ha nemesember vámoló által sértetett, törvényt alkottatok: a nép zsarolásáról gondoskodni időtök nem maradt; sőt mivel közületek egyesek, jobbágyaik nyomorúságát átlátva, rajtok könnyíteni akartak, törvényt alkottatok, hogy a dézsmát s kilencedet jobbágyainak elengedni senki ne merészelje, s ha mégis elengedi, az ily lázadó s rebellis helyett a dézsma a főispán által szedessék be.<sup>90</sup>

- Szégyen! gyalázat! - kiáltott tíz hang egyszerre. - Gyalázat! - ordított a tömeg.

- Igen, gyalázat! - folytatá Lőrinc, mindég több lelkesedéssel - a törvény sanyarú e föld népe iránt, s mégis mindaz, mit ez ró reá, csak legkisebb része szenvedéseinek. Minden nap új zsarolásoknak tanúja. Egy helyen a tizeden felül a hátramaradt kilenc bárány mindenikétől két dénár kívántatik, máshol a tizedelők a jobbágy tartozásán kívül csirkét vesznek; még a munka is megadóztatik, s az aratónak homloka verítékében keresett részétől dézsmát akarnak,<sup>91</sup> a legkisebb ellentmondás békókkal s tömlöccel fenyegetik; az ellenszegülő jobbágy iránt, mintha felségsértést követett volna el, nincs irgalma senkinek, s gályarabok jobban tartatnak nálánál.

Lőrinc elhallgatott; mint egy nehéz fohász hallatszott a tömeg fölött, mely ezer kebelnek fájdalmát fejezé ki. Báthori szemeit lesütve hallgatott.

- S ha ez sorsunk - kezdé újra Lőrinc -, bámulhatod-e te, Báthori György, hogy ígéretidhez bizodalmunk nincs, hogy ámbár egész családodnál jobbnak tartunk, szavaidban mégis csak új ámitást láthatunk. Nem bíztunk-e elég sokáig? Nem folyamodtunk-e törvényhez és királyhoz?... A törvény meghozatott, a király kiadá parancsait, de sorsunk a régi maradt. Hányszor mondtátok itt ki a Rákoson, hogy másnak jobbágyait senki erőszakkal elhajtani ne merészelje: s volt-e eredménye?... Ki áll oly magasan s ki oly alatt, hogy a törvénnyel dacolni

ne merészeljen? A kalocsai érsek jobbágyait Ráskai, hogy tőlük pénzt zsaroljon, tél közepette kalodába záratta, míg lábuk elfagyott; te magad, Báthori György, ki nekünk becsületedre biztosságot ígérsz, talán még emlékezel, mint hajtatta el a nándorfejérvári tiszttartó, Mihály deák, szerémi jobbágyidat; s Ráskai most a király főajtónállója; Mihály ellen te magad nem bírtál igazságot szerezni magadnak. S mit ezek tettek, azt teszik a jászok, kunok, oroszok velünk,<sup>92</sup> s mi, Báthori György, bízhatunk-e szavaidban?

- Nem bízunk, nem bízunk senkiben! az urak csak csalni akarnak! - kiálta ezer hang; s a tömeg fenyegetve emelé kezeit.

- Igen, mi nem hiszünk - folytatá Lőrinc, s lángoló arcain azon lelkesedés kifejezése látszott, melyet nem lehet utánozni -, míg az ég, melyhez szenvedésink között annyiszor felsóhajtánk, fölöttünk boltozik; míg a Duna, melynek habjaira irigy szemekkel tekintünk annyiszor, mert folyama őt e határokon túl viszi, meg nem áll; míg a nap, mely csak szolgáságunkat látá, s az éj, melyet annyiszor zokogva töltünk, egy öröklő hajnallá nem olvadnak össze: mi nem hiszünk többé ígéreteiteknek. Hatalmasak vagytok, királyilag éltek váraitokban, seregeitek ezreivel engedelmességre kényszeríthettek: de hinni nem fogunk többé; s a jobbágy később vadállat gyanánt erdőkben és mocsároknak keresni élelmét, később koldulni s elveszni nyomorúságában, hogysen ígéreteitekre hallgasson.

- Úgy van, úgy! inkább meghalni, mintsem többé az uraknak higgyünk! - kiáltának sokan.

- Mi bizalmunkat Istenbe helyeztük - szólt az előbbi, kezét éghez emelve -, ő, ki előtt nincs nagy s nincs csekély, kinek akaratára minden földi hatalom porba dől, ki ismer minden szenvedést -, meg fogja jutalmazni a nyomorultnak türelmét. Az egyház megnyitotta kincseit azok számára, kik a szent kereszt diadalának kivívására fegyvert fognak; s ti, gazdagok, e világ hatalmasai, ezt is irigylitek-e tőlünk, mintha sértené büszkeségteket, ha az egyház kegyelméből megnyílnának a szegény előtt a mennyek kapui, melyek előttetek, az úr ígérete szerint, úgyis zárva maradnak? Ennyire nem terjed hatalmatok! Dúljátok fel házainkat, ha az úr hatalmat adott rá; vegyétek el életünket; de nem fogjátok megsemmisíteni az esküt, mely e zászlókhoz köt. Meghalhatunk, de mint az úr bajnokai halunk meg. Isten akarja, s mi követni fogjuk szavát végső lehetetünkig!

- Isten akarja! Isten akarja! mi nem hagyjuk el zászlóinkat! jerünk a török ellen! - így kiáltozott ezer hang: ezer kéz mintegy esküvésre emelkedett az ég felé; s míg Dózsa s a többi vezérek a közlekedésben részt véve, hasonlóképp nyilatkoztak: Báthori, Lőrinc panaszainak valóságát érezve, meggyőződött, hogy küldetésének eredménye nem lehet.

A lelkesedés általános vala; s még a királyi őrsereg s a körülálló szerzetesek között is sokan találkoztak, kik, midőn azon szenvedések soroltattak el, melyeken vagy maguk vagy rokonaik keresztülmentek, nem titkolhaták el megindulásukat. Az általános zaj egy ideig minden szólást lehetetlenné tett; midőn az némiképp csillapult, s a tömeg figyelme ismét a királyi küldöttekre fordult, a dominikánusok provinciálisa lépett előre, s kezével csendet intve, szólni kezdett.

- Nagyságos uram! - monda, Báthorihoz fordulva, csengő szavával, melynek éles hangjai Lőrinc férfias szónoklatával kiáltó ellentétet képeztek - a királyi követ eleget tett kiküldetésének; reám szállott a tiszt, a szerencsétleneket, kiket istentelen vezérek a jónak ösvényéről elcsábítanak, az igaz útra visszatéríteni; s én teljesítem hivatásomat, híven és kímélet nélkül, mint ahhoz illik, kit az úr, minden érdemtelensége mellett, a prédikáló rend provinciálisának választatott, s kinek tiszte, e szép, Istentől megáldott magyar hazát, melyet Szent István király a boldogságos Szűz Mária különös pártfogásába ajánlt, a pogányok s eretnekek mérgétől tisztán tartani.

A szólónak külsejében nem vala semmi bizodalmat gerjesztő, sovány arcának éles vonásai, a sötét, átható szem, a keskeny ajak s a hegyes áll a nézőre inkább kellemetlen, mint vonzó hatással valának. Egyike volt ez azon arcoknak, melyekre nézve eszünkbe jut, hogy rajtok minden szenvedély kifejezése megférne, az egy szerelmet kivéve, s melyek mégis hidegen látszanak lenézni emberi érzelmeinkre. De éppen e látszó érzéketlenség egész valójának különös méltóságot kölcsönzött, s a nép félénk tisztelettel néze a kérlelhetetlen férfira, ki előtt husziták, pikardok s mindenki, ha az eretnekségnek valaha csak gyanújába jött, remegve bújtak el. - Igen - folytatá beszédét -, a prédikáló rend első feladata, hogy a népet az eretnekség mérgétől őrizze meg; és soha komoly föllépése nem volt szükségesebb, mint itt, hol e Szűz Máriának ajánlott országban, az apostoli magyar királynak, mondhatnám, szemei előtt, a pikardok tanai, úgy látszik, emelt fővel hirdettetnek immár; hol az eretnekség felütötte lobogóit, s mint ordító oroszlán jár az úr választott nyája között.

- Közöttünk nincs eretnek! - szólt Lőrincel egyszerre több hang.

- És én azt mondom, hogy van - folytatá szenvedéllyel a dominikánus -, hogy az egész tábor telve van e métellyel; hogy éppen azok, kik lehangosabban hirdetik egészségöket, a legbetegbek, s hogy ha tőlök nem őrizkedtek, az utálatos mirigy el fog terjedni rátok is. Nem, ki mellét verve felsóhajt: uram, uram, istenem! de ki szavamra hallgat s parancsaimat teljesíti, az fog bemenni a mennyek országába - így szólt az úr; s ti panaszra fakadtok, s istentelen vezérek felszólal az aratórészt s a bárányok dézsmáltatása ellen, noha írva áll: nemhogy megrontsam, de hogy megújítsam a törvényt, jöttem közetekbe. S az ótestamentumban meghatározott dézsmát a törvény is biztosítja. Minden hatalom az Istentől jön, s ki a hatalomnak ellentáll, Istennek áll ellent; és: adjátok meg a császárnak, ami a császáré, azaz: adjátok meg a királynak, ami a királyé: a királyé pedig a hatalom; s ti ellentálltok a király világos parancsainak, visszautasítjátok küldötteit, fellázadtok a világi hatalom ellen, melyet Isten maga arra rendelt, hogy fölöttetek uralkodjék.

A szerzetes szavai, főképp a számos szentírási idézés, mikkel beszédét keresztülszövé, látható hatással voltak hallgatóira; s Lőrinc, hogy ezt meggyengítse, szükségesnek látá hasonló fegyverekkel küzdeni. - Írva áll - így szólt nyugodtan -, adjátok meg a császárnak, ami a császáré; de írva áll ugyanott; adjátok meg Istennek, mi Istené; s mi csak ezt tesszük. Hagyd el házadat s családodat, és kövess; ezt mondá üdvöztőnk apostolához, s ő fölkelt s otthagya mindent, s elindult mestere után; ezt tettük mi is. Mi tiszteljük a világi hatalmat: de az egyházi magasabban áll; s miután ennek meghívására kötöttük fel fegyvereinket, mi azt a király s tanácsának parancsára le nem tehetjük; életünk a király kezében van, de lelkiismeretünk nem engedi, hogy szavainak engedelmeskedjünk.

Ki tömeget hosszabb ideig bizonyos cél felé akar vezetni, annak első legszükségesebb tulajdona az *ildomosság*; minden egyéb: a legerősebb meggyőződés, hatalmas szónoklat s megtántoríthatlan bátorság, pillanatokra bámulatos hatást idézhetnek elő, de állandó befolyást csak ildomosság által szerezhetni. Csak az győzhet, ki sohasem feledé el, hogy minden ügynek vannak veszedelem nélkül meg nem támadható oldalai, s ki ezeket ki tudja kerülni. Lőrinc kitűnő mértékben bírta e tulajdont, s a tiszteletteljes mód, melyen a szerzetesnek válaszolt, a dominikánus szavaira a nép között támadott vallásos kételyeket megnyugtató. - Lőrinc jól szól. Isten szolgálata még a király szolgálatát is megelőzi - így hangzott minden oldalról, s még a provinciális is első pillanatban némi zavarban látá magát.

- Igen helyesen szólsz - mondá végre -, s ha tetteid szavaidnak megfelelnek, örömmel be fogom vallani, hogy igazságtalanul ítéltelek meg. Az egyházi hatalom, minden igaz keresztyén szemeiben többet ér a világinál, és szent mártírjaink példája megmutatta, hogy kötelességünk inkább mindent eltérni, hogysem az egyház szent parancsait megszegjük; s ennyiben csak



helyeselhetem, ha fegyvereiteket, miket az egyház nevében viseltek, az egyház különös engedelme s meghagyása nélkül nem akarjátok letenni. De ím - folytatá, szűrő tekintetét Lőrincre függesztve -, az egyházi és világi hatalom ez alkalommal egymással járnak. Valamint a főlovászmester önagysága felséges urunk s királyunk nevében: úgy én mint a pápa őszentsége legátusának küldöttje jelentem meg köztetek, s őminenciája nevében parancsolom, hogy fegyvereiteket letéve, azonnal oszoljatok szét. Ki e parancsnak nem engedelmeskedik, azt én a rám bízott egyházi hatalomnál fogva, mint a katolikus egyház s a római pápa felsőbbbségének nyilvános megvetőjét ezennel a keresztyének szent közösségéből ki fogom zárni. Van-e még kifogástok?

Nehéz volna leírni a hatást, mellyel e szavak az egész gyülekezetre valának. Fegyver volt az interdiktum, melyet gyakori használat végre eltompított, s mely a reformációt megelőző években már sokat vesztett egykori erejéből; de a nép alsó osztályai annyit még megtartottak középkori vallásosságukból, hogy e fenyítéktől borzadjanak. Első pillanatban a dominikánus szavait általános csend követé, később fohászok s elnyomott suttogás hallatszának. Maga Dózsa nyugtalannak látszott, s a provinciális diadalmasan nézett a körülálló tömegre, melynek mindenik arcán rémülés vala látható.

Lőrinc megtartá nyugalomát; szemeit ellenére függesztve, hallgatva várta be, míg az első meglepetés elmúlt, azután látszólag minden fölgerjedés nélkül válaszolt: - Ha ez célja kiküldetésednek, s ha e szent férfiak, kiket körültes látok, azért jöttek, hogy föllépésednek ünnepélyességet szerezzenek: menj vissza békével, s mondd azoknak, akik küldöttek, hogy hasztalanul jártál. Tamás bíbornok nem parancsolhatja reánk, hogy, hitszegőkké váljunk; ő a bűnbocsánat kincsét, melyet az egyház előttünk megnyitott, vissza nem veheti többé, s mi tenni fogjuk, mit lelkiismeretünk parancsol.

Halotti csend uralkodott körös-körül. Lőrinc szavai visszhang nélkül hangzának el a tömegen.

- Micsoda?! - kiáltá a prior szenvedélyesen - s hát te, alávaló, az egyházzal is dacolni mersz? szembeszállsz azokkal, kiknek hatalom adatott megkötni s feloldani mindent e világon, hogy mit megköttetek, megkötvé, s mit feloldanak, feloldva legyen a másvilágon is? Vagy Tamás bíbornok nem a pápa teljes hatalmú legátusa-e? vagy én, az úr érdemetlen szolgálja, nem általa küldtettem e táborba?

- Mindezt nem vonom kétségbe - válaszolt Lőrinc előbbi nyugodt modorában -, nincs is szándékom dacolni senkivel, legkevésbé Tamás bíbornokkal; csak azt állítom, s ennek igazságaért kész vagyok meghalni: hogy Tamás bíbornok nem parancsolhatá neked azt, amit előbb elmondál, vagy ha igen, úgy csak annálfogva történt, mert rá kényszerítettet.

- Igen, kényszerítették! a bíbornokot kényszerítették! - kiáltá Dózsa s néhány hang; a többség rémülve nézé az egész jelenetet.

- Hogy mersz ilyesmit állítani? - kérdé éles hangon a prior. Lőrinc, érezve a pillanat fontosságát, mindég bátrabban, mindég több lelkesedéssel kezde szólani.

- Gondolod, hogy mivel sátraink lenn a síkon állanak, semmit sem tudunk azokról, mik fölöttünk történnek? Hogy nem tudjuk, miszerint ma éjjel a nádor, a kalocsai érsek s kíséretében sok nagy s főhivatalnokok Tamás bíbornokhoz mentek, fenyegetvén őt, hogy azon esetre, ha a parancs, melyet te most kihirdettél, elmarad, a csonkatoronyba zárják?... Igen, híveim! - folytatá, midőn a tömeghez fordult - az ájtatos urak, kik hozzánk e szent férfiút azért küldék ki, hogy az egyház iránti engedelmességre intsenek, oly nagymértékben istenfélők, hogy a pápa legátusát, ha kívánataiknak ellent mer állani, a csonkatoronnyal fenyegeték.

Erre a szerzetes nem volt elkészülve; s midőn az általános fölgerjedést látá, melyet e hír az ájtatos tömeg között okozott, nem volt képes annak megnyugtatóra szót találni. - Lőrinc észrevevé a kedvező fordulatot, s szenvedéllyel tovább szólt:

- Igen, a pápa legátusát, az ország egyházi fejét tömlöccel fenyegeték. Tagadd, ha mered; mondd itt a nép előtt, a szabad ég alatt, mely szavaidra lenéz, itt ezen szent férfiak jelenlétében, kik veled jöttek, s melletted tanúságot tehetnek: nem igaz-e, amit mondok? nem kényszerített-e a bíbornok e parancs kiadására?

Minden hallgatott.

- Vagy azt hiszed, miszerint, ha erről részletes tudomásunk nem volna is, azon körülmény, hogy a bíbornok nem jött veletek, nem bizonyítaná eléggé szavaimat? Ő hirdeté e hadat, ő maga varratá a keresztet ruháinkra, ő adá a zászlót vezérünk kezébe, s ha, eloszlásunkat kívánná, ő maga jött volna táborunkba, hogy valamint a harchoz buzdított, úgy a fegyverek letételére intsen. De ezt ti ott fenn a várban nem engedhettétek meg. Közöttünk a bíbornok szabad volna; itt Krisztus helyettesének követét békóval s tömlöccel senki sem fenyegetheti; itt csak lelkiismeretét követné, s ily legátus nektek nem kell. A király parancsainak ne álljon senki ellent; igen, de a király olyas legyen, kivel kényetek szerint parancsolhattok. Az egyház szavainak vakon engedelmeskedjünk; igen, de ki az egyház nevében szól, az békóitokban, az hóhéraitok kezei között legyen, nemde?... Lám, mi jól ismerjük eljárásokat. Menj vissza küldöidhez, s mondd nekik, hogy mi mindenekelőtt e had fővezérének, Tamás bíbornoknak teljes szabadságát kívánjuk, s hogy, míg ő köztünk meg nem jelenik, addig nevében kiadott parancsoknak semmi hitelt sem fogunk adni.

- Igen, mi vezérünk, Tamás bíbornok szabadságát akarjuk! - ordított a tömeg; s a prior, kinek arcán az ügy ezen fordulatánál a legnagyobb fölgerjedés vala észrevehető, sokáig szóhoz sem jöhetett. De valamint Lőrinc az álláspontot, melyről hallgatóira hathatott, nem választhatta volna célszerűebben, mint amidőn a pápai legátus lépését erőszak eredményeként tünteté fel: úgy a dominikánusban oly ellent látá maga előtt, ki helyzetét ismerve, annak kedvező körülményeivel szintén élni tud; s bármi nagy vala Lőrinc szavainak hatása első pillanatban: a szenvedélyesség, mellyel a prior szólt, az élénk színek, melyekkel az engedetlenek kárhozatát festé, hallgatói között többeknek ingatá meg előbbi határozatát; s az általános hallgatás, melyet csak néha egyes fohások szakítanak félbe, tanúságot tett azon hatásról, mellyel szavai ez ájtatos tömegre voltak. - Ó, ne hagyjátok magatokat hamis próféták ámító szónoklata által az igaz ösvényről elcsábítani - így végzé beszédét -, az egyház köntösében járnak, az úr szavait hordják ajkaikon, de belsejökben a gonosz uralkodik, s aki tanácsaikat követi, úgy cselekszik, mint ki az erény göröngyös ösvényéről az örök kárhozat tág s kényelmes útjára tért el. Ki az egyháznak ellentáll, Istennek áll ellent; s az egyház püspökök, érsekek, apátok által szól hozzátok, s nem e szerencsétlen elvetemült embert választotta volna követének, ki papi köntösében csak a huszíták, pikardok, adamaták s mindazon számos eretnekek szószólója, kik Csehországot oly szerencsétlen állapotra juttaták. Tegyétek le fegyvereiteket azonnal, s jöjjetek velem, hogy a búza s konkoly elválasztassanak egymástól, hogy Istennek bosszúja s a világi kar büntetése, mely minden ellenszegülőt érni fog, a jámbort s gonoszakat ne találja együtt. Jaj annak, ki e hamis próféta, ez eretnek szavaira még hallgatni fog: az egyház kimondja reá átkát. Ki üdvösségét szereti, kerülje őt.

Lőrinc válaszolni akart, de a priorral jött dominikánusok, Báthori serege s még a kereszteseknek egy része is, lármájok által minden szólást lehetetlenné tettek; s habár sokan hallgatói közül részvétők világos tanúságát adák: Lőrinc látá, hogy minden további vitatás csak kárára lehetne. Oly hallgatók előtt, kik az egyház lényegét a külső jelektől nem tudták megkülönböztetni: ő, az egyes pap, az annyi szerzetestől követett s egyházi ünnepélyességgel

megjelent priorral nem versenyezhetett, s még örülnie kelle, hogy a zavar, mely mindkét részről okoztatott, a dolgok rögtöni elhatározását lehetetlenné tévé.

- Szedjük fel sátorfáinkat, s jérünk haza! - kiáltott egy rész. - Az urak meg akarnak csalni! - ordítának mások. - Ne higgyetek Lőrincnek, eretnek, a szent atya mondta!... Eretnek a dominikánus maga! - kiáltának mások. - Lőrincre hallgassatok, ő papunk... Legjobb, ha Budára megyünk, s Bakácsot kérjük! - szóltak ismét mások. - Ne menjetek - zajogtak a többiek. - Bakácsot fogva tartják; aki Budára megy, azt az urak megölik. Itt maradunk, míg a bíbornok, míg maga a király nem jön közénkbe!... A király és a római pápa velünk tartanak!... Jaj nekünk, exkommunikálnak!... Le a hamis prófétával! Le a barátokkal! - így kiáltozott ezer hang. A szózatok mindég szenvedélyesebbek, a zaj vadabb lön; s mint tenger, melyet egyszerre ellenkező szelek ragadtak meg, bizonytalanul hullámozott ide s tova a roppant embertömeg.

Lőrinc azalatt Dózsával a sátorba vonult. Ki a roppant lármázó tömeget, mely között az eloszlást sürgető szózatok mindég túlnyomóbbakká váltak, s a bizonytalanságot látá, mely már a sátor előtt összegyűlt keresztes vezéreket is megragadta, míg a szerzetesek, a nép közé vegyülve, mindent elkövettek, hogy a prior szavainak minél több híveket szerezzenek: az Lőrinc ügyét bizonyosan elveszettnek gondolá. - Rövid tanácskozás után Dózsa Lőrincel a sátorból kilépett, s előbbi helyére állva, kezével csendet intett.

Oly nagy vala a befolyás, melyet e rendkívüli ember vad szigorúsága által magának seregei között szerzett, hogy parancsoló intését e pillanatban is azonnal követték; s Báthori s a szerzetesek nem kis bámulására azonnal mély csend uralkodott, midőn György vezér seregeit ekképp szólítá meg: - Dálnoki Dózsa Györgyöt fenyegetéseitek nem fogják megijeszteni. Mi engem illet, ha, elhagyva mindenkitől, e táborban csak száz bajnokkal magam maradnék, a keresztnék szent ügyét nem fognám elhagyni. Az egyháznak felszólítása kihirdtetett az egész országban. Egernél, Eszéknél, Veszprémnél roppant seregek gyűltek össze; a székelyek, szászok s Máramaros nemessége útban vannak; ha e sereg, melyet magam körül látok, feloszlik: a szent zászló, mely a pápa nevében kezeimbe adatott, nem fog követők nélkül maradni. Én, míg leheletem tart, nem hagyom el soha.

- Mi sem! - kiálta sok hang.

- De többen lévén, kik másképp vélekednek - folytatá György, s midőn szemei a tömegen körüljártak, arcának kifejezése borzasztó vala -, s minthogy alávaló hitszegők találkoznak táborunkban, kik Istennek tett esküvésüket már megbánták, legalább ismerni akarjuk e hazug csoportot, hogy, mint főtisztelendő úr mondá, a konkoly s a tiszta búza elválasztassanak egymástól. Itt van két feszület - szólt a tábor felé mutatva -, kik hitöket megszegve e tábor elhagyni kívánják, térjenek el a feszülethez, mely ott balra áll; kik a kereszt fölszentelt bajnokai maradnak, jöjjenek velem jobbra, s gyűljenek össze azon keresztnél, mely ott emelkedik. Induljatok!

A tömeg egy ideig határozatlanul állott. Dózsa előbbi fenyegetései s az arcnak kifejezése, mellyel körültekintett, s mely arra látszék mutatni, mintha a seregek elkülönzését csak azért kívánná, hogy azokon, kik a tábor elhagyni készülnek, véres bosszút álljon - sokáig visszatartának mindenkit, s György megvető tekintetet vetett Báthorira, ki a bizonytalanokat bátorságra intette, s mindenkinek, ki a tábor elhagyja, a király s az összes ország pártfogását ígéré.

Végre Dózsa, alvezéreinek és sokaknak kíséretében a templomsátor jobb oldalán álló kereszt felé indult, s mihelyt a vezér tekintete a tömegtől elfordult, mintegy varázslattól megszabadulva, ezereken rohantak a szerzetesek után, kik a bal felől magas rúdra aggatott feszület felé haladtak. Mi Lőrincnek s a többi vezéreknél e pillanatban leginkább feltűnt, az Szaleresi

magaviselete vala, ki Báthori s a szerzetesek után jöven a táborba, ezen elhatározó pillanatban nemcsak követte Dózsát, sőt egyike vala azoknak, kik a szétoszlás ellen, melyre pedig magát a házánál tartott tanácskozás alkalmával elhatározottnak mondá, most legszenvedélyesebben szót emeltek. Kevés perc alatt a templomsátor előtti tér aránylag üressé vált, s Báthori, ki a priorral s kíséretének egy részével előbbi helyén maradt, örömmel látá, hogy Dózsa követőinek száma sokkal csekélyebb. A legbátrabbak s azok, kik a múlt éj kicsapongásaiban részt véve, magokat a királyi közbocsánatból kizárva láták, vele mentek; de a nagyobb szám, mely valamint előbb földesurainak zsarnokságát, úgy most a tábor rendét s a hadigyakorlatokat, mikre hetek óta szorítottak, tűrhetleneknek érezé, s mely titkon már rég Dózsa szigorúsága ellen panaszkodott, élénken tódult azon oldalra, hol jelen helyzetének új változását találhatá, habár régi szolgálata volna is az. Csak állíttassék új rend a régi helyébe, s a réginek, habár felforgatására egy egész nép fogott kezet, azonnal számos barátai támadnak; s a zsidó nép története, mely a pusztában Egyiptom szolgálataiba vágyódott vissza, példabeszéd, mely e világ majdnem minden népeire illik.

Dózsa s hívei szintén érezék ezt, s a legbátrabbak azok közül, kik vele a jobb oldalon álló fészületnél összegyűltek, midőn aránylag csekély számukat láták, aggodalomteli tekinteteket vetének vezérökre. Egy egészen váratlan esemény mindennek más fordulatot adott.

Történt, hogy azon fészület, mely körül a tábor elhagyni kívánók nagy sokasága összegyűlt, a rúdról, melyhez aggatva volt, leesett, s e tűnemény rögtön mondhatlan rémülést okozott az egész tömeg között. A dominikánusok az arcra esett fészületet fölemelve, a történetet azzal magyarázák, hogy a kereszt rosszul lévén felcsinálva rúdjára, most, miután ez megingattatott, minden természetfölötti erő közbenjárása nélkül esett le helyéről; néhányan fortélyos csalásról szóltak; s minthogy Lőrinc s egy szerzetes ma reggel, egy őrnek tanúsága szerint, e keresztet valamit igazítottak, egyesek, kiknek az őr ezt elbeszélé, talán hitelt is adtak neki, de a nagyobb rész világos csudát látott az egészben, mi által Isten azon akaratát nyilvánítja: hogy a táborból senki se távozzék; s rémülve futottak sokan Dózsához, ki diadali örömmel ismét szaporodni látá seregeit.

Nehéz volna leírni a meglepetést és haragot, melyre a dominikánus prior, ezeket látva, fakadott. Diadalától azon pillanatban fosztatva meg, midőn azt már biztosnak gondolá, s pedig kézzelfogható csalás által, majdnem elhagyatva látván magát szerzetesei között, kiknek arcain észrevehető, hogy a történet állítólagos csuda rájuk sem vala hatás nélkül, míg előbbi követői - a kereszt had nagy része - most Dózsa s az utált ceglédi plébános körül csoportoztak, a prior első fölgerjedésében talán mindjárt kimondta volna exkommunikációját a tömeg ellen, ha ildomossága nem tartja vissza; de mérsékelvén magát, s elküldvén szerzeteseit, Dózsát s a seregeket még egyszer visszahívátá a sátorhoz.

A sereg visszatért, de látá mindenki, hogy a prior szavai elveszték előbbi hatásukat. Elmondott mindent, mi a vélt csudának hatását gyengítheté, de sem az egésznek természetes magyarázata, sem a netaláni csalásnak említése, nem győzött meg senkit; s komor hallgatás vagy egyesektől e szavak: - Isten nem akarja - mikkel beszéde többször félbeszakított, volt a sokaság válasza.

- De az istenért - mondá végre türelmetlenül -, ne ámíttassátok el magatokat. Isten bosszúját akarjátok kikerülni, s ha e szemfényvesztés által magatokat a jó útról, mely felé indultatok, el hagyjátok téríteni, vérvő szívvel bár, felsőim meghagyásából kénytelen leszek az exkommunikációt kihirdetni, s akkor Isten valóságos bosszúja fogja az engedetleneket érni.

- Isten nem akarja. Tulajdon szemeinkkel láttuk. A fészület arcra esett, jeléül, hogy az üdvözítő elfordítá tőlünk arcát. - Ezek s hasonló szózatok hallatszottak körös-körül.

- De nem történhetett-e, hogy a kereszt rosszul lévén felaggatva, a tolongás között minden csuda nélkül esett le rúdjáról? - szólt ismét a prior - vagy hogy az egész egy előre elkészített csalásnak eredménye? Nem hallottatok-e hamis prófétákról, kik az úr népét szintén látszó csudákkal ámíták?

- A kereszt rosszul volt felaggatva - szólt közbe Villibald barát, ki a feszületet kezében tartva, a prior mellett állt. - Jámbor híveim! ha az úr csudákat mível, ezek nem olyanok, miket minden ember természetes eszével megmagyarázhat. Hadd kössem előbbi helyére a keresztet, s azután gyülekezzetek körülötte még egyszer, és ha ismét leesik...

- Istentelenség! - szólt néhány hang.

- Nem az! - kiáltá a prior - ha az ember Isten akarataról magának minden módon biztos tudomást akar szerezni, az nem istentelenség, hanem kötelessége. Eredj, barátom - mondá Villibaldhoz -, s kösd fel e feszületet még egyszer, hogy e jámbor emberek lássák, miszerint rémülésök csak vaktörténeten vagy csalódáson alapszik.

Villibald s a szerzeteseknek egy része a feszülettel odament, hol az előbb függött, s amaz a keresztet sok csombókkal ismét a rúdhoz kötötte. A tömeg ájtatos borzadással nézve e szentségtörést, s csak fohászai hallatszottak.

- Nézzétek, mint kötözik üdvöztönket újra a farizeusok - mondá Lőrinc éles hangon; s a nép jajgatva emelé szemeit az ég felé.

Miután a feszület látszólag erősen függött, a prior újra felszólította a sokaságot, hogy kik, mint engedelmes keresztyénekhez illik, már előbb azon keresztnél valának, még egyszer menjenek oda. - Ha az úr csudákat akar - mondá, haragos tekintet vetve Lőrincre -, ne féljete, a jelenet ismételtetni fog.

- Menjete Isten nevében - mondá Lőrinc büszkén -, s érje a büntetés, mert Isten kegyelmét ekképp meg akarjátok kísértetni, azokat, kik e botránynak szerzői voltak.

Lőrincnek e felszólítása sem bírhatá mindazokat, kik előbb a keresztes tábor elhagyni készültek, szándékuk megújítására; voltak azonban, kiket részint kíváncsiság, részint a priornak hatályos intései a közeledésre bírtak, s habár kisebb, mégis tetemes tömeg gyűlt ismét össze a kereszt körül. De alig álltak ott, alig hivatkozott a dominikánus az úrnak e világos tanúságára, midőn a csomók rögtön feloldódtak, a kötél engedett, s a feszület, mint előbb, ismét a földre zuhant.

Ki Villibaldnak Lőrincel tartott beszélgetését hallotta, s mostani eljárását figyelemmel kísérte, az észreveheté, miszerint a csombók mesterségesen úgy köttetett, hogy mihelyt a kötél végét, melyet csuklyája alatt kezében tartott, meghúzza, szükségképpen felbontódjék; de a nép, mely ily pillanatokban mindent hisz, csak azt nem, hogy mit maga előtt lát, az természetes úton történt, térdre borulva, bánatosan veré mellét, s mihelyt az első rémülés megszűnt, egyhangon hirdeté, hogy, miután Isten akarata ily csudálatos úton nyilatkozott, semmi föltétel alatt sem fogja a tábor odahagyni.

A prior, szinte mint a főlovászmester s a vele jött seregek, meghökkenve állottak: s midőn Villibald a feszületet még egy ízben felkötve, a népet új próbatételre szólította fel, a dominikánus már csak alig volt képes néhány szónak mondására, melyek a tömeget az előbbi kísérlet ismétlésére inték.

Mégis találkoztak néhányan, kik harmadszor is a kereszthez mentek. Midőn azonban a feszület rúdjáról az előbbi módon harmadszor is leesett, az általános zaj kitört mindenfelől.<sup>93</sup>

- Meddig fogjátok még istentelenségtöket folytatni? - kiálta Lőrinc erős szavával - vagy addig akartok csúfot üzni üdvöztöknk szent képével, míg égő esőjét küldi fejeitekre, hogy mint Szodoma s Gomora fölött, sötét vizek jelöljék e tábor helyét?

A tömeg rémüléssel tekintte föl az égre, hol sötét felhőtömegek tornyosultak, s a közelgő vész, melyet ilyes körülmények között eddig senki sem vett volna észre, az ég haragjának mintegy új bizonyítványaként tűnt fel.

- Mennydörgés s villámok között jelenjék-e meg Isten előttetek, hogy a szörnyű bosszú, mellyel hitetlenségtöket bünteté, a világ népeinek például szolgálhasson? - szólt ismét Lőrinc.  
- Ti, kik az úr világos csudáinak nem hittetek, még tovább is dacolni akartok parancsaival?

- Nem, nem! - kiálta a tömeg - le a hamis prófétákkal, le a barátokkal; amit mondanak, hazugság: nem hallgatunk többé beszédeikre; csak rád hallgatunk, Lőrinc; te vagy papunk, vezess, mi követünk!

Ez általános fölgerjedés közben, mely, miután a tömeg között sokan már fegyvereiket emelgették, sőt néhányan baltáikat a szerzetesek ellen dobták,<sup>94</sup> mindég veszedelmesebb színt ölte magára, a prior visszanyeré előbbi nyugalma. A kereszt lehullásában csudát nem látott, sőt a dominikánusok s franciskánusok között létező viszálykodásoknál fogva Villibald barát közremunkálását annyival inkább gyanítá, mivel ez most a keresztesek közé állott, hirdetvén, hogy Isten akaratának ily világos nyilatkozata után ő is a török ellen megy; de látá azt is, hogy a jelen pillanatban lehetetlen a tömegre hatni, s ez oknál fogva a zaj között Báthorival s a körülötte maradt szerzetesekkel rövid ideig tanácskozván, végre távozni készült.

- Elmegyünk - így szólt erős hangon, miután nagy nehezen a csend körülötte némileg helyreállt -, de hallgassátok meg végszavaimat, melyeket nem én, de általam a keresztyén egyház feje mond nektek, kinek legátusa által hozzátok küldettem.

Lőrinc és Dózsa csendet intének.

- Még egy ízben kérdezlek benneteket - így folytatá, hangját megfeszítve -, megmaradtok-e előbbi makacsságtokban? akartok-e még tovább is az ország törvényeinek s az egyház határozott parancsának ellentállani?

- Lőrincel maradunk! - kiáltott a tömeg. - Lőrinc a mi papunk!

A prior ismétlé kérdését.

A tömeg még szenvedélyesebben válaszolt.

- S most harmadszor kérdelek - szólt még egyszer a dominikánus -, utószor emelem szavamat; még idő van, térjete magatokba. Az egyház nem a gonosznak vesztét akarja, hanem azt, hogy éljen s javuljon meg. Ne taszítsátok el magatoktól a jótevő kezét.

- Nekünk csak Lőrinc kell! Le a barátokkal! - ordított a tömeg.

- Szóltam, s nem hallgattatok szavaimra - mondá végre a prior erős hangon -, kértem, rimáncodtam, s ti elűztetek magatoktól. Legyen hát akaratotok szerint.

Az egyházférfiú egész magaviseletében nyilatkozó méltóság a tömeg legvadabbjaira is akaratjok ellen hatott, s elnémítá őket. Csend lőn.

A szerzetesek meggyújták gyertyáikat, s félkört képezve, körülfogták a szólót, ki ünnepélyes hangon kezde beszélni:

- Az üdvöztő Úr-Jézus nevében, én, Miklós, az ájtatos prédikáló rendnek priorja s provinciálisa, mint Tamás, konstantinápolyi pátriárka, bíbornok, esztergomi érsek s a pápa

őszentségének ez országokban legátusa által e célra teljes hatalommal kiküldött helyettes: az atya és fiú és szentlélek, úgy Szent Péter első apostol és az egész keresztyén szentegyház nevében, e szerencsétleneket, kik az egyház parancsainak ellenszegülve, makacsságukban megmaradnak, a keresztyén egyházból s minden hívei közösségéből ezennel kizárom s kitiltom. Hogy senki közülök templomba lépni vagy keresztyénekkal együtt ételben vagy italban részesülni ne merészeljen; hogy senki tőlök adományt vagy jótéteményt el ne fogadjon; senki őket megcsókolni, értük imádkozni vagy őket köszönteni ne bátorkodjék; és ki az anyaszentegyház ezen parancsai ellen cselekedni mer, az velük együtt az atya, fiú és szentlélek nevében legyen szintén elátkozott, legyen a keresztyének közösségéből kitiltva; mintők, és kizárva a bűnbocsánatot osztó egyház köréből. Legyen anathema maranatha, mint az ördögök a pokolban, örökkön örökké. Így legyen, így legyen, így legyen! Ámen.<sup>95</sup>

- Ámen - ismételték karban a szerzetesek, midőn mindenikök a kezében tartott viaszgyertyát eloltá.

Az egész gyülekezetet borzadás tölté el. Némelyek éghez emelt karokkal mintegy irgalomért látszának könyörögni, mások földre borulva hallák végig a szörnyű szavakat, míg a nagyobb rész néma kétségbeeséssel bámult a szerzetesre, kinek szavai a közcsend között rémületes érhanggal, magasabb lénynek ítélete gyanánt hangoztak el fölöttük. Úgy tetszett, mintha Dózsa s alvezérei is elrémültek volna, csak Lőrinc látszék tántoríthatatlannak.

Az átok reá nem vala hatás nélkül, de arcai csüggedés s kétségbeesés helyett csak még nagyobb határozottságot, több lelkesülést mutattak.

- És most - szólt a prior rövid hallgatás után Báthorihoz - bevégezém tisztemet. Az egyház e gonosz csoportot kizárta köréből, neked s általad a világi hatalom kezébe adom őket, hogy velők kényed szerint cselekedjél, s azokkal, kik az egyház nyájas intéseit megveték, a világi hatóság vaskarát éreztessed. Jerünk.

S ezzel a prior, Báthori egész kíséretével, azon rendben, mint jött, ismét távozott.

A tömeg egy ideig néma kétségbeeséssel nézett utánok. - El vagyunk átkozva - szólt végre néhány hang -, jaj nekünk, el vagyunk átkozva! - jajdult fel az egész sokaság; s ismét csend lőn, s csak nehéz fohászok s egyes asszonyok zokogása hallatszott.

- El vagyunk átkozva - szólt most erős hangon Lőrinc, ismét azon helyre lépve, melyről előbb szólt -, igen, el vagyunk átkozva, és miért? mert magunkat az úr ösvényének követésétől nem engedjük elámíttatni; mert inkább üdvözítőnk, mint az emberek parancsolatainak engedelmeskedtünk. S kik azok, kik minket elátkozának? Azok, kik üdvözítőjüket Júdasként e világ hatalmasainak elárulák, kik csudáit megvetik, kik mint egykor a zsidók üdvözítőnket, képét, istentelen kezeikkel megköztözték. Elátkoztak a gonoszok; de higgyétek nekem, híveim, ez átok visszaszáll egész súlyával az átkozókra, nekünk nincs mit félnünk, hisz az úr mondá: boldogok, kik üldözést szenvednek az igazságért.

Nagy vala a hatás, mellyel e szavak, erős meggyőződés kifejezésével mondva, a hallgatókra voltak: de a nép, melynek meggyőződése inkább érzelemnek, mint észbeli tehetségeinek eredménye, s melynek hite s előítéletei oly szoros kapcsolatban állanak, hogy többnyire csak együtt irtathatnak ki, valamint oly tárgyakra nézve, hol ítélni nem szokott, nézeteit minden percben megváltoztatja; úgy ott, hol valamit évek óta tisztelni tanult, nem kételkedik oly könnyen, s a benyomás, melyet az egyház ünnepélyes szertartásaival kimondott kárhozat e tömegre tett, nagyobb vala, hogysem azt Lőrinc szavai elfeledtetnék. Nevelé ezen általános hangulatot még az is, hogy a budai hegyek felől közelgő vész mindég sötétebb felhőtömegekben tornyosult az égen, s a neheztelő ég erős szózata gyanánt hangoztak a mennydörgés első csapásai fejeik fölött.

- El vagyunk átkozva. Ím, a nap is elborult előttünk, a menny dörögve szól haragjában. Jaj nekünk! - Ezen s hasonló szózatokat hallá Lőrinc mindenfelől; ő pedig, szemeit ég felé emelve, hallgatva állt ott, érdekes vonásain azon kifejezés látszott, melyet emberi arcnak csak nagy gondolat vagy nagy érzemény adhatnak.

- Az ég dörög - így szólt végre hatalmas szavával, melynek hangjaira minden kebel megindult -, meleg napsugárok helyett, mik vetéseinket érlelik, öldöklő villámok cikáznak az égen, s az erős föld s a gyenge emberi kebel megingának egy felsőbb hatalom megrázó szavánál. Miként tiszta egével jóságát: úgy vésszel és villámokkal hatalmát hirdeti Isten, hogy a gonosz, hogy parancsainak megvetője, hogy azok, kik a rájuk bízott hatalommal visszaélnék, remegni tanuljanak erős karja előtt. S nem látjátok-e, miért néz le haraggal az úr e hazára? miért fordítá el arcát imádságaink előtt?

- Jaj nekünk! az úr haraggal néz le reánk; elfordítá tőlünk képét - sóhajtott a tömeg. - Lőrinc folytató:

- E földnek népei csak munkások, s az úr e nagy birtokán külön mindeniknek kijelölte napszámát. A mienk, magyaroké, az, hogy az egyház bajnokai legyünk, s mint a szántó, vasunkkal feldőljük a kemény földet, melybe később az úr szavainak üdvöztető magva hintetni fog, s csak míg e kötelességben eljárunk, lebeghet Isten áldása fölöttünk. S nem feledkeztünk-e meg e hivatásról; nem túrtuk-e, hogy a törökök hatalma, mely az egyházat mindig terjedő gyomként körülfogja, magasabbra nőjön, hogy a hitetlenek fenyegetve emelhessék fegyverüket az úr választott népe ellen?

- Igaz, mind igaz! - sóhajtott a tömeg.

- Meg voltatok intve - folytató Lőrinc -, három hosszú évig uralkodott a dögmirigy határainkon; Isten elvonta e földnek termékenységét, szőleink s vetéseink nem fizették meg többé munkánkat, marháink kivesztek legelőinken, s tüzes kard gyanánt jár fenyegetve egy üstökös egünkön: és mégis ez ország nagyjai s hatalmasai nem ébredtek föl tehetetlenségükből. Az egyház kötelességeire inté őket, s harcot hirdetett, s csak a szegény nép állott zászlói alá, s most még ti is kételkedve néztek körül: nem kell-e a fegyvert, melyet az úr parancsára ragadtatok, ismét letenni, mert egyes hatalmasok úgy kívánják?

- Nem kételkedünk! - kiálta sok hang - nem kételkedünk többé! vezessetek a törökök ellen; élni, halni akarunk zászlóink alatt! - Ezerek lelkesült szava vegyült a dörgéssel, mely mindig hatalmasabb csapásokban tört ki fejeik fölött.

- Igen, híveim! el fogunk menni, hová az úrnak szava hí - mondá most Lőrinc -, de mi fog történni azokkal, kiket honn hagyánk? - Szomorú hallgatás követé e szavakat. - Míg mi e hazáért s az egész keresztyénségért ontjuk vérünket: mi sors várja az ártatlan gyermekeket s öregeket, kik tűzhelyeinknél maradtak, s kiket felbőszült ellenségeitek bosszúja ellen senki sem fog oltalmazni?

- Jaj nekünk - hangzott ki egy általános fohász a tömegből -, ha elmegyünk, halálig kínozzák gyermekeinket; ősz apáink fognak szenvedni érettünk!

- Jaj nektek s jaj gyermekeiteknek, ha a rátok bízott munkát csak félig teljesítitek - szólt most Lőrinc, s szavai mindég szenvedélyesebbé váltak. - Az úr ellenségeinek kiirtására fogtunk fegyvert. De az úrnak ellenségei köztünk vannak. Azok, kik az úr parancsainak teljesítését eddig akadályozták, kik ez ország keresztyén népei fölött töröknél s tatárnál kegyetlenebbül zsarnokoskodtak, kik előtt semmi nem szent, az oltár kincse éppoly kevésbé, mint a fillér, melyet homloka izzadságában keresett a szegény, kik e hazát rablással, gyilkolással s a



gonosztettek minden nemével eltöltik, ők, ők az úrnak legfőbb ellenségei, ellenök emeljük fegyvereinket először.

Vannak a népek életében pillanatok, midőn egy szó látszólag csudákat mível; ha az érzélem, mely ezekben élt, egy által kimondatik, ha a fájdalom közben, melyet százados elnyomás a nép keblében felgyújtott, szomorú panasz helyett valaki végre a szabadság vagy bosszú nagy szavát mondá ki: a gyenge hang teremtő szózáttá válik. Mint az első napsugár, melynek érintése alatt az egész vidék új világításban tűnik fel; mint szikra sokáig felgyújtott gyúanyag közé érve; mint a vész első csapásai, melyek a tengert megingaták: úgy világít, úgy gyújt, úgy ráz fel egy szó egész nemzeteket. A gyűlölségnek rég megérett gyümölcsei a látszólag gyenge érintés alatt lehullanak, s mit a könnyű esti szél magával elragad, minek anyagi hatása száz lépésre alig terjed, a kis emberi szózat magokat hint el, miknek gyökereit századok nem fogják kiirtani.

Ez történt e pillanatban is. Az urak elnyomása nemcsak tűrhetetlenné vált, de - mi többnyire sokkal később történik - annak is tartatott. Egyes ellenállások, egyes urak birtokára vagy néha egész megyékre terjedő lázadások, az úri munkának itt-ott erőszakos megtagadása, már rég figyelmeztette az urakat a szellemre, mely a nép között uralkodni kezd, s pár évvel ezelőtt a törököknek ízenendő had ellen az használtatott fő okul, hogy azon esetre, ha a nemesség a hadban részt vevén, földjeitől eltávoznék, a jobbágyok könnyen fellázadhatnának,<sup>96</sup> de a nép bosszújának kitörésében eddig nem vala egység, s minden felszabadításra tett kísérlet csak nagyobb elnyomásra vezetett. Most, midőn ötvenezernél többen állottak együtt a Rákoson, midőn fölfegyverkezve, nagy hadvezérnek hitt férfiú által vezetettve láták magukat, a rég óhajtott szabadság kivívhatónak látszott, s Lőrinc szavai csak a tömeg nagyobb részének érzelmeit fejezik ki. - Igen, menjünk az urak ellen, ők legnagyobb ellenségeink - ordított ezer hang egyszerre -, álljunk bosszút ennyi elnyomásért; irtsuk ki a gonosz fajt utolsó sarjadékig!

- Sokáig túrtünk, sokáig szenvedtünk panasz nélkül minden elnyomást - folytatá Lőrinc, éghöz emelve jobbát -, s tanúul hívom fel az eget, hogy most sem mi vontuk ki a fegyvert először hüvelyéből. Amit teszünk, irtóztató kénytelenség. Ha a török ellen indulunk, s ellenségeinket bántatlanul hagyjuk, akkor, míg mi vérünket e haza s a keresztyénség javáért áldozzuk: meg fogják támadni házaikat, a gyenge nő s ártatlan gyermek nem lesznek biztosok bosszújuk előtt, sőt talán a keresztyén név elleneivel lépnek frigyre, s a törökkel együtt támadnak meg, hogy azon férfiak közül, kik parancsaikat megszegni merészelék, senki se maradjon a föld fölött.<sup>97</sup> Nem mi kezdtük a harcot, de ne féljete, hogy mivel elleneitek hatalmasaknak látszanak, a kocka majd ellenünk fordul. Erősek ők, igen; de keményebbek-e csontjaik a tölgynél, melyet az erdőben fejszéitekkel annyiszor kivágtatok? jó élethez szokott testeik éhséget és szomjat s az idő változásait elbírnák-e úgy, mint ti, s izmos karjaitok nem szoktak-e a kaszához, melyet annyiszor emeltetek az ő szolgálatukban? Ne féljetek ragyogó páncélaiktól, a cséplő majd feltöri kapcsait. Az úr áldása van a szegénnyel; a véggyőzelem a mienk!

- Kiirtjuk őket! vesszenek el mind az utolsóig! - zúgott a tömeg.

- Vágjátok ki a fát, mely gyümölcsöt nem hoz, s dobjátok tűzre - így szólt az úr; s vajon zsarnokaink sáfarkodásának mik voltak gyümölcsei? A földet és vizet, az erdőt s mit a bánya rejt, mindazt ők foglalták el saját hasznukra, mintha Isten e világot csak számukra teremtetten volna; s mit csináltak e hazából? Nagy pusztaságként terül el körülöttünk, hol csak rabló-fészkeik ragyognak. Nincs szegényebb, elhagyatottabb e nagy világon, mint az istenáldotta magyar föld, megérkezett a nap, midőn ezt nem lehet többé tűrni. Egyenlőknek születünk; Isten e szép földet mindenki hasznára teremté: történjék az úr akarata itt a földön is.

- Vezessetek ellenök! - kiálta sok hang - menjünk mindjárt, mindjárt!

- Nem a király ellen emeljük fegyvereinket - folytatá Lőrinc -, ez felségsértés volna, s elátkozott, aki felségsértést követ el. A király szereti népét, s részt vesz szenvedéseiben, de az urak fogva tartják, s nem engedik, hogy kegyes szándékait teljesíthesse; meg kell őt szabadítanunk, hogy a mi, hogy a nép királya lehessen.

- Éljen a király! Vezess, György vezér, az urak ellen! Megküzdünk szabadságunkért utolsó csepp vérünkig. Átok arra, aki békéről szól.

Ezek s hasonló szózatok hallatszottak mindenfelől. A nép szava leharsogá a mennydörgés szózatát. Dózsa a legnagyobb fölgerjedésben nézte e jelenetet. Még nem szólt, de lángoló arcának kifejezéséből látni lehete a hatást, mellyel Lőrinc szavai rá is voltak. Most, midőn minden szem feléje fordult, midőn seregeinek dörgő szózata őt annak mondá, kitől a győzelem függ: rögtön felemelé kezét, s midőn e jelre mindenki hallgatott, erős hangon késznek nyilatkozott vezéri kötelességének teljesítésére. - A törökök ellen akartalak vezetni - mondá -, de az urak nem akarták. Elátkoztatnak bennünket, fenyegetődznek, fegyverhez nyúlnak ellenünk. Legyen hát akaratuk szerint; fegyvert fegyver ellen; ha béke nem lehet, legyen harc!

- Legyen harc! - kiáltott a tömeg.

- Harc, utolsó csepp vérig - folytatá Dózsa -, s átok arra, ki békéről szól, míg e hazában csak egy ember marad, ki magát úrnak nevezi!

- Átok reá!

- Holnap indulunk - végzé a vezér -, készüljön el addig mindenki, s tartózkodjék táborunkban. Oszoljatok el. - S e szavak után Dózsa Lőrincel s az alvezérekkel a táborba vonult.

Szava majdnem csudálatos hatású vala e tömegre. A rendkívül fölgerjedett sokaság nyugodtan követé vezérét táborába, s egy negyedóra után e helyen, hol annyi zaj terült el, csak a mennydörgés hatalmas szózata s a leszakadó eső zavará a hallgatást, mely a Rákoson újra elterjedett.

Az anyagi fáradtság legjobb vigasztalója fájdalmainknak, a test, mely legnemesebb s legboldogítóbb tehetségeinket oly szűk korlátok közé szorítja, nem engedi, hogy bánatunk is végtelen legyen; s ha fejünk fölött kikerülhetleneknek látszó veszélyek lebegnek, ha keservünkben minden vigasztalást elutasítunk magunktól, ha a test remegve vagy zokogva elfáradott, a halálra ítélt gonosztevő élte utolsó éjjelében s az anya gyermeke ravatala mellett, feltalálják nyugalmaikat. Így történt, hogy midőn Frusina s Bebek Katalin ennyi veszély s fáradtság után végre biztosságban láták magukat, ők is nyugodtakká váltak. Posztómetsző s jámbor neje a jövevényeknek jó ágyakat készítenek, s még nem múlt el fél óra, midőn mind Katalin, mind fiatal társa, csendes álomba merülve, a kiállott bajokról s a még mindig bizonytalan jövőről megfeledkezének.

Annyival több nyugtalanság tölté szíveiket, midőn másnap reggel helyzetöket átgondolák. Mostani menedékükben nem maradhattak. Becsületes gazdájok életét adta volna, ha általa vendégeinek bátorságot szerezhet; de háza közelebb feküdt a városhoz, mintsem hogy a hölgyek ott sokáig rejtve maradhattak volna; s Orbánnak egyetlen reménye az maradt, hogy védettjeivel még elérheti a várost, hol őket Bornemisza pártfogásába veendi. E terv is veszélyekkel járt. Valószínűnek látszott, hogy a keresztesek Buda külvárosaiban elkövetett dúlásaik után magát a várost s a palotát fogják megtámadni, s kétes vala: fog-e a gyenge őrsereg a megtámadásnak addig ellenállhatni, míg az ország nemessége segédére jöhet. A jelen körülmények között azonban nem lehetett egyebet tenni, s Orbán, Posztómetsző egyik szolgájának ködmönébe burkolva, még éjjel kiment, hogy a város állapotáról magának tudomást szerezzen.

A nap már fenn volt régen, s Orbán még mindig nem tért vissza. Az asszonyok mondhatlan aggodalommal ültek a gazda szobájában, míg az öreg Posztómetsző majd a ház elébe ment, hogy Orbán közeledését előbb vehesse észre, majd ismét visszatért vendégeihez, kikre minden biztatásai csak csekély hatással voltak. Elmondá, hogy a lázadók reggelre valószínűleg táborukba visszavonultak, vagy hogy miután dúlásaikat más nemések házain folytatták, a vári őrsereg által szétverettek; ha ez történt, a hölgyek veszély nélkül juthatnak a várba, s Orbán talán csak azért késik, mert számukra lovakat keres; elmondá, hogy a lázadás a királynak cseh seregei s a temesi és szepesi grófok által nemsokára el fog nyomtatni: de az asszonyok, főképp Bebek Katalin nyugtalansága pillanatról pillanatra nőtt, s az öreg végre nem találta más vigasztalást, mint hogy az úr jóságában bízzanak, ki az ártatlanokat nem szokta hagyni.

Végre Orbán megjött, de a rövid öröm után, mellyel főképp Frusina s az öreg gazda által fogadtatott, észrevehető mindenki, hogy rossz hírt hoz. Halvány arcain csüggedés vala látható, s Bebek Katalin élénk kérdésére: indulhatnak-e a város felé? rövid válasza az vala: hogy erre mindeddig lehetőséget nem lát.

Bejárva a külvárosoknak főképp azon részeit, mik az éjjeli kicsapongások színhelyei valának, Orbán észrevevé, hogy azok, kik a kicsapongásokat elkövették, reggel felé ugyan visszavonultak, de hogy a keresztesek helyett, nagyobb s kisebb csapatokban, most koldusok, korhely mesterlegények, szolgálat nélküli katonák, szóval: a város söpredéke jár körül az utcákon. A királyi őrsereg s mindazok, kik e tömeg kicsapongásainak ellenszegülhettek volna, a belső városba zárkóztak, s csak ennek védelméről gondoskodva, nyugodtan nézék a zavart, mely a külvárosban mindig nagyobbá vált. Telegdi háza s a többi úri lakások még egyszer feldúlattak, s mi a lángok prédája nem lett, az most rablók által vitetett el. Egyes polgárházak is feltörtettek, s csapszékek, sütőhelyek és mészárszékek ürítették ki - szóval: Buda

külvárosaiban a pór legrosszabb neme uralkodott; s majdnem lehetetlennek látszott e pillanatban, hogy megtámadtatás nélkül valaki a belső városba juthasson.

Bebek Katalin e hírekre kétségbeesve összecsapta kezeit; Frusina nyugodtabbnak látszott.

- Apámhoz megyünk - mondá végre elhatározott hangon -, nála mindenesetre biztosabban vagyunk, mint itt.

- Apádhoz menjünk? - kiálta Katalin - innen Biharba, kocsim s cselédeink nélkül, talán lóháton?... inkább meghalni.

- Kedves néném - szólt az előbbi -, miattad sajnálom leginkább, hogy e kénytelenségre jutottunk; de mondd magad: van-e más lehetőség? E házban nem maradhatunk. Tudom, Posztómetező úr, bármennyi veszélyt hozunk rá s övéire, nem üzne el magától; de ha ittlétünket, mi valószínű, kitudják, ő nem oltalmazhat bennünket; a városba sem juthatunk el, mi más marad hátra, mint hogy biztosságunkat szökésben keressük.

- A kisasszonynak tulajdonképpen igazsága van - mondá rövid gondolkozás után Posztómetező -, bárhová menjenek az egész országban, több biztosságot fognak találni, mint itt a főváros körül. A kereszteseknek legnagyobb része a Rákoson gyűlt össze, innen fog a nemességre támadni, aztán e környéken Bebek s Telegdi kisasszonyokat ezren ismerik, holott másutt polgár- vagy parasztruhában csaknem biztosan utazhatnak.

- Ne higgye, Posztómetező uram - sóhajtott Katalin -, engem széles ez országban minden ember, azaz legalább minden csak félig kitűnő ember, ki udvarunknál megfordult, ismer. Most három éve Erdélyben voltam, s mikor pünkösdvásárnap a brassói templomba lépek...

- Igen, de nagysád elfeledi, hogy urak s nemesek ismeretségétől nincs mit félnie - szakítá félbe Posztómetező a szót -, sőt ezeknek ismeretsége a kisasszonyoknak hasznukra lehet; csak ha a nép ismerné...

- Nem hallgatott végig kegyelmed - folytató Katalin -, mondom, mikor a brassói templomba lépek, köszöntés mindenfelől; a szász gróf, kivel a templomba léptem, s kit e körülményre figyelmeztettem, nem győzte bámulni, mennyire ismernek még a szászok is.

- Kedves néném - mondá Frusina türelmetlenül -, mindez jelen helyzetünkön nem segít; el kell határoznunk magunkat, s én nem látok más módot, mint melyet mondtam.

- Én, Biharba? - kiálta ismét Katalin - én lóháton, innen Budáról egész Telegdig? Teljes lehetetlenség! Még ha legalább cselédeim, atyád huszárai velünk jöhetnének; de így képtelenség még csak gondolkozni is róla.

- Éppen ily nagy kísérettel lenne képtelenség útra indulni - válaszolt Frusina nyugodtan -, az ország jelen állapotában száz ember csak címeinket árulná el, s mégsem védhetne bennünket. Polgári vagy parasztruhában, amint Posztómetező úr mondá, sokkal biztosabbak vagyunk. S Orbán, nemde - mondá, az ifjúra fordítva érdeklődő tekintetét -, nem fog elhagyni veszélyeinkben?

Orbán keblét mondhatlan érzelmek tölték el. Soha Frusina magasztosabb alakban nem tűnt fel lelke előtt; a nyugalom, mely ennyi veszély között egész magaviseletét jellemzé; az elhatározottság, melyet szelíd arcai kimondának, különös méltóságot kölcsönöztek a bájló hölgynek; s midőn most bizodalomteli tekintetét hozzá emelé, az ifjú lelkét gyönyör tölté el, minőt soha életében még nem érzett.

- Én, önöket elhagyni! - mondá szorult hangon - ó, ha életemmel vásárolhatnám meg biztosságukat!

Frusina elpirulva, földhez sűtő szemeit.

- Már ami az elhagyást illeti - szólt rövid hallgatás után, miközben szemeit meglepéssel Orbánra függeszté, az öreg Posztómetező -, nagyságtok nyugodtak lehetnek. A kérdés csak az: el fogják-e nagyságtok a hosszú utazást bírni?

- Bizonyosan - válaszolt Frusina lelkesedéssel -, a férfiak ereje tetteben, a mienk, asszonyoké, túrésben fekszik; s én erősnek érzem magamat. Ha itt kellene maradnom, megölnének a szomorú sejdítések, melyek lelkemet atyám miatt eltöltik; ha hozzá mehetek, nem félek semmi veszélytől.

- Mit értesz te? - mondá Katalin neheztelve - innen Biharba utazni! lóháton, cselédek nélkül, parasztruhában! azt jó házból való hölgy nem tarthatja ki. Történjék akármilyen, de én nem mehetek.

Frusina, Posztómetező s Orbán elmondtak mindent, hogy Katalint más gondolatokra bírassák. Az itt maradásnak veszélyét, azt, hogy útból talán valamely úrral, ki csapatjait Buda felé vezeti, összetalálkozhatnak, s azután kíséretében fognak utazhatni; hogy Orbán s Frusina el fognak követni mindent, mi által helyzete kényelmesebbé válik, de Katalin a Bebek méltó leánya való makacsságában is. Minden kérdésnek s rábeszélésnek egyedüli eredménye az volt, hogy sírva fakadott, s előbbi határozatánál maradt. - Teljes lehetetlenség - mondá végre -, hogy innen a várba ne jöhetnénk; de Orbán nem akarja, hogy másnak pártfogása alá kerüljünk, ez az egész. Nincs kétség, ha akarná, mindjárt elmehetnénk.

- Engedjen meg nagysád - szólt most Posztómetező, kinek becsületes vére e méltatlan gyanúnál felforrt, komolyan -, Orbán nem nemes, s azért nem esküszik lovagi becsületére; nem is ölti fel senkinek színeit, mint tornázó vitézeink szokták; de nézzen becsületes szemei közé: ez nekünk heraldikánk, kik közönséges polgár- és parasztemberek vagyunk, s ott megláthatja, kivel van dolga. A nép között sok salak van, de vannak darabok, melyekből meglátni, hogy az egész mégis egy nagy aranybánya; s Orbán ezek közé tartozik. Azonban - folytatá rövid hallgatás után ismét szelídebb hangon - nagysád megnyugtatóására kimegyek én magam, s hírt hozok a dolgok állásáról, úgyis alkonyat előtt a kisasszonyok semmi esetre sem indulhatnak útra. - Ezzel az öreg gazda, Frusina aggodalmaira csak azt válaszolva, hogy bármennyire terjedett a lázadás, az öreg Posztómetező bántatlanul végigmehet Budának utcáin - útnak indult.

Míg a gazda visszatért, Bebek Katalin, ha lehetséges, még nagyobb nyugtalanságban tölté idejét. Félelme a legvalószínűtlenebb gondolatokra vezette őt. Voltak pillanatok, midőn nemcsak Orbánt, de magát az öreg Posztómetezőt is a lázadók cinkosának hívé. - Meglátod - mondá Frusinának -, azonnal itt lesz, s két-háromszáz rablót hoz magával, s kegyetlenül kivégeztet bennünket. Nem vetted észre - folytatá suttogva -, a vén gonosztevő hogy pirult el, mikor kételyeimet Orbán ellen kimondám; s hát még midőn a lovagi becsületről szólt, mennyi megvetés, mennyi elfojtott méreg mutatkozott hangjában? Esküdni mernék, Posztómetező a pórvezérek egyike, s szép Orbán deák azért hozott ide, hogy annál kisebb zajjal ölethesse meg bennünket.

Frusina figyelmezteté nényét, mennyire valószínűtlen, hogy gazdag polgár, mint Posztómetező, saját házához rablókat vezessen, vagy hogy két-háromszáz embert hí segítségül oly valaminek véghezvitelére, mi, ha Orbánnal egyetért, úgyis hatalmában áll. Katalin felsóhajtva húga vakságán, az ablakhoz állott, s remegve várta a pillanatot, melyben jóslása teljesülni fog.

Pár óra múlva Orbán nénye jött a házhoz. Jobb híreket ő sem hozott. A külvárosokban uralkodó rendetlenség még mindig tartott. A város s a külvárosok között minden közlekedés megszakadt.

E hírekben nem vala semmi biztató; de olyan az emberi természet, ha félelme tetőpontjára ért: remélnie kell, bármi kevés való okot lásson is arra körülötte; s midőn Katalin Orbán nénjétől megérté, hogy a papság, a bíbornok meghagyásából, a Rákoson exkommunikációval fogja ijeszteni mindazokat, kik azonnal szét nem oszlanak: a könnyelmű asszony rögtön mentve gondolá magát. A legnagyobb félelem megtántoríthatlan bizodalomnak, csüggedése zajos örömmel adott helyet, s úgy látszott, mintha már minden baj elmúlt volna. - Hála Istennek! - mondá vígan fel s alá járva a szobában - most mentve vagyunk. Meglátjátok, gazdánk már azon hírrel jön haza, hogy mindennek vége van. Holnap még a keresztes tábornak is alig fogjuk nyomát látni a Rákoson. Kedves angyal Frusinám! látod, mit mondtam: nem fogunk Biharba menni. Te nem tudod, mi az exkommunikáció; de az szörnyű dolog, kedvesem. Én magam nem láttam soha, de a néhai kalocsai érsektől, Várdai Pétertől - ki, közbe legyen mondva, igen nyájas s udvarias ember volt, csak, mi nagy hiba, kissé fecsegő - magyaráztatám meg magamnak. Nem harangoznak, nem miséznek, a férfiaknak nem szabad borotválkozni, a nőknek nem szabad férjhez menni, sőt még csókolódzni sem. A legjobb ismerősök még csak nem is köszöntik egymást. Ha a bíbornok a kereszteseket ezzel fenyegeté, mint mondtam, mindjárt szétszaladnak. Mi, kedves Frusinám, estig itt maradunk, nappal ily öltözetben nem mehetünk a városba, azután nyugodtan városi lakásunkba költözködünk. Csak ruháimat sajnálom, miket e vad nép bizonyosan széttépett, s a cselédek, kiket talán megöltek.

A jelenlevők bámulva nézik örömeinek ezen kitöréseit, de ő a kételkedés által, mellyel Orbán és Frusina azokat fogadák, nem hagyá magát megzavartatni. Felfogása szerint az egyház parancsainak ellenállani oly szörnyű vala, hogy azt képzelni sem meré; s csak midőn Posztómetsző - ki, hogy magának biztosabb tudomást szerezzen, maga a Rákoson volt, s ki az exkommunikáció kihirdetésénél történeteket szemeivel látá - végre délután hazajött, s mindent elbeszélt, csak akkor győződött meg Katalin, hogy reményeiben csalódott.

Bizodalmát most nem félelem, de valóságos kétségbeesés váltá fel. Kezeit tördelve, járt a szobában fel s alá. - Hová legyünk? a városba jutnunk lehetetlen: el kell vesznünk! - így panaszkodott szüntelen; az öreg Posztómetsző vigasztalásaira görcsös zokogás volt egyetlen válasza; s midőn Frusina ismét a bihari utazásról szólt, s minden okokat, melyeknél fogva megmenekülésök ez úton valószínűvé vált, elősorolt, Katalin nem monda ellent többé, csak fohászkodott.

- Kedves néném - szólt végre Frusina, némileg türelmetlenül -, valamire el kell határozni magunkat.

- Tegyetek, amit akartok - válaszolt Katalin -, előre tudom, így vagy úgy, vesznünk kell. S ha mégis legalább tulajdon paripámon mehetnék, oly nyugodtan s mégis méltósággal jár; de se ló, se nyereg, se lovagruháim, se, midőn ily veszélyben forgunk, egy nagyobb hírű lovag, ki Bebek Katalint védelmezné. Ó, Frusinám, hogy ennyire kelle jutnom!

Bármi komoly vala a pillanat, a színészi pátosz, mellyel az éltis kisasszony e panaszait előadá, oly nevetséges volt egyszersmind, hogy hallgatóit mosolyra készté.

- Mi a lovakat illeti - mondá Posztómetsző -, az, melyen nőm a hetivásárookra jár, talán nem lépdél annyi méltósággal, mint nagysád spanyol paripája, de jámbor s biztos állat, s ily útra bizonyosan alkalmasabb; Frusina kisasszonynak saját lovamat adom, melyen hetven esztendősem létemre sohasem fáradtam el; s Orbán öcsémnek majd más paripát szerzünk. Asszonyi nyereg is kettő van a háznál, nem hímezett bársonyból, igaz, de jól bélelt szarvasbőr vánkossal, mint magamféle polgáremberhez illik; meglátja, nagysád, sokkal kevesebb kellemetlenséget fog érezni útján, mint most képzei.

- Kegyelmed nem tudja - szólt Katalin sopánkodva -, mennyit vesztettem. A ruhákról nem is szólok; de gyöngyeim, bogláraim, a velencei aranyláncok s karperecek, szóval: minden drágaságaim odavannak. Az utolsó polgárleány, kit férjhez adnak, több ékességet hoz magával, mint mennyinek én most birtokában vagyok; s még ezt se bánám annyira, de egy kis gyöngyház-fiókban tartám legkedvesebb emlékeimet... mind családi emlékek; szüleimtől s egyéb rokonimtól vett levelek s apró ajándékok - folytatá oly hangon, melyből a hallgatók észreveheték, hogy e családi ereklyék közé mások is vegyültek -, s ím, most ez is elveszett. Mintha egész múltam raboltatott volna el tőlem.

- Ezen talán még segíteni lehet - mondá Frusina biztatólag -, mind e tárgyakat rejtett szekrényedben tartád, s a rablók erre talán rá sem akadtak.

- De ha nem is akadtak is rá mindjárt - válaszolt az előbbi -, vissza fognak térni, s minden szegletet átkutatva, később-előbb mégis megtalálják.

- Ha csak ez aggasztja nagysádat - szólt közbe Orbán -, bízsa rám a szekrény titkát s kulcsait, s ha e nagybecsű tárgyak nem raboltattak el, mielőtt elmegyünk, ismét birtokában lesznek.

Katalin e remény által csaknem ismét megvigasztalva érzé magát. Katalint, mint általában azon embereket, kik egész életüket haszontalansággal tölték, rendesen csak egy tárgy vagy érzemény foglalá el, s most egész figyelme emlékeinek megmentésére volt irányozva. Frusina első pillanatban nem akará, hogy Orbán még egyszer a városba s főképp a feldúlt kerti lakba visszatérjen, s magát új veszélyeknek tegye ki; de Katalin, kinek úgy látszott, élte egész boldogsága ez emlékeken függ, annyira rimázkodott, hogy végre maga Frusina is ifjú barátjának bátor eltökélésében megegyezett.

Orbán tehát, Posztómetsző s Frusina által óvatosságra intve, s Katalintól a legrészletesebb utasításokkal ellátva, útnak indult. Posztómetsző az utazásra szükséges készülétekkel foglalkozott, Frusinát s Katalint azon tanáccsal, hogy ha lehetséges aludni igyekezzenek, magukra hagyta.

S most nézzünk Telegdi feldúlt kerti lakához mi is. Mindenfelől a pusztítás nyomai látszanak. A feltört kertkapu félig nyitva áll, mellette kődarabok, farudak, fejszenyelek s az erős kapu feltörésére használt más eszközök hevernek. A kapus lakásán az ajtónak egy része a ház előtt fekszik, másika, fejszével szétvagdalva, még sarkain lóg; a törött bútor a padozaton szórattott szét, s a falakon fekete füstfoltok mutatják, hogy szándék volt e kisebb házat is felgyújtani, de ez a cserépszindelyezés miatt mindjárt nem sikerülván, abbahagyatott. A kert a vad csapat pusztításait szintén nem kerülte ki; füve s virágai legázoltattak; a vékonyabb fák kitörve fekszenek az utakon, a vastagabbakon fejszevágások látszanak; a lugasok, félig lerontva, szomorúan lógnak feldúlt padok fölött: s a klasszikus istenségek, mikkel Telegdi kertét ékesíté, ledöntve márványlapjaikról, lecsapott fejekkel s tagokkal hevernek a földön. Maga a ház, mely tegnap még magas halmáról oly ékesen nézett le a városra, most romokban áll. Födele leégett, falai füsttől s lángtól elbarnultak s szétrepedeztek, az ékes márványpárkányzat széttöredezve, egyes, még füstölgő gerendákkal a ház körül fekszik. Mint a háznak külseje, olyan vala belseje is. A bolthajtások, igaz, nem szakadtak be, s a láng a szobákban nem okozott kárt, de a nép mindent darabokra tört; az egész házban nem maradt egyetlenegy ajtó vagy kályha, nem egy bútor, mely épen hagyatott volna; alig lenne megmagyarázható, miként történt, hogy a sokaság, mely a kitörő tűz miatt oly kevés ideig maradt a házban, ezalatt mindennek tökéletes megrontására időt talált, ha nem tudnók, hogy a nép sohasem szorgalmasabb, mint bosszújában.

A házban s körülötte halotti csend uralkodik. Néha, mikor a tűzben falától elvált vakolatnak egyes darabjai omlanak le, gyenge zörrenés hallatszik; itt-ott a gerendák között a még egészen

el nem aludt tűz, légvonattól érintve, újra pattogni kezd; s ha az esti szél a nyitott ablakok valamelyikét megingatá, néha egy elrepedezett üvegtábla esik ki ráájából - különben mély hallgatás. - A ház elhagyottnak látszik. Csak midőn a töredékekkel eltelt pitvaron keresztül a terembe léptünk, vesszük észre, hogy a szétrombolt lak valaki által szomorú tanyájának választatott.

Jobb oldalról, a félig nyitott ajtón keresztül szavak és sóhajtások hallatszanak, s azon szobában, hol tegnap Frusinát s Katalint együtt láttuk, két emberi alak tűnik fel előttünk: Szaleresi Klári s hív követője, András.

Midőn a szerencsétlen hölgy apja átkát hallá, magánkívül rogyott András karjai közé. - Már szürkülni kezdett, midőn magához tért. Bámulva tekintett körül, nem tudva első pillanatban, vajon az, mi lelkét borzadással tölté, nem szörnyű álom-e csak? Lassanként öntudata visszatért. A kertben volt, azon fa alatt, hol apját utószor látá, s a még mindég égő ház, melyre, körültekintvén, szemei estek, hamar meggyőzé őt szerencsétlensége valóságáról. - Arcát kezeivel takarva, a boldogtalan hölgy néma kétségbeesésbe süllyedett. András elmonda mindent, mi bánatát vigasztalhatá: hogy apja eddig már megbánta átkát, s bizonyosan meg fog bocsátani kedves leányának; hogy Ártándi is visszatérend útjából, s minden ismét jó lesz. Klári alig hallgatott e vigasztalásokra, csak midőn András, ki, amint nappalodott, pillanatról pillanatra nyugtalanabbá vált, azt tanácsolá, hogy Pestre apja házához menjen, akkor ébredt föl látszó érzéketlenségéből. - Apám házába? - mondá, sötét szemeit a szőlóra függesztve - száradjon el e kéz inkább, hogysem valaha e ház kilincséhez nyúljon.

- Már hogy mondhat ilyesmit, kedves Klárikám? - vigasztalá a másik - ha az öreg úr haragszik is, csak rám fogjon mindent, kedvesem, én úgyis azon leszek, hogy Szaleresi urammal ne találkozzam többé. Egy hét múlva minden rendben van.

- Soha, András! soha! - mondá a hölgy szomorúan - atyám átkát viszem magammal, ez elég; én nem fogom magamat annak kitenni, hogy minden szomszédok láttára, semmirevalóként lökjenek ki házából.

Tudnunk kell, hogy azok, kiket Szaleresi leánya felkeresésére kiküldött, Buda békétlen állapotától tartva, e parancsot nem teljesíték, s hogy apjának megváltozott érzelmei Klárinak tudtára eszerint nem jöhettek.

- Ez mind csak hasztalan képzelődés - mondá András -, Ambrus gazdától nem telik ki ilyesmi. Ha én hazajönnék, akkor nem mondom, hogy húszévi hív szolgálatom után velem ily valami nem történhetnék; de a leányasszony...

- Ne fáradj - szakítá félbe Klári elhatározott hangon a szólót -, én apám házába nem fogok visszatérni, inkább bármily tömlöcbe, inkább a vérpadra, mint apámhoz.

- De - szólt ismét az előbbi.

- Ne is szólj, ismersz; makacsnak mondanak, s tudod, hogy legalább elhatározott vagyok.

- Nem is azt akarám mondani, amit maga gondolt - mondá ismét az előbbi, megnyugtató hangon, mert, ismerve Klárit, jól tudá, hogy őt a jelen pillanatban határozata megváltoztatására nem bírhatja -, ha teljességgel nem akar apja házához visszatérni, én csak azt szeretném tudni, mit teszünk hát ezentúl?

Klári bámulva néze a szőlóra.



- Mert lássa, kedves Klárikám, itt nem maradhatunk. Mindég világosabb lesz, a nap nemsokára fölkel, emberek kezdenek járni, s ha valahogy itt látnak, ki tudja, mi történhetik velünk? Éjjel a ház segítségére a várból nem jött senki, de most meglehet, mégis erre vetődhetnék az őrserég, és akkor...

- Igazságod van - kiálta Klári -, fuss, András, kérlek, fuss! rejtsd el magadat; ha megfogónak, még neked is szenvedni kellene miattam.

- Hisz a leányasszonyt csak nem hagyhatom el - mondá az előbbi meghatva -, ami engem illet, az öreg Andrásért maholnap úgysem nagy kár; feleségem s gyermekem, hála Istennek, nincs; s talán éppen úgy rendén volna valamely akasztófán meghalnom, mint más tisztességesebb helyen; de maga, édes Klárikám, oly fiatal, oly szép...

- Kérlek, András, hagyj el - mondá a hölgy szomorúan -, rajtam atyai átok fekszik, csak vesztetre lehet, ha velem maradsz.

- Már akárkimre legyen - szólt az előbbi -, gazdám leányát én nem fogom elhagyni. Ha nemigen barátságosan váltunk is el egymástól, húsz esztendőnél tovább ettem kenyerét, s a kutyanál rosszabb volnék, ha erről megfeledkezném, csak azért, mivel egyszer erősen rám támadt. Én mindenesetre a leányasszonynál maradok; akárhogy rázza fejét, akárhogy integet, nem megyek el; úgyis én, a vén számár, kevertem e bajba; okosabbnak kellett volna lennem. Csak arról kell tanácskoznunk: mit tegyünk?

Klári megvallá, hogy erről eddig nem is gondolkozott. - Apám házába nem indulok vissza, annyit tudok; minden egyéb homályos előttem. Szegény fejem oly zavart, apám átka hangzik fülemben; nem tudom, hová legyek.

- Az is megválnék később - mondá András -, pár óra múlva talán valami jut eszünkbe. Addig rejtettebb menedékről kell gondoskodnunk.

S ezzel András a házhoz ment; s midőn látá, hogy a tűz nagyrészt elaludt, s hogy a szobák nem égtek be, legcélrányosabbnak gondolá, ha Klári legalább estig itt vonul meg. Azon szobát keresé ki, mely neki aránylag a legjobbnak látszott, s hol vérfoltokat nem talált. Néhány szétszórt vánkost szedett össze, melyekből a hölgy számára nyughelyet készített; s miután a pitvaron fekvő holttesteket, hogy Klári e látáson el ne iszonyodjék, egy melléktérbe hurcolta, a hölgyet bevezette a kertből. Ő maga kiment, hogy a dolgok állásáról hírt hozzon, és ha csak lehetséges, biztosabb rejteket keressen fel.

Klári magára hagyatva, most először gondolá meg szörnyű helyzetét. Ő, ki magát csak egy nappal ezelőtt a világ legboldogabb teremtésének képzelé, ki minden reményeit egy szeretett lényben központosítva, a jövőnek oly nyugodtan nézett elébe, mint ki tudja, hogy szerencséje attól függ, kiben kételkednie nem lehet: most kiűzetve apai házából, elhagyatva kedvesétől, számkivetve az egész társaságból, melynek törvényeit szenvedélyei közt megszegé, ül itt e romok között. Semmi e messze világon, mihez bajai között fordulhatna; amerre gondol, egy pontot sem látva, melyre reménye horgonyát kivethetné, egy helyet sem, hová zárándokolva nyugalmat találna. Eddig ennyi remény, ennyi szerelem, most semmi: az élet enyelgő örömei sorozatából egyszerre pusztasággá vált. Új életet remélve, főnixként veté magát e szív a szerelem lángjai közé, s most szármszegetten érzi, hogy hol megújulást remélt, ott vesztét találta. Szegény leány, hogy-mint találhatná fel magát e rögtöni, e szörnyű változás után! - S oly iszonyú vétek vala őt szeretnem, hogy érte ekképp bűnhődöm?! - Így szólt, s égő homlokát kezére támasztva keserves gondolatokba mélyedett.

Sokáig ülhetett így. A nap magasabbra emelkedett, s a törött ablakokon át fényvonalakat vetett a szobába; a kertben víg madárcsevegés hallatszott, s a távolabb bokrokban a fülemile zengé

szelíd-bús énekét. Klári föleszmélt, és körültekintett. Fájdalmába merülve, a körülötte heverő tárgyak eddig nem vonták magokra figyelmét, most először fordítá rájuk szemeit, s szívét leírhatlan érzés tölté el. - Frusina szobájában volt. - Nem lehetett kételkednie. Az asszonyi munkák, melyek széttörött ébenrámákban a földön feküdtek; nem messze a hárfa, megrepedt húrokkal s bevert oldallal szintén a porban heverve; virágcserepek töredékei, rongyokra szaggatott asszonyi ruhadarabokkal a szobában ide s tova szórva - szóval: az egész bútorozás e szoba egykori lakosára mutatott. Klári fölkel, s feszült kebelével járt körül e tárgyak között, majd egyet emelt fel, majd a másikat megnézte s ismét félreveté, szíve oly csudálatosan dobogott. Lelkét még semmi eltökélt gondolat sem tölté el: szívében száz ellenkező érzemény vívott egymással, s mégis úgy látszott, mintha e pillanat egész életéről fogna határozni. Kezei remegtek, egy oszlophoz kelle támaszkodnia, hogy földre ne süllyedjen, s amit ér, aminek terhét nem bírhatá el, az nem csupán fájdalom vala: egy soha nem ismert érzet, bizonyos neme az örömnél, vegyült bánata közé, keserűbb, mint minden, mit eddig szenvedett.

- Ez hát a hely, hol ő élt? - szólt remegő hangon, s ajkai körül fájdalmas mosoly játszék - ez a bájvár, hol Pálom szívét tölem elcsalák?... be kár, hogy most nem láthatja e tündérpalotát! Hány édes dal zengett e hárfa szétrepedt húrjain, e kendők s szövetek mily csábító redőkben ömlöttek el a ledérnek keblén s vállain; mi édes illatot leheltek e virágok!... s most rongy és töredékek. A nép átment e pompás termeken, a tündérháló kettészakított, Pál az enyém ismét! - Klári vad örömmel tekintett körül a romokon, egy perc után arcain ismét előbbi szomorúsága látszott. - Az enyém?! ó, szíve mindég az volt. Nem hangzik-e véghetlen szerelme e sorokban, melyekkel tölem búcsút vesz? s midőn Frusinának írt, mi hideg, mi közönyösen udvarias minden szó! De mit ér ez! szavát Frusina bírja, neje Frusina lesz, élte örömeiben s bánatában ő fog vele osztozkodni, gyermekeit ő fogja ringatni karjai között, ő, s mindig ő, életemnek ördöge, kit az ég átkomra teremtett!

Klári egyre növekvő indulattal járt fel s alá a szobában. - Nem voltam-e én boldog? Aki ismert, irigylé helyzetemet; s mit tudtak ők boldogságomról?! Azt, hogy Pál szerelmét bírom, senki sem gyanítá; s most van-e e nagy világon szerencsétlenebb teremtés, mint én? s miért?... Pál szíve nem változott, s mégis nyomorulttá váltam, nyomorulttá, csak mivel Frusina áll előttem, mert kedvesem adott szavára támaszkodik, mert családi ígéretekre, címeire, birtokára hivatkozik, midőn a polgárleány csak szerelmét mutathatja elé... S én túrjem ezt? én összetett kezekkel álljak itt, midőn az érzéketlen életem egész boldogságát elrabolta?... Mi nekem Frusina, hogy érte az egyetlen üdvörl, mit e földön találhatok, lemondjak? ki hajótörést szenved, halálos veszélyben megragad mindent, mi által menekülését remélheti; kétségbeesésében az örvénybe rántja legjobb barátját, csak hogy a drága életét pár perccel tovább élvezhesse, s nem több-e szerelmem életemnél? s én ellenségemet kíméljem? - Klári szemeiben vad lángok égtek. - Ó, nem! - szólt szenvedéllyel - még nem mondtam le követelésemről a boldogságra, melyhez nekem is van jogom. Végzeted ezúttal megmentett kezeim közül, de fel foglak keresni, fel foglak találni, s jaj neked, ha nem mondasz le önként. Meg fogunk küzdeni boldogságunkért, az egész világ, a sors, talán maga az Isten is melletted van; de Pál szíve az enyém, s ezzel és szerelmem hatalmával nem félek téled. Le fogsz mondani kedvesemről, s ha nem, eltiporlak, mint e virágfüzért, melyet talán neki készítettél, s melyet most lábaim taposnak!

E szavaknál egy hervadt virágfüzért, melyet kezében tartott, szenvedéllyel a földre vetett. Érzelmek új irányt vevének. Miként ha a sötét vészfellegeket villám hasítja szét, az éji tájon egyszerre fény s világosság terül el; miként a színig telt folyó, ha rést talál, vizeit az elszakított gáton vad rohammal ez irányban önti el: ekképp jelent meg a hölgy előtt új világban helyzete, ekképp rohant minden vágy s érzemény ez új irányban. Éltének volt ismét feladása, egy célt

látott maga előtt, mely után egész erővel törekednie lehet, s annyival szenvedélyesebben rohant feléje, mert semmiye sem maradt, mi őt attól visszatartóztathatá.

Ellenállhatlan szerelem bírta őt azon tett elkövetésére, melyért most apja átkát vonta magára. Lemondásra bírni Frusinát, ez volt az egyetlen cél, melyet magának kitűzött, midőn Andrással Telegdi házának megtámadásáról értekezett. Hatalmas volt a szenvedély, mely benne e gondolatot ébreszté, de apjának szeretete, asszonyi félelem s azon jobb érzet, melyet őrző angyalként az istenség minden kebelbe teremtett, ellensúlyozták határozatát. Alig mondta el kívánságát, s már mindent elkövetett volna, hogy Andrást annak kivitelétől visszatartóztathassa. Oly szándékkal indult Telegdi háza felé, hogy az erőszakot megakadályozza, s ha Frusina ott van, életét adta volna, hogy általa vetélytársát megmentse. Meggyőződve, hogy Pált csak adott szava köti le, feljogosítva gondolá magát, hogy Frusinát e szó visszaadására kényszerítse, de szándéka még nem terjedett tovább. Az, ki e hölgy szívébe láthatott volna még tegnap, csak asszonyi érzékenységet s minden jóindulatot, habár egy percig szenvedély által eltakarva, találhatott benne. Ez éj története megváltoztatá érzelmeit. Tovább ragadtatott a pályán, hogysen visszatérhetne; azon körülmény, hogy Frusinát a házban nem találta, még élénkebbé tévé szándékát; a vágy, Frusinát lemondásra bírni, lelkében most mintegy rögeszme lett, melytől megválni nem tudott; szerencsétlensége s a gondolat, hogy azt csak Frusinának tulajdoníthatja, elkeseríté lelkét, s szenvedélyei közé már bosszúvágy kezdett vegyülni.

A vidéken vész vonula át; ő alig vevé észre. A vihar ide s tova csapdosá szobájának törött ablakait, de mindez nem zavará őt gondolataiban, melyekbe mindinkább elmélyedett. Tompa kétségbeesés helyett most leírhatlan nyugtalanság ragadta meg egész valóját; sebes léptekkel járt fel s alá a szobában, alig várhatva a pillanatot, melyben András visszatér.

Végre ez megjött - Uramfia! - mondá letéve kosárcáját, melyben eleséget hozott, s lerázva áthatott ruháját - mily idő ez; nemhiába, hogy exkommunikáltak, máris megérezni; reggel a legszebb idő, s most égháború, milyenre gyermekségem óta nem emlékezem.

- Nem hallottál semmit? - kérdé Klári nyugtalanul. - Telegdi Frusina merre menekült?

- Telegdi Frusina? - ismétlé a másik bámulva, mert csak most vevé észre a változást, mely távolléte óta Klárin történt - hát mit tudjak én Telegdi Frusináról? Bár sohasem hallottam volna nevét; exkommunikálva vagyunk. Tudja-e a lányasszony, mi az? egész hónapokig nem lesz mise, a keresztek s a szentképeket is le fogják szedni az utak mellett, még süvegét sem veheti le, s egy miatyánkot sem mondhat az ember. Ó, ez szörnyűség!... mindjárt égháború tört ki... egész ítélet.

Klári bámulva kérdé e szavak értelmét; s András, ki hírek után járva, a keresztesek táborában is volt, most borzadva beszélt el a látottakat. - A leányasszony nem hiszi, mily iszonyú volt az egész szertartás. Még most is hangzik az átok füleimben; s a sok pap mind „ámen”-t mondott, eloltá gyertyáit, s elment a táborból, mint temetés után. S akkor a ceglédi pap ismét prédikációt tartott, s elmondta, hogy az egész átok haszontalanság, s hogy az urak ellen menjenek; a nép pedig ordított, mintha nem is venné észre a mennydörgést, mely fejeink fölött vonult át; életem végéig nem feledkezem meg e napról.

- András! - mondá Klári, miután előadását elég türelmetlenül végighallgatá - azt mondtad előbb, hogy nem akarsz elhagyni szerencsétlenségemben, s mindent el fogsz követni, mi javamra lehet.

- S Isten látja lelkemet... azaz, ha ily exkommunikált ember lelkébe nézni akarna - folytatá szomorúan -, hogy csak az igazságot mondtam, mikor így szóltam.

- Jól van, András, én elfogadom pártfogásodat, éltem végnapjáig hálás leszek érte; ugye, megteszed kérésemet?

- Küldjön tűzbe - mondá András elhatározottan -, úgylis - sóhajtá - végre oda kell jutnom, a pokol tűzébe, sátán s a többi ördögök közé, mint a prior átkában mondá. Nincs menekülés!

- Menj ki mindjárt, s tudd meg akármiként, hová menekült Frusina; föl kell őt keresnünk.

András bámulva nézett a szólóra.

- Menj, siess - folytatá az előbbi még élénkebben -, föl kell őt keresnünk, ha szeretsz, ha boldogtalanságom szíveden fekszik, siess!

- Fölkeresni Frusinát? - szólt az előbbi mindég inkább bámulva, midőn Klári szenvedélyességét észre vé - de hát mi közünk Telegdi kisasszonnyal? nem dúltuk-e fel házát? nem tettük-e őt földönfutóvá? s nem vontuk-e ezáltal Isten átkát magunkra?

- Ha megbántad előbbi ígéreted - mondá Klári -, menj s hagyj magamra. Fel fogom én találni őt nélküled is; ha a föld közepébe rejtezett is, fölkeresem. - S Klári menni készült.

- Hová gondol?! - kiálta, őt visszatartóztatva, András - hát nem mondtam-e, hogy az egész ország fegyverre kél, a keresztesek előbbi uraik ellen, ezek a keresztesek ellen?

- Mit bánom én? - mondá Klári szenvedéllyel - legfőllegbb életemet vehetik el, s ez is jótétemény fogna lenni. Ha zavarban áll minden, remegjenek azok, kik valamit veszhetnek, nem én. S ne félj, nem is lesz bajom. Még találkoznom kell Frusínával, addig nem halok meg.

- De künn az utcákon a város minden söpredéke jár körül, oda így maga csak nem mehet ki - szólt András, az ismét elindulni készült nyájasan visszatartva.

- Hát menj te - mondá Klári -, te vagy én; de tudnom kell, Frusina hová menekült; tudnom mindenestre; ha szívem vérébe kerül is, fel kell találnom nyomát.

András érezé, hogy Klári jelen fölgerjedett állapotában minden ellenmondás sikertelen volna, s azért csak azon ígéretet vevé tőle, hogy mielőtt visszatér, rejtekét nem fogja elhagyni, és szomorúan ismét útnak indult. - A hölgy maga maradt. Egy ideig teljesíté András kívánságát, s a szoba egyik szögletében ülve, nyugodtan várta visszaérkezését, de amint ábrándjaiba mélyedve, agyában új s új gondolatok villantak fel, belső nyugalansága megragadta egész valóját. Felugrott párnáiról, s fel s alá járt előbb szobájában, később az egész házban, egy teremből a másikba, mint kit rossz lelkiismeret nem hagy nyugodni. A vér s az itt-ott heverő holttestek lelkét néha borzadással tölték, s egy belső szózat vádolva hangzott fel keblében, hogy mindennek oka ő maga; de e gyöngédebb érzéseket hamar háttérbe szorítá ismét az egy változatlan gondolat, mely egész valóját megragadta. - Pál az enyém! jaj annak, ki engem tőle el akarna választani, megrontom s ha enmagam vesznék is el a küzdelemben! - így szólt, s új módokról gondolkozott, miként keresse fel Frusinát, miként bírja lemondásra, vagy ha nem, miként rontsa meg. Egész lelkét lázas nyugalanság tölté, melyet Andrásnak künnmaradása még inkább nevelt. Százszor az ablakhoz ment, s hallgatózott, minden nesznél küldöttje lépteit vélte hallani, s ha magát ismét csalatva látá, kétségbeesve átkozódott, hogy nem maga ment Frusina hollétét kitudni.

Midőn elsötétedett, a kertbe ment. Itt jobban érzé magát. Fel s alá járt a magas fasorok alatt, s a természet nyájas hatása gondolatainak szelídebb irányt adott. - Szegény fák! - így szólt sóhajtva, megállván néhány kivágott fiatal hárs előtt, melyek útját elzárák - mi közötök emberi tusáinkkal? Dúsan zöldell még a lomb ifjú ágaitokon; de, mi arra teremtetett, hogy a tiszta ég felé emelkedjék, porban hever; a fejsze elválasztott éltető gyökereitektől, s nektek vesznetek kell; s miért? a kertész gonddal ápolá növésteket, reményzölden terjedtek ágaitok, s belső

erőtől hajtva emelkedtetek ég felé, oly erőseknek, oly biztosaknak látszottatok, hisz árnyéktok alatt gazdag s szegény megpihenhetett, s édesebb álomba szenderült lombotok szelíd suttogása alatt... s mégis vesznetek kell... vesznetek, mert midőn az ember szenvedélyében erre járt, útjában álltatok, útjában, mint szerencsétlen asszonyotok az én utamban áll, s ki ezt teszi, annak veszni kell. Egy erősebb kéz mindenkinek kijelölte végzetét: ez után kell törekednie; kinek elébe a sors akadályokat nem gördített, nyugodtan halad célja felé, ő senkit sem bántott, mert hogy végzetét betöltse, senkit sem kell bántania; de vannak, kik iránt mostohább volt a sors, kiknek célukat megközelíteni küszködés nélkül nem lehet; s ha midőn végzetüket teljesítik, az ellenök emelkedő akadályokat lerontják: ki mondhatja, hogy vétkeztek? hisz csak azt tevék, mit tenniök kelle, csak a végzet parancsait teljesíték; mit tehetnek ők arról, hogy útjokba akadályok gördítettek, miket le kelle rontaniok?

Ezen s hasonló gondolatokból Klárit mindinkább közeledő lépések ébreszték föl. Első pillanatban Andrásnak gondolá a jövőt, s már elébe sietett, midőn több figyelemmel hallgatódzva, ismét kételkedni kezdett, s nehogy idegen által meglepessék, a fák mögé rejtkezett. Kevéssel ezután, szűrbe burkolva, mellyel a kezében levő mécset takará, Orbán ment el mellette, s egyenesen a ház ajtajának vevé útját.

- Ki lehet ez? - mondá Klári magában, míg a jövevényt távolabbról követé.

Orbán egyenesen azon szobába ment, hol előbb Klári tartózkodott. Egy percre megállt, s szomorú tekintet veté a tárgyakra, melyek lelkében annyi édes és fájdalmas emlékeket ébresztének, s most széttörve, mint saját szebb reményei, heverték körülötte; azután végignézte lámpájával a falakon, a deszkázatot egy helyt félrenyomá, a mögötte rejtett szekrényt felnyitá, s miután belőle több tárgyakat kivett, az egészet ismét előbbi helyzetébe hozá.

Midőn munkáját bevégezte, még egyszer körülnézett a szobában. A földön egy kék szalag feküdt, ezt fölvevé, s keblébe rejté, aztán sietve, azon az úton, melyen jött, távozott.

Klári ez egész időközben az ablak előtt állott, s benézett. Annyi ízben látta volt Orbánt, hogy őt a lámpa világánál is megismerte. - Még a városban van - szólt magában -, Orbán e drágaságokat hozzá fogja vinni; maga az isteni gondviselés hatalmamba adja vetélytársamat. - S ezzel Klári sebes léptekkel a távozó után indult.

Orbán inkább el vala foglalva saját gondolataival, hogysem az őt távolról követő hölgyet észrevette volna; s Klári, Posztómetsző házához érve, anélkül hogy valaki által láttatnék, az egyik ablakhoz lopózkodott.

- Hála Istennek, hogy jön! - szólt Frusina s Katalin egyszerre, midőn Orbán terhével a szobába lépett.

- És most siessenek nagyságtok - szakítá félbe Posztómetsző a szólókat -, több kétes külsejű embert láttam estefelé házam körül; ily időkből a cselédek hívségére sem számolhatni; ki tudja, talán még az éjjel kereshetné valaki nagyságtokat. Minden készen van. Te menj szobámba - mondá Orbánhoz -, egyik legényem ruhája ott fekszik ágyamon; a kisasszonyok, mint látod, már polgárményecskékké változtak; belőled, minden diákságod mellett, parasztot csinálunk.

Orbán elment. Bebek Katalin még ékességeit akará nézegetni, de az öreg Posztómetsző neki arra nem engedett időt, sürgött, forgott, majd az ólba, majd ismét az asszonyokhoz sietett, s nem múlt még öt perc, midőn Orbán, parasztruhában visszatérve, társait az utazásra készen találta.

- S most Isten áldja meg nagyságtokat - mondá a gazda, megcsókolva a kisasszonyok kezét -, míg a várost megkerülték, szolgám fog kalauzul szolgálni. E levelet Kovács Jánosnak adod Dunaföldváron - folytatá, Orbánhoz fordulva -, hív emberem, s mindenben segíteni fog; azon lesz, hogy a Dunán átjuthassatok, mi valószínűleg nemsokára csak nagy nehezen fog megtörténni. Odáig jobb a Duna innenső partján maradnotok, a pestin a lázadók talán jó messze lefelé csavarognak. És most még egyszer áldja meg Isten nagyságtokat, s ne vegyék rossz néven, ha az öreg Posztómetszőnek nem állott hatalmában ily magas úri kisasszonyokat úgy, mint illik, fogadnia.

A gazda s vendégei a szobát elhagyák, s kevéssel utóbb Klári lódobogást halla, melyből elindulásukról meggyőződött. Egy ideig gondolkozva állott. - Vissza nem tartóztathatom - szólt magában -, mielőtt Andrást feltalálom, s általa lovakat szerezhetek számunkra, a városon rég túl vannak. De Dunaföldváron fognak a folyón keresztülmenni, odáig megelőzhetem. Ó, siessetek csak, nagyságos kisasszonyok, siessetek! a polgárleány a révnél vár reátok, s meglátjuk, Kovács János vagy Posztómetsző fog-e megszabadítani kezeim közül? - S e föltétellel Klári Telegdi feldúlt kerti lakához sietett vissza, hol rá András a legnagyobb nyugtalanságban már régóta várt.

Helyzetünkkel minden változik körülöttünk; nemcsak barátaink, mire a XVI. században csaknem annyi példa volt, mint napjainkban, de minden egyéb is. Ha szívünket bánat gyötri, a madarak éneke rögtön szomorúbban hangzik; kutyánk szemében mintha részvevő keservet vennénk észre, s maga a természet komolyabb színt ölt magára. A fák árnyéka sötétebb, az esti szellő bánatos fohászokban lejt az ágakon át, a csermely zokogva halad köves ágyában - mintha sötét fátyol borítottatott volna látkörünk fölébe, mely az egésznek bájló színezetét egyszerre eltakarta. Frusina s Katalin elevenen érzék ezt e pillanatokban. - A halmokról, melyek a budai várhegyet körülfogják, bájos kilátás nyílik. Egyfelől magasabb hegyek erdős csúcsai emelkednek, másfelől zöld szőlők s a völgyben elnyúló város fölött tévelyeg szemünk. A völgy közepén a várhegy uralkodik, s ezen túl a széles Dunának fényes tüköre terül el oly kéken s oly nyugodtan, mintha egy nagy tónak színét látnók. Utasaink, éjszaktól dél felé az egész várost megkerülve, e halmokon vették át útjokat; de ámbár Budának környéke, melyet, azon rész kivételével, hol Mátyás kormányja alatt szőlőművelés kezdett terjedezni, őserdő takart volt, azon időben még szebb vala, mint napjainkban; s ámbár a telihold szelíd világításával az egésznek szépségét még növelé, s a természet a tavasz utolsó napjainak egész pompájában terült el utasaink körül, ők minderre nem figyeltek. Minden bokor, mely virágtakart ágait kísértetként feljök nyújtá, az álmából fölvert madár által okozott zörej új meg új rémüléssel tölté el az asszonyokat, s néha Orbán és a kalauz kéréseire, sőt majdnem kényszerítésére vala szükség, hogy Katalin kisasszony visszatartóztassék a megfordulástól, melyre minden percben készült. - Az egész társaság, egyes szavakat kivéve, hallgatva haladt tovább; s ámbár Katalin kisasszony több szülőben, melyek mellett őt most útja átvezeté, előbbi esztendőben a legfényesebb társaságban szüretelt, s ámbár a nyéki hegy azon részén, mely midőn a Szent Gellért-hegyhez közeledének, jobbról meglátszott, éppen huszonöt évvel ezelőtt Corvinus János herceg társaságában szarvasvadászaton volt, a tisztos hölgy annyira el vala foglalva félelmétől, hogy minderre nem emlékezett.

Miután a Gellért hegyét megkerülték s túlhaladtak Erzsébetfalván,<sup>98</sup> hol a budai nép alsóbb osztályai szívesen mulattak, a kalauz elhagyá vándorainkat, s ők egy ideig szótalánul, mint eddig, csak kissé sebesebb lépésekkel folytatták útjokat. - Az országút - tudjuk, hogy hazánkban ezalatt jelenleg sem művészeti készítmény értetik, hanem csak azon csapás, melyen a legtöbb szekér és lovas szokott bizonyos hely felé menni - a Duna mellett vezetett el. Egy oldalról, a keskeny rónaságon, mely a folyót a budaörsi s törökbálinti hegyektől elválasztja, zöld rétek s aránylag jól művelt szántóföldek látszottak; a másikról, míg Csepel szigete a kilátást el nem zárta, vagy míg a Duna innenső partján sűrű füzesek nem akadályoztaták, a szem a pesti partot s a Rákoson mindenfelől égő tüzeket láthatá.

- Uram Jézusom! - szakítá félbe Katalin a hallgatást, miután szemei soká a túlsó parton függtek - látod ott a tüzeket, mi közel vannak hozzánk?

- Nincs mit félnünk - szólt Frusina nyugodtan -, köztünk van a Duna.

- Hej! miért nincs tél? - sóhajtott ismét a másik. - Emlékszem, egyszer tél közepett jöttünk fel Telegdről... édesanyád... Isten nyugtassa... még élt. Azt hallottuk, hogy a Duna befagyott, s nem is kétkedtünk, hogy minden nehézség nélkül át fogunk mehetni; s képzelj csak, midőn Pestre jövünk, az egész Duna telve jéggel, de a jég mind mozgásban. Pesten kellett maradni. Budán farsangoltak, a királyi palota oly fényesen ki volt világítva, hogy az embernek szeme s szíve fájt, s mégsem lehetett átmennünk. Mit adnék, ha azon jég, mely akkor a folyót bosszúságomra ellepé, most itt lenne, legalább e haramiák nem jöhetnének ide.

- Ne félj, Kata néném, most nem fognak átjönni - vigasztalá Frusina a panaszkodót. Katalin egy időre ismét aggodalmaiba merült. De minél tovább tartott az út, minél többször látá magát rémülésébe csalatva, annál nyugodtabb lett; s habár néha valamely rendkívüli alakú fűzfa vagy az út mellett elaludt pásztor, ki, midőn a lovasok közelítének, marháira veszedelmet sejtítve felugrott, félelmét egy percre visszaidézé: Katalin csakhamar oly jókedvűen beszélé el ismét kedves udvari történeteit, mint legszebb napjaiban. - Éppen a fejérvári úton lévén, elmondá Mátyás temetését. Miként hozatott a király, fekete szőnyegekkel borított hajóban, Bécsből Budáig; mi módon vitték őt innen, számtalan gyászkocsi kíséretében, Fejérvárra; mikből állottak a hetvenötezer aranyra becsült ajándékok, melyekkel Corvinus János ez alkalommal a fejérvári templomot gazdagítá; s mennyit adott a nagy halotti szolgálatnál a főurak s nemesek mindenike, olyannyira, hogy a felhalmozott arany az oltár mellé állított tálakon meg sem fért, s a polgárok s a nép, poltraikat s ezüstfilléreiket csak az oltár lépcsőin teheték le. - S mi keservesen sírtunk valamennyien! - folytató Katalin elérzékenyedve - csakúgy, mintha saját apját vesztette volna mindenikünk. És mikor a templomból kijövünk, egyszerre mindenfelől csak azt halljuk: *meghalt Mátyás király, oda az igazság!* Kérdeztük, ki mondta e szép szavakat először? nem tudta senki megmondani: egyszerre eszébe jutott mindenkinek, s egy perc alatt közmondássá vált. S apád mondta, hogy a nép e szavakat századok múlva sem fogja felejtani, s hogy azon esetre, ha Mátyás királynak nagy márványemlékét, melyet a fejérvári templomban megkezdettek, bevégez is, e szobrok s oszlopok e szavakkal mind nem érnek fel, s a világ minden királyai irigyelni fogják annak dicsőségét, kinek uralkodása után ily közmondás maradt a nép ajkain. Igen, ezek voltak apád saját szavai, mintha most is hallanám; sohasem fogom feledni e napot; oly tolakodásban voltunk, hogy alig vettem észre, midőn egész bársonyruhámat széttépték. - Mátyás temetése után rögtön Ulászló koronázása került szőnyegre, s a fényes öltözeteknek elsorolása Bebek Katalinnak az élvezet kimeríthetlen kútforrását nyújtá; azután Anna királynét s a vele Franciaországból jött hölgyeket írta le, s így tovább. Történetbúváraink nem csekély zavarba jönnének, ha tőlük mindazon nevek magyarázata kívántatnék, mik akkor a férfi- s asszonyöltözet sokféle nemeinek megkülönböztetésére használtattak, s melyek Katalin beszélgetéseinek főbb részét tevék.

Bármi érdekesek s tanulságosak voltak az elbeszélések, Katalin útitársai kevés figyelmet fordítának rájuk; s a hölgy nem buzdítva hallgatói által, kimeríthetlennék látszó szóforrását végre apadni érzé. Az utasok ismét hallgatva lovagoltak egymás mellett, s csak Katalinnak nehéz fohászhai s néha egyes rövid kérdések szakították félbe a csendet, mely alatt mindenik saját szomorú gondolataiba mélyedett.

Egyszerre távolból lódobogás hallatszott.

- Jézus Mária! utánunk jönnek! - szólt Katalin, a mellette lovagló Orbán karját megragadva. Az ifjú megállt, s egy percig hallgatódzott.

- Semmi baj - szólt nyugodtan, midőn lovát ismét megindítá -, csak egy lovas jön; az úton maradhatunk.

- De ha csak egy ember is; nem hallott-e kigyelmed soha hatalmas lovagokról, akik egész seregeket legyőztek, s nemes hölgyeket elrabolva, velök váraikba menekültek? - kérde Katalin.

- A regék ideje megszűnt - válaszolt Orbán mosolyogva.

- És ha Dózsa maga megtudta szökésünket, s utánunk siet?

- Dózsának más dolga van - mondá Frusina -, s Orbán megvédene ellene is.

- Ó, ha Orbán hadjátékokban gyakorlott bajnok volna! - sóhajtott Katalin.



- Oly megtámadóval, ki csak e napokban emeltetett lovaggá, talán még megküzdhetek - szólt Orbán nem minden keserűség nélkül, melyet Katalin szavai benne ébresztének.

A lovas azalatt sebesvágatva mindég közelebb jött, s Katalin visszatekintve, a hold sugáraiban egy óriás alakot vélt látni, de melynek természetfölötti nagysága a többiek által nem vétetett észre. Feltűnő a magányos lovasban csak az vala, hogy mihelyt utasainkat mintegy háromszáz lépésnyi távolságra utolérte, lovának lépését mérsékelé, s közelebbre nem jött. - Midőn Frusina s Orbán, Katalin kérésére, egy ideig vágatva haladtak, azt cselekedte követőjük is, s mihelyt lovaik lépését mérsékeltek, az idegen azonnal követte példájokat; ha megálltak, megállt ő is - szóval, mindég hasonló távolságban maradt; s minthogy - főképp ha kiállott veszélyek a lelket félelemre hajlandóbbá tevék - minden rendkívüli, ijesztő színt ölt magára, Katalin rémülése megragadta Frusinát is, s maga Orbán e makacs követőben kémet gyanítva, nem minden aggodalom nélkül nézett visszafelé.

- Várjanak nagyságtok itt rám - szólt, s megfordítva lovát, az asszonyok nem kis rémületére, egyenesen az idegen felé nyargalt. De ez hív maradt eddigi rendszeréhez, s mihelyt Orbán sebes közeledését észrevevé, megfordítá lovát, s szintén futásnak indult.

Orbán ismét visszatért asszonyaihoz; de alig folytaták útjokat, midőn követőjük szinte megfordult, s ismét az előbbi távolságban ballagott utánok. Az asszonyok mindég nyugtalanabbakká váltak. Orbán elveszté türelmét.

- Ki vagy? - kiáltá, megfordítva lovát s megállva. A távolság, melyben az idegen lovát szintén megállítá, nem volt oly nagy, hogy az éj csendjében egymást ne érthessék a szólók.

- Becsületes ember! - volt a válasz, mellyel az idegen rikácsoló hangon a kérdésre felelt.

- S miért futsz becsületes emberek előtt?

- Mert éjjel nem tudhatni, kivel van dolgunk - volt a válasz. - Kik vagytok?

- Polgárok, kik Pécs felé utaznak.

- S hát sem nem nemesek, sem nem parasztok? - kérdé amaz.

- Polgárok - volt a válasz -, jer ide, s ne félj.

- Igen, de ha mégis... ígéred, hogy nem bántasz?

- Ígérem.

- És társaid?

- Asszonyok.

- De igazán asszonyok-e?

- Akár megesküszöm.

- Ne gondold, hogy fegyvertelennel van dolgod - mondá ismét az idegen, ki e beszélgetés közben mindég közelebb jött -, ha bántani akarnál, póru jár... Ah, csakugyan két asszony - szólt, mintegy önmagát megnyugtatta, tovább. - Alázatos szolgája kigyelmeteknek, bizony gyönyörű éjszakánk jutott utazásra; az ég Olaszországban sokkal kékebb, csillagot is többet és sokkal nagyobbakat láttam; de szép éjszaka Magyarország zord éghajlatához képest; becsületesemre, igen szép.

Ki Bakácsnak udvari szabóját, Ollósit, életében csak egyszer látta - s ki nem látta őt? -, azonnal ráismert ez idegenben a híres tűművészre; s a rémülés, melyet megjelenése távolban gerjesztett, ellenállhatlan kacagássá változott, midőn az asszonyok e veszedelmesnek vélt ellenségeket közelről láták.

- Nem látom át, mi különös ok volna itt nevetésre - szólt a szabó méltósággal -, nem reménylem, hogy én magam.

- Ollósi uram - mondá Bebek kisasszony nevetve -, ha tükörben láthatná magát.

És csakugyan, ha Ollósi ezt teheté vala, alkalmasint, ha nem is nevetve, legalább sírva fakadott volna, oly különös, oly ellenállhatlanul nevetséges volt az alak, melyben utazóink előtt megjelent. Szökésre határozván el magát, célszerűbbnek tartá, ha álruhába öltözik, éspedig parasztruhába; de midőn új köntöseit megpróbálta, szabói ízlése fellázadt a ruhák rossz szabása ellen, s két legjobb legényének segítségével hamarjában néhány - felfogása szerint - elkerülhetlen változást tőn rajtok, minek az volt következtése, hogy azok szűrből készült úri ruhához kezdének hasonlítani. Közönséges guba helyett vállain nehéz s a leg-színesebb virágokkal kivarrott bunda függött, közönséges parasztsüvege mesterségesen cikornyázott sujtásokkal volt ékesítve; s ámbár parasztaink akkoridőben mindég bocskorban jártak,<sup>99</sup> a szabó nem érzett elég erőt magában csizmáitól megválni; s ha ezen farsangi álruhához a szabó száraz termetét, a hosszú, sovány s a holdvilágon még halványabb arcot s az ügyetlenséget képzeljük, mellyel kis lován ült: nem fogunk a természetesen víg Katalin jókedvének kitörésén csodálkozni.

Ollósi, ki egész életét nagy urak között tölté, mindjárt ráismert útítársaira, s a leglovagiasabb kifejezésekkel nyilatkoztatá ki örömét, hogy társaságukban utazhatik, s hogy fegyvereit védelmökre használhatja.

Miután Katalin Ollósinak a Telegdi háza feldúlása alatt s azóta történeteket elbeszélte, végre kijelenté csodálkozását azon, hogy őt, ki mindég Bakács palotájában s így teljes biztonságban lakott, hasonló helyzetben találja.

- Üldözések, nagysám! igazságtalan üldözések! - válaszolt a szabó sóhajtva. - Hogy ellenségeim vannak, régóta tudtam; de hogy gonoszságuk ennyire megyen; hogy végre az egész nemességet fel fogják uszítani ellenem; hogy maga a nádor s a kalocsai érsek kezét fognak velők, miután, istenemre mondhatom, a Perényi s Frangepán családokat mindég kitüntetem: ez, nagysám, több, mint váratlan.

A szabó ezen panasza oly mulatságos, a szomorúsággal vegyült büszkeség, mellyel azt előadá, oly sajátságos volt, hogy szegény Ollósi első pillanatban az egész társaság megtévelyedottnak gondolta; ő maga a társaság meglepetését hiúságával összhangzóbb okoknak tulajdonítván, nem kis önmegelegetéssel, mi közé azonban mindég némi szomorúság vegyült, tovább beszélt.

- Igen, nagysám, ha az ember úgy, mint én, annyi évekig híven szolgált, s az egész udvarnak teljes bizodalmát bírá, s azután egyszerre ekként elhagyatva látja magát, az fáj!... Buzlai és Palóczi önagyságaikkal még nemigen gondolnék, de a nádor s a kalocsai érsek, kiket valamennyi fölött megkülönböztettem: ez váratlan s leverő!... Hej, ilyen az udvari élet! - tevé hozzá nehéz sóhajtással.

- A szegény szabó megtévelyodott - suttogá Katalin Frusinának. - Ollósi uram talán csalódott - mondá fennszóval, ismét az előbbihez fordulva -, a kalocsai érsek indulatos úr, s a nádor önagysága néha nyers is tud lenni. Meglehet, hogy kigyelmed valami munkájával elkésett, mi, közbevetőleg legyen mondvá, néha megtörténik, s hogy önagyságaik...

- Ó, ha csak az volna! - sóhajtja Ollósi - de ez országos dolog.

- Igen, országos dolog - folytatá méltósággal -, főbenjáró dolog: ha szerencsésen el nem illanok, most talán a csonkatoronyban volnék, holnap vagy holnapután Szent György terén végezném napjaimat, hol Hunyadi Lászlót lefejezték, s mikorra nagyságtok Budára visszajönnek, h'Ollósi (a szabó sohasem mondá ki nevét ezen aspiratio nélkül) ott hamvadna a budai út fölött fekvő halmon, az úr kápolnájának sírboltjában, hol Kont s a harminckét nemes mellett csak a hívtelenség vagy a felségsértés miatt kivégzett bűnösök temettetnek el.<sup>100</sup>

Hogy ezen nagy pátosszal elmondott szavainál hallgatói nem kacagtak, csak annak köszönhető, mert erősen meggyőződve megtévelyedéséről, a szegény szabót őszintén sajnálák; a víg Katalint azonban e találkozás sokkal inkább mulattatta, hogysem Ollósitól megszökése okait ne tudakolná.

- Nagyságtok ismerik a bizodalmat, mellyel Bakács őeminenciája irántam viseltetett - kezdé méltósággal nyújtózkodván lován, Ollósi, míg a többiek eleinte, hogy őt, a megtévelyedottnak gondoltat, föl ne ingereljék, később, mert magukat mulatva érzék, előadását félbeszakítás nélkül hallgaták -, tehát, mint mondám, nagyságtok tudják, mennyi bizalommal viseltetett őeminenciája irántam. Vagy jobban mondva, nagyságtok nem tudják, sőt nem is képzelhetik ezt. Befolyásom nemcsak kisebb házi dolgokra, melyeket őeminenciája, mint tudva van, szokatlan pontossággal kezel, terjedt ki, mert hogy ezekre nézve - mindég a bíbornok személye körül lévén - tanácsom sokszor kikéretett, igen természetes; de a legfontosabb, az egész országot illető dolgok közül is alig találkozott egyetlenegy, melynek elintézése iránt uram velem előlegesen ne tanácskozott volna.

A szabó egy percig hallgatott, s szemeit útítársaira fordította, hogy meglepetésökön gyönyörködhessek; azután folytatá: - Hány esetet tudnék előszámolni! Ha őeminenciája a királyi tanácsból visszatért: Hol van h'Ollósi? ez volt első szava. Itt vagyok! válaszoltam én; s a cselédek, még Galamb, a titoknok is, elküldettek, s míg a nagy férfiú kényelmesebb háziruhába öltözött, csak én maradtam nála; mert, közbevetőleg legyen mondva, uram öltözködését nem bíztam másra, ezt nem teszi a szabó, ki híreről gondoskodik; a mód, mellyel a ruhát felöltjük, csaknem éppen oly fontos, mint annak készítése. De hogy beszédemet folytassam, míg uram öltözködött, s míg egymagam valék vele, többnyire beszélgettünk mindenféle tárgyról s eszerint országos dolgokról is. És ugyan mért oly komoly eminenciád? kérdeztem én. Ha tudnád, mennyi gondjaim vannak! válaszolt ő. Ha én eminenciádnak volnék - szóltam ismét én -, hamar túlesném rajtok. - S ugyan mit csinálnál - kérdezett ő tetemesen jobb kedvvel, mert ilyenkor rendesen már mosolygott -, ha például ez vagy amaz történt volna? - S itt elmondá a dolgok állását. Például, hogy Havasföld iránt a lengyel s a magyar kormány között új nehézségek támadtak; vagy hogy a csehek zúgolódnak, mert Ulászló a morva és sziléziai rendektől nem mint cseh, hanem mint magyar király követeli a hűbéri esküt; vagy miként lehetne őfelsége többi tanácsosait arra bírni, hogy Velencével a törökök ellen frigyre lépjenek? vagy más hasonló fontosságú dolgokat. Én figyelemmel végighallgatám őeminenciáját, s hosszú gondolkodás nélkül - mert jellememnek legkitűnőbb tulajdona az elhatározottság - elmondám nézetemet; s nagyságtok nem képzelhetik, mennyire szétoszlata gyakran ily tanács őeminenciája gondjait. Igazságod van - mondá nyájasan -, ezt fogjuk tenni, bizony h'Ollósi, kár hogy pappá nem lettél, belőled még kancellár válhatott volna. - S őeminenciája nevetett jókedvében; s nemcsak titoknokának, de néha Szakmárinak, sőt egy ízben, emlékezem, a velencei követnek is elbeszélé tanácsomat, s mindnyájan igen helybenhagyák, s mondák, hogy valóban országos férfiúhoz illő felfogással bírok. - Ha kérkedni akarnék, eseteket mondhatnék el, midőn nemcsak a bíbornok, de maga a nádor s a szepesi gróf is tanácsokat kértek tőlem, s pedig néha oly tárgyak iránt, melyeket soha egy lélek

sem hallott említettetni: s a közelebb múlt időben befolyásomnak híre annyira növekedett, hogy alig fordul meg udvarunknál nagyobb tekintélyű ember, ki egyet-mást ne közölne velem; s Szent István napján éppen két esztendeje lesz, hogy Palóczi őnagysága igen nagy társaságban azt mondá, miszerint sokkal inkább szeretné, ha az ország kormánya rám, mint őeminenciájára bízhatnék. Telegdi s Bornemisza őnagyságaikat kivéve, alig volt ember, ki, ha velem összetalálkozott, országos dolgokon kívül egyébről beszélt volna. Ezen állásomat egész Buda ismeré: talán nagyságtok is hallottak felőle?

Frusina s Katalin igenezve hajtogaták fejeiket; szólni nem mertek, hogy magukat el ne nevéssék.

- Igen, ez volt állásom, mint íme nagyságtok is tudják, még mielőtt a bíbornokkal Rómába utaztunk - folytatá az előbbi -, hát még később! Az egész út rendezése rám volt bízva; minden kocsit én készítettem, minden poggyász szemem előtt kötött össze; minden palackot én tettem pincetokjába, s mi legtöbb, a cselédek ruhái egészen az én tanácsom szerint készültek. Őeminenciája háromszáz ember kíséretében utazott. Én mind a háromszáz számára négyféle ruhát készítettem: egy világoszöldet mindennapi ruhául, egy vöröset közönséges vasárnapokra, egy fehéret különös ünnepekre, melyben cselédeink, például, a pápa megválasztása után jelentek meg, s egy feketét böjti napokon s más gyászos alkalmaknál használandót; mind e ruhát bársonyból, arany s ezüst krepin munkával varrattam; soha a világ dicsőbb látmányt e háromszáz ekképp felöltözött cselédnél nem látott; sohasem bámult a római nép annyira, mióta városa fölépült, mint midőn mi háromszáz cselédeinkkel utcáin első ízben végimentünk, s pedig akkor csak a zöld ruhákban jelentünk meg; s mint bámult a nép következő vasárnap, mikor mind vörösbe öltöztünk, s hamvazó szerdán, mikor fekete bársonyban jelentünk meg; s végre a pápa koronázásánál, midőn az egész sereg fehér öltönyeit vette fel!... még egyszer mondom, sohasem látott szebbet az ember. - S a szabó legnagyobb elragadtatással az egyes ruháknak szabásáról, a gombokról s hímzésekről kezdte beszélni, mint a költő, ha legkedvesebb műveiről szól, elfeledkezve minden egyébről.

- Ennyi fény, oly mívelt nemzetnél, mint a római, természet szerint nem kissé nevelé uram befolyását - folytatá Ollósi -, én azonban új meg új s mindég meglepőbb dolgokon törtem fejemet, még a szakácsokat s kuktákat is új selyemruhákba öltöztetém; tisztán fehér selyemköntösökben, arany-főkötőkkel s hálósüvegekkel főztek, s palotánk előtt ezerenként ácsorgott a nép, s nézte a szakácsokat,<sup>101</sup> s fohászkodott: bárcsak Tamás bíbornok választatnék pápául. Még uram ellenségei is azt mondák, hogy ha pápának választatik, azt csak szabójának köszönheti; s ő maga, méltányolva szolgálatomat, napról napra kegyesebbé s leereszkedőbbé vált irántam.

Itt Ollósi egy pillanatig hallgatott, felsóhajt, azután tovább szólt. - Őeminenciája nem választatott pápának. Királyi pompával kísértetett ki a városból, az Angyalvárban ágyúk dörögtek, a várostól egy mérföldnyire tömérdek nép jött velünk,<sup>102</sup> de végre ott kelle hagynunk Rómát, s én mindjárt sejdítém, hogy alig lesz ily jó dolgunk többé. Még Budára se jöttünk, s máris kezdetét vette a baj. Sokan nehezteltek, hogy uram Rómából keresztes bullát hozott magával, s elkövettek mindent, hogy annak kihirdetését akadályoztassák. Bizony h'Ollósi uram - szólt itt-ott egy polgár hozzám -, ennek csak baj lesz a következése. Te is okosabban cselekszel, ha uradnak más tanácsot adsz; meglátod, mi lesz az egész keresztes hadból - mondá a fiatal Móré, midőn engem, mihelyt utazásomból hazatértem, arra kért, hogy neki hat új ruhát készítsék; s midőn én minden szentekre esküdtem, hogy uram nem mindég követi tanácsomat, s hogy főképp míg Rómában voltunk, fontosabb dolgokról ritkán szólt velem - ami csakugyan igaz -, akkor a fiatal Batthyányi s nagysád öccse, Bebek Ferenc, elnevelték magukat, s elmondták, hogy a bíbornok soha semmit sem tesz tanácsom nélkül, s

hogy a keresztes hadnak minden rossz következményeiért az ország tőlem fog számot kérni. S mint Bebek, Batthyányi s Móré: úgy szóltak a többiek is; ahová mentem, a keresztes hadról kezdtek beszélni; ha valakinek jobbágysai elszöktek, vagy ha a csavargó csapatok itt-ott kárt tettek, ennek kigyelmed h'ollósi az oka, ezt kigyelmed mind megakadályoztathatná, csak szólana stb.; majd megbódultam kínomban. Midőn őminenciájával szóltam, s midőn őt arra kértem, hogy a keresztes haddal hagyjon fel, mert ha rossz következményei lennének, azok csak nekem fognak tulajdoníthatni: a bíbornok még a többiekénél is inkább nevetett, s engem azzal biztatva, hogy nincs mit félni, ismét nem követte tanácsomat. - A keresztes had kihirdettetett, s Dózsa és az előkelőbb vezérek ruháira Zsigmond temploma főoltáránál magamnak kelle felvarrni a vörös kereszteket.<sup>103</sup> Tudtam, hogy vesztetre lesz. Bebek Ferenc mindjárt az isteni tisztelet után monda, hogy minden történhető baj egyetlen okának az ország a bíbornok után engem fog tekinteni; de, mint mondtam, őminenciája szolgálatában álltam, nem lehet másféleképp cselekednem, még panaszkodni is alig mertem már, mert uramat a közelebb lefolyt időben mindég rosszkedvűnek találtam, s midőn vele utolszor e dolgról szóltam, azt kérde tőlem: megbolondultam-e már?

A szabó felsóhajtott; rövid hallgatás után ismét tovább folytatá elbeszélését. - Nem tudom, mi lelte őminenciáját, de mintha valaki által megigéztetett volna. - Mióta Rómából visszatértünk, nappal s éjjel nem volt más gondolata, mint ez átkozott keresztes had; s minél többet zúgolódtak mások, minél inkább féltek, annál szenvedélyesebben ragaszkodott tervéhez. Nagyságtok nem fogják elhinni, de becsületemre mondhatom, hogy fél magtárait ürítette ki, s egész gulyákat hajtattott ki a Rákosra, csak hogy az úgynevezett egyházi bajnokok szükségét ne szenvedjenek. Már mindenfelől hírek szárnyaltak, hogy a keresztesek egy vagy más földesurak jószágait feldúlták, s ő még mindég azt állítá, hogy e hírek csak az ő s az egyház ellenségei által terjesztetnek. Végre tegnapelőtt este, sohasem felejttem el a napot, őminenciájával magam valék nagy dolgozószobájában. Majdnem az egész napot a házon kívül tölté, s rendkívül fölgerjedve jött vissza. A köntös, melyet aznap viselt, először volt rajta, kardinálveres bársony, kevés arannyal, de annál mesteriebb szabás szerint készítve, nem, mert egészen magam készítettem, de becsületemre mondhatom, kevés szebb darab volt ruhatárában, ő fel sem vette, mint egy ócska rongyot, úgy rántotta le testéről; s tőlem, a báméskodótól, minden más szó nélkül türelmetlenül hálóköntösét kívánta. Őminenciájának szörnyű gondjai lehetnek, hogy még azt sem veszi észre, mily ruhát vet le magáról - ezt gondolám magamban, de nem szóltam. Az udvari ember megszokta, hogy érdemei nem méltányoltatnak, s ilyenkor mindég jobb hallgatni. A bíbornok sem szólt, hanem nagy lépésekkel járt fel s alá szobájában, mintha jelen sem volnék. - Egész nap a várban rendkívüli mozgás vala észrevehető. A nádor, a kalocsai érsek, Buzlai, Palóczy, Báthori, Bornemisza, majd együtt, majd egyenként jártak fel s alá, mindenfelé hírnökök küldettek el. Mi történhetett? - gondoltam magamban, s Bebek Ferenc úrfinak szavai jutottak eszembe: hogy végre, ha a dolgok rossz fordulatot vesznek, a bíbornok a keresztes had kihirdetésének felelet-terhét, mint királyok szokták, rossz tanácsadóira fogja tolni, s az egésznek áldozata én leszek. Nekem, mint mondtam, ez jutott eszembe, s amint szemeimet Bakácsra fordítám, ki bosszúsan fel s alá járt, ki utolsó munkámat nem dicséré, s még csak nem is szólt, úgy látszott, mintha csakugyan ily valamiről gondolkoznék. Midőn ő így fel s alá jár, én gondolataimba merülve, ott állok, s egyikünk sem szól, a titkos ajtó, melyen Galamb őkigyelmén s kívülem senki őminenciája dolgozószobájába nem jöhet, rögtön felrántatik, s berohan félig magánkívül a titkoknak azon hírrel, hogy nagyságtok kerti lakását megrohanták a keresztesek. Doboltasd össze seregemet, fuss Batthyányihoz, hogy csapatjait velök egyesítse, és siessenek azonnal segítségül - kiáltott őminenciája; s Isten engem, remegett egész testén, mint bármi közönséges ember. - Galamb megjegyzé, hogy Batthyányi nem fog szavára hajtani; s uram, látva, hogy igaza van, azonnal félretéve hálóruháját, s hogy maga mehessen el, öltözködni kezdé; de még nem vala készen, midőn

minden jelentés nélkül Palóczi s vele a kalocsai érsek jöttek a szobába, utána a nádor, az országbíró, a kancellár, a váci püspök, Buzlai s végre Bornemisza. S mindenik lármázott, panaszkodott, szitkozódott; szörnyű vala csak hallani is; főképp Palóczi s a kalocsai érsek túlméntek minden mértéken. - Uram megjegyzé, hogy ha valamely ház a keresztesek által megtámadtatott, e zaj helyett jobb lenne segítségére menni. - Igen, hogy míg csekély seregeinket a külvárosba küldjük, addig eminenciád cinkosai a várost támadják meg - kiáltott Palóczi -, s a királyt valamennyiünkkel együtt hatalmukba kerítsék. - A kapukat nem szabad felnyitni; Bakács Dózsának cinkosa! - kiáltának mások - ne higgyetek neki! körül kell fogni palotáját; el kell szedni őrségének fegyvereit; ez következése, ha a király a legfőbb egyházi hivatalokat parasztokra bízza; hisz Bakácsnak vagy Bakosnak, vagy nem is tudni, hogy hívják - rokonai ott állnak a Rákoson a Drágfiak többi parasztjaival -, s így tovább; mindenik lármázott, ordított, fenyegetődött, csak Bornemisza monda néhány mentő szót: hogy ő ugyan a keresztes had kihirdetésének barátja nem volt, egyébiránt az egésznek rossz következeit csak a bíbornokra tolni mégis igazságtalanságnak tartja. - És ki hirdette ki a szerencsétlen háborút; ki táplálta a gyűlevész sokaságot; ki varratta Dózsa ruhájára a keresztet saját szabója által? igen! nem Ollósi varrta-e fel mindeniknek keresztjét? - s így tovább, s mindég csak az, hogy a szabó én vagyok. - Bornemisza védő szavai alig hallatszottak ki a zajból. - S most Bebek Ferenc rohan a szobába, utána Móré, Batthyányi s még néhányan az úrfiak közül, s Bebek Bornemiszához fut, s mondja, hogy Telegdi házából jő, s a kisasszonyokat nem találta ott. - Mindenható Isten! - kiáltá Bornemisza - a szerencsétlenek a rablók kezei közé estek. - Azonnal ki segítségökre! - kiálta Ferenc úrfi. - Veled megyünk! - ordítának pajtásai; kettő-három a főurak között is. A nádor, a kalocsai érsek s mások ellenzették. - Úgyis későn volna - mondá valaki, ki éppen a szobába rohant -, felgyújtották a házat. - Látnom kell, mi történt rokonaimmel - kiáltott Ferenc úrfi, s kirohant, mint a forgósél.

- Jó fiú! - mondá Katalin meghatva - csak pár hete, hogy István bátyja megszidta, s mégis ő vesz legtöbb részt sorsunkon.

- Nagysám - folytatá az előbbi -, ha arra gondolok, mit azután, hogy Bebek úrfi elhagyott, látnom s hallanom kellett, borzadok. A veszély, mely nagyságtokat fenyegeté, felbőszítette az egész tömeget. A nádor s az országbíró tanácskozni akartak, de nem hallgatott senki rájuk. Bornemisza maga, pedig elég nyugodt ember, összekulcsolt kezekkel járt fel s alá oly arccal, mintha erőnek erejével gondolkozni akarna, s mintha iszonyú káromkodásoknál egyéb nem jutna eszébe; a többiek zajongtak, ordítottak, fenyegetődtek; Konstantinápoly bevételekor az akkori pátriárka nem hallhatott a törököktől annyi szitkot, mint most uram. - Hazaáruló! paraszt! gonosztevő pártütő! a csonkatoronyba vele! vérbírák elébe kell állítani! - így kiáltott tíz egyszerre. - Ha Telegdi leányának csak egy haja perzseltetik le, vérével lakol; ha Bebek kisasszonynak baja lesz, kiirtjuk őt a világból, s legátussága nem fogja őt védeni, majd megtanítjuk saját szabója által a lázadók ruháira kereszteket varratni, vízbe kell dobni szabójával együtt! s így mindég tovább, jó másfél óráig, míg Bebek úrfi, ki parasztruhában a városon kívül volt, azon hírrel tért vissza, hogy a kisasszonyok szerencsésen megmenekültek.

- Csak igaz marad: a vér nem válik vízzé - mondá Katalin -, ilyesmit csak Bebek tehet.

- És Isten áldja meg Bebek úrfit, hogy tette - folytatá a szabó - csak e jó hírnek köszönhetjük, hogy a bíbornok s én ez éjjel meg nem gyilkoltattunk, vagy hogy a csonkatoronyba nem zárattunk. A kedélyek kissé csillapultak; Bornemisza, mihelyt nagyságtok iránt nem aggódott, uramnak ismét pártját fogta, s a felbőszülteket figyelmessé téve, hogy bíbornokot s pápai legátust nem zárhatni minden bírói eljárás nélkül a csonkatoronyba. Rövid ideig tanácskoztak, s miután határozat hozatott, hogy a bíbornok jövő reggel exkommunikáció fenytése mellett, a

keresztesek széteszlását fogja parancsolni, az urak rekedten egymás után elmentek, s uramat titoknokával s velem magára hagyták.

- Uram - folytatá a szabó ismét, kis szünet után -, nyugodtnak látszott, arca halvány vala, s ajkai körül néha különös reszketés vala észrevehető; egyéb nem árulá el belső fölgerjedését. Szinte borzasztó vala ránézni. Mint a szikla állt ott; körülötte felbőszült habok, s mégis úgy látszott, mintha e mozdulatlan pont volna az, mely valamennyi közül legnagyobb veszéllyel fenyeget. De most, midőn a többiek elmentek, annál korlátlanabbul tört ki eddig elnyomott indulata. - Engem, a római szentegyház bíbornokát, Bakács Tamást akarnak a csonkatoronyba zártni? - így szólt, ismét fel s alá járva, és szemei szikráztak. - Galamb ökgigyelme mondá, hogy meggyőződése szerint, mindez haszontalan fenyegetődzés, s hogy kétszer meg fogják gondolni, mielőtt ily valamire vetemednek. - Nem ismered őket - szólt ismét a bíbornok legnagyobb indulatban. - Felbőszülve, mint most, ők mindenre képesek; ha telik tőlük, bosszút fognak állani nemcsak rajtam, de rajtad is, Galamb, mert hozzám hív valál, cselédimen, csak mivel szolgáltak. Nem állok jót, nem indítanak-e felségsértési pert szabóm ellen, mert Dózsa ruhájára ő varrta fel a veres keresztet. Igen, h'Ollósi - mondá hozzám fordulva -, vigyázz magadra; ha tőlük függ, hívtelenségi kereset alá kerülsz, s Isten kegyelmezzen árva lelkednek! - Nagyságtok képzelhetik, mint borzadtam el e szavakra. Remegve kértem őeminenciáját: hiszi-e csakugyan, hogy... De rám sem hallgatott, csak azt mondá, hogy ez úri emberektől minden kitelik, s hogy őket nálánál jobban senki sem ismeri - szóval: ismételé, miket előbb mondott, s mindezt a legnagyobb indulatban s mégis félig gúnyolva; végre, midőn félelmemet észrevette, mert meglehet, hogy csakugyan reszkettem, a bíbornok még nevetett is, igen, valósággal nevetett, mintha örülne, hogy vesztében én is részesülni fogok; megvallom, sohasem tartottam őt képesnek ilyen szívtelenségre. Hej, aki nagy uraknak szolgál!

Ollósi annyira el vala foglalva saját szomorú emlékével, hogy a mosolyt, mely útítársainak ajkai körül játszott, s mely Bebek kisasszonynál majdnem kacagássá fajult, észre sem vevé, s nyugodtan folytatá: - Nekem nevetésre nem vala kedvem! Iszonyú aggodalmak között töltém az éjszakát, s mindég határozottabbá vált a szándék, hogy elleneim üldözései elől megszököm. Eddig, ha őeminenciájának aggodalmairól szóltam, bolondnak nevezett, most ő maga figyelmeztetett a veszélyre, s ha eszembe jött az arc, a szívtelen kacagás, mellyel vesztémről szólt: lehetetlen volt nem látnom, hogy pártfogására nem számolhatok. Meg kell szöknöm! mondám magamban, s mert álomról szó sem lehetett, még éjjel hozzáfogtam az öltözethez, melyben nagyságtok fájdalmamra látnak. - Másnap reggel még Galambbal beszéltem; sohasem szerettük egymást, de okos embernek tartám őt mindég, s gondolám, ily fontos pillanatban talán csak nyíltan megmondja véleményét. Kérdésemre válaszolá, hogy őeminenciája ezt kétségen kívül legjobban fogja tudni, s hogy azon esetre, ha a keresztesek a felszólításra szét nem oszlanak, helyzetem talán nem egészen veszély nélküli. Majdnem éppen így szólt huszáraink hadnagya s a főszakács, ki országos dolgokban, melyekről vele sokszor beszélgettem, kitűnő belátással bír. - Már ha őeminenciája mondá, őeminenciája bizonyosan legjobban tudja; ki hitte volna, hogy h'Ollósi ily roppant bajba fog keveredni! - mondá az egyik is, a másik is; s ami leginkább fájt, oly megelégedett, oly mosolygó arccal, csakhogynem kacagtak. E bajba kelle keverednem, hogy az embereket egész aljasságukban ismerni tanuljam. - Csak még a táborba küldött papoknak visszatértét várom meg. Dél felé azon hírrel jöttek a városba, hogy a keresztesek nemcsak széjjel nem oszlanak, hanem hogy a lázadás már ki is tört. Én útra készültem. Ha még egy napig késem, a menekülés talán lehetetlenné vált volna. Az utcákon mindenütt, ahol csak mentem, az urak - jól vettem észre - suttogva szóltak egymással. Estefelé a náddal találkoztam, s ő kérdezett: hallottam-e már, mit mívelnek barátaim? Meglátod, h'Ollósi - mondá szokott édes hangján -, neked is megfizetik még varrásod bérét. - Meg vagyok győződve, elfogatásomra már megtörténtek a készülétek, s csak azon pár

aranynak, melyekkel a kapusokat megvesztegetém, köszönhetem, hogy szerencsésen idáig jutottam.

Hogy a szabó, a szónak közönséges értelmében, meg nem bódult, azt egész előadásának összefüggése bizonyítja; világos vala azonban az is, hogy helyzete iránti nézeteit megcáfolni nem tartozott a lehetőségek közé. Ha józan, vagy helyesebben mondva, ha oly ember, kit bolondnak nem nevezünk, valamely rögeszmét felkapott, s eszének egész munkásságát annak védelmére fordítva, az egyes körülményekből, melyek nézete mellett szólnak, egész rendszert alkotott magának: ilyennek helyreigazítása lehetetlen; s midőn Katalin Ollósinak értésére adá, hogy félelmeiben talán mégis csalódott, a szegény ember csaknem neheztelve kérde tőle: vajon a bíbornok, az egész udvar és város bolondnak tarthatták-e őt, őt, h'Ollósit, ki nemcsak tréfa tárgyául sohasem szolgált, sőt legnagyobb kiterjedésében bírta az egész udvar bizalmát?

- S mik kigyelmednek jelen tervei? - kérde Frusina, hogy a beszélgetésnek más fordulatot adjon.

- Mi jövőmet illeti, hála az égnek, nyugodt vagyok - válaszolt nagy önmegelégedéssel a szabó.  
- A valódi művésznak legbecsesebb kiváltsága az, hogy magát bizonyos helyre lekötve nem érzi; ha egy országnak viszonyai összebonyolódtak, vagy ha ellenségei üldözéseinek többé ellent nem állhat, elmegyén máshová, s mindenütt nyílt karokkal fogadtatik. Mi nekem Buda, Magyarország, a nádor s a bíbornok?! h'Ollósinak híre meg van alapítva Rómában is; s habár az egyszerűbb olasz köntösnél kevésbé tüntethetem ki ízlésemet, mint a magyar ruhánál, hol a sujtásózásban egészen új rendszert találtam fel, mely nevemet fenn fogja tartani: a földolog, ami legművészebb minden ruhakészítésnél, a szabás marad, s ebben felülmúltam római vetélytársaimat már utolsó ottlétemkor is. A művészetem folytatására szükséges engedelmet öszentsége, a pápa, kinek számára egy fehér bársonyköntöst varrtam, meg fogja adni minden nehézség nélkül; pénzt, mennyi szükséges, magammal vittem, s nagy útlevelem, melyet előbbi uramtól tavaly kaptam, biztosít, hogy legalább a keresztesek nem fognak bántani, s így...

- S kigyelmednek van ily útlevele? - kérde Orbán érdekléssel, mert eszébe jutott, ily irománynak mennyi hasznát veheti a jelen körülmények között.

- Van-e útlevelem? - szólt a másik büszkén - és mily útlevelem! Őeminenciájának nagy pecsétje alatt egész rőf pergamenen olvasható: miszerint kedves szolgálja s híve h'Ollósi, ki jelenleg Olaszországba utazik, minden kísérelővel együtt - mert, mint mondtam, az útlevél akkor készült, midőn őeminenciájának szekereivel a pápaválasztáshoz utaztam -, minden egyházi s világi hatóságok pártfogásába ajánltatik; felszólíttatnak minden megyék s kerületek, városok, faluk s uradalmak, úgyszintén minden harmincadok, határőrök, számtiszt...

- Megálljatok! - kiálta itt egyszerre néhány erős hang az út mellett álló bokrok közül; s míg Katalin felsikoltott, s a szónokló szabó elrémülve a szó közepén elhallgatott, három legény kiugorva, a lovak kantáraiba kapott. Orbán kirántá kardját, s a megtámadók ellen fordult; de ezek látva, hogy csak eggyel van dolguk, kettő, az asszonyok lovait szabadon bocsátva, Orbánt támadá meg, harmadik a reszkető szabó paripáját tartá, nem engedve, hogy egyetlen fegyverének, mely e pillanatban eszébe jutott - sarkantyúinak -, hasznát vehesse. A küzdelem eredményét nem lehetett előre látni; Orbán oly kétségbeesett bátorsággal támadá meg elleneit, hogy ámbár egymaga vívott kettő ellen, a győzelem valószínűleg neki jutott volna, ha éppen azon pillanatban, midőn második ellenének karját megsebesíté, s midőn már a szabónak megszabadítására készült, az erdőből új ellenek nem közelítenek a rablók segítségére, s a vitéz ifjú lovát körül nem fogják.



- A király nevében békét! - kiáltá egy erős hang, melynek mindenki azonnal engedelmeskedett. - Vezessétek a foglyokat táborunkba; a vajda határozzon fölöttük.

Ollósi s az asszonyok részéről ellentállásról szó sem vala; Orbán átlátá, hogy minden további küzdés védenecinek helyzetét csak rosszabbá tehetné, s ennél fogva szintén az erdő felé engedé vezettetni lovát. - Az útonállás Ulászló kormánya alatt nem tartozott a ritkaságok közé, de e nemes mesterség hazánkban akkor főurak s nemesek által vagy - ritkább esetekben s csak kereskedelmi vetélytársaik károsítására - városi polgárok által gyakoroltatott,<sup>104</sup> s ha ily ellenek hatalmába kerül, Telegdi leányát a jelen körülmények között veszély nem fenyegeté; de midőn Orbán a hold sugaránál a körülötte tolongó rongyos csoportot látá, zsványok vagy a fellázadt jobbagyoknak valamelyik csapatja között vélé magát. Hasonló, habár önösebb indokokból származtak Ollósi aggodalmai, s Orbánnak csaknem mosolyognia kelle, midőn a szabó, kinek lovát egy ideig az övé mellett vezették, sóhajtvá megjegyzé, hogy olyanok kezébe jutottak, kik őeminenciája útlevelét alkalmasint nem fogják kellő figyelembe venni.

Midőn megtámadtattak utasaink, Érd falujához közelítének. A budai hegylánc, mely Szent Gellért hegyén túl a Dunától visszavonulva, bérc és folyam között keskeny síkot hagy, halmaival itt ismét a folyó partjáig nyomul, s épp e halmokon vezetett át útjuk, midőn továbbhaladásukban ily váratlanul akadályoztattak, s akaratjuk ellen az út jobb oldalán sötétlő rengeteg felé vezettettek. Egy óranegyedig haladhattak majdnem járhatatlan s csak vezetőik által ismert utakon, midőn a sűrűn áttörő világosság vontá magára figyelmöket. Rövid haladás után egyszerre szabad téren láták magukat, melyen hét-nyolc nagyobb tűz körül, mintegy kétháromszáz alak hevert, ült, járt, forgolódott. Egy nagyobb sátor s mellette néhány póznára akasztott rongy s friss ágakból készült alacsony ereszek az egésznek, mintegy tábori szint kölcsönöztek.

Minden más helyzetben a kép, melyet magok előtt láttak, utasainkat érdekelhetne volna. A rögtöni átmenet az erdő sötétéből ezen majdnem máglyanagyságú tüzekkel világított térre, a csend után e váratlan zaj és zibongás, a roppant tölgyek, melyek a helyet körül fogák, s melyeknek alsóbb ágait a tüzek világíták, míg sudaraikra a holdvilág önté ezüst sugarait, mintha minden egyes fán a természet szelíd világítása a vörös fénnel küzdene meg, melyet emberek gyűjtanak, magok a téren hemzsező alakok az egésznek különösen regényes színt adának. Helyzetük bizonytalansága azonban annyira elfoglalá gondolataikat, hogy még Katalin is, ámbár mindennek, ami regényes, barátja, mindezt, csak alig vevé észre, s egész figyelmét azon alakokra fordítá, kik a nagy sátor előtt, melyhez most közeledtek, reájok várakozni látszottak.

Azon nagyobb cigánycsapatok egyikétől körülvéve láták magokat, melyek akkor e hazát egyik szélétől a másikig átvándorolva, majd erdők között, majd a nagy síkon üték fel sátraikat. Túrve, sőt pártolva néha a király s földesuraságok által, s ismét minden különös ok nélkül egyszerre üldöztetve, rosszabb időkben kovácsmunkával, téglavetéssel, sőt favágással keresve élelmét, jobb napokban koldulás, jóslatok és zene közt élve, lopva mindég, hol alkalmat talált, s mindég egyenlő könnyelműséggel várva a holnapot - Fáraó népe, melynek földi hivatása talán csak abban áll, hogy körülvándorolva a nemzetek között, intse mindenikét, mi nyomorult az, ki hazáját elveszté - akkor, mint most, könnyen meg vala ismerhető, s Orbán némiképp megnyugtatta érzé magát, midőn látta, hogy védenecivel oly emberek kezei közé került, kik gonosztetteiket a fosztogatásnál tovább terjeszteni nem szokták. Nem úgy Ollósi, ki azon tiszteletnél fogva, mellyel minden jó ruha iránt viseltetett, a rongyokba burkolt embereket minden gonosszágra képeseknek tartá, s ki e félelmét halkan Orbánnal közlé.

A nagy sátor előtt, körülvéve a csoport előkelőbbjeitől, egy kis zömök férfi állt, kit kopott, de vörös és aranyrojtokkal ékesített mentéjénél s még inkább azon tiszteletnél fogva, mellyel a nép előtte visszavonult, a csoport vajdájának lehete ismerni. E hatalmas férfi elébe vezettettek utasaink.

A jövevények, kísérőik parancsára, leszálltak lovaikról, s a vajda hercegi polcára ült, mely egy tizenkét akós, de félig borral telt hordó vala, s oly pontot képezett, mely valamennyi alattvalóinak legforróbb vágyait maga körül egyesíté.

- Látom, ismét csavargókat hoztatok - mondá rövid hallgatás után, mely alatt villogó szemeit a jövevényekre függeszté, a vajda -, nem mondtam-e: menjetek ki, fiúk, az országútra, s ma éjjel bizonyosan csavargókat fogtok találni; és íme, teljesedett! Így vagytok mindennel, amit mondok. És ugyan hogy akadtatok rájok? - kérdé rövid szünet után, mely alatt nem kis önmelegeléddel tekinté maga körül.

A megtámadók vezére röviden elmondá a történetet, kivált Orbán védelmét s a szóló társainak megsebesítését, minek hallásánál a vajda komoly ráncokba vontá homlokát.

- Megtámadni öfelsége hív cigányait! - mondá fejét csóválva - kivont karddal támadni meg őket és véreket ontani! ez példás büntetést kíván.

- Igen, példás büntetést! - kiáltá a tömeg, mire az asszonyok s főképp Ollósi nem kissé elrémültek. Orbán mihelyt látá, kikkel van dolga, nyugodtnak érzé magát: jól látá, hogy a vajdának pénzzsarolásnál egyéb célja nincs, s azért, anélkül, hogy fenyegetéseit figyelmére méltatná, arra szólítá fel: mondja meg az árt, melyért lovaikat s szabadságaikat visszaadja.

- Kigyelmetek lovait? - szólt az előbbi - de hisz a lovak tulajdonunkká váltak. Azért vagyunk felállítva a király, hatalmasan uralkodó II. Ulászló öfelsége által, hogy tartományaiban rendet tartsunk, s minden nemű s nevezetű rendbontókat törvényes bíráik elébe állítsunk. Valóban nehéz feladat jutott nekünk. Főképp a csavargás vétkes szokása kezd elterjedni az országban.

- Ne tréfáljon kigyelmed - mondá, a méltóság majmolásán türelmét vesztve Orbán -, polgárok vagyunk, s Pécsre utazunk, két-három aranyat kaphat, ha lovainkat azonnal visszaadja, különben pedig könnyen megbánhatná, hogy becsületes embereknek ekként merte útját állani.

Orbán elhatározott magaviselete a vajdára s társaira nem maradt hatás nélkül, s igen valószínű, hogy ajánlatát elfogadják, vagy hogy legföllebb megváltási összeg fejében néhány arannyal többet követelnek, ha Ollósi s Katalin rimánkodásaik által el nem oszlatják e hatást. Mihelyt a vajda észrevette, hogy tőle valaki fél, még komolyabb ráncokba szedte homlokát, s mondhatlan megvetéssel válaszolt. - Polgárok? - szólt - mi nekem az, hogy valaki polgár, nekem, aki vajda vagyok, az egész ország által elismert vezér, ki utakon, hidakon szabadon járok egész táborommal, csakúgy, mint az országnak bármily nemese. És három aranyat ajánlani a lovakért, istentelenség! mikor a lovak legalább tízszer annyit érnek; s nekem ajánlani azt!

- Hallatlan szemtelenség! - szólt közbe a mellette álló cigányok egyike - és még nem is igaz, amit beszélnek. Látott-e ember ily módon felöltözött polgárt, mint ez itt? - s ekkor a szóló kezében tartott dudájával Ollósira mutatott, ki rémülésében észre sem vevé, mennyire nem hízlgő reá nézve az általános kacagás, melyet öltözete most az egész tömegnél gerjesztett.

- Komédiás! - kiáltott az egyik. - Megszökött udvari bolond! - kiáltának mások. - Honnan is lophatta e fertelmes ruhákat? - nevettek ismét mások.

- Egy szóval, csavargó! - hangzott közbe a vajda erős szava - s ez országban azokat kivéve, kiknek évégett különös engedelem adatott, nem szabad csavarogni senkinek.

- De édes Polgár Tamás uram - rimánkodott a közfigyelem tárgyává vált szabó, ki most rémülés közben a vajdára ráismert -, hát nem...

- Igen, Polgár Tamás - szólt a vajda -, „Thomam Polgár una cum aliis huszonöt tentoriis vagantibus”... úgy áll nagy levelemben, melyet mellemen hordok; „fabricandis aliis pixidis, globulis, pharaonibus necessariis”... mint előmutathatom, s mi annyit tesz, hogy őfelsége különös szolgálatában állunk; és „dum et quandocumque et quotiescunque”... amiből deákul tudók átláthatják, hogy minden ágyú- s más golyók öntése reánk bízott; minélfogva ismét „facta sua expedire et libere stare huszonöt duntaxat”... amint írva áll; se adót, se vámot nem fizetünk, s ennélfogva valamennyi csavargók letartóztatására különösen ki vagyunk küldve.<sup>105</sup>

- De Polgár uram - kiáltá a szabó, miután a vajda deákidézései ellenére szóhoz jöhetett -, nem ismeri h’Ollósit, a bíbornok őeminenciája komornyikát...

- S udvari szabóját! - kiáltá báméskodva a vajda. - Uramfia! hogy’ jön kigyelmed ide hozzánk?

- Amint Polgár uram látja, nem éppen jószántamból - mondá a szabó, ki a vajda végszavai által teljesen megnyugtatta érzé magát, s ki most bizonyos neheztelő méltósággal szólt -, megvallom kigyelmedről nem tettem volna fel, hogy békés utasokat az országúton emberei által ekként megtámadtat.

- De édes, drága Ollósi uram - válaszolt a vajda alázatosan -, ki is gondolhatta volna, hogy kigyelmedhez leend szerencsénk, s ily társaságban s kivált ily öltözetben? Kiáltsatok éljent Ollósi ökigyelmének, ki nekem kegyes pártfogóm és patrónusom! - kiáltá, bámuló seregeihez fordulva. - De ily késő éjszaka! ily ruhában - folytatá ismét -, ki hitte volna ezt?!

- Az idők viszontagsága - szakítá félbe amaz a szólót.

- Hej, szomorú időket élünk! - sóhajtott a vajda, minden törekvéseit arra fordítva, hogy a rossz benyomást, mellyel eddigi magaviselete a szabóra volt, enyhíthesse - rosszabb időket sohasem értem. És mennyi a csavargó; ha nem vigyázok fel oly szorosán, még a budai országúton sem lehetne biztosan utazni. Mert, lássák kigyelmeitek, csak azért adtam ki rendelést, hogy minden utas előmbe vezettessék, hogy azután a becsületes utazókat a csavargóktól megkülönböztetve, amazokat ismét szabadon bocsáthassuk. Ha némi fosztogatási szándékom lett volna, mint van másoknak, s meg kell vallanom, itt-ott a cigányvajdáknak is; akkor a három aranyat, melyeket amaz úrfi ajánlott, elfogadtam volna; nemde, hisz esztelenül cselekszem, ha azon esetben az ajánlott három aranyat el nem fogadom? de én nem vagyok olyan, mint a többiek, szándékom...

- Nincs veszteni való időnk - szakítá félbe a mentegetődzőt Orbán türelmetlenül -, adja ki lovainkat, vezettessen ki az útra, hadd menjünk tovább.

- Tovább hagyjam menni kegyes uramat s patrónusomat, ki nekem őeminenciája udvaránál annyi pártfogást szerez, s a vörös aranypaszományos mentét, melyet tavaly ilyenkor ígért, eddig számomra bizonyosan már elkészítette, s csak arra vár, hogy érte menjek? E kegyes pártfogót hagyjam én késő éjszaka tovább utazni s főképp ily időben?

- Hiába, sietnünk kell - mondá a szabó méltóságos leereszkedéssel -, kend, úgy látszik, nem tudja, hogy Budán a lázadók...

- Telegdi István őnagysága házáat megtámadták - vágott szavába a cigány -, de minthogy Ollósi ökigyelme a várban lakik... vagy igen - szólt önmagát félbeszakasztva, mint kinek agyán rögtön egy gondolat villan át, míg sötét szemeit Bebek Katalinra függeszté. - Takarodjatok innen!

- kiálta a még mindég utasaink körül ácsorgó tömeghez - titkos beszédem van ökigyelmével.

Míg a cigányok visszavonultak, a vajda szemét majd Frusinára, majd Katalinra függesztve, hallgatott; mihelyt magát utasainkkal magánosan látá, halkabban engedelmet kért, hogy önagyságukat nem ismerte meg tüstént, s a kisasszonyoknak minden kitelhető szolgálatát ajánlá.

Katalin kezdetben meglepetést színlelt, s tovább is utazó polgárnőnek akará magát tartani, de Polgár sokszor fordult meg Budán s még Telegdi házában is, s így e szándék nem sikerülhetett; s a cigányvajda irányában most minden további titkolódzás valamint lehetetlennek, úgy fölöslegesnek mutatkozott. Mióta Polgár a király által mint golyókészítő, szolgálatba fogadtatott, s csapatjával kiváltságot nyert, a cigány nem vetkezett ugyan egészen ki nemzeti szokásaiból, s mint láttuk, néha golyóöntésen kívül egyéb jövedelmezőbb dolgokkal is foglalkozott, azonban, mint hivatalban álló, magát mindég a nemesekhez sorolá, s legnagyobb biztossággal lehele számot tartani, hogy Telegdi leányát nem fogja a pórnak elárulni. - Orbán mindezt meggondolva, legjobbnak tartá, ha Polgárral nyíltan szól, s útjuk további folytatására tőle tanácsot kér, úgyis a cigánynál jobban senki sem ismeré az ország minden útjait és rejtekeit.

A sátorba vonultak, hová a vajda vendégeit udvariasan meghívá, s a teendőkről tanácskoztak.

Ollósi terve, hogy Olaszországba vonuljanak, nemcsak az asszonyok, de a vajda által is elleneztetett, miután a lázadás Somogyban s Zalában már kitört, Horvátországban minden percben kitörendő volt, s Karinthiának és Karnioliának parasztsága éppen akkor lázadt fel urai ellen, s mint Polgár mondá, szörnyű kegyetlenséggel dühöng - Biharba menni szintén nem vala tanácsos, mert ott s Mármarosban az egész oláhság feltámadt, s a megyét pusztítva járta körül. Legjobbnak látszott, ha a kisasszonyok Csanád felé tartanak, hol a temesi vajda s Csáki püspök körül az alsóbb megyék nemessége összegyűlt, s hol a város biztos menedéket ígér. Polgár állítása szerint Telegdi Istvánt is ott fogják találni, s az út is legbiztosabb, ha tudniillik nem Földvárnak, mint akarták, mert e helyet a bácsi s baranyai parasztság eddig alkalmasint már elfoglalta, hanem a csepeli szigeten keresztül, s azután, kerülve minden falut, egyenesen a pusztákon keresztül utaznak Csanádig. - Míg nagyságtokat biztos helyre vezethettem, addig magam leszek kalauzok - végezé tanácsát a vajda -, s ne legyen Polgár Tamás a nevem, ha nem vezetem oly biztosan a nagyságos csanádi püspök udvarába, mint ha teljes békében élnénk. Táborom kormányzását azalatt fiamnak adom által.

A cigány tanácsa oly jónak látszott, hogy ámbár Ollósi sóhajtvá jelenté ki sajnálkozását, hogy a kisasszonyoknak Róma csudáit nem fogja megmutathatni, ellenmondás nélkül elfogadtatott, s miután a vajda fiával s a tábor előkelőbbjeivel rövid ideig tanácskozott, fél óra múlva vándoraink, Polgár Tamás kíséretében, ez éji kaland után ismét továbbfolytaták útjukat, mely őket most nem Fejérvár, hanem egyenesen a Duna felé vezeté. A tököli kompon, mely egy huzamos ideig Polgár táborához tartozó cigánynak kormánya alatt állt, minden akadály nélkül a nagy csepeli szigetre szállítottak át.

Térjünk vissza a fővárosba.

Szaleresi rögtöni megváltozása első pillanatban megfoghatlannak látszott. Hogy éppen ő, ki a többieknek mindig nyugalomra inté, s a nemesség ellen soha gyűlölséget nem mutatott, most ily buzgóvá s minden kibékülésnek legszenvedélyesebb ellenévé válhatnék: ezt valamint senki előre nem láthatá, úgy senki meg nem magyarázhatá magának, s magaviselete többek által gyanús szemekkel tekintetett. Midőn azonban Lőrinc s általa Dózsa s a többi vezérek Szaleresi indokait megtudták: a kétkedés teljes bizalomnak adott helyet. - Kit a nép ügyéhez nem szeretet köt, azt színtoly erősen lekötheti gyűlölsége - mondá Lőrinc -, s valamint seregeink nagy részét csak személyes bosszúvágy tartja zászlóink alatt: úgy Szaleresire, ki magát oly mélyen sértve érezi, biztosan számíthatunk. - E nézetekben a többi vezérek is osztozkodtak, s midőn a seregnek nagyobb része Dózsával Szeged felé vonult, a Rákoson maradt keresztések vezérlete egyhangúlag Ambrusra bízott. A legfontosabb helyeknek egyike vala ez, de olyan, melynek betöltésére nagy vezéri tehetségek nem kívántattak. - A pesti polgároknak nagyobb része a keresztések iránti rokonszenvét világosan kimondá - a budaiak legalább közönyösekként mutatkoztak; a király s a főurak körül összegyűlt seregek csekélyebbek valának, semhogy a rákosi tábornak megtámadhatnák; s így a jobbágyok ügye itt csak árulás által veszélyeztethetett volna - s ezt lehetetlen volt Szaleresiről jelen lelki hangulatában föltenni.

S kétségen kívül míg első fölgerjedése tartott, a nemesség nem találhatott kérlelhettebb ellenséget senkiben; de szenvedély ott, ahol állandóság kívántatik, nem elégséges soha. Mint a golyó, melyet az ágyú magasra vetett, végre önsúlyától levonva, földre esik: úgy, ha az indulat valakit pillanatokra elragadott is, nem maradhat senki következetes természete ellen: s a szegény Szaleresi kevés napok múlva érezni kezdé, hogy elviselhetlen terhet vállalt magára. Bosszúvágy helyett lelkét mondhatlan szomorúság tölté el. Kláriról, kinek fölkeresésére majdnem valamennyi cselédjét kiküldé, csak annyit hallott, hogy András kíséretében mindjárt másnap Fejérvár felé utazott, s mi haszna, hogy az összes nemességen bosszút állhat, ha azon egy kincs, mely után szíve vágódik, ha egyetlen leánya örökre elveszett.

Lelkét azonkívül még más aggodalmak tölték el. Józanabb vala, hogysem szenvedélyének csillapultával helyzetének veszélyességét át ne lássa. Mintegy hétezer fegyveres állott parancsa alatt, de mily seregek! Dózsa vaskarja félig rendben tartá őket, de mióta az elment, napról napra növekedett a zavar. A pesti polgárok, kiknek majd kerti házaik, majd a falakon kívül álló aklaik törettek fel, zúgolódní kezdének; a tanács magában a városban elkövetett több garázdaság után kinyilatkoztatá, hogy hasonló esetben jövőre a város kapuit a keresztésektől elzáratja; s magában a rákosi táborban is a legnagyobb egyenetlenség uralkodott. Ha Szaleresi csak egy órára távozott, sőt néha jelenlétében is, egyes csapatok fegyvert fogtak egymás ellen, s a szerencsétlen vezér saját élete veszélyével is alig bírta elválasztani a küszködőket. - Minden általános feloszlásra mutatott. Minden nap aggasztóbb híreket hozott. Majd azt, hogy a királynak cseh s morva hadai már Pozsonyig értek; majd meg azt, hogy saját seregeinek egy része a budai urakkal titkos szövetségben áll, s őt az egész táborral együtt el fogja árulni, s Szaleresi borzadással gondolt a sorsra, mely reá ez esetben várna.

Lelkének csüggedését észre lehetett venni egész magaviseletében; s leghívebb barátai, kiket néha a városban meglátogatott, sokszor inték őt, hogy a jobbágyok ügyétől váljon el, s pedig minél előbb, nehogy megerősödvén a kormány, tőle a bűnbocsánatot, melyet magának most még kiköthet, később megtagadja. - Részint becsületézés, részint azon meggyőződés, hogy közte s a nemesség között minden kiengesztelődés lehetetlen, visszatartóztaták őt e tanács

követésétől; azonban lelke szüntelen e tárggyal foglalkozott; s Erzsébet, ki valahányszor ura hazajött, őt hasonló kérésekkel ostromlá, feleleteiből könnyen kivehető, hogy a jelen ösvényen csak azért marad meg, mert másnak követését lehetetlennek tartja.

Farkas még mindig a házban volt. Látva, hogy szabadulnia nem lehet, nyugodtan tűré fogságát, s a jámbor gazdasszony mindent elkövetett, hogy az tűrhetővé váljék. Szaleresi fenyegetései iránt, mi saját személyét illeti, rég megnyugtatta érzé magát; tudtára esett az is, hogy Frusina nem került a lázadók kezébe; s így néha türelmetlenül, de panasz nélkül tölté napjait. Midőn Erzsébet ura iránti nézeteit vele közlé, Farkas meggyőződését mondá ki, hogy azon esetre, ha Szaleresi akarja s ha a dologgal őt megbízza, Bornemiszánál, ki most Budán parancsnokol, ki fogja eszközölni, hogy a gazdának semmi bántása ne legyen.

- Igen, de a nehézség Telegdi háza megtámadásában fekszik - sóhajtja Erzsébet -, az egész lázadás tulajdonképpen ezzel kezdődött, s ezt az urak - úgy hiszi legalább Ambrus gazda - sohasem fogják megbocsátani. - Igaz, hogy ő, szegény jámbor lélek, az egészről semmit sem tudott, esküt tehetnék le rá; de mit használ? a gazda nem akarja, hogy leánya bajba keveredjék, s azért az egészet magára vállalja.

- Az sem baj! - válaszolt a másik - akár magára vállalja, akár nem - amit tudok, azt tudom, s Bornemisza ömagyságának meg fogom mondani; ömagysága pedig tudni fogja, mit tegyen. Sohasem látott az ifjasszony annál okosabb embert; ha Telegdi nem volna Budán, párját kellene keresni.

Ily beszélgetések Erzsébetet némileg megvigasztalák, s minél többször szólt felőlük urával, annál hajlandóbbnak látszott ez az ajánlat elfogadására; az egyedüli ok, mely őt eddig visszatartóztatá, azon meggyőződés vala, hogy Farkas ígérete teljesíthetlen.

Végre egy este Erzsébet ura magaviseletében, ki éppen a táborból tért vissza házához, rendkívüli fölgerjedést vett észre. - Sok nemes család kegyetlen meggyilkoltatásának híre aznap érkezett a táborba; a seregek őrvongó örömmel fogadták ez újságot, kicsapongásaiknak nem vala határa; több, a falakon kívül fekvő polgárházak s közte Szaleresi egyik barátjának lakása, támadtattak meg általok; ő maga, midőn a rendetlenségnek határt akart szabni, fenyegetésekkel fogadtatott, s csak néhány hívebbjei közbelépésének köszönhető, hogy az erőszaktól megmentetett.

- Ez nem tarthat így tovább - mondá, midőn Erzsébet tőle felindulásának okait tudakolta -, történjék velem bármi, én fenevadak cimborája nem leszek. Hívd ide Farkast, hadd szóljak vele; ha vesznem kell, el fogok veszni, nem bánom, hohér keze által, de nem e pokolfaj társaságában.

Alig mondá ki Ambrus e szavakat, midőn Erzsébet már Farkasért indult, s őt urához vezeté. Egy órával később a huszárt Budán, Szent János kapuja előtt találjuk, hol sok kocogás után beeresztetvén, ígérete szerint egyenesen Bornemiszához sietett.

Gazdánk azalatt nyugtalan éjt töltött. Hogy a kormányval kibékülhessen, ahhoz nem lehetett reménye. - Midőn Telegdi kerti lakának ostroma után a keresztesek a főlovászmester által eloszlásra intettek, az általánosan ígért közbocsánatból ő név szerint ki vala véve, s minden, mi azóta történt, az ellene létező ingerültséget csak növelheté, késő megtérése pedig kénytelenségnek tulajdoníthatván, tetteinek súlyát nemigen enyhítheté. Ez vala Szaleresi nézete már akkor is, midőn Farkast rövid levéllel, melyben Bornemiszát kibékülési szándékáról tudósítá, házatól elbocsátá. - Ha ömagysága nem akar válaszolni - mondá az elmenőnek -, ne is jér vissza. Nincs szükségem rabokra. - Minél többet gondolkozott e tárgyról, annál inkább megerősödött nézetében, s nem írhatjuk le a meglepetést és az örömet, mellyel az álmatlanul töltött éj után reggel felé Farkast szobájába lépni látá, ki Bornemisza által a

legkegyesebb hangon írt néhány sorokon kívül hírt hozott, hogy önagysága Szalerei uram ajánlatának elfogadására hajlandó, s hogy vele, mihelyt az ügy iránt a királlyal szólandott, tudatni fogja azon föltételeket, melyek alatt mindenki eddigi törvénytelen lépéseinek teljes büntetlenségére számíthat.

Szalerei kész vala mindenre, s Farkas éjjelenként ide s tova járt Pest és Buda között, nem kissé csudálkozva új helyzetén maga is. - Rendes dolog - mondá többször Erzsébethhez -, de mióta Szalerei ökgiymével találkoztam, mintha belőlem új ember lett volna; előbb szerelmes-leveleket hordoztam, most éppen országos dolgokban járok ide s tova; meglátja az ifjasszony, utoljára is, ha mint kémet nem akasztanak fel, mint titkos tanácsos halok meg; ki hitte volna, hogy ily kenyérre jutok?!

Budán azalatt Bornemisza csudálatra méltó tevékenységet fejt ki. - A főbb nemesség, mely még minapában, midőn a keresztes had kihirdetése előtt Telegdi által a fenyegető veszélyre intett, ennek józan tanácsait megvetéssel fogadta, s mely a parasztlázadást, ha nem is lehetetlennek, legalább oly valaminek tekinté, minek legyőzése csak akaratától függ: most, midőn az előre látható vész kitört, elbizottságát gyalázatos gyávasággal cserélte föl.<sup>106</sup> A város telve vala nemesekkel, kiket részint félelem, részint erőszak jószágaikról elűzött, s e menekülők tömege még inkább nevelé a zavart, mely Ulászló udvarában mindég létezett. - Naponként új s rosszabb hírek érkeztek a városba. Zápolya, kinek jóakarátában úgyis kevesen bíztak, seregeivel még Erdélyben állott; a temesi gróf hatalma legföllebb a gondjaira bízott fontos vár megőrzésére látszék elégségesnek; az alsóbb nemesség, érdekeit az úri rendtől elkülönöztén, a mármarosinak példájára, a parasztokhoz szegődött, vagy pedig közönyösséggel tekinté a főbb birtokosok veszélyét; s azok, kik e szerencsétlen napokban közállomány fenntartására szívesen fegyvert fogtak volna, lázadók által mindenfelől körülvelt váraikban alig bírák önmagukat védeni. Sehonnan sem érkezett segedelem. A császár, a pápa s a lengyel király, kikhez az urak első rémülésekben követeket küldtek, legjobb akarat mellett sem jöhetnek még idején a nemesség megmentésére; az országban nem vala senki, ki a kormányrudat erős kezébe ragadván, a közállomány rongált hajóját e vészek közt vezérleni akarná. Az uraknak egy része a nádortól várá megmentését; ez maga kínos fájdalmak között feküdt betegágyán, s kölcsönös szemrehányások, fenyegetődzés s a legörültebb kétségbeesés vala minden, mit a nemesség saját és hazája vesztének elhárítására e napokban tett; míg az egyházi rend reggeltől estig az úrnak templomaiban imádkozott, mintha az ég azokat megmenteni akarná, kik önmagukat elhagyák. Egy férfi volt, ki el nem csüggedett, s e férfiú Bornemisza vala.<sup>107</sup>

Szerencse, melynek sok nemzet fenntartását köszönheti, hogy a legnehezebb pillanatokban, midőn a közdolgok kormányzása haszon s élvezet helyett csak veszélyeket ígér, néha oly férfiak kezébe jut, kik arra legalkalmasabbak. A hiúság s a haszonvágy, mely nyugodt napokban a hatalom után terjeszti ki kezét, s mely csúszva s hazudva száz mellékutakon a legfőbb polcokra vergődik, ilyenkor visszavonul, s a mezőn csak azok maradnak, kiket hivatásuknak érzete lelkesít. Ilyen volt Bornemisza.

Más körülmények között a közdolgok vezetése nem őt illeté. A király bizodalját ugyan senki sem bírta nagyobb mértékben nálánál: de ez Budán akkori időben senkit hatalmassá nem tett, s születése, birtoka, hivatala nem látszottak őt a vezér szerepére jogosítani. Még népszerűséggel sem bírt. A tömeg, valamint az egyesek, nem ítélőtehetségével választja kedvesét, s Bornemisza büszkébb volt, hogysem a közkegyenc fortélyaihoz nyúljon; de midőn e hazát valamennyien elhagyák, midőn az ország nagyjai kétségbeesve jártak körül királyuk palotájában, ő nem csüggedett el, ő vala az egyetlen, ki e haza megmentését még lehetségesnek gondolá, s ő lőn központtá, mely körül a bátrabbak egyesültek.

Bornemisza átlátta a jelen helyzet nehézségeit, de meg vala győződve arról is, hogy e helyzet nem remény nélküli. Egy pillanatig ő maga is kételkedett. Ha Dózsa összes hadaival a fővárost támadja meg, s a királyt hatalmába kerítvén, ennek nevében lép föl a nemesség ellen: az előbbi rendnek helyreállítása vagy soha vagy csak hosszú polgárháború után vala lehetséges. De miután e veszély eltűnt, Bornemisza ismét nyugodtabban nézett a jövő elébe. - Ha a főváros megtartatik, s ha ezáltal a kormánynak középpontja megmarad: egy nyert csata a nemességet veszélyes elleneitől megmentheti; s miután a Rákoson maradt keresztések nemcsak ostromra nem tettek készüléteket, de a város dunántúli oldalát még körül sem fogták, s így annak eleséggel ellátását nem akadályozák: Budát semmi veszély sem fenyegeté, sőt Bornemisza megérkezettnek gondolá az időt, midőn védelmi állásából megtámadásra léphet át.

Budán részint az ott menekvést kereső nemesek, részint azon seregek által, miket Tomori a város segítségére magával hozott, a fegyverfoghatók száma napról napra növekedett; s ha a Rákoson tanyázó keresztések a Bornemisza rendelkezése alatt álló seregeket számra jóval felülmúlták is, ő maga s alvezére, Tomori, nyílt csata esetére bizton remélték, hogy e rosszul fegyverzett s rendetlen csoportokat legyőzik. A rákosi tábor megtámadása csak azért halasztatott el, mert sem a nádor, sem Bakács nem osztozkodtak Bornemisza nézeteiben, s a többiek is tanácsosabbnak tarták a várakozást, mint az egész haza jövőjét egy ütközet bizonytalan kockájára állítani. Legjobbnek látszott, ha előbb a budai s pesti, még eddig közönyöseknak mutakozó polgárok részvéte szereztetik meg az ügynek, s ha a keresztés táborban napról napra inkább mutakozó viszálykodások e végre felhasználtnak. - Bornemisza nem örömet ugyan, de mégis engedett e véleménynek s harcra készen elkövetett mindent, hogy a végkifejlődés pillanatát megközelítse. - A budai polgárok, akadályozva kereskedésükben, fegyverfogásra ajánlkoztak; Pesten egy nagy rész a királyi seregeknek befogadására késznek nyilatkozott, s a vár és a Rákos között fel s alá járó szerzetesek Bornemiszát tudósíták, hogy sokan a keresztések közül, mihelyt eddigi tetteik teljes bocsánatát remélhetik, fegyvereiket le fogják tenni. A pestiek kivételével, kik vezéröket, Szaleresit, semmi föltétel alatt elhagyni nem akarák, állítólag kevesen voltak, kiknél komoly ellentállástól tarthatni.

Ily viszonyok között érkezett Farkas Bornemiszához, s gondolhatni, hogy az utóbbi Szaleresi ajánlatát, mely csak teljes bűnbocsánat föltételéhez volt kötve, annyival inkább nem utasítja vissza, minél inkább sajnálkozott a férfiú sorsán, midőn egész történetét Farkastól meghallá. Az alkudozás, mely Farkas közbenjárása által közte s a pesti vezér között folyt, nem tartott sokáig. Bornemisza kiköté magának, hogy midőn seregeit Pestre vezetendi, a keresztések által nem fog akadályoztatni; Szaleresi, mihelyt kezében volt a királyi levél, melyben neki az eddig történetekért teljes bocsánat ígértetett, a kijelölt napon seregeinek nagyobb részét élelemkeresésre küldé szét, míg Bornemisza a Dunán átszállván, Pest falai előtt üte fel táborát.

Nem írok történetet; azért csak röviden jegyzem fel azokat, miket olvasóim Istvánfiban, Brutusban vagy bárkiben azon komolyabb írók közül, kik e kor emlékeit fenntarták, leg-hosszasabban Taurinus István *Stauromachiá*-jában találhatnak.<sup>108</sup> Bornemisza eleinte szétoszlásra szólítá fel a lázadókat. Miután felszólítására a keresztések fenyegetésekkel válaszoltak: az ország hírnöke, a király s tanácsa nevében, kikiáltá, hogy mindazok, kik a király kegyelméhez folyamodnak, s e szándékuk kijelentésére jobbra vonulnak, teljes bűnbocsánatra számíthatnak - a makacsul ellenszegülők ellen pedig a fegyver éle s később a törvény egész szigorúsága fog használtatni.



Szaleresi, vele a pesti seregnek nagyobb része s számosan a többiek közül is, kik Bornemisza küldöttjeivel már előbb egyetértésben álltak, a felszólításnak engedve, jobbra vonultak; a többiek, átkot mondva hitszegő társaikra, harchoz készültek. - Vérengző, de nem hosszú vala ez.

A parasztok kétségbeesve küzdöttek; de gyakorlatlan, s miután számos társaiktól elhagyattak, szerfölött leolvadt csapataik nem állhattak ellent sokáig. Tomori Pál, az ismeretes vitéz, Batthyányi s Móré László, kik ez nap először használták fegyvereiket, csudákat műveltek, s egy nehéz óra küzdelme után a vérrel takart harcmezőn csak halottak s azon keresztesek maradtak, kik Szaleresivel fegyvereiket lerakva őrizet alatt várták Bornemiszának visszaérkezését, ki seregeivel a mindenfelé széjjel szaladó lázadók után sietett.

Véres volt a nap, s a Rákostól az isaszegi erdőig - mert Bornemisza, sajnálva ennyi honfivért, az üldözésnek további folytatását nem engedé - holttestek jelölték az utat, melyen a lázadók menekvésöket keresék. Végre estefelé Bornemisza visszatért seregeivel, s miután hadifoglyai közül azokat, kik felszólításának engedve, a csatában részt nem vettek, szabadon bocsátotta: a többiekkel s fáradt seregeivel Budára visszament.<sup>109</sup>

Szaleresire nézve kivétel tétetett, részint, hogy fölvétele a királyi kegyelembe több ünnepélyességgel történhessék, részint, mivel ezen események után, melyek Dózsa s a többi keresztesek által a legocsmányabb hitszegésnek fognak tulajdoníttatni, Szaleresi magát biztosnak nem érezheté: Bornemisza őt a többi foglyokkal együtt magával vitte Budára. S ámbár Farkas, ki Szaleresit az ütközet után egy percig sem hagyá el, vele a vezérnek e szándékait közlé, s ámbár kezei nem kötöztettek meg: Ambrus lelkében szomorú sejdítések ébredének, midőn fegyveresektől körülvéve, több foglyokkal együtt hajón látá magát, s hallotta őrzői szörnyű fenyegetéseit.

- Semmi baj - mondá Farkas, ki Ambrust itt sem hagyá el -, nem rájok bízták az ország dolgát. Kigyelmedet királyi levél s Bornemisza adott szava biztosítja. - De Szaleresi aggódott, s azon körülmény, hogy Budára érve, a többi rabokkal a csonkatoronyba kísértetett, nem vala alkalmas eszköz megnyugtatóására.

Szaleresi nehéz aggodalmak között tölté az éjszakát. Rabtársai, kikkel tág, de alacsony terembe együvé záratott, azokhoz tartoztak, kik, Bornemisza ajánlatára nem hajolva, csak az ütközet után fogattak el, s most hitszegő vezéröket látva, szemrehányásokkal, sőt borzasztó fenyegetésekkel támadták meg a szerencsétlent. - Miért veszett el a csata? Kinek köszönhetjük, hogy szabadság helyett, melyért küzdénk, reánk kárpád s hóhér vár? E hitszegő okozta vesztünket; üssétek le! tépjétek izmokra! - így kiáltának sokan. Már veszve gondolá életét, midőn egy mellette álló, a megtámadókat visszatartóztatva, magát közbevetette.

- Ne bántsa senki vitéz vezérünket! - kiálta - a hóhér parasztember, tiszteljük tulajdonát. Keréken vagy nyárson a halál jobb ízűn esik; kár volna Szaleresi ökgigymét ettől megfosztani.

Szaleresi ereiben megfagyott a vér; a többiek vad gúnykacajjal állták őt körül.

- Ugyebár, ildomos polgár uram - szólt ismét az előbbi gúnyolva -, azt hívéd, hogy ha éppen a legfontosabb pillanatban elhagysz, s ha, míg mi a hóhérok által felkoncoltatunk, hozzájuk szegődöl, s nyugodtan nézed vesztünket, majd el fogják feledni előbbi tetteidet, sőt talán még jutalmat is várhatsz, mint az eb, melynek a mészáros megvetéssel a levágott marhának belét dobja oda? Hízni akartál vérünkön, nemde?

- Üssétek le! - kiálta ismét néhány hang.

- A világért sem! hadd nyerje méltó jutalmát - szólt ismét az előbbi. - Gazemberré lettél, Szaleresi uram; mint Júdás elárultad a népet, mely saját vérével téged is a gonosznak uradalmából meg akart váltani: s azt hívéd, mindjárt főispánt vagy királyi tanácsnokot, bánt s végre még nádort is csinálnak belőled, ugyebár? s ím, ide zártak hozzánk, hogy sorsunkon osztozzál. Nem szép tréfa-e ez?!

- Lovaggá fognak verni - kiálta vad kacagással egy másik -, csakhogy a karddal majd úgy találunk, hogy fejed az ütésnél földre potyog.

- Reánk ugyanazon sors vár, Szaleresi uram - gúnyolá egy harmadik -, hej, be szomorú dolog, hogy ily nagyon okos polgárnak ily parasztsorsra kelle jutnia!

- Nem! - kiálta egy halavány arcú férfi, kinek ruháiról a keresztesek között elfogott fegyveres szerzetesek egyikére ismerünk. - Ki meri mondani, hogy Szaleresire s reánk azonegy sors vár? A bárdütés, melytől fejünk a vépadra hull, minket nemesíteni fog; a nép hallgatva, de részvevő könnyekkel nézi halálunkat; Szaleresi fejét a hóhér maga megvetéssel löki el lábával. Mi a nép szabadságának: ő saját gyalázatának vértanúja lesz; ránk áldva, reá undorral néz a jövő kor. Ki meri mondani, hogy ránk s ez alávalóra azonegy sors vár?

- Igazságod van, apó - szólt ismét előbbi hangján az, ki Szaleresit gúnyolni kezdé -, csakhogy Szaleresi uram a jövő kor ítéletével nemigen gondol: a rőf, mellyel életén át kelméit méregeté, gyalázata nagyságának fölméréséhez nagyon rövid; s kalmár nem ért egyébhez. De jó, ha eszébe juttatjuk, hogy rá s reánk csakugyan nem azonegy sors vár. Látod, Ambruskám - mondá gúnyoló szívességgel -, te nagy, dicső ember vagy, gazdag kereskedő, pesti tanácsos, s mi több, fővezér; veled más közönséges emberek módjára nem bánhatnak: nálad ünnepélyességre lesz szükség. Közülünk egy részt felakasztanak, a többieknek orrát, fülét vágják le, és mert sokan vagyunk, többeket talán szabadon is bocsátanak; de te nagy ember vagy, György után egyike fővezéreinknek, rád különös gondjuk lesz. Először is: bizonyos lehetsz, hogy a büntetés sora reád legutoljára kerül; a hóhér s pecérei már fáradtak lesznek, kínzóeszközeik

tele csorbákkal, mikorra téged vesznek kezeik közé; kínzásod kétszer hosszabb ideig fog tartani, s gondold csak, mily kínzás! - A szóló kegyetlen részletességgel sorolt el minden egyes kint, s Szaleresi testén mutatá a helyeket, melyeken azok alkalmaztatni fognak. Ambrusnak haja borzadt. De az iszony, melyet sápadt arcán kínzói észrevevén, örömeiket még növelé, s midőn irgalomért esdekelt, vad kacaj volt egyetlen válaszuk. - Csak midőn már elfáradtak, csak akkor hagyták a szerencsétlent pihenni, vagy jobban mondva, átengedték őt saját fölgerjedt képzelmenek, mely az éj hallgatása közben még iszonyúbb képeket teremte lelkében.

Másnap Szaleresi rabtársaitól különválasztatott, s a csonkatorony legfelsőbb emeletében sötét kamrácskába záratott. Egyes szavakból azonban, miket a tömlőctartótól s öreitől hallott, láthatá, hogy e megkülönböztetésen örülnie oka nincsen; s midőn ugyanaz nap délután tömlőcének ajtaja megnyílt, s szabadság helyett lábaira láncok verettek, tudára adatván, hogy ez a nádor külön parancsára történik, kit a király a fogoly lázadók büntetésével megbízott, eltűnt végreménye is. Nyugtalansága pillanatról pillanatra növekedett, s Farkas is, kit hozzá bocsátottak, csak azt mondhatá vigasztalásául, hogy Bornemisza ígérete teljesítésére mindent elkövet; a többi főurak s a nádor azonban szabadon bocsátását ellenzik. S habár mindaz tudva volna Szaleresi előtt, mit Bornemisza ígéretének teljesítésére tett volt, ez őt pártfogója szándékainak tisztaságáról meggyőzhető vala, de aggodalmait még inkább növelte volna.

A főurak, kik a legnagyobb veszély pillanataiban oly gyáván viselék magokat, s kik minden reményt a külföld segedelmébe helyezve, Bornemisza által alig bírathattak arra, hogy a keresztesek ellen megtámadólag lépjenek fel: most, megízlelvén a győzelmet, csak bosszút lihegték.<sup>110</sup> A keresztes tábor, mely míg fenyegetőleg a Rákoson állott, őket minden engedményekre késznek találá, szétveretett. Szegedről hír érkezett, hogy Dózsa összes hatalma hasztalan ostrom után e várostól visszavonult; s a nemesség felfuvalkodva győzelmében, szokott megvetéssel nézett le ismét jobbágyaira, s összes gondjai arra szorítkoztak: miként büntetheti a lázadókat legszigorúbban. - Az ütközet előtt az összes tanács azt javasolta a királynak, hogy a fegyvereiket önként lerakóknak teljes bűnfeledést ígérjen: most, miután a győzelem nagyrészt ezen eszköz által kivívatott, a nádor s a többi főurak, azon ürügy alatt, hogy Szaleresinek megkegyelmezéséről nem tudósítottak előre, a vele kötött szerződést érvénytelennek állították. - Szaleresi a lázadásnak kezdője; ő az, ki Telegdinek s annyi más főúrnak budai házait seregeivel feldúlta; ő volt az egyetlen, ki, midőn a kereszteseknek általános bocsánat ígértetett, e királyi kegyelemből már kivétetett; s ha Bornemisza neki is büntetlenséget ígért, túlhágott megbízásán, s ígérete senkit sem kötelez.

Midőn Bornemisza a király nevében kiadott kegyelemlevélre hivatkozott, azt válaszolták, hogy Magyarország királya nem korlátlan uralkodó, s így a nemesség elleneinek megkegyelmezése nem áll hatalmában: sőt a szenvedélyesebbek magát Bornemiszát támadták meg, ki mint királyi tanácsos, a többieknek megegyezése nélkül, Ulászlót e hibás lépésre bírta. - Szaleresi veszte el vala határozva - s Bornemisza fáradozásának már csak azért sem lehetett sikere, mert véleményével egyedül állott. Bakács talán belsőképp osztozott nézeteiben, de a keresztesekkel cimboráskodásról vádoltatva, helyzete úgy kíváná hogy mindent, mi rokon-szenyvnek magyarázthatónék, kikerüljön; a király szokott gyengeséggel sajnálá Szaleresit; rosszallá a főurak bosszúvágyát, elismeré, hogy azon esetre, ha az, kit ő kegyelmébe fogadott, büntetnének, királyi tekintélye új csorbát fogna szenvedni; de férfias föllépésre Ulászló, mint máskor, úgy most sem bírt elégséges erővel, s fohászkodva tűré el ez új megaláztatását.

Így találjuk őt most is. Ulászló karszékekben ül, az előtte álló asztalon írás fekszik, melynek utolsó lapján számos aláírások láthatók. A király majd ezen aláírásokra függeszti szemeit, majd a falra néz, hol szeretett nejének arcképe függ; keble mély sóhajoktól emelkedik, arcán

mondhatlan szomorúság s kétkedés kifejezése váltja fel egymást, míg a szoba másik oldalán, székre támaszkodva az öreg Vencel áll, s urára nézve, szintén felsóhajt.

- S mind, mind aláírták. Bornemiszát kivéve, egytől végig mindnyájan tanácsolják; s én királyi szavamat adtam! Mit tegyek?! - így sóhajtott a király.

- Meg kell tartani felséged királyi szavát, akármit mondjanak az urak - válaszolt Vencel, noha a királynak kérdése látszólag nem hozzá volt intézve.

- Bár tehetném! - sóhajtott ismét Ulászló - de nézd csak, valamennyi tanácsosaim, kivéve Bornemiszát, egy véleményben vannak; mind azt állítják, hogy Szaleresi megkegyelmezése jogaimhoz nem tartozik.

- Ha felséged rájuk hallgat, maholnap semmisem fog többé királyi jogaihoz tartozni - vágott szavába Vencel indulattal.

- De Bakács is velök tart - szólt a király -, királyi jogainknak nincs buzgóbb védelmezője, s lásd, itt áll neve a többiek előtt, s ezen írás azt mondja: hogy ha a jelen esetben a gonosztevőnek megkegyelmezünk, egész országunk vesztét idéztük elé, s Isten látja lelkünket, hogy mi ez országunknak mindég csak javát óhajtottuk.

- Öminenciája a királyi jogok buzgó védelmezője lehet, s bizonyosan tudja, miért teszi; hívebben ragaszkodik felségedhez sok másoknál, azt is megengedem; de a bíbornok még hívebben ragaszkodik önmagához, s a jelen pillanatban bizonyosan más tanácsot adott volna, ha saját érdekei által nem kényszerítették, hogy a többiekkel egy húrt pengessen. Így vélekedik főtisztelendő Hammel plébános úr is.

- Igen, Hammel is azt mondá, hogy lelkiismeretemet sérteném, ha királyi szavamat nem teljesítem - sóhajtott a király -, de mit tegyek, ha az urak mind ellenkező véleményben vannak. Ó, ti közönséges emberek, szerencsések vagytok; szabadon követhetitek legalább azt, mit gyóntatóatyátok tanácsol; de mi, királyok!

Vencel, mert urának becsülete minden egyébnél inkább szívében feküdt, s mert Bornemisza, ismervén befolyását, vele a dolgok állását közlőtte, elkövetett mindent, hogy Ulászlót férfias föllépésre bírja, de hasztalan; a király türelemmel végighallgatá hív szolgáját, néha szemeit ég felé emelve felsóhajtott, néha az előtte fekvő írást vevé kezébe, s az aláírások hosszú sorát nézé végig. - Csak valamennyien ne írták volna alá - mondá szomorúan -, mit tehetek, ha egész tanácsom ellenem fordul?

Végre Bornemisza lépe a szobába. Midőn a király e legkedvesebb szolgáját meglátá, arcának szomorú kifejezése egy pillanatra földerült: de mikor szemei Bornemisza komoly tekintetével találkoztak, lesüté azokat, s arcain az előbbinél még nagyobb zavar vala észrevehető. - Bizonyosan tudod már - mondá, az írásra mutatva s akadozva -, tanácsosaim egyhangúlag azt javasolják...

- Hogy a magyar király adott szavát szegje meg - egészíti ki Ulászló szavait a belépő -, s azért jövök, hogy megtudjam, e szemtelen kíváncsi mi volt felségednek válasza?

- Én, én - mondá a király még nagyobb zavarban -, hagyj magunkra, Vencel, országos dolgokról szólunk. Barátom - folytatá a király, miután a komornyik a szobát elhagyá -, mondd, mit tegyek? Sohasem voltam iszonyúbb helyzetben. Olvasd ez irományt.

- Ismerem tartalmát - válaszolt az előbbi, midőn a király által kezébe adott írást az asztalra visszatévé. - A bíbornok közlé velem.

- S mit javaslasz? - kérdé Ulászló szokatlan érdekléssel.

Bornemisza egy ideig hallgatott. - Felséges uram - mondá végre, s hangjában rendkívüli felindulás vala észrevehető -, miután én vagyok azon szerencsétlen, ki Szaleresinek felséged nevében teljes büntetlenséget ígértem: tanácsom talán részrehajlónak látszik. Ha Szaleresi nem bocsáttatik szabadon, megbecstelenítve állok a világ előtt; jó hírben töltött élet után mint alávaló hazug fogok síromba szállni, s ez fáj.

A király nyugtalanul fészkelődött székén. - Bornemisza rövid hallgatás után folytatá: - De ne higgye felséged, hogy ez határozza el nézeteimet. Ha felséged dicsősége, ha hazám java kívánná, kész volnék ezen áldozatra is. A jó hír csak jutalma becsületességünknek, s én kész volnék róla lemondani, ha magamat azon meggyőződéssel vigasztalhatom, hogy a legnagyobb áldozat a trón s az ország biztosítására szükséges. De nem rólam van szó: felséged becsülete, a királyi szónak szentsége forog itt kérdésben; s ily helyzetben lehet-e kétkednünk?

Ulászló felsőhajtott.

- Igen, felséges uram, nem Bornemisza János, a király becsülete forog kérdésben; s ez az, miért ez íven annyi fényes aláírás összegyűlt. Felséged összes tanácsa előtt kijelenté, hogy az ígéret, melyet Szaleresinek tettem, saját meghagyása következtében adatott, a hitszegés nem nekem, de felségednek fog tulajdoníttatni; s még egyszer mondom: ez az ok, minélfogva mindég szétágazó tanácsunkban egyszerre ennyi egyetértést találunk.

- De mi oka lehetne tanácsunknak - kérdé bámulva a király - nevünk megbecstelenítését kívánni? Nem voltunk-e mindég jó és kegyes fejedelmök?

- Nagyon is kegyes - folytatá az előbbi -, csakhogy mégis, fájdalom! felséged tanácsában vannak, kik a koronát szívesen más fején látnák. Bizonyos emberek a királyi hatalom lealázását tűzték céljukul, mert törpeségökben érzik, hogy a trónnak még alább kell szállania, mielőtt ők azt elfoglalhatják. S Zápolya...

A király, ki közönségesen oly egykedvű s szótalan volt, valahányszor a szepesi gróf neve említettett előtte, felriadt érzéketlenségéből; a gyengén felpirult arc levertség helyett indulatot mutatott; de e változás, mint Ulászlónál minden elevenebb érzés, csak pillanatnyi volt; utána ököllé szorult keze tehetetlenül lógott le ismét karszéke támaszára, s szeme visszanyeré méla tekintetét. - Zápolya koronám után vágyódik! ha tudná, mit kíván magának! - szólt, s keblét fohász emelé.<sup>111</sup>

- Nincs mit félni Zápolyától - mondá nyugtatólag Bornemisza, midőn észrevevé a hatást, melyet szavai a királyra tőnek -, felségednek sok hív alattvalója, Zápolyának még több ellensége van; csak a korona jogai tartassanak fenn.

A király szomorúan rázta fejét.

- Bizzék felséged önmagában; bizzék hív jobbágyaiban s Istenben, ki jó ügyet el nem hagy.

- Királyi székemről fognak letaszítani! - sóhajtott Ulászló - elkergetnek az országból; úgyis tudom, régóta csak ürügyre várnak; s ha most nem teljesítem kívánságukat, nyíltan föllépnek ellenem.

- Legyen, ha úgy kell lennie - mondá Bornemisza a legnagyobb lelkesedéssel -, ha e haza szerencsétlen végzete úgy határozta, történiék inkább ez is, de történiék küzdelem után. Ki ellenei által harcban győzetik le, rab lehet, de gyáva szolgává nem alázta magát, s megvetés helyett rokonszenvre számolhat. A korona, melyet a nemzet felséged homlokára tett, a nemzeté; s a királyt eskü köti, hogy mi reá bízott, annak fényéből egy szikrát sem enged elraboltatni.

Ulászló meghatottnak látszék; de egy perc, s viisszasüllyedett előbbi állapotába. - S mi lesz gyermekeimből, ha engem koronámtól megfosztanak? - szölt, s szemei könnyekkel teltek el.

- S azt hiszi felséged - folytatá az előbbi, mindinkább elragadtatva érzelmei által -, hogy a királyi név, ha minden fényétől megfosztatott, érdemes a megtartásra? Lajos nem a királyi nevet, de e név valóságát igényelheti, s nem fogja köszönni apjának, ha helyébe királyi palástjának rongyait, trón helyett csak a legmagasb kínpadot s a koronában oly valamit öröklött, mi, ha hatalmat nem ad, gyalázat jelévé válik.

Ulászló gyenge volt, de sohasem aludtak ki a becsület végszíkrai kebelében annyira, hogy e szavakat eltúrte volna. - Bornemisza János - szölt főlegyenesedve székében, indulattal, lángoló arccal -, feleded, ki előtt szölsz; vagy ha ismert jószágunkban bízol, tartsd eszedben, hogy ennek is megvannak határai. Menj!

E rövid szavak méltósággal mondattak. - Bocsánatot, kegyes uram - mondá Bornemisza, térdre borulva, s a királynak kezét megragadva. A király intett, hogy keljen föl, s szokott nyájassággal kijelenté, hogy mit tanácsosa túlbuzgóságában mondott, feledni fogja. - Ó, ha e percben az egész ország láthatná! - szölt Bornemisza fölkelve. - Felséged arcán nemes indulat lángolt, szemei királyi tekintetet vetettek rám, s én porig alázva érzém semmiségemet. Lépjen föl felséged így ellenei előtt, s a haza mentve van. Gondoljon Ujlakira. Csak akarnia kelle, s e leghatalmasabb jobbágy porba aláztatott a királyi szék számolya előtt.

Mint gyöngé emberek általánosán: úgy Ulászló egész életén át legközelebbi körének befolyása alatt állott, s éppen gyöngesége bírta őt néha oly lépésekre, melyek természetével mintegy ellentétben valának. Azon esetek, hol a király magaviseletében rövid időszakokra több szilárdságot találunk, s Ulászló hatalmának önérzetével lép föl, ilyes idegen befolyásoknak tulajdoníthatók. A király Ujlaki ellen mutatott szigorúságának ez volt kútféje, ebben találjuk annak magyarázatát, hogy míg Anna királyné élt, a kormány minden tekintetben férfiasabban lépe föl.<sup>112</sup> Bornemisza szavai, úgy látszott, most a királyra hasonló benyomást tettek, s Ulászló határozottan kijelenté, hogy Szaleresinek adott szavát, bármit mondjon is tanácsa, megszegni nem fogja. - Talán hibáztunk, hogy szavunkat adtuk; az is talán jobb vala, ha ebbeli szándékunkat összes tanácsunkkal közöljük, hogy senkinek eljárásunk ellen kifogása ne lehessen: de királyi szavunkat nem vehetjük vissza. Szaleresi nem fog meghalni; szeretném látni, ki merné csak egy hajszálát bántani, míg mi vagyunk a király; s mi neki megkegyelmeztünk.

Bornemisza a királynak egyes kételyeit okokkal cáfolá meg; s ámbár e kételyek beszédében időről időre visszatértek, s Ulászló nemegyszer panaszkodott aziránt, hogy összes tanácsa kezét fogott ellene: szándéka nem változott. - Szaleresit én vettem oltalmam alá, nincs okod őt féltetni - ismétlé többször -, én vagyok a király, én, Ulászló, s nem Zápolya vagy más valaki. Ez egyszer nem fogok engedni. Ha most nem állok ellent, végre koronámhoz nyúlnak. Szegény Annám, kit Isten boldogítson, nemegyszer mondá, hogy e népet csak vaskéz vezetheti: követni fogom tanácsát.

Midőn a király éppen e föltételeiről szölt, Vencel őt félbeszakítá, a nádort s a királyi tanács nagyobb részét jelentvén be. Ulászló arcán egyszerre ismét az előbbi levertség mutatkozott. - Határozatunkért jönnek - szölt visszatámaszkodva székében -, csak valamennyien ne volnának egy véleményben. De ne félj, megtartom szavamat, Szaleresit senki sem fogja bántani.

Ekkor, a nádortól vezetve, az országbíró, Buzlai, Palóczi, a kalocsai érsek, a váci püspök s még több főurak s egyházférfiak léptek a szobába, mélyen meghajolva a király előtt, míg az a legnagyobb zavarban viszonzá köszöntéseiket.

A nádor kérdé: figyelmére méltatta-e a király tanácsának írásban beadott véleményét, s mi rá határozata?

A király akadozva válaszolá, hogy éppen ezen tárggyal foglalkozik. Mire a nádor a tanácsnak ez irományban foglalt okait szóval előadva, újra kéré, hogy őfelsége e sürgetős tárgy iránt minél előbb határozza el magát, nehogy a büntető igazság hátramaradást szenvedjen.

Mindenki hallgatott. A király az előtte fekvő irományt kezébe vette, s még egyszer végignézett az aláírásokon, azután a nádorra függeszté szemeit s majd ismét Bornemiszára, majd meg a kalocsai érsekre; végre kinyilatkoztatá, hogy az egész dolgot nem tartja oly sürgősnek, hogy benne azonnal határozni kellene.

A nádor, követői által pártoltatva, ellenzé a király e nézetét. - Az ország állapota ennyi büntettnék szigorú s rögtöni megbosszulását kívánja, csak így remélhető, hogy a jobbágyoknak még eddig nyugodtan maradt része a lázadásban részvétől visszajeszthetik.

Ulászló határozatlansága e beszédek között mindinkább növekedett. A nádor szavainál, fölvet szokása szerint, néha helybenhagyólag hajtogatta fejét; s valahányszor szemei Bornemisza szomorú tekintetével találkoztak, ismét szilárd föllépésre határozta el magát, de csak addig, míg valamely tanácsosának merész szavaira szokott félénksége ragadá meg lelkét. - Én a pesti keresztesek vezérét kegyelmembe fogadtam - szolt végre, miután újra s mindig szenvedélyesebben sürgették válaszát -, királyi szavamat nem szeghetem meg.

Ki a gyenge, remegő hangot hallá, mellyel e szavak mondatnak, nem csudálkozhatott a bátorságon, mellyel Bornemiszát kivéve, minden jelenlevők a királyt most megtámadták. - Ha maga a király a legnagyobb gonosztevőknek pártját fogja, a közállománynak veszni kell - szolt az egyik. - A nemesség, mely felségedet királyi polcra emelte, nem érdemli, hogy nyilvános ellenségeit kegyelmébe fogadja. - Ha a nemességgel így bánnak, az országnak veszni kell, s vele mégpedig előtte, veszni a királyi hatalomnak; mert ha a nemesség itt a budai palotában nem talál pártfogást, máshol kell azt keresnie. - Mialatt ezek s egyéb hasonló panaszok mondatnak, Ulászló, a legnagyobb zavarban ült székén; néma, könnyörgő tekintetét majd az egyik, majd a másik szólóra vetve, inkább hasonló egy vádlotthoz, ki bírái előtt áll, mint királyhoz, ki jobbágysai között látja magát.

- Felsőges uram, ez nem lehet - szolt végre szokott éles hangján a nádor -, hív tanácsa nem tűrheti, hogy felséged saját nyugalmit, hogy fiának koronáját s az egész ország békességét ekként veszélyeztesse. A nemesség a lázadás elnyomására máris vérét ontotta; vitéz fegyvereinek köszönhetni, hogy a pártütő csoport e város falaitól elűzetett, s kik elfogattak, most tömlőcinkben várják méltó büntetésüket. Az ország alsó részeiben Báthori és Zápolya ismét csak a nemesség segédelmével fogják az ország nyugalmit helyreállítani, s a nemesség ennyi szolgálatokért legalább igazságot követelhet királyától. Házaink feldúlattak, barátaink és rokonaink kínos halállal végeztettek ki; birtokunk a lázadók prédája lett; mi vérért vért, gonosztettekért szigorú büntetést kívánunk; s ha a nemesség látja, hogy erre nem számolhat; ha az alávaló, ki a lázadást itt felséged szeme láttára megkezdé, ki annyi felszólításnak s intésnek nem engedve, a Rákoson táborozó pártütők vezetője volt, büntetlenül marad; ha gonosztetteire büszkén, szabadon élvezheti zsákmányait: senki sem állhat jót a következtetésekért.

Ulászló semminek sem állhatott ellent kevésbé, mint a szenvedélyességnek. Ezáltal gyakorolt rá néha nagy befolyást a nádor, kit különben nem szeretett. Bármennyire meggyőződve saját nézetei helyességéről, ha az ellenvélemény indulattal terjesztetett elébe, a király, hogysem vitatkozásba ereszkedjék,<sup>113</sup> inkább mindent elfogadott; s most is, míg Perényi szolt, a legnagyobb nyugtalansággal mozogva székén, végre azon megjegyzéssel szakítá félbe a

mindég szenvedélyesebben szólót: miként ő sohasem mondá, hogy a pesti keresztesek vezérét szabadon fogja bocsátani. Midőn e szavakat kimondva, szemei Bornemiszára estek, s e férfi komoly, majdnem feddő tekintetével találkoztak: Ulászló még inkább megzavarodott. - Ne félj - mondá ez utóbbihoz fordulva -, Szaleresinek nem lesz bántódása. Nem fogjuk szabadon bocsátani őt, de életét kegyelemem biztosítja.

A nádor fölingerülten bosszús tekintetet vetett Bornemiszára, s megjegyzé, hogy ki őfelségének ily tanácsot adott, nehéz felelet-terhet vállalt magára; s a király, ki mindenáron csak jelen kellemetlen helyzetéből akart szabadulni, alig érte volna el e kívánatát, minthogy a szintén indulatos Bornemisza felelni készült, ha Zalkán, a váci püspök, a vést sejdítve, ildomossága által azt ki nem kerüli.

- Őfelsége eszerint hív tanácsosainak véleményére adandó válaszát, mint mindjárt előre kijelenté, Szaleresire nézve fel akarja függeszteni - mondá a püspök alázatosan -, a többi gonosztevők azonnal a büntető igazságnak adatnak át. A pesti vezér azalatt a csonkatoronyban fogva marad. Mire nézve őfelségének bölcs határozatát kétségen kívül azon nézet vezérlé, hogy e fő gonosztevő elítélése sokkal célszerűbben akkorra halasztatik, ha majd Dózsa s a többi vezetők is a büntető igazság kezeibe kerülnek.

Noha a fortélyos püspöknek e szavai a király előbbi szavaival majdnem ellenkezőt foglaltak magokban, ez mindazáltal e szavakra helybenhagyólag hajtogatá fejét. S miután még a nádor kijelenté, hogy őfelségének határozatát ő részéről helyben nem hagyhatja ugyan, de szokott tiszteleténél fogva, mellyel a király akarata iránt viseltetik, azt nem ellenzi, Perényi s a tanácsosok visszavonultak.

A szobában csak ketten maradtak: a király s Bornemisza; hallgatva mindketten. - Amaz, mintha hív tanácsosa tekintetét akarná kerülni, szemeit kezével takarva, támaszkodott vissza székén. Bornemisza lelkét fájdalom és sajnálkozás tölté el.

- Nyugodt lehetsz - mondá végre Ulászló biztató hangon -, Szaleresinek nem lesz bántalma. Csak fogva tartjuk őt. Egész tanácsunkkal szemközt nem tehattunk egyebet. Láttad, mint dühöngtek.

- Én nem Szaleresit sajnálom - szólt a másik fájdalmasan.

- Ne is tedd, mi kegyelmet ígértünk neki, s meg fogjuk tartani szavunkat - mondá a király. - Szabadságától fosztottuk meg. Hej, ki szabad e világon!

- Nem, felséges uram - szólt az előbbi elragadva érzeményeitől -, nem Szaleresit, nem magamat, nem az egyest sajnálom én. De sajnálom felségedet, sajnálom e nemzetet. Úgy látszik, eljött az idő, melyben e nép, mint az agg test, gyengeség által fog veszni.

Bornemisza szemében könnyek ragyogtak. - A király meghatva nyújtá felé remegő kezét. - Én nem tehetek róla!

Bornemisza szenvedélyesen megragadta kezét. - Legyen nyugodt felséged - mondá. - Ha összes tanácsa összeesküdött a királyi becsület megrontására, vannak, kik készek érte feláldozni éltöket. Szaleresi, kinek a király kegyelmet ígért, meg fog mentetni, míg Bornemisza él, a királyi szó becsületben fog tartatni ez országban.

Bornemisza sietve távozott.

A király hallgatva nézett utána, s mély gondolatokba merült. - Miért kellett királynak születnem! - mondá végre felsóhajtva. - Midőn Vencel a szobába jött, urát sírva találta. - Eszébe jutott-e a szolgának, hogy a korona terhe az, mi szemeiből e könnyeket facsarta?



Midőn Polgár Tamás Frusinának s Bebek Katalinnak azt ígéré, hogy őket oly biztosan fogja a csanádi püspök udvarához vezetni, mintha az ország teljes békességben állana: oly valamire kötelezte magát, minek teljesítése senkinek sem állott hatalmában. - A Duna túlsó partján, hol Dózsa a keresztesek nagyobb részével Szeged felé vonult, azonképpen mint az innensőn, hol a tolnai s baranyai parasztok példája után a fegyvert fogott jobbágyok száma napról napra növekedett, minden biztosság megszűnt, s utasainknak két egész hétig a csepeli szigeten kelle mulatniok.

E sziget, mint hazai írótól tudjuk, akkoridőben az ország legvirágzóbb részei közé tartozott.<sup>114</sup> Az udvar által mulatóhelyül használtatott, mire azt vadainak bősége s déli oldalán nagy halastavak különösen alkalmassá tévék. E sziget lakóinak sorsát, más jobbágyokéhoz képest, boldognak lehet mondani, s ennek tulajdonítható, hogy a lázadás, mely nem eszmék, hanem kizárólag anyagi szenvedések által okoztatott, Csepel boldogabb virányaira nem terjedt ki, s míg az egész ország lángban állott, utasaink teljes biztonságban s aránylag kényelmesen tölték azon időt, melyet itt mulatni kénytelenítették. Annyival nagyobbak voltak főképp Frusina aggodalmai.

A sziget lakói, kik nyugodtabb napokban a Duna két partján fekvő helységekkel a legélénkebb közlekedésben éltek, most csak ritkán távoztak falvaikból, de annyival borzasztóbb hírek terjedtek el közöttük. Majd azt beszélték, hogy Buda a keresztesek által bevételre, s a királyon és Bakácson kívül minden urak és nemesek meggyilkoltattak; majd ellenkezőleg a keresztesek végpusztulását hirdeték, s oly körülállásosan, mintha a hír terjesztői az egész esetről maguk jelen lettek volna. Főképp az ország alsó részeinek állapota szolgált e hazugságok tárgyául. A dunántúli kerületből néhány nemes család menekült a csepeli szigetre, s ezek nem győzők Dózsa és a keresztesek kegyetlenségét s a nemesek szomorú állapotát eléggé sötét színben festeni. E híreknek egy része Frusina előtt ugyan titokban tartatott, de a szerencsétlen hölgy mindamellett eleget hallott, mi nyugtalanságát legmagasabb fokra emelheté, s a bizonytalanság, melyben főképp apja helyzete iránt élt, előtte mindennél szörnyebbnek látszott, mi reá várhat. Frusina mindég sürgette az elindulást; miután azonban a Duna túlsó partján tanyázó keresztesek az utazást lehetlenné tévék, e szándék kivitele tovább két hétnél lehetlenné látszott; végre a cigány, ki, míg a hölgyek a csepeli szigeten tartózkodtak, kedvező alkalmat várva, idejének nagy részét a pesti parton tölté, azon hírrel tért meg, hogy az indulást már lehetségesnek hiszi. A biztos hang, melyen a vajda előbb szólt, nagyon lejjebb szállott, s most megvallá, hogy az utazás nem veszély nélküli: de utasaink kételkedés nélkül elhagyták a szigetet, s miután a ráckevei révén éjjel átkeltek, minden falut s a nagy puszták lakott részeit kerülve, Szentiván, Apaj, Sarlosár felé Kecskemétnek folytaták útjukat. - E nagy helység határát elérve, a kalauz, ki leginkább minden révtől félt, hogy a Köröst elkerülje, egyenesen délnek, Fejértó és Pusztaszer felé fordult. Innen ismét keletnek vevé útját, s miután társaival együtt Mindszentnél egy ismerős révész segédelmével a Tisza túlsó partjára jutott, egyenesen Csanád irányában sietett tovább. Nem fogjuk az út részletes leírásával fárasztani olvasóinkat. Ámbár hazánk ezen része - mint tudva van - a mohácsi ütközet előtt inkább népesítve volt, mint most: a vidék akkor is szomorú és elhagyottnak látszott; s mivel utasaink nagyrészt éjjel haladtak, s a napot nádasok között vagy egyes elhagyott pásztorkunyhókban tölték; a hölgyek sok szokatlan fáradságnak és nélkülözésnek valának kitéve, s csak vezetőjük ildomosságának s majdnem csudálatos tájismeretének köszönhatték, hogy az őket környező veszélyeket eddig kikerülték.

Mióta a lázadás zászlója Dózsa által kitűzetett, nemcsak azok, kik rendes táborokban Pestnél vagy más helyeken összegyűltek, de majdnem az egész parasztság fegyvert fogott. Egyes faluk népei, a legbátrabbat vezérül választva, saját kényök s kedvök szerint folytatták a jobbágyok és nemesek között kitört nagy háborút. Társakat keresett magának mindenik, kit személyes bosszúvágy indított, s velük, anélkül, hogy valakit kérdene, sértőjének felgyújtá házá, meggyilkoltatá gyermekeit; s ha Dózsa maga ily merényeket akadályoztatni akart is volna, ez nem állott hatalmában. A bosszúvágyhoz aljasabb szenvedélyek csatlakoztak, s azon ritka jobb földesúr, ki magát saját jobbágyaitól biztosnak érzé, idegen rablók martalékává lett. Az anarchiának átka: hogy, hol az létezik, ott a hatalom, mely senkinek sem tulajdona, valamennyi által igényeltetik, s az egyes polgár, ki törvényes kötelekeit lerázza, tetteleg minden erősebbnek szolgásgába kerül; ez történt hazánkban is. Cigányvagdák, parasztok, sőt ismert gonosztevők korlátlan hatalommal uralkodtak egész vidékek fölött; romokra égetett úri lakok, sőt néha egész faluk szomorú tanúságot tettek működéseikről. - Polgár ügyes vezetése által utasaink eddig kikerültek minden veszélyt, de annyival nagyobb vala a félelem, mely között vándorlásukat folytatták.

Sokszor, ha csendes éjszakákon a nagy rónaságon továbbhaladtak, egyszerre a távolban egy lángba borult ház vagy úri lak a szerencsétleneket irányuk változtatására kényszeríté; s alig indultak meg ismét, midőn a másik oldalról távol énekszó arra inté, hogy innen is veszély vár, s meg kelle állaniok a róna közepett, s dobogó szívvel elvárniok, míg a vész elvonult, s útjukat folytathaták. Ha a napot erdőkben vagy nádasokban tölték, a vad, mely szaladva az ágakat csörögteté, vagy egyes szárcsa, mely a nád között megmozdult, új meg új rémülésre adott alkalmat; sőt, olykor az is megtörtént, hogy kisebb parasztsapatokkal találkozá, nevökről s utazásuk céljáról kérdeztettek, s csak Polgár Tamás ügyessége s a bíbornok nagy pecsétű útilevele, mely ily alkalommal előmutattatott, eszközle szabadulásukat, de többnyire csak miután az asszonyok órákig a halálos félelem minden kínjain keresztülmentek.

Bebek Katalin ennyi szenvedések után elveszté jókedvét, s ha nyugodtabb órákban szokása szerint most is múlt idők emlékeivel gyönyörködteté hallgatóit, előadásai többnyire szomorúak valának, s a szegény úrhölgyet jelen helyzetében csak kevésbé vigasztalák. Frusina belső szenvedéseit eléggé mutatá már halványsága is. A szegény leány, mint útitársai tudták, inkább apja, mint saját jövője fölött aggodott.

A férfiak azonban csüggedetlenül teljesíték nehéz feladatukat, s ha Katalin igazságosan panaszkodhatá, hogy soha magyar kisasszony ennyi bajon keresztül nem ment - elmondhatta volna azt is, miként hívebb lovagok védelme sem jutott soha hölgyeknek. - Polgár Tamás, ki életének egy részét bujdosva tölté, mintegy elemében érzé magát; a veszéllyel nőtt eszének termékenysége; minél több nehézséget látott maga körül, annál vígabbnak látszott. Ollósiban különös lovagiasság vala észrevehető, mely rögtöni veszélyek között ugyan kevésbé nyilvánult, de a szabót annyival több kis szolgálatok teljesítésére buzdítá, melyek által, mennyire a körülmények engedék, a nők helyzetét tűrhetőbbé tevé, s főképp Bebek Katalinnak vigasztalója lett. Ha a társaság útjában megpihent, Ollósi volt az, ki az erdőben a legsűrűbb fát, nádasok között a legszárazabb helyet az asszonyok számára fölkereste; ő készített ágyakat, melyeket, főképp Katalin számára, ráterített takarókkal a lehetőségig kényelmesekké tett; ő főzte az eleséget, mellyel utasainkat vezetőjük ellátá; szóval, a legvigyázóbb udvarmester tisztét teljesíté, s azt oly finomsággal s lovagi könnyűséggel, minőt szabóban senki sem keresett volna.

Mondják, hogy nem viszonzott szerelem nem tarthat sokáig; hogyan lobogjon a láng, ha semmi által nem tápláltatik? - de kik így szólnak, nem ismerik az emberi szívet. Nem mutatja-e a tapasztalás, hogy mennyivel mélyebbre fúrunk a földbe, annyival melegebben buggyan fel a

tiszta forrás, melyet kerestünk? S mint a földnek, úgy a szívnek megvan saját, minden külső befolyástól független melege, annyival erősebb, minél mélyebbre hatottunk titkos rejtekébe. - Ilyen volt Orbán szerelme. Nem ámítva remény által, ő mégis boldognak érezte magát e napokban. Egész idejét kedvesével töltve, vele osztva minden veszélyeket, gondjaival körülfogva ez imádott teremtet, érezve, hogy biztossága tőle függ, hogy védelmére csak ő fogja ontani vérét, hogy megmentését neki fogja köszönni: Orbán először életében szükségesnek érezte magát; s ha néha szomorú gondolatok ébredtek lelkében, ha Ártándi Pál emlékének pillanatokra a szerelemfáltás kínjait újra érezte: a szüntelen veszély, melyben kedvese forgott, nem engedte, hogy magát e gondolatoknak átengedje. Frusina biztossága minden pillanatban lelkének egész figyelmét kíváná: s a szelíd szavaknál, melyekkel a hölgy fáradtságait jutalmazá, Orbán feledte, hogy azokat a hála s nem szerelem sugallta, vagy ha ez eszébe jutott, erőlködött elűzni a gondolatot. Orbán boldog akart lenni, hacsak pár napra is, s gonddal kikerült mindent, mi őt a nyájas csalódásból fölébreszthette volna. Minden legkisebb tetteiből kitűnt szerelme, de nem szólt ez érzeményről, hisz tudta, hogy Frusina válasza porba sújtaná egész boldogságát. Eddig Frusina legalább önmaga nem mondá neki még, hogy szíve Ártándi Pálért dobog; miért kényszerítse őt erre? most legalább bizonytalanságban maradhatott. - Ki tudja, mi hamar elér végzetem - gondolta néha magában -, s ha most meghalok, azon reménnyel válhatok meg a világtól, hogy Frusina egykor talán szeretni fogott volna, vagy hogy legalább nem szerete mást, s szívem keserűség nélkül fog leszállni sírjába.

Az utazás legveszélyesebb része a Tiszán való átkelés volt. - Ámbár a lázadók eljárásában nem volt egység, s a katonai szempontból legfontosabb helyek általok többnyire el nem foglaltattak: a folyók s főképp a Tisza partjainak őrzésében valamivel több gond vala észrevehető. A kompok vagy elégettettek, vagy legbiztosabb társaik őrzésére bíztattak; s Polgár mindég csak a Tiszától félt. Miután ennek túlsó partját elérve, a szőke folyó hajóit háta megett látá, a cigányvajda majdnem biztonságban képzelte magát, s mosolyogva válaszolt, ha az asszonyok eziránt kételyeiket jelenték ki. - Kiktől féljünk? - mondá jókedvűen. - Kik e vidékről a lázadókhoz szegődtek, Dózsa seregeivel Szegednél állanak; s hacsak a szegedi halászegények egyszerre nem változtak meg, hihetőképp ott fognak állani hetek múlva is, s nem egykönnyen jutnak a városba; a többi parasztság nádasok között bujdosik. Azon keresztes csapat, mely Nagyváradnál gyűlt össze, eddig a püspök s nemesség által szétveretett, vagy legalább több dolgot talál odahaza, hogysem Biharból Békésbe jöjjön mulatni. Csanád közel van, hol Csáki őnagysága mindég fegyvergyakorlott fickókat tart, s most a temesi gróf és sok más urak összegyűltek; talán eddig az erdélyi vajda is itt jár; s higgyék el nagyságtok, fényes nappal utazhatnánk; s ha egypár száz lázadóval találkozunk, még ők futamodnának meg előttünk. - A kalauz ezen okai oly helyeseknek látszottak, hogy végre a többiek is csaknem egészen megnyugtatta érzék magukat, s Orbánt s Frusinát kivéve, sokkal jobb kedvben folytatták útjokat. - Frusinának bús sejtelmek, mióta őt kevesebb valószínű veszély környezte, úgy látszik, még növekedtek, s ezen nyugtalanságának, mely a többiekre is visszahatott, volt talán tulajdonítható, hogy a bujdosók most is szintannyi vigyázattal folytatták útjokat, mint előbb tevék.

A vidék, melyen áthaladtak, mondhatlanul szomorú vala. Végtelen rónaság mindenfelől; itt mérföldekre terjedő nádasok, folyók áradásainak maradványai; ott rengeteg tölgyesek vagy határtalan mező, melynek unalmas egyformaságát emberi szorgalom nem tevé érdekesebbé. Más években kalászok hullámzottak e rónaságon; a réteken nagy nyájak kolompoltak, pásztorének s a távoli tornyokról átható harangozás életet adott a magánynak. Most minden elhagyatva állt. - Ha utasaink néha éjjel valamely falun mennek át: a kapuk tárva, a házak nyitva állanak, elhagyatva minden, mintha a lakosok kihaltak volna, s minden család házat hagyá vala emlékjelül e nagy temetőn, melynek közepében óriás kísértetként a magas

templomtorony emelkedik ég felé. Elhagyatva áll az istenház, mint egész környéke; elköltöztek a hívek, kik szent falai között össze szoktak gyűlni; a harangok némán függenek magas állásukon; rég elhervadtak a koszorúk, melyeket ájtatos kezek aggatának a templom előtt álló feszületre, s az örök lámpa nem önti fényét a színes ablakokon át. Semmi nem zavarja a halotti csendet, mely az egykor népes utcákon vándorainkat most környékezi. Néha a házak egyikében felejtett kakas a szokott órában felzengi hangos énekét; de társai, kik egykor szavára feleltek, gazdáikkal most távol vándorolnak, s a faluőr éneke visszhang nélkül hal el a szalmatetők fölött. Néha kutyaugatás hallatszik, s az itt feledett ebek a lódobogásra kirohannak az udvarokból, mintha visszatérő gazdáik elébe sietnének, egy ideig hallgatva követik a lovasokat, s miután meggyőződtek, hogy idegenek, szomorúan vonítva térnek vissza kapuihoz. Valami rendkívül szomorító vala e látványban; s utasaink mindég örültek, ha ily falut elhagyva, ismét a szabad rétségen láták magukat; hol, mint Bebek Katalin mondá, a magány nem oly kísérteties, mint e lakatlan házak között. Azonban volt elég itt is, mi bennök szomorú gondolatokat ébreszthete. Az alföldi rónaságon akkor számos nemesség lakott; minden, csak valamivel tehetősb földesúr, a nyughatatlan kor szokása szerint, kis várat építe magának, vagy házát legalább széles vízárakkal fogá körül, mely ha hídja felvonatott, rögtöni megtámadás ellen biztosságot nyújta. A nemesek ezen lakhelyei, melyek inkább biztosságot, mint életkényelmet kereső gazdáik által többnyire lápok közepén vagy legalább mocsáros téreken építtettek, fel valának dúlva. - A parasztok, kik e házakat egykor sóhajtva építék, most átkok között ronták le azokat, s hol még hetek előtt a büszke nemes oly biztosnak érzé magát, csak füstös falak és sok gazdag család legbecsesebb vagyonának töredékei maradtak. A gazdák földönfutókká lettek, vagy ott fekszenek a romok között, s vendégszerető házaikban varjak károgása hallatszik, kik most a gazdag úr fölött tartják lakomájukat.

Bebek Katalinnak, ki e most feldúlt várak néhányában szebb napokat töltött, bús álmélkodásra adott alkalmat e romok látása; de mindinkább közelítve a célhoz, s mint vezetőjük előre mondá, veszéllyel, mióta a Tiszán átkeltek, nem találkozá, a jókedvű hölgy rövid merengés után többnyire ismét szebb napok reményével üzte el szomorúságát. Főképp, miután a napot sűrű erdőben töltve, Polgár Tamás utazóinknak, midőn este megindultak, tudokra adá, hogy Isten segedelmével még napkelet előtt Csanádon lesznek: Katalin visszanyerte egész jókedvét; s míg Polgár a társaság előtt gebéjén erdőkön keresztül egyenesen dél felé haladott, s Frusina és Orbán őt hallgatva követék, Bebek kisasszony hú lovagja, Ollósi társaságában víg csevegéssel tölté idejét.

Ollósi eleinte a legnagyobb érdekléssel vett részt a beszélgetésben. Mátyás és Ulászló udvarának leventéi kerültek szőnyegre, s ő némi öntudattal beszélhetett azokról, kik - meggyőződése szerint - szépségük legnagyobb részét Isten után neki köszönék. De Ollósi lassanként szótlanabbá vált; ritkább feleleteiben előbb nem tapasztalt levertség vala észrevehető, mely Bebek Katalin figyelmét ki nem kerülheté.

- Nagysád jókedvű lehet - mondá, midőn végre e szomorúság oka iránt kérdeztetett -, egypár óra múlva ott lesz Csanádon, körülvéve hódolóktól, mint mindég; bámulva s magasztalva ennyi kiállott veszélyek után. De én! mi lesz belőlem?!

- Kétségtől kigyelmed, érdeme szerint, még inkább fog magasztaltatni - válaszolt Katalin -, hisz az egész világ tudni fogja, miként e kalandban kigyelmed vala lovagunk - tevé hozzá sóhajtva, mert eszébe jutott, mennyit szenved az egész utazás regényessége azáltal, hogy szabó kíséretében történt.

- Nagysád megfedekezik helyzetemről - szólt Ollósi oly hangon, melybe fájdalom s önérzet vegyültek -, én üldözött vagyok. Egy hatalmas párt által, mely jelen szenvedéseit igazságtalanul nekem tulajdonítja, bosszúcéllal kijelöltetve, nincs többé maradásom e hazában.

Futnom kell, s egyetlen reményem az lehet, hogy a haza s különösen azon főbb nemesség, melynek egész életemet szentelém, végre át fogja látni üldöztetésem igaztalanságát.

Katalinnak természetes jószívűsége s azon hajlandóság, mellyel Ollósi iránt viseltetett, mióta nemesebb tulajdonaival utazás közben megismerkedett, nem engedék, hogy a szabó panaszaira felkacagjon, de a jó hölgy nem nyomhatta el mosolygását, midőn Ollósit figyelmezteté, hogy ha az urak bármi oknál fogva reá neheztelnének is, a Telegdi s Bebek családokban ezentúl buzgó pártfogókra számolhat, kik őt minden bántástól megőrzeni elég hatalmasak.

- Nagysád nem ismeri a világot - válaszolt az előbbi. - Ha a nemes családok gyöngé érdemeimet méltányolni fogják is; ha legalább egy tagja e családoknak - itt a szabó hangja érzékennyé vált - nem fog is talán megfedkezni leghívebb szolgájáról: ez rajtam nem segíthet. Míg az úri rend a paraszthad egyik legfőbb okát bennem keresi: egyesek pártfogása nem fogja feltartóztatni vesztemet; s mily eszközöm van nekem arra, hogy ártatlanságomat bebizonyítsam?

Katalin sajnálkozva útitársán, kit minden eszelőssége mellett talpig becsületes embernek tartott, elkövetett mindent, hogy e rögeszmét megcáfolhassa; de hasztalan. Ollósi saját fontosságának érzetéhez inkább ragaszkodott, hogysem azt magától bármi áron elvitáztatná. Még egyszer elsorolva mindazon körülményeket, melyek őt megszökésre bírák, azon meggyőződését fejezte ki, hogy a nemesség sohasem fogja ártatlanságát elhinni. - Egykor - folytatá érzékenyen -, reményem, jobb napok jönnek e hazára, s akkor az urak, kik most legjobb barátaik ellen ily méltatlanul gyanakodnak, át fogják látni, hogy minden emberek között én valék legkevésbé a parasztnak barátja. Művészetem s a nemesség válhatatlan kapcsolatban vannak egymással; az egyik a másikat föltételezi; az egyik a másik nélkül úgyszólván semmi. De a szenvedélyek a jelen pillanatban inkább fel vannak izgatva, hogysem ez beláttatnék; s elhagyva hazámat, Velencében vagy Rómában keresek menedéket elleneim vak dühe ellen. - Ezt tette önagysága, Thuz; ezt tették sokan; én egyes ember, az összes nemességgel nem szállhatok szembe.

- Édes Ollósi uram - mondá Katalin a legnagyobb jószívűséggel -, ugyan ne hagyja magát így rászédetni. Ha a bíbornok őminenciájára a nemesség méltán neheztelne is: kinek jutna eszébe, hogy azért kigyelmedet üldözzé, ki őminenciája meghitt embere; de végre mégiscsak...

- Szabója s komornyikja - esett szavába az előbbi, oly hangon, melyből Katalin észreveheté, hogy magát sértve érzi. - Nagysádnak talán igaza van; de ki tehet róla, hogy mások felőlem egészen másképp gondolkoznak; s pedig nemcsak itt hazánkban, hanem Rómában is, hol, mint már egyszer elmondám, szolgálatom s tanácsaim Bakács őminenciájára nézve haszontalanoknak nem tartattak. Mi egy szabó? A világ fogalmai szerint semmi. A világ e részben talán igazságtalan; s valamint a hajdan-kor tiszteletben tartá a kovácsokat, kik fegyvereit készítették: jól tenné korunk is, ha többre becsülné azon mesterséget, mely a társasági életre oly roppant befolyást gyakorol. De mindamellett nagysádnak igaza van; egy szabó nem sok a mai világban, sőt némelyek szinte megvetéssel tekintenek munkájára, de ki tehet róla, hogy éppen rám nézve kivétel tétetett? Én nem vágyódtam befolyás után, s mégis maga a bíbornok...

A szabó valószínűleg hosszasan adta volna elő okait, miknélfogva magát az államban a legfontosabb személyek egyikének tartá, ha Polgár Tamás felkiáltása által félbe nem szakasztatik.

- Mi az ördög lelte ez átkozott gebét? - kiálta ez haragosan, lovát, mely horkolva hátrált s többször megfordult, ostorral és sarkaival haladásra biztatva - fatörzsök, vagy mit tudom én, mi fekszik előtte, hogy a rossz dög nem megy tovább. - S a cigány újra megkezdé biztatásait

hasonló sikerrel, sőt lova mindég nyugtalanabb lett, mind inkább s inkább ágaskodott. - Orbán a cigány lármájára mellé sietett, de alig ért azon helyre, hol a másik ló megfordult, midőn az övé is horkolni kezdett, s a félelem hasonló jeleivel hátrált.

- Ha ez nem boszorkányság - mondá Polgár -, én nem tudom, minek tartsam. Vagy talán annyira jutottunk, hogy e gonosz időben még a ló is ribellál ura ellen? - És a vajda ismét szorongatá s veré lovát; de hasztalan. Sem ő, sem Orbán nem haladhatott tovább.

- Fogja csak kantárszáramat - szólt végre az előbbi, leszállva lováról -, hadd lássuk, mitől félnek gebéink, ha nem lenne nyár, azt hinném, farkast látnak. - Most értem - mondá rövid szünet után, mialatt lovát Orbánnál hagyva, néhány lépéssel előbbre ment -, itt dög fekszik. Isten engem, ló, s pedig nyergelve.

- Mindenható Isten - sóhajta Katalin, ki azalatt Ollósival s Frusinával szintén e helyhez közelített -, mi lesz belőlünk?!

- Ne féljen nagysád - szólt Polgár, ki azalatt tovább keresett, s a lóhoz közel egy holt embertestet talált -, ez nem bánt többé. Ha kérnék, se mozdulna, oly jól alszik.

- Alszik? - kérdé Frusina remegve.

- Alszik biz az - válaszolt az előbbi -, egészen elázott, ha nem is bortól, legalább vérében.

- Jézusom! - kiáltott Katalin.

- És itt ismét egy fekszik; s itt egy harmadik - szólt Polgár, midőn tovább keresett -, itt verekedtek, s kissé erősebben koppantottak egymás fejére.

- Forduljunk meg inkább! - kiálta Katalin.

- Már minek fordulnánk? - mondá Polgár megnyugtatólag, midőn az asszonyok ijedségét észrevevé - ezek nem bántanak. Szép becsület tőlük, hogy mielőtt megérkeztünk, egymást oly derekasan agyonverték, legalább nem lesz bajunk velük.

De a nyugalom, melyet Polgár színlelt, korántsem vala őszinte. A holdvilág, melyet ez éjjel többnyire fellegek takartak, az erdő sűrű lombján át csak kevés világot terjesztett; azonban a vajda e gyöngye világítás mellett is eleget látott, mi benne aggodalmat gerjeszthetett.

- Itt csata volt - sугá Orbánnak, midőn ismét lóra ült, s kissé megváltoztatva az előbbi irányt, továbbindult. - Az egész erdő telve halottakkal, s pedig páncélos emberek. Én nem foghatom meg; Dózsa Szegednél táboroz.

- Talán a nagyváradi csapat, mellyel a püspök seregei találkoztak - jegyzé meg hasonló hangon Orbán.

- Meglehet - suttogá az előbbi -, csakhogya csata nemrég történt. Fejemet teszem rá, kiket ott az erdőben találtunk, tegnap jókedvűen látták még felkelni a napot. Adjá Isten, hogy baj nélkül érijük el Csanádot!

E kívátnak, mint utasaink csakhamar láták, nem kelle teljesülni. Sebesebb léptekkel, mint annakelőtte, folytatták útjokat. Vezetőjük kissé jobbra tért el, s itt az erdő széléig semmi feltűnővel nem találkoztak, kivévn, hogy a láthatár azon részén, mely felé Csanád feküdt, rendkívüli világosság terjedt el; midőn azonban a fák közül kilépve, a nagy rónaságra jutottak, félelmök egyszerre borzasztó módon igazoltatott.

Csanád városa lángokban állott előttük. Fél mérföldnyire voltak a várostól, melyet elérni legfőbb kívátnak vala, s hol fáradásaik után végre pihenni reméltek, most lángoszlop emelkedik az ég felé. Katalin felsikoltott. Frusina némán megszorítá Orbán kezét, szemeit ég

felé emelve állt ott a kétségbeesésnek képe, s az ifjú nem talált szavat, mellyel fájdalmát vigasztalhatja. Polgár maga is elnémult. Ő, ki az egész három hét alatt soha önbizalmát csüggedni nem érzé, s a legnagyobb nehézségek között talált tanácsot vagy legalább tréfát, mellyel társai aggodalmait elűzheté, most hallgatva mereszté szemeit az égő városra.

Nagyszerű látvány vala ez. - Csanád, mint akkoridőben alföldi városaink nagyobb része, fából s egyéb gyúlékony anyagokból épült. Maguk a város bástyái, itt, hol kő mérföldekre nem találhatók, sárfalakból s erős tölgypalánkolatból voltak készítve, úgyhogy az elterjedő lángoknak semmi sem állhatott ellent.<sup>115</sup> Házzal házzal futott a tűz; a szalma- s nádfödelek iszonyú gyorsasággal lobbantak fel egymás után. A háromsorú palánkolat, mely a várost védelmezé, szintén felgyújtva, most éppannyi égő gyűrűt képezte az egész körül, mely fölött három templomtorony óriási szövétnekként lobogott az ég felé, szikrákat szórva maga körül. A falak végre eléve ledőltek, s torony torony után a körülötte hullámzó lángtengerben elmerült. - Az egész fölött óriási füstoszlop emelkedett, alul fényes, mint az izzó vas, magassabban sötétvörös fátyolként borulva el az ég egy részén, míg a másikon szétszaggatott felhők között a holdvilág önté el halvány sugárait, s egyes csillagok bolyongtak. A hold s lángok e pusztulás nagy képe fölött szokatlan világot terjesztének el. Fenn a légben rémülten ide s tova szálló madarak szava hallatszott; a rónaságon szétkergetett nyájak és gulyák tévelyegtek ide s tova, majd az égő kazlak körül csoportozva, majd ismét szétrohanva, s panaszos bőgéssel töltve az éjszakát.

Utasaink néma borzadással nézék mindezt.

- Ó, atyám! szegény atyám! - sóhajtta végre Frusina - mi történt vele? ő itt volt.

- Dehogyan volt - válaszolt a vajda, ki lelki nyugalomát e váratlan látvány után első nyéré vissza -, ha Telegdi őnagysága itt lett volna, jótállok, szép Csanád városa nem gyújtatik fel, s pedig nagy kár érte; sehol a világon jobb halászlevet nem főztek, s püspök őnagysága is sokszor jól tartotta a cigányokat. De így kell lenni, miért építnek városokat; a házat előbb-utóbb felgyújtják. Mi cigányok nem félünk ilyesmitől.

Orbán meggyőződése szerint, melyben Ollósi is egyetértett, Csanád elfoglaltatása annak jele, hogy a nemesség e hely védelmével felhagyva, a Maroson már elébb átvonult. - A nemesség s vele nagyságod apja is hihetőleg Temesvár felé vonult vissza, hogy ott az erdélyi vajda jöttét bevárja - mondá Orbán Frusinához. - Telegdi őnagysága fölött nincs mit aggódunk; a kérdés csak az: mit tegyünk mi e pillanatban?

- S e kérdésre könnyű felelni - válaszolt Polgár. - Pusztuljunk innen; a Maros közel van. Partjain talán csolnakot találunk, s ha nem, ily nyári időben a folyó nem mély, egy kis úszással átjutunk. Azután egyenesen Temesvárnak.

- Jézus Krisztusom! - sóhajtott Katalin, midőn az úszás említettett. S a vajda, miután tanácsának egyébiránt senki ellent nem mondott, ismét megindítá lovát, s az erdő széléhez tartva magát, tovább-ballagott. A többiek hallgatva követék vezetőjüket.

Borzasztó látvány várt rájuk.

Alig haladtak néhány száz lépésre, midőn vezetőjük lova ismét horkolni kezdett, s félreugrott. A földön holttest feküdt. Rongyos ruháin a vörös kereszt s a cséplő, melyet még mindég megmeregült kezében tartott, mutaták, hogy a lázadókhöz tartozott; homlokán nagy seb vala látható; a nyílt szemek meredten függöttek a holdvilágon, melynek sugárai alatt a halálos küzdelmek között elvadult arc még borzasztóbbnak látszott.

- Jézus Mária! - sikoltott fel Katalin, midőn a halottat meglátá - rosszul érzem magamat.

- Csak jerünk hamar - biztatá Polgár -, most nincs idő ájulásra. - S az utasok továbbhaladtak a véres mezőn. Eleinte sietve, de több s több, a földön heverő akadályok miatt mérsékelni kellett lépteiket.

A csata, mely e téren a nemesség és Dózsa seregei között kétnapi küzdés után néhány óra előtt a keresztesek győzelmével végződött, a legvérengzőbbek egyike vala. Az elleneket hadakozás között nemcsak dicsvágy s becsületérzés, hanem az emberi kebel legerősebb szenvedélyei lelkesíték. Minden egyes érezé, hogy léteért küzd, mindenik szentnek tartá az ügyet, melyért fegyvert emelt, mindenik személyes ellenségét gyűlölé az ellene küzdőben, kin hogy bosszút álljon, vezére buzdítására szükség nem vala. Most a csatázók némán feküdtek a nagy téren, mely tetteiket látá; a fegyverek zaja rég elhalt, s a fáradtak fölött fehér szemfödélként terült el a holdvilágos éj; de ki írhatná le a borzadást, mellyel Frusina és Katalin e véres mezőn továbbhaladtak?

Amerre szemeik fordulnak, holttestek fekszenek. Itt egyenként szétszórva, ott egyik a másikon halomra dőlve. Fényesen öltözött nemesek mellett parasztok pihennek; a hímzett ruhát s rongyos inget a vér egy színre festé, s a kard és kasza egyaránt széttörve hever körülöttük. Több helyen a küzdőket még a halál sem választhatá el egymástól. Fegyvertelenül, halálos sebbel keblében, a földön fekvő paraszt még egyszer megragadá urát, ki lesújtva mellé terítettett, s a haldoklók újra küzdeni kezdének; amaz, hogy zsarnokán bosszút álljon, ez, hogy fellázadt jobbagyát még egyszer elnyomhassa. A csata távolabb helyekre vonult, körülöttük csak halottak maradtak, de ők nem engedtek párviadalukban; egymásba kapaszkodva, ellenének testébe vajt körmökkel: így találta őket a halál, s így merevedtek el tagjaik; úgy látszék, mintha a mozdulatlan szemek még gyűlöléssel néznének egymásra, mintha az elhalaványodott ajkakon még átkok lebegnének. Az emberek között lódögök feküdtek, s merre a szem látott, fegyvertöredékek. A hold halavány sugarakat vetett a mezőre. Az éj csendében mindenfelől varjúkárógás s a vércse éles hangja hallatszottak; az utasok közelítésére egypár sas följesztve hagyá el prédáját, s messze ívekben keringett fejeik fölött, mintha látni akarná, ki meri háborítani nagy királyságában? s maga Polgár is szorulni érzé szívét, midőn e nagy temetőn végigtekintett.

- Most bezzeg hallgatnak - sóhajtá félig fennszóval -, a leglármásabb is nyugodtan fekszik, s egész bátorsága mellett most minden varjú megtépheti haját. Nem lett volna jobb szépen megférni egymás mellett s barátságosan megosztani a föld színét, mint most a föld alatt oly közel lakni egymáshoz? Szinte furcsa - tevé hozzá, Orbánhoz fordulva, oly hangon, melynek tréfásnak kell vala lennie, de mely a cigány belső fölgerjedését tanúsítá -, annyi ember egymás mellett, s egy sem panaszkodik, s talán Pista fiam is köztük van, ki mindig e vidéken járt.

- Isten segedelmével nem lesz köztük - mondá Orbán, kire a cigány szavai mélyen hatottak -, mi köze volna kend fiának e dolgokhoz? Fáraó népe szabadon kószál, s nem bánja, paraszt vagy úr bírja az országot.

- Mi köze volna fiamnak e csatához? - válaszolt a másik. - Hát csak annyi köze, mint sok másnak, ki itt körülöttünk hever; s szegény, egy házhelyes nemesember létére nem sokat bántotta volna, ha az urak és püspökök minden jószágá elszedetik, s az országot újra felosztják is, s mindamellett mégis oly bátran küzdött az urak zászlója alatt, mint bárki más. Szegény embernek mi köze van a világ dolgaihoz? s mégis, ha királyt koronáznak, ha földesurának fia születik, vagy leányát kiházásítják, ő rivalg örömében lehangosabban; ha csatázni kell, ő ontja vérét, s maga sem tudja miért. Mert az embernek örülni s verekedni kell. Ha magának nincs rá oka, kölcsönveszi mástól, s mégis verekedik s mégis örül. Hej, bolond egy világ ez! s Pistám nem volt józanabb a többieknél! Adjá Isten, hogy ne lett legyen közöttök!



De nemcsak a gyászos hallgatóság tölté az átmenőket borzadással. Néha a halottak között a mezőn egyszerre fájdalmas hangok hallatszottak. Hosszú fohászok, gyöngé jajgatás, mint haldoklóé, s azután ismét irtózatoss csend. Egypárszor az utasok megszólítottak: itt-ott egy nehezen sebesült, ki, rég felhagyva minden reménnyel, csak a végső pillanatot várja, midőn közelítésüket észrevevé, végső erejét összeszedve fölemelkedett a halottak közül; s nekik tovább kelle menniök, s távozva még sokáig hallani a szerencsétlenek jajgatását, néha átkait, melyekkel érzéketlenségük ellen panaszkodtak.

Így haladtak át számos akadályok miatt lassan a csatamező nagyobb részén. A földön heverő holttestek ritkábbak lettek, s Polgár ismét gyorsabb lovaglásra intheté társait, midőn közel hozzájuk egyszerre megint rimánkodó szózat hallatszott.

- A mindenható Istenre kérem kendteket - mondá a szerencsétlen, ki, midőn a lovasok közelítését észrevevé, nagy erőlködéssel felült, s karjait feléjük terjeszté -, irgalmazzanak! ne hagyjanak itt gonoszul elveszni.

- Szívesen segítenénk, földi! - mondá Polgár - de nem lehet! magunknak is sietnünk kell, másképp a tiedhez hasonló sorsra jutunk.

- Krisztus urunk kínszenvedésére kérem, vigyenek magukkal - rimánkodott az előbbi -, lám, bennem még élet van, még kiépülhetek; de ha itt maradok, holnap reggel eljönnek a parasztok, s cséplőkkel agyon fognak ütni, mint szokásuk, s nekem nőm és hét gyermekem van.

Mind mélyen meg valának hatva e panaszok által. Frusina kérte a férfiakat, hogy csak ez egynek kérését teljesítsék; de Polgár megjegyzé, hogy miután ez ember sebe oly nehéz, hogy még föl sem kelhet, kérését lehetetlen teljesíteni. - Lássá kend - mondá érzékenyen, midőn lovát ismét megindítá -, nem azért, mintha nem akarnánk segíteni; de hisz lábain sem állhat, hogy jöhetne velünk Biharba?

- Biharba? Biharba mennek kendtek? - szolt a sebesült könyörögve - ó, ha már nem vihetnek magukkal, s szerencsésen odáig érnek, menjenek el Telegdre, s keressék fel ott Sipos Antal házát, s mondják meg Viktának, hogy férje itt fekszik, s ezentúl csak a nagyságos úrtól kérjen segedelmet.

E szavak alig mondattak ki, midőn Frusina, leugorva lováról, a szerencsétlenhez sietett, s útítársai sokkal inkább meg valának hatva, hogysem őt emberszerető cselekvésében akadályoztatnák.

Mihelyt a vén huszár ura leányát, s Orbánt, ki a lovakat elhagyva szintén hozzá közelített, megismeré: halvány arcán örömsugár lejte át. Feléje terjeszté véres karjait, s midőn a hozzá lehajló hölgy kezét ajkaihoz szorítá - a szerencsétlenek szemeit könnyek tölték el. - Ó, Istenem! - mondá elfojtott hangon - hogy még ez örömet érhetem el, hogy kedves kis-asszonyunkat még egyszer láthatám. Ó, most Viktámnak s gyermekeimnek többé nem lesz bajuk; ugyebár, a kisasszony gondjukat fogja viselni szegényeknek? - S a haldokló újra ajkaihoz szorítá Frusina kezét, s az erős férfi, elgyengülve nehéz sebtől, zokogott, mint a gyermek.

Frusina mélyen meghatva, szelíd szavakkal vigasztalá a szenvedőt. - Elvisszük magunkkal - mondá -, hisz a Maros közel van, s odáig kend el bír jöni; a túlsó parton talán jó emberekre találunk, kiknél kiépüléséig maradhat.

- Ments meg Isten - válaszolt a sebesült -, csak fussanak nagyságtok, fussanak minél hamarább, rajtam nem segíthet senki; sebeim mélyebbek, hogysem valaki megorvosolhatná; s én nyugodtan halok meg, miután tudom, hogy szegény Viktámnak s gyermekeimnek gondját fogják viselni.

Frusina nem határozható el magát, hogy apja hív szolgáját ily állapotban itt hagyja, s újra kérte társait, hogy a szerencsétlent legalább a Maros túlsó partjáig vigyék magukkal; de az önmaga ellentmondott irgalmas szándékának.

- Isten meg fogja áldani nagyságodat, hogy egy szegény ember iránt ennyi részvéttel viseltetik - mondá -, de tíz halált érdemlenék, ha kegyességét elfogadnám. Előbb magam kértem, hogy magukkal vigyenek. De az más vala; akkor idegeneknek gondoltam, s minden ember legközelebb áll önmagához, s úgy hívéim, hogy ha magukkal visznek, talán mégis kigyógyulhatok; de hogy uram leányát hozzam veszélybe, s önmagamért, ki egész életemben át nem voltam egyéb közhuszárnál, azt soha senki nem fogja Siposról mondani. Csak fussanak, nagysád; az istenért, ne maradjon egy perccel is tovább e szörnyű mezőn!

- És mi történt atyámmal? - kérdé Frusina.

- A nagyságos úr biztonságban van; mintegy tizedmagammal kísértem ide. Itt egy átkozott paraszt kaszájával levágott lovamról. Egy ideig szemeimmal követtem uramat, amint a csatában megmaradt legényeivel a Maros felé sietett; azután egyszerre fejem zúgni kezdett, s minden elhomályosodott szemeim előtt. De a kisasszony nyugodt lehet, a nagyságos úr Temesvárra akart menni; a Maroson túl még minden csendes. A nagyvárad csoportot a nemesek szétkergették, s a nagy keresztes had, mely Szegedről jött, még a folyó innenső partján áll. De az istenért, siessenek. Dózsa talán még holnap átvezeti seregeit, s egy perc alatt, főképp, ha a lázadók győzelmének híre elszárnyal, ott is minden lángokban fog állani.

- Menjünk, menjünk - inte Polgár, ki mindég növekedő nyugtalanságában most szintén a sebesülthöz közelített.

- Kend a vezető? - kérdé Sipos mindinkább gyengülő hangon. - Vigyázzon kend, s talán annak, amit mondok, hasznát veheti. A folyó mellett, az innenső parton, csak pár száz lépésre, ha egyenesen a Marosnak tartanak, a füzesben csolnakot fognak elrejtve találni. Néhány nap előtt arra lovagolva, ott láttam, s még arról gondolkoztam akkor, vajon a halász, ki azt oda rejté, ott fogja-e találni a háború után. Talán hasznát vehetik. A Maros nem mély, de úzás nélkül ló mégsem juthat a túlsó partra, s Frusina kisasszonynak még baja lehetne.

Polgár megköszönte a tanácsot, s Frusinát újra menésre inté. A hölgy még mindég határozatlanul állt ott. Mondhatlan fájdalommal tölté el lelkét a gondolat, hogy azt, ki életét apja védelmében veszté el, így, minden segély nélkül kell itt hagynia, s mennyivel meghatóbb volt azon nyugtalanság, mellyel a hív szolga csak ura leányának veszélyére gondolva s megfélekezve önszenvedéseiről, őt mindinkább elgyengülő hangon Polgár tanácsa követésére kérte: annyival inkább e helyhez kötve érzé magát.

Letérdepelt a haldokló mellé, ki fáradtan visszasüllyedett, s szelíd kezével letörlé a hideg halálverítéket, mely homlokán kitört. - Csak még egypár percig hagyjatok itt - mondá társaihoz -, nem látjátok-e, hogy e szerencsétlen nem soká fogja késétetni utunkat.

A haldokló csak félig hallá e szavakat. - Meghalok, ó, én nem késleltetem útját - mondá megtörött hangon -, menjen, kisasszony, siessen; Dózsa jön, s nincs fegyverem. - Szava mindég gyengébb, érthetlenebb lett. A fölgerjedés, melyet Frusina jötte okozott, fölemészté végerejét, sebei a beszéd között újra megnyíltak, s a belőlük patakzó vérrel kiapadt élete. - El ne hagyja Viktámát - mondá, még egyszer összevéve végső erejét -, vigye meg a gyermekeknek áldásomat, s hogy ők is híven szolgálják urokat. Isten áldja meg nagysádat minden utain. - S a katona még egyszer felsóhajtott, s ajkai örökre elnémultak.

- Jerünk, jerünk! - mondá Polgár ismét - már szürkülni kezd. - S Orbán szelíd erőszakkal elvezeté Frusinát e helyről.

E jelenet utasainkra bizonyos tekintetben megnyugtató hatással volt. Frusina legfőbb aggodalmától menekült meg, melyet, mióta Budát elhagyá, apja hogyléte iránt érezett; a többiek a történekekről tudósítatván, több reménnyel néztek a jövőbe. Sipos állítása szerint a Maros túlsó partján eddig még minden nyugodt vala; s rövid lovaglás után, miközben semmi akadály által fel nem tartattak, ott állottak e folyó partjánál. Úgy látszott, mintha eddigi nehézségeik határpontját érték volna el.

Csend vala körülöttük. Nyugodtan folyt a Maros füves partjai között, habjain a hold ezüst sugárai tükrözének, s az itt-ott szétszórt fűzfák ágait gyenge szellő ingatá. Az egész táj a nyugalom képét viselé magán.

- Maradjanak itt nagyságtok Ollósi urammal - mondá Polgár, midőn lováról leszállva, az asszonyokat szintén lesegíté. - Én és Orbán addig fölkeressük a csolnakot. A lovaknak is jólesik egy kis pihenés; s ha e szép mezőn egy fél óráig legelnek, annál jobb kedvvel visznek tovább.

Polgár megereszté a lovak nyergeit, levette s a nyeregkapára akasztá kantárait, s miután a magáét egészen szabadon bocsátá, a többieket, hogy el ne szaladhassanak, páronként lábaiknál összeköté - amint azt mezőinken legelő lovaknál most is szokásban látjuk -, azután Orbánnal egy közel álló nagyobb fűzeshez sietett, hol Sipos magyarázata szerint a csolnaknak lenni kellett. Az asszonyok Ollóssival a Maros partjainak magas fűvébe ereszkedtek, s nyugodtan várák visszajöttüket. Lelkeiket száz fájdalmas érzés, száz nehéz aggodalom tölté el, de mindenik magába zárá gondolatait; maga Katalin is, szokása ellen, szótlánul ült társai között, s csak a csendesesen ellejtő folyó mormogása s egy közel nádason átsuhanó szellő zavarná az ünnepélyes hallgatást, mely körülöttük elterült.

A távolban az égő város, mely most, miután a lángok magasabb épületeit fölemészték, egy izzó tó gyanánt terül el a rónaságon; néhány lépésre csatamező, hol ezereken onták véreket, s minden borzasztó, mit ember emberen elkövethet, a föld által még el nem takartatott; és itt a folyam nyugodtan haladva partjai között, s fenn holdvilág és csillagok szelíden ragyogva az égő város és véres csatamező fölött, mintha semmi nem történt, mintha az éj az embereknek csak szelíd álmokat hozott volna. Ó, ki szemlélheti ily pillanatokban a természet érzéketlenségét, mellyel szenvedéseinkre lenéz, anélkül, hogy szíve keserűséggel el ne telnék? A nap, melyen egész nemzetek, a népek sorából kitörölve, rabigába görnyednek, tiszta fényben emelkedik a láthatáron, s ragyogó sugárzással végzi pályáját; egész ivadékok hálnak ki, s a legkisebb patak sem változtatá meg folyását. Ha az egész emberi nem feljajdul keservei között, a természet mosolygó arccal nézi bánatait, s ezerek öröme nem oszthatja szét a legkisebb felleget, mely egünket leplezi. Parányiságunkra int-e ez, vagy arra, hogy e földön idegenek vagyunk? Annak jelét lássuk-e benne, hogy e pillanatnyi lét, a sorsnak kezébe adva, semmi magasabb lényt nem érdekel; vagy talán az emberi szív, mely sötét aknáiba a szerelem mennyei kincsét zárja, nemesebb, hogysen örömei s bánatai e porgömbön megértethetnének?

Ily gondolatokba merült Frusina, midőn Ollósi egyszerre felugorva ülőhelyéről, s felkapva mellette fekvő baltáját, arra futott, hol egy bizonyos távolságban a lovak legeltek.

Ollósi, lenézve a Maros csendes habjaira, eddig szinte szomorú gondolatokba mélyedett. Más természetűek valának azok, mint Frusináéi, s inkább a szabó személyes kinézéseivel foglalkoztak; de Ollósi annyira elmerült beléjük, hogy észre sem vevé, hogy a lovak, bár kötözött lábakkal, lassan, de mindig tovább botorkálva, már több száz lépésre jutottak. - Midőn ábrándjaiból föleszmélve, utánuk nézett, egyszerre nem kis rémulésére mellettük egy embert vőn észre. Felugrott, mint mondtuk, s baltájával lélekszakadtan arra rohant; de még ötven lépésre vala tőlük, midőn az idegen, látszó nehézséggel, a lovak egyikére felült. Kiáltani

kezdett: - Zsivány! mit akarsz lovammal? - de minden, amit nyerhetett, csak a rövid válasz vala: - Fickó! ha lovadra szükséged van, jer Temesvárra, s keresd Báthori István istállójában. - S ezzel egyenesen a Marosba ugratott, s rövid úszás után a túlsó parton kigázolva, elnyargalt.

Ollósi meredten nézett utána. - Báthori István! - kiáltá a legnagyobb ijedtségében, baltájára támaszkodva - s pedig az én lovamat vitte el! mi lesz belőlem?

S Ollósinak igaza vala; az idegen, ki őt lovától megfosztá, csakugyan a vitéz temesi gróf vala.<sup>116</sup> Nehéz sebek után leesve lováról, a híres bajnok sokáig eszméletlenül feküdt a halottak között. Mikor magához tért, egy nádas közelében találta magát. A csata rég megszűnt, s miután a parasztok a csata után azonnal Csanád ellen fordultak, hogy a várost még aznap ostrommal bevehessék, a mező, kivéve a halottakat s a nehezen sebesülteket, elhagyatva állott. Esteledni kezdett, s Báthori végső erejét összeszedve, fölkel, s a nád között rejté el magát, hogy ha a parasztok, szokásuk szerint, másnap a halottakat kifosztják s eltemetik, ott ne találtsák. Így folyt el több óra, a gróf lassanként visszatérni érte erejét, de pillanatról pillanatra inkább lemondva minden reményről. A lázadók győzelméről nem lehet kétségben; már akkor, midőn sebeit kapta, a nemesség a csatamezőről mindenfelől elűzetett; s kitől várja szabadulását? - Mintha már végzete akarná, hogy ő, a büszke Báthori, ne lovagi csatában, de fellázadt pór által veszítse életét. Prágában, hol a cseh pór között veszélyben forgott, esze s lélekébersége menté meg őt;<sup>117</sup> most úgy látszott, e tehetségek gyakorlata alkalma nem leend, minden valószínűség szerint, ha a parasztok kezébe kerül, reá csak kínos halál vár. - Ily gondolatokba merülve ült ott a vitéz, midőn egyszerre a közelítő lovakat észrevé. A váratlan segedelem az isteni gondviselés egyenes tanúságának látszott; s Báthori új erővel s bizodalommal telve, megragadta a kedvező alkalmat, s már messze elszáguldott a túlsó parton, midőn a megfosztott Ollósi még mindég bámulva nézett a távozó után.

A szabót minden más alkalommal örömmel töltötte volna el, hogy a temesi gróf tőle lovat kölcsönzött; a jelen körülmények között azonban, a többi lovakat magával vezetve, nehéz aggodalmakkal tért vissza az asszonyokhoz, kiknél, miután a megtalált csolnakot vízre eresztették, nemsokára Polgár és Orbán is megjelentek, nem kis bámulással hallva a károsított útitárs előadását. Alig adtak volna hitelt, ha Ollósi nem esküszik, hogy emberében nem csalódhatott, miután rongyosan ugyan és sárral takarva, még a kék dolmányt is megismeré, melyet a grófnak csak húsvét előtt küldött Temesvárra.

Mit volt mit tenni? Rövid tanácskozás után, mely alatt Polgár Tamás sebes felfogása s életrevalósága újra kitűnt, elhatároztatott: hogy, miután Ollósi fosztatott meg lovától, s e nem várt történet mintegy a sors útmutatásának tekinthető, ő a társaságtól maradjon vissza. Polgárt kivéve, kinek mint vezetőjüknek, szolgálatát az asszonyok nem nélkülözheték, nem vala senki, kit a parasztok részéről kevesebb veszély fenyegetne. Bakács útileve a lázadók között már többször megtevé hatását, s Ollósi magát nem annyira a parasztok, mint a nemesség üldözöttjének tekintvén, maga ellentmondás nélkül beleegyezett ezen intézkedésbe, részint mivel azt a hölgyek biztossága úgy kívánná, részint mivel Polgár által, ki e részben ügyesen használta gyengeségét, figyelmessé tétetett, miként ha csakugyan az urak által üldöztetik, semmi hely sem lehet ránézve veszélyesebb, mint Temesvár, hol az ennyi veszteségek után felbőszült nemesség kétségen kívül csak a pillanatra vár, melyben valódi vagy képzelt ellenein bosszút állhasson.

- Mindezen okok helyesek - mondá a szabó nem kis méltósággal -, ámbár azoknak felhozása szükségtelen; mert hol e nemes hölgyek biztossága forog kérdésben, h'Ollósi önveszélyeire gondolni nem tud. Csak az egyet kérem: vigyenek át magukkal a túlsó partra, hogy legalább még az éjjel biztosságban legyenek.

E kérés természetesen teljesített. - Midőn Ollósi s az asszonyok a túlsó parton voltak, Polgár és Orbán még egyszer visszajöttek, s mindenik egy lovat kantárnál vezetve, ezeket is szerencsésen a túlsó partra hozták, s kevés idő kellett, hogy valamennyien, kivéve Ollósit, utazásuk folytatására ismét készen legyenek.

- Legyen meggyőződve kigyelmed - mondta Bebek Katalin az utóbbihoz -, hogy nemes feláldozásáról, melyet az egész út alatt s főképp most bizonyított, megfedkezni soha nem fogunk, s amennyire kigyelmed a lázadókkal egyetértésről vádoltatik: ha Isten szerencsésen megment, alkalmunk leend mindenkit meggyőzni, hogy Ollósi uram a királynak s az úri rendnek hív pártolója volt.

Ollósi mélyen meghajtá magát. - Higgye el nagysád - mondá érzékenyen -, én nem kívánok szebb jutalmat azon kegyes emléknél, melyre talán számolhatok. Tapasztalni fogják talán, hogy szegény szolgáljuknak némelyek által több fontosság tulajdonítatik, mint azt Bebek Katalin kisasszony hinni látszik, s hogy a nemességet h'Ollósi szándékainak tisztaságáról meggyőzni még ily hatalmas pártfogónak is nehezen sikerülhet; de - tevé hozzá, midőn kissé neheztelő hangja ismét érzékennyé változott - bármi történjék velem, s bár soha e hazában, melynek művészetemet eddig szentelém, nem találkozunk többé: Velence vagy Róma palotái között vissza fogok vágyódni azok után, kiktől most oly szomorúan búcsút veszek.

Ezzel a szabó Katalin kiterjesztett kezét ajkaihoz szorítá, s még egyszer szerencsés utat kívánt, midőn előbbi társai most sebesen elnyargaltak.

- Hej! miért szabó ez az ember?! - sóhajtá Katalin halkán.

Ollósi egy ideig hallgatva állott előbbi helyén. Mély gondolatokba merülten nézett a távozók után. Midőn a lódobogás a távolban elhangzott, föleszmélve ábrándjaiból, körültekintett.

- Mit tegyek most?... A haza eltaszít magától. Olaszország a művészet hazája, ott szebb napok várnak reám. A művészt számkivethetik, de mikor egy hazát veszített, előtte az egész világ nyitva áll. - S e fellengző gondolatokkal Ollósi egyenesen délnyugot felé irányzá lépteit.

Olaszország a művészet hazája. De ha Torontál vármegyében a Maros partján áll, s lábain kívül utazásra semmi eszközzel nem bír az ember: a legnagyobb művész aggodalmait sem nyugtathatja meg a közbecsülés, melyre a szép Itáliában számolhatna. Érzé ezt Ollósi is; s miután elmúlt az első fölgerjedés, mellyel új helyzetébe lépett: magányos utasunk, a reá váró nehézségekre gondolva, mélyen felsóhajtott. - Ha legalább a kisasszonyok velem jönnének Olaszországba - így folytak gondolatai -, ki tudja, mi történik? Bebek Katalin nem éppen fiatal, de bájos teremtés mindamellet; s ha Orbán, ki, mint az egész világ tudja, csak jobbágyfiú, szemeit Telegdi Frusinához emelheti: miért ne remélhetnék én is? Katalin kisasszony nem közönyös irántam; s ha művészetem ellen nem léteznének bizonyos előítéletek, ki tudja?... de az előítéletek léteznek; a világ nem látja át, hogy miután a közönséges szabó minden lovász-, vadász- s pincérnél magasabban áll: az udvar főszabójának a főlovász-, fővadásznál s pincemesternél szintén magasabban vagy velük legalább egy arányban kellene állni; s bármennyire bírjam hajlandóságát, itt e hazában Bebek kisasszony kezére nem számolhatok. De ha velem Olaszországba jön, s egy városban telepedtünk volna le, hol h'Ollósit nem ismerik s nem ismerik Bebek kisasszonyt, és... Az utas rövid ideig fényes álmainak engedé át magát. - Mindennek most vége van! - sóhajtott végre szomorúan - csak legalább lovamat ne vitték volna el! - S amint a szokatlan járástól mindinkább fáradtan érzé magát, mindég szomorúbb gondolatokba merülve folytatá Ollósi útját egy falu felé, melynek tornyát, miután szürkülni kezdé, a rónán messzünnen észreuvé. Éppen a nap első sugárai terültek el a láthatáron, midőn e falut elérte, s meggyőződött, hogy abban még laknak.

Az ország ezen részében a lázadás mindedig aránylag kevésbé terjedett el. A temesi gróf s csanádi püspök, kik seregeikkel a Tisza s Maros között ide s tova vonultak, félelemben tarták az egész vidéket; s habár egyes jobbágyok, elhagyva lakhelyeiket, a Tiszán átmentek, s a bácsi csoportokkal egyesültek, s habár a parasztügy az egész népesség között meleg rokonszenvre számolhatott: ritkán volt eset, hogy e vidéken egész faluk egyszerre távoztak volna lakhelyeikről, mint az az ország más részeiben történt. - Várjuk meg a dolgok kifejlődését - így sutogott egymás között a parasztság -, eljön a mi szabadulásunk órája is. - S a jobbágyok házaikban maradtak, s látszólag gazdaságukkal foglalkozva, titkon készültek a harcra. Ezt tették az óbesenyiek is; s Ollósi, midőn a széles utcán a templom felé ballagott, némi örömmel, de még több aggodalommal vevé észre az élénk mozgalmat, mely az egész falut eltölté, s őt egyrésztől ugyanazon reménnyel kecsegteté, hogy pénzért s jó szavakért reggelire, s hogy útját folytathassa, még valami gebére is számot tarthat; de másrészt, ha észrevétnék, hogy álruhában jár, még életét is veszélybe hozhatja. - A magasabb állású egyén, Ollósi felfogása szerint, minden mozdulatában elárulja magát; ő maga koldusruhában is megismerné a valódi nemesembert - s nem lesz-e senki Óbesenyőn, ki hasonló emberismerettel bírna, s magát parasztruhája által elámíttatni nem engedi? - így gondolkodott magában, s szívét nehéz aggodás tölté el. - De meg kell próbálni szerencsém - bátorítá magát -, talán nem ismernek meg; s ha e durva ruházat alatt mégis észrevennék, hogy valami jobbra születtem, Bakács nagypecsétű levele ki fog segíteni a bajból. - S e gondolat által némileg megnyugtatta, anélkül, hogy bárki által akadályoztatott, vagy jöttével legkisebb figyelmet gerjesztett volna, utasunk a templom áellenében álló korcsma felé vevé útját.

Itt mindent a legnagyobb fölgerjedésben talált. - A korcsmához vezető utcákon számos falusiak siettek e gyűlpont felé; a csapszék ajtaja előtt egész népcsoport tolongott; s ha az arcoknak komoly kifejezése elkerülte volna is Ollósi figyelmét, mihelyt nem kis küzdéssel a csapszék ajtaján bejutott, észreveheté, hogy e sokaság nem mulatni gyűlt össze e helyen.

A tágas, de alacsony terem tömve vala emberekkel; a nyitott ablakoknál asszonyok állottak, s gyermekek kapaszkodtak fel, kik, a férfiak közé vegyülni elég bátrak nem lévén, innen nézték a benn történeteket. Az egész gyülekezet hallgatott, s mindenkinek figyelme, úgy látszott, a szoba egyik szegletére vala függesztve, hol több tanácsbeli s öregebb paraszt az asztalnál ülve, látszó érdekléssel követé egy melljük leült fiatalember előadását, ki, mint a vörös keresztből gubáján látni lehetett, a keresztesekhez tartozott, s mint Ollósi azonnal észrevév, éppen a csanádi csata történeteit beszélte el hallgatóinak.

Ollósi, minden erejét megfeszítve, előre tolakodott, s az asztal közelében foglalt helyet. A tömeg figyelme annyira el vala foglalva a fiatal keresztes előadása által, hogy a jövevény tolakodása nem is vétetett észre, s nem jutott senkinek eszébe, hogy közéjük idegen jött.

- Hát az urak Csanád előtt, amint mondod, tökéletesen megverettek? - szólt egy csontos paraszt, kit valamivel jobb ruhájából s a figyelemből, mellyel a többiek iránta viseltettek, Ollósi a falu bírójának ismert. - Nem mondtam-e már tegnap, gyermekeim, midőn ott Csanád táján éjjel az ég megvörösödött, s ti többiek, összezsapva kezeiteket, jajgatva futottatok ide s tova, hogy a város, hol életünket eladjuk, lángban áll? - nem mondtam-e akkor, hogy ez győzelmet jelent, míg ti csak úgy bámultatok: honnan tudhatom ezt?

- Mondta, bíró uram, mondta - mormogtak sokan.

Az előbbi meglegedett arccal néze körül bámulói során, azután ismét a kereszteshez fordult. - S kend azt mondja, hogy Báthori István és sok más úr is ott veszett?

- Báthori István és sok más, fényes páncélba öltözött úr, kiknek dolmánya egész Besenyő minden házainál többet ér - válaszolt a kérdező -, nem is menekült meg senki közülök, csak a püspök, ki Ravasdi- és Dóczival a várba vonult, és Telegdi, kit dicső vezérünk elevenen kerített kezébe. Ennek is, úgy hiszem, jobb volna, ha a többiekkel halva feküdnek a Maros partján, mint hogy a büntetés elérje, mely reá vár.

- Úgy kell neki - mondá egy halvány férfiú, kinek arcai majdnem ijesztő mosolyra vonultak, midőn szólott -, ki parancsolta neki, hogy a keresztes had kihirdetését ellenezze? Csak kínozzák, gyötrjék jó sokáig. Ily nagy úr megérdemli a fáradságot; magam is elmegyek Csanádra, hogy jelen legyek.

- Telegdi nem a legrosszabbak közül való - szólt egyike az asztalnál ülőknek, az előbbi szavakra csóválva ősz fejét.

- Nem a rosszabbak közül való?! - kiáltott az előbbi mérgesen az asztalba döfve a kezében tartott bicskát.

- Nem biz a! Sok szegény embert tudok, ki nélküle rég elveszett volna ínségében. Aztán még én azért nem mondom, hogy szabadon bocsássák - tévé hozzá sóhajtván, midőn észrevév az indulatot, melyet engesztelő szavai többekben előidéztek -, csak azt mondom, hogy kár volna neki más mértékkel mérni, mint ő mért másoknak. Telegdi István soha senkit nem kínoztatott.

- És én azt mondom, apjok - szólt itt valaki az asztalhoz közel állók közül -, kár volna méregetéssel időnket tölteni. Kérdezte-e a nemesség: jó vagy rossz emberrel van-e dolga? Nem biz a! paraszt, s ez elég; üsd, nyúzd, kergesd; ha becsületes és jó keresztyén, majd megjutalmazhatja Isten a másvilágon. Így cselekedjünk mi is. Amit parasztgubán elkövettek, visszaadjuk aranyos mentéiknek, bárkit találunk bennök.

- Jól beszél! - kiálta néhány hang.

- S én azt mondom - szólt ismét a halvány férfiú -, nem kínozzhatjuk őket eléggé. A püspöknek dézsmaledője minap azt mondta valakinek: bár valamennyi parasztnak egy feje volna, hogy mind egyszerre lecsaphatná. S én azt mondom: bár minden nemesembernek tíz feje lenne, hogy tízszer csaphatnám le fejét. Ó, miért nem lehettem jelen az ütközetnél! - szólt, az asztalból kirántott kését görcsösen markába szorítva.

- Sokat is vesztett kend - mondá a keresztes büszkén -, sohasem látott nagyszerűbb, szebb csatát az ország. Hatalmasan vonultunk Csanád felé. Szegedtől idáig majdnem mindig a Maros partjain. Elöl Lőrinc vezérlete alatt, néhány száz lovas. Utána maga Dózsa s a többi vezérek, közel harmincezer fegyveressel; hátul asszonyok, gyermekek s kocsikon egyéb poggyásunk, mind oly rendben s hadi tartással, mintha Hunyadi járna ott seregeivel. Mert György kemény vezér, s a rendbontókat halállal szokta büntetni.

- Halállal? - szólt néhány a hallgatók között bámulva - hisz keményebben az urak sem bántak velünk.

- Mikor közel értünk Csanádhoz - folytatá az előbbi -, egyszerre Lőrinc seregével visszatér, s tudunkra adja, hogy a város előtt az ellenség készen vár reánk. Megállunk. Dózsa néhány rendelést tesz. Lőrinc áldást mond az egész seregére, s előrenyomulunk Isten nevében. Az urak nyugodtan várják jöttünket. Sisakjaikon büszke kócsagos bokréta ingadoznak, mint a mező kalászhajai, ha az aratás közelít; s a legbátrabb kaszásnak feldobogott szíve, midőn a nehéz napi munkát látá maga előtt. Soknak eszébe jutott: nem fog-e fáradtan ledőlni a rendek között, mielőtt napszámát bevége s aratórészét kikaphatja? De itt nem volt sok idő a gondolkozásra. Mihelyt első csapataink a síkon megjelentek, megdördültek az ágyúk. Ellenségeinket roppant füstgolyó takarta el; közülünk egész sorok dőltek egyszerre, s egy percre elrémülve vonultunk vissza.

- Borzasztó! - szólt ismét néhány hang - csak az ágyúkat ne találták volna fel az urak.

- De vezéreink nem csüggedtek el - folytatá az előbbi lelkesedéssel - Ez a vitézségtek? - ordított Dózsa. - Így akarjátok kivívni szabadságotokat? - kiálta Lőrinc - s seregeink a vezérek után ismét az ellenség ellen fordultak. S újra megdördültek az ágyúk, újra ledőltek pajtásaink; de mi előrehaladtunk, vadon ordítva jelszavunkat: Krisztusért és a szabadságért!... Közöttünk többen s többen hanyatlanak el véresen; de mi nem engedünk, s mindig sebesebben nyomulunk ellenségeink ellen. A füst, mint egy nehéz köd terült el körülöttünk. Magát a várost nem lehet látni. Ekkor egyszerre, mintha a sötét felhőt villám hasítja szét, ellenünk rohan Báthori vasasaival. Keményen, mint a jégeső, hullnak buzogánycsapásaik fejünkre, s ismét hátrálnunk kell. Sokat, elleneink közül, elérték kaszáink; s a vasszőges cséplő szaporán kocogott a vaspáncélaikon; de gyalog nem állhattunk ellent a lovasoknak, s mivel az est közelgett, Dózsa maga visszavonulásra fűtatott. - Az erdőhöz vonultunk. A nemesség nem követett eddig, s szinte visszatért előbbi helyére, s így töltöttük az éjszakát. - Mintegy hárommannyira, mint innen a falu vége, lehattunk egymástól. Átellenünkben láttuk az ellentábor tüzeit, vártáik szava érthetően áthangzott táborunkba.

- Bámulom, hogy ez éjszaka sokan el nem szöktek közületek - mondá a harangozó, ki a falu előkelőbbjei között szinte az asztalnál helyet foglalt, s a csata leírására elborzadva, e szavakban mintegy akaratlanul belső gondolatait mondá ki. - A vezéreknek nagyon kellett vigyázniuk.

- Nem volt rá szükség, harangozó! - mondá az előbbi megvetéssel - ha nagy harangodat egyszer megindítottad, tartsd fel, ha bírod. Kötélhez fogódzhatsz, de fölránt magával; s ilyen a sereg, miután első csapásait tette, nincs nyugta többé. A kiontott vér égbe kiált, úgy mondják, de még inkább az azon testvérvérhez, mely az élők szívében forr: s mi alig vártuk a hajnalt,



hol elesett bajtársainkért bosszút állhatánk. - S újra kezdődött a csata. Újra dörögtek az ágyúk, csattogtak a kardok s buzogányok; új sorokat terítettünk le kaszáinkkal; de mind hasztalan! az urak győztek; seregeink rendetlenül futottak az erdő felé s utánunk Báthori lovasai s a temesi gróf maga, rohanva, mint a forgószél, ha szétszagattott fellegeket kerget maga előtt.

A hallgatók szemei feszült figyelemmel függöttek a szólón: körös-körül halotti csend vala, midőn ez, előadásának legérdekesebb pontjára érve, lángoló arccal felugorva, lelkesedésében ekként folytatá: - De itt egyszerre minden megváltozott. Elvesztettük a csatát, azt gondolták elleneink, azt hívé sok közülünk is, s futottunk, amint mondám, vad rendetlenségben az erdő felé, hol a fák között Báthori lovasai nem követhettek oly sebesen. Lovas és gyalogos, barát és ellenség, főúr és paraszt egymás közé vegyülve. Egy feloldhatlan embergombolyag, melynek minden lépéssel egy-egy szálát szakítá el a halál. De alig értünk a fák közé, egy csapással minden változott. Mint mikor az erdőt vész ragadta meg, mélyében vad zúgás hallatszik, a törzsökök ingadozni kezdenek, s mindenfelől recsegve letört ágak hullanak: úgy vala itt. Krisztus és szabadságunk! hangzott az erdő mélyéből. A fák mögül vezérünk által ide rejtett seregeink rohantak elő: az ágakról nyílzápor hullott elleneinkre, s mintha előttük mennykő ütne le: közülük a legbátrabbak is egyszerre megállanak. Mi új bátorságra ébredve, megfordulunk, s rajta a nemesek ellen. Előttünk György vezér sötét páncélban, vele Lőrinc, Imre, Gergely s a mármarosai nemesség s a kaszások, vele valamennyien, kik szégyellve gyávaságunkat, most kettős dühösséggel rohanunk az ellenségnek. Krisztus és szabadságunk! így kiáltunk, s kaszáink csapása alatt a nemesség virága rendre dől, a cséplő vígan kopog az ércpajzsokon. Úrimunkát tevének, s nem vala szükség, hogy valaki szorgalomra intsen. De még a győzelem mindég bizonytalan volt. Ellenségeinknek, mihelyt veszélyüket észrehevék, a püspök seregei jöttek segítségökre, s ide s tova ingadoztak az ellenséges hadak, mint két bika, keresztbe téve szarvait, ide s tova tolakodik, és senki sem tudja, melyik fogja a másikat földre teríteni. Főképp Báthori István tevé bizonytalanná győzelmünket. Hej, ha őt láthattátok volna!

- Erősen küszködött, nemde? - kérdék néhányan, s a remegő, félig elfojtott hangban észrevehető volt az érdek, mellyel a keresztes előadását követték.

- Mint az oroszlán - folytatá amaz, még inkább lelkesedve -, így a kard csak magyar kezében foroghat. Nincs miért szeressem Báthorit, de ha száz esztendeig élek, sem fogom elfelejteni képét. Tisztán ragyogott a nap a tér fölött, de mintha legszebb sugárait csak éppen Báthorira öntötte volna, az aranyozott páncél, a fényes sisak, a kard, melyet kezében forgatott, rajta s körülötte minden ragyogott, a szem elkábult, ha reánézett. Mintha Gábor arkangyalt látnók, midőn Lucifert a mennyországból kikergeti. A legbátrabbak is visszavonultak villogó fegyvere előtt. Ekkor Dózsa sötét fegyverében, magasan fölemelve csillagbuzogányát, száguldott elő, s a fényes csapat, mely Báthorit környezé, mint a napvilág, mikor éj közelg, visszavonult hatalmas csillaga előtt. Csak Báthori nem. Györgyünk föllefte párját; s kik közel valánk, egy időre felhagyva a küzdéssel, néma figyelemmel függesztettük szemeinket a küzdőkre, mintha a nép s nemesség őrangyalai vívnának meg egymással, s mindenki tudná, hogy a csata kimenetele ez egy párviadaltól függ. - S úgy lőn. - Mihelyt Báthori, Dózsa buzogánya által mellén találva, lováról hanyatlani kezdett: társai egyszerre segítségére rohantak, s vezérünket hátrálni kényszerítették; de bátorságuk meg vala törve. Magokkal ragadva a sebesült Báthorit, vad rendetlenségben futottak szerteszét a mezőn, hol sokakat utolért bosszuló fegyverünk; mások a Maros habjaiban találták halálukat; s mi győzelmünk ünnepére Csanádot gyújtottuk fel, hogy vörös lángjai az Alföldön a szabadság hajnalát hirdessék.<sup>118</sup>

Lehetetlen volna leírni a hatást, melyet ezen előadás a hallgatókra tett. Ha még most is katonanemzetnek neveztetünk: e történet korában a magyar csakugyan az volt még. A közönséges hadviselés nemességünket illeté, de a törököktől szüntelen fenyegető veszély s az

egyes nemesek közt létező viszongások, melyeknél minden földesúr parasztjait használá, nem engedék, hogy a katonai szellem népünk bármely osztálya között kivesszen. A magyar paraszt, csak ha ekével kellett a mezőn megjelennie, vádoltathatott tunyasággal; ha fegyveres megjelenése kívántatott, nem volt nála serényebb. Ma német, holnap török ellen - ez volt a váltógazdaság, melyet földművelőink századokon át legszívesebben üztek. S csaták emléke volt majdnem az egyetlen tárgy, mellyel a parasztkunyhóban, mint úri termekben, a hosszú téli esték unalma elűzetett. A jelen esetben azon érdeket, melyet a csatának leírása már magában gerjesztett volna, még annak szükséges következményei növelték, s visszatartott lélegzettel állott ott a tömeg, s hosszabb idő kellett, mielőtt az általános érzelem szavakban kitört.

- Legyen áldott az úrnak szent neve - szólt végre az öreg paraszt, kezeit az égre emelve -, segítségére jött a gyöngének, s megszegyeníté a hatalmasokat.

- S legyenek áldva a dicső bajnokok, kik véreket szent ügyünknek szentelék - szólt egy másik; s az általános öröm mindég hangosabb szavakban tört ki -, a parasztok megölelték egymást, magasztalták Dózsát s a többieket, kik e csatában részt vettek; bort hozattak, hogy e boldog nap áldomását megüljék: s míg bent a csapszékben mindenki a legnagyobb örömnél engedé át magát: addig egyesek kisiettek, s a be nem fért s a korcsma előtt összegyűlt népnek elmondták a víg újságokat.

- Csak az a jó, hogy Báthori István is odaveszett - mondá, miután az asztal körül a nyugalom kissé helyreállott, az öreg bíró -, vitéz ember, azt nem tagadom, hisz a Báthoriak mind azok; ütközetben szép is lehet ránézni, főképp, ha a nap aranyos páncélára süt; de nem barátja a szegény embernek. Mozdulni sem mertünk, míg itt járt; most legalább mi is fegyvert foghatunk.

- Báthori István most is él - mondá itt egyszerre Ollósi, ki, mint minden hiú ember, alkalmat látván, hol a közfigyelmet magára vonhatá, arról, hogy az veszélyekkel jár, egészen megfeledkezett.

- Kicsoda ez az ember? - kérdé egyszerre több hang; s Ollósi, midőn látta a kifejezést, mellyel rá egyszerre annyi szem fordult, már sajnálni kezdte vigyázatlanságát, de a hatás, melyet szavaival előidézett, nem vala többé megsemmisíthető; s azért, amennyire belső fölgerjedése engedte, nyugodtan azt felelé a kérdésre: hogy ő dunamelléki paraszt, ki, miután a keresztetek pesti táborá Bornemisza s Tomori által szétveretett, az urak bosszúállásától félve megszökött.

- Szegény ember! - mondák néhányan sajnálkozva. - Hej! hány becsületes ember járhatott így. De a nagyobb rész, úgy látszott, kevés hitelt tulajdonított szavainak, vagy legalább egészen más érzelmekkel tekinté a jövevényt.

- Igen, dunamelléki paraszt - szólt a bíró komolyan -, talán egy azok közül, kik Bornemisza felszólítására a keresztet elárulták. Pedig alkalmasint úgy lesz: látom, se füledet, se orrodát nem vágták le; s pedig a nemesség nem kímélt meg senkit híveink közül.<sup>119</sup>

Ritka az alkalom, midőn valaki azt kívánja, hogy legalább egyik füléből egy darabka hiányozzék; a jelen alkalommal azonban Ollósi nem adta volna sokért, ha jó érzelmeinek e tanúságával állhatna elő, miután a védelmére felhozottak, hogy a csatában s általán véve az egész keresztességben részt nem vett, inkább nehezíték helyzetét.

- Nem vett kend részt a keresztességben? - szólt a bíró, kinek kifejezése még komorabbá változott - és miért nem? Mert az urakkal tart, nemde? Ó, ezek a dunaiak! mikor fog szívök oly melegen dobogni a haza mellett, mint nálunk a Tiszánál!... S a Duna melyik vidékéről jött kend?

- Érdről - válaszolt Ollósi, kinek jelen zavarában más falu nem jutott eszébe.

- És kend azt mondja, hogy Báthori István el nem vezett a csatában? - kérde a keresztes keserűen - s azt nekem meri kend mondani?

Ollósi némely változásokkal elbeszélé, mi módon fosztatott meg lovától; azon kéréssel fejezve be előadását, hogy utazásának folytatására más gebével láttassék el. - Becsületesen meg fogom fizetni, sőt ha kell, értéke fölött is, csak hogy tovább mehessek.

Ez utolsó ajánlat által Ollósi nagyon kilépett szerepéből.

A keresztes gúnyosan megjegyzé, hogy a Dunánál a parasztnak sok pénzök lehet, ha lovat vásárolva, árán túl is fizetni készek. - A bíró, összevonva homlokát, kérde: ugyan miért siet annyira, miután, ha csak az urak bosszúállásától fél, itt Besenyőn teljes biztonságban érezheti magát?

Ollósi, mindég inkább elzavarodva, mentségeket rebegett; a keresztes megvető tekintetet vetett reá. - Tehát Báthori István nem vezett el az ütközetben? Ki tudja, talán mások is megmenekültek, kik most áruhában keresik biztonságukat. Ugyan olvassa el csak kend a levelet, melyet vezérünköt hoztam - tevé hozzá, a bíróhoz fordulva -, talán azonnal hírt vihetek vissza: mi módon teljesíté Besenyő helysége a keresztesek parancsait.

- Kendnek igazsága van - mondá a bíró, midőn kezébe vevé a levelet, mely eddig, míg a csatáról nyert hírek mindenkinek figyelmét kizárólag elfoglalták, olvasatlanul feküdt az asztalon. Olvassuk a fővezér rendeleteit.

Hosszabb csend támadt, miközben a bíró szemeit a nyílt levélre függesztve, nagy méltósággal tekinté a sötét vonásokat, melyekben Dózsa akaratát a besenyőiekkel tudatta. De azon korban, midőn az írás és olvasás még annyira nem vala elterjedve, hogy az ország legfőbb hivatalnokai csak keresztvonásokkal írták alá a legfontosabb okleveleket,<sup>120</sup> nem csudálhatni, ha a besenyői bíró hosszabb megfontolás után végre a felolvasás nehéz tisztét a harangozóra bízta, s ez is, noha a tudományoknak e faluban egyedüli képviselője, nem kevés akadozás és nehézségek után felelhetett meg e bizodalomnak.

A levélnek tartalma ez vala:

- Mi György, serény vitéz s a szent keresztes hadnak feje s fővezére, csak a magyar királynak alattvalója s nem az uraké, Besenyő helysége jámbor lakóinak üdvözlétünket. - Kétségen kívül eddig értesetekre jutott, hogy az ellenünk s az összes keresztes had ellen fellázadt nemesség általunk Csanád városa határán nagy csatában megveretett, s kik szent gyülekezetünket üldözni s megakadályozni akarták, ekként fegyvereink által semmivé tettek. Minthogy pedig a lázadóknak egy része, egyedüli biztonságát futásban keresve, méltó büntetését elkerülte, s minthogy ezeknek nagyobb része a Maroson átszaladva, azon vidéken keresé menekülését, hol a ti helységték is áll: egyházi exkommunikáció s örök kárhozat, úgyszintén mindennemű jószágaitok s fejetek vesztésének fenyegetése mellett nektek, besenyői bírák s mindennemű lakosoknak szoroson meghagyjuk s illetőleg parancsoljuk, hogy ha e megszökött lázadóknak valamelyike akár fegyveresen, akár áruhában vagy más valamely alakban köztetek megjelenék, azt azonnal letartóztatni, s őt érdeme szerint, mint az anyaszentegyház s az ország nyilvános ellenségét, megbüntetni el ne mulasszátok. Ha e parancsunkat teljesíteni fogjátok, jól teenditek; ha nem: felakasztunk s felakasztatunk házaitok küszöbéhez, és nyársra fogunk szúrítani, s vagyontokat elpusztítva s feldúlva házaitokat, a nőket s gyermekeket meg fogjuk öletni. - Ez magas parancsolatunk. Csanádi táborunkban.<sup>121</sup>

E parancs, melyet a harangozó nem kis akadozás s egyes szókötések ismétlése után végre elolvasott, az egész gyülekezetre rendkívüli hatást tön. A bíró még több méltósággal, mint annak előtte, tekintett maga körül; arcán ijedtség vala észrevehető, melyet a levél végén

előadott fenyegetések okoztak. Legnagyobb benyomást tett e felolvasás Ollósira, ki körültekintve a tömegben, mely közül szabadulnia többé nem lehetett, csaknem halálos ítéletét gondolá hallani a szörnyű szavakban.

- Mondja kend György őfelségének, mert hisz most alkalmasint úgy címezik őt - mondá a bíró méltósággal -, hogy parancsait örömmel fogjuk teljesíteni, s hogyha a lázadók valamelyike helységünkbe tévedne, az másképp, mint felakasztva vagy felnyársalva, innen el nem megy. - A bírónak e szavai annyi benső meglepődéssel mondattak, hogy mindenki láthatá, hogy az érdemes tisztviselő alig várja az alkalmat, midőn ez ígéretet teljesíthesse.

- No és kend, paraszt uram - szólt most, mivel híreinek ellenmondott, látszólagos ellenséges indulattal fordulva Ollósihoz a keresztes. - Hogy tetszik vezérünk parancsolata? Nem tudunk-e mi, keresztesek, mióta az ország kormánya kezünkbe jutott, szint' oly jól és érthetően írni, mint a királyi tanács?

- Ó, igen érthetően, igen szépen; úgy tartom, nem is lehetne jobban írni - válaszolt Ollósi, minden erővel mosolyra készítve magát.

- De hát miért remeg kend annyira? - kérdé gúnyolva az előbbi - annyira tetszik a levél, hogy örömeiben hideglelést kapott: vagy talán sokkal hidegebbnek tapasztalja az időjárást itt a Tiszánál?

- Hisz én nem remegek - válaszolt gyengén a szabó, borzadva, midőn észrevevé, hogy hangja csakugyan reszket.

- S hát ezzel mit csinálunk? - kérdé a keresztes a bíróhoz fordulva, midőn Ollósira mutatott.

- Ezt majd felakasztjuk - felelt a kérdezett leírhatlan egykedvűséggel -, nem ismeri senki; az ember nem tudhatja, nem tartozik-e a lázadók közé?

- Legjobb is lesz - válaszolt a keresztes -, György vezér meg szokta tartani ígéreteit; és ha a szerencsétlen csakugyan a fellázadott nemesek közé tartoznék, s a besenyőiek által szabadon bocsáttatott volna: sajnálnám e helységet.

Ez emlékeztetés nem kissé mérsékelé a sajnálkozást, mely némelyekben Ollósi iránt mutatkozni kezdett; sőt az asztalnál ülő halvány férfi indítványba hozá: nem lenne-e jobb, ha a gonosztevő nyársra vonatnék?

Ollósi az első pillanatban annyira meg vala ütődve a rövid eljárás által, annyira elborzadt, hogy nem talált szavakat. Némán, remegve állott a tömeg között, s e rémülés csak vétke új bizonyítványául szolgált.

- Nem látjátok-e, hogy igazságom van? - kiálta a keresztes diadalmasan - ki látta, hogy paraszt valaha ennyire megijedt a haláltól? így csak az urak remegnek.

- S ruhája is. Nézzétek csak ruháját - szólt egy másik -, nem neki szabták.

- Nem nekem szabták?! - kiálta Ollósi most, felindulva - nem nekem szabták?!

- Valakitől kölcsönvette, vagy a csatamezőn egy halottat vetkeztetett le - szólt az előbbi -, hisz alig fér bele, oly feszes. Nézzétek csak!

És a parasztok tolongani kezdtek a szerencsétlen körül; mindenik látni akarta őt. Ruhái föltépettek. - Nézzétek csak - szólt az egyik -, mily úrias inget visel.

- És mennyi pénze van - kiálta egy másik, midőn egy zacskó aranyat dobott az asztalra, mit Ollósi ködmönében tartott. - Kötözzétek meg! - lármáztak többen. - Úr, úr! fel kell akasztani - harsogott végre a tömeg.

Ollósi, ide s tova taszigálva, alig védelmezhetette magát megtámadói ellen, s a lárma szavait érthetetlenekké tévé; de éppen a veszélynek nagysága némiként visszaadta lélekéberségét. Kirántá Bakács útlevelét, melyet mellénye alatt viselt, s végső erőlködéssel ismét az asztalhoz közelítve, odanyújtá azt a bírónak.

- Olvassák kendtek! - kiálta erejének végső megfeszítésével - s ha egy hajszálat bántják, Bakács Tamásnak fognak érte felelni.

E szavak, melyek a körülállók által értettek, némiként helyreállították a csendet. A közfigyelem egészen a bíróra fordult, ki az odanyújtott írást előbb látszó zavarral forgatá kezei között, később azt ismét a harangozónak adta át; s míg ez izzadva a deák oklevél olvasásához fogott, kérdő tekintettel függött ajkain:

- Nos Thomas tit. S. Martini in montibus - sillabizált a harangozó. S R. E. Presbiter Cardinalis.

- Ott áll, hogy Cardinalis? - kérde a bíró, arcának gondolkozó kifejezést adva - mert ha ott áll, akkor csakugyan tőle van, nincs több kardinális, mint ő.

- Cardinalis - sillabizált a másik tovább - et Archi-episcopus Strigoniensis, et Patriarcha Constantinopolitanus...

- A pecsét is Bakácsé - suttogá a keresztes a bíró fülébe -, láttam a leveleket, melyeket a bíbornok vezérünknek küldött, s azokon ugyane pecsét függ.

- Így csak nem akaszthatjuk fel? - kérde ez halkan.

- Ments meg Isten! - suttogott az előbbi. - Bakács emberét nem szabad bántani.

- Hallja-e kigyelmed - mondá végre torkát köszörülve a bíró, ki belsőképp nem kissé sajnálá, hogy első ítéletének véghez nem kelle vitetni -, itt egészen más körülmények adták elő magukat; a levélből, melyet kezünkbe adott, látjuk, kivel van dolgunk, és remélem, kigyelmed nem fogja gondolni, hogy bántani akartuk... és őeminenciájának...

- Meg fogok őeminenciájának mindent mondani - vágott szavába Ollósi, ki palladiumának hatását tapasztalva, diadalmas örömmel tekintett körül, s a tisztelet élvezetében, melyben most a tömeg előtt állni kezdett, csaknem megfedkezett kiállott veszélyeiről. - Hol tanulták kendtek ezen emberséget, hogy ha idegen véletlenül átkozott falujokba vetődik, azt azonnal felakasztják, s csak amúgy minden teketória nélkül egy jöttment ember tanácsára, mielőtt csak kérdeznék: nincs-e oly emberrel dolguk, kinek talán maga György s valamennyi vezérek köszönhetik, hogy mentéjükön most keresztek viselnek?

Ha Dózsa szigorú parancsa által Bakács birtokának s nevének tiszteletét seregeinek kötelességül nem teszi, s ezen akaratának komolyságát már több esetben, hol az érsek jószágain zsarolások követték el, a vétkesek szigorú megbüntetése által be nem bizonyítja: Ollósi kifakadásai a szabóra nézve veszélyesek lehettek volna; amint a dolgok álltak, miután úti levelét előmutatván, senki a bíbornokkal összeköttetése iránt többé nem kételkedett: e merészség csak tekintélyét növelé, s a hiú férfiú rég nem érzé magát meglegedettebbnek, mint midőn, körülállva Besenyő majdnem minden lakói által, szabadon korholható az egész közönséget, s válaszul azon hízelgő mentséget hallá felhozatni, miként az egész tévedés csak onnan származott, mert külsejét tekintve, senki sem tarthatá őt parasztnak.

- Nem is vagyok paraszt - mondá Ollósi meglegedéssel -, noha mindég a nép leghőbb barátai közé számíttattam, s ezen hajlandóságomért hallatlan üldözéseknek tettem ki magamat. - S a szabó körülményesen elkezdé beszélni a főbb nemesség ellenségeskedéseit; a veszélyeket, melyekben szabadsága, sőt talán élete forgott; befolyását Bakács udvaránál; római utazását,

szóval mindent, mi által tekintélyét falusi hallgatói előtt még inkább növelheté, hiú emberek közönséges bőbeszédűségével, roppant kört képezve előadásában, hogy a középpont, mely gyanánt magát felállítá, annál fontosabbnak látszassák. S vajha jobban értette volna Ollósi azon mindenkinek, ki tömegekkel érintkezésbe jó, legszükségesebb mesterségét, ti. idején visszavonulni! - de ő oly meglegedettnek érzé magát felsőbbbsége érzetében; annyi gyönyörrel élvezé a rég nélkülözött bámulást, hogy a bíró átellenében helyet foglalva, beszéd között minden őt fenyegető veszélyről megfeledkezett, s elmulasztá a pillanatot, melyben a bírótól kezdve az utolsóig, Besenyő minden lakosai megtiszteltetve érezték volna magokat, ha tőlük lovaikat elfogadja. - Kedvező helyzetén egyszerre, egy nem várt körülmény által ismét nagy változás történt.

Míg Ollósi, a bíró s a falu idősebb lakosaitól körülvéve, érdekes előadásait folytatá, a csapszék megüresedett. A csatáról való hír s Dózsa levele, melyek a népet érdeklék, ismertettek; Bakács pecsétjének látása után arról is meggyőződött mindenki, hogy senki felakasztatni vagy nyársra vonatni nem fog, s a sokaság elszéledett. Egy rész közönséges napi munkájához látott, a többiek, előkeresve fegyvereiket s keresztek varratva ruháikra, hadra készültek, melynek követésétől most, miután a nemesség legyőzetett, senki által nem akadályoztathatnak többé.

Ekkor két idegen lépett a csapszékbe. Az egyik fiatal paraszthölgy, kinek szépsége az eddig Ollósira hallgatók figyelmét rögtön magára voná. A másik izmos férfi, korának javában, kit fegyverei s a vörös kereszt, melyet ködmönén viselt, keresztesnek mutattak, míg több helyen véres ruháiból látni lehetett, hogy az utolsó ütközetben ő is részt vett. - Ollósi, észrevéve a megindulást, melyet az idegeneknek jötte okozott, feléjük fordult, s midőn a paraszthölgyet meglátá, bámulva félbeszakítá beszédét. - E nemes arcot, melynek halványsága parasztasszonyok módjára a fejre kötött sötét kendő alatt még inkább feltűnt, Ollósi már látta életében, s mégis az egészben volt valami, mire vissza nem emlékezhetett. Soha arcot, melyen annyi szenvedély volna kifejezve, soha szemeket, melyekben annyi indulat lángolna, soha ennyi keserű fájdalom kifejezését női ajkakon még nem látott, s alig hitt szemeinek, midőn a hölgy társában Szaleresi legkedvesebb boltoslegényét, Andrást, megismerve, a jövevényt a szép Klárinak kellett tartania.

- Hol vannak társaid? - kérdé Klári, midőn Ollósit szintén megismeré, s lángoló tekintetét a bámulóra függeszté, míg a többiek néma csudálkozással követték a jelenetet, melynek most tanúi lettek.

Klári megjelenésének magyarázatára szükség történetünkben kissé visszamennünk.

Tudják olvasóim, mi módon jutott Klári, Posztómetsző házánál, vetélytársa tervének tudomásához. - Sietve visszatért Telegdi feldúlt kerti lakáához, s Andrást, ki rá a legnagyobb nyugtalanságban s azon hírrel várt, hogy Frusina hollétéről semmi tudomást nem szerezhetett, kérdezé: akar-e segéde s követője lenni vándorlásaiban? Midőn e hív ember könnytelt szemekkel ígérte, hogy Klárit elhagyni sohasem fogja, ez őt lovakért küldé. Majdnem reggel volt, mikorra ezek elhozattak, s a hölgy azonnal útnak indult. - Közel Érdhez Polgár cigányaival találkozott, kik a vajda parancsa szerint Buda felé vonultak, s tőlük hallá meg, hogy Orbánon kívül még Ollósi utazik az asszonyok társaságában; többet a cigányok nem tudtak; s Klári, nem gyanítva, hogy üldözöttjeinek utazási terve megváltozott, egyenesen Földvára sietett.

Már útközben nem kis nyugtalanságára szolgált, hogy oly utasokról minőknek ő a keresetteket leírja, senki mit sem tudott. Földvára érve, kételyei bizonyossággá váltak. - Frusina s követői másvalahol mentek át a Dunán, s Klárinak, ha őket tovább keresni akarta, vissza kellett fordulnia.

Azt tévé.

Ez első csalódás nemcsak nem gyengíté, sőt még élénkebbé tévé előbbi föltételét. - Úgy látszott, mintha e szerencsétlen, kit végzete mindentől megfoszta, mi az életet becsessé teheti, csak még ezen egy gondolat által csüggene a világon. - Hatalmamba kell őt kerítenem - mondá -, bármiként, bármennyi áldozat után; nincs nyugtom, míg őt kezemben nem tartom! Mit teszek vele? - válaszolt többször Andráshoz, ki őt borzadva további szándékairól kérdé - azt nem tudom; talán eltiprom lábaimmal, mint a férget, mely mérges fullánkjaival megszúrta; talán nem fogom bántani; de Pálról le kell mondania, szörnyű esküvéssel kell lekötnie magát, hogy neje nem lesz. Pál engem szeret; mi joga van másnak szerelméhez? ha nyomorulttá tesz, legalább érezze ő is egy részét fájdalmaimnak. - E gondolat mintegy rögeszmévé vált lelkében, s vad nyugtalanságban sietett tovább martaléka után, míg nyomát ismét feltalálta. És a nyom ismét elveszett s újra feltaláltatott, hogy újra eltűnjék. Klári minden utast megkérde, tudakozódott minden tanyánál, napokig egész erejének megfeszítésével követé az irányt, melyet a keresettek feltalálására valaki elébe jelölt; s midőn ismét csalódva látá magát, panasz helyett csak még megrögzöttebbé vált föltételében, mely őt rengeteg erdőkön s veszélyes ingoványon átvezeté, s melyet követett, mint vándor követi a lidércet, mert sötét láthatárán semmi egyebet nem talál, ami felé lépteit irányozhatná.

Így ért Klári, hetekig tartó tévelygés után, Csanád közelébe. Azon körülmény, hogy Telegdi a városban van, s a remény, hogy Frusinát is ott fogja találni, új erőt adott lelkének. Jelen volt a csatánál. Forróbb imával senki nem emelé kezeit Istenéhez, mint ő ez ütközet alatt; soha vadabb öröm emberi arcot el nem rútíta, mint mellyel ez egykor érzékeny hölgy a halottakkal takart csatamezőn körüljárt, s a haldokló ellenségektől s a halálra szánt hadifoglyoktól, kiket a keresztesek kezei között talált, kérdé: nem hallottak-e semmit Telegdi Frusináról? - Midőn Csanád ostromoltatott, ő jelen volt; gondatlan minden veszély, érzéketlen minden szenvedés iránt, csak azon egyre fordítva figyelmét, hogy keresett vetélytársa nyomára akadjon. - S midőn végre maga is meggyőződött, hogy Frusina Csanádra nem jött, újra útnak indult, hogy a gyűlöltet a Maroson túl keresse. A parasztok által üldözött nemesség egy része az országnak ezen nyugodtabb vidékén keresett biztosságot; Telegdinek itt jószágai voltak, s többeknek véleménye szerint Frusina hihetőleg ezeknek egyikére menekedett. - Fel fogom keresni - mondá indulatosan -, elrántom az oltár lépcsőitől, semmi sem menti meg őt karomtól. - S Andrásnak ott kellett hagyni Csanádot a diadal legszebb pillanatában, s továbbsietni asszonyával, kit szenvedélye sehol pihenni nem engedett.

S így értek Besenyőre. S ily érzelmekkel lépett a vendéglőbe, inkább, hogy fáradt társának kedvét töltse, mint mivel maga szükségesnek érzé a pihenést. Nem írhatni le a meglepetést, a vad örömet, mely keblén átzajongott, midőn egyszerre Ollósi szavát hallá, s Frusina útítársát álruhában megismeré. - Hol vannak útítársaid? hol van Frusina? mondd, mondd hamar! - kiáltott Klári, Ollósit karon ragadva.

Ollósira e találkozás egészen más benyomást tett. Nem ismeré ugyan Klári szándékait, s azért első pillanatban nem ijedt meg talán annyira, mint a veszély érdemlé; de Klári vigyázatlansága - minek e szenvedélyes kérdezősködést tulajdonítá - nem kis zavarba hozá az ildomos férfiút, s csak azt jegyzé meg, hogy általan véve nem tudja, miről szól.

- Hol vannak útitársaid, mondom? - sürgeté Klári még türelmetlenebbül - tudni akarom, tudnom kell.

- De kérem kendet - mondá Ollósi -, mit akar velem? én nem foghatom meg.

- Hol vannak útitársaid, szerencsétlen? - kiálta az előbbi még indulatosabban - felelj, ha kedves előtted az élet!

A lázas nyugtalanság, mely Klári minden mozdulatát jellemzé, oly rendkívülinek látszott, hogy a bámulást, melyet első fellépése okozott, hamar sajnálkozás cserélte fel. - Szegény, megörült - mondá egy az asztal mellett ülők közül -, s oly ifjú még - szólt egy másik. S Ollósi, éppen mivel Klárit ismeré, s magaviseletét másképp nem tudta magának megmagyarázni, szintén osztani kezdé e meggyőződést, s néhány megnyugtató szóval igyekezett a hölgy fölgerjedt indulatát lecsillapítani.

- Örültnek tartasz? - szólt, vad indulattal megragadva Ollósi kezét. - Ne tedd próbára türelmemet: én azzá válhatnék. Hol vannak útitársaid?

- Bizony nem tudom, kiről szól - mondá Ollósi nem kis zavarban. - Képzőtehetsége, úgy látszik...

- Nem tudod, kiről szólok? - kiálta Klári - világosabban kell hát szólanom. Hol van Telegdi Frusina s Bebek Katalin, kiket Budáról való elszökésükben te segítettél?

E szavak az egész gyülekezetet mozgásba hozták. Ha Ollósi több lélekéberséggel bír, s a vád ellenében nyugodt marad: Klári e szavai is talán örültségnek tulajdonítottak volna; de a zavar s ijedség, mely Ollósi magaviseletében feltűnt, mindenkit az ellenkezőről győze meg; s az egész gyülekezet vad indulattal támadá meg újra az annyira tisztelt vendéget.

- Mit? ő Telegdi István, a keresztes had legnagyobb ellenségének rokonait szöktette el Budáról? - kiáltott az egyik. - Az urakkal tart; egész magaviseletéből meglátszik, hogy nem a mi emberünk - szólt egy másik. - Kém, fel kell akasztani! - szóltak többen. - S Ollósi, egyik embertől a másikhoz fordulva, könyörgő tekintetet vetett az egész gyülekezetre, hol senki nem fogja párját, sőt mindenik a fennhangú modorra, melyen előbb szólt, emlékezve, közörmel nézé jelen zavarodását.

- Tudod-e már, kikről kérdezősködtem? - kérdé megvető mosollyal Klári - vagy örültnek tartasz talán most is?

- Kém - mondá a keresztes -, fel kell akasztani. Ez a dolgok sora táborunkban. Dózsa maga szorosán meghagyá: ha kémet találunk, fel kell akasztani.

- Előbb jó volna harapófogókkal vagy egy kis izzó vassal megkérdezni: hová mentek nemes útitársai - jegyzé meg az előbbi halványarcú férfiú oly hangon, melynél Ollósi haját borzadni érzé.

- Az sem árt - szólt helybenhagyó mosollyal a keresztes -, ugyebár húgom - tevé hozzá, Klárihoz fordulva -, te is szeretnéd tudni, hová mentek barátaid?

- A kémet fel kell akasztani - szólt itt a bíró -, azt magam is tudom; nem szorultam senki tanácsára. Jó vagy rossz szerével, azt is ki tudnám venni ez emberből, hol hagyta útitársait; csak ez átkozott írást ne hozta volna magával! - S a bíró, fejét vakarva, Bakács előtte fekvő úti levelére mutatott.

A bírónak ezen szavai mintegy varázshatással bírtak az egész közönségre. Maga a keresztes rosszkedvűen csak azt jegyzé meg: ki tudja, hol lopta a bíbornok levelét; de nem sürgeté többé előbbi tanácsát. Dózsa parancsa: hogy a bíbornok emberei s javai ne bántassanak, oly



határozott vala, hogy senki sem merészelt ellene cselekedni. S Ollósi ismét nyugodtabban érzé magát; azonban figyelmessé tétetve helyzetének veszélyességére, használni akará a kedvező pillanatot, s a bírót felszólítá, hogy útjának folytatására minél előbb lovat teremtsen elő.

A bíró nem kis zavarban forgolódott székén; majd Klárira s a körülötte állókra, majd az előtte fekvő irományokra vagy Ollósira függesztve szemeit, míg az utóbbi parancsát hangos szavakban még egyszer ismétlé, s Bakács haragjával fenyegetődött, ha útjának még tovább is akadályok gördítettének elébe.

Klári eleinte meglepetve látá a hatást, melyet e fenyegetések a hallgatókra tevének, midőn azonban a bíró egy mellette álló parasztot kérdezett: nem volna-e kész ezen érdemes úrnak, ki a bíbornok őeminenciája szolgálatában utazik, lovát eladni? Klári indulattal a bíróhoz fordult, s kérdé: elfelejtette-e, hogy ez az ember az uraknak s főképp Telegdinek cinkosa?

- Igen, lelkem - mondá a bíró, ismét fejét vakarva -, csak ez átkozott levél ne volna itt. Dózsa oly szigorú, és...

- Mily levél?! - kérdé Klári bámulva.

- Hát ez itt! - szólt a bíró, az úti levelet előmutatva - oly pecsétje van, mint a tenyerem, s a harangozó is azt mondja, hogy egyenesen a bíbornok őeminenciájától jön.

- Nem nagy csuda, ha Ollósi uram, mielőtt megszökött a bíbornoktól, valami írást lopott, hogy vele a nép hiszékenységet ámbítsa - mondá Klári türelmetlenül -, hisz házában lakott.

- Az éppen a baj, kedvesem! - sóhajtá a bíró - meglehet, hogy az íráshoz nem a maga rendén jutott, de miként tudhatjuk ezt? S ha csakugyan őeminenciája házában lakik, s talán valami barátja...

- Barátja?! - kiáltott András, ki az asztalhoz közel állva, a beszélgetésben eddig részt nem vett, most egyszerre felkacagva. - Szabója, igen, szabója! Nézzétek meg csak az ujjait; a szúrásokat is megláthatjátok rajta.

Ha ezen fölfedezésnek szomorú következései nem valának előreláthatók: végzetlenül nevetségesnek volna nevezhető a jelenet, amelynek most a besenyői csapszékben tanúi vagyunk. A bámulás, melyet a bírótól kezdve az utolsóig minden jelenlévőnek arcain észreveszünk, midőn az oly hatalmasnak vélt férfiú egyszerre valódi minőségében áll előttök; az általános kacagás, mely e meglepetést követi, a kacagók közt Ollósi, ki eleinte dühösen, s midőn haragja csak még nagyobb nevetést okoz, el nem ismert művészként, megvetéssel tekint körül - mindez együttvéve a legmulattatóbb vígjátéki jelenetet képezé.

- Hát ezért köszöni neked nagy része vezéreinknek, hogy ruháin keresztet viselhet? - mondá gúnyolva a keresztes - természetes, mint szabó te varrtad fel.

Új, még hangosabb kacagás követé e tréfát.

- De tudjátok-e - szólt ismét az előbbi -, hogy e szabó mégis szemtelen teremtés. Ollóhős létére így szólni a bíróval s velünk többiekkel!

- Igazság - mormogott a tömeg; s minden arc kifejezése mutatá, hogy a dolgok komolyabb fordulatot vesznek.

- Lakolni fog érte! - mondá a bíró, összevonva szemöldekét - ne legyen besenyői bíró, ha nem akasztatom fel itt a korcsma elébe cégérnek.

- Fel kell akasztani csak azért is, mert bolondnak tartott! - mondának többen. S ismét számos kezek nyúltak Ollósi ködmöne után. Meggyőződve, hogy csak bátorság által menekedhetik meg, a szabó most visszataszítá megtámadóit. - Vigyázzatok! - kiáltott méltósággal - aki hozzám nyúl, ki csak egy hajam szálát bántja, lakolni fog.

Egyesek hátráltak e szavakra, de a többség előtt a tekintély, melyben Bakács híve eleinte állott, meg vala rontva, s ellenszegülése csak nevetést okozott.

- Hej, be mérges szabó ez! - kacagott a keresztes - jó lesz megkötözni.

- Köttözzétek meg! - parancsolá a bíró. S rövid küzdés után Ollósi kezei kötelekkel szorítottattak össze.

- Legalább nem szúrhat - csúfolá a keresztes.

- Jó, hogy olló nem került kezébe - kacagott egy másik -, a kardhoz, mely oldalán függött, nem szokott: de ha saját fegyveréhez foghatott volna, mindnyájunknak kiszúrta volna szemét.

- Fel kell akasztani! - ordított a tömeg. S két markos legény Ollósit ködmönénél fogva már az ajtó felé kezdé húzni, midőn Klári közbelépve, a bírótól engedelmet nyert, hogy vele egy pár szót válthasson.

- Nem bánom - mondá a bíró, fejét méltósággal hajtogatva -, csakhogy beszélgetésed rövid legyen. Kimondtuk ítéletünket: neki függnie kell.

- Igen, de előbb mégis jó volna - mondá a halvány férfi -, ha őt kissé útítársai felől kérdeznők. A kovács itt van, fogóját azonnal megmelegítheti.

- Bizzák kendtek ezt reám - szólt Klári borzadva, midőn körülnézett, s észrevevé a kegyetlen mosolyt, mellyel e tanács sokak által fogadtatott -, megmondja ő ezt neked. - S Klári a szerencsétlenhez közeledve, hogy a körülállók ne érthessék, németül szólítá meg őt:

- Hol vannak útítársaid?

A megszólított ráfüggeszté meredt szemeit, s nem válaszolt. Arcának kifejezéséből, melyet a halálos félelem majdnem ismerhetlenné tett, látni lehetett, hogy nem érté a kérdést.

- Szerencsétlen! - mondá Klári - talán megmenthetlek, de...

Alig hallá e szavakat Ollósi, midőn térdre borult. - Az istenért, ments meg! hisz te vagy az, ki vérem után szomjúhozál. De miért? az istenért, mivel bántottalak meg? kívánj tőlem, amit akarsz, parancsolj velem; élted végéig szolgád leszek, csak neked dolgozom; csak életemet mentsd meg! én nem kívánok mást.

Klári nem vala kegyetlen. Ha tettének e következményét előreláthatja, ő talán másképp cselekszik. De akkor elragadtatva szenvedélyei által, az egy gondolaton kívül, hogy Frusina nyomába akadhat, minden egyéb eltűnt lelke előtt. - Most mondhatlan sajnálkozással nézett az előtte térdelőre, ki kötözött karjait hozzá emelve, tőle kéré életét.

- Megmentelek, ha tőlem függ, megmentelek; de mondd meg, hol vannak útítársaid?

A lovagias szabó dicsőségére mondhatjuk, hogy ő még e végveszély pillanataiban is mindenekelőtt útítársainak biztosságára gondolt. Midőn azonban eszébe jutott, miként tőlük még éjszaka vált el, s így Bebek Katalin s Frusina eddig annyira haladtak, hogy könnyen utolértetni nem fognak, elmondá azt, mit tudott.

- Barátaim! - mondá Klári, most a bírákhoz fordulva - szoltam ez emberrel, s minthogy csakugyan az sül ki szavaiból, hogy Telegdi leányával csak véletlenül az úton találkozott, s miután minden tartózkodás nélkül tudtomra adta, hogy útitársai Temesvár felé sietnek: jobb volna talán, ha őt szabadon bocsátanátok.

- Hazugság! - volt az egyetlen válasz, melyet Klári e szavakra egyszerre több felől nyert.

- Nem hiszem, hogy hazudna - mondá Klári -, ha találkozása a Telegdiekkel nem lett volna véletlen, miért ne követné őket Temesvárra? mit keresne itt Besenyőn, az egészen ellenkező úton?

- Az igaz lehet - mondá a bíró -, de becsületre kell ökelmét tanítani; tudja meg, miként szóljon ezentúl egy bíróval.

- És azt meri mondani, hogy Báthori nem veszett el a csatában?! - kiáltott a keresztes.

- S szabó létére csak úgy szól velünk, mintha püspök vagy ország zászlósa volna - mondának mások.

- Fel kell akasztani! - kiáltott a tömeg, s Ollósit ismét megragadták.

- De gondoljátok meg kendtek - szolt mindig melegebben Klári -, mit fog mondani a bíbornok őeminenciája?

- Majd bizony egy haszontalan szabó miatt - szolt megvetéssel a bíró -, csak ki vele, hadd tanuljon becsületet.

- Igen, de Ollósi uram nem közönséges szabó - esdeklett Klári -, őeminenciájának nincs hívebb embere.

- Bánja is őeminenciája, ha egy szabóval több vagy kevesebb van a világon; csak fel kell akasztani, magamra vállalom a feleletet.

Klári mindég inkább esengett. András szintén közbeszolt, s magasztalá Ollósi befolyását s a barátságot, mellyel Bakács iránta viseltetik; de a népben feltámadt vérszomja. Klári s követője több felől már azt hallák: nem volna-e jobb, ha a két idegen szintén a szabó mellé akasztatnék fel, miután egyetértenek vele?

Az egész tömeg, Ollósit magával ragadva, az utcára tolongott, lajtorja hozatott, a korcsma előtt álló nagy hárs egyik ágába szeg veretett, s a halvány férfi borzasztó meglegedéssel a hóhér szerepét magára vállalva, már a szegen áthúzta kötelét, s másik végén hurkot kötve, azt Ollósi nyakára igazítá, midőn az utca végén nagy lovas csapatot vettek észre, melynek látása a tömeg figyelmét egy pillanatra Ollósiról elvoná. - A nagy vörös kereszttel ékesített fehér dandárból, mely e csapatot megelőzé, mindenki észrevevé, hogy keresztesek közelítenek, s a nép örömrivalgásokkal fogadá győzelmes barátait.

Ollósi maga alig vevé észre, mi történik körülötte, miután Klári közbenjárásának sikere nem volt, helyzetének reménytelensége lelkét borzadással tölté el. Amerre fordult, a halál ijesztő képével találkozott. Minden szem vérszomjasan függött rajta; száz ajak zúgott halált fejére; s érzékei elzsibbadva ez iszonyú gondolat terhe alatt, végre tehetetlenségbe süllyedtek. Arcát halotti halványság fogta el: tagjai remegtek, s hóhérjára kellett támaszkodnia, hogy le ne essék, minden, mi vele történik, csak egy iszonyú álom gyanánt tűnt már fel lelke előtt.

- Mit míveltek itt, keresztyén híveim? - mondá a lovas csapat vezére, kiben Klári azonnal a híres Lőrincet ismeré meg, midőn a korcsmához érve megállott, s a nagy gyülekezetet látá.

- Ma vettük felséges György vezérnek parancsát - válaszolt a bíró, ki a többiekkel együtt süvegét levéve, a legnagyobb alázatosságban állott a hatalmas pap előtt -, s azonnal teljesíteni akartuk.

- S ki azon szerencsétlen? - mondá Lőrinc, szemeit Ollósira függesztve, kit azonban előbb ritkábban látott, semhogy őt most megismerné. - Öltözete nem olyan, hogy benne ellenséget gyanítottam volna.

- Mégis az - mondá a bíró -, ez az ember kém. Tegdi háznépét ő segíté megszökésében; s velem is illetlenül bánt, ki e faluban mint bíró felséges György vezér képét viselem.

- Bocsásson meg Isten bűneinek - mondá Lőrinc -, s ti teljesítétek nehéz kötelességeket. A vér, mely e szerencsétlen időben ontatik, azok fejére fog szállni, kik százados kegyetlenségek által e harcot okozták!

- Ennek nem fogjuk ontani vérének - mondá a bíró -, csak felakasztjuk, s mindössze az egész emberért nem nagy kár. Nem valami nemes vagy főúr, csak szabó.

Lőrinc minden keresztes vezérek között a legkegyetlenebbnek tartatott; s bizonyos tekintetben méltán, amennyiben az, ki, mint ő, minden tetteit elveknek rendeli alá, természetes érzékenységének ritkábban enged, s így jötte Kláriban, Ollósi megmentésére nézve, kevés reményt gerjesztett. - Midőn azonban most Lőrincet közlőrl látá, érezé a hölgy, hogy előtte nem azon vérengző férfi áll, minőnek a ceglédi plébánost festé a hír, s még egyszer meg akará kísértetni a szerencsétlen szabó megmentését.

- Tisztelendő uram - mondá előrelépve -, a szerencsétlen, kit e nép bosszújának feláldozni akar, csakugyan szabó, de a bíbornok őeminenciájának udvari szabója, Ollósi, ki, nem tudom, mi járatban utazván, urától egy nagypecsétű útlevéllel láttatott el.

- Igaz-e ez? - kérdé Lőrinc bámulva.

- Semmi kétség - válaszolt a bíró -, itt van a levél. De minthogy csak szabó...

Lőrinc leszállott lováról, s kezébe vevé az útlevelet. Szemeit majd az irományra, majd Ollósira függesztve, egy ideig mély gondolatokba merült. - És nem tudjátok-e - mondá egyszerre a bíróhoz fordulva komolyan -, hogy vezérünk szigorú parancsa szerint Bakács híveit bántani nem szabad?

A bíró néhány mentséget rebegett, melyek közül a legfőbb az vala, hogy a rab csak szabó lévén, s mint Tegdi családja elszöktetője vádoltatván, felakasztása nagyfontosságú dolognak nem tartatott.

Lőrinc alig hallgatott e mentségekre, hanem Ollósit azonnal szabadon bocsáttatni parancsolá.

Az utóbbi, midőn kezei feloldattak, s a kötél nyakáról levétetett, első pillanatban nem tudá, mi történik vele. Midőn lassanként eszméletét visszanyeré, s Lőrinc biztató szavaiból megérté, hogy veszélyen kívül van, térdre borult, s mint a gyermek, sírva mondott hálát megmentő-jének.

- Adj hálát Istennek - mondá Lőrinc -, s adjatok hálát valamennyien, hogy elég jókor jövék e tett elhárítására, melynél nagyobb szerencsétlenség hadunkat nem érhetne volna. S most jer velem - tévé hozzá, Ollósihoz fordulva -, azonnal szólunk kell.

S ezzel Lőrinc, Ollósit magával vezetve, a házba ment, s a szabóval a csapláros szobájába zárkózott.

Szükségtelen említenünk a bámulást, mellyel mindezt a körülállók nézték. - A bíró szótlanul tekintett körül; a sovány férfiú sopánkodva tekerte össze kötelét; maga Klári nem foghatá meg, Lőrincnek Ollósival mi titkos beszéde lehet. Lőrinc eljárása azonban, a dolgok akkori állását tekintve, könnyen magyarázható.

Dózsa s a keresztesek első pillanattól úgy léptek föl, mintha minden tetteik a király s a bíbornok helybenhagyásával történnének. Ezért emeltetett ki körleveleikben mindég a király iránti hívségök; ezért tüzetett ki törekvéseik végcéljának az: hogy egész Magyarország egyházi hatósága egy püspöknek vettessék alája, ezért kíméltettek meg Bakács s a király javai a parasztseregek által, melyek más jószágokon pusztítva vonultak át. - Mindemellett azonban, a bíbornok ellenségeit kivéve, kevesen valának, kik e látszó jelek által magukat megcsalatnák; s a keresztes táborban is Dózsa s Lőrinc, valahányszor seregeiket a király s Bakács titkos pártolásával biztatták, már kevés hitelre találtak. - Ily viszonyok között találkozott Lőrinc Ollósival. A bíbornok nagypecsétű levelét meglátva, azonnal eszébe jutott, mennyire nevelheti a Bakácsról terjesztett álhírek hitelét az, ha Ollósit mint a bíbornok küldöttjét mutatja be a népnek.

S a szabó, kivel Lőrinc, mihelyt magát vele magányosan látá, e föltételt tudatá, a szerep elvállalására ugyan nem nyilatkozott hajlandónak, de miután hallá, hogy csak közte vagy az akasztófa között választhat, nem sokáig vonakodott.

Midőn egy negyedóra múlva Lőrinc a korcsmából ismét a nép közé kilépett, Ollósi mint őeminenciája Tamás bíbornoknak György vezérhez s a keresztesekhez küldött követe mutattatott be a bámuló sokaságnak.

Az örömrivalgások, melyekkel a Lőrincsel jött keresztesek e hírt fogadák, s melyekben a falu lakosai, mihelyt első meglepetésük megszűnt, szintoly lelkesen részt vevének, mint azon lármában, mellyel Ollósi halála kívántatott; a porig alázott bíró mentegetései, a levett süvegek s mély bókok, melyekkel az egész tömeg előtte állott, a rendkívüli tisztelet, mellyel maga Lőrinc a nép jelenlétében Ollósi iránt viseltetett: a szegény szabóra csaknem megtébolyító hatással voltak. - Álom-e ez vagy valóság? - gondolta magában, midőn lóra ülve, Lőrinc jobb oldalán a korcsmától távozott, s az éljenző sokaságon, mely őket egy ideig követé, körültekintett. - Csakugyan fel akartak-e akasztani, vagy csakugyan Bakács követe vagyok? - Ollósi ily gondolatokba merülve hagyá el e helyet, hol egy rövid fél óra alatt a nép áldozatából egyszerre legfőbb tisztelete tárgyául emelkedett.

A nép sokáig bámészkodott a távozók után. - Ha már akasztást nem láthatott, legalább a hatalmas bíbornok követét látta, s félig megelégedve tért vissza a csapszékhez.

Azon két hónap alatt, mely ama pillanattól fogva, midőn e történet fonalát utolsó fejezetünkben félbeszakasztottuk, lefolyt, elbeszélésünk főszemélyeinek helyzete oly kevésbé változott, hogy ezen időszakra nézve rövidek lehetünk.

Frusina s Bebek Katalin, kiket a Maros partján hagyánk, kezdetben egyenesen Temesvár felé folytaták útjokat, miután azonban a csanádi ütközet hírére az eddig fékentartott parasztság a Maros és Temes mentében is feltámadt, e terv kivitele oly nehéznek s veszélyesnek látszott, hogy utasaink azzal felhagytak. Elkerülve tehát Temesvárt, a hegyek felé siettek, melyeknek sűrű erdőségein keresztül Erdélyt remélték elérhetni.

De Frusina gyöngéje egészsége ennyi fáradságnak s nem szokott nélkülözésnek nem állhatott ellent. Miután reményében, hogy apját Csanádon fel fogja találni, csalatva látá magát, lelki s testi ereje elfogyott, s útítársai meggyőződtek, hogy a beteg leánnyal vándorlásukat nem folytathatják tovább. Temesvár közelében, somlyai Báthori István jószágán, lakott Orbán nővére, kivel Budán találkozáink. A vadászház, melyben férjével élt, minden falutól távol sűrű erdőség között feküdt, s így, habár kevés kényelmet, legalább biztos menedéket ígért. Ide vezeté Orbán a hölgyeket, s itt tölté velök együtt az egész időt, mely azóta lefolyt; az első hetekben, midőn Frusina betegsége veszélyesnek mutatkozott, nehéz aggodalmak között; azóta csaknem boldogan, ha Frusinának szomorúsága s a jövő fölötti aggodalmai nyugalmit nem zavarnák.

A sűrű erdőség között rejtett házat csak Polgár és Orbánnak sógora, ki ismét a keresztesekhez szegődött, látogatták meg néha, s ezek tudósíták lakóit a világban történekekről. E ritka látogatásokon kívül nem vala semmi, mi az itt lakók nyugalmit zavarná, s elhagyjuk őket, míg nem várt körülmények által ismét e történet folyamába sodortatnak.

Ollósit és Klárit a Temesvár körül tanyázó keresztes táborban találjuk. Az előbbi mint Bakács állítólagos követe majdnem kizárólag a vezérek társaságában élt, s az egész tábor által a legnagyobb tiszteletben tartatik, mi nehéz aggodalmai között, mikkel a jövőbe tekint, nem kis vigasztalására szolgál. Klári csak szörnyű szándékának él. A városból a keresztesek táborába került egyes szökevények s hadifoglyok által értesítettett ugyan, hogy Frusina nincs Temesváron, de e hír csak növelé szenvedélyességét. Minél több nehézséggel találkozott célja elérésében, annál indulatosabb állandósággal fáradozott utána. Elküldé hív követőjét mindenfelé, hogy Frusina hollétéről hírt szerezzen, s míg András az egész környéket átkutatá, ő maga a keresztesek táborában maradt, hogy azon esetre, ha a hírek, melyeket ellenének távollétéről hallott, mégis hamisak lennének, a város bevételénél jelen legyen.

Az öreg Szaleresi azalatt a csonkatoronyban ült, s napról napra kevesebb reménnyel várá szabadulását. Ulászló királyi szavát bírta ugyan, de kit nyugtatott meg Ulászló ígérete?... S az egykor oly szerencsés polgár most nem szűnő halálos félelem között tölté napjait.

Az ország állapotán kevés változott. A győzelem, melyet a nemesség Biharban s Bornemisza vezérlete alatt a Rákoson kivívott, nem nyomható el a lázadást, s hazánk egy igen kis részét kivéve, a régi bizonytalanság uralkodott mindenütt. A lázadók, kik Pestnél a nemesség kezébe kerültek, kegyetlenül fenyegettek meg; de azalatt Fejér s Veszprém vármegyében, lenn Bácsban, a felső vidékeken, még a bányavárosokban is, szabadon dúlt a parasztság, s a középponti hatalom erőtlensége mellett e szerencsétlen állapot megszüntetésére kevés remény mutatkozott, főképp miután a hazát, melynek sok vidékén az aratás elmulasztatott, most éhség is fenyegeté, s miután valószínűnek látszott, hogy az erős Temesvár rövid idő múlva a lázadók

kezébe kerül. - Itt Báthori István elkövetett mindent, mit tőle e körülményekben kötelessége megkívánt. Neki vala köszönhető, hogy a város, melynek éhséggel fenyegetett polgárai már a kapuk megnyitásáról szóltak, eddig a lázadók által nem foglaltatott el. De miután az ostrom két hónapig tartott, és segély nem jött, maga Báthori már-már lemondott reménységéről. S míg Dózsa több ezer munkással azon dolgoztatott, hogy a Temesvárt délkeletről körül folyó Bégát a Temesbe vezesse, s így a várost ez oldalról majdnem egyedüli oltalmától megfosssa,<sup>122</sup> addig a várparancsnok s bátor serege már csak vitéz halálra készültek.

Temesvárt egyedül Zápolya szabadíthatá meg. Úgy látszott, mintha a nemesség, mintha az egész ország jövője ez egy embertől függne, s az egész haza a hatalmas vajdára fordítá szemeit. Hogy a gyülevész nép, mely Dózsa vezérlete alatt Temesvárt ostromlá, Zápolya hadgyakorlott seregeinek ellent nem állhat, azon senki sem kétkedett; de miután Báthori s Zápolya között halálos ellenségeskedés létezett, kérdés támadt: vajon fogja-e az utóbbi hatalmát ellenségének megmentésére fordítani, s hazánk állapota oly nyomorult vala, hogy ezen sokan kételkedtek. - Zápolya magaviselete szinte e kételyeket látszék igazolni. - Miután a Vaskapunál egész tartományának hadseregeit összegyűjté, sokáig mozdulatlanul állott; később a Temes bal partján a keresztesek által megszállott városhoz közelített ugyan, de miután az ellenségtől mintegy kétnapi járásra távolabb esett, ismét megállott, s egy hétnél tovább azonegy helyben vesztegelt.

Fordítsuk figyelmünket mi is Zápolya táborára, hol most a bihari s az Erdéllyel határos megyék nemességével történetünk egyik főszemélye, Ártándi Pál is megjelent.

Hosszú idő múlt, mióta ez ifjat nem láttuk; a hazán azóta nehéz napok vonultak át, s mindazon egyeseket, kikkel történetünk folyamában találkozánk, kisebb vagy nagyobb mértékben szerencsétleneknek láttuk. Ártándi Pálról nem mondhatjuk ezt. A hazának szenvedései nem hagyák őt érdektelenül; midőn Frusina sorsát hallá, lelkét fájdalom tölté el, s Telegdi Istvánnak Csanádon történt kínos halála őt, ki a köztiszteletű férfiúban jötevőjét látá, szenvedélyes keservvel töltötte el. De mindamelllett hazudnunk kellene, ha mondanók, hogy Pál ez időközben szerencsétlennek érezé magát. Azon szenvedély, mely, ha ki nem elégítetik, némely embert, a szerencse minden egyéb adományainak dacára, boldogtalanná tehet, a *nagyravágás*, Pálnak amaz egyes szenvedéseket bőven kipótolá; a dicsőség ösvényén látá magát, s e gondolat háttérbe szorított mindent, mi lelkét különben keservvel tölthetné vala.

S csodálkozhatunk-e rajta azok után, miket ez ifjú jelleméről tudunk?

Az a rövid idő, melyet miután apai házáat elhagyá, részint Budán, részint a harcmezőn töltött, jellemére nézve elhatározó befolyású vala. Számos jó tulajdonok között, minő például bátorsága, becsületérzése, a tárgyak sebes felfogása s korához képest szokatlan ildomossága: Pál két nagy hibának csíráit hordá magában - ő hiú és mi ezzel többnyire együtt jár, önző vala; s mióta az életbe lépett, száz ok munkálódott, hogy éppen e tulajdonok kifejlődését elősegítse. Valamint a városbani első föllépése óta, mely a közfigyelmet azonnal reá voná, Budán töltött mindenik napja hiúságának új táplálékot nyújtott, míg végre a két legszebb hölgytől azonegy időben szerettetve, önmagát csaknem ellenállhatatlannak gondolá: úgy a sors kedvezni látszott legmerészebb kívánatainak, s annyi szerencse követé lépteit, hogy csaknem rendkívüli bölcsességre lett volna szüksége, hogy óhajtaiban mérsékelt maradjon, s hogy ne gondolkozzék emelkedéséről, melynek útját maga a végzet látszott egyengetni számára.

Már midőn Budáról távozott, sokkal inkább foglalkozott önnön jövőjével, mint azon fájdalommal melyet hívtelensége Szaleresi Klárinak okozni fog. - Ezt mondhatjuk Frusina iránti szerelméről is. Sokszor gondolt vissza rá, s lelkét mondhatlan meglegedés tölté e gondolatoknál: - Frusina által e hon első családaival rokonságba jövök, szükséges, hogy

magamat e szerencsére érdemesnek mutassam - így gondolkozott magában -, s ki kell tüntetnem magamat oly mértékben, hogy a büszke Bánfiak, Báthoriak, hogy nők büszkeséggel nézzenek reám - ez vala a határozat, melyre mindenik gondolata okvetlenül vezetett, s az eddig történetekre visszanézve, e vágy elérhetése nem mutatkozott valószínűtlennek. Ha ő, az egyszerű nemesnek fia, a gazdag tárnoknak leányát elnyerheti; ha a véletlen úgy hozta magával, hogy huszonegy éves korában a hazának fontos szolgálatokat tehessen: miért ne várjon többet végzetétől?

E fényes álmokkal tölté Pál idejét, midőn a nádor leveleivel Nagyvárad felé sietett; s annyival szabadabban engedé magát át ábrándainak, minél kevésbé gyanítá önmaga, hogy mind e gondolatokat csak önzése sugallá. Határozatai közé annyi nemes föltétel vegyült, hogy észre sem vevé, hogy mind e fellengző eszmék, a haza, melyet veszélyektől megmenteni, a nemzet, melyet egykori dicsőségéhez fölemelni akart, csak mellékes tárgyai gondolatainak, melyeknek egyedüli változhatatlan középpontja ő maga, ő, ki a hazát megmentve, hatalmassá válik, ő, kinek, ha a nemzetet dicsőíté, neve magasztalva fog említettetni századok után.

Midőn Ártándi Pál Biharba ért, a befolyás, melyet apja az összes nemesség között gyakorolt, s még inkább azon körülmény, hogy egyenesen Budáról érkezvén, a királyi udvar állapotáról nála biztosabb híreket senki sem tudott, első föllépésekor reá voná mindenkinek figyelmét. A tizenhat éves váradi püspök, Perényi Ferenc, korának egész szenvedélyességével ragaszkodott hozzá; a Telegdiak számos követői, kik között a hír, hogy Frusinával jegyben jár, terjedezni kezdett, benne láták e hatalmas család képviselőjét; s így történt, hogy a Nagyváradra összegyűlt nemesség által, ifjúsága dacára, a vezérek egyikéül választatott. Kevés nappal jötte után a nemesség megütközött a keresztesekkel. - Magok vezértársai: Czibak Imre, Bajon Bence s Perényi Ferenc a győzelem legfőbb érdemét Pálnak tulajdoníták, s a szerencsés ifjú egy nap alatt híressé vált. A nemesség magasztalások között említé nevét; a megmenekült parasztok nagyítva mondák el hőstetteit; s midőn kevészel az ütközet után a győzelmes hadak Zápolya felszólítására ezzel egyesültek, a hatalmas vajda senkit sem tüntete ki inkább e fiatal bihari nemesnél, kiben már akkor pártjának erős támaszt remélt találhatni.

Ennyi szerencse az önzésnek Pál keblében szunnyadó csíráit hamar nagyra fejleszté. Emelkedni, ez lőn egyetlen gondolata s vágya lelkének, minden egyéb iránt csaknem közönyössé vált. Ilyszerű dicsvágytól pedig aljasabb önösségig egy lépéssel juthatni el. Pál jellemének ezen részét még legjobb barátai sem gyaníták; ő érzékeny- s részvevőnek tartott; mint a gyémánt, melyen a nap meleg sugarai ragyogva feltűnnek; úgy minden nemesebb érzemény szívében látszólag meleg visszhangra talált; de látszólag csak; belsőképp, mint a kő a nap legforróbb sugaraiban: úgy keble az érzékenység színe alatt hideg maradt, s talán nem létezett kivüle ember, ki huszonegy éves korában minden tárgy megítélésében oly kizárólag saját dicsőségének érdekeit tartotta volna szemei előtt.

S így találjuk őt Zápolya táborában, nagyrabecsülve a vezér, majdnem imádvá a seregek által. Mióta a táborban azon hír terjedett el, hogy Frusina is a parasztok kezei közé esvén, általok meggyilkoltatott - oly hír, melyen ily időjárásakor, midőn mindenki a legszörnyebbnek kész hitelt ad, nem csudálkozhatni -, Pál gyászba öltözött, s azt a had végéig viselte; de minden fájdalom ellenére, melyet e hír szívének okozhatott, kevés nappal utána, ismét nyugodt következetességgel folytatá előbbi útját, semmit mi által a seregek szeretetét vagy Zápolya bizodalját még inkább megszerezheté, el nem mulasztva, olyannyira, hogy a mód, mellyel bánatát viselé, nem szívtelenségnek, hanem nagylelkűségének tulajdonítatva, bámulattal töltött el mindenkit.

Aznap azonban, midőn vele találkozunk, Ártándi Pált, szokott nyugalma, úgy látszott elhagyá. - Zápolya tábora Krassóban egy állomásnyira Lugos fölött állott. A keskeny völgy, melyen a



Temes itt kanyarodva átfoly, el vala lepve sátorokkal, s víg hadizaj tölté az egyébiránt oly csendes vidéket. Pál nem vala látható a tábor utcáin fel s alá járó tömeg között. A fővezér táborát sem kereste fel, mint máskor szokása vala. - Kerülve ismerőseit, magányosan járt az erdő szélén, mely a tábor mindenfelől körülfogá; mély s látszólag szomorú gondolatokba elmerülve, mit azok, kik őt véletlenül ott látk, Frusina veszte által okozott fájdalmának tulajdonítának, mely szilárd lelkiületén végre erőt vett. Pál gondolatai azonban e pillanatban egészen másvalami által foglaltatnak el.

Klári - mint már mondtuk volt - miután gyanítani kezdé, hogy Frusinát Temesváron nem fogja találni, Andrást kiküldé, kutatná át a vidéket, s igyekeznék az üldözöttnek nyomára akadni. - A szeretet, mellyel e hív ember asszonya iránt viseltetett, oly nagy vala, hogy most is ellenmondás nélkül teljesíté kíváнатát, s helyről helyre vándorolt, mintha saját boldogsága követelné, hogy az elveszetteket föltaalja. - Szerencsétlen végzete őt Zápolya seregeinek egy csapatjával hozá össze, mely eleség után küldetett ki, s mely most a keresztet mint hadifoglyot, a táborba vezette.

Ma virradatkor érkezett ide, s a szerencsétlen sejdíté sorsát, mely őt Zápolya s a nemesség elhíresztelt kegyetlenségénél fogva érendi. Csak Ártándi Pállal akart még szólni, kivel, mint mondá, fontos beszéde van, s ki a dologról tudósítva, őt a tömlöcéül szolgáló kunyhóban fölkeresé. - Miket Andrástól hallott, felrázák jobb érzelmeit.

A fogoly a történeteknek egy részét nem mondá el. Azt például, hogy Telegdi kerti lakásának megtámadását Klári intézé el, s hogy e merényletnek ő maga volt egyik fő eszközlője, András tanácsosabbnak tartá elhallgatni; - annál többet szólt asszonyának szerelméről. Szerinte Klári azért hagyá el apai házát, hogy Pált keresse fel. Száz veszéllyel küzdve barangolta át az országot, s őt is csak azért küldé ki, hogy neki kedveséről hírt hozzon - szóval: András annyit s egyszerűségében oly szívrehatólag beszélt, hogy Pál lelkiismerete felszóalt. Minden önzése mellett még nem vala annyira elfásulva, hogy midőn azon szerencsétlenségről, mit könnyelműsége által okozott, értesült, fájdalom ne töltené lelkét; s mikor a rabtól távozva ígéretet tett, hogy megmentésére Zápolyánál mindent elkövet, lelkét száz kínos érzés dúlta fel.

Nagy lépésekkel járt fel s alá a százados tölgyek alatt, s átengedé magát szomorú gondolatainak. - Klári szerencsétlen, szerencsétlen őaltala! - De ki is tudhatta volna, hogy a könnyelműnek hirdetett leány ekképp szerethet? Hacsak gyaníthatá vala, hogy kalandjának ily következései leendenek, magába fojtotta volna ébredő érzeményét. Pál átkozá könnyelműségét. Eszébe jutottak a boldog órák, melyeket e bájló hölgy karjai között töltött; a gondolat, hogy az, kit oly vidámnak, oly megelegetettnek ismert, mert őt szerette, boldogtalanná lett: miként ne lett volna szívének kínos? De még most is, a meghatás e pillanataiban, Pál nem feledkezett meg magáról. Mint Andrástól hallá, Szaleresi, ki a lázadást mindég ellenzé, csak azért szegődött végre a keresztetekhez, hogy a házán Ártándi által történt megbecstelenítésért bosszút álljon. Ő tehát ismeri a viszonyt, melyben Pál Klárhoz állott. Ha az öreg Szaleresi, leánya becsületének fenntartására titokban tartaná is az eseményt, Klári szenvedélyességétől ezt nem remélhetni. Valamint előbb szolgáját küldé ki, úgy végre maga fel fogja keresni kedvesét, s akkor ő mittevő legyen? Ha Klárral szólhatna, még talán megnyugtathatná őt. Hisz ő hányszor mondá, hogy csak szerelmet kíván; s most, miután Frusina meghalt, Pál könnyen meggyőzhetné őt arról, hogy érzeménye nem változott; sőt neki e pillanatban úgy látszott, mintha hazudnia sem kellene, hogy ezt mondhasa. De hol s miként, főképp mi ürügy alatt találkozzék Klárral? Amerre fordult, nehézségeket, veszélyeket látott, éppen oly veszélyeket, miktől félt, mert csak hírét fenyegeték. - Ó, boldog fák - mondá elkeseredésében, a mozdulatlan ágakhoz emelve szemeit, melyek feje fölébe veték árnyékukat -, mozdulatlanul álltok a helyen, hol gyökeret vertetek, s amelyiknek köztetek a természet legfőbb erőt adott,

fel nő legmagasabbra, küzdelem nélkül túlemelkedik társain, s az erdőóriás mozdulatlan nagyságban terjeszti el ágait a kisebb csemeték fölött. De az embernek haladni, küzdeni kell, hogy nagygyá váljék, s hány akadály emelkedik útján! Lelkének termő ereje szenvedélyeiben fekszik, s ismét szenvedélyei rontják meg, ha emelkedett. Szenvédegyei a felhők, melyeknek zápora alatt a férfi nagygyá nő, s melyekből egyszerre villám csap le, s őt semmivé teszi. E gondolatokból Pált léptek ébreszték föl. Visszafordult, s apját látá, ki a nagyváradi püspök kíséretében feléje közelített.

Ártándi Tamást olvasóim ismerik. Itt egy tábor közelében, hol mindenfelől hadizaj hallatszott, az ősz bajnok külseje még több tiszteletet gerjeszte. Úgy látszott, mintha csak itt érezné magát helyén. Az ifjút, ki vele jön, először látjuk, de egész külseje, főképp arcvonásai, melyeken férfias bátorság, jókedv s az észnek csalhatlan bélyege oly kedves kifejezéssé vegyülnek, már első tekintetre feléje vonzanak minden szívet, s ki őt látá, nem bámulhatott azon, hogy a nádor fia, hivatalaihoz képest szokatlan fiatalsága mellett is, Biharban s az országnak ezen egész részén annyi népszerűséggel bír.

Perényi Ferenc csak most tölté be tizenhatodik évét; kis termete s finom vonásai őt még fiatalabbnak látszaták; s nem szenved kétséget, hogy a bihari főispánság s főképp a nagyváradi püspökség kormányzása tapasztaltabb kezeket kívánna; - maga a római pápa átlátván ezt, bármi szívesen kötelezte volna le magának Magyarország hatalmas nádorát, mégis kénytelen volt fiától, ki már 1513 óta neveztetett ki<sup>123</sup> nagyváradi püspöknek, a kívánt pápai megerősítést mindeddig megtagadni. Kik azonban a fiatal püspököt közelebből ismerték, azok, ha a pápának eddigi késedelmét nem rosszhallhatták is, legalább arról valónak meggyőződve, hogy az elmés s mind századához, mind korához képest rendkívüli ifjú egykor egyházunk díszleend, valamint már most a haza legreményteliebb fiainak egyike vala. - A nemesség a XVI. század kezdetén a püspökökben inkább hadi, mint egyházi méltóságokat látott: soha az egyház küzdőbb vagy katonáskodóbb állapotban nem volt, mint mióta maguk a pápák erre példát adtak; s így sokan találkoztak, kik meg sem foghatták, miért nem erősítették meg jelen püspökük méltóságában az egyház által, miután valamennyien, kik őt ütközetben látták, meg fogják vallani, hogy hivatalát minden elődeinél jobban viseli.

Perényi maga legjobban érezé az ellentétet, mely kora s egyházi méltósága között létezett, s azért püspöksége kormányzását helyettesekre bízva, egészen világiak módjára élt. A gyémántos kereszt, melyet nehéz láncon bíbormentéje fölött viselt, vala az egyetlen jel, melyről a deli leventében a nagyváradi püspökre ismerhetni. Fegyvergyakorlatokban kevés nálánál ügyesebb, ritka, ki lovát mesteriebben megülheté; bátrabb vadász messze földön alig vala található - s ily tulajdonok mellett a bihari nemesség még azt is megbocsájtá főispánjának, hogy deákul s görögül tud, s könyvekben gyönyörködik, mi azon korban bárki másnak népszerűségét megronthatta volna. - Perényi Ferencnek jelleme, mennyiben ti. tizenhat éves ifjúnál jellemről szólhatunk, egészen igazolá a szeretetet, mellyel iránta mindenki viseltetett. Nyílt s egyenes lelkű, könnyen felgyúlva mindenért, mit jónak, nemesnek ismert, bizalommal simulva az emberekhez, s mégis korához képest ritka tapintattal választva barátait; büszke, de a büszkeségnek azon nemével bíró, mely, hogy felsőbbisége elismertessék, azt másokkal éreztetni szükségesnek nem tartja; dicsőség után vágyódva, de megvetve a hízelkedők dicséretét; szóval oly ifjú, kibe a természet minden jónak s nemesnek magvait oltotta, s kire az agg nádor méltó büszkeséggel tekinthetett.

Hogy Ártándi Pál Perényi barátságának megszerzésére mindent elkövetett, s hogy az neki szokott ügyessége mellett könnyen sikerült, természetes. Tizenhat éves korunkban ideálra van szüksége mindenikünknek, s Pál egészen oly egyéniség vala, kit élünk e szakában legszívesebben választunk annak. Nem volt nemes tulajdon, mit az ifjú püspök barátjában fel

nem talált volna; nem volt nagyszerű tett, mire őt képesnek nem gondolá; ifjú lelkének egész hevével csüggött rajta; s Ártándi ebben is sorsa kedvezését tapasztalhatá, mely neki ily barátot szerzett.

- Jer velünk, Pál - mondá most Perényi, barátjának kezét fogva -, lenn a táborban szükség van reád, s nem jó, ha ily magányosan kóborolsz, még inkább elszomorodol.

- S nincs-e okom szomorúságra? - mondá Ártándi.

- Hej, fiam - szólott Tamás, s az ősz bajnok szemében könny ragyogott, mint mindég, ha Frusina eszébe jutott -, ne szóljunk erről. Ha arra gondolok, hogy ez angyalt nem fogom házamban látni, agg napjaimba, gyermek válik belőlem. Isten engem, néha alig foghatom meg, hogyan viselheted el oly nyugodtan e csapást. Szegény fiú, látom, végre rajtad is erőt vett a fájdalom; de fojtsd magadba; csak még addig, míg a gazemberekkel a csatamezőn találkozunk; akkor hadd törjön ki. Ha a férfi egére felhő borul, ne mint langy eső, de mint villám s mennydörgés törjön ki a világ fölött.

- Csak mindég hatalmunkban állana, akkorra halasztani érzeményeinket, mikor magunkat nekik szabadon átengedhetjük - mondá Pál. - S ki tudja - folytatá, hogy a beszélgetésnek más fordulatot adjon -, mikor fogunk találkozni ellenségeinkkel nyílt csatamezőn! úgy látszik, örök veszteglésre vagyunk átkozva. Két napja, hogy e falu előtt heverünk, s nem tudja senki, mikor fogunk végre megindulni.

- Éppen azért kerestünk fel, hogy erről szóljunk - mondá Perényi. - E gyáva tétlenség, melyben élünk, tűrhetetlen. Temesvár legfőlebb egy hétig védelmezheti magát. Az éjjel egy pap érkezett meg a keresztesek táborából; magam szóltam vele. A város, ha segítségére nem sietünk, okvetlen Dózsa kezébe esik, s mi roppant nagy seregeinkkel itt henyélünk, míg Zápolya nagy sátorában királyt játszik, mintha nem volna egyéb dolgunk, mint hogy neki udvaroljunk.

- Zápolyának kétségkívül fontos okai vannak, hogy ekként cselekedjék - mondá Ártándi, ki a hatalmas vajdáról még leghívebb barátai előtt is vigyázva szólt -, s én, bármennyire restellem e lassúságot, mégis...

- S én azt mondom neked, hogy nincs semmi oka - esett szavába amaz, indulattal -, semmi, a legkisebb oka sincs; aligha ürügyet tudna találni. Midőn Erdélyben a Vaskapunál állott, seregei sürgeték, hogy végre induljon; azzal menté magát, hogy még a magyar hadakat kell megvárnia. Odasiettünk. Megindult, de csak hogy ismét megálljon. Az erdélyi püspök, Váradi Ferenc még nem jött el; ez vala mentsége. Váradi Ferenc megérkezett, s oly legénységet hozott magával, hogy a székelyeket kivéve az egész Erdély sem mutathatna elő szebbet. De mi tovább veszteglünk, a jó Isten tudja, miért?

- Talán meg tudnám mondani én is - szólott az öreg Ártándi rosszkedvűen -, Zápolya gyűlöli Báthori Istvánt; régi tervének, úgy hiszi, ő lehet legerősebb akadálya; s ha a temesi gróf várának romjai alá temetkezett: Dózsán kívül az egész országban senki sem fog örülni inkább, mint e nagyravágyó vajda.

- Atyám, te Zápolya irányában igazságtalan vagy - mondá Pál -, s pedig a nemességnek a főurak között nincs hívebb barátja.

- Mondd inkább, hogy a főurak között nincs, ki méltóságos társait Zápolyánál inkább gyűlölné - válaszolt Tamás úr fiának -, ily szeretetre nekünk, nemeseknek nincs szükségünk.

Pál, észrevevén a fordulatot, melyet e beszélgetés venni kezdett, szándékosan megállott. Ismeré apját, ki szavait nem szokta méregetni, s félt, hogy ha a táborhoz közelítenek, az öregnek kitöréseit valaki meghallhatná. - Atyám, te a vajdát sohasem szeretted - mondá nyugodtan.

- Nincs is okom, miért szeressem Zápolya István fiát - szólt amaz -, ha százesztendőös lennék, sem feledném el, hogy az apja volt, ki Bécset ismét a németek kezére játszotta; s azután maga János sem oly ember, minőt én szeretni szoktam. Utálom az olyan embert, ki mindég több akar lenni, mint amivé a jó Isten teremtette; mit is érhet oly ember, ki azzal, amicsoda, maga sem elégszik meg. De ha Zápolyát szeretném is, mondd: a jelen pillanatban menthető-e magaviselete?

- Azon szempontból tekintve, melyből mi most kiindulunk, bizonyosan nem - válaszolt Pál -, de ismerjük-e mindazon indokokat, mik őt elhatározhatják? Mi a lenn állóknak a legfontosabb körülménynek látszik néha, csaknem eltűnik szemeink elől, ha a tárgyakat magasabbról tekintjük, s helyettük a távolban oly dolgok vonják magukra a figyelmünket, mikről az alantabb álló nem is álmodik.

- Ha mindjárt nemigen látom is át, mint állhat Zápolya oly igen fölöttünk, annyit csak tudok, hogy oly fenséges nem lehet senkinek helyzete, honnan csekély dolognak tekinthetné azt, amit mi ideleenn becsületnek nevezünk - viszonzá Perényi lelkesedéssel.

- Igazad van - mondá Pál nyugodtan -, csakhogy a becsületen kívül, még a távolról intő dicsőség emelkedhetik előtte.

- A dicsőség semmi más, mint becsület nagyban - vágott szavába apja -, s ki erről megfeledkezik, ki a dicsőséget tekervényes utakon keresi, ki a szerény koszorút, melyet ismerősei a becsületes férfi homlokára tűznek, koronával cseréli fel: az királlyá emelkedhetik, előtte talán népek hajolhatnak meg, de elveszti a jogot követelni, hogy jóra való ember őt magához hasonlónak mondja.

Pál e nem rá irányzott szavakra arcába érzé nyomulni a vért, s csak azt jegyzé meg, hogy apja mindég azon rögeszméből indul ki, mintha Zápolya a korona után vágyódnék, holott őt sokkal józanabbnak ismeri, hogysé róla ezt föltehetné.

- Józanabbnak tartod őt - szólt apja rosszkedvűen -, hát nem tudod, hogy anyja évek óta naponként miséket mondat, hogy fiából király váljék;<sup>124</sup> hogy mikor Borbála házasságáról vala szó, marokkal hányták az aranyat; s nemde azért, mert felfogásuk szerint, a lengyel királyné testvéréből könnyebben lehet magyar király, mint ha a Zápolya-háznál még koronát nem látnánk; s végre János maga egész életén át csak a korona után epedett; előbb megfosztá méltóságától, sárba taposta, hogy más ne vágyódjék utána, s ő ragadhassa meg, ha nem is tiszta kezekkel. S te józanságáról beszélsz?

- Hogy lehetett oly idő, midőn Zápolya a korona után vágyódott, azt nem tagadom - viszonzá Pál -, mikor királyunknak gyermeke nem volt, az 1505-iki országos határozat után, mely minden külföldi koronakövetelőt kizárt, miért ne vágyódott volna ő a legmagasabb polcra, vagy később, midőn Ulászlónak leánya született, miért ne gondolhatta volna, hogy a királyi hölgyet s vele talán a koronát házába hozhatja? De most...

- Mi változott azóta? - esett szavába apja - közte s a királyi polc között Lajos király élete; s vannak emberek, kik előtt ez nem látszik soknak.

- Atyám, ellenszenved, mellyel a vajda iránt viseltetel, igazságtalanná tesz - mondá Pál komoran -, ily gondolatok Zápolyának eszébe sem jutnak.

- Meglehet, igazad van - viszonzá az öreg Tamás -, de ha ő ily dolgokra képtelen, pártja között bizonyosan nem hiányzanak olyanok, kik helyette így gondolkodnak, s szükség esetén véghez is vinnék tervöket. Vajdád annyira kapaszkodik fölfelé, hogy sokan tőle távolabb állva, észre sem veszik, miként lábujjhegyen áll, s őt csakugyan nagynak tartják. Hidd el, fiam, vannak az országban emberek s pedig elégséges számmal, kik alig várják a pillanatot, melyben Zápolyádat királyuknak köszönthessék.

Ámbár ezt jobban senki sem tudta Ártándi Pálnál, mégis kételkedve rázta fejét.

- Már ami ezt illeti - mondá Perényi, ki eddig a beszélgetésben részt nem vett, de mint mozgékony képén látszék, egészen osztozott Tamás úr nézeteiben -, a legnagyobb bizonyossággal szólhatok. A tiszai nemességnek egy része rendes oklevél mellett lekötelezés magát, hogy ha Zápolya most a parasztok ellen segítségére jön, leteszik Ulászlót, mint aki a koronára érdemetlen, s őt kiáltják ki királynak. Mihelyt a vajda e levelet, melyet Verbőczy hozott magával, kezébe kapta: azonnal összegyűjté seregeit, s útnak indult.<sup>125</sup> Nekem az egész dolgot Kis-Máriási beszélte.

- Mese lesz - mondá Pál nyugodtan.

- Nem mese - folytatá az előbbi -, Petrovics Péter mint rokona, tudod, mindég Zápolya körében forog. Kis-Máriásinak és Bánfinak ő maga beszélte el, alkalmasint avégett, hogy szándékukat puhatolja ki.

- És Zápolya mit mondott ez ajánlatra? - kérdé Pál érdekel.

- Természet szerint nem fogadta el; szóval legalább azt mondá, hogy ő Ulászlónak híve fog maradni - válaszolt Perényi.

- De azonnal útnak indult - mondá Tamás.

- És mit bizonyít mindez? - kérdé ismét Pál - ha a korona neki ajánlatott, s ő nem fogadá el: nem bizonyítja-e ez inkább azt, hogy nem vágyódik utána? s mi összekötetésben lehet ez azzal, hogy Temesvár segítségére nem indulunk? Hisz úgy látszik, hogy a vajdának, ha csakugyan a királyság után vágyódik, sietnie kellene, hogy a föltételt, melyhez az köttetett, minél előbb betöltse.

- Ezt is meg fogom magyarázni - mondá Perényi, s arcain azon meglegedés látszott, melyet szíve érzett, midőn ő, a legfiatalabbik, az ország dolgaiba mély avatottságát tüntethetné ki. - Atyám, tudod, közölni szokta velem dolgaikat, s nektek elmondhatom félelem nélkül. Tudnotok kell tehát, hogy atyám Drágfi Jánossal és Báthori Istvánnal még ötszáztizennyben szövetségre léptek, mely szerint senki közülük magasabb hivatalok osztogatásánál mást, mint kiben mindhárman megegyeztek, nem fog pártolni.<sup>126</sup> Atyám, szegény, akkor szerfölött beteges vala, s azt képzelé, hogy nemsokára meghal; s így az egész dolog tulajdonképp azért történt, hogy a nádorság megürülése esetében Zápolya s annak pártolói e legfelsőbb hivatalból kizárassanak, s az Báthori Istvánnak jusson.

- Nem hallottam soha semmit e szerződésről - mondá Tamás bámulva.

- Meghiszem - folytatá Perényi meglegedett mosollyal -, mások sem hallották; s Bakács, ki ez ügyben közbenjáró volt, eléggé vigyázott, hogy titokban tartassék; de Zápolya mégis megtudá. Bizonyosan nem általam, mert tudom, hitelt adtok, ha mondom, hogy életemben most először szólok e dologról. De megtudá, s ez az, mi őt leginkább bántja. Királyválasztásnál nincs senkinek nagyobb befolyása, mint a nádornak, s ha e hivatal Báthori Istvánnak jut, ki sokkal inkább Báthori, hogysem Zápolyát vagy más magyart maga fölött túrne, a vajda terveinek új, talán áthághatatlan akadály gördítették elébe.

- Ez világos - mondá Tamás.

- Így állván a dolog, Zápolya Báthori Istvánt nem fogja segíteni, hacsak ezen, atyámmal s Drágfival kötött szerződést fel nem bontja, s le nem köti magát, hogy a nádorságot Zápolya megegyezése nélkül el nem vállalja.

Perényi e szavaira az öreg Ártándi összecsapta kezét. Pál arcán, ki az elbeszélést legnagyobb figyelemmel kíséré, kevesebb bámulás vala látható.

- Bámultok, nemde? - folytatá az ifjú püspök. - A dolog bizonyos. Midőn a keresztesek Temesvárhoz közelítének, Báthori a vajdához fordult segítségért; ez neki Petrovics által üzenteté, hogy csak a mondott föltétel alatt számolhat rá. Akkor Temesvár még nem volt egészen körülfogva az ellenségtől, s Báthori maga megírta atyámnak, tudtára adván egy-szersmind, miszerint ő e föltételre csak a legnagyobb szükség esetében fogna ráállani. Atyám velem közlé. Most e szükség beállott: de a keresztesek nem eresztenek ki senkit Temesvárból, s Báthori nem küldheti el a kívánt oklevelet, mely nélkül Zápolyától segítséget nem várhat.

- Ez tehát az ok, mely miatt Zápolya egyre azt beszéli, hogy Dózsát nem támadhatja meg, mielőtt Báthorival értekezett - mondá az öreg Ártándi -, mintha bizony saját seregeink nem lennének elégségesek, hogy e parasztsóportot szétkergessük; vagy mintha Báthori nem látná a várfalokról, mikor támadjuk meg ellenségeit.

- Kétségkívül ez az ok, s ez e jelen pillanatban oly erős, hogy azt legyőzhetlennek mondhatjuk - szólt Perényi -, köztünk s Temesvár között minden közlekedés félbeszakasztott. Zápolya háromszor küldött levelet, hírnökei mind az ellenség kezébe kerültek, s mint halljuk, felakasztattak.

- Az alávalót kényszeríteni kell - mondá az öreg Ártándi indulattal.

- Megkísértjük, mennyire mehetünk vele - szólt Pál -, ma reggel, mint tudod, hozzá megyünk valamennyien, s megkérjük, hogy vezessen Temesvár felé. Mást nem tehetünk; az erdélyiek csak neki engedelmeskednek; s ha e kérésre tagadólag válaszol, mint én majdnem bizonyossággal gondolom: nincs hátra egyéb...

- Mint hogy tőle elváljunk - vágott szavába az öreg Ártándi -, s mi, magyarok az erdélyiek segítsége nélkül mentsük meg honfitársainkat. Mi szükségünk van szászokra s oláhokra? nem vertük-e meg a lázadókat minden segítség nélkül Nagyváradnál és...

- Hiszed-e, Ferenc - szólt most Pál rögtön Perényihez fordulva -, hogy azon esetre, ha Zápolya levelei Báthori kezébe juthatnának, ő a kívánt föltételnek most eleget tenne?

Az öreg Ártándi s Perényi bámulva néztek a kérdezőre, kinek arcain szokatlan fölgerjedés vala látható; mint kinek agyán gondolat villant át, s kinek keblében egy most támadó határozat kételyekkel küzd: ily kifejezés vala látható arcán.

- Mi lelt? - kérdé Perényi s Ártándi egyszerre.

- Semmi, csak valami jutott eszembe - válaszolt Pál -, felelj kérdésekre; jobban ismered Báthorit nálamnál; csakugyan azt hiszed, hogy Zápolya kívánatának a jelen pillanatban többé ellene nem szegülne?

- Nincs más választása - viszonzá Perényi -, csakhogy a jelen pillanatban nemigen lesz többé alkalma Zápolyával alkudozásokba ereszkedni; miután a vajda hírnökeit mind egy sors érte, nem hiszem, hogy valaki találkoznék, ki a közbenjárást magára vállalná.

- Nem is lesz rá szükség - mondá az öreg Ártándi -, ha Zápolya nem jön velünk, magunk megyünk Dózsa ellen, s meg fogjuk menteni Temesvárt a vajda segedelme nélkül is... mi lelt, fiam? pár perc óta rajtad változás történt. Mi bánt?

- Semmi, atyám - válaszolt Pál -, egy gondolat ötlött fel bennem. Csak menjetek ti addig Zápolyához, mindjárt veletek leszek. - S ezzel Pál sietve távozott, a falu felé véve útját, hol reggel Andrást börtönében meglátogatta. A hátramaradottak egy ideig hallgatva néztek utána.

- Nem tudom, mi lelte e fiút - szólt végre Tamás bámulva -, sohasem láttam őt így, mintha Isten tudja, mi jutott volna egyszerre eszébe.

- Én sem tudom - mondá Perényi, még mindég Pál után nézve -, azon ház felé siet, hol az elfogott kereszttest tartják; de meglátja kigyelmed, akármit gondolt, a közügynek hasznára lesz. Minden gondolata azzal foglalkozik: nincs oly ember az országban.

- Nem azért mondom, mert apja vagyok - viszonzá az öreg, s szemében könnyek ragyogtak, midőn fiának dicséretét hallá -, de Isten engem, derék gyerek; az ég megáldott vén napjaimra.

- Mondom, nincs párja a világon - folytatá a másik a dicséretet -, fogadom, ismét valamit gondolt, mit mi, többiek, csak bámulni fogunk. Ismerem őt. A legnagyobb nehézségek között egyszerre összevonja homlokát, hallgat, egyet-mást kérdez, s azután elsiet, s mielőtt még valaki ráakadhatott: mit akar, visszajön, s minden rendben van. Ő egymaga elhárított minden nehézségeket. Most is ő fog kisegíteni bajunkból.

- Adja a jó Isten! - fohászkodék az öreg Ártándi; s a püspök és az ősz bihari bajnok, folytatván e beszélgetést, a tábor azon része felé vevék útjokat, melyen Zápolya roppant sátora zászlókkal s címerekkel ékesített födelével messzünnen meglátszott.

Senki sem ragaszkodik a hatalom külsőségeihez annyira, mint oly emberek, kik annak lényegét gyakorolni képtelenek. Példája ennek Zápolya János is. A szepesi grófok udvara királyilag vala elrendezve. Udvarnokok, apródok, ajtónállók, fényesen fölfegyverzett őrsereg - szóval mindazon sok című hivatalnok s szolgacsoport, melyeket a kor fogalma szerint a királyi háztartás megkívánt, itt fel vala található. - A büszke tescheni hercegasszony, kinek egész életén át legforróbb kívánata volt, hogy fiát mint királyt láthassa, mióta Borbála leányának a lengyel korona jutott, e céljához közel gondolá magát; e fényűzésben mintegy előre élvezé háza egykori nagyságát, bőkezűleg jutalmazva mindazon nemeseket, kik szeszélyeinek hódolva, a büszke gróf udvaroncáivá alázták magukat.<sup>127</sup> Zápolya János maga hiúbb s gyöngébb vala, hogysem nevelőinek e nézetében ne osztozkodnék. Ő is gyönyörködött hatalmának külsőségeiben, és semminek sem örült inkább, mint ha mondani hallá, miszerint házában csak a korona hiányzik, hogy az egészen királyivá váljék - nem is gyanítva, miszerint e hiánynál nagyobb az, hogy házában nincs senki, ki a korona elviselésére képes volna.

E királyi fényűzés, mely Zápolyát szepesi várában s Erdélyben körülfogá, nem hiányzott a táborban sem. - Mint Mátyás, ha kormánya végszakában seregeit maga vezeté: úgy a vajda fényes udvart tartott táborában. Roppant sátora függönyök által több részre osztva, vándorló palotának vala nevezhető, melynek drága szőnyegekkel és selyemkárpitokkal ékesített belsejében, ragyogó fegyvereken kívül, megrakott ében-pohárszékek, pamlagok, hímzett bársonybútorzat - szóval mindaz fel vala található, mit a kor fogalmai szerint kényelem és fényűzés nagyurak palotáiban megkívánt.

Előzzük meg a nagyvárad püspököt, ki az öreg Ártándival - mint láttuk - szintén Zápolya sátora felé indult, s nézzünk be ide.

A sátor előtt a tábor nagy lobogóján az ország címere tűzetett ki; mellette még két zászlót látunk, a jobb felőlin Zápolya, azon, mely balról áll, Erdély címere tűnik fel. A lobogók mellett hat ór van felállítva. A szabad téren, mely a vezéri sátort a többiektől elkülönözi, számos leventét találunk, kik egymással fel s alá járnak, kisebb csoportokban beszélgetve állanak. Közöttük a fiatal Zápolya György vonja magára figyelmünket, ki majd az egyik, majd a másik csoporthoz szegődve, beszélgetéseikben részt vesz. Ezek, úgy látszik, mind egy tárgy körül forognak: miként lehetne a vezért arra bírni, hogy Temesvár felé induljon; s nem vala senki, ki ennek szükségét inkább hirdetné és Zápolya Jánosnak eddigi eljárását nyilvánosabban rosszallaná, mint a tizenhat éves Zápolya György.

A sátor maga, mint mondók, függönyök által több részre osztatik. Az elsőben, ha belépünk, apródokat s cselédek találunk. A második, mely fényes bútorozása szerint az egésznek dísztermét képezi, üres. Csak Petrovics Péter jár benne látszólag türelmetlenül, nagy léptekkel fel s alá; időről időre a függönyhöz közelít, mely e termet a reá következőtől elválasztja, pár percig hallgatódzik, azután rosszkedvűen fejét csóválja, s ismét előbbi sétálásához fog. E függöny mögött, mely Petrovics kíváncsiságát annyira magára vonja, a sátor harmadik osztályában Zápolya hálószobája látható. Oldalai veres damaszkkal bevonva, alja elborítva szőnyegekkel, benn ágy helyett kényelmes pamlag s keleti pazarság mindenfelől. Elkényeztetett hölgy hálószobájában gondolhatnók magunkat, ha a fényes páncél és sisak, mely a szoba egyik szegletében a többi fegyverekkel együtt felállítatott, arra nem mutatna, hadvezér sátorában vagyunk. Két férfiút találunk itt. Az ifjabbik kényelmesen visszahajolva pamlagán, levelet olvas, melyet a másik éppen kezébe adott, míg ez átható tekintetét az olvasóra vetve, úgy látszik, a benyomást kémleli, melyet e levélről vár. A férfiak külsejében nincs semmi



feltűnő; amannak közönséges arcát legföllebb ifjúság szebbíté. Kissé vastagsághoz hajlandó társának vonásai első tekintetre szintén mindennapiaknak látszanak, ha az észnek feltűnő bélyege nem vonná magára a néző érdekét. Minthogy azonban e két férfiban Zápolyát és Verbőczit látjuk magunk előtt, talán megbocsátják olvasóink, ha e férfiak jellemzésénél kissé megállunk. - Mindketten oly nagy befolyást gyakoroltak nemzeti történeteinkben - mindketten oly szerencsétlen hírességre jutottak -, mindketten oly igazságtalanul ítéltettek meg történetíróink által, hogy miután alig van, ki magának némi képet nem alkotott volna felőlük, s miután e kép mégis majdnem általában véve hibás: nem fog ártani, ha azt, amennyire tőlünk függ, kiigazítjuk.

Zápolya, valamint korábban, úgy később is a nemzetiség képviselőjének tartatott. Egy rész az ausztriai ház jogszerű s szerződésekre alapított követeléseinek ellenét, a másik nemzeti önállásunk bajnokát látta benne - valamennyien oly egyéniséget, kinek neve nagy eszmékkal ugyanazonosított; s a történetírás, melynek általános tévedése, hogy azt, ki nagy küzdelmekben első helyen állott, közönséges embernek nem tudja festeni, Zápolya Jánost nagyszerű alakban tüntet fel a jövő előtt. Ha elleneire hallgatunk, a vajdában szörnyeteg áll előttünk. Dózsa ellen elkövetett kegyetlenségét hozzák fel, s feledve, hogy pár évvel később Németországban a nemesség a fellázadt paraszttal hasonló módon bánt,<sup>128</sup> hogy a magasztalt Kinizsi még nagyobb kegyetlenségeket követett el, s pedig hadifoglyokon, kikenél még a szenvedőnek előbbi büntetési sem szolgálhattak az embertelenség mentségéül,<sup>129</sup> s hogy a nagy Mátyás hasonló dolgokat, ha nem rendelt is, legalább elnézett;<sup>130</sup> Zápolya János nem saját, hanem a mi korunk fogalmai szerint bírálva, kannibálnak rajzoltatik, ámbár Dózsa elleni bánásmódja egész életében elkülönözött tényül áll; s maga a nehéz bánat, melyet tette fölött évekig érzett,<sup>131</sup> eléggé mutatja, hogy ez nem jelleme kifolyásának tekinthető. Gyávasággal vádolják, mert a törökök ellen ezerötszázfőtizenötben csatát vesztett. - Mondják, hogy Ulászló élete után leskelődött, ámbár ha őt elég aljasnak képzeljük is, hogy a királyi polcra ez úton akarna emelkedni, kétséget nem szenved, hogy e szempontból indulva ki, Lajos s nem a már vén Ulászló élete után kellett törnie, ki követeléseinek úgyszólván csak rövid ideig szolgálhatott gátul. Szóval, amennyiben minden későbbi szenvedéseinknek mindjárt a mohácsi vész után történt szakadás vala legfőbb oka, kizárólag ő vádoltatik e szakadással, mintha ennek okai nem volnának szintúgy a másik pártban keresetők, s mintha a németek iránt az országban akkor még létező ellenszenv mellett nem volna a legnagyobb valószínűséggel feltehető, hogy az esetre, ha Zápolya nem lép fel, a nemzeti párt más magyar trónkövetelőnek zászlói körül fogott volna egyesülni.<sup>132</sup>

Kik Zápolyát védik az ügy miatt, melyért küzdött, elfeledik, mennyire képtelen vala annak kivívására, s mert ellenei alaptalan vádakot emelnek ellene, fölmentik őt minden alapos vád alól is. Nekik a vajda első a nemzet önállásáért küzdők hosszú sorában, és sajnálva szenvedéseit, eszükbe sem jut, hogy azoknak nagyobb részét maga okozta.

Szenvedély nélkül tekintve e férfiú életét, meggyőződhetünk, hogy e két különböző ítélet egyaránt hibás.

Zápolya magaviseletét egész életén át két ellenkező hatalom vezeté. Egyrészt a magas cél, melyet magának kitűzött, merész, sőt vétkes cselekvésre készíté; másfelől természetes gyöngesége, némi vallásosság s becsületérzés, ellentmondának merész terveinek, s nem engedték, hogy azokat végrehajtsa. Igazságosan méltányolva a körülményeket, így találjuk a vajdát életének legfontosabb pillanatában is. Értjük a mohácsi ütközetkori magaviseletét, mely emlékére örök szegénybélyeget süttött. Nem tagadjuk, hogy Zápolya Lajos királynak vesztét ez időben magára nézve kedvező eseménynek tartá, s ha tanácsnokai között egyesek őt erre figyelmeztették, s javasláknak neki, hogy veszélytől körüvezett királyának segítségére ne menjen:

a vajda valószínűleg nem fogadta a gaz tanácsot azon megvetéssel, melyre az érdemes vala, sőt talán nem is volt egész tisztában magával: nem lenne-e jó, ha azt követné, de határozottá e gondolat bizonyosan sohasem vált lelkében, s mi meg vagyunk győződve, hogy azon esetre, ha a mohácsi ütközet még pár nappal elhalasztatik, Zápolya seregeit a király táborával egyesítette volna. Zápolya ellenségei másképp vélekednek, s egész magaviseletében előre kiszámított tervet látnak, de tökéletes gazembernek kell vala lennie, hogy állításuk valószínűvé váljék; s a vajda jóban-rosszban egyaránt egész életén át félszeg jellemű ember maradt. A korona utáni vágy nem saját szívében támadt. Nevelés által oltatott keblébe a gondolat, s büszke anyja szorgosan ápolá nagyravágyását; de éppen mivel e vágyai nem jellemének voltak kifolyásai, azért nem felelt meg jelleme vágyainak, azért nem találunk törekvéseiben következetességet; azért látjuk, hogy ki egész életén át a királyságot kereste, midőn céljához ért, képtelenségét arra önmaga érzé, és szerencsétlenné vált.

E tétovázás jobb indulatai s bűnös nagyravágyása között, mely Zápolya tetteit egész életén át jellemzé, még talán nagyobb mértékben kínta őt ifjú napjaiban; s alig gondolhatunk magunknak sorsával elégedetlenebb embert, mint a huszonhat éves, a szerencse által annyi adományokkal megajándékozott vajdát.

Verbőczivel történetíróink még igazságtalanabban bántak. Keblét kettős lelkesülés tölté, mellyel véglegheletéig küzdött nemzetünk önállása mellett, s ezenkívül a római egyházhoz ragaszkodott; s mivel történetíróink között egyetlenegy sem találunk, ki ez eszmék egyike vagy másika iránt ellenszenvet ne mutatna, Verbőczit mint Ferdinándnak ellenét egy rész sárral dobálja, míg a másik vonakodik az akkor támadó egyházi mozgalmak ellenségét védeni s oly férfi méltánylására szót emelni, ki, hogy napjában többször misét hallhasson, házából a barátok templomába külön folyosót készíttetett. S úgy látszik, mintha az emlék, melyet Verbőczi maga után hagyott, csak azért állott volna ellen az idő viszontagságainak, hogy reá három század felmázolhassa ócsárlásait. Furfangos ügyvédek Verbőczi *Hármaskönyvé*-vel számtalanszor visszaéltek; de vádolhatjuk-e őt emiatt, őt, ki munkája által korának egyik legnagyobb jogtudósa gyanánt tűnik fel előttünk? A kor, melyben élt, hazánkra nézve a legszerencsétlenebb időszakok egyike volt, s nem akarjuk fejtegetni: csupán azon pártnak tulajdoníthatók-e hazánk későbbi szenvedései, melyhez Verbőczi tartozott, mint azt történetíróink között szintén szokássá vált állítani; de ha ezt megengednők is, ha Verbőczi a közéletben hibás ösvényen haladt: kell-e azért becsületességét megtámadnunk? szabad-e megfeledkeznünk arról, hogy összes történeteinkben alig van férfi, ki pártjához hívebben ragaszkodott? - hogy senki sincs, ki több ízben csábítva, állandóbban ellenállott - s hogy azon férfiú, ki szónoklata által a nemességet magával ragadta, s minden közdolgokban oly kitűnő befolyással bírt, nem gazdagon szállt sírjába, s pedig akkor, mikor a magyar korona vetélkedés tárgya lévén, a trónkövetelők mindegyike oly piacon használta a vesztegetés eszközeit?<sup>133</sup>

Verbőczi kortársai, sőt ellenségei is igazságosabbak valának, és Zápolya tanácsnokának sem honszeretetét, sem azt, hogy a szabadságnak mindig hív védelmezője maradt, nem vonák kétségbe.<sup>134</sup> Háladatosságán kívül, mely őt a szepesi grófokhoz kötö, éppen e két tulajdon vala az, mely Verbőczit az ifjú Zápolyához láncolá.

A fiatal vajda nagyravágyásában Verbőczi eszközt láta, mely által a nemesi szabadságnak hatalmas védőt szerezhetett; e nagyravágyás Zápolya helyzetének oly természetes következése volt, hogy Verbőczi még azon esetben is, ha azt rossznak tartaná, ellene mit sem tehetett. - Hogy a trón megürülése esetében a szepesi gróf a korona után fog nyúlani, ezt a hazában átlátta mindenki: s nem kívánta-e ily viszonyok között maga a haza érdeke, hogy Zápolya hatalma oly nagyra növeltesék, miszerint ellene más trónkövetelő fel ne léphessen, s a nemzet belháború szenvedéseitől őrizzék meg?

A viszony, melyben Verbőczit s a vajdát találjuk, ezen helyzetek kifolyásai. Szoros barátság sohasem létezett közöttük. Zápolya királyok hasonmásának érezve magát, Verbőczire jóakaró leereszkedéssel nézett le; ez pedig János hibáit s gyengeségét ismerve, sokkal mélyebben látott be e szemei előtt felnőtt ifjú jellemébe, hogysen vonzódást érezne iránta. De mindenik átlátta, hogy a másíknak nagy hasznát veheti. A trónkövetelőnek a népszerű szónokra, ennek a hatalmas vajdára szüksége vala, s ez feloldhatatlan kapcsot képezett közöttük.

Hogy azon pillanatban, melyben a két férfiúval találkozunk, Verbőczi Zápolya magaviseletét nem helyeselheté, világos: de úgy látszott, mintha minden fáradsága, mellyel őt annak megváltoztatására bírni iparkodott, ez egyszer meg fog hiúsulni. Hosszabb hallgatás után, miközben szemeit a levélre függeszté, ámbár annak tartalmát rég elolvasta, Zápolya visszanyújtá azt tanácsnokának, s leereszkedve pamlagára, nyugodtan csak annyit válaszolt: hogy mindez a dolgok állását nem változtatja meg.

- Nagyságod csalódik - mondá Verbőczi nyugodtan, de határozottan -, két nap óta legalább tíz hasonló tartalmú levelet vettem. Nincs megye az országban, hol Temesvár veszélyét mélyen nem éreznék. A nemesség általában rosszallja veszteglésünket, s nagyságod magasabban áll, hogysen ez ítéletet közömbösen vehetné.

- S mert a nemesség így vagy amúgy szól, mert egyesek a közvélemény nevében leveleket írnak, én oly ösvényen induljak, melyet saját meggyőződéseim szerint hibásnak tartok? Az ország leghatalmasabb zászlósának neveztetem, s ha a kis nemességnek egy része kívánságát kijelenté: nekem ne legyen jogom saját akaratomat követni? - Zápolya inkább neheztelve, mint indulattal mondá e szavakat.

- Éppen mivel nagysád oly magasán áll - válaszolt Verbőczi nyugodtan -, mert az jutott végzetétől feladásául, hogy a legmagasb cél után törekedjék: ez az oka, melynél fogva akaratát nem követheti oly szabadon, mint más. Kinek középízerű helyzet jutott, azt tetteiben száz dolog korlátozza; a legkisebb körülmény, ha cselekvésre készül, áthághatlan akadállyá válhatik; de akaratának nincsenek határai, mi köze másnak, mit akar parányiségában; de ki oly helyen áll, mint nagyságod, annak csak azt szabad akarnia, mi helyzetében legtanácsosabb, nehogy akarata minden másokéval ellenkezésbe jövé, próbára tétessék mindenhatósága, melyben az emberek elébb vakon hittek.

Zápolya fölkelt, s néhányszor rosszkedvűen járt fel s alá szobájában. - Akármit mond kegyelmed - szólt végre megállva Verbőczi előtt -, nem követhetem tanácsát. Ha Temesvár a lázadók kezébe kerül, a nemesség ezt talán nekem fogja tulajdonítani. De nincs-e száz mód bizodalmtát visszanyerhetnem? Az egy Báthori István többet árthat, mint az összes nemesség; ő állandóbb gyűlölségében.

- De nem lenne-e tanácsos e hatalmas ellenséget lekötelezni jótétemény által? - kérdé Verbőczi.

- Késő - mondá Zápolya -, tudtára adám, mily föltétel alatt számíthat segítségemre, s ő visszaveté az ajánlatot, s én végső ínségre hagyám jutni. Ha mostani eljárásomat megváltoztatom, s őt - mi hatalmamban áll - megszabadítom; e lépést nem nekem, hanem azoknak fogja tulajdonítani, kik rákényszerítettek. S én csak újra felbőszített ellenséget szabadítottam meg.

- De olyat, kinek hatalma éppen azáltal töretik meg, ha szabadságát Zápolyának köszöni - mondá Verbőczi -, a temesi gróf, ha nagyságod által megmentetett, nem az többé, aki volt, kezei kötvék a jótétemény által. Neki nemcsak az erdélyi vajda egész hatalmát, de a közvéleményt, mely minden háladatlan ellen fordul, kellene legyőznie, hogy nagyságodnak árthasson.

- Nem ismeri a Báthoriakat - mondá Zápolya, miután ismét fel s alá járt -, Báthori mindig veszedelmes, s háladatlan, úgy látszik, e hazában nem akadályoztatott még senkit előmenetelében.

Verbőczy felsóhajtott, s Zápolya ismét hallgatva járt fel s alá. - Higgye el kegyelmed - szólt végre mély gondolatokba merült társa előtt megállva -, anyám, mivel asszony, s talán, mert mint külföldi, elfogulatlanabban ítélek, legjobban ismeri viszonyainkat, s csak tegnap vevém levelét, melyben egész eljárásomat helybenhagyja, s annak folytatására int. Ha módot találhatunk, mely által Báthori föltételének eleget tehet, szívemből fogok örvesteni. Azonnal indulót fúvatunk. De ha a nádorral s Drágfival kötött szerződéséhez ragaszkodik; ha inkább Dózsa kegyességére akarja magát bízni, mintsem Zápolyával kezét fogjon: ám történjék vele, mit ön maga választott magának.

Verbőczy ezen, a vajda által szokatlan heveséggel mondott szavakra válaszolni akart, de Petrovics belépve, jelenté, hogy az erdélyi s a váradi püspökök a többi vezérek kíséretében Zápolyával szólni akarnak, s a vajda a mellékszobába ment.

Azon hosszú beszédet, melyben az erdélyi püspök, Várdai Ferenc, Zápolyát az összes nemesség nevében felszólítá, hogy seregeit Temesvár segítségére vezesse, nem fogjuk elmondani. A kor ízlése szerint, Róma s Hellász nagy tettei Herkules augiaszti állójától kezdve, melyhez Temesvár környéke hasonlítottatott, az actiumi ütközetig mind felhozattak, anélkül azonban, hogy a vajdára hatással látszanának lenni.

Zápolya a felhozottak cáfolatába nem ereszkedvén, rövid válaszában kinyilatkoztatá, hogy a jelenlévők kívánságát nem teljesítheti. Az egész ország, sőt Erdély reménye e seregek győzelmétől függ, s bármennyire sajnálja is Báthori István barátjának helyzetét, kötelességét sértené, ha e tekintet által oly valaminek elkövetésére ragadtatná el magát, mit bizonytalan sikerűnek tart. Dózsa seregei számosabbak, mintsem hogy erősített s folyókkal és mocsárokkal körülvett táborukban a legnagyobb veszély nélkül megtámadtathatnának, ha ugyanakkor a temesvári őrsereg a megtámadást kirohanás által nem segíti. Módot kell keresni: mint értekeződhetnék ő, Zápolya, a temesi gróffal; mást a jelen viszonyok alatt nem tanácsolhat.

Hogy Zápolyának ez okai senkit sem győzhettek meg, világos. A nem titkolható zavarból, mellyel szólt, meglátszott, hogy ezen okoskodás általa is csak ürügy gyanánt használtatott. A vajda mindazáltal hajthatatlan vala föltételében; s az erdélyi püspök s Bánfi Jakab kéréseikkel végre is csak annyit érthettek el, hogy ígéretet vettek, miszerint seregeivel Temesvár felé közelíteni fog. Dózsa megtámadását azonban mindenesetre akkorra halasztja, ha majd Báthorival értekeződhetett iránta.

Nagy vala a tekintély, melyben Zápolya János az országban állott; de ez nem akadályozható, hogy a vitatkozások, melyek most sátorában támadtak, keserűekké ne váljanak. Főképp a váradi püspököt s Zápolya Györgyöt, a két tizenhat éves vezért, ragadá el a szenvedély; s midőn a vajda öccsét arra inté, hogy gyermekek nem tanácsba valók, a vele egykorú püspököt is elnémítá, még indulatosabban szólalt fel az öreg Ártándi Tamás. Szemrehányások tétettek; fenyegetések, hogy azon esetre, ha a vajda kötelességét nem fogja teljesíteni, a zászlóihoz állott magyar nemesség más vezért választ, s így indul meg Temesvár ellen; szóval, a sátorban a legnagyobb zavar uralkodott, mely között Zápolya magányos szava elhangzott, midőn Ártándi Pál, ki a vitatkozásban eddig semmi részt nem vett, az egész gyülekezetnek figyelmét magára voná.

- A vajda önagyságának, meggyőződése szerint, igaza van - mondá, valamennyinek nem csekély bámulatára, Pál. - A nemességnek egyetlen reménye e táborban összegyűlt hadak győzelmétől függ. Ily viszonyok között a legnagyobb óvakodás szükséges.

- Óvakodás! - kiálta az öreg Tamás, ki fiának e beszéde közben rosszállásának nem egy jelét adta - no hát óvakodjatok; s te is Pál, ki oly okossá kezdesz válni, hogy maholnap saját apád sem ismer rád; óvakodjatok, tanácskozzatok, fontolgassatok, míg Temesvár elvesz, s az egész ország titeket a világ legildomosabb hazaárulóinak nevez. Ezt én mondom neked, én, Ártándi Tamás.

Pál elpirult; de mérsékelé indulatát, mely apja szavaira keblében támadt; s nyugodtan csak azt jegyzé meg, hogy helyesebben cselekedett volna, ha előbb végighallgatja s csak aztán mond ily kemény ítéletet fiáról. - Én, ismétlem - folytatá -, teljesen osztozkodom vezérünk nézetében, hogy a lázadókat csak akkor támadhatjuk meg biztos sikerrel, ha Báthorival egyetértőleg működünk; s éppen mivel e nézetben osztozom, azon kéréssel járulok önagyságához, hogy a levél átadását, melyet a temesi grófhhoz írni fog, bízva reám.

Valamint Pál első felszólalásánál minden arcon rosszállás: úgy most bámulat s azon lelkesedés vala kifejezve, mely keblünket elfogja, midőn nemes elhatározást látunk. Maga Zápolya is meg vala lepetve.

- Az istenért, hová gondolsz, fiam! - kiálta az öreg Ártándi, megragadva Pál kezét - biztos vesztednek rohansz, s nem dicső vitézhez illő halállal fogsz elveszni. A hóhérok felakasztanak.

- Minden halál dicső, melyet a hazáért szenvedünk - mondá Pál nyugodtan. - Temesvár megmentése szükséges; s csak így mentethetik meg; gyávaság volna tőlem, ha ily pillanatban veszélytől visszajednék.

Pál szép vala e pillanatban. A lelkesedés, mellyel szólt, férfias szép arcának még érdekesebb kifejezést ada. Megelégedett tekintettel jártatá szemeit a társaságon; s a nyugodt önérzet, melyet egész magaviselete kifejezett, annál dicsőbb színben tünteté fel őt, minél nagyobb fölgerjedést idézett elő ajánlata az egész körben. Ha valaha apa büszkeséggel tekinthetett fiára: az öreg Ártándi teheté ezt jelenleg. S e boldog érzés, melyet azon gondolat keserített el, hogy ily fiútól talán örökre meg fog fosztatni, fájdalmas örömnél édeskeserű cseppjeit facsará az ősz bajnok szemébe. - Ó, s ha elvesztenélek - mondá megindulástól remegő hangon -, s nem nyílt csatában, hol nemesnek halni illik; de így...

- Az nem lehet - kiálta Perényi, kinek szemei szintén könnybe lábadtak, midőn Pál kezét megragadta -, vajda önagysága nem engedheti, hogy ily férfiú, mint te, minden ok nélkül önvesztébe rohanjon.

A többiek hasonlólag nyilatkoztak; s maga Zápolya, ámbár Pál ajánlatát első pillanatban örömmel hallá, észrevevén a hatást, melyet az valamennyi jelenlevőre tesz, kinyilatkoztatá, hogy a szolgálat, melyre Ártándi ajánlkozik, nem oly nemű, hogy azt tőle elfogadhatná.

- Nagyságos uram - mondá Pál nyugodtan -, Temesvár megmentése az egész országnak legnagyobb érdekében fekszik, s azért mellőzhetetlen kötelességünk. Nagyságod, felfogásom szerint igen helyesen, szükségesnek tartja, hogy mielőtt Dózsát megtámadjuk, Báthorival egyetértésbe tegyük magunkat; ha erre alkalom ajánlkozik, azt magától visszautasítani nem áll nagyságod hatalmában.

- Ha bátyámban egy csepp becsületérzés van, inkább azonnal seregestől Temesvár felé indul, hogysen magát így megszégyeníttesse - sугá Zápolya György Petrovics fülébe.

A vajda a legnagyobb zavarban tekintett körül, s csak azt jegyzé meg, hogy Ártándi hazafiságát teljes mértékben méltányolja, de úgy vélekedik, miszerint a szolgálat, melyre ajánlkozik, sokkal veszélyesebb, hogysem azt másra ne bízna, inkább kinek személyéhez kevesebb remények csatolvák.

- Ne aggódjék senki miattam - szólt Pál nyugodtan -, úgy vagyok meggyőződve, hogy kívülem senki nincs, ki a jelen körülmények között a temesi gróffal értekeződhetnék; de hiszem azt is, hogy mi csaknem kivihetetlennek látszik, nekem sikerülni fog; s szándékom változhatlan. Csak egy kérésem van még. Tegnap este a lázadók egyike fogságunkba került. Történetesen ismerem az embert, s célom kivitelére szükségem lesz rá; szabad-e őt magammal vinnem?

Zápolya megegyezését jelenté ki.

- Úgyszintén két vagy három nyílt levélre leend szükségem, melyek által azoknak, kiknek számára e leveleket kérem, nagyságod részéről teljes bűnbocsánat biztosíttatik - folytatá Pál -, s valamely jelre, mely, ha Báthorihoz magam valahogy nem juthatnék, annak, kit helyettem küldök, hitelességet szerezzen.

Zápolya teljes szívből késznek nyilatkoztatá magát e kívánatok teljesítésére, s azonnal átadá pecsétgyűrűjét.

- S most csak a temesi grófhhoz szóló leveleket kérem - mondá Pál -, minél hamarább útnak szeretnék indulni.

Zápolya mondá, hogy legfőllebb egy óra alatt minden készen lesz - s Verbőczivel ismét a belső terembe vonult. - Ártándi apja s Perényi kíséretében sátorához sietett; a többiek, nemes elszántságát magasztalva, a táborban elszéledtek.

Zápolya tábora mintegy nyolc mérföldnyire állott Temesvár fölött. A vajda, ígérete szerint, másnap Lugosig akart előnyomulni seregeivel, s a szükséges eszközök megtételére Perényi Ferenc s az öreg Ártándi Tamás ajánlkoztak, kik ez ürügy alatt Pált legalább eddig kísérheték.

Alkonyatig Pál Lugoson e leghívebb barátai társaságában maradt. Midőn sötétedni kezdett, András tanácsára nagy vörös kereszttel ékesített parasztruhába öltözött, s rövid búcsú után lóra ülve, új követőjével Temesvár felé nyargalt.

A visszamaradottak szorult kebelrel néztek sokáig utána. Miután a lovasok alakja a sötét erdőség között eltűnt, s a távozó dobogás rég nem vala hallható többé: az öreg Tamás, föleszmélve gondolataiból, egyszerre megragadta Perényi kezét, s görcsösen megszorította azt. - Ezt nem látjuk többé - szólt mély, reszkető hangon.

- Dehogynem - vigasztalá Perényi -, új babérokkal koszorúzva fogjuk meglátni, mint mindég, valahányszor pár napra távozott.

- Babérrel, meglehet - sóhajtá az előbbi -, de e babér fiam szemfödele lesz, s a zöld ággal, mely homlokát köríteni fogja, éltem végreményét fogják eltemetni.

Perényi felelni akart, de visszatartott könnyei elfojták a vigasztaló szót, s egy meleg kézszorítás vala minden, miben részvéte nyilatkozott.

Szomorúan tértek vissza Lugosra.

Pál azalatt társával vágatva haladott Temesvár felé. Az út, mely Lugost s általa Erdélynek egy részét Temesvárral összeköté, a túlsó parton emelkedő halmokon rengeteg erdőségen vezetett keresztül. Krassónak és Temesnek sík tájait a Béga s Temes kiöntései sok helyt állandó mocsárrá változtaták, s így e távolabb vonalt kellett választani, mely csak tizenkét öl szélességű, mindenütt zöld pázsittal takart irtásból állott. Sok helyütt a kivágott fák tuskói elrohadtan, vagy új hajtásokkal takarva, még most is kiállottak, s így az ösvény, melyen Pál társával haladott, korunk fogalmai szerint országútnak nevét nem érdemlené; de az akkor létező közlekedés fenntartására elég kényelmesnek tartatott, s lovasainknak semmi akadályt sem gördített elébe.

Sietniök kellett. Lugos Temesvártól ez úton jó hat mérföldnyi távolságra fekszik. Már alkonyodott, mikor elindultak, s Pál még ez éjjel akart Klárral találkozni. Vágatva s száguldva mentek tovább jó másfél óráig, anélkül hogy egy szót váltottak volna egymással.

- Nemzetes uram - kiáltá egyszerre András -, jó volna talán, ha a lovak kissé kinyugodnának.

- Igazságod van - válaszolt Pál, kinek, mély gondolatokba levén elmerülve, eddig még eszébe sem jutott, hogy a nemes erdélyi mén, melyen ült, elfáradhat, s ki most lépve kezdett fölmenni a dombon, hova éppen értek. - Mennyire lehetünk még Temesvártól?

- Fele útjánál jóval tovább vagyunk - válaszolt amaz -, életemben sohasem mentem így. De ló is ez, melyet a nemzetes úr kölcsönadott.

- Meghiszem, Bánfiék nevelték - szólt Pál, s azon meglepéssel, melyet fiatal lovas, kinek paripája érdeme szerint magasztaltatik, érezni szokott, kezdé elsorolni lovainak tulajdonságait.

- András egy ideig nagy érdekléssel folytatá e beszélgetést. De éppen midőn Pál ménjének délceg járását újra dicsérni kezdé, rögtön félbeszakítá eddigi beszédét. - Lesz ám öröm a táborban - szólt érzékenyen -, ha Klári megtudja, hogy a nemzetes úrfi eljött.

- Gondolod?

- Gondolom-e? - folytatá András melegen. - Volt-e valaha asszonyi teremtés, ki úgy szeretett, mint Klári? Szinte félek a pillanattól, midőn neki megmondom. A bajt megszokta szegény. Kóborlásaink közben oly helyzeteken mentünk keresztül, melyekben még a parasztleány is elájult volna; ő legfőlebb, ha kissé elhalványodott, azt is csak eleinte, később mindig halavány volt, mint a liliomszál. De ha most egyszerre elébe lépek, s mondom: itt vagyok, és Ártándi úrfi is itt van, és az úrfi a legszörnyűbb veszedelemnek teszi ki magát, csak hogy a lányasszonyt lássa, s ez átkozott táborból elvigye magával; meg hogy az úrfi rászedte Zápolyát és a többi vezéreket, mintha csak azért jönne, hogy Báthorinak levelet hozzon, pedig azt rám is bízhatta volna, s csupa ürügy az egész, mert Pál úrfi csak a lányasszonyt keresi, és a kevély Telegdi Frusina is meghalt. Látta a nemzeti úr, ha mindezt Klárinak úgy elmondom, bizony megszakad szíve örömeiben.

- A levélről, melyet Báthorinak viszek - szólt rövid gondolkodás után Pál -, ne mondj semmit.

- S miért nem? - kérde a másik bámulva.

- Ha Klári annyira szeret, mint mondod - válaszolt Pál -, talán szerfölött megijedne azon veszélyen, melynek magamat kiteszem.

- Dehogyan ijedne meg - szólt András -, sőt úgy fogja elintézni a dolgot, hogy még csak veszély se legyen, mint a nemzeti úrnak már a táborban megmondtam; ez a világon a legkönnyebb dolog.

- Gondolod? - kérde Pál érdeklődően.

- Hogyne gondolnám? Temesvár s a keresztesek között számos összeköttetés volt már akkor is, mikor a táborot elhagytam. A polgárok, sőt a vársereg egy része sem ért egyet Báthori önagságával. Sokan vannak, kik, ha életük s vagyonuk biztosíttatik, Dózsát seregéstől szívesen befogadnák, s levelek, sőt éjszakánként hírnökök jártak ide s tova, kik velünk e szándékot tudatták. Most még inkább szorult a temesváriak kapcája, s e titkos közlekedés még élénkebb lehet. S ha különben volna is, higgye el a nemzeti úr, pénzért akármennyit találna seregeink között, kik a levelet szívesen Báthori kezébe szolgáltatnák, habár Dózsának s az összes seregeknek el kellene veszni miatta. Ocsmány nép az a paraszt. Mikor a Bégát a Temesbe akarták átvezetni - mert csak így foglalhatni el a várost biztosan -, hány találkozott az alávaló teremtések közül, kik egypár aranyért a töltéseket éjjel átfűrték, pedig György vezér eleget akasztatott fel e gázságért.<sup>135</sup> Mit használt; ha aranyat lát e pórnép, mindenre kész. S hát még hol csak levélhordásról van szó?! Magamra merném vállalni az egész dolgot.

- Jerünk - mondta Pál, s megszorítva lovát, ismét vágatva kezdett haladni.

Egyike volt a legszebb nyári éjszakáknak. Fenn az égen tündöklő fényben ragyogtak a csillagok; a pázsiton az éji harmat milliónyi cseppjei csillogtak, s a hold, mely töltéséhez közel csak most emelkedett az erdő fölött, elönté sugarait a sötét lombozaton. Egyes helyeken, hol az erdő szélesebbre volt kivágva, az egész táj világosnak látszott; máshol csak egyes ezüst sugarok találák útjokat a sűrű lombon keresztül, s itt egyes fénypontok látszottak a földön, nyugtalan lidércekként ide s tova bolyongva, táncolva s eltűnve, amint gyöngye szellő a fák sudarait megingatá. Pál mindezt nem ügyelt. Itt-ott a tölgyek egyes ágai messze kinyúltak a nyílásra, mintha egy óriás, roppant kezét kinyújtva, őt fel akarná tartani futásában; majd a Béga partjain vezetett át útja, s a csendes folyónak tüköre, melyen a hold s a csillagok tündököltek, bájolón tűnt fel, gyermek boldog álmaként lejtve át az éji vidéken, oly csendesen, oly ragyogón. Néha felijesztett szarvasok s dämuvad rohantak át lovasaink előtt, a fák sudarain a fölébredt madarak ide s tova szállongtak, s a közel nádasokból a gém s a vízi



szárnyasok panaszos szava hallatszott; Pál alig vette észre mindezt; nem jelen helyzete, a jövő foglalá el lelkét.

- Álljon meg a nemzetes úr - kiálta most András -, mindjárt a táborban volnánk; tovább ez úton nem mehetünk.

Pál megállott. - András az út jobbik oldalán látszó gyalogösvényen az erdőbe mélyedett. - Pál közelről követé vezetőjét.

Lépve haladtak majdnem egy óranegyedig a sűrűség között. Ezután Pál magas tölgyektől körülvett szűk erdő-mezőn látá magát, melynek egyik oldalán romok látszottak.

- Várjon a nemzetes úr itt - monda András -, én elmegyek Kláriért. E vadászház egykor a temesi grófé volt. Elég csinos a maga idejében, s ha nappal volna, megláthatnók; de feldúlták, s miután mindent, minek értéke volt, kiraboltak, nem hihető, hogy a keresztesek közül valaki ide vetődjék. A keresztes, mint a sáska, csak egyszer jár, tudja, hogy ahol már megfordult, ott másodszor semmit sem találhat.

Pál leszállott lováról, s András kérdé: ne segítsen-e lekantározni?

- Bízd azt rám - mondá a lovag -, én és lovam rég megszoktuk egymásnak szolgálatát; jobban esik szegénynek, ha ura viseli gondját.

András, miután még egyszer szívére köté, hogy e helyről ne távozzék, s valahogy lovát se szalassza el: megígéré, hogy legfölsőbb két óra alatt Klárral itt lesz, s az úton, melyen jöttek, távozott.

Pál, lovát kantáránál tartva, maga maradt. Egy ideig figyelmét a nemes állat foglalá el. Megereszté nyergét, körülvezeté, s miután meghűlt, levéve kantárát, hosszú féken fához köté. Maga keresett vizet. A vadászház feldúlásánál az ágaskút épen maradt, s rövid idő múlva Pál telt veder vizet állított lova elébe. - Miután ezen, akkoridőben lovag által aljasoknak nem tartott szolgálatokat elvégzé, s örült a gyönyörnek, mellyel a szomjas mén gyöngén nyerítve a vízveder felé fordult, Pál végre az illatos mezőn legelő állatot magára hagyva, jelen helyzetéről kezdett gondolkozni. Józanabb volt, hogysem annak veszélyességét át ne látná.

András becsületességén nem kétkedett. Azokból, miket ez emberrel a táborban szólt, átlátá, hogy őt, ha mindjárt meggyőződés vezette is a keresztesek zászlói alá, most csak Klári iránti szeretete tartja vissza. András - mint maga mondá - rég megunta a kószalást és hadakozásokat, visszavágyódott nyugodt boltjába; ő Pált, kiben élete megmentőjét látta, bizonyosan nem árulja el a vérengző Dózsának. Erről Pál meg vala győződve. De mit fog Klári tenni? Szerelmén nem kétkedhetett: de nem kétkedhetett szenvedélyességén sem. - Ha megcsaltál, megölsz: de ne feledd, hogy nem magam fogok elveszni - ezek voltak a hölgy végszavai, midőn tőle elvált; s most e szavak újra eszébe jutottak Pálnak, s annyival nagyobb hatással voltak rá, mennyivel inkább érzé, hogy Klári iránt rosszul viselte magát.

- Szerencsére, a hölgy nem ismeri egész vétkemet - így vigasztalá magát. - András mondá, hogy szerelmemen sohasem kétkedett, s viszonyomban Frusinához csak családi összeköttetések következtetését látá. - De ha András csalódik? - szólt rövid gondolkozás után magában - ha Klári büszkeségében sebének mélységét szolgálja előtt nem akará feltárni, s éppen, mert halálosan sértve érezé magát, ennek bevallását akkorra halasztja, mikor a sértésért halálos bosszút állhat? - Pál előtt egy ideig e gondolat valószínűnek látszott. Azon éghajlatok alatt, hol a nap legforróbb sugárokat önt, a vész rontóbb hatalommal tör ki, s ő, ki Klári szerelmét ismeré, kételkedhetett-e, hogy azon esetre, ha a hölgy csalattatásáról meggyőződik, gyűlölése lángoló leend, szenvedélye határtalan, mindent feláldozó, mint egykor szerelme vala.

Ártándi bánni kezdé, hogy eljött.

Körültekintett. A hold szelíd sugárokat önte a tájra. Körös-körül százados tölgyek. A rét illatot lehelve terül el a sötét fák árnyéka alatt. Fenn az ágak között néha gyenge fuvalmak lejtnek át, a közelgő koránynak első fohászhai, melyek alatt a lomb időről időre megcsörren, de lenn a sűrűségtől megőrzött mezőn a fűszál sem ingadozik, csak a tücskök egyhangú éneke zeng fel a virágzó lóhere s vadborsó között. Néma csend mindenfelől s szelíd nyugalomnak képe, kivéve, hol a vadászház sötét falai arra intenek, hogy emberi szenvedélyek e magányos helyet sem kímélék meg küzdelmeikben.

- Mi csendes e táj - mondta Ártándi magában -, csendes, mint a sír. S ki tudja, nem leend-e azzá? - Lelkét szomorú sejdítések tölték el. Visszagondolt múltjára. A sors csaknem csudálatosan pártolá eddig lépteit, s most egy kockára veté mindenét, nem volt-e ez vigyázatlanság? Vannak emberek, kik éltük legfontosabb pillanataiban egyes érzemények vagy általános szenvedélyesség által ragadtatják el magukat. Bizonyos irányban rohanva, melytől sem tanács, sem eszköznek jobb belátása által nem hagyják magokat visszatartóztatni, cselekvésök nem annyira szabad akarat, mint benső, majdnem ellenállhatlan szükségnek következése. De vannak mások, kiket nem érzemény, de éppen az ronta meg, hogy magukat kizárólag az ész kormányának engedve által, önokoskodásaik fonalából szőtték a hálót, melyből nem lehet többé szabadulniuk; kik büszkeségükben nézeteik helyességén nem kételkedve, elnyomva érzelmeik benső szózatát, következésről következésre haladnak tovább, míg végre csalódásukat észreveszik s ezzel együtt azt is, hogy a követett irány megváltoztatása már nem áll hatalmukban. Mint az érzemény, úgy a tiszta ész emberének vannak elragadtatás-pillanatai, s Pál át kezdé látni, hogy mostani összes eljárása e pillanatok egyikének volt következménye.

Találkozása Andrással Klári emlékét újra föleleveníté szívében. Megfosztva Frusinától, kit halottnak gondolt, újra vonzalmat érzett a bájoló polgárlány iránt. Még hiúsága sem engedé, hogy az iránt, ki őt annyira szereté s szerelmének annyit áldozott, érzéketlen maradjon. De Pál ildomosabb volt, semhogy magát az érzemény által elragadtassa. A gondolat, hogy e hölgyet szerencsétlenné tette, bánattal tölté el lelkét: érzé, hogy hibázott, kíváná, hogy e hibát jóvátehesse: s mert Frusina nem vala többé, s mert Klári nemes lelkületében bízott, lehetségesnek gondolá azt. De mindez nem bírta volna őt arra, hogy elhagyott kedvesét ennyi veszélyekkel fölkeresse, ha helyzetét átgondolva, saját biztonságára nem gondolja szükségesnek, hogy Klárral szóljon. Csak ha Klárit szerelme változatlanágáról meggyőződheté, csak azon esetre remélheté, hogy a viszony, melyben e leányhoz állott, titokban maradhat. De mily ürügy alatt keresheti fel Klárit? Hol és miképp találkozzék vele? Éppen e gondolatokkal foglalkozott, midőn Perényitől megérté a viszonyt, melyben Báthori s Zápolya egymással állanak, s mely az utóbbit Temesvár megszabadításától visszatartá. Pál találékony eszével azonnal átlátá mindazt, mi a dolgok ezen helyzetében öncéljának kivitelére kedvező. Ha Zápolya levelének kézhez szolgáltatását magára vállalja, fölkeresheti Klárit. Szerető leányt arról meggyőzni, hogy e veszélyes küldöttséget csak azért vállalta magára, hogy vele találkozzék, nem sok fáradságába kerülhet. Klári, ha kedvese szerelméről ily fényes tanúság által újra meggyőződik, nemcsak hallgatni fog, sőt neki arra, hogy a levelet veszély nélkül Báthori kezébe juttassa, segédkezet nyújtand. S midőn Pál ezt teszi, tulajdonképpen ismét csak szerelmes kalandját folytatja, s mily szolgálatot tesz hazájának?! Temesvár megszabadítását neki fogják tulajdonítani: tette a legnemesebb honfiúi feláldozás színében tűnik fel az egész világ előtt. Zápolya és Báthori egyaránt lekötözteivé válnak. Mennyi előnyök jövő előmenetelére! - Pál áthatva e gondolatoktól, Andráshoz sietett, s miután ennek szavaiból Klári szerelméről s terve kivihetőségéről meggyőződött, nem késett ajánlkozásával, még mielőtt annak veszélyes oldalait átgondolta volna. - Ha Pál nem kizárólag észére hallgat, s ha eljárásában szívétől is tanácsot kér: ez, mely még nem vala végképp megromolva, ellentmondott volna szándékának.

Még egyszer megcsalni azt, kit már szerencsétlenné tett, személyes előmenetelének eszközéül alázni a legszentebb érzeményt, ez olyannyira aljas tett vala, hogy Pál nem egykönnyen határozhatta volna el magát elkövetésére. Ha önző számításai közben Klárira gondolt, e leánynak egész jelleme visszajeszthette volna őt a merénnyel. De lelkét nagyravágyó terveit tölték el; s csak most, csak az erdei magányban kezdé érezni, hogy óvatosabbnak kellett volna lennie. Ha András és Klári jöttét be nem várva azonnal lóra ül, s Zápolya táborába siet, Klári bosszúját elkerülheti; de nem kockáztatja-e ezáltal hírét? Ajánlata bámulatot gerjesztett; de ha most lép vissza, mielőtt annak végrehajtását megkísérelte volna: nem fog-e ő, az eddig mindenki által tiszteletben tartott mint szájhős méltán lenézni társai által?

- Nyugodtan be kell várni végzetemet - szólt magában eltökélten -, vagy nem az-e éppen a szerencse legnagyobb adománya, hogy bátorságot ad? S ha túlbíztam kedvezésében, s ha vesznem kell: nincs miért panaszkodnom ellene. Rövid vala pályám, de fényes s körülvéve ellenektől; egyetlen, de dicső küzdelemben meghalni édeesebb, mint kesergő barátok között.

Ily gondolatokkal foglalkozott, midőn léptek ébreszték föl. - Hol van, hol? - kiálta egy asszonyi hang; s néhány perc múlva Pál Klárit tartá karjai között.

A szenvedélyes öröm, mellyel a hölgy őt magához szorítá, azonnal eloszlatta aggodalmait. Szívében feltámadt a régi érzemény, s feledve mindent, egészen a jelen pillanat élvezetének engedé át lelkét. - Pál nem tartozott azon emberek sorába, kik egy lény szerelmében teljes megelégedést képesek találni; neki tágabb kör, fényesebb pályabér kellett annál, melyet a szerelem nyújthat; de pillanatokra ez ifjú szívet is elragadták érzeményei, s az ildomos nagyravágyó, ki mindennek következményeit felszámítva haladott pályáján, néha átengedé magát szenvedélyeinek. Kebléhez szorítá bájos kedvesét, s a lángoló csók, melyet ajkaira nyomott, szavaknál jobban mondá, hogy a hölgy szeméből könnyeket facsart érzemény szívében visszhangra talált.

András, ki asszonyát idáig követte, a boldog párt magára hagyva távozott, s csak a hajnal ragyogó csillaga vala tanúja azon gyönyörnek, melyet emberi szó nem képes leírni.

- Nem fogsz elhagyni többé, nemde? - kérdé Klári, fejét kedvese vállán pihentetve, ki mellette, a vadászház romjainak közelében, egy fa alatt helyet foglalt.

Pál nem felelt; de újra kebléhez szorítva kedvesét, lángoló csókot nyomott a hölgynek ajkaira. - Ó, te nem fogsz elhagyni többé - mondá Klári, a gyönyör mámorában úszó szemeit a deli ifjúra függesztve -, hisz mindég mondám: lehetetlen, hogy csalfa légy. Csak én ismerem nemes lelkedet, csak én tudom, mennyire szeretted.

- Minek is tudja azt más? A szerelem önmagának elég. Fukarként elrejtí kincseit az egész világ előtt; legfőbb boldogsága, hogy senki sem gyanítja gazdagságát. Minek ismerje a világ boldogságunkat? enyémnek tudlak, s nincs irigyekre szükségem, hogy e bizonyosság egész üdvét érezzem.

- Igazad van - szólt Klári, gyöngéd kézszorítását viszonzva. - S mégis vannak pillanatok, midőn e titkolódzás, melyre viszonyaink kényszerítenek, csaknem tűrhetetlennek látszik. El szeretném mondani mindenkinek s ki szeretném kiáltani a világba, hogy enszavam hallva, magamat meggyőzhessem, hogy boldogságom nem pusztán álom, melyet az első napsugár el fog szélesíteni. Fukarként rejtem el kincseimet; de mint a fukar szívét, úgy lelkemet száz aggodalom tölti el. Ha látlak, ha velem vagy, boldognak érzem magamat; de alig távozol, s eszembe jut, nem rabolják-e el kincsemet? De legyen, amint kívánod - folytatá sóhajtván -, szerelmem ne legyen akadályul semmiben. Emelkedjél a legmagasabb polcra, légy nagy és dicső, míg szíved osztatlanul az enyém marad, a többivel nem gondolok.

- S kétkedhetel?

- Ó, nem, kedvesem! - mondá a leány, s véghetetlen érzemény szólt hangjából - nem fogok kétkedni soha többé. Voltak napok, midőn lelkemet e szörnyű gondolat gyötré. Borzadva gondolok vissza. De elmúltak, s nem fognak visszajönni többé. Hogy is kétkedhetném még! Van-e férfi, ki szerelmében azt volna képes tenni, mit te cselekedtél? Ide jössz, éltedet, sőt éltednél többet kockáztatasz... mert ha a kegyetlenek kezébe kerülsz, nem pusztá halál várna reád... s miért? csak hogy láthass, hogy karjaid közé szoríts, hogy elmondhasd, hogy szíved nem változott. Ó, ennyi szerelmet én nem érdemeltem; megőrülök boldogságomban! - S a szegény, csatatott leány újra karjai közé szorítá kedvesét, s örömcseppek peregetek le arcain.

- Ó, vajha oly boldoggá tehetnélek, mint érdemlenéd! - mondá Pál, valóban meghatva, midőn a korány világa inkább elterjedvén, észrevevé a változást, melyet Klári arcain a bú okozott - de nem valál-e szerencsétlen szerelmem által? e nyájas arcokon, melyeket az ég arra teremtett, hogy rajtok örök mosoly üsse fel tanyáját, most bának nyoma látszik; meghalványultál, kedves.

- S megsoványodtam, nemde? - kérdé Klári szomorúan. - Én nem vagyok többé szép. Ó, de te szeretni fogsz így is, nemde? - szólt, kedveséhez simulva, és sötét szemeit könnyörögve hozzá emelve. - Szeress, s Klárid ismét a piros, mosolygó leány lesz, kit annyiszor hajnalodnak neveztél, s kinek a múlt napokban rózsái helyett csak harmata maradt.

- Te szép vagy, angyalom - válaszolt Pál, őt kebléhez vonva -, még szebb talán, mint valál; de arcaidon szenvedések nyomai látszanak: s a gondolat, hogy azokat én okoztam, fájdalommal tölti lelkemet.

- Ne szóljunk erről - mondá Klári -, a szerencsétlen, ki tőlem szívedet elrabolta...

Pál szólni akart; Klári félbeszakítá. - Nem szívedet, tudom, az az enyém maradt; de ki szerelmünk között válaszfalként emelkedett, nincs többé. Isten jól tudá, hogy nem élhetek szerelmed nélkül, s maga elvevé az akadályt; mit gondolunk a múlttal? a jövő szebb leend!... Atyám kiűzött házából, nincs támaszom, nincs hely a világon, hol magamat otthonosnak érezhetném; a tied vagyok egészen, osztatlanul. Szolgálód leszek, ha úgy kívánod, csak szeress. Vigy magaddal jószágaid egyikére; adj egy kis házat erdő közepében, mint ez itt, hol senki sem gyanítja léteimet, s csak te ismerd az ösvényt, mely e magányba vezet; csak szeress, és én boldog vagyok, boldogabb, mint mikor irigyelve százaktól, az élet minden örömeit élvezém, s még nem ismertelek.

A szeretőket itt András szakítá félbe, ki megrakott kosárral feléjük közelített. - A hív ember arcain öröm ragyogott, midőn asszonyát oly boldogan látá, s a zöld pázsitra rakva az élelmeket, miknek egy kancsó szerémi bor nem megvetendő részét tevő, a szerencsés párnak jó étvágyat kívánt.

- Nem oly jó ugyan, mint Ártándi úrfi nagyúri asztaluknál megszokta - mondá mosolyogva, míg Klári az ételekkel kedvesét megkínálta -, a mi ifjasszonyunk is jobbízűen főz talán, s adja Isten, hogy főztéhez minél előbb visszakerüljek; de Lugostól idáig jó lovaglás, s fogadom, a vitéz úrnak jólesik, mit amúgy hamarjában a táborban összekaparítottam.

- S kend jóllakott már? - kérdé Pál jókedvűen, étvágya által legvilágosabban bebizonyítván, mennyire osztozik egyébiránt nézeteiben.

- Nem biz én - válaszolt amaz, sóvár tekintettel követve a falatozó ifjú mozdulatait -, idő is van még rá; majd ha jóllaktak, rám kerül a sor.

- Dehogyan kerül! - mondá nevetve Pál - ülj le hozzánk, s fogj hozzá szaporán.

- Ha éppen nem lenne ellenőkre, magam sem bánnám - szólt, kérdő tekintetét Klárira vetve, az előbbi.

- Ül le, András - mondá nyájasan Klári -, hisz többször megosztottuk kenyerünket egymással.

- Meg biz azt, ha magunk voltunk - válaszolt András, ki már a falatozáshoz hozzáfogott -, de most, hogy a nemzetes úrfi is itt van...

- Mit úrfi - mondá Pál -, egy ruhában járunk, ha valami úrfias volna rajtam, azt Zápolya táborában hagytuk.

- Azt se bánom - szólt az előbbi, midőn a kulacsot felnyitva, Klárinak odanyújtá -, ha az emberre ily szerető vár, engem úgyse, magam is paraszttá válnék, pedig polgár szüléknek gyermeke vagyok, és soha életemben parasztos munkával nem vesződtem.

A reggeli nem sok ételből állott, de étvágy fűszerezé az egyszerű étkeket, s az ó szerémi bor, mely a csanádi püspök pincéjéből került a keresztesek táborába, a lehető legjobb kedvbe hozá a vendégeket. Legboldogabbnak Klári látszott. Érzelgős hölgyek, minőket századunkban találunk, nem képzelhetik a gyönyört, mellyel a szép polgárleány kedvesét oly jóízűen enni látta. Szívök választottjában ők halvány arcot, gyöngye inakat, gyöngye gyomrot, szóval a szenvedély s érzemény lángjaitól fölemésztett férfiromot kívánnak; Klári a legjobb falatokat kereste ki, s velük kínálta meg kedvesét, mondhatlan örömmel követve minden mozdulatát, mellyel az reggelijéhez látott.

Miután jóllaktak, s András a maradványokat a kulaccsal együtt a vadászház romjai között elrejté, Pál elmondá jöttének célját, vagy állítása szerint, ürügyét. - Mióta megtudám, hogy itt vagy - mondá érzékenyen -, leírhatatlan vágyat érzék utánad. A rövid sorok, melyekben téled búcsút vevék, nem fejezheték ki érzelmeimet; látni akartalak, hogy változatlan szerelmemről meggyőzzek, s ha szavaimnak nem hinnél, enmagamat adjam kezeid közé, hogy rajtam bosszút állhass. De ennek eszközzésére ürügy kellett. Magamra vállaltam, hogy Zápolya levelét a temesi gróf kezébe juttatom, csak így menthettem meg András életét, csak így találkozhattam veled. Most becsületed kívánja, hogy szavamát beváltsam; ti, kik a táborban vagytok, legjobban fogtok segíthetni tanáccsal.

- Ne félj, be fogod válthatni szavadat - mondá Klári, kinek András Ártándi akaratának ellenére az egész viszonyt már elbeszélé.

- Bízd leveled rám, jövő éjjel én magam fogom azt Báthori kezébe adni.

Pál a lelkes leánynak ez ajánlatát természetesen nem akará elfogadni, s a szeretők között vita támadott. Pál azt, hogy a keresztesektől mindenfelől körülfogott városba juthat, maga sem tartá lehetségesnek; mondá ugyan, hogy a rábízott levelet önmaga akará Báthorinak átadni, de csak azért, mert a bámulás, melyet vakmerő szándéka nyilvánításával gerjesztett, hiúságának jólesék; az mindazáltal, hogy a veszélyes vállalat a kedves hölgy által vitessék véghez, nem volt szándékában. Nemcsak szerelem, még becsületezése is visszatartóztatá őt a hölgy ajánlatának elfogadásától.

Klári elmonda mindent, hogy kedvese határozatát megváltoztassa.

A temesvári polgárok egy része, megunva a hosszú várívást, a várost szívesen Dózsa kezére juttatta volna, s csak Báthori fenyegetései tartóztatták őt ettől vissza. A város - melyet a Hunyadi által épített s külön falakkal körülvett vártól jól meg kell különböztetni - csak széles vízárók s palizádok által volt körülvéve; s miután a rendes katonaság, mely a temesi gróf zászlói alatt e helyet védelmezte, csak a kapukat őrzé, s a többi szolgálatot a polgárookra bízá, természetes, ha a város s a tábor között a közlekedés soha egészen meg nem szűnt. Majd a

városból jött ki valaki, Dózsát a polgárok között az iránta létező barátságos indulatról tudósító; majd a keresztes vezér küldött levelet a városba, mely által egyik vagy másik előkelő polgárnak tudtára adá, hogy azon esetre, ha a lakosok Báthorit nem fognák a hely átadására kényszeríteni, úgy bánik velök, mint a csanádiakkal. Még Klári is, hogy magának Frusináról biztosabb tudomást szerezzen, már kétszer benn volt a városban, s apjának egy kereskedő barátja által biztosan s minden bántalom nélkül ismét kibocsáttatott.

- Engem ne félts - mondta Klári, midőn mindezeket elbeszélve, Pált még mindig bizonytalanságban látá -, nincs oly pillanat, midőn azok közül, kik atyám házában megfordultak, valaki őrt ne állana, s az a városba beereszt. Csak azt nem tudom, mi módon juthatok Báthori elébe?

Pál Zápolya gyűrűjét mutatá.

- Oly biztosan átadom leveledet, mintha teljes béke idejében élnénk - mondá Klári, a gyűrűt elragadva. -, András elmegy táborunkba, s előre kiszemléli a helyet, melyen éjjel átmehessek. Sajka a Béga innenső partján akármennyi hever. Átmegegyek, mihelyt a nap lenyugszik, s a vezérek dorbézolni, a seregek aludni mennek. Maga Lőrinc, ki századmagával a többiek helyett is ügyel mindenre, a város ezen részén, melyet a Béga körülfolyl, ritkán fordul meg. Ez oldalon nincs kapu, s így éjjeli kirohanástól itt nincs mit félnie. Akármennyi eleséget vittek ez úton a városba. Kár egy percig is aggódnod miattam.

- De nem vállalhatná-e az egész dolgot András magára? - kérdé Pál.

- Rá nézve a veszély nagyobb - válaszolt Klári. - Ha a városbeliek éjszaka férfit látnak közelíteni, s az éjjelek világosak, meglehet, valamelyik zajt üt, vagy ha felelettel visszajő, s Lőrinc kezébe esik, megvizsgálják, s ha a választ nála találják, felakasztják. Mindettől nincs mit félnem. Lőrinc teljes bizodalját bírom. Ha visszajövet rajtakap, azt mondom neki, hogy mivel Temesváron éhség uralkodik, egy kosárka eleséget vittem ismerőseimnek, s legfőllebb kissé megdorgál, más bajom nem lesz. Bíz rád az egészet, kedvesem - folytatá. - Lám, ha a nehéz feladatot, melyet magadra vállaltál, bevégezed, ez egy új lépés leend emelkedésedre, hadd boldogítson engem az öntudat, hogy segéded valék.

E végszavak oly könnyörgő hangon mondattak, Klári oly kérőleg emelé szép szemeit kedveséhez, hogy ez, ha a dolog kivihetőségéről nem lett volna is annyira meggyőződve, alig állhatott volna ellen kívánságának. - Keblére szorítá a bájoló leányt, s mélyen meghatva szerelme által, csak azt mondhatá, hogy ezen nemes tettét sohasem fogja elfeledni. - Ne feledd el, Klári, hogy azon esetre, ha legkisebb bajod történnék - folytatá rövid szünet után -, a föld legboldogtalanabb emberévé tétél.

- Semmi boldogtalanság - válaszolt örömkönnyei között mosolyogva a leány. - Adná az ég, hogy valamint te élted tevéd láthatásomért kockára, én veszélyesebb dolgokat vihetnék végbe kedvedért. Menj te, András, most a táborba - mondá hívéhez, ki az egész jelenet alatt meghatva a szeretők mellett állott. - Szürkületkor a Béga partján meglátjuk egymást. Addig, nemde, együtt maradunk? - szólt szelíden kedveséhez simulva - nem küldesz el magadtól?

Lángoló csók, melyet remegő ajkaira nyomott, volt Pál egyedüli válasza: s míg András Temesvár felé folytatá útját: a boldog szeretők ismét magukra maradtak.

Óra folyt óra után. A bájló korányt tikkasztó dél váltá fel, s az est sugáraiban ismét hosszabbra nőttek az árnyak. A szeretők nem vevék észre az idő haladását. - Mennem kell - mondá végre Klári, midőn e végső sugárok is eltűntek, s a sötétedő erdőt a nyugodni szállott madarak csiripelése tölté el -, mielőtt a hajnal hasad, nálad vagyok ismét. Várj reám. Itt biztosan vagy.

Pál visszatartóztatá a távozót. - Maradj nálam - mondá -, mit nekem emelkedés s az emberek dicsérete?! Egy óra, melyet karjaid között töltök, fölér a világ babéraival. Holnap hajnalban visszamegyek Zápolyához, s megmondom, hogy levelét nem juttathattam Báthori kezéhez. Vesszen Temesvár, vesszen akármi inkább, semhogy te veszélynek tegyed ki magadat.

Pál komolyan szólt. Fellázadt érzékei e pillanatban háttérbe szorítanak minden egyéb gondolatot. Csak szerelmét érzé, az ellenállhatlant, mely soha egész valóját ily hatalommal meg nem ragadta. Neki úgy látszott, mintha életének boldogsága ez egytől függne, mintha meglegedésére, ezenkívül egyébre nem lenne szüksége.

Klári arcain mondhatatlan öröm ragyogott, midőn szelíd erőszakkal kibontakozva lángoló öleléseiből, még egyszer mondá, hogy mennie kell. - Ó, ha tudnád, mi véghetetlenül boldoggá tettél! - szólt meghatva, és szemeiben könnyek ragyogtak. - Van-e hölgy a világon, ki így szeretetnék; s szerettetve lenni általad, ki oly magasan állsz fölöttem! Nem, Pálom, neked a dicső ösvényen nem szabad megállanod. Mit magadra vállaltál, véghez fogod vinni. Nevedet hálával említendi a haza; a legdicsőbb, az első leendes társaid között, s én bámulva, de örömmel fogok föltekinteni magasságodra; nekem elég lesz az öntudat, hogy kit annyian magasztalnak, az engem szeret; én e tudatban boldog leszek. Hisz a nap, ha a láthatáron dél felé emelkedik, nem vet hideg sugárokat a földre, melytől látszólag távozott; ragyogóbban, de melegebben néz le reá. S így teendesz te, nemde, Pálom? hisz Klári is segített utadon.

A hölgy arcainak kifejezésében leírhatlan magasztaltság látszott; soha Pál ily szépnek kedvesét nem látta még. - Látva elhatározását, nem mondott többé ellent föltételének, s hallgatva kíséré őt a rét széléig, oda, hol az ösvény az erdőbe vezetett. - Itt Klári megállott, s Pált kéré, hogy térjen vissza.

- Megláthatna valaki - mondá nyájasan -, maradj te itt, s légy nyugodt irántam. Nem vagyok én úri kisasszony, kinek lovagra s pártolóra van szüksége: elmegyek én magam is, s ha kell, szembeszállok a veszéllyel ájulás nélkül. - S ezzel még egyszer megölelve kedvesét, távozni akart.

- Takarózzál be jól ködmönödbe - mondá, midőn még egy ízben megállott, s kedveséhez fordult -, az éjek hűsek, sok hideglelés jár a vidéken - s ezzel sebes léptekkel az ösvényen tovább ment. Pál meghatva nézett utána. Végre a távozó eltűnt szemei előtt, s ő, a vadászház romjaihoz visszatérve, leült küszöbén, s átengedé magát gondolatainak.

Mélyen meg vala hatva. - Ennyi szerelem! S mit tett ő, hogy azt megérdemelje? Nem csalta-e meg e hölgyet, ki szívét tartalék nélkül nekiadta, ki életét neki áldozná? Nem csalja-e őt most e pillanatban? Nagyravágyó tervei vezették őt ide, s ő elámítá a leányt, hogy szerelemből jött, s ez hitt szavainak, mert nemesebb, hogysem szavain kételkednék; s most talán a legnagyobb veszélyeknek teszi ki magát, csakhogy hiúságának szolgáljon. - Mily aljasnak, mily megvetésre méltónak érzé Pál magát e gondolatoknál! - Hányszor akartam lábaihoz borulni e nap alatt - szólt magában -, hogy egész aljasságomat megvallva, bocsánatot kérjek. De tehettem-e ezt? Nem mindene-e szerelmem? S ha e meggyőződést, mely által őt oly boldognak láttam, tőle elveszem, ki enyhítheti bánatát? És miért tettem volna ezt? - így gondolkozott tovább; nem érzem-e, hogy szívem megváltozott? hogy mátol fogva új életet kezdek, melynek fő célja e nemes teremtés boldogítása leend?... Csak most szeretek! csak most ismerem ez érzeményt. Előbb érzékeim által vonzódva érzém magamat e hölgy felé: most ismerni tanultam egész becsét, és semmi sem fog többé elválasztani tőle. Maga az ég vezérlé lépteimet, midőn ide jövék, hogy egész értékében becsülni tanuljam a kincset, mely számomra jutott. Frusina nem elégíthette volna ki vágyaimat soha. Egy angyal vala ő, leszállva a földre, hogy imádtassék, Klári földi teremtés, mint mi, többiek, teli vágyakkal s

szenvedéllyel, de melyet a szerelem felmagasztalt, szeretni csak ily hölgyet lehet; boldoggá csak ilyennel válhatok. - S Ártándi Pál nemes terveket alkotott a jövőre nézve. - Klári csak szerelmet kíván: ő nevét, birtokát, mindenét meg fogja osztani vele. - Most nem teheti, de ha majd fölemelkedett, ha oly nevet s állást vívott ki magának, hogy azt, kivel létét megosztja, ha mindjárt polgárleány volna, e haza legfényesebb nőinek sorába állíthatja: akkor Klárit fel fogja emelni magához, s oly boldoggá teendi, mint soha asszony nem vala még. - S gondolatai ez úton visszatértek szokott ösvényükre, s ismét dicsőség, emelkedés s a bátor küzdelmek s a tekervényes út, melyen e célhoz juthat, foglalák el lelkét, míg a múlt álmatlan éj, a magány s az erdő egyhangú zúgása szemeire álmodt hoztak.

Zekéjébe takarva, a magas fűbe ereszkedett, s éber álmait nemsokára azon édesebbek válták fel, melyeket az éji nyugalom hoz s melyeknek bájoló képeit éberségünk átka, az emlékezet, nem zavarja többé. - Midőn gyöngye érintésre fölébredett, már szürkülni kezdett. Mellette Klári állott; kis távolságra András, a nyergelt lovakat tartva.

Klári az ébredőnek Zápolya gyűrűjét s egy levelet ada kezébe. - Eljártam megbízásomban - mondá -, s mint látod, baj nélkül. A városba azon úton jutottam, mint előre mondtam. Mihelyt a gyűrűt előmutattam, Báthorihoz eresztettek, s a gróf nem késett a felelettel.

- Hogy fogadta a levelet? - kérdé Pál érdekl.

- Első pillanatban, úgy látszott, örült, de később, főképp a felelet írása közben... mert az egész idő alatt a szobában maradtam... haragosnak látszott. Azt is kérdé: hogy jutottam a levélhez? S akkor elmondtam, hogy életed veszélyeztetésével te hoztad. - Mennykő ember az az Ártándi! így szólt; mondd, hogy köszöntetem. - Képzelheted, mint dobogott szívem, midőn így dicsértetni hallottalak.

Pál megölelé kedvesét, és szenvedélyes köszönetet mondott lelkes segédének. - S most, kedvesem, mennem kell - mondá nem színlelt fájdalommal -, ha Isten úgy akarja, nemsokára meglátjuk egymást, s nem válunk el többé.

- Egy darabig még elkísérlek - szólt Klári -, Dózsának tudtára esett, hogy Zápolya Lugosra jött, s tegnap este parancsot adott ki, hogy egy csapat lovasság a lugosi útra menjen ki, s ha az ellenség közelednék, azonnal hírt adjon. András az erdőn át más ösvényt ismer, mely távolabb szintén a lugosi útra vezet, s miután lóháton úgysem igen mehettek, odáig még veled jövök.

- Jer hát velem, bátor kedvesem! - mondá Pál, midőn a lovakkal közeledő András a mondottakat ismétlé. - Adná az ég, hogy magammal vihetnék a világ végéig!

András a lovakkal más ösvényen, nem azon, melyen jöttek, haladott az erdőbe. A szeretők karöltve követték őt, s rövid idő múlva az erdei mező s a feldúlt vadászlovak hallgatva álltak a felkelő nap első sugáiraiban. - A szerelem nem hagy nyomot maga után azon helyen, melyet legboldogítóbb örömei fölszentelének. Ó, ha nyomai minden szívben állandóbbak lehetnének!



A feldúlt vadászháztól, melynek közelében Ártándi Pál a múlt éjszakát tölté, egy mérföldnyire beljebb az erdőben, más hasonló vadászlakot találunk. Talán azon körülmény, hogy e ház minden más lakásoktól távol állott, talán a keresztes vezérek szigorú parancsa: hogy oly épületek, melyekben jobbágycsaládok laknak, bántatlanul maradjanak, vagy a nagy vörös kereszt, melyet gazdája annak jeléül, hogy ő is a keresztesekhez tartozik, az ajtó fölébe festett - e hajlékot, ha mindjárt egy gyűlölt országnagy, somlyói Báthori István jószágához tartozott, eddig a pusztítók dühétől megmenté. E szerény lakásban tölté Frusina s Bebek Katalin azon két hónapot, melyek, mióta őket a Maros partján utolsó ízben láttuk, lefolytak.

Míg Pál bájló kedvesével útját az erdőségen át folytatja, forduljunk mi e vadászházhoz.

A házat mindenfelől erdő veszi körül. Hátul s két oldalán sűrű rengeteg, melynek lombján a nap déli sugárai is alig hatnak át, elől, hol a fáknak egy része ki volt vágva, mindjárt a ház mellett az erdőnek helyét friss mező foglalja el, s az egyes meghagyott faóriások árnya alatt zöld pázsitszőnyeg terül el. Közel a házhoz erős patak tiszta habjai folynak. A rengetegből jő, s miután festői kerületekben a tisztáson átfutott, a sűrű erdő között ismét eltűnik. A vadászlak maga egyszerűen, de ízléssel és kényelmesen épült. Falát kívülről a tetőig felfont s most nehéz szőlőfürtökkel terhelt venyigék ékesítik. Kőkéményén, mintegy a nyugalom s a szerencse jeléül, a gólya fészket rakott. A faragatlan fakerítés megett kis konyhakert látszik, s benne a gyümölcsös-fáknak egész sora. Minden oly csendes és hallgatag körös-körül. Ki magányban akarná tölteni napjait, nem választhatna jobb helyet, hová a világ zajától visszavonuljon, de Bebek Katalin, ki erre semmi hivatást nem érzett magában, unni kezdé e magányt, s napról napra türelmetlenebbül várja a pillanatot, midőn ismét emberek közé jöhet.

- Megöszülünk itt, meglátod, kedvesem, vének leszünk, mielőtt ismét hozzánk illő emberek társaságába jövünk - így panaszkodott sokszor Frusinának. - Orbán nem bánná, ha a világ végéig itt kellene is maradnunk; nővére, sógora s maga a cigány is vele tart; akárkit kérdezőnk, mind azt mondja, hogy a lázadók közel vannak, s még nem hagyhatjuk el e házat; de én meg vagyok győződve, hogy minden rég békességben van, s Budán mulatnak, tornáznak és táncolnak, míg mi itt e vadonban elhervadunk.

Katalin, mennyiben azt hívé, hogy Orbán Frusina ittlétét szívesen meghosszabbítaná, nem csalódott. Ez ifjú józanabb vala ugyan, hogysem szerelmének reménytelenségét át nem látná, sőt mióta egész életét ez imádott hölgy közelében tölté, napról napra inkább észrevé a szerelmet, mellyel az Ártándi Pálhoz viseltetett; de éppen e reménytelenség, éppen tudása annak, hogy életének végső boldog pillanatait éli, kétszerte keserűbbé tévék az elválás gondolatát. Orbán nem szólt szerelméről, magaviseletében nem vala semmi, mi Frusinát arra emlékeztethet; ő megszokta gyermeksége óta magába fojtani legszentebb érzeményeit, megtanult lemondani férfiasan, keserűség nélkül; de e végső derültebb pillanatok miéért ne élvezné? Midőn Frusinát e szerény házban s egyszerű köntösében látá, miéért ne festené ki képzeletében a boldogságot, melyet, ha e hölgy ily körben született volna, karjai között találhatna? Miéért ne népesítse e magányt bájló képzetekkel? A való tőle megtagadta áldásait, miéért ne keressen vigasztalást ábrándjai között? hisz ő nem ámítja magát csalfa reményekkel, nem feledkezik meg helyzetéről. Tudja, hogy a nap, mely életének világot adott, nyugodni száll; csak az alkony szomorúan bájló pillanatait, melyek hosszú éjét megelőzik, akarja meghosszabbítani.

Orbán kíváná, hogy Frusina minél tovább maradjon körében; de hogy e kívánság teljesítésére mellékes eszközökkel éljen, az nem fért nemes lelkületéhez, s Frusina csak igazságos volt iránta, midőn nénje panaszaira mindég azzal felelt: hogy mihelyt Orbán távozásukat lehetségesnek fogja látni, annak bizonyosan nem gördítendő akadályt elébe. Katalin rendesen rosszkedvűen elhallgatott e válaszra, de belső meggyőződése nem változott. Egész valóját leírhatatlan nyugtalanság ragadta meg. Jelen helyzete tűrhetetlennek látszott, s mindig visszatérő s szenvedélyesebb panaszai végre nem maradhatának hatás nélkül Frusinára sem. Meggyőződéseink nagy része megszokáson alapszik. Mi naponként ismételtetik, miről azok, kikkel élünk, meggyőződve látszanak lenni, végre valószínűvé válik, bármint mondjon is ellent nyugodtabb ítéletünk. A hölgy nem kételkedett ugyan Orbán szándékainak tisztaságán, de nem csalódhatott-e az ifjú a dolgok helyzetére nézve, midőn a még létező veszélyt a valónál nagyobbak tartja?

Voltak dolgok, melyek az asszonyok türelmetlenségét még inkább nevelték. Kevés nappal ezelőtt a cigány vajda azon hírral jött a házhoz, hogy Zápolya egész táborával már Lugos közelében áll; s e hír Katalin kisasszonyra nézve még érdekesebbé vált, midőn Polgár Zápolya pompás sátoráról, fényes tábori életéről s azon sok urakról s nemesekről kezdett szólni, kik a vajda körül összegyűltek. Lugos oly közel vala, a menekülés a sűrű erdőkön át, melyek jelen rejteküktől odáig terjedtek, oly könnyűnek látszott, hogy egykori vezetőjük nézete - miszerint nem tanácsos e biztos helyet most elhagyni, midőn az ellenséges táborok ily közel állva egymáshoz, élénkebb mozgásban vannak - reá nem lehetett hatással; s panaszai, mióta e hírt vevé, még szenvedélyesebbekké váltak. Frusinát Zápolya táborának fénye nem csábítá, de a cigányvajda beszédében volt valami, mi a minél előbbi odajuthatást előtte is kívánatosná tévé. - Apjáról, kiről Frusina még nem gyanítva szörnyű sorsát, mindenekelőtt kérdezősködött, a cigány, mint máskor, csak azt mondá, hogy a csanádi ütközet óta, honnan szerencsésen megmenekült, a király udvaránál van, s Bornemiszával együtt az ország azon részének védelmére seregeket gyűjt; - de annyival többet beszélt Ártándiról, kinek bihari hőstettei az egész országban a beszélgetés fő tárgyait tévék; s Katalin, kérdezve szüntelen, nem engedé, hogy ezekből valami elhallgattassék. Frusina, ki Pált annyira szereté, s hozzá most oly közel vala, miként ne kívánta volna viszontlátni kedvesét? De a hölgy magába fojtá kívánságát, melynek nyilvánítása Orbánnak csak fájhatott. - Annyival többet szólt Katalin, s mióta a cigányvajda e hírekkel visszatért, beszélgetése nem szűnő zúgolódás vala Orbán kegyetlensége s fortélyos álnoksága ellen.

Így találjuk őt most is.

- Kedvesem - szólt Katalin, midőn fonókerekétől fölkel, s a kis szobában türelmetlenül fel s alá jára -, ez nem tarthat így tovább. Két álló hónapot töltöttünk itt e rossz házban, minden társaság nélkül; én nem maradok egy nappal sem tovább.

- Jó nénike, csak pár napig légy még türelemmel - mondá nyájasan Frusina, ki most szintén felhagyott a fonással.

- Türelemmel? - szakítá félbe a szót az előbbi csaknem szenvedélyesen - nem leszek biz én soha... Bebek kisasszony sohasem lakott ily szobában két hónapig. S még hagyján, ha rászorultunk volna; ily esetben egypár órára vagy napra barlangban is megvonul az ember; de most Zápolya Lugosnál táboroz, vagy talán még közelebb hozzánk; valódi örömség, egy órával is tovább itt maradni. Ez alacsony szoba egészen lenyomja kedélyemet.

A szoba, mely ellen Katalin oly keserű panaszt emelt, csakugyan nem vala hasonlítható a fényes termekhez, hol eddig életét tölté. Talaját márvány helyett vert agyag borítá, s ámbár a háznép e szoba fölékesítésére legjobb bútorát s minden csak félig díszítményül szolgálható

tárgyait összehordá: azon egypár szentkép s a somlyói Báthoriaknak festett címere, mik a tisztán kifehérített falakat ékesíték, a két citrommal együtt, mely ritkaság gyanánt a kemence-párkányra állíttatott, mind nem versenyezhetett Telegdi házának drága díszítményeivel; de éppen ez egyszerűség kölcsönzött az egésznek külső báját; s Frusina csak meggyőződését fejezi ki, midőn Katalint biztossá tévé, hogy ami a lakást illeti, életében sohasem érzé magát sehol otthonosabbnak.

- Szeszély, csupa ellentmondási szeszély - perelt az előbbi csaknem haraggal -, jól érezni magát, otthonosnak lenni oly lakásban, hol még csak becsületes tükör sincs. Mi rosszul mutat ez is itt - szólt rövid szünet után tovább, midőn a kis ezüstözött réztáblát, mely a tükör helyét pótolá, a falról levéve, magát egy ideig benne nézé -, lehetetlen, hogy így nézzek ki. Eszerint csaknem zöld volnék.

- Néném rendkívül jól néz ki - vigasztalá Frusina.

- Azt találod, angyalom? - szólt a másik - igazad lehet; a zöld szín, melyet arcomon látok, talán csak az ablakot félig eltakaró levelektől jön. A festők reflexnek nevezik; s most veszem észre, hogy a fehér fal is zöldnek látszik. De hallottál-e már valaha ily képtelenséget? Venyigéket nevelni az ablak előtt, s oly szobában, hol hölgyek laknak. Már a kifehérített fal is rosszul hat tekintetünkre, a legszebb bőr is barnának látszik. Jól tudom, Beatrix királyné, mikor Budára jött, a fehér atlaszkárpitokat, melyekkel a király egyik szobáját bevonatta, épp ez oknál fogva azonnal leszedeté, s most a királyné egész szobasorában csak vörös damaszkot látsz. De fehér fal, s hozzá még venyige az ablak előtt, ez borzasztó gondolat; mintha kórházból jönnénk, úgy nézünk ki.

- Hagyd el, nénikém - mondá Frusina, ki Katalin panaszaira nem nyomhatott el egy gyöngö mosolyt -, hisz úgysem lát itt senki.

E vigasztalásul mondott szavak csak még inkább növelék Katalin rosszkedvét. - Nem lát senki - mondá szenvedéllyel -, elhiszem; s ha Orbán kívánata szerint mennek a dolgok, még fél esztendeig sem jövünk emberek közé. Mernék fogadni, Zápolya táborában vígan vannak. A vajda mindenben Mátyás példáját követi, s oly fényesen, mint e nagy király, soha senki sem táborozott. Hallottad, mi történt Boriszlónál?... sokkal fiatalabb vagyok, hogysen magam jelen lehettem volna... de apád számtalanszor beszélé. Mikor a várost a csehek és a lengyelek együtt ostromlák, mit tett Mátyás? A falakra szép sátorokat építtetett; benn reggeltől estig lakoma s tánc tartatott, hogy az ellenség csaknem megveszett mérgében, midőn vitézeink vígságát látá. Támadásra támadás következett. Mihelyt az ellenség közeledett, a vitézek fölkeltek az asztaloktól, vagy elhagyták a táncot, mellyel éppen mulattak, s lóra ülve, a támadók elébe siettek. Az asszonyok a várfalról nézék a küzdelmet, s zöld koszorúkat fontak a győzők számára; s ha a cseheket visszaverve, a magyar sereg víg trombitaszóval megtért, a mulatság tovább folyt, sohasem élt szebb napokat a lovag és úrhölgy századok óta.<sup>136</sup> Lám, így táborozott Mátyás király. Későbbi időben Beatrix királynéval magam is többször voltam táborban, nem képzelhetsz kellemesebb életet magadnak. S míg Lugosnál Zápolya kétségkívül szintúgy táborozik, mi itt ülünk e magányos, elhagyott házban, s csak egyedül, mert egy szegény írődeáknak tetszik bennünket fogságában tartani.

- Igaztalan vagy Orbán ellen - szólt Frusina -, meglehet, csalatkozik s veszélyt lát, midőn az megszűnt is; de ha biztosságunkkal megegyezhetőnek hinné, bizonyosan elvezetett volna innen. Ez ifjú nemesebb lelkületű, mint gondolod, szíve nem ismer önzést.

- Orbán szeret - monda Katalin -, s ily pillanatban, valamint a leghidegebb asszony megszűnik önző lenni: úgy a legnemeslelkűbb férfi is egyszerre azzá válik. Hidd el, én tisztábban látok e dologban, de bízd rám, majd szólok én vele.

Frusina látván nénje szenvedélyességét, mely beszéd között mindinkább növekedett, mindent elkövetett, hogy őt e föltételéről lebeszélje; de az szokatlan makacssággal ragaszkodott szándékához.

- Nem vagyok én gyermek - mondá csaknem neheztelve -, s jól tudom, mit kell tenni ily viszonyok között. Köszönettel tartozunk Orbánnak, azt nem tagadja senki, s bizonyosan apád sem fog adósa maradni; de ha egy kissé neheztel is reám, nem valami herceg vagy tudja Isten, mi, hogy előtte számat befogjam. Ily embereknek jó, ha néha helyzetükre emlékeztetjük. Az úrfi nagyon is el van kényeztetve; úgy bántatok vele házatokban, mintha tudja az ég, kivel volna dolgotok, pedig végre is csak jobbágyfiú, s nem több.

Orbán, ki éppen a szobába lépett, Frusina részéről minden további ellenvetést lehetetlenné tett, s Katalin első hevében azonnal hozzáfogott a beszélgetéshez.

- Éppen arról beszélgettünk húgommal - mondá szárazan, midőn Orbán magát meghajtva, jó reggelt kívánt -, hogy alkalmasint tovább tartózkodtunk itt, mint szükséges vala. Polgártól tudjuk, hogy Zápolya seregeivel csak néhány órányira táborozik; föltett szándékunk, ha lehet, még ma vagy legalább jövő éjszaka odamenni. Ha te magad nem, nénéd bizonyosan ismeri az utat, mely Lugosra vezet.

Orbán meg vala lepetve; különösen feltűnt előtte azon parancsoló, majdnem megvető hang, melyen Katalin szólt, s mely arra vala számítva, hogy minden ellentmondást megelőzzön, de nyugodtan csak azt válaszolá: hogy igen sajnálja ugyan, ha e szegény ház a kisasszonyoknak kellemetlenné vált, azonban kívánságukat teljesíteni nem áll hatalmában!

- Nem áll hatalmadban? - kérdé Katalin haraggal. - Nem áll hatalmadban? Hallott-e ilyet a világ?! Diák uramnak nem áll hatalmában!

Gyöngé emberek, oly pillanatokban, ha valamely föltételük kivitele szívükön fekszik, éppen, mert saját szilárdságukban nem bíznak, szívesen erőltetik magokat haragra; ezt tevő Katalin is. Orbánnak vére arcába tolult; nem szokott ily bánásmódhoz, s érzé, hogy azt nem érdemli; de mérsékelte magát, s csak azt jegyzé meg, hogy ámbár kötelessége szerint minden alkalommal kész a kisasszonyok kívánságának engedelmeskedni, most kénytelen ellentmondani.

- De mikor én parancsolom! - szólt Katalin mindég hevesebben. - Hallod-e, mikor én, ki, mint tudod, uradnak sógorasszonya vagyok, s egész házát viszem, mikor én parancsolok valamit, neked nem szabad ellentmondani.

- Nagysád igen csalatkozik, ha akaratomnak tulajdonítja, mi hatalmamon kívül fekvő körülmények következménye - válaszolt Orbán -, miután az erdélyi vajda s a nemesség Lugosnál üttötte fel táborát, s naponként ütközetre várhatunk: az egész vidék mozgásban van. Sohasem járt több veszéllyel e biztos menedék elhagyása. Csak még egy kis türelem; ha a lázadók, mint biztosan hiszem, rövid idő múlva szétűzettek, még aznap a temesi grófhöz vezetem nagyságtokat.

Minél józanabb volt e tanács, minél általánosabban jelenté ki helybenhagyását Frusina is, annál ingerlékenyebb lett Katalin. - Ez mind igaz is lehet, nem is - mondá élesen -, te legalább e részben semmi bizonyost nem tudhatsz. Úgy tapasztalom, hogy mióta idejöttél, rendkívül vigyázattal őrzöd drága személyedet. Ha sógorod s cigányunk nem volna, teljes tudatlanságban élnénk. Te a házat is alig hagytad el.

A türelemnek is megvannak határai, s talán nincs ifjú, ki szenvedélyeit fellázadni ne érezné, ha az előtt, kit évek óta imád, gyávasággal vádoltatott. Orbán indulattal válaszolt, indulatosabban, mint hölgy irányában általán véve s főleg, mint helyzetéhez illett, de sértve érzé

magát, s nem bírta magába fojtani fájdalmát. Ezt érdemlé-e ennyi áldozat, ennyi kiállott veszély után, hogy gyávának neveztessek, miután Katalin jól tudta, hogy vigyázatának is, melyet most szemére hány, csak az ő s Frusina biztossága vala oka? - Orbánt a keresztes táborban sokan ismerék, tudták, hogy Katalint s Frusinát ő kíséré el Budáról, s ha most a lázadók közül valaki meglátja őt, ez okvetlenül védetteinek nyomára fogná vezetni ellenségeiket.

- Csak hányd szemünkre, mit érettünk tevél - mondá Katalin, ki magasabb körökben születtek módjára, nem foghatá meg, ha alsóbb rendűekben néha emberi érzemények szólalnak fel, s ebben a szemtelenség legfőbb fokozatát látta -, csak számláld el olcsó vitézségedet; paraszttól mit is várhatnánk egyebet.

Orbán elhalványult, de hallgatott. Érzé, hogy nem mérsékelhetné magát.

- De majd meglátjuk, ki parancsol? - folytató Katalin, megvető tekintettel Orbánra - ha estig utazásunkra minden készen nincs, lakolni fogsz. Majd talállok én neked urat.

- Amint nagysád kívánja - mondá Orbán, indulatában remegő hangon -, a ló nyergelve lesz; sógorom, vagy ha úgy kívánja, én magam kalauz leszek; de Frusina kisasszony itt marad.

- Micsoda? - kérde Katalin bámulva - Frusina itt marad, s én önélküle menjek el?

- Ha nagysád teljességgel úgy kívánja - szólt Orbán -, nem tartóztathatom fel. Saját maga rendelkezik életéről; ha azt kockára akarja tenni, legyen akarata szerint; de Telegdi István leánya itt marad e házban. Én nem fogom tűrni, hogy jótevőm gyermeke bármily asszonyi szeszély miatt veszélynek tegye ki magát.

- Hálátlan rossz fiú! - kiáltott Katalin, kinek indulata tetőfokára hágott, ámbár haragjának oka változott, s Orbán utolsó szavai előbbi föltételét elenyésztették - most legalább kimutattad valódi színedet. Hát az én biztosságom nem fekszik szíveden? Fogjanak meg, üssenek agyon, koncoljanak fel; az neked mindegy; legkisebb gondod is nagyobb annál, mi történik Bebek Katalinnal, csak Frusinát ne bántsa senki, a te Frusinádat, nemde? hogy Telegdi István leánya, az mellékes dolog; de kedvesed, ugye? szereted őt régóta, s azt hiszed, ha én a lázadók kezébe kerülök, könnyebben érheted célodat. Pirulsz? ó, rég tudjuk titkodat! de rosszul számítottál. Én nem megyek el; én a lázadók kezébe kerülni nem fogok, s majd ha a háborúnak vége lesz, tudósítom uradat, mily vipérát nevelt keblén. Jobbágyfiú, és Telegdi István leányához merészli emelni szemeit. Szörnyűség!

Katalin e szavak után a legnagyobb indulatban elhagyá a szobát. - Frusina utánasietett, hogy őt megnyugtassa, s Orbán maga maradt.

Lelkét kimondhatlan keserűség tölté el. Sohasem ragaszkodott valaki hívebben jótevőjéhez, soha senki nem érzé magát inkább hálára kötelezettnek. Ez volt élte vezérfonala. Ez adott erőt törekvéseinek: ez vala az egyetlen, mi fájdalmát, mellyel Frusináról lemondott, némiképp enyhíté. - És most... Ó, Lőrinc, Lőrinc, mi hamar teljesedett jóslatod! - mondá elkeseredve - sohasem leszek körükben szolgánál egyéb, sohasem fogok találni házaikban keserűségnél egyebet; ezek voltak végszavaid, melyekkel elváltunk; érzem, hogy igazad volt. - S Orbán az ablakhoz állva, egészen fájdalmas gondolatainak engedé át magát.

Katalin a kemény szavakat, melyeket Orbánnak mondott, azalatt rég megbánta. Mihelyt a szobát elhagyva, magát Frusinával magányosan látá, s ez őt Orbán eddigi magaviseletére emlékeztetve, igaztalansággal vádolá, a jószívű hajadon átlátta hibáját, s hűgát kérte, hogy Orbánnak ezt értésére adja. - Magam sem tudom, mi történt velem - mondá rosszkedvűen -, nem vagyok zsémbes természetű, s évekig sem bántok senkit, de ma kitört belőlem. Az embernek egészen megváltozik természete, ha, mint mi, két hónapig lakik ily házban, s nem

talál senkit, kivel társalkodhatnék. Azonkívül úgy hiszem, tulajdonképpen nekem van igazam; elmehetnek Lugosra veszély nélkül; de Orbánnak szándéka mindenesetre jó. Mondd meg neki, hogy nem kétkedem rajta, s szívemből sajnálom, amit mondtam. Többet nem kívánhat egy úri hölgytől. Hacsak egy csepp lovagiasság is van benne, meglátod, azonnal hozzám jön, s térden állva bocsánatot fog kérni, hogy rám csak egy percig neheztelni merészelt, mint azt, majdnem hasonló esetben, Homonnai Bálint tévé a bécsi nagy torna után, melynél...

Frusina sokkal inkább ismeré Orbánt, hogysem ne sejdítené a fájdalmat, melyet Katalin vigyázatlan szavai szívének okoztak; s azért az érdekes elbeszélésnek végét nem várva be, hozzásietett, hogy őt néjje sajnálkozásáról tudósítsa.

Az ifjú nem vevé észre jöttét. Fejét kezére támasztva állt ott az ablak mellett.

- Orbán! - szólítá meg Frusina, hozzá közelítve, s kezét vállára téve - ne nehezteljen nénémre.

Az ifjú megfordult. Halvány arcán véghetetlen fájdalom kifejezése látszott. Frusinára függesztve szemeit, egy percig határozatlanul állott, azután meghajtá magát, s menni akart.

A hölgy szelíden visszatartóztatá őt. - Ne hagyjon el így, barátom - mondá nyájasan -, nem közöltük-e egymással máskor is bánatunkat? Nem derítém-e fel sokszor e homlokot, mely most oly komor redőkbe vonult? - Frusina hangja oly kérő vala, arca kifejezésében annyi valódi részvét mutatkozott, hogy Orbán nem állhatott ellen.

- Hadd menjek el - szólott, átengedve kezét, s megállva -, magányra van szükségem, míg kissé lecsillapulnak e szenvedélyek, melyek keblemet dúlják.

- Éppen, mivel keblét szenvedélyek dúlják, azért kell itt maradnia - mondá Frusina szelíden, míg süvegét kezéből kivevé -, a magány nem nyugtathatja meg úgy, mint én. Kezei hidegek, mint a jég. Ülünk le, barátom, s szóljunk józanán. Ha gyermekkoromban fájdalom gyötré szívemet, maga is azt tévé velem. Beszéltünk, néha sírtam, s végre nyugodt levék. Ha a szív szorul, le kell rakni terhét, s kivel tehetné azt jobban, mint énvelem? Nincs jobb barátja a világon.

A viszony, melyben Frusina egész életén át Orbánhoz állott, természetessé tévé e szívességet. Utolsó időben gyanítá ugyan a hölgy, hogy az érzemény, mellyel gyermeksege óta barátja iránta viseltetik, melegebb, semhogy azt viszonzozhatná; de ha ez őt közönségesen Orbán jelenlétében tartózkodóbbá tette is, mint egykor volt: most midőn ez ifjat szenvedni látá, részvéte előtt minden egyéb tekintet elhallgatott, annyival inkább, minthogy Orbán, bármik voltak is érzeményei, keble titkát eddig soha egy szóval sem árulta el.

- Fogadja köszönetemet részvéteért - mondá Orbán megindulva -, szívemnek ily nyájas szavakra sohasem volt inkább szüksége.

- S nemde, megbocsát nénémnek? - könyörgött a hölgy. - Szegény, csaknem sírt, midőn meghagyá, hogy kegyelmedtől nevében engedelmet kérjek. Higgye el, nem rossz szándékból cselekedett. Unja magát, azért ingerlékenyebb, s vitatkozás közben a legjobb ember is elragadtatik.

- Bebek kisasszony tőlem bocsánatot kér? s miért? mivel helyzetemre emlékeztetett? mivel mint szolgálva bánt velem? nem vagyok-e az? - E szavakat elfojtott hangon mondotta Orbán. Arcain véghetetlen keserűség volt kifejezve. Így Frusina ez ifjút sohasem látta még. Bámulva függeszté rá szemeit.

- Orbán! - mondá végre rövid hallgatás után - miért e keserűen gúnyoló hang? Sértve érezi magát, s igaza van; néném szavai alig fájhattak inkább saját szívének, mint nekem, ki azokat hallám. Ha neheztel, ha indulata haragos szavakban tör ki, nem bámulhatom; néném

meggondolatlanságában hálátlanná vált, s én őt nem fogom menteni; de asszony által mondott indulatos szó ennyi keserűséget nem érdemel. Önmaga igen jól tudja, hogy szolgának soha senki által nem tartatott, s házukban barátoknál egyebet nem talált.

- Ó, bár találtam volna! - mondá Orbán fájdalmasan - hogy jókor megbarátkozva aljassággal, melyre születtem, soha magasabb érzemény keblemben ne támadott volna, hogy soha egy pillanatra sem feledkezve meg szolgáságomról, a fájdalomtól megkíméltetném, mely most lelkemet tölti.

- Ön rendkívül fölgerjedett - mondá Frusina nyugodtan -, különben nem szólna így.

- Ne higgye, hogy indulatban szólok - válaszolt Orbán szomorúan -, sokszor gondolkoztam helyzetemről, oly pillanatokban, midőn egészen nyugodt valék; de bármennyire érzém is boldogítva magamat a nyájas bánásmód által, melyet apja házában találtam: érzém mindég, hogy szerencsétlenné válok általa. A sors minden lénynek kijelölte természetes körét, legyen az aljas bár, ebben kell maradnia; ha viszonyai által ebből kiragadtatott, vesznie kell. A kóró, melyet a vész kiragadott földéből, nem emelkedik ég felé, elszáradva kergettetik körül mezőről mezőre.

- De nem más-e az embernek helyzete? - vágott szavába Frusina - nem emelkedhetik-e ő saját érdeme által; s átkoznia kell-e a kezet, mely őt ebben barátilag segíté?

- Voltak idők, midőn én is így gondolkodám - mondá sóhajtván az előbbi. - Az ég oly nemes vágyakat teremtett szíveinkbe; az ifjú, mielőtt a világot megismeré, s önerejét megkísértette, oly bátran indul az életnek, hogy törekvéseinek sikerén kétkednie nem lehet. Ó, de a tapasztalás el nem marad! Előbb-utóbb átlátja mindenki, hogy a világ sorát egyesnek megváltoztatni nem áll hatalmában, s hogy e világon boldog csak az lehet, kit vágyai sohasem ragadnak túl körén.

- Ne beszéljen ilyeket - szólt Frusina nyájasan -, mi lenne így a fényes tervekből, melyeket barátai ön számára alkottak?

- Barátaim?! - kérdé Orbán keserűen.

- Igen, barátai; s nem volna-e legalább egy, kit annak nevezhetne? - Frusina e szavakat ellenállhatatlan szívességgel mondá; szemében könnyek ragyogtak. Orbán megragadá a hölgynek feléje nyújtott kezét, s szenvedélyesen ajkaihoz szorítá azt. Lelkét leírhatatlan érzemények tölték el.

- Ó, Frusina, ha tudná, mi tölti el lelkemet. - A hang, melyen e szavak mondattak, a halvány arc kifejezése, a tekintet, mellyel az ifjú szemei rajta függöttek, elég világosan szóltak. Frusina szelíden vissza akará vonni kezét.

- Ne hagyjon el, csak most ne! - szólt Orbán, erősebben szorítva kezét - ne vonja tőlem vissza nyájas kezét, hisz talán utolszor szorítom azt ajkaimhoz, és én oly véghetlenül szerettem.

Frusina rég tudta ezt, de e vallomásra nem volt elkészülve, s átengedve kezét, zavartan állt ott az ifjú előtt.

- Kimondtam a szót - folytatá Orbán szenvedéllyel -, vessen meg, üzzön el magától, én kész vagyok mindenre, ha az örök kárhozát várna rám, tovább ez érzeményt nem zárhatám magamba.

Kacérkodókat kivéve, nincs hölgy a világon, ki, ha valódi szerelmet lát, legalább fájdalmas részvételt ne nézne a férfiúra, kinek szenvedélyét nem viszonzhatja. Frusina könnytelt szemei sajnálattal függtek a szerencsétlenen.

- Ó, ne, ne üzzön el magától - szólt ismét Orbán -, feledje, amit mondék; engedje, hogy körében maradjak. Tekintsen szolgájának, utolsó szolgájának, csak szavát halljam, csak ez angyali arcot lássák szemeim. - S az ifjú térdre borult, s égő ajkaihoz szorítá a hölgy kezét.

- Keljen föl - mondá Frusina, kit Orbán szenvedélyessége mindég nyugtalanabbá tett -, vegyen erőt magán, legyen férfiú.

A hölgy ki akará szabadítani kezét; Orbán görcsösen ajkaihoz szorítá azt. - Ó, miért nem halhatok meg e pillanatban!

- Az istenért, keljen fel - mondá Frusina -, gondolja meg helyzetemet, ha néném jönne.

Orbán nem hallott semmit. Szenvédelye által elragadtatva szorítá ajkaihoz a hölgy remegő kezét, s lángoló csókokkal borítá el.

- Ha szeret, ha valaha szeretett, hagyjon el - mondá Frusina indulattal. - Gondoljon atyámra.

Ha a villám lecsap, hatása nem lehet nagyobb annál, mellyel e szavak Orbánra voltak. Elragadtatva szenvédelyétől, mindenről elfeledkezett. Most egyszerre jótevője jutott eszébe; eszébe jutottak föltételei, melyeket annyiszor tett: hogy szerelme vallomása által Frusina nyugalma megzavarni sohasem fogja; hálátlannak, alávalónak érzé magát, s lelkét mondhatlan fájdalom dúlta. - Ó, Istenem! mit tevék? - szólt, midőn a hölgy kezét eleresztve, egy percig arcait eltakará. Azután felugrott, s szó nélkül kirohant a szobából.

- Uramfia! mi lelte Orbánt? - mondá Katalin, ki éppen a szobába visszatérve, vele az ajtó előtt találkozott - halvány, mintha sírjából kelt volna fel; nem lát, nem hall, csak hogy fel nem döntött, midőn mellettem elrohant: s vissza sem fordul, ha hívják; meglátod, még megőrül szerelmében. Tudok eseteket, például...

Katalin csak most vette észre a változást, mely, mióta őt nem látá, Frusinán is történt. Félbeszakasztá beszédét, s ijedten hűgához sietett. - Uram, Jézusom! s veled mi történt? Halvány vagy, egész tested reszket; talán csak nem fog visszatérni a ház, vagy talán...? Hamar vizet, cseppeket, citromot! Mi lesz belőlünk?!

Katalin lármájára Orbán nénje is a szobába sietett, s mindketten kérék Frusinát, hogy feküdjék le. Csak hosszú kérés s azon többször ismételt ígéret után - hogy, mihelyt arra képes leend, mindent el fog beszélni - bírható Frusina nénjét arra, hogy felhagyva sürgőseken orvosi szerezével, őt magára hagyja. Végre Katalin engedett, s kiment. Frusina, bezárva az ajtót, székre veté magát, és sírt.

Míg a magányos vadászlatokban ezek történtek, Ártándi Pál, Klári és András kíséretében a lugosi útra ért; s miután kedvesét még egyszer megölelte, s nemsokára viszontlátást ígért, sietve vágtatott Lugos felé.

Klári sokáig nézett utána. - Oly biztosnak érzé magát szerelmében, hogy lelkét még ez elválás pillanata sem tölté keservvel. - András teljes mértékben osztozott asszonya jókedvében. Az amnesztialis levelek, melyeket Ártándi, Klári és András számára Zápolyától hozott, s mielőtt elment, ez utóbbinak átadott, megszünteté, saját személyét illetőleg, minden aggodalmait. Klárra nézve teljesen megnyugtatta érzé magát azon körülmény által, hogy Pál úrfi szép pej lovát reá bízta, mit bizonyosan nem tett volna, ha nem lenne szándéka visszajönni.

- Csak most kezdődik az igazi élet - mondta jókedvűen, míg a mellette ballagó nemes lónak nyakát veregeté -, ha e semmirevalókat Temesvártól szétkergetik, mi visszamegyünk Pestre, ezen írással kezünkben bajunk nem lehet. Pál úrfi ismét a házhoz jön. Eleinte titkon, mint annakelőtte, később mindég többször s nyíltabban, míg utoljára elveszi. Mert hogy ez lesz az egésznek vége, azt azonnal átlátja, akinek egy mákszemnyi esze van. Az úrfi rémségesen szereti a lányasszonyt, nem élhet nála nélkül.



Klári mondá, hogy miután Pál szerelméről biztos, nem is vágyódik nagyobb boldogság után; de András nem engedett, s annyit beszélt Ártándi szerelméről, hogy végre a hölgy ellentmondás nélkül hallgatá társának fényes jóslatait; s a boldog mosoly, mely arcain időről időre átvonult, mutatá, hogy pillanatokra legalább, ő is osztozik e reményekben.

Mintegy fél óráig haladhattak így Temesvár felé, midőn a beszélgetők figyelmét egy férfialak vonta magára. - Pál, mint olvasóim emlékeznek, nem azon ösvényen kísértetett vissza a lugosi útra, melyen a feldúlt vadászakhoz jött. András tudta, hogy a keresztes táborból aznap reggelén, Márton vezérlete alatt, egy csapat lovasság küldetett Lugos felé, s nehogy Ártándi ezeknek kezére essék, biztosabbnak tartá, ha a rövid s kényelmes ösvény helyett, mely a vadászakot a főúttal összeköté, inkább hosszabbat választ, mely csak az erdőkerülők használatára szolgálván, Temesvártól egy jó órával messzebb egyesül az országúttal, mint az előbbi. Ez ösvénnyel jobbra s balra mások egyesültek, majd szénégetőhelyekhez, majd egyes vadászházakhoz vagy csak leshelyekhez vezetők, s ezen ösvények egyikén András most egy férfiút vőn észre, ki, mint látszott, mély gondolatokba merülve közelített feléjük.

- Álljunk meg kissé - szólt András -, nem tudom, miféle ember lehet ez. Egyedül jár, vadászruhában, s mi legcsudálatosabb, fegyver nélkül.

Orbán - mert ő vala az, kivel a vándorok találkoztak -, anélkül hogy jelenlétüket gyanítaná, folytatá útját. Futva Frusina előtt, a magányos erdőségben akará feltalálni nyugalma, s elfoglalva száz ellenkező érzemény és szenvedély által, bizonyos cél nélkül sietett tovább a fák között.

- Furcsa dolog, de mintha Telegdi írődeákja lett volna - mondá András, miután Orbán továbbhaladva, a fák között ismét eltűnt. - Százszor láttam boltunkban s Budán ura házában; de mit kereshet az itt?

Az ösvény, melyen Orbán haladt, éles szegletben egyesült azzal, hol András és Klári álltak, úgyhogy Orbán vándorainkkal majdnem szemközt jött. Klári még Andrásnál is előbb ismert rá. - Legyek elétkozott - mondá -, ha nem az. Várj meg itt. - S miután Orbán anélkül, hogy őket észrevenné, mellettök elment, Klári azon ösvényen, melyen Orbánt jönni látá, sebes léptekkel az erdőbe sietett. Társa a lovakat féken tartva, bámészkodott utána.

Egy negyedóra múlhatott, midőn András Klárit ismét visszatérni látta. A hölgy inkább szaladt, mint sietett. Halvány arcain indulat és elkeseredés vala kimondva.

- Itt vannak - szólt, alig vehetve lélegzetet, midőn Andráshoz ért -, jer hamar.

- Kik vannak itt? - kérdé emez bámulva.

- Csak siessünk - kéré az előbbi. - Márton barát, mint mondád, a lugosi úton van csapatjával. Nem juthatunk hamarabb oda, mint ha egyenesen balra tartunk, ugyanazon ösvényen, melyen Orbánt láttuk.

- De az istenért, mit látott? Egy ellenséges csapattal akadt össze? vagy ki más van hát itt? - kérdé András, kit Klári nyugtalansága szintén megragadott.

- Ne kérdezz; siessünk! - szólt Klári a legnagyobb fölgerjedésben. - Ők vannak itt! Ellenségeim. Saját szememmel láttam Bebek Katalint. Egy vadászházban laknak; ott a kertben állott, s egy más asszonnyal beszélgetett. Csak siessünk!

András bámulva követé asszonyát, ki, nem felelve további kérdéseire, fékezhetetlen sebességgel haladott a lugosi út felé.

Fölgerjedve, mint magát soha életében még nem érezé, hagyá el Orbán Frusinát. Lelkében elkeseredés és szerelem küzdöttek egymással, s kétségbeesve átkozá végzetét, átkozá önmagát. Nem tartozott azok közé, kiket a sors kedvezéseivel elkényeztetett. Már gyermek-játékai között sok kielégítetlen vágy és szomorú sejdítés keseríté el életét; az ifjú jókor tapasztalá, hogy valamint a fa, minél tömöttebb lombot hajt, annál sötétebb árnyat vet: úgy ifjú korunk reményei homályt vetnek későbbi életünkre. - Orbán megtanult túrni, lemondani, de egy volt, mi lelkét eddig fenntartá küzdelmei között: *önérzete*.

Vérző kebelével, de emelt fővel tért vissza az emberek közé; hisz lelkét híven teljesített kötelességének érzete tartá fenn. - És most... Ó, én alávaló! - így szólt magában, midőn a fák között belső nyugtalanságát követve, továbbsietett. - Telegdi jótevőm volt; nem jótevőm! második apám volt ő nekem, s én háladatosság helyett legkedvesebb gyermekének nyugalomát dúltam fel. Frusina sokkal jobb s nemesebb teremtés, hogysem boldogtalan szavaim reá a legnagyobb hatással ne lettek volna. Sohasem fogja viszonzni érzeményemet, hisz szívét más, boldogabb bírja; de a gondolat, hogy engem boldogtalanná tett, fájni fog nemes lelkének, s elkeseríti azon örömet, melyet kedvese karjain találna, s melynek, ha nem lennék önző s aljas, örülnöm kellene. Nem bírtam-e ez angyali hölgy bizodalomát s barátságát? nem volt-e képem gyermeksége s első hölgykora legszebb emlékeivel összekötve? Szerető testvér gyanánt állt volna mellettem egész életemen át, s én keblemben rejtve a tiszta lángot, mely gyötör s világot ad, mint nemtője állhattam volna mellette, megőrizve őt minden bántástól - s most vége mindennek. Futnom kell köréből, melyen kívül élni nem tudok, naponként százszor átkozva sorsomat, s érezve, hogy megérdemlém.

E szomorú gondolatok között Orbán észre sem vette, hogy a lugosi úthoz közel ért, midőn ábrándjaiból rögtön váratlan módon felébresztetett.

- Állj meg, akinek élete van! - kiáltá három vagy négy durva hang, s midőn bámulva megállott, fegyvereseiktől körülvéve látá magát.

Olvasóim tudják, hogy a keresztesek táborából ez nap reggelén egy nagyobb csapat avégett küldetett ki, hogy Zápolya seregeit, ha közelítenek, legalább rövid időre, míg a Temesvárnál tanyázó főhad csatára elkészülhet, feltartsák. E csapat azon helynek közelében, hol a vadászházhoz vezető ösvény a lugosi úttal egyesült, telepedett le. Egyesek a keresztesek közül, a szabadidőt vadászatra használva, az erdőben széledtek el, s ezek által támadtatott meg Orbán. - Első tekintetre ráismert megtámadóira. A nagy vörös kereszt, melyet mindenikük durva zekéjén vagy ködmönén viselt, nem hagyott kétségnek helyet. Ellenállásról nem lehetett szó.

- Minek az erőszak fegyvertelen utas ellen, ki senkit közületek nem bántott? - kérdé nyugodtan.

- Nem látod - mondá egy a megtámadók közül -, keresztesek vagyunk, nekünk nem parancsol senki a világon.

- De mit akartok tőlem? - kérdé Orbán.

- Az majd megválnak - szólt egy másik -, talán felakasztunk, talán csak töltéscsinálásra használunk, s akkor jaj neked, ha nem dolgozol; vagy a Temesbe is dobnak talán; mindez csak akkor válik meg, ha vezérünkkel szóltál. Jerünk a vezérhez. - S a keresztesek foglyukat maguk közé véve, a lugosi út felé siettek, hol pihenő társaikat elhagyták.

Orbán azalatt meggondolá helyzetét. A vadászházhoz, melyet ily vigyázatlanul elhagyott, visszatérnie többé nem lehetett. A keresztesek között annyian voltak, kik őt ismerték, s tudták, miszerint Frusina s Bebek Katalin Budát az ő kíséretében hagyták el, hogy megjelenése a táborban, kivált, ha az ily kényszerített módon történik, a hölgyekre nézve is veszélyessé válhatott. Legjobbnek látszott, ha úgy tette magát, mintha saját meggyőződésétől vezettetve akart volna a keresztesekhez szegődni, s éppen, midőn Temesvár felé sietett, jutott kezeik közé. A táborból sógora által, ki mindég ott tartózkodott, a hölgyeket helyzetéről tudósítani, nézete szerint, nem járhatott nehézséggel.

Néhány perc múlva Orbán a lugosi úton a keresztesek között találá magát, kik vezérok megegyezésével e helyet választák pihenésre.

Az út mellett álló magas tölgyek annak felére árnyékot vetének, a másik oldalra a nap önté el sugárait, s a még harmatos fű s a sima cserlevek fényt vetve ingadoztak a könnyű szellőben, mely Lugosról Temesvár felé suhant. A keresztesek festői csoportozatokban heverésztek a gyepek fölött, többnyire falatozva, miközben a vezér, rövid, mellén szétváltó s fényes páncélát láttató csuklyában, kivágott fatörzs mellett, törével nagy darab borjúsültnek feldarabolásával fáradozott.

- Hát mily akasztófavirágot hoztok itt? - kérdé mély hangon a barát, midőn a közelgőket észrevéve, falatozását félbeszakítá.

- Nem tudjuk biz azt - felelte egyike a kérdezetteknek -, vagy úr vagy pap vagy prókátor vagy csak olyanféle mindenestre, akin meglátszik, hogy nem hozzánk tartozik. Oly finom bőrű keze van, esküdni mernék, hogy soha az eke szarvához nem nyúlt.

- Fel kell akasztani. Ha nincs kötél, vegyetek kötőféket. - Ez volt a vezér rövid ítélete, mely után ismét kényelmesen falatozni kezdett.

- Gondold meg, mit téssz - mondá Orbán nyugodtan, midőn a vad örömrivalgások, melyeket Márton szavai a sereg között előidéztek, kissé csillapultak -, nehogy hirtelenkedésedet később megbánjad.

- Megbánni! s ezt te nekem mondod? nekem, Mártonnak, ki soha semmit meg nem bánt, ki a szent keresztes hadnak egyik fővezére, ki seregeivel száz kastélyt pörköltetett fel, s az összes világ gárdiánjaira, apátjaira s püspökeire - a bíbornok őeminenciáját, kinek követe táborunkban van, mindég kivéve - annyit sem tart, mint e saru talpára. Szentelen, majd meglátjuk, egykori nemességed megőriz-e az akasztófától? Fickó, más világot élünk; a hatalom s dicsőség most a mienk, most mi akasztatunk.

A módból, mellyel e szavak mondattak, Orbán meggyőződött, hogy a barát, ki beszéd közben felugorva ülőhelyéről, fényes törével hadarászott körül, minden erőszakra kész; de érezve, hogy biztonsága nyugalmatól függ, azon volt, hogy ezt megtartsa, s komolyan csak azt jegyzé meg, hogy önmaga is jobbágyszüléktől származván, midőn azok közé jött, kik a nemesség ellen fegyvert fogtak, félnie nincsen oka.

- Majd meglátjuk - szólt az előbbi, és széles száját kellemetlen mosoly voná szét -, mai időben mindenki mondja, hogy nem nemes. Valamint előbb száz polgárt ismertem, ki egész vagyonát ideadta volna egy darab kutyabőrért, melyből nemességét bebizonyíthassa: úgy most nem kétlem, maga a nádor szívesen elfeledné, kiktől származik; de ily hazugságnak könnyen nyomára jövünk. Például, te oly úriasan nézesz ki, hogy minden szerénységed dacára, mellyel hozzánk leereszkedél, kénytelennek érzem magamat, téged, akaratod ellen is azon polcra felhúztatni, mely ily nagyságos úrfiakat illet.

A durva tréfát a seregek részéről vad hahota követte. - Úr, úr! - kiálta több hang egyszerre - fel kell akasztani!

- Nem úr biz a - szólt közbe erős hangon egy barna subába öltözött paraszt, ki e beszélgetés alatt vezére közelében állott, s baltára támaszkodva, szemeit Orbánra függeszté -, legyenek akármi, ha ez nem Kardos Orbán; anyja s én testvérgyermekek voltunk, ha most nem ismer is reám.

- Kend itt, Sipos? - szólt Orbán, ki a szólóban csakugyan bátyjára ismert.

- Én bizony - mondá a másik -, s bár más helyen találkoztunk volna. Ha szegény anyád tudná, mire jutottál; de mindég mondtam: nem jóhoz vezet, ha jobbágy gyermekét urak közé küldik.

E rövid jelenet a jelenlévőkre különböző hatással volt. A vad kifejezés, mely a körülállók arcain, midőn Orbán közikbe jött, látható vala, eltűnt, mihelyt azon meggyőződéshez jutottak, hogy nem nemessel van dolguk; sokan a keresztesek közül feléje nyújták jobbukat, csak Márton barát nem engesztelődött ki, sőt arcának kifejezése még mogorvábbá vált midőn magát ily váratlan alkalomtól, kegyetlenségét gyakorolhatni, megfosztva látta. - Azt könnyű mondani, hogy ez ember rokonod - szólt rosszkedvűen, s törét az előtte álló fatörzsbe döfvén -, ennyit akármelyikünk tehetne; de hát ha én az egész mesének nem adok hitelt?

- Isten úgy segéljen, mind igaz, amit mondtam - mondá a legnagyobb élénkséggel az előbbi -, keresztelőjénél is ott voltam; a ház, melyben született, nincs egy kőhajtásra tűzhelyemtől; már minek is hazudnám?

- Azt nem tudom - válaszolt a barát -, de eszed nem jó dolgon jár, arra meg én esküdném meg; egész képed megváltozott, mióta e fiú közünkbe jött, biz isten, reszketsz.

- És ha reszketek - szólt az előbbi -, nem járok-e veled két hónap óta, s nem láttam-e, hogy senki, aki kezéd közé került, az nem szabadult meg többé, s midőn e szegény fiút látom, kit karjaimon hordoztam, ki százszor játszott udvaromban, s kit te most felakasztatni akarsz, ne reszkessek?

A rokonsági kötelékek, melyek a magyarnál még napjainkban is oly nagy tiszteletben tartatnak, ez időben még erősebbek voltak, s a körülállók teljesen méltányolák a szoló mentségét; de a barát kétkedve rázta fejét. - Tarts mást bolondnak, ne engem - mondá mérgesen -, ez úrfias suhanc veled, bihari medve, egy fajból nem lehet.

- De mit tehet ő róla, hogy úrfinak nevelték? - szólt könnyörgő hangon az előbbi, ki mióta Orbánra ráismert, a legnagyobb részvétellel igyekezett megmentését kieszközölni. - Édesapja egy csatában megmentette urának életét, s ott veszett. Az öreg Telegdi házához fogadta gyermekét, s fölneveltette, hogy püspököt vagy mit tudom én, mit csináljon belőle. Könyvek közt ült egész életén át, azért oly sápadt. Hisz egész Bihar tudja e dolgokat, mindenki Orbán diáknak nevezte a szegény fiút, s oly úriasan járt, hogy midőn e parasztruhában láttam, sokáig rá sem ismertem. Üstökbe fonta haját, s elbarnult; maga anyja nem ismerne rá.

E szavak elvették hatásukat. Az íródeákok, prókátorok, szóval azoknak egész serege, kik mint gazdasági tisztok s törvénytudók a földesurak elnyomásainak eszközül szolgáltak, még inkább utáltatott a jobbágyok által, mint az urak,<sup>137</sup> s midőn Márton, Sipos szavait végighallgatva, gúnyosan mondá, hogy a mondottak szerint Orbán a halált még inkább megérdemli, miután jobbágynek születve, saját vérei ellen az urakhoz szegődött: nem vala senki, ki a szerencsétlen ifjú iránt rokonszenvet nyilvánított.

- Igazság - szólt egy öreg paraszt -, ez az országnak métélye. Az urak durvák, kegyetlenek, de egynek-másnak közülük mégis szíve van; s ha őket túlzó követeléseikben senki közülünk nem

segítené, hamar fel kellene hagyniok kevélységükkel. De azok, kik aljas bérért szolgálkul esküdnek, s saját véreik ellen emelik fegyvereiket, kik diákul tanulnak, s kegyes pártfogóik hasznára minden alkalommal törvényt csavarnak nyakunkra: ezeket irtsuk ki. Ha saját fiam volna, nyakába vetném a kötelet.

- Kend jóra való ember - mondá Márton, teljes helyben hagyása jeléül a szólónak vállát veregetve -, ki kell irtani e gázt mind az utolsóig; ha Dózsa és Lőrinc tanácsomat követnék, jobban állanánk. Nincs semmi a kíméletnél veszélyesebb. Te pedig, diák uram - folytatá, Orbánhoz fordulva, gúnyoló hangon -, ha imádkozni tanultál, láss hozzá, s örülj, hogy oly emberek kezébe kerültél, kik szükség idejében az abszolúciót is rád adhatják.

Az öreg Sipos könyörgéshez fogott, s a vezérnek s körülötte álló társainak öccse életéért rimázkodott. - Orbánnak kevés reménye maradt, mit jelen helyzetében csak azért fájlalt, mert átlátá, hogy halála az üldözőket Frusina nyomába hozhatja. - Márton szavainál, midőn az Dózsa s főképp Lőrinc túlságos kegyessége ellen panaszkodott, a ceglédi plebános jutott eszébe, s végmenedékül reá hivatkozott; nem, mert ezáltal életét remélé megmenthetni - erre azon nem barátságos mód után, mellyel Lőrinctől utolsó ízben megvált, kevés kilátás mutatkozott -, hanem azért, mert azon esetre, ha a főtáborba vezettetik, és sógorával szólhat, Frusinát a közelgő veszélyről tudósíthatja.

Lőrinc nevének említése azonnal megváltoztatá helyzetét. A tisztelet, melyben a hatalmas pap a keresztesek előtt állott, oly általános vala, hogy mihelyt Orbán azt mondá, hogy Lőrinctől hivatva jött, s hogy halála előtt csak vele akarna szólni: a zaj, mellyel előbb kivégeztetését kívánták, azonnal megszűnt, s maga Márton kinyilatkoztatá, hogy ez esetben őt a táborba fogja vezettetni, de természet szerint jól megkötözve s becsületes kíséreléssel - folytatá gúnyosan -, mert én ily diák uraknak nem sokat hiszek; s fejemet tenném rá, hogy Lőrinc atyóval soha életében sem szóltál. De legyen akaratom szerint; ha hazudtál, még keményebb büntetés vár reád, s igen csalódot, ha azt hiszed, hogy az egykori ceglédi plebános ilyféle embereket, kik püspököknek neveltettek, igen kímélni szokott. Mondom, tégy, amit akarsz. Ha akasztóhelyül Temesvárt e szép erdősnél jobban szereted, ám legyen, nem kell senkinek megrontani örömét, s csak magadnak tulajdoníthatod, ha fáradtan jössz a másvilágra. Innen sokkal kényelmesebben küldtünk volna oda.

Hasonló beszédek között, melyek a körülállók által kacagással fogadtattak, s Márton népszerűségének főalapját tevék: Orbán kezei megkötöztetvén, a rab négy oláh őrzésére bízott, s Sipos bátyjától követve, Temesvár felé indult; Márton pedig ismét a gyepe hevert, s belsőképp átkozá a felsőbbiséget, melyet Lőrinc magának a keresztesek felett kivitt, s melyet most is annyira akarata ellen elismerni kénytelenített.

A katonás barátot rövid idő múlva Klári verte fel nyugalmából; s a hír, hogy Telegdi leánya ily közel van, a vezért s seregeit új mozgásba hozá. De hagyjuk őket a rendetlenség s láрма között, mellyel a hölgyek elfogatására készültek, magokra, s kövessük Orbánt a keresztesek táborába.

Útközben az ifjú átgondolá helyzetét, s oly határozathoz jutott, hogy azon esetre, ha élete megkíméltetik, a táborban marad; s mire Lőrinc által egykor felszólíttatott, a nép ügyében szinte fegyvert fog. - Mit tehetnék egyebet - gondolá magában -, Frusinához vissza nem mehetek többé, csak veszélyt hozhatnék reá; s jelenlétem azután, mi köztünk történt, csak lelke nyugalmát zavarhatná fel. A keresztesek táborában talán még hasznára lehetek. Ha ellenségeihez állok, talán el fogom hárítani a veszélyeket, melyek őt fenyegetik; legalább többet tehetek érte, mint most. Ki tudja, talán a végzet azért juttatott elleneim kezei közé, hogy életem feladatának, mely abban áll, hogy magamat ez angyalért feláldozzam, meg-

feleljek... Az nem lehet, hogy ember egészen hasztalan éljen e világon; a kegyes ég nem engedte volna, hogy ennyit tűrjek, ha számomra nem volna fenntartva egy pillanat, melyben én is hasznosnak, melyben szükségesnek érezhetem magamat.

Az ifjú gondolatait több ízben az öreg Sipos szakítá félbe, ki, nem értve oláh kísérőitől, a táborban létező állapotokról szabadon tárta ki szívét öccse előtt. A rendetlenség, az egyes csapatok között létező viszálykodások, a mindég növekedő kegyetlenség s a vezérek képtelensége, a Temesvár körül összegyűlt tábornak rég felbomlással fenyegeték, és Sipos, ki életében ura zászlója alatt, melyet a törökök ellen több ízben követett, rendes hadi szolgálatot is látott, hív tolmácsa vala azon elégedetlenségnek, mely a keresztesek között véglegyőzetésük előtt általánossá vált. - De végre - így szólt Orbán ismét magában, midőn bátyjának ezen előadása után előbbi föltételét még egy ízben átgondolá -, hogy azok, kikre e sokaság vezetése bízott, nem felelnek is meg feladásuknak, s ha a nép elkábítva szenvedély s természetes vadság által, melyet százados elnyomás szült s nevelt, az emberiség korlátain túlcsapong, maga az ügy, melyért fegyverhez fogok nyúlni, nem szent-e mindamellett? nem azon ügy-e, melyhez születésemnél fogva hivatva vagyok?... Lőrincnek igaza volt: keblem csak akkor fogja feltalálni nyugalmát, ha a pályára, melyből szerencsétlen viszonyok kiragadtak, visszatérek.

E gondolatok között Orbán követőivel végre az erdőn kívül Temesvár közelében látá magát, hol a várost minden oldalról körülfogó sátorok tűntek fel szemei előtt. - Az erdő s a tábor között szabad tér terült el, mely a keresztesek által vásárhelyül használtatott, s hol, midőn Orbán kísérőivel odaért, Lőrinc éppen a szomszéd falukból a táborba hozott eleséget osztá ki néhány száz férfi- s asszonyból álló zajongó tömeg között.

A fogoly jöttére csillapult a zaj; a tolongók széteszlottak, s Orbán a hatalmas pappal szemközt állott. Lőrinc azonnal ráismert a jövevényre, s miután kézrekerülésének körülményeit megtudá, feloldatá kezeit, s az oláh öröket visszaküldé, s Orbánt várakozásra kérve, ismét az osztáshoz fogott.

A zaj újra elkezdődött, s az élelmiszerek, melyek fegyveresektől őriztetve, Lőrinc által kiosztattak, annyira magokra vonták az egész tömegnek figyelmét, hogy Orbán a tolongók között sógorát meglátva, vele félrevonulhatott, anélkül, hogy ez Lőrincen kívül másvalakinek feltűnt volna.

Mihelyt magát másoknak halláskörén kívül látta, röviden elmondá a történeteket, és sógorát azon meghagyással küldé el, hogy a hölgyeket saját helyzetéről tudósítva, velök eddigi tanyájokat azonnal hagyja el, s mellékutakon Lugos felé siessen.

Miután sógorát sebes léptekkel távozni látá, megszabadulván legfőbb gondjától, visszament előbbi helyére, s érdeklődéssel nézé a mozgékony jelenetet. - A férfiak közé, kik Lőrincet lármás követeléseikkel ostromlák, sok asszonyok vegyültek, s a rimázkodás s a panaszok, melyekkel igényeiket előadák, nem kissé nevelék a zavart. Minden kenyérért s darab húsert, mely Lőrinc parancsára a fegyveresektől körülvevő eleségből valakinek jutott, új láрма, néha verekedés támadt, s a legyőzöttek káromkodással s panaszaikkal nevelék az általános rendetlenséget, mely talán vérontássá fajul, ha Lőrinc intő szava s tekintélye az őrzőket némileg féken nem tartaná.

Végre az elosztás bevégeztetett, a sokaság részint rosszkedvűen, amennyiben a neki jutott osztalék várakozásainak meg nem felelt - részint örömrivalgások között oszlott el, s Orbán Lőrincel maga maradt. - Az utóbbi mély gondolatokba merülve nézett a távozókat után. Érdekes arcai gondtól s emberfölötti fáradozásoktól azon pár hónap alatt, melyek óta Orbán őt

nem látá, szembetűnőleg megsoványodtak, s egész kifejezésében mondhatlan csüggedtség vala szemlélhető.

Végre erőszakkal ragadván ki magát szomorú gondolataiból, Orbánhoz fordult, s ekként szólt:  
- Ne hidd, hogy szavaid által elámíttatnám magamat; jól tudom, téged nem szabad akarat, hanem kényszerítés vezetett táborunkba. Tanú nélkül vagyunk. Menj Isten hírével, ahonnan jöttél.

- Csalódotl - válaszolt Orbán nyugodtan -, szándékom itt maradni táborotokban.

Lőrinc bámulva nézett az ifjúra. - Értelek! - mondá rövid szünet után - nincs hozzám bizodal-mad, s nem csodálom. Országszerte hangzik kegyetlenségem híre. Nagybotú Lőrincnek, vérszomjazónak, Isten ostorának neveznek, s mert az emberek, kik közül senki sem képes a közepszerűsége túl emelkedni, természetes hiúságukat legalább azáltal szokták kielégíteni, hogy azokból, kik nagy mozgalmaikban elől állanak, óriásokat alkotnak: azért, kik e táborban tartózkodnak, félistent, s kikkel te éltél, ördögöt látnak bennem. Nem bámulom, ha te is osztozol véleményökben, s azt hiszed, hogy ajánlatom csak csel vala, melyet ha elfogadsz, az ígért szabadság helyett reád kínos halál vár. De nyugtasd meg magadat. Hitemre esküszöm: szabadon elmehetsz, hová menni akarsz; Lőrincet sohasem leszen okod csellel vádolni.

- Mondám már: feltett szándékom veletek maradni - szólt Orbán elhatározottan -, ha nem volna az, eléggé ismersz, hogy engem félelem azon pálya követésétől, melyet meggyőződése-m kijelölt, nem fogna visszatartóztatni.

- S gondolod - mondta Lőrinc, sötét szemeit a szőlóra függesztve -, hogy nem ismerem az okokat, melyek téged e határozatra bírtak?

Orbán hallgatott.

- Urad leánya közelünkben van - folytatá az előbbi -, észrevettem, hogy imént sógoroddal titkon szólottál, s hogy az sietve távozott; s hidd el, ha Telegdi leányát keresném, nincs vezetésedre szükségem, hogy rejtekét feltaláljam. Véletlenül kerültél társaink kezei közé, s meggondolád, hogy azon esetre, ha mint rab jelensz meg táborunkban, hol a nagyobb rész tudja, hogy a hölgyeket te mentetted meg budai házuk ostrománál, az összeköttetés, melyben sógoroddal állsz, másoknak is eszébe juthatna, s hogy néhányan a szerény vadászlatokban keresnek s találnák a kincset, melyet annyi szorgalommal őriztél eddig. Azt kelle tehát mondanod, hogy jószántodból szegődtél hozzánk, s éppen akkor kerültél Márton kezei közé, midőn e táborhoz siettél, hogy harcainkban részt vehess. - Másokat megcsalhatsz, de, látod, én ismerem titkodat.

Orbán nem titkolhatá a zavart, mely Lőrinc szavainál lelkét eltölté.

- Nincs okod pirulni - folytatá emez -, állandóság illik a férfiúhoz; nem a cél, melyet magának kitűzött: hanem az, hogy tántoríthatatlanul hív maradt céljához, adja meg becsét; s habár saját lelkületem szerint ítélve, alig foghatom meg a hűséget, mellyel nem nagyszerű ügyhöz, hanem egyes emberhez ragaszkodom: hidd el, én mégis becsülni tudom önmegtagadásod egész érdemét, s éppen azért nyugodt lehetsz, hogy annak egyedüli jutalmát nem fogom megghiúsítani. Telegdi leányát miért üldözném? Feláldozám apját, mert megmentése az ügy kára nélkül nem vala lehetséges; a hölgy halála nem használhat senkinek.

- S bízhatom-e szavaidban - szólt Orbán fölgerjedve -, midőn magad mondod, hogy Telegdit te áldozád fel, őt, a legjobb, a legnemesebb férfiút?

- Meglehet, hogy az vala - monda Lőrinc nyugodtan -, s mégis ismétlem: én valék az, ki őt a nép bosszújának feláldozám. Midőn urad a csanádi ütközet után a püspökökkel s más

főnemesekkel együtt kezünkbe került, Dózsa őt meg akará menteni. A királyi udvarnál Telegdi barátságosan viselé magát Dózsa iránt, midőn mások által sértetett, pártját fogta. György meg akarta hálálni e szívességet. A nép egy hanggal Telegdi halálát kíváná, s ismerte Dózsa makacsságát, látva a mindég növekedő szenvedélyt, mellyel seregeink bosszújuk kielégítését követelék, zavartól, sőt felbomlástól kelle félnünk, s pedig azon pillanatban, hol összetartásra legfőbb szükségünk vala. Ekkor én valék az, ki midőn Dózsa egy napra a fő tábort elhagyá, Telegdi kivégeztetését elrendelém; habár magam is elmenvén, s annak végrehajtását Mártonra bízván, az iszonyú módról, mellyel az történt, nem volt tudomásom, s azt helyben sem hagyhatom. S hidd el, Orbán, ha Telegdi még egyszer kerül kezembe, s ha a viszonyok úgy állanak, mint akkor, s ügyünk győzelméhez oly erős bizodalmam van, mint akkor vala, még egyszer teszem, mit akkor cselekedtem. Ki munkásságát nagy célnak szentelé, azt egyesek szenvedései nem tarthatják fel ösvényén. Meggondolja-e az utas, hogy midőn előre siet, lábával száz és ezer élő teremtetésnek létét tiporja el? s kinek útja olyas, hogy midőn halad, hangyák helyett embereket kell legázolnia: megállhat-e az, mert szívét irgalom ragadta meg?

- Borzasztó! - mondá Orbán mintegy akaratlanul.

- Igen, borzasztó - folytatá Lőrinc komolyan -, borzasztó, ha a végzet céljainak eszközéül gyöngé embert választja; s te nem gyanítod a szenvedéseket, melyeken e szív keresztülment, mióta e pályára léptem. Ismertél éltem előbbi korszakában; talán nincsen ember, kinek a természettől érzékenyebb szív jutott volna, mint nekem. A szenvedés, melyet magam körül látok, kinnal tölti lelkemet, s az ég tanúm, hogy csak emberszeretet, csak az, mert ennyi elnyomásnak más orvosságát nem láttam, adá kezembe a fegyvert. Lelkem fájt, de nem változott a küzdelmek ideje alatt. Mint a harmatcsepp, melyet a nap forró sugara felszí, hogy az égen átvonuló sötét fellegnek része legyen: ilyen vagyok én. A cseppet nem saját akarata vezette magasra, s hidd el, ha mint a vésszel fenyegető fellegnek egy része vonul is el most fejed fölött, régi tisztaságában fog leesni egykor ismét viharos magasságából. Én nem valék vérengző, nem vagyok az, s Telegdi leányának nincs mit félni tőlem.

Orbán meghatva nézett a szólóra, kinek arcán mély fájdalom kifejezése látszott. - Hiszek szavaidnak - mondá végre -, de engem nem egyedül Telegdi Frusinának biztonsága bírt arra, hogy e táborban maradjak.

- Nem az?! hát mi bírhatott e kétségbeesett elhatározásra, most, midőn azok is, kik eddig zászlóink alatt küzdének, tőlünk egymás után elpártolnak?

- Nem mondád-e, midőn néhány hónap előtt utolszor találkozáink, hogy nem lesz nyugtom, míg azok sorába nem állok, kikhez hasonlóan születtem? - válaszolt Orbán nem minden zavar nélkül. - Követni akarom tanácsodat. Telegdi István nincs többé, s vele a kötelék, mely előbb válhatlanul elleneitekhez láncolt, megszakadt.

- Értelek - mondá Lőrinc -, mit akkor jósolék, beteljesedett. A nép fia fölemelte szemét a magas úri hölgyhöz, kinek körében növekedett; a szív, mely elég nemes vala mindenét feláldozni kedveséért, elfeledé lelkesedésében, hogy a földi istenek elfogadják az áldozatot, de a porból emelkedő imádókhoz nem képesek leereszkedni, s vizsontszerelem helyett megvetés vala jutalmad. Szegény Orbán, én előre tudtam ezt! De ne ragadtasd el magadat elkeseredésed által. E lépés fontosabb, hogysem egy leány kegye vagy kegyetlensége arra indokul szolgálhatna.

Nincs talán semmi fiatal korunkban, mi által magunkat fájdalmasabban érintve éreznők, mint ha az, mit egész életünkre elhatározó befolyásúnak gondolánk, mások által nem tartatik fontosnak. Orbán megalázva, sértve érezé magát Lőrinc szavai által. - S ha igaz volna, mit



mondál - szólt indulattal -, ha e szívnek érzeményei nem voltak befolyás nélkül határozatomra: megítélheted-e, mennyire hathat az énreám, mit te oly csekélynek tartasz, reám, kinek az ég hatalmasabb érzeményeket vagy talán gyöngébb lelkiületet adott? Ha téged jéghideg kebelrel áldott vagy átkozott meg az ég, ne hidd, hogy emiatt az élet minden viszonyai világosak előtted, hogy létünk titkait beláthatod, s megítélheted azt, mit, mert nem érzed, érteni nem vagy képes. Valamint a forró, úgy a jéggel takart vízben semmi sem tükröződik tisztán; s kit a szív legszentebb érzeményei hidegen hagynak, mások megítélésére úgy nem képes, mint nem az, kit forró indulatok elragadnak.

- Szóljunk nyugodtan - mondá Lőrinc. - A lépés, melyre magadat határozád, fontosabb, hogysem ezúttal csak szenvedélyeidet követni szabad volna. Az ügy, melyhez szegődni akarsz, reménytelen. Minek áldoznád fel életedet oly küzdelemben, melyről előre látod, hogy győznöd nem lehet.

- És ezt te mondod nekem? - szólt Orbán bámulva. - Nem hittál-e? nem kértél-e mindenre, mi szent előtted, hogy a nép ügyétől el ne vonjam tehetségeimet?

- Az idők megváltoztak - mondá Lőrinc komoran -, akkor fellengő remények tölték lelkemet; nem kételkedtem a győzelmen; már látni véltem a szebb napnak hajnalát, mely e szegény, annyit szenvedett népnek láthatárán végre feljönni fog. Csak vétessenek le a terhek, melyek a nép vállait igazságtalanul nyomják, s e hon virulni fog, s áldott földünk boldog embereknek leendő tanyája - így gondolkoztam. Ó, de a tapasztalás megmutatta, hogy keserűen csalódtam!... Ha téli vihar a havat, mely a földön fekszik, elseperte: a fagyos mező azért még nem virul; a földnek meleg kell, hogy termékennyé váljék; s ha minden láncok szétötöttek, minden teher lehányatott, mégis mindaddig, míg oly valamit nem találhatánk fel, mi valamennyi keblet melegen áthatva, önössége jégkérgét felolvassza: az emberi nem nyomorult fog maradni. Nem elég, ha törvénykönyveinkből a százados igazságtalanságok nyomai kitöröltettek, s ha mindenik rendelete emberszerető szellemben készült: szükséges, hogy az emberek váljanak igazságosakká, máskülönben egyéb formák alatt mindég szenvedni fog a világ, s ez ivadéktól, mely mint zsarnok vagy mint szolga elaljasodott, nem várhatjuk ezt.

Ezen elkeseredéssel mondott szavak mélyen hatottak Orbánra. - Ó, miért kelle ily későn e meggyőződéshez jutnod! - mondá érzékenyen.

- Ne sajnálj - folytatá az előbbi -, lelkem nehéz szenvedéseken ment keresztül. Ha legbiztosabb terveimet tudatlanság, rosszakarat, egyesek hiúsága vagy a tömeg ellenszegülése megghiúsítá; ha majd Dózsa makacsságával, majd a seregek féktelenségével kelle küzdenem, s ha azok között, kiknek egész életemet szentelém, még csak bizodalmat sem találhaték: szívemet leírhatlan fájdalom dúlta fel. Hogy szabadságáért küzdjön, hittam fel e népet, s az vadságában felülmúlta egykori zsarnokait. Egy jobb lét alapjait akarám lerakni, s csak ingoványt láték körülöttem, melyre építeni nem lehet. Mint a hajós, ki szélvész között tudja, hogy a vitorlák, ha feszülten maradnak, el fogják meríteni sajkáját, de kinek szavára társai nem hallgatnak; ki a sziklát, mely felé irányuk szükségképp vezet, ismeri, de kinek a kormányt senki sem akarja átengedni: ilyen valék. Átkozám sorsomat, átkozám a pillanatot, melyben először e pályára léptem. De ha visszatekintek, s a mondhatlan boldogságra gondolkok, mely e szenvedéseket megelőzte: átlátom, hogy azoktól, kiknek a végzet kevésbé viharos napokat engedett, nincs mit irigylenem. Csalódtam; de nem volt-e csalódásom nagyszerű? A szívtelen, kit nemének szenvedései hidegen hagynak, képzelheti-e az élvezetet, mellyel reményeim lelkemet egykor eltölték, mellyel lépésről lépésre közelítve célomhoz, a diadalt végre kivíva gondolám. Igen! s most, midőn lelkemet csalódások nem ringatják többé, midőn sorsomat önámítás nélkül látom magam előtt, s tudom, hogy vesznünk kell: nem nézek-e reménnyel a jövőbe, mert érzem, hogy annak, miért küzdve elesni fogok, síromon túl

győznie kell. A harc, melyet kezdünk, nagyobb, hogysem azt egy ivadék bevégezné. Az anyagi szabadság, melyért a nép fegyverhez fogott, mindaddig el nem érhetik, míg szellemi szabadsága ki nem vívatott, s talán századok múlnak, mielőtt ez megtörténik. De ha későn is, az idő jönni fog, s a késő utód megáldja a névtelen bajnokok hamvait, kik e jövő előkészítéséért vérüket onták. Igen, fiatal barátom - így szólt tovább, Orbán kezét megragadva -, én bízom a jövőben; a magok, melyeket elhinték, eltaposva most, fel fognak nőni szebb napokban; de épp azért szükség, hogy maradjanak, kik a megkezdett munkát folytassák. Én bevégeztem napszámomat; mint a bajnok, ki a csata kezdetén ontja vérét, én a diadalt nem fogom látni. Neked talán szebb sors jutott. Itt a táborban csak az áldozatok számát növelheted; tartsd meg magadat a jövőnek, melynek reád talán szüksége lesz.

- Barátom! - mondá Orbán, mélyen meghatva e mindég növekedő lelkesedés láttára - te túlbecsüled tehetségimet. Nem vagyok azoknak egyike, kik ily magas célokat tűznek ki munkásságuknak. Ha eszméidre győzelem vár, erősebb kezek kellene, hogy azt előmozdítsák, s a jövő nem vesz semmit, ha nem veszek részt küzdelmeiben. Hidd el, teljes öntudattal választám ösvényemet. Nem, hogy győzelmet vívjak ki, jöttem e táborba; s azt, amit én keresek, fel fogom találni soraitokban.

Lőrinc szemei részvétellel függtek az ifjún; de oly egyéniség, ki munkásságát nagyszerű célok kivívására szentelé, miként értse, hogy oly csekély tárgy, minőnek a szerelem csalódásai magasabb szempontból látszanak, a szíven orvosolhatatlan sebeket ejthet? S Lőrinc teljesen meggyőződve, hogy Orbánt kétségbeesett határozatára csak pillanatnyi fölgerjedés bírja, elkövetett mindent, mi által őt attól visszatartóztathatá. Hasztalan. A kötelekek, melyek őt az élethez láncolák, megszakadtak. Jótevője nem vala többé; Frusinának nincs többé szüksége reá; sőt, miután őt többen látták a táborban, úgy hívé, jobban gondoskodhatik biztosságáról, ha a kereszteseknél marad; s ha e vész majdan átvonult e hon fölött, mit tegyen? A történetek után a baráti viszony, melyben eddig Frusinához állott, nem létezhetett többé. Kerülnie kellene őt, nehogy jelenléte napjait elkeserítse. S hova forduljon a világon, ha azon körből, hol boldognak érzé magát, kizáratott?

- Elveszett ügy, melyhez szegődöm - így szólt, miután Lőrinc mindent, mi őt föltételétől visszajesztheté, elmondott -, de éppen ez oknál fogva ily bajnokokra van szüksége, minő én vagyok. Ki az életem csügg, az számolja fel a siker lehetőségeit; én föltétlenül állok soraitokba. S vajon e kar, melyet magadtól elutasítasz, nem lehet-e hasznára ügyednek? nem hogy győzelemhez vezessen, de hogy példájával bátorságra intse társait.

- Nem ellenzem többé kívánságodat - mondá Lőrinc, miután tanácsának sikertelenségét tapasztalta -, megfoghatlanok az utak, miken Isten azokat, kiket eszközül kíván használni, munkásságuk köréhez vezeti; s talán felsőbb hatalom az, mi téged ily váratlanul előbbi szándékaid megmásítására bírt. Mielőtt azonban megérkezéset Dózsával s a többiekkel közlöm, jer velem a táborba, s nézd meg azokat, kikhez társul szegődöl. - S ezzel Lőrinc, Orbántól követve, a tábor felé vevé útját.

S csakugyan, ha lett volna valami, mi Orbánt szándékának megmásítására bírhatá, az, mit Lőrinctől vezetettve a táborban látott, evégre bizonyosan legalkalmasabb fogott volna lenni.

Hazánkban az újabb kor művelődése kevesebb változást vont maga után, mint más országokban; azonban az idő s a népességgel szaporodó szükség itt is megtette hatását; s eldődeink, ha visszatérnének, sok helyen nem ismernének többé a vidékre, hol egész életük lefolyt. Főképp Temesvár környékéről mondhatjuk ezt. Az akkori vár magas falakkal s széles vízárokkal kerítve, csak azon egy épületet környezé, melyet az utasnak mai nap a Hunyadiak lakháza gyanánt mutatnak, s mely az időknek és számos ostromoknak ellentállva, fegyvertáru

s katonai laktanyául szolgál. - A várost, mint föllebb mondók, csak hármás fapalánkolat, melyet egymástól vízárkok választanak el, s a Béga, mely az egész várost körül folyá, védelmezik. Temesvár fő erőssége nem falakban s árkokban, hanem inkább az egész vidék akkori állapotában vala keresendő.

Hol most, mióta a Temes és Béga csatornák által félig szabályoztattak, hazánk legtermékenyebb vidéke terül el: a szabadon kiáradó folyók akkor egész Csanádig mindent elborítva, óriási mocsárt képezének, s a számos ingoványok között, azoknak kivételével, kik e vidéket tökéletesen ismerték, az év legnagyobb részében egy lélek sem találhatá fel útját. Csak a város azon oldalán, mely Lugos felé néz, állott félszigetként, nem széles, de az erdőségig nyúló térség a mocsár között, s ez is sokszor áradásoknak volt kitéve, mint azt a rajta termő füvek nemei s az itt-ott soha egészen ki nem száradó mocsáros helyek bizonyítják. Most e szűk tér szárazon állott, s ez az a hely, melyen a keresztesek tábort ütöttek.

Nem lehet fogalma senkinek azon állapotról, melyben Orbán e tábort találá. - A hosszú ellentállásra, mellyel Temesvár előtt találkoztak, sem Dózsa, sem seregei nem voltak elkészülve, s ez oknál fogva semmit sem szereztek meg, mi egy vár rendes ostromához szükséges. A keresztesek még csak sátorokat sem hoztak magukkal, s velük ide is eljött családjaikkal együtt a szabad ég vagy faágakból készült kis kunyhók s ereszek alatt tengődtek. A rend, melyet Dózsa a had kezdetén seregei között szigorúan fenntartott, már rég a legnagyobb féktelenségnek adott helyet. A csanádi ütközet óta Dózsa oly megvetéssel tekintett elleneire, hogy vezéri kötelességeit nem teljesíté többé. Az alvezérek példáját követték, s a sereg mindég inkább elvadulva, napról napra kevésbé hajlott Lőrinc s Dózsa Gergely parancsaira, kik e táborban kötelességeikhez hívek maradtak, habár nagyrészen hasztalan, mert senki sem támogató törekvéseiket. Néha, főképp az utolsó időben, midőn Temesvár megszállásának lassú sikerét észrevevé, Dózsa pillanatokra kiragadta magát tétlenségéből: egyes kicsapongások szigorú büntetése napokra a megzavart rendet helyreállítá ismét, de a nyugalom, melyre magát e város falai előtt kényszerítve látá, újra visszasüllyeszté őt tétlenségébe. Dorbézolva tölté napjait vezértársaival, s a nép újra folytatá kicsapongásait, nem gondolva a jövővel, mely mindég ijesztőbb alakban közelített feléje.<sup>138</sup>

A környékben lakó nép ily számos sereget élelmiszerekkel rendesen nem láthatván el, a tábor nagyrészt zsákmányból élt, s mint az ilyenre szorult seregek általában, majd inség, majd hallatlan pazarlás közt folytatá napjait. Ha azon csapatok, melyek élelmiszerek beszerzésére mindenfelé kiküldettek, gazdag zsákmánnyal tértek vissza, egypár napig vad lakomához láttak, ha a bőség elfogyott, sokszor majdnem éhség uralkodott, s hangos panaszok emelkedtek Dózsa ellen, ki ahelyett, hogy seregeit csatákba vezetné, e mocsárok között tartja őket, míg az uralkodó betegségekben elvesztek, vagy az urak által utolsóig felkoncoltattak.<sup>139</sup>

- Nem változott meg határozatod most sem? - mondá végre Lőrinc, miután Orbánt soká körülvezetve megállott. - Láttad állapotunkat; vesztünk kikerülhetetlen. Ha Zápolya nem vezetné is ellenünk seregeit, a mirigy, melynek naponként száz áldozat hull, s belső viszálykodásaink semmivé tesznek. Szólj, s kivezetlek e szerencsétlen körből. Az erdőségen át biztosan érhetsz Lugosra.

- Vezess Dózsához, s adj fegyvereket - volt Orbán válasza.

- Jer velem - mondá Lőrinc, s egy nagy sátor felé, mely a tábor közepén zászlókkal ékesítve emelkedett, vezeté társát, midőn a tábor másik oldalán rendkívüli láрма vonta magára figyelmét.

- Újra zaj, s pedig a lugosi oldalról. Talán az ellenség közelít! - mondá Lőrinc, s ahelyett, hogy Orbánt Dózsa sátorába vezetné, sietve arra vevé útját.

Legtöbb emberre nem annyira maga a hatalom gyakorol hatást, mint az azt környező külső fény; s midőn a hatalomnak ellenei támadnak, kik azt sarkaiból kiforgatják, bukásának oka többnyire nem abban kereshető, mivel sokaknak érdekeit, hanem abban, mert sokaknak hiúságát sérté. Innen van, hogy a forradalmak vezetői, miután a hatalomnak birtokába jutottak, mindenekelőtt annak külső jeleit ragadják meg. Nemcsak lenni, hanem látszani is akarnak erőseknek; s a világ nagy színjátékában a rövid zaj után többnyire csak azon változást vesszük észre, hogy a régi szerepek új színészek által vállaltatnak fel; s a közönség, szokása szerint, nagyobb tapsal fogadja az először föllépőket.

Dózsa nem tartozott azon egyének közé, kik e részben kivételt képezhetnek. Háttérbe szorítva egész életén át olyanok által, kiknél magát jobbnak gondolá; reménytelen nagyravágyás kínjait hordva keblében; évekig nyögve a hadi fegyelem vaspálcája alatt; élvezetek után vágyódva, melyeket szegénysége miatt ki nem elégíthetett, érezve s emlékében tartva minden sértést, melyet megbosszulnia oly soká nem lehetett: Dózsának nem eszmék, nem azon lelkesítő gondolat adá kezébe a fegyvert, hogy a népnek szabadítója legyen: személyes sértéseknek emléke, saját szenvedéseinek megbosszulása, személyes gyűlölség kielégítése volt az, mi őt harcra ingerlé. Nem szabadságért - emelkedésért s azért küzdött ő, hogy a szolga ne ő legyen. Bámulhatjuk-e ekképp, ha a győzelem után magát a hatalom külső jeleivel környezé, melyek után egész életén át hasztalan sóvárgott? - György az ország leghatalmasabb embere vala; a királyon kívül nem ismert senkit felsőbbjének; miért ne utánozhatná azokat, kik előtte foglalták el e helyet? Eljött végre az ő napja is, miért ne ürítené ki a hatalom és élvezetek kelyhét utolsó cseppjéig?

Roppant sátor készítettett magának, hasonlót ahhoz, melyet hadaiban Zápolya használt. Elöl magas rúdon a keresztesek fő zászlója emelkedik, melyet Bakács Rómából hozott; a sátor tetején széles lobogón saját címere díszlik, s a bemenetnél számos örök járnak fel s alá. A sátor belseje függönyök által két részre osztva. Egyik rész előszoba gyanánt szolgál, hol szinte örök állanak; a második sokkal nagyobb osztály György vezér által használtatik. Ezt nagyságánál fogva teremnek mondhatjuk; közepét hosszú asztal foglalja el, rajta ezüstkupák s billikomok, körüle rendetlenül, mint a felkelt vendégek odahagyák, székek állanak. A terem egyik oldalán fényes fegyverek halmaza, arannyal s ezüsttel kiver páncélok, sisakok, gyöngyös kardok, drágakövekkel kirakott pajzs s buzogányok s több széttépett zászlók hevernek minden rend nélkül. A másik oldalon egy nagy, bíborral borított karszék áll, egykor a csanádi püspök tulajdona, melyet most haditanács alkalmával vagy midőn valamely kézrekerült nemes fölött halálos ítéletet mond, Dózsa foglal el. A többi két oldalon pamlagokat s pohárszékeket látunk. A falakat különböző színű s szövetű kárpitok és szőnyegek takarják, mint minden egyéb, mit e teremben látunk, maradványok a csanádi püspök s más feldúlt úri s nemes lakok zsákmányaiból. Itt találjuk Dózsát. - A székely vitéz arannyal szélesen hímezett bíbor köntösbe öltözött; derekát gyöngyökkel kirakott öv szorítja, s oldalán Zólyomi legszebb kardja függ. Nagy léptekkel jár fel s alá, s arcának vad kifejezésében a legnagyobb indulat látszik. A pamlagok egyikén Dózsa Gergely ül; szemei szomorú kifejezéssel követik bátyja mozdulatait, halvány arcain részvét s csaknem sajnálkozás látszik.

- Mind felakasztatom őket - szólott végre hosszabb hallgatás után kitörő indulattal György, midőn testvére előtt megállott, s tekintetét reá függeszté. - Pártütők valamennyien. Azt hiszik, Ulászlóval van dolguk. Majd meglátjuk, ki úr e táborban: én-e vagyők?

- Ne engedd magad elragadtatni indulatod által, bátyám - mondta Gergely nyugtatólag -, máris elég elégedetlenség van ellenünk; mi történnék, ha ama szőnyegek mellett álló örök hallanák az ily kitöréseket.

- Bánom is én! - kiáltott György még inkább felindulva - Dózsa György nem fél ily pulya teremtetésektől: jöjjenek s szemökbe mondom, hogy árulók, valamennyien árulók; engem nem csaphatnak meg.

Gergely újra igyekezett bátyját megnyugtatni.

- Nem árulók-e - mondá emez, földhöz csapva az ezüstbillikomot, miután egyhuzamban kiüríté -, kik nekem azt merik tanácsolni, hogy a város ostromával hagyjak fel, kik nekem most merik tanácsolni ezt, most, midőn a tél nyakunkon van, s ha valamely város birtokába nem jövünk, vesznünk kell, most, miután hónapokig itt heverünk, s seregünk a hasztalan erőlködés között felényire olvadt? Azt akarják-e, hogy Dózsa György az egész ország előtt kudarcot valljon, hogy ügyetlen, gyáva vezérnek mondassék, s neve az egész székelységnek gyalázatára legyen? Nem érzed-e ezt te is? Egy vérből születünk, téged is Dózsának hívnak, s világ csúfjává váljék e név, mely előtt most egy ország remeg?

- De mit tegyünk, ha a várost nem keríthetjük hatalmunkba? - válaszolá Gergely - Zápolya seregeivel Lugos mellett áll; az őrsereg, segédét várva, kétségen kívül még makacsabban fogja magát védelmezni, s hadaink ereje és bátorsága csökkent; ha megtámadtatunk...

- Temesvár az enyém lesz - kiálta György még nagyobb indulatban, mint rendesen szokása volt, ha valamely tanács nézeteivel meg nem egyezett -, ha a világ minden hatalma ellenem támadna is, fenn fog lobogni zászlóm a várfalon. - Holnap - de nem! még ma ostromoltatok, s meglátjuk, nem függ-e holnap a büszke Báthori nemeseivel együtt a kapuk előtt?!

- S nem hallottad, hogy a seregeket nem lehet új ostromra vezetni? - mondá Gergely szomorúan. - A vezérek egyhangúlag mondák ezt. Ó, bátyám, az Istenre kérlek, gondolj biztosságodra. A kibékülés talán még lehetséges. Seregeink megfogytak, de ki belső feloszlásunkat nem ismeri, a harcnak kimenetelét még bizonytalannak gondolhatja, s Zápolya talán elfogadható föltételeket teend. Minek tovább folytatni ez irtózatossá válnak, mely mellett a győzelem lehetetlen?

- Hát kimutatod végre fogad fehéret - mondá György gúnyosan -, Gergely öcsém a többiekkel egyetért, s az urakkal szerződni akar. Ha engem Zápolya kezébe adtok, a fegyvert lerakjátok, s térden állva bocsánatért rimádkodtok: a szepesi gróf talán megígéri, hogy nyomorult életeteket meg fogja hagyni. Takarodjál szemeim elől, alávaló! Állj ellenségeimhez; hisz úgysem vártam tőled egyebet. Nem egy anya szült bennünket.

Gergely ismeré bátyját. Az örökös ingerültség, melyben utolsó időben élt, hevítő italok s azon körülmény, hogy eddig fékezett indulatainak vezéri állásában szabad tért engedhetett, még inkább növelék szenvedélyességét, s csendesebb kedélyű testvére eddig nyugodtan tűré legvadabb kitöréseit; de ez aljas vádra a székely vér felforrt ereiben is. Lángoló arccal ugrott fel pamlagáról, s keze mintegy akaratlanul kardja markolatához nyúlt. - S ezt nekem mondod?! - szólt indulatában remegő hangon - nekem, ki érted annyit áldoztam?

Sohasem látta még György Gergelyt ily állapotban; a vad férfiú csaknem ijedten vonult vissza sértett testvére előtt. De mihelyt első fellobbanása elmúlt, Gergely mérséklé magát; arcain mondhatlan fájdalom kifejezése foglalá el a harag helyét, s szemei csaknem könnyörellel függtek bátyján. - Isten veled, György - mondá meghatva, s minden további szó nélkül az ajtó felé indult.

A legvadabb kebelben is rést talál a szeretet gyöngéd hatása. Ha igaz, mit mondanak, hogy senki sem száll sírjába, ki e földön legalább egy szívet ne talált volna, mely iránta melegebben érzett, s még Néro halála után is találkozott egy szolgál, ki urának véres tetemeire virágokat hintett: még bizonyosabb az, hogy nem volt e világon soha senki, ki a szeretet boldogító érzeményét életében legalább egyszer, legalább egy ember iránt ne érezte volna. Ezen ember Györgyre nézve Gergely testvére vala. Megfosztva apjától csaknem gyermekkorában, György elhagyatva érzé magát a világon. Nem szeretve mostoháját, kit apja maga után hagyott, s kinek csak kénytelenségből engedelmeskedett; utálva a szolgálai munkát, melyre magát, mint egy szegény székely család legidősebb fiúgyermeké, kényszerítve látá, az apai ház a fiúnak tűrhetetlenné vált. Vad, magába zárkozó volt már akkor, s a falu gyermekei félve vonultak vissza e pajtásuk előtt, ki, ha játékaik közé vegyült, a tréfából komoly verekedésre ment mindég által, s mint legerősebb, mindég győzve hagyá el a küzdőhelyet. Ha munkáját bevégezé György, magányosan járt körül az erdőségben, mely Dálnokot környezé; s mihelyt kara izmosodott, s apja nehéz ívét felvonhatá: medvék és szarvasok vadászata volt csaknem egyedüli öröme.

Lelkét sötét gondolatok üldözték. Apja a székely nemzet jogait védelmezve a csatamezőn vérzett el. Sokszor hallá ezt. Mostohája éji estéken órákig beszélt e történetről. A falu templomában évenként isteni szolgálat tartatott azokért, kik apjával együtt estek el, s minél boldogtalanabbnak érzé magát árvaságában, annál hatalmasabb, annál határozottabb lön keblében a meggyőződés, miként apjáért bosszút állni legfőbb feladata életének. Erről ábrándozott, midőn a vadak ellen apja ívével lesben állott; erre gondolt, midőn apja ekéjével kis földjét szántogatta; erről álmodott éjszakákon át, mintha apjának véres árnya fel s alá járna házában, s bosszúra hívná fel gyermekét; s György mindég vadabb, mindég zárkózottabb lön mindenki előtt, minél inkább közelegni vélte a pillanatot, hol föltételét kiviheti, s minél többször tapasztalá, hogy ha szándékáról szólott, gyermekies előadására csak kétkedő, félig könyörületos mosoly volt az egyetlen válasz. Csak a kis Gergely vala az, ki előtt szívet kitarhatá. A nála hét vagy nyolc évvel fiatalabb gyermek nem kétkedett szavain, neki elmondhatá véres föltételeit; ő vala az egyetlen, kinek társaságában magát jól érezte. Mihelyt kis öccse vele járhatott, magával vitte őt az erdőbe s mezőre, vele töltötte egész idejét, s büszkeségének, mely még egyéb táplálékot nem talált, mondhatlanul jólesett a gondolat, hogy testvérenek pártfogója lehet.

Miután György felnőtt s fegyvert köthetett, elhagyá apai házát; bánat nélkül távozott. A hegy, mely fölött a napot annyszor látta fölkelni, a rengeteg, hol annyi órákat töltött, s a zúgó patak, mely tanúja vala első játékainak, mind nem tartóztaták vissza a távozót: mostohájától örömmel, rokonitól s ismerőseitől könnyű szívvel hallá a végbúcsú szavait; csak akkor indult meg a vaskebel, midőn a Sajgóhoz érve, elválni készült tőle Gergely, ki őt eddig kíséré. Karjai közé szorítá testvérét, és szemeiből könnyek áradtak, mintha most egyszerre érzene az elválás minden keserveit. A testvérek ritkán találkoztak azóta; György napjai a határszélen csaták között folytak el; Gergely honn maradt, s ősi telkét mívelve, csak akkor fogott fegyvert, ha általános fölkelés hirdettetett, s az egész székelység lóra ült; de a viszony, mely köztük létezett, nem gyengült. György élte legszebb, sőt csaknem egyedüli nyájas emléke e testvéri szeretet vala. Miután meggyőződött, hogy gyermekisége föltételeit teljesítenie nem lehet, s azok, kiknek áldozatául esett el apja, hatalmasabbak, hogysem rajtok bosszút állhatna; midőn száz reményében csalatva, büszkeségében sértve, nem méltányoltatva eléggé vitéz tetteiért, lelkét az egész világ ellen keserűség tölté el. Gergely emléke volt azon fénypont, mely egy kis világot vetett sötét életére. Véres csatamezőn s ostrom között reá gondolt; zsákmánya legjobb részét számára tartá meg, s alig hirdettek fegyverszünetet, ő visszatért Dálnokra, hogy ismét

találkozhassék öccsével. Hisz e nagy világon Gergelyen kívül úgy sincs senki, ki Györgyöt szeretné.

Gergely teljes mértékben viszonzá ez érzeményeket. Midőn a székelyföldre eljutott híre György hőstettének, s hogy megjutalmazás végett a király elébe hivatott: Gergely odahagyta házát, s Budára indult, hogy bátyja dicsőségének szemtanúja lehessen. Midőn a dolgok nem várt kifejlődése úgy hozta magával, hogy a keresztesek vezérének György választott, Gergely megizené nejének, hogy ő is a keresztesek közé állott. A lázadás akarata ellen kezdetett meg; elkövetett mindent, hogy Györgyöt szerencsétlen föltételétől visszatartóztassa; előrelátá következményeit; tudta, hogy vesznie kell, ha bátyját követi, de vele maradt híven, tántoríthatatlanul. Szíve jelölte ki a helyzetet, melyet a világon el kell foglalnia, s ő, előrelátva végzetét, nyugodtan elvárta azt.

Ez vala a viszony, mely a testvérek között létezett, s Gergelynek először jutott talán eszébe most, hogy az valaha megváltozhatik.

- Hová akarsz menni, öcsém? - mondá György a távozó után sietve s őt kezénél visszatartóztatva.

- Hadd távozzam - szólt emez -, s adja az ég, hogy oly embereket láss magad körül, kikhez több bizalmad lehet, mint hozzám.

- És hová akarsz menni? Az istenért, Gergely, mi jut eszedbe? - kérdé ismét az előbbi, még erősebben visszatartva öccse kezét.

- Ne aggódjál miattam.

- Gondold meg, Zápolya Lugosnál áll; az egész út innen Erdélyig teli ellenséggel, nem juthatsz Dálnokig, s a gyáva erdélyiek között ott sincs számodra biztosság.

- S mit keresnék én Dálnokon? - mondá Gergely, kit, midőn születése helyének nevét hallá említeni, mondhatlan fájdalom fogott el. - Nem enyém többé a ház, hol szüleim laktak. Dózsa Gergelynek nincs tűzhelye, hol fáradt fejét lehajthatná.

- Öcsém - szólt György meghatva -, hogy beszélhetsz ilyeneket? Vissza fogunk térni Dálnokra, s nem mint szegény székelyek, mint mikor távozáunk, de dicsőséggel, nagyúri módon.

- Ne szóljunk erről, bátyám - jegyzé meg szomorúan Gergely -, csak Dálnokról ne szóljunk, szívem nem bírja meg ez emlékeket. Ó, ha láttad volna házamat, mikor azt elhagytam! Nagyobbik fiam, ha szánték, már az eke mellett járt, s a legelőn a marhára vigyázott; a kisebbik a Gyertyán oldalán s a faluban futkározott körül, s nem győzték eléggé dicsérni eszt. Minap a favágókkal egész a Csijáros csúcsára ment fel. A nap, udvarunkról nézve, e hegy mögött nyugszik le, s a pajkos fiú látni akarta szép nyoszolyáját, melyről nagyanyja mesélt. Nőm csecsemőt ringata karjai között. Midőn a háztól elindultam, a Sajgóig kísért el, s a gyermek utánam nyújtá kezét, s összecsapta, mintha kérne, és mosolygott... angyal nem mosolyoghat szebben... s szemem könnybe lábadt, mert az öröm nem fért meg szívemben. És most, házam feldúlva, nőm s gyermekeim, mint földönfutók, kóborolva a világon; és az átkozott Dózsa Gergely gyermekeit ki meri felfogadni házában! A Sajgó partjain fognak ülni, hol őket elhagytam, bú és nyomor miatt halvány arcokkal, s a koldus család könnyeit a patak hideg habjai nyelik el; ki gondol bánatával?!

Gergely szemei könnybe lábadtak; György mélyen meghatva szorítá kezét. - Ne gondolkodj ilyesekre - mondá remegő hangon, melyből megindulása vala észrevehető -, ki bántaná gyermekeidet?

- Nem vagyok-e felségsértő? - kérdé keserűen a másik - s ennek büntetése nem terjed-e ki ártatlan gyermekeimre?

- Jaj annak, ki gyermekeidnek csak egy hajszálát merné bántani - kiáltott György indulattal -, ne félj, a Dózsa név nem olyan, hogy sérteni merészlené valaki azt, ki e nevet viseli. Családodat nem bántja senki. Fiaidra dicsőség vár. Az Ujlakiak, Zápolyák, az egész világ jószágait nekik adom, főispánokat, grófokat csinálunk belőlük, csak maradj nálam, ne hagyj el, öcsém! Hisz hova is mehetnél? legfőleg Törökországban találnál menedéket, s csak nem hagyod el bátyádat, hogy pogányok között töltsd életedet.

Gergely hallgatott.

- Lám, Gergely, tudod, miként szeretlek - folytatá az előbbi -, első gyermekséged óta én neveltelek fel, és te egy meggondolatlan szó miatt el akarod hagyni testvéredet. Heves vagyok, indulatos, vadállat; szídj össze, verj meg, de ne hagyj el: mit tegyek nélküled. Hisz ígérted, hogy velem maradsz, bármint forduljon sorsunk.

- S én beváltottam volna szavamat - mondá Gergely szomorúan. - Tudod, csak kedvedért vettem részt e hadban, melynek előre látám következéseit. Nekem úgy látszott, hogy szükséged van rám, s feláldoztam mindent, hogy nehéz napjaidban segéded vagy legalább vigasztalód legyek. Mit keressek még tovább körödben? Gyanúd mutatja, hogy sohasem szeretél, másképp nem támadhatott volna kebledben oly gondolat.

- Nem szerettelek! és hát kit szerettem e világon, ha téged nem? - kérdé György szenvedéllyel - vagy fenevad vagyok-e, ki senkit nem tud szeretni? Nem voltál-e táborunkban az első énutánam? nem engedelmeskedik-e szavaidnak az egész sereg?

- Ó, bárcsak egyszer követted volna tanácsomat!

- Azért neheztelsz, mert tanácsaidat nem követték? - folytatá az előbbi. - Ez is másképp lesz. Mindenben nézeted szerint fogok eljárni. Mondjanak bármit a többiek. Mi nekem Lőrinc? Te testvérem vagy, és a te szavad után indulok. Nemde, Gergely, így nálam maradsz?

György egész magaviselete annyi bánatra, annyi szeretetre mutatott, hogy Gergely nem állhatott ellen kéréseinek. Mielőtt azonban felelhetett, egy őr rohant a szobába, és hírül hozá, hogy éppen Márton barát csapatának egy részével tért vissza a táborba, s hogy nemeseket hoz magával, kiket a lugosi úton fogott el.

- Menj a pokolba! - kiáltá György türelmetlenül, bosszankodva az idegen közbejöttén, midőn észrevette a hatást, melyet kéréseivel Gergelyre tett - mi közöm ehhez?

- Csak kérdeni akartam: ne hozzuk-e a rabokat ide nagyságodhoz? - válaszolt az őr ijedten.

- Mondd, hogy akasszák fel! - kiálta György még indulatosabban - lódulj!

- Így követed tanácsaimat? - mondá Gergely, midőn e parancsot hallá, panaszló tekintetet vetve bátyjára.

- Azt akarod, hogy ne akasztassam fel? - kiáltott György, midőn öccse arcain a változást észrevé. - Jól van, élni fognak. - S ezzel az őr után sietett, s a már távozót visszahívá. - A rabokat ne bántsa senki, érted-e? - szólt a legnagyobb indulattal. - Életeddel állasz jót értük. Jaj annak, ki csak egy hajszálukat bántja. Menj! siess! vezettesd hozzám őket. Gergely nem akarja, hogy bántalmuk legyen.



Míg az őr bámulva távozott, György ismét Gergelyhez fordult. - Lám, ezeknek is te mentéd meg életüket. Ha leghalálosabb ellenségeim lennének, sem fogja senki bántani. Kegyelmet fogsz árasztani magad körül, mint a jó angyal; csak egy szavadba kerül, s én nem leszek többé vérengző. De nem hagysz el, ugye, öcsém?

Gergely mélyen meg volt hatva; érezte a hasznát, melyet a táborban maradásával hasonló pillanatokban tehet, s hallgatva nyújtá jobbját bátyjának.

- Megelégszel velem, nemde? - mondá emez örömragyogó arcokkal - ne félj, mátol fogva új élet kezdődik táborunkban. Mondjanak akármit, én többé máshol, mint becsületes ütközetben, nem bántok senkit.

- Ó, tedd azt, bátyám! - mondá Gergely, megszorítva testvére kezét - saját dicsőséged kívánja tőled, s az ég meg fog áldani.

- Megbocsátasz badar, esztelen beszédeimért, melyekről isten úgyse, szívem mit sem tudott, s nálam maradsz, nemde? Jer karjaim közé.

S a testvérek egymás karjai közé borultak. Ki Dózsa Györgyöt e pillanatban látta volna, ajkain a szeretet meleg szavával, megindulás könnyével szemében, lehetetlennek gondolta volna mindazt, mit a hír e férfi kegyetlenségeiről beszélt. Mint mikor a vihar kettéhasítja a felleget, s a sötét tömegek között néha egy-egy darab kék eget látunk, melyen át meleg napsugár ragyog le reánk: úgy tűnnek fel az emberi kebelben a szenvedély és bűn fátyola alatt is nemesebb érzelmek; s a legnagyobb gonosztevőnek is vannak pillanatai, midőn természetének jobb része áttör a szennyes borítékon, mellyel azt az élet eltakarta. Dózsa tetteitől a jobb ember borzadva fordul el, de e pillanatban csak a szeretet meleg érzésével áthatva, könnytelt szemekkel szorítja keblére testvérét.

E meghatás pillanatait ugyanazon őr szakítja félbe, kit Dózsa előbb elküldött. - Jöjjön nagysád - szólt ez ijedten -, a nép a rabokat szét akarja tépni. Midőn mondtam, hogy senki ne bántsa, magam is alig menekülhettem meg. Nem akarnak engedelmeskedni.

- Nem akarnak engedelmeskedni - kiálta Dózsa -, mikor én parancsolok? Magadon kívül vagy, fickó?

- Nem biz én! Nem hallja nagysád a zúgást? Azt mondják, hogy nekik senki sem parancsol, s nem azért fogtak fegyvert, hogy előbbi uraik helyett még szigorúbbat emeljenek nyakukra. Ha el nem futok, halál fia volnék. Vért akarnak, vért.

- Azt megkaphatják - szólt Dózsa, s arca ismét közönséges vad kifejezését vette fel, midőn a falhoz támasztott nehéz bárdját fölemelé. - Ne félj semmitől - mondá Gergelyhez fordulva -, teljesíteni fogom ígéretemet. A raboknak nem lesz bántódásuk. A lázadóknak vér kell? Megsokallják, úgy fogom teljesíteni kívánatukat.

Dózsa e szavak után az ajtó felé indult, midőn ezen Ollósi rohant a sátorba. - Az istenért, jöjjön nagyságod hamar! - mondá a szabó, kivel most mint a bíbornok követével sokkal magasabb méltóságban, de mivel szokott kenőcseit nélkülözé, ősz hajakkal és kevésbé választékos öltözetben újra találkozunk - Bebek Katalin és Telegdi kisasszony került a nép kezei közé, s meg akarják ölni.

- Mindenható Isten! - kiálta Gergely.

- Ne félj semmit - mondá György -, itt én parancsolok.

- A nép iszonyúan felbőszült - folytatá Ollósi, miközben arcai a legnagyobb rémülést fejezték ki -, így nem láttam még soha. Lőrinc is közöttük van, és...

- Lőrinc! - kiálta György, ki e vezértársa befolyását rég nehezen tűré, s e pillanatban megemlékezett, hogy az ő akarata ellenére Telegdi István is e pap által áldoztatott fel - majd meglátjuk, ki itt az úr: ő-e vagy én? Ő gyilkoltatta meg apját, de lányának egy hajszálát sem bántja, ha százszor ceglédi plebános és táborunk főpapja volna is. - S e szavakkal Dózsa, fölemelve bárdját, társaival a sátor elébe sietett.

Dózsának vasakarata egész szilárdságára vala szüksége, hogy a látmány, mely itt várt reá, föltételétől el ne tántorítsa.

Midőn Márton rabjaival a táborhoz közelített, a lovascsapat, mely Frusinát s nénjét kísérte, azonnal nagyobb tömeg által vétetett körül. Résztint pusztá kíváncsiság, résztint a hír, hogy a rabok Telegdi családjához tartoznak, csalta oda a sokaságot, s egyes szavak, melyek az általános zajból kihallatszottak, eléggé mutatták, hogy a nép gyűlölsége Telegdi István ellen az iszonyú bosszú által még nem elégítetett ki. Frusina s Bebek Katalin borzadva hallák a fenyegetéseket, melyeket főképp a tömeg közé vegyült asszonyok mondtak ellenük; de ámbár kísérőik száma mindég növekedett, a rend eddig még nem zavartatott meg, s a fegyveres csapat, melytől magukat körülvéve láták, akadály nélkül haladt a fővezér sátora felé. A nép maga előtt látá martalékait, s mint midőn a végső vonaglásban fekvő dāmavad fölött sasok gyülekeznek, nyugodtan várta a pillanatot, melyben azok hatalmába adatnak.

Dózsának váratlan parancsa, mellyel az őr a közalgók elébe sietett, csakhamar a legvadabb zajjá változtatá a látszó nyugalmat.

- Mit mondasz? - György azt parancsolá, hogy a foglyokat szabadon bocsássuk? - kérdé Márton, megállítva lovát. - Hazudsz! vagy megrészegedtél?

Az őr elmondá Dózsa szavait.

- Telegdi leányát bocsássuk szabadon? a vérengző zsarnok, a nép legnagyobb ellenségének leányát - kiálta az előbbi -, hogy e viperafaj tovább sarjazzék köztünk, s ez átkozott teremtes emlőin egy egész sereg új zsarnokot neveljen a népnek? György talán csak nem bódult meg!

- Hazudsz, hazudsz! - kiálták egyszerre több felől. - Üssétek le. - S néhányan a tömeg közül az őrt ruháinál megragadták.

Az őr újra ismétlé a mondottakat, s hogy midőn a fővezértől e parancsal elküldetett, Gergely is a sátorban volt.

- Gergely! - kiáltá Márton. - Mi nekem Dózsa Gergely; ő nem fővezér, s jaj neki, ha a népet igazságos bosszújában gátolni akarná.

- Csak Dózsa György vezérünk! hozzá megyünk! - kiáltott néhány hang.

- Ha György egyszer azt mondta, hogy a foglyokat szabadon bocsássuk: Isten engem, megteszi - mondá egy a tömeg közül -, már csak azért is.

- Nem teszi biz a! - válaszoltak többen indulattal.

- De bizony megteszi - ismétlé az előbbi. - A vas lágyabb, mint a feje; legalább, ha tűzbe jön, meglágyul, ő még inkább megkeményedik.

- Hát ne vezessük oda, s üssük agyon itt - kiáltá éles hangon valaki. S alig mondattak ki e szavak, midőn azok a tömeg egy része által iszonyú zajjal ismételtettek. - Üssétek agyon! tépjétek szét! - hangzott mindenfelől; s Bebek Katalin, ki szeméit az ég felé emelve, már végső pillanatát várá, hihetőkép nem csalatkozik vala, ha Lőrinc közbejötté az őrvongókat egy pillanatra vissza nem tartja szándékukban.

Lőrinc, mint tudjuk, Orbán kíséretében jött: még távol vala a lárma színhelyétől, midőn a szinte oda sietőktől megtudá a zaj okát. Lehetetlen leírni az érzeményt, mely Orbán lelkét e pillanatban eltölté. Félig magánkívül rohant a tömeg közé; Lőrinc alig követheté lépteit.

- Mit jelent e lárma? - kiáltá erős hangon, melyre a sokaság helyt engedve, elhallgatott.

Márton röviden elmondá a zaj okát.

- S nem vezérek-e Dózsa György? ki az, ki parancsainak ellentállani merészlene? - mondá Lőrinc.

A körülötte állók hallgattak, de távolabbról mindég több ellenkező szózat hallatszott. - Telegdi leányát nem bocsátjuk szabadon. Nem engedelmeskedünk. Nekünk vér kell, vér. Üssétek agyon! Le az urakkal s minden ivadékaikkal! - S a zaj mindég erősebb lön, mindég több fenyegető kar emelé bárdját.

Lőrinc szavai azonban nem maradtak egészen sikeretlenül. Márton előjárója ily világos parancsának nem mert ellentállani, s így azon fegyveresekkel, kikkel az asszonyokat ide kíséré, a foglyok felé nyomuló tömeget visszatartóztatá.

Egyesek a sokaság között, kik előtt a ceglédi pap különös tiszteletben állott, szintén elkövettek mindent, hogy a felbőszülteket lecsillapítsák, s Orbán, a körülállók egyikének baltáját kezéből kiragadva, Frusina lova mellé állott, elhatározva, hogyha kedvesét nem mentheti meg, legalább oldalánál fog meghalni.

A védelmezők erős kört képeztek a hölgyek körül, melyen megtámadói eddig keresztül nem törhettek. De a sokaság mindég növekedett, a zaj és tolongás mindég nagyobbodott, s Lőrinc látá, hogy e tömeget lecsillapítani s a hölgyeket Dózsa parancsa szerint szabadon bocsátani teljesen lehetetlen.

- Vezessük a rabokat György vezérhez - mondá végre, miután nagynehezen szóhoz jutott -, talán az ő fülreérté parancsát; ő maga határozza el: mi történjék e szerencsétlenekkel.

- Igen! vezessük György vezérhez! A vezérhez vezessük! - ordított a sokaság, s az egész tömeg tolongva Dózsa sátora felé vonult, melyből ez, Gergelytől és Ollósitól követve, éppen akkor lépett ki.

Mihelyt a tömeg Dózsát meglátá, csend lön. A tekintély, melyben a vezér seregei előtt állott, elnémítá a legbátrabbakat is. Márton és azok, kik vele a foglyokat ide kísérték, leszálltak lovaikról, s miután a hölgyeket szintén leszállásra inték, velük Dózsához közelítének. A nép nagy félkört képezve állá körül e fő csoportozatot. Közötte első sorban, fejszére támaszkodva, Orbán, ki Lőrinc tanácsa szerint, szó nélkül, de azon elhatározással követé a történeteket, hogy ha Frusina megszabadítása nem sikerül, meg fogja bosszulni halálát. Néhány lépésnyire tőle Klárit látjuk. Hallgat ő is, de halvány arcán a kétségbeesés kifejezése látszik, míg András, kinek karjára támaszkodik, halk vigasztalásokat súg fülébe.

Mindenfelől csend; a felbőszült sereg s vezére hallgatva állanak egymás átellenében, elhatározva mindenik, nem engedni, bármi történjék.

- Mit jelent e zaj? - kérdezé végre György, átható tekintetét a tömegre szegezve. - Tudni akarom, kik e rendetlenség kezdői.

A tömeg hallgatott.

- Hát nem felel senki? - mondá Dózsa, midőn szemét diadalmi büszkeséggel jártatá körül a sokaságon, mely őt remegő tiszteletben környezé. - Mondom, tudni akarom a rendetlenség kezdőit; jaj annak, ki táboromban ilyenre vetemedett.

Rövid hallgatás után Márton lépett előre, kit mint a rabok kíséretében jött csapatnak vezérét, a felelés tiszte illetett. - Nagyságos uram - mondá -, miután parancsod szerint sereggemmel a lugosi úton oly helyet kerestem ki, hol Zápolya seregeit, ha azok a keresztesek győzhetetlen táborát megtámadni merészlenék, bevárhassam, s míg innen segéd küldetik, feltartóztat-hassam: egyszerre Szaleresi Klári, kit valamennyien ismerünk, jön hozzám, s tudtomra adja, hogy Telegdi leánya s vele egy más vén banya, ki szintén családjához tartozik, egy közel fekvő vadászházban lappang.

Minden szem Klárra fordult.

- Ej, de derék leány ez a Klári - mormogtak sokan. - Ki kéne tekerni a nyakát - súgták szomszédaik fülébe egyesek -, ily fiatal, s máris szívtelen. Boszorkány lesz belőle.

Klári maga görcsösen szorítá András kezét. - Én vagyok gyilkosa! - sóhajtott.

- Talán Isten megsegít még - vigasztalá András.

- Amint mondám - folytatá Márton -, ott ültünk, s falatoztunk, midőn Klári e fontos hírrel hozzánk jön; máskor talán nem hittem volna szavainak, de miután Telegdi egykori íródiákja... nem tudom, hogy' hívják az ördögadtát... csak éppen akkor ment el tőlem, s tudtam, hogy e fickó Telegdi leányával szökött meg Budáról, azonnal talpon voltam, s legényeim egy részével a vadászház felé indultam.

Orbán lelkét e szavakra kétségbeesés tölté el. - Nem volt-e az egész szerencsétlenségnek egyik fő oka ő maga? Szeme Frusina szemrehányó tekintetével találkozott.

- Még kenyérünket s szalonnánkat is otthagytuk - folytatá, a hallgatók látszó helyben-hagyásától kísértetve, az előbbi. - Ha a nép falatairól van szó, mi nem falatozunk. Odasiettünk a vadászházhoz. Ellenállás nélkül megfogtuk az egész társaságot, s idehoztuk a táborba, hogy fölöttük te, nagyságos vezérünk, mondd ki ítéletedet.

- S nem hallottátok-e testőröm által, kit előtökbe küldék, hogy a foglyok szabadon bocsátását parancsolám? - mondá Dózsa, csillogó szemét körüljáratva a tömegben.

Nem lehet leírni e szavak hatását. Harag és meglepetés, a legvadabb indulatok minden nemei valának kifejezve a körülállók arcain; de Dózsa szava s tekintete, melytől e sokaság hónapokig remegni tanult, visszatartóztatá még az indulatok kitörését.

- Nem hittünk örödeknek - mondá erős hangon Márton -, miként is hinnénk mi, hogy tisztelt vezérünk a nép legnagyobb ellene rokonait szabadon fogja bocsátani. Telegdi Istvánon Isten és emberek átka fekszik, most e népet nemcsak földi javaitól, hanem még azon mennyei kincsektől is meg akarta fosztani, melyeket az egyház neki szánt; Telegdi István gyermekét Dózsa György miért védené a nép méltó bosszúja ellen? Örök hazudott.

Dózsa arcain különös kifejezés vala észrevehető. Megvető gúny, mellyel e mentséget végighallgatá, s iszonyú elhatározottság volt kifejezve ez arcokon. Márton maga, ámbár talán a legmerészebb az egész táborban, zavarodtan lesüté szemét vezére előtt. - Nem hittetek örödeknek - mondá ez -, jól van; halljátok tehát magamtól. Oszoljatok szét azonnal, s hogy senki ne merészelje bántani a hölgyeket, akár a táborban maradnak, akár másvalahová akarnak menni.

A sokaság egy ideig bizonytalanul habozott. Kik a vezérhez közelebb álltak, megszokott engedelmségből vissza kezdenek vonulni; a távolabbiak megtarták helyeiket. Halk morgás, gyöngye ingadozás volt észrevehető a tömegben, mint az erdő sűrűjében, midőn fölötte a közelfő fergeteget megelőző fuvalmak lejtenek át. - Az nem lehet - mondá most hátulról egy hang. - Nem, nem lehet - ismétlék többen. - A vezér ellenségeinket nem bocsáthatja szabadon

- kiáltanak egyesek. - Nem oszlunk szét! nem vagyunk szolgálai senkinek! - S mindég közelebb s közelebb vonult a lárma. Minden egyes a sokaságban találá bátorságát. Végre a fergeteg kitört egész hatalmában, s Dózsa, midőn körütekintve, még a legközelebb állók között is nyílt ellenszegülést látott: érzeni kezdé a tömegek fölött gyakorolt hatalomnak természetét, mely ellenállhatlan, de csak addig, míg ellentmondásra nem talál, s melyet a leggyöngébb, néha ismeretlen ellenség is semmivé tehet, ki rajta először kételkedni mert.

De Dózsa nem volt azon egyének közül, kik ily viszonyok között engedni szoktak. Nem egy előre kiszámított terv, nem a körülmények ildomos megfontolása volt az, mi őt arra bírta, hogy a nép kívánatainak ellentálljon. Ha Gergelyt nem sérti meg, s a hölgyek nem azon pillanatban hozatnak a táborba, midőn lelkét csak az foglalá el: hogyan béküljön ki testvérével? ha nem ígéri, hogy a hatalmába került foglyokat, bármik legyenek, szabadon fogja bocsátani; reájok hihetőleg más sors vár. Adott szava után azonban Dózsa lekötelezve érzé magát, s még elhatározottabban ragaszkodott föltételéhez, midőn megtudá, hogy a foglyok Telegdi István rokonai, kinek akarata ellen történt meggyilkoltatását Lőrincnek s Mártonnak még mindég nem bocsáthatá meg. - Meglátjuk, ki az úr e táborban: a pap-e vagy én? - mondá Gergelyhez, midőn vele a sátorból kiment. - Telegdi István emberségesen viselte magát irányomban; csak pár nyájas szóval tartozom neki: de ne idvezüljek, ha gyermekét csak egy ujjal is bántja valaki.

Mint a felbőszült tömeget, úgy Dózsát is indulat vezérlé. A népet vérszomj s erejének érzete, a vezért azon meggyőződés lelkesíté, hogy ha most enged, hatalmáról lemondva, szolgálja leend a népnek, mely fölött eddig úr vala; s ki a mindég növekedő zaj között szemeit Dózsára függeszté, meggyőződhetett, hogy ez óriás küzdelemben, hol egyrésről ezerek, másfelől egy ember áll: ez utóbbi engedni nem fog. A vad elhatározottság, melyet arcai kifejeztek, eléggé mutatá, hogy benne egy azon férfiak közül áll előttünk, kiket felindult tömegek megdönthetnek, de nem mozdíthatnak ki helyükből; s Lőrinc talán először életében, bámuló tisztelettel nézett a férfúra, kiben most hasonlójára ismert. Mint a sajka, melyet a fergeteg által felkorbácsolt hullámok szédelgő magasságra emelnek, mielőtt azt a mélységbe rántják: úgy Dózsának, mint látszott, e vészre vala szüksége, hogy lelkülete egész vad nagyszerűségében tűnjék föl.

De bármi nagy legyen azon hatalom, melyet egyes lelkierő a legbárdolatlanabb tömeg fölött gyakorol; fellázadt indulatoknak soká nem állhat az ellen; és a zaj mindég vadabb és fenyegetőbb lön.

- Mit nekünk a vezér parancsolata? Azért vertük le az urakat, hogy e székelynek engedelmeskedjünk? Mi emeltük vezérünké: tegyük le s válasszunk mást helyébe. - Ily szózatok hallatszottak az általános lárma között.

- Rimájának akarja választani e leányt, azért védelmezi annyira - kiáltanak mások. - A vén megigézte; dobjátok vízbe; üssétek agyon a boszorkányokat.

A tömeg fölemelt dorongokkal s fejszékkel tódult a foglyok felé. A körülötte álló örök alig szoríthatták vissza a támadókat. Orbán fölemelt fejszével állott Frusina előtt.

- Vissza, pártütők! - kiálta Dózsa, midőn bárdját fölemelve, a rabok és a nép közé veté magát. - Halál fia, ki csak egy lépéssel közelít. A keresztnek igaz hívei jöjjenek mellém.

A támadók megdöbbenve hátráltak. Egy rész a tömegen áttörve, Dózsához sietett, s vezérének védelmére emelé fegyvereit; a nagyobb szám az első meglepetés után, újra és mindég fenyegetőbben ismétlé követeléseit. Lőrinc elkövetett mindent, hogy lecsillapítsa e vészt, de máskor oly hatalmas szava nyom nélkül hangzott most el a sokaság fölött, mely, ha keblében valamely érzemény rejlik, mint Kapisztrán példája mutatja, ha a szónok idegen nyelven

mondja is el beszédét, lelkesedésre fakad, s egy Demosthenesnek ellentáll, ha szónoklatában nem saját érzelmeinek igazolását találja. Vészek között a szó messze hat, de csak azon irányban, melyben azt a vihar magával viszi, ellene nem.

- Ne hallgassatok a papra, csálni akar. Püspökséget ígértek neki. Árulók valamennyien - kiálták több oldalról. Főképp az asszonyok látszának kérlelhetetleneknek. A keresztes had alatt, melyben férjeiket követve részt vevének, senki sem szenvedett többet, mint ők. Az uralkodó betegségekben sok gyermek halt meg, s e szerencsétlen anyák itt e tábor közelében temették el kisdedeiket. Kevesen voltak e nők közül, kik a múltra visszatekintve, feledhetlen sértésekre ne találtak volna. Ők bosszút akartak állani: hogyan engedheték kiragadni martalékukat? Úgy látszott nekik, az ég maga adá hatalmukba ez úri hölgyeket, hogy éreztessék velük, mit és mennyit szenvedhet egy női kebel. Ezekhez fordult Ollósi, ki az egész jelenet alatt Dózsa közelében állva, miután Lőrinc szavai semmi hatást nem gyakoroltak, most először akarta megkísérteni hatalmát, mellyel mint Bakács követének, bírnia kellett volna.

Dózsa s a többi vezérek ismerték Ollósi állását, minthogy azonban érdekük úgy kívánta, hogy a nép azon hiedelemben tartassék, mintha Bakács a keresztesek eljárását helyeselné, sőt követe által azoknak vezérletében is részt venne: a fővezér után nem volt senki a táborban, ki iránt mindenki látszólag több tisztelettel viseltetnék, mint szabónk. Nem tartatott haditanács anélkül, hogy Ollósi benne részt ne venne; midőn a temesvári polgárok Dózsához követséget küldtek, a szabó fényes öltözetben ült a vezér mellett; ha isteni szolgálat tartatott, az első hely a vezér után őt illeté, s a misemondó pap Dózsa után csak neki nyújtá külön a szentelt vizet; sátora előtt két ór járt fel s alá; szóval a nép megszokta benne egyikét látni főembereinek, s minden más alkalommal kétségen kívül ellenmondás nélkül engedett volna szavainak. Ollósi maga annyira meg vala győződve hatalmáról, hogy midőn szólni kezdett, s a tömeg, mint mindég, valahányszor előtte új szónok lép föl, rövid időre hallgatott: meglegedett mosollyal jártatá körül szemeit hallgatóin; de alig tűnt ki beszédének szándéka, midőn a zaj is új erővel tört ki.

- Azért kíméljük őket, mert asszonyok? - kiáltá egy vad kinézésű parasztnő - nem vagyunk-e asszonyok mi is? s ki kímélt minket valaha? Bőrük fehérebb, kezeik gyöngédek, de nem úri munka között barnultunk-e el mi? Kezeink nem azért durvábbak-e, mert mi kapáljuk a szőlőt, hogy ilyféle kisasszonyok lakodalmánál a bor ne fogyjon el? Minket is szépeknek teremtett Isten, belénk is gyöngéd érzelmeket adott, mi is szeretetreméltók lehetnénk; de ha a virágot eltiporják, hogyan illatoznék az?

- Az istenért, legyetek könnyörületesek - kiálta Ollósi, kinek beszédét a legszebb helyén ez asszony szakasztá félbe -, nem vagytok-e keresztyének?

- Könnyörületesek legyünk?! - szólt az asszony vadul felkacagva. - Nézz reám, te bíbornok követe! harmincesztendő vagyok, s ötvennek látszom. A legvénebb banya arcain sem találász több ráncot. Hajam őszülni kezd, s miért? Volt idő, mikor szép valék, annyira szép, hogy az egész környék legényei sóhajtoztak szerelmem után. Kikerestem a legderekabbat, s mátkája levék. Mikor esküvőre készültünk, földesuram visszajött Budáról. Meglátott, elragadtatott csatlósai által, s rimája lettem. Jegyesem kért, rimázkodott, elűzték kutyákkal. Hisz ha ura mulat, hogy mer alkalmatlankodni a parasztlegény?

- Szégyen, gyalázat! - kiáltának többen.

- A bú, gyalázatomnak érzete, kegyetlenkedés, mert uram szerelmét viszonzni nem akarám, hamar megronták szépségemet. Hervadtam, s a kegyes földesúr elűzött várából.

- Hány ilyen alávalóságot követtek el az urak!

- Ó, ha elmondhatnám, mi nyomorulttá lettem! - folytatá az előbbi. - Jegyesem elhagyott; hisz örökre elveszett minden, mi által őt boldoggá tehetém vala: szépség, vidor kedv, maga a becsület is ottmaradt a zsarnok kastélyában. A koldus gazdag vala hozzám képest. El kelle hagynom szüleim házát. Mindenki ujjal mutatott rám, rokonaim sóhajtva említék nevemet. Meg valék becstelenítve, vétkem nélkül, igaz; de mit ér, ha valakinek házára villám csapott le? így is elveszté mindenét. Szegény lánynak nem szerzi vissza senki elrablott becsületét.

- Szegény asszony! - szóltak többen.

- Ó, ki mérheti fel eszével, mit én szenvedék! - folytatá emez. - Hontalanul kóboroltam helyről helyre, s nem volt senki, ki magához fogadna. Ha történetemet elmondám, a legirgalmasabb kéz is visszavonult előttem. Ki nyújtsa kezét a becstelennek? Elmentem Budára: elpanaszlám esetemet azoknak, kikre az igazság bízott, s kinevettek. Nem volt senki, ki pártomat fogná, pedig nem valék oka szerencsétlenségemnek; lelkemet semmi vétek nem terhelé még.

Az asszony egy percig hallgatott. A körülállók sajnálkozással néztek reá.

- Akkor lelkemben tiszta és szeplőtlen valék még. De maradhattam-e az? Isten maga elhagyott. Az emberek elűztek házaiktól. A bűn örvényébe süllyedtem. Elaljasodva, megvetve mindenkitől, fetrengtem a vétek mocska között. S én könyörületes legyek hóhéraim iránt? - kiáltá kezét ég felé emelve, csaknem dühösségig növekedő szenvedéllyel - könyörületes azok iránt, kik ily nyomorulttá tettek?! Nekem vér kell, hogy vele becsületem foltját mossam le; vér, mindazon szenvedésekért, melyeket annyi év alatt tűrtem; vér üdvösségemért, melytől azok fosztottak meg, kik lelkemet kétségbeesésig kínozták. Ez asszonyokat Isten adta kezünkbe, hogy bosszút álljak.

A szenvedélyek ez elbeszélés alatt még magasabb fokra hágtak, s ámbár nem volt csekély azoknak száma, kik Dózsa parancsait teljesíteni készeknek mutatkoztak: átlátá mindenki, hogy a tömeget fékentartani többé nem lehet, s ha a vezér határozatától el nem áll, végre alig lehete kikerülni a véres összeütközéseket. Márton, Imre és mások engedelkenységet ajánlottak, de György hajthatatlan vala. - Ha a kardot egyszer eltörtétek, dobjátok pokolba - mondá -, összekovácsolni többé azt nem lehet; s ha a vezér seregeinek egyszer engedni kénytelen: jobb magát megöletni. - S ha a körülötte állóknak egy része e nézet helyességét nem látá is át: érzé mindenki, hogy Dózsát lehetetlen ellenkezőre bírni.

- Már ha így van - mondá végre Márton Lőrinchez -, azon kell lennünk, hogy a dolgot kiegyenlítsük, másképp, Isten engem, még vérontás lesz vége, s szép volna, ha magunk között csatáznánk, éppen mikor Zápolya készül ellenünk. Megpróbálom, mennyire mehetek velük. - S ezzel előrelépve, jelt adott, hogy szólni akar.

Márton főképp a keresztesek legvadabb része előtt, nagy tekintélyben állott. Az aljas tréfák, mikkel legkegyetlenebb beszédeit, sőt tetteit vegyíté, a tömeg kedvencévé tévék őt; s most is, mi talán senkinek nem sikerült volna, alig vevé észre a tömeg, hogy szólni akar, s a csend helyreállott.

- Hát ez egyszer nem vagyunk egy értelemben - szólt jókedvűen -, kissé összevesztünk. No, sebj, rendbe hozok én mindent.

- Légy te, Márton, vezérünk! csak rád hallgatunk! - kiáltott több hang.

- Csak hallgassatok hát s ne ordítsatok úgy - folytatá emez jókedvűen -, most én papolok.

Egyesek mosolyogni kezdének.

- Hát, amint mondám, nem vagyunk egy értelemben. György vezér szabadon akarja bocsátani foglyainkat, s ő vezér, neki engedelmeskedni kell.

- Nem engedelmeskedünk! - kiáltá sok hang.

- Vagy legalább engedelmeskedni kellene - igazítá ki magát a szóló -, ti bosszút akartok állani, s abban meg nektek van igazságtok.

A nép zajos tetszéssel szakítá félbe a szónokot, midőn tőle magaviseletének ezen igazolását hallá.

- Csak várjatok, míg mondókámat elmondtam - szólt ismét az előbbi -, egészen különös dolgokat fogtok hallani. Ha a vezérnek is engedelmeskedni kell... mert másképp bizony, ha Zápolya megtámad, ebül járunk... s nektek is igazságtok van: mit tegyünk ez igen nehéz állapotban?

A tömeg hallgatott. Márton mosolyogva jártatá körül szemeit. - Lássátok, ezt nem tudja senki köztetek; még a követ úr sem tudná megmondani, kit Bakács Tamás küldött táborunkba, pedig az csak okos ember lehet. De én megmondom.

A sokaság mindég növekedő érdekekkel hallgatott.

- Ez Telegdi István leánya - folytatá, midőn a rabokhoz fordult -, Telegdié, ki a kereszteseknek legnagyobb ellensége volt, és kit szerencsésen oda küldöttünk, hová való, azaz a másvilágra, hogy itt senkinek útjában ne álljon. S mit akartok csinálni e leánnyal? megölni? azt se bánom. Kár, ha másra hasznát vehetni. De nem bánom, csakhogy ezáltal, biz isten, hogy bosszút nem álltatok. A nagy úr, nagy asszony is csak egyszer hal meg, ha pedig meghalt, vége mindennek. Ez nem elég. Kissé fájdalmasabb vagy könnyebb halál, de mindössze is csak pár perc különbség, s ha utolsó pillanataiban Istenhez fohászkodott, végre még mennyországba küldjük ellenségünket. A halálban nincs semmi megszegyenítő, semmi új, semmi, mire már születésünk óta nem volnánk elkészülve; az nem igazi bosszú.

- Kínozni fogjuk! - kiáltott több hang.

- Mind semmi - válaszolt az előbbi -, ily gyenge asszonyok végre is mit tarthatnának ki; alig fognánk hozzá, már végük volna. Én más, szebb, hosszabban tartó bosszút kívánnék.

A nép kíváncsisága legmagasabb fokra emelkedett. - Mit tegyünk? - kérdenek egyesek.

- Ugyebár, szeretnétek tudni? - mondá a barát, meglegedett mosollyal jártatva körül szemeit a tömeg fölött. - Megmondom hát, s meglássátok, ez senkinek nem jutott eszébe.

Halotti csend lőn.

- Hallottátok, miket az asszony, ki csak imént szólt, szerencsétlen sorsáról elbeszél? Nézzetek rá: ha csakugyan nem több harminc évesnél, s ha csakugyan szép volt, minek egyikét sem állíthatom bizonyossággal, minthogy asszony szavának ilyenekben hinni egészen nem lehet; mondom, ha ez asszony csakugyan szép volt, és csak harmincesztendő - folytatá, midőn megszűnt a nevetés, mely szavait félbeszakasztá -, nincs senki közöttünk, ki nála többet szenvedhetett; olyan az arca, mintha tíz évig haszonbérben bírta volna a fájdalom; könnyei egész vízmosásokat szakítottak pofáiba. S miért szenvedett ez asszony annyit? Jegyese volt. Erről is azt mondja, hogy az egész vidék legderekabb legényének tartatott. Szerelmeséről minden asszonyi állat így beszél; s talán nem igaz; én legalább úgy hiszem, hogy e táborban száz derekabbat találhatni; de akár derék, akár nem derék, neki tetszett, és az ő jegyese volt, s vele, úgy hívé, boldog lehet. Ekkor jött a földesúr, s várába cepelteté a parasztleányt, s a szép menyegző füstbe ment. Előbb kutyákkal üzték el a jegyest, később maga sem akart hallani a dologról, a leány pedig bújában az ördögnek adta magát. És mi e történet tanúsága?

- Halljuk, halljuk!



- Ez Telegdi István leánya - folytatá a barát, kinek arcán gúny és káröröm vala kifejezve -, el van jegyezve ő is, jegyese Ártándi Pál, a népnek ellensége, mint Telegdi vala, csakhogy még gonoszabb, még vérengzőbb. A kisasszony kétségen kívül haláláig szerelmes kedvesébe. Nézzétek csak, hogy pirul; nem is hinné az ember, hogy kisasszony így tudjon elpirulni.

Minden szem Frusinára fordult. A hölgy, ki egész idő alatt halványan, de látszólag nyugodtan állott őrei között, eliszonyodva tekintett körül.

- Menjen füstbe e menyegző is - folytatá az előbbi -, ha a nép leánya szenvedett, miért ne szenvedjen az úri hölgy? Ha a parasztleányt kutyákkal üzték el, midőn mátkáját visszakéré, miért legyen az úrfi boldogabb?... Álljon ki egy közületek, ha lehet, a legcsúnyább s kitől a lány leginkább undorodik, s mondja, hogy Telegdi leányát elveszi feleségül. Neki adjuk. Ha ráunt, elkergetheti magától, s akkor nemzetes Ártándi Pál felszedheti azt, mit a paraszt magától ellökött. Így teljesítjük vezérünk parancsát, ki e leány halálát nem akarja, s mégis bosszút állunk rajta, minőt pusztá halála által nem érhetnénk el.

Nagy volt a meglepetés, melyet e szavak okoztak, de Márton indítványa nem talált oly általános helybenhagyásra, mint máskor minden tanácsai. Dózsa helybenhagyólag integete fejével; a körülötte álló vezérek megegyezésüket jelenték ki, s a tömeg egy része, mely a hölgyek iránt könyörületességet érzett, szintúgy tőn; de a nagyobb rész, mely, a barát kegyetlenségét ismerve, tőle egészen más tanácsot várt, kedvetlenül hallgatott, vagy fejét rázva, rosszállását jelenté ki. Főképp az asszonyok nyugtalankodtak.

- Az átkozott barát bolondnak tart - mondák néhányan. - Ő is egyetért a többiekkel - szóltak mások. - Legjobb, ha senkire sem hallgatunk - dörögött a többség.

- Szívtelen! - kiáltá az asszony, kinek Márton beszéde alatt visszatartóztatott haragja most egész erejében kitört, midőn elébe lépve, száraz markát fenyegetve emelé ellene. - Űzd tréfádat szerencsétlenségemen, de ne hidd, hogy a népet meg fogod csalni. Nekünk vér kell, vér, nem menyegző; érted-e, barát?

A tömeg egy része helybenhagyása jeléül újra fölemelé fegyvereit. De Márton nem tartozott azok közé, kik ily pillanatban megijedve, föltételüktől elállanak. A világért sem akarta volna elveszteni népszerűségét; de tudta, hogy ki a nép kegyét azáltal veszté el, mert véleménye a sokaság kívánataival ellenkezett, azt nem engedékenységgel, hanem csak azáltal nyerheti vissza, hogy saját nézetét kiviszi. Rokonabbnak érezé magát a tömeghez, hogysen előtte meghajlani szükségesnek tartaná. Az oroszlán nem ijed meg társai ordításától.

- Vér kell neked, örült asszony! - kiáltá dörgő hangon, mely előtt a tömeg elhallgatott. - S mivel neked vér kell, én társaimnak mást ne merészeljek tanácsolni? Neked vér kell, hogy bosszút állhass. S miért akarsz bosszút állani? mert uradnak rimája voltál; mert ide s tova kóboroltál ház és nyughely nélkül, mint a söpredék, melyet szelek hajtának az utcán végig; mert gyalázatos ölelések között egy férfi a másik karjai közé dobott, míg egynek sem kellettél többé, s mint kiélt váz, a szégyen bélyegével arcaidon jutottál közénk? s mivel neked vér kell, mi teljesítsük kívánataidat? mivel te tíz hosszú év után végre gyalázatot öntudatára jutottál, ez egész had fegyvert fogjon vesztett erényed megbosszulására? Meglátjuk, kinek szava bír több hatalommal közöttünk: Mártoné-e, kit a nép régtől ismer vagy egy jöttment kóboré?

Azon rossz tulajdonok között, melyek a néptömegekben lázas pillanatokban, mint a vésztől felkorbácsolt víznek mocska, fölmerülnek, legközönségesebb talán a *káröröm*. Mint nagy anyagi erővel bíró emberek, úgy a nép is szívesen gyakorolja hatalmát; vannak pillanatok, midőn mintegy szükségét érzi, hogy valamit széttörjön kezei között. Mártonnak szavai látszólag jó hatást gyakoroltak a sokaságra.

- Igazság, jöttment kóborló! rossz asszony! és még ő mer szólni. Hallgassunk Mártonra. - Így vélekedtek sokan, és a szónok azonnal ügyesen fel tudta használni e véleményt, mely ismét feléje fordult.

- Lássá az ember - szólt színlelt haraggal -, talán nincs ház az országban, honnan csúfosan el ne kergettek volna, s most idejön, s parancsolgatni akar, mintha bizony a szentegyház vitézei más valakinek szavára hallgatnának, mint legfőlebb vezéreikére. Neked bosszú kell, szerencsétlen; nekünk is; bosszú, nem pillanatnyi szenvedésekért; nem, mivel a harcban egy vagy más rokonunk elveszett; bosszúnknak egyszerű halál nem elég. Hosszú évekig, nem évekig, ivadékról ivadékra szenvedünk elnyomást, megvetést, gyalázatot. Nemzetségünk fáján nincs egy ág, nincs egy levél, mely külön szenvedések nyomát nem hordaná magán; éltünkben nincs egy nap, mely alatt zsarnokaink lábát nem éreztük volna nyakunkon. Nekünk ily bosszú kell. Végtelen, mint szenvedéseink; napról napra visszatérő, mint gyalázatunk. Bosszú, mely nemcsak a testet, de a lelket is gyötörje, mely által ellenünket porig alázhatjuk, míg elaljasodásában maga kétkedni kezd; őt is képmására teremte-e az Isten, vagy a csúszó-mászó férgek sorába tartozik, kiket az átmenő lábával eltipor? Nekem ily bosszú kell. Gondoljátok magatoknak a büszke Telegdi István leányát zsellér házában. Menyegzőre készült, a menyegző meglesz, de a kevély Ártándi Pál helyett béna napszámos vezeti oltárhoz a kisasszonyt. Ura kiküldi az erdőre, hogy száraz gallyakat szedjen; az elkényeztetett teremtés nem bírja, s lesüllyed terhe alatt, de közületek senki sem fogja segíteni őt, hisz úrhölgy, mi közöttök hozzá? E gyengéd kezek tüzet raknak, és főznek; e picike lábacskák künn állnak a pataokban, s dideregni fognak, ha őszi napokban a többi asszonyokkal mosni megy; s mindezen idő alatt az egész falu neveti ügyetlenségét, az egész környék ujjakkal mutat rá: nézzétek csak, a szép kisasszony mily barna lett, a lágy kezek mily durvákká váltak.

Márton arcain vad káröröm vala kifejezve. Frusínára függeszté szemeit, s látva kínját, kegyetlen mosoly játszék ajkai körül. A népnek egy része harsogón jelenté helybenhagyását.

- Vagy nem tetszik tervem? más bosszút kívántok? - folytató az előbbi - mondok mást is. A drágalátos kisasszony a halált csak úgy kerülheti ki, ha rajta köztetek valaki könyörül, s őt nőül veszi. Ne tegyétek. Hadd kérjen, hadd rimázkodjék földre borulva előttetek. Hadd ígérje, hogy kedveteket fogja tölteni éltetek végnapjáig; hadd sírjon s könyörögjön térdein csúszva egyiktől a másikig, s legyetek kérlelhetetlenek; mondjátok neki, hogy nem kell: taszítsátok el lábaitokkal, hisz veletek is az történt. Nem szebb kín-e ez, mintha őt a hóhér kezébe adjátok? Telegdi István leánya, ki térden állva egykori jobbágját arra kéri, hogy őt nőül vegye, s kit ez magától eltaszít. Volt-e valaha szebb tréfa?

Márton kacagott. A tömeget borzasztó jókedv ragadta meg. - Úgy legyen, úgy, mint Márton mondá. Márton a mi barátunk! - ordítá száz hang, s vad hahota hangzott a sokaság között.

- Úgy legyen, mint Márton mondá - szólt Dózsa, ki észrevevé a fordulatot, melyet a dolgok vőnek, örült, hogy Márton közbenjárása által minden erőszakos összeütközést kikerülhet, anélkül, hogy parancsát egyenesen visszavenni kénytelenítenék. - Kinek köztetek kedve van, jelentse magát, s Telegdi István leányát neki adjuk. Holnap lakodalmat tartunk: én adom az áldomást.

A vezér e szavait hangos örömrivalgások követték.

- No, kisasszony, most keress férjet magadnak - szólt jókedvűen Márton -, meglátjuk, tudsz-e kérni. Csak szépen, alázatos légy, mint a parasztasszonyok, midőn hajdanában Telegden udvarotokba jöttek, s csirkét vagy tojást hozva, közbenjárásodért folyamodtak.

Frusina az egész idő alatt hallgatott, borzadva tekintett körül, bizonytalan: nem egy szörnyű álm-e mindez, mit maga körül lát. Márton szavai felrázák őt mélaságából. - Soha! - mondá erős hangon, s a hölgy indulatban lángoló arccal tekintett körül - apám ellenségek volt, jegyesem véres diadalt vítt ki társaitok fölött. Öljetek meg.

Frusina oly szép vala, a büszke megvetés, mellyel szemeit ellenein jártatá, a méltóság, mellyel szólt, oly jól illett nemes külsejéhez, hogy még e vad csoport is akaratlanul meghatva érezé magát. A nevetés megszűnt, a tömeg bámulva, csaknem tisztelettel nézett áldozatára. Márton ajkai körül gúnyos mosoly játszék.

- Inkább meg akar halni - mondá keserűen -, hogysem más becsületes nők módjára dolgozzék; lássátok az igaz nemes vért! De nem fogunk kérdeni, szép kisasszony; az történik veled, mit mi akarunk. Jobb, ha nyájasan viseled magadat, galambom, másként megeshetik, hogy férjed mindjárt lakodalom után megver. Nosza, fiúk! - kiáltá a tömeghez fordulva - kinek kell kisasszony? Nem sokat ér, de kinek más szeretője nincs, beérheti ezzel, okkal-móddal megtanul főzni ő is.

A barát durva tréfái ismét megsemmisíték a hatást, melyet Frusina szépsége s nemes viselete egy pillanatig sokakra gyakorolt. A tömeget vad jókedv ragadta meg újra. Illetlen kifejezések, elméncségek helyett mondott durvaságok hangzottak mindenfelől; minden szót hangos kacagás és taps követett, úgy látszott, mintha e sokaság sohasem örült volna ennyire, mint midőn e szerencsétlenek kínain gyönyörködött. Kiknek arcán előbb részvét mutatkozott, most kegyetlenségben vetélkedtek társaikkal. Van hipokrizis az aljasságban is, s elvadult tömegek között, mint e pillanatban, vetélkedés tárgyává válik: ki mocskolhatja be magát leginkább, ki vetkőzhetik ki emberi érzelmeiből minden társainál legtökéletesebben.

Márton mondhatlan meglepődéssel követé e jelenetet, hangos hahotája kihallatszott az általános zajból, s tréfás beszédei új meg új kacagásra késztek a tömeget.

- Bizony, úgy látszik, jószágomnak nem akad vevője - mondá nevetve -, hát nincs köztetek, ki a szegény párát könyörületességből elvonná? csak nézzétek, mily pityeregve tekint körül, annyira szeretne férjhez menni, szinte megesik szívem.

- Nekem csak Kata kell - szólt félig részegen egy suhanc a körülállók közül, megölelve egy mellette álló vaskos leányt. A körülállók nevettek. - S én mit csináljak olyan asszonnyal, ki még talán kenyeret sem tud sütni - szólt egy másik.

- Majd megtanul, ha jól megvered - volt a válasz, mely új kacagást idézett elő.

- S mikor még egy tehene sincs - gúnyolá a harmadik. - Ha hazaviszem, a szomszédok azt mondják, hogy mátkámat az akasztófáról szedtem le - mondá egy negyedik; s így tovább, minden szót új nevetés, a pajzán öröm új kitörései követték.

- Már látom - szólt ismét Márton jókedvűen -, így nem megyünk semmire. A kisasszonynak kérni kell, vagy ha így sem talál férjet, olyat kell keresnünk, ki valamely csínt követett el, s kit elítélhetünk, hogy vegye el büntetésül.

Miket szenvedett Orbán az egész idő alatt, lehetetlen leírni. Ujjai görcsösen szoríták a fejszét, melyet kezében tartott, s nem állhatott bosszút ez alávalókon. Minden csepp vér felforrt ereiben, s hallgatnia kelle, nehogy haragjának kitörése Frusina életét új veszélybe hozza. Az, kiért életét adta volna, kiállítva pellengérre, e vad tömeg gúnyjainak tárgya. S neki itt kell állani nyugodtan, hallgatnia az alávaló tréfát s vad kacagásokat, s ő nem márthatja fejszéjét senki vérebe. S lelkét még más gondolatok tölték el. Bírni Frusinát, ez volt életének legfőbb, ez egyetlen vágya, s most teljesítése tőle függ. Egy szavába kerül, s a hölgy az övé. Szívét iszonyú bizonytalanság tölté. Egyrésről jobb érzete fellázadt a gondolatokra, hogy élete

kincsét ily kezekből fogadja el; hogy Frusina előtt, hacsak egy pillanatra is, ez alávalók cinkosa gyanánt tűnjék föl; másfelől érzé, hogy kedvesének csak így mentheti meg életét; hogy őt csak így ragadhatja ki e vad csoport kezeiből. Halványan, reszketve állt ott, százsor elhatározva, hogy szól, s ismét elnémulva, valahányszor Frusinára nézett.

- Hát végre el fogja-e magát valaki határozni? - kiálta Márton - napestig nem ácsoroghatunk itt; szinte megéheztem a sok ajánlás között, s ha vevő nem találkozik, végre is a bakónak kell adnunk a leányzót.

E fenyegetés véget vetett Orbán kételyeinek. - Adjátok nekem e hölgyet - mondá előrelépve, erős, elhatározott hangon -, én nőül kérem őt.

- Ki ez? - kérdék sokan a tömeg közül, kiknek figyelmét Orbán csak most vonta magára. - Frusina megvető tekintetet vetett a szólóra. - Midőn a vadászház, melyben eddig laktak, a keresztesektől körülvéttetett, Bebek Katalin Orbánt azonnal vádolá. Minden ez ifjú ellen látszék bizonyítani. Az, mi közte s Frusina között reggel történt; a fölgerjedés, melyben a háztól távozott, s hogy őt most ellenei között és nem mint rabot, hanem fegyveresen találá; egyes szavak, melyek Márton által mondattak; Orbánnak egész magaviselete igazolni látszék a gyanút. De Frusina nemes lelke fellázadt e gondolat ellen: ily aljasságot ő nem bírt föltenni senkiről. E pillanatban a kételyek, melyeket előbb visszautasított, igazolva látszának, s a hölgy undorral fordult el.

- Hát még nem akasztottak fel, fickó? - mondá Márton, megismerve Orbánt. - Lőrinc csakugyan ismer?

A ceglédi plébános, ki, míg a nép figyelme Orbánra fordult, Dózsának s a vezéreknek beszélé, minő helyzetben állott ez ifjú egykor Telegdi István házában, e megszólításra előadá a viszonyt, melyben Orbánnal régóta áll, s mily hasznára lehet az ügynek, hogy ez ifjú, felszólításait követve, végre a keresztesekhez állott.

- Annálfogva Telegdi leányát neki adjuk - mondá Dózsa -, úgyis régóta szereti, s csak azért nem kaphatta meg, mert jobbágy fia. Hadd érezze mindjárt első pillanatban a szabadság áldását.

A népre e szavak jó hatást gyakoroltak; az asszonyok részvétellel néztek az ifjúra, ki halványan állott mátkája mellett, s nem meré hozzá fölemelni szemét.

- És a másik kisasszonnyal mi történik? - szólt itt közbe Ollósi, kinek részvevő tekintete, noha nem viszonzva, mert Bebek Katalin félig magánkívül vala félelmében, az egész jelenet alatt inkább ezen, mint Frusinán függtek. - Én régóta oly szerencsés vagyok e jeles hölgyet ismerni, és ha napjainak biztosítására azt kívántatnék, hogy...

- Ha követ úrnak kedve van - mondá Márton kacagva -, vegye el; egyébiránt nem szükséges; e vén banyát az uraknak hagyjuk.

E szavak s a nevetés, mely azokat követte, fölébreszté Katalint mélézéséből. A halál sem lehetett volna kínosabb e durva tréfánál, de vigasztalásul szolgált, hogy legalább csak parasztok jelenlétében mondatott el, s egy megvető tekintet vala egyetlen válasza.

- S most vigadjatok - szólt Dózsa megelégedve a történetekkel -, holnap lakodalmat és áldomást tartunk, addig menjeteK dolgokra. Nem mondtam-e, hogy a foglyoknak nem lesz bántódásuk? - mondá halkabban Gergelyhez, midőn vele sátorába visszament. Gergely sóhajtva megszorítá kezét.

A nép lassanként elszéledett.

Orbán egy ideig bizonytalanul állott, azután Frusinához közelített. A hölgy megvetéssel taszította vissza kezét. Bebek Katalin aljas árulónak nevezte, ki, hogy célját elérje, mindezt fortélyosan előrekészíté. - S ezzel az asszonyok Ollósival, ki nekik ideiglenes lakásul saját kényelmesebb sátorát ajánlá, eltávoztak.

Orbán az erdő felé sietett. Fellázadt keblének magányra vala szüksége.

Jaj annak, kinek szíve csak egy tárgyban keresi egész boldogságát. Lelke csak egy ponton sérthető, s ez egyen kívül, mint Achilles, biztos a sors csapásai ellen, de ha itt sértetett, sebe halálos. Ez vala Orbán helyzete. A természet ez ifjút nagy adományokkal ajándékozta meg. Elmével, mely nem annyira ragyogó, mint világos, minden tárgyat tisztán felfog, s ha működései által kevesebb bámulatot gerjeszt, annyival hasznosabb; szívvel, mely minden nemes érzeményért hevülni tud; lelkülettel, mely a legnagyobb feladat kivitelére képes, mert túrni tud, de cselekedni is, s célját kijelölve, a veszéllyel nemcsak bátran szembeszáll, de vele megküzd, nemcsak magát feláldozni, de győzni képes. Más viszonyok között születve, hol nemzete dicsőítését tűzhette volna ki élete céljául, a jövő talán tisztelettel hajlanék meg emléke előtt. Egyike vala azoknak, kik bármily pályára léptek, végigfutják azt, anélkül hogy magukat visszaijesztetnék; kik, mint a tölgy, ahol gyökeret vertek, megállanak; ha végzetük által háládatlan térre vettettek, törpéknek látszanak talán, míg más helyen messze terjesztenék óriási ágait, de kik helyöket megállják jó és rossz viszonyok között, s kiket a vész kidönt, de nem mozdit. - Orbán érzé tulajdonait, s első ifjúságában, midőn erőnknek érzetében csak a legmagasabb tetőkre vágyódunk fel, nemegyszer átkozá helyzetét, mely őt azon boldogabbak sorából, kik dicsőségért pályázhatnak, kizárá. - Mint kinek szeme csillagon függ, ilyen vala ő élete ezen korában; emelt fővel áll, s a föld porához le nem hajlik, de tudja, hogy a fényes cél örökre elérhetetlen, s nem keseredik el talán, mert hisz lelke lehetetlen kívánságokon függött, de elszomorodik. E dicsőségi álmok nem tartottak sokáig. Orbán jókor elszánta magát az áldozatra, mely ez életben a legnehezebb, feláldozta álmait, s nyugodt lón vagy legalább hivé, hogy azzá lett. - Az élet nagy pusztaként terült el körülötte, leverte kedéllyel, de nyugodtan haladott ösvényén, hisz tudta, hogy nem tévedhet el, mert nincsen célja, mely felé lépteit irányoznia kellene. - Ekkor támada rögtön a szerelem lángja e kebelben, s élete nem vala pusztá többé. Szeretett. Szív, elme, lélek, azon érzelemkincs, melyet keblében hordozott lelkesedésének hatalma, szívének nem értett vágyai feltalálták tárgyukat. - E határtalan rónaságon, mely tengerként terült el körülötte, fölmerült a part. Nem kikötőt remélt találni, de tudta, hogy itt fog szenvedni hajótörést, s felvonva vitorláit, arra irányzá futását. - Senki sem gyanítá érzeményeit. Az embereknek ritkán jut eszükbe, hogy valamint a tükör, midőn a nap sugárait egész fényökben visszaveti, hideg marad, míg a föld annál inkább melegszik, minél sötétebb: úgy a szenvedély többnyire a legkomolyabb lelkületeket hatja át legforróbb lángjaival; s a nyugodtnak látszó ifjút nem tartá senki ily szerelemre képesnek. Csak ő maga ismeré a kimeríthetlen kincset, melyet keblében hordozott, melyet minden érintéstől őrzött, nehogy súrlódás közben valamit veszítsen becséből. Orbán nem ámitá önmagát csalódásokkal, jól tudta, hogy érzelmei nem fognak viszonzatni. De van-e való szerelemnek szüksége reményekre, hogy boldogítson? - Üdvöztőnk, midőn az emberi lét szenvedésein keresztülment, élvezé egyszersmind legfőbb boldogságát: feláldozni magát másokért. Orbánnak nem kelle egyéb. Ha életét Frusinának szentelheti, ha néha egy baráti szó, néha egy melegebb tekintet deríti napjait, s azon meggyőződéssel vigasztalhatja magát, hogy e tiszta lénynek legalább teljes bizodalmát bírja: neki az lelkesedésében elégnek látszott. S most... nem látá-e magát ettől is megfosztva?

A mód, mellyel Frusina a táborban iránta viseltetett; a megvető tekintet, mellyel, midőn hozzá közelített, kezét visszataszítá; a Katalintól hallott néhány szó - nem mutaták-e világosan, hogy Frusina őt még a legnagyobb aljasságra is képesnek hiszi; hol keressen vigasztalást bánatában? hol találjon erőt ennek elviselésére? - Szívét mondhatlan elkeseredés tölté el. Nemcsak sértve - lealázva érzé magát, lealázva azáltal, ki lelkének mindene vala. Ha

érdemünk a sokaság által el nem ismertetik, s ha azok, kiknek életünket szenteljük, aljas rágalommal érintik nevünket; ily bánatnak van vigasztalása - megvetéssel fordulhatunk el a háládatlanoktól; de mit tegyünk, ha e csapás attól jó, kit szereténk, kit szeretnünk kell még általa okozott kínjaink között is, mert a szív nem élhet egy percig e szerelme nélkül?!

Kínos érzelmektől üzetve Orbán soká tévelygett az erdőségben. Néha a tábor felé vevé útját. A kétely, melyet Frusina kimondott, nem támadhatott saját szívében. Csak nénje befolyásának engedett, ki Orbán ellen mindég gyanúval viseltetett. Szerencsétlensége őt egy pillanatra igazságtalanná tévé, s eddig megbánva tettét, nyugtalanul várja gyermeksege barátját, hogy kezet nyújtván, bocsánatot kérjen tőle. Voltak pillanatok, midőn Orbán e gondolatot bizonyosnak tartá. Nyugtalanul keresé az irányt, mely őt Temesvár felé vezet, és sietett, mintha minden perc, mellyel késik, a kedves hölgynek gyötrelmeit hosszabbítaná. - Útközben eszébe jutott helyzete. Átgondolá az egyes körülményeket, s borzadva meggyőződött, hogy azok mind ellene szólnak. Csak jellemét, csak szerelmét, mellyel Frusina iránt viseltetett, hozhatá fel ártatlanságának bizonyosságául, s nem kétkedett-e ezeken Frusina? Ha őt ily aljasságra képesnek gondolhatá, meg fogja-e hallgatni mentségét? fog-e hinni szavának? s ő újra meggyalázva álljon e hölgy előtt?! - Lelkében feltámadt férfibüszkesége, s elkeseredve fordult vissza az erdő széléről. Néha azon gondolat támadt lelkében, hogy örökre el fog távozni, s a mennyegzőhöz, melytől Frusina annyira borzad, vissza nem térend. Akkor legalább még Bebek Katalin is meggyőződik ártatlanságáról. Vagy hogy napjainak véget vet; hisz minden, mi ez életet tűrhetővé tévé, elveszett; mit keressen többé e világon? - De mi lesz akkor Frusinából? E vad csoport, mely vért lihegve, kegyetlen szándékától oly nehezen tartóztathatott vissza, mit teend, ha megfosztatik a bosszú azon nemétől, melyet magának választott? Nem lesz-e Frusina ez esetben a nép haragjának áldozata? vagy ha Orbán a táborba vissza nem tér, nem fog-e más valaki találkozni, ki helyét elfoglalja? Orbán érzé, hogy ezt tennie nem szabad, s lelkét újra határozatlanság fogta el.

A hosszú járástól fáradtan végre egy fa alá veté magát. Az erdő szélén látá magát. Előtte a határtalan rónaság, melynek zöldjét itt-ott az esti szellőben ingadozó nádasok vagy kisebb kiterjedésű mocsárok válták fel. Hátról végetlen rengeteg. Az alkonyodó nap a láthatárhoz közelgett. A fák hosszú árnyékot vetnek, s az egész tájon az estnek ünnepélyes csendje terül el, melyet csak a nádasokból áthallatszó verebek csevegése szakít félbe. Végre a nap is leszállt, a vörös lény, mely egy pillanatig a fél eget takarta, kis világvonallá apadott, s a sötét égen a csillagok bájló világítása terjed el. A madarak csiripelése megszűnt, s csak egy magányos sas vagy keselyű éles hangjai, melyekkel, messze ívekben az erdő fölött szárnyalva, párját közeledésre inté, hallatszottak néha le a magasból.

Orbán mély gondolatokba merülve nézé e változásokat. Miután az alkony vég színei eltűntek, szeme fölemelkedett a csillagokhoz, s lelke nyugodtabbá lőn. - Mi szép ez éj! - monda végre meghatva - elteríté fátyolát a föld fölött, s álomba szenderülve millió fény megfélelkezik gondjairól. Maga a fájdalom enyhül szelíd hatása alatt, mintha a csillagok - melyeknek ragyogásán talán azért gyönyörködünk oly nagymértékben, mert fényüknél a föld nyomorúságát nem látják szemeink - vigasztalást öntenének szíveinkbe. S nem azért bájló-e az éj, nem azért vigasztalja-e bánatunkat, mert a halálra int, mert eszünkbe juttatja, hogy ha a tikkasztó nap, melynek hevében elfáradánk, elmúlt, reánk is nyugalom vár? hogy e hosszú küzdés után, mely alatt még a győzőnek keblét is annyi seb éri, pihenni fogunk?... Légy nyugodt, szív! hisz a pálya, mely reád vár, nem hosszú többé; életed kelyhében néhány csepp maradt hátra, ürítsd ki bátran; a legkeserűbbek talán, de a végsők.

Orbán tisztában vala magával. Meg kell halnia, de nem most. Élete még szükséges Frusinának. De ha majd az oltár előtt férjévé vált, s ha névnejét a keresztesek között veszély

nem fenyegeti többé, akkor a kötelékek, melyek őt az élethez láncolák, megszakadnak. Zápolya hadai közelgenek. A csata pillanata nem lehet távol többé; ott a véres mezőn, egy szent s csak egyesek bűnei által legyalázott ügy mellett küzdve fogja végezni kínjait. - S panaszkodhatom-e sorsom ellen? - mondá ismét, miután tervét átgondolá. - Nem volt-e életem legfőbb kívánata, hogy véremet Frusináért onthassam? s nem fogom-e ezt most tehetni? Halálom feloldja az esküt, mely őt holnaptól hozzám fogja kötni, szabadon követheti szívét. Mióta ismerem, neki szentelem életem minden pillanatát; most midőn nem tehetek egyebet, s létem boldogságának akadálya lett, odadobom életemet, s helyet csinállok. Nem feleltem-e meg végzetemnek? tehettem-e többet? Ó, de hogy mindennek így kelle történni! Mi volt életem szenvedések hosszú sorozatánál egyéb? Még a gyermekkor boldogságát sem élvezhetém. Mint a fa, mely földéből kivéve más éghajlat alatt ültetett el, nő, de nem virágozik s nem hoz gyümölcsöket: ilyen vala létem, pusztá örömtelen. S én nem panaszkodtam sorsom ellen. E föld, hol örömet nem találunk, melyet a vesztes félelme nem zavarna, s hol mégis annyi fájdalmat látunk, melyre az ég nem adott vigasztalást, nem arra való, hogy rajta bárki boldognak higgye magát. A szerelem rózsái helyett fejembe tevém töviskoronáját, s gazdagnak érezém magamat fájdalmaimban. Frusina, nem gyanítva bánatom okát, részt vesz szomorúságomban, ha tőle függne, levonná szívem terhét, ismeri ragaszkodásomat, tudja, hogy e földön nincsen áldozat, melyre érte nem volnék kész; s ha majdan nem leszek többé, sóhajtva visszaemlékezik barátjára, s elmondja sírja fölött: e gödörben egy hív kebel hamvadott el. Életemnek ez vala egyetlen vigasztalása, az egyetlen fénypont, mely e sötét létet földérite... s hogy még ennek is el kelle tűnni, s elérnem, hogy Frusina rajtam kételkedjék, hogy aljasnak, semmirevalónak gondoljon; s ha majd halálom híre a táborba jutott, s társaim véresen Frusina sátorához hoznak, ő, kinek életemet áldozám, kinek neve utolsó leheletemmel fog lebegni ajkimon, kiért üdvösségemről mondanék le, örülni fog, s élte legforróbb kívánságát látja teljesülve, midőn halva fekszem lábai előtt!

Orbánt elragadták fájdalmas érzelmei. Eltakarta arcát, s keservesen sírt. - E könnyek enyhíték fájdalmát, legalább nyugodtabbá tévők azt. Szívében feltámadtak a múlt napok emlékei, közöttük azon gyér örömek, miket életében talált, azon kevés derültebb óra, melyeket visszakívánna; s az elkeseredés, mellyel Frusina igaztalansága lelkét tölté, ennyi édes emlék hatása alatt lassanként enyészvén, Orbán ismét szeretve gondolt kedvesére.

Mikor a nap feljött, a tábor felé indult. Még egyszer látni akarta Frusinát, hogy neki, mielőtt vele az oltárhoz lép, a dolgok összefüggését megmagyarázhassa. - Ő át fogja látni ártatlanságomat - így vigasztalá magát -, kibékülve felém nyújtja kezét, s akkor nyugodtan halhatok. És ha nem? Ám legyen! Önkéntelen eszközök valánk a végzet kezében: én, hogy neki jót tegyek; ő, hogy gyötörjön; én szeretni fogom őt akkor is.

Frusina s Bebek Katalin ez időt a táborban tölték. Ollósi, mint tudjuk, a hölgyeknek saját sátorát ajánlá lakásul, hova őket szokott udvariasságával maga vezette. Útközben különös önmegelégedéssel figyelmezteté Bebek Katalint azon tiszteletre, mellyel a keresztesek iránta viseltetnek, s mely őket is, míg sátorában lesznek, minden megtámadás ellen biztosítja. Midőn a hölgyek egyedül Ollósitól kísérve a sátorba értek, szabadon engedték át magukat fájdalmuknak, szóval szoríták egymást karjaik közé, és sírtak.

Miután bánatuknak e szenvedélyes kitörése, mely közben Ollósi szemei is könnybe lábadtak, kissé csillapodott, a szabó, ki, elvonatkozva hiúságától, valóban jószívű ember vala, s ki főképp ily magas származású kisasszonyok szenvedéseit meg hatás nélkül nem láthatá, elkövetett mindent, hogy őket vigasztalja, de hasztalan! Frusina nyugodtan, de anélkül hogy bánatából felüdülne, hallá végig okoskodásait. Katalinban Ollósi szavai csak új indulatot



idéztek elő. - Mióta magát életveszélyen kívül látá, eszébe jutottak a sértések, melyeken keresztülment, s a büszke Bebek-vér fellázadt ereiben.

- Így bánni kisasszonyokkal - mondá csaknem magánkívül haragjában -, Telegdi István leányával, velem, pelsőczy Bebek Katalinnal! Boszorkányoknak, vén banyáknak nevezni minket, kiknek egy tekintetért az ország minden lovagja vérét ontaná! Ez hallatlan, ez borzasztó! minden, mit a parasztok eddig elkövettek, ehhez képest semmi. Hogy várainkat feldúlták, jószágainkat elpusztították, isten neki, mindezt megbocsáthatnám; de ezt nem, ezért lakolniok kell.

Ollósi megjegyzé, hogy a műveletlen nép nem tudja, mily tisztelettel tartozik minden férfi hölgyek, főképp úri hölgyek iránt viseltetni; de Katalin nem fogadott el semmi mentséget. - Miként kell bánni úri kisasszonyokkal, azt maga a természetes ész mutatja mindenkinek - szólt még indulatosabban -, azt a falun s pusztán is megtanulhatták; nekik lakolniok kell. Nincs oly büntetés, melyet nem érdemlettek volna; száz halál még kevés azért, mit rajtam elkövettek; hát még szegény húgomon! Férjhez adni őt Orbánhoz. Saját testvérem leányának egy telegdi jobbágyot választani férjül! Engem sógorságba hozni parasztokkal!... borzasztó!

- Legyen eziránt nyugodt nagyságod - mondá Ollósi -, a házasság kényszerített. Én magam, mihelyt e zavaroknak vége lesz, elmegyek Rómába, s befolyásom által kiviszem, hogy az a pápa öszentsége által azonnal érvénytelennek nyilváníttassék.

- Gondolok is én a házassággal - vágott szavába Katalin -, hisz az magában semmi. Házasság, jobbágy s a tárnok leánya között! én sógorságban parasztokkal! hisz ki nem látja, hogy ez lehetetlen? De maga a gondolat borzasztó; én sógorságban parasztokkal!

- Hidd el, néném, nem ez gyötri szívemet e pillanatban leginkább - szólt közbe Frusina -, de ha meggondolom, hogy mindezt Orbán tehette...

- Orbán, s mi Orbán? - kiáltott Katalin haraggal - paraszt, alávaló paraszt; mit várhatni ilyentől mást? Ami nemesnek nem született, nem válhatik nemessé. Mindég mondtam atyádnak, de nem hivé, s ezért szenvedünk. Ki farkast fogad házába, s azt hiszi, hogy mert fölnevelte, megszeliidíté, csalódik. Néha évekig szeliidnek látszik, leghívebb házi ebednek gondolád, de végre kitör vad természete, s izmokra tépi urát. Ne higgy a parasztnak soha.

- De Orbán, kit oly nemesnek, oly jónak gondolék - sóhajtott az előbbi -, kit testvérként szerettem.

Ollósi a szerelem hatalmáról kezde beszélni, melynek semmi sem állhat ellent, s mely alsóbb körökben született férfival sokszor elfeledteti helyzetét, mint számtalan példa mutatja. - Az érzékeny pillantások, melyekkel a szabó beszéd közben Katalinhoz fordult, világosan mutatták szavainak célzását; de Katalin nem vala olyan hangulatban, hogy azokat megértse, s csak azt jegyzé meg: hogy igenis, sok eset van, midőn a legnemesebb lovagok, kötelességökről megfeledkezve, valamely hölgyet, ahelyett hogy szerelmét hosszú szolgálat által keresnék, erőszakkal elragadtak, s váraikban zárva tartottak, mindaddig, míg az magát férjhezmenésre elhatározá, s hogy ily rablásoknak néha a legboldogabb házasság lett legyen következése; de ily merényre mindenekelőtt szükséges, hogy a rablónak vára legyen, mit Orbán nem hozhat fel mentségére.

- Ha ez a szerelemnek jele - mondá Frusina sóhajtva -, mit tegyen akkor a gyűlölség? - S a hölgy leült a sátor egyik szögletébe, s elmélyedve bús gondolataiba, nem vett több részt a beszélgetésben, melyet nénje s Ollósi még sokáig folytatának.

Végre Bebek Katalin is fáradtnak érzé magát, s miután Ollósinak mindent elmondott, mi velük elválásuk óta történt; miután Zápolyáról s hatalmas seregeiről, melyek már Lugosnál állanak, szólt, előre leírván a győzelmet, melyet azok a keresztesek fölött kivívandnak; miután elmondá, mit tett volna hasonló esetben Kinizsi Pál s Mátyás király, s mit teendének kétségkívül az urak, ha a rend ismét helyreállítatott: eszébe jutott, hogy nyugodni kell, s Ollósi távoztával ágyára veté magát, Frusina pedig a sátor másik oldalán egy pamlagot foglalt el.

Katalint hamar elnyomá az álom. Frusina soká ébren maradt, s szomorú jövőjére gondolva tölté az éjszakát. Végre a testi fáradtság meghozá neki is nyugalmat. Bájló képek nem deríték álmait, de feledé jelen bánatát, s mi egyéb kell a szenvedőnek?

A zaj, mely a tábor eltölté, mihelyt a nap szürkülni kezdé, nem engedé, hogy ez álom hosszú legyen. A sátor közelében irtózatoss lármával felhangzott trombiták jókor fölverték még Katalint is szép álmából, melyben magát Mátyás udvarában fényes tornánál képzelé, s Frusina akkor már felöltözve ült ágya mellett; de e rövid álom mindkettőnek visszaszerzé erejét. Katalin szokott optimizmusával közel megszabadulásukról beszélt; Frusina azon nyugalommal tekintett a jövőbe, mely szerencsétlen viszonyok között csak szép lelke tulajdona lehet, mert azon meggyőződésből veszi eredetét, hogy bármi körbe vagy helyzetbe állítva, nemesen s magukhoz méltóan fogják viselni sorsukat.

Miután Katalin életének egyik fő szükségét, a beszédet némileg kielégítette, Frusinánál kevés részvétre találva, fölkelé, s öltözködéshez látott. Ollósi, sátorának egy részét szőnyegek által különválasztva, ezt főleg e célra rendezé el. Itt tartá ruhatárát, itt volt tüköre, gombostűk, illatos kenőcsök, szóval mindaz, mit öltözködésre szükségesnek tartott, s mit magának nem kis fáradsággal megszerezhetett. Ide vonult most Bebek Katalin, búsulva s gyönyörködve egyszersmind, midőn magát ismét tükörben láthatá, s a sápadtságot, melyet a kiállott veszélyek arcain visszahagytak, de azon bájokat is újra szemlélé, melyeket még ily szenvedések sem ronthatának meg, s melyeket ő annyi éven át újra és újra megnézni el nem fáradott.

Frusina azalatt egy, a sátorban függő kereszt elébe térdelt, s imádkozott. Le kell mondania élete legfőbb reményéről. Ha a házasság, melyre Orbánnal kényszerítetik, később érvénytelennek nyilatkoztatnék is, Ártádnak neje mégsem lehet többé, s csak kolostorban kereshet menedéket; de szívét a közelebb múlt időben annyi bánat érte, mióta apja halálát a táborban meghallá, a világ oly sötét színben tűnt fel képzelete előtt, hogy e gondolatban nem vala semmi visszajeszto. Ifjú lelke oly fáradtnak érzé magát, hogy csak nyugalom után vágyódott, s csak arra kérte Istenét, hogy a pillanat, melyben oltáránál menedéket kereshet, minél előbb megérkezék. - Midőn Frusina fölkelé s megfordult, Orbánt látá maga előtt, ki azalatt észrevétlenül a sátorba lépett, s hallgatva várá a pillanatot, melyben a hölgy imádságát bevégzi. - Frusina oly boldogtalannak érzé magát e pillanatban, annyira meg van győződve, miszerint Orbán által hozatott jelen helyzetébe, hogy az ifjú látására csaknem undorral fordult el tőle.

Orbán megérté mozdulatát. Hallgatott, de halvány arcain oly fájdalom vala kifejezve, melynek festésére a nyelvnek nincsen szava. Végre erőtt vett magán. - Frusina! - szólt remegő hangon - hát elítéltetem, anélkül hogy védelmemet meghallgatá?

Kit nagy szerencsétlenség ért, az nem igazságos soha. Ha mindjárt az, hogy szenvedett, tisztán a véletlennek eredménye, az ember mégis bánatában mindig embertársai között keres valakit, kit vádolhasson. Nem végzetét, embert keres ellenségül magának, mintha az veszét enyhítené, ha szerencsétlenségéért legalább valakit gyűlölhét. - Frusina inkább fel vala gerjedve, hogysen Orbán szavai elkeseredésnél egyebet szülhettek volna. - Minek ez álnokoskodás? -

mondá haraggal - nem vagyok-e hatalmában? nem fogja-e elérni célját? Vagy még több kell? Gyönyörködni akar fájdalmonon, hogy azon nagy élvezetből, melyet magának választott, egy perc se vesszen el; hogy egy kín se vonuljon át keblemen, melynek ne lenne tanúja?

Frusina szokatlan szenvedélyességgel szólt. Orbán reáfüggeszté szomorú tekintetét, s egy ideig hallgatott. - Frusina - mondá végre -, ha tudná, mily fájdalmat okoz nekem, nem szólna így.

A szenvedélyesség nem vala Frusina természetében. Midőn szavainak fájdalmas benyomását észrevév, szívét sajnálkozás tölté el.

- S mi vala vétkem? - folytatá az előbbi - hogy szerettem? de ennek én vagyok-e oka? Ha a mag, melynek természete szerint a völgyben kell vala csírázni, szélvészről felkapatva magas tetőre jutott, s ott vert gyökereket: mit tehet ő róla? Jókor elszárad, nem fog hajtani virágokat; végzete: elveszni az idegen földben. S nem elég büntetés-e ez?... S mit tettem én e magnál egyebet? Nevezze örültségnek, nevezze éltem átkának; de oly megbocsáthatatlan bűn vala-e az, hogy szerettem, hogy szenvedélyeimről elragadtatva, ez érzeményt kimondani merészlém?

- A valódi szeretet nem önző - mondá Frusina szomorúan -, kedvese boldogságát nem áldozza fel kívánatainak. Ki a virágot letöri, hogy keblére tűzze, nem szerette azt.

- Frusina! - kiáltá Orbán a legnagyobb szenvedéllyel - s ön hitelt adhat azon aljasságnak, melyet nénye rólam föltesz?

Frusina hallgatott!

- Mindenható Isten!

- Ó, higgye el, Orbán, ez az, mi szívemnek leginkább fáj - mondá Frusina. - Jött volna e csapás bárkitől, nyugodtan túrném. De hogy éppen ön tette ezt, ön, ki iránt oly határtalan bizalommal viseltetem, kit legjobb barátomnak gondoltam...

- És ön hiszi? - sóhajtott Orbán.

- Lehetséges-e nem hinnem? - folytatá az előbbi - nem világos-e minden? Senki rejtekünket nem ismeré, ön a legnagyobb fölgerjedésben elhagyja házunkat, s egy órával később a keresztesek megrohanják azt, s erőszakkal ide hoznak. Midőn e táborba jövünk, önt itt találjuk, nem mint foglyot, de fölfegyverkezve, az iszonyú ceglédi pap társaságában. A csapatnak vezére, ki által a táborba kísérteténk, nyilván mondja, hogy az erdőben önnel már találkozott. Lőrinc Dózsának elbeszéli, hogy ön vele régóta összeköttetésben áll, s felszólítására jött a táborba. Mondja maga: nem világos-e mindez?

Orbán hallgatott.

- A nép véremet kívánta - folytatá Frusina növekedő indulattal -, s vajon a vérengző vezér megtagadta volna-e a nép ezen kívánatát, ha előre meg nem határozzák, hogy tőlem más áldozatot fognak kívánni? S ki az, akinek ez áldozat érdekében feküdt? Találkozott-e egyetlenegy az egész csoport között, ki Telegdi István leányát nőül kívánta volna? Ön lépett fel, ön maga; nem világos-e mindez? lehet-e kételkednem?

A sajnálkozás, melyet előbb Orbán iránt egy pillanatig érzett, most midőn aljasságának ezen bizonyítványait felszámolá, ismét eltűnt, s haragban lángoló arccal állott Orbán előtt.

- Világos, egészen világos! - mondá emez, s keserű mosoly lebege ajkai körül. - Ha a fáról, mely évekig kertünkben állott, melyet felnőni láttunk, melynek gyümölcsseit régtől fogva ismerjük, egyszerre az mondatnék, hogy ágai mérges növényeket teremnek - nem hiszi senki; ha a kutyáról, mely urát évekig híven követé, azt mesélnék, hogy gazdája ellen fordult, s

jótevőjének keblét tépte szét - nem hiszi senki. Hisz a világon ily csuda nem történik; ki ilyeneket beszélt, annak hazudnia vagy csalódnia kelle. De mondjunk hasonlót emberről, s minden valószínűvé válik. Legyen a tett bármi ocsmány, legyen az, kiről hallottuk, ifjúságunk barátja, ha értünk áldozta életét, mindegy, elhisszük; hisz mi volna oly aljas, mi embernek lehetetlen! - Orbán egy pillanatig hallgatott. - Ó, Frusina! - mondá e rövid szünet után fájdalmasan - midőn nénje engem vádolt, midőn minden jel látszólag ellenem mutatott: nem szólalt-e fel akkor lelkében egy szó, mely arra inté, hogy ily aljasság gyermeksege barátjában lehetetlen?

Frusina mélyen meg vala hatva, érzé, hogy bár szörnyű a tett, mellyel Orbánt vádolá, az szerelemből vette eredetét; s mily nő lenne kérlelhetetlen ily viszonyok alatt? De meggyőződése nem változott; Orbán nem lehet ártatlan. - Hagyjuk e vitatkozásokat, melyek önnek s nekem csak kellemetlenek lehetnek - mondá -, ami történt, azt nem történtnek tennünk nem áll hatalmunkban. Én önnek szívemből megbocsátok.

E szelíd szavak, melyekből Orbán látá, hogy Frusina meggyőződése nem változott, szívének inkább fájtak a legszenvedélyesebb szemrehányásnál. - S tettem-e valamit egész életemben, mi önt ily gyanúra jogosítaná? - mondá szenvedéllyel.

- S aznap, midőn budai kerti lakunkban megtámadtattunk, nem ismeré-e ön órákkal előbb a veszélyt, s miért nem tudósított? - kérde Frusina, kit Orbán állhatatos tettetése újra fölingerelt - Ollósítól tudjuk, hogy a lázadók szándéka a városban már reggel nem volt ismeretlen. Minden rendelések megtétettek, s Bornemisza által tétettek meg, s így, kétségen kívül ön tudtával; miért nem tudósított?

Orbán az igazsággal védé magát. Mondá, hogy az egész napot nagyrészt ura dolgában Bornemiszánál tölté, s csak este tudta meg, hogy az asszonyok Ártándi Pál által, ki azt magára vállalá, a veszélyről nem tudósíttattak.

Orbán még nem végezte be e mentséget, midőn Frusina a legnagyobb indulattal szavába vágott. - Ez célja, nemde? - mondá szenvedéllyel - éltem boldogságától fosztott meg; nyomorulttá tett, hogy e világon talán nincs teremtés, kinek sorsa szememben irigyletreméltónak nem látszanék, s most meg akar fosztani azon egy emléktől is, mely nyomorúságom közepette tisztán s ragyogva emelkedik lelkem előtt. Pál szerelmén kételkedjem? mintha e szerelemnek emléke nem volna mindenem, az egyetlen kincs, melyet kegyetlen cimboráiddal el nem rabolhatsz e szívtől.

- Adja az ég, hogy e biztosságában ne csalódjék soha! - mondá Orbán szomorúan.

- Csalódní Pálban?! - kiálta Frusina, kinek szenvedélye a legmagasabb fokra hágott. - Rágalmazó, csak most ismerlek egész aljasságodban! Nem pirulsz-e, midőn nevét kimondod, s midőn a különbség eszedbe jut, mely közted s öközötté létezik? Ne reméld, hogy a hitet, mely e kebelben iránta létezik, valaha megingathatnád. Az oltárhoz hurcolhatsz, de Pál képe itt marad szívemben, tépd ki e szívet, s ott fogod találni.

Bebek Katalin, ki a szólóktól csak szőnyeg által elválasztva az egész beszélgetést hallá, most a szobába rohant, s Frusinát nyugalomra inté. - Az istenért, gondold meg, hogy hatalmában vagyunk - mondá félhalkan -, mérsékelj magadat.

- Hatalmában? Ez alávalónak hatalmában?! - mondá Frusina - mártsa szívembe törét, de hadd mondjam ki egész megvetésemet. - S ezzel a hölgy, a szokatlan fölgerjedéstől ellankadva, nénje karjai közé veté magát.

Orbán, szemét kezével takarva, egy ideig némán állott. A fájdalmakat, melyek lelkét e pillanatokban átdúlták, nem fogja senki leírni. Neki úgy látszott, a szívnek meg kell törni e

kínok között. Végre erőt vőn magán. - Frusina - mondá remegő hangon -, hogy megvetését nem érdemlém, azt a jövő meg fogja mutatni. Mielőtt a nap a láthatáron lenyugszik, boldogságának gyűlölt akadályá nem fog útjába állani többé. Adja az ég, hogy a csalódás, mellyel őt ellenségének hívé, életének végső s legkeserűbb csalódása legyen. - S ezzel az ifjú a sátort sietve elhagyá.

Frusina szenvedélyes bánatában nem hallá e szavakat. De mihelyt észreuvé, hogy Orbán távozott, tartózkodás nélkül engedé át magát fájdalmának. Zokogva szorítá kebléhez nénjét, s csak miután könnyei kitörtek, érzé magát ismét nyugodtabban.

Egy órával később danolva és zeneszó mellett nagy nászkíséret jöve Ollósi sátora elébe. Frusina látszólag nyugodtan lépe ki nénje kíséretében, s a körülötte tolongó sokaság örömrivallásai között követé jegyesét. A templomsátornál Lőrinc s a többi vezérek vártak a násznépre.

A jegyesek nem szóltak, nem néztek egymásra. Halvány arcaikon egy érzemény vala kifejezve - de az nem szerelem volt.

Mihelyt a házassági szertartások a templomsátorban bevégeztettek, s Lőrinc e boldogtalan párra áldását ráadta, Frusina, ki magát betegnek mondá, s annak is látszott, nénjével együtt ismét Ollósi sátorába vonult. Orbán, miután őt, anélkül hogy közöttük egy szó váltatnék, ide kísérte, Dózsa sátrába ment, hol a hadnak vezérei György körül összegyűltek. A nép lármázva s kurjongatva szintén a sátor felé tolongott, melynek közelében az ígért lakoma várt reá. Az egész tábornak örömjaj tölté el. A jelenet, melynek a nép csak imént volt tanúja, legjobb kedvére hozá azt. Úgy látszott, mintha most, miután a tárnok leányát arra kényszeríthetné, hogy saját jobbágya neijévé legyen, és szeszélyei az egyház által is mintegy szentesítették, semmi sem állhatna többé ellent akaratának. Még nagyobb örömmel látá mindenki a készüléket, melyek az ígért vendégségre a vezér sátora előtt már órák óta tétettek; s a nem szűnő éljenek, mikkel Dózsa neve üdvözlötetett, mutatók, hogy ha a vezér és seregei között Frusina miatt egyenetlenség létezett is, az legalább, a jelen pillanatban, a sokaság részéről ismét el vala feledve.

Lőrinc, Dózsa Gergely, Imre, szóval a vezérek azon része, kik e vad seregek között a rend mellett küzdöttek, átláták a veszélyt, mely a lakomázásból e jelen pillanatban a táborra támadhat. Kémek hírei szerint Zápolya seregei csak kétórányi távolságra álltak már Temesvártól; valószínűnek látszott, hogy a vajda, hadait a Temesen átvezetve, a tábornak talán még ma megtámadandja; s mi vala várható, ha e fegyverben gyakorlatlan sokaság Zápolya gyakorlott seregeivel oly pillanatban ütközik meg, midőn a lakoma mámorában még azon kevés rend- s hadi fékről is megfélemedkezett, melyhez hosszú táborozása alatt szokott? Mindezen okok azonban sem Dózsára, sem seregeire a legkisebb hatással sem valának. Ezek között talán lázadás ütött volna ki, ha tudomásukra jut vala, hogy Lőrinc Dózsának a lakomát elhalasztani tanácsolá akkorra, midőn már az erdélyi vajda legyőzetett; a vezér maga csak megvető mosollyal fogadá ildomosabb társainak tanácsait. - A nemesek ismerik karomat, nem mernek megtámadni, de ha mernének, s egész seregem lerészegedett volna, sem félnék a felpiperézett úrfiaktól. - Ez volt válasza. - S a tábor biztosságára nem történt egyéb, mint hogy Imre, körülbelül száz lovassal, kiknek másnapra kettős adag bor ígértetett, mintegy órányi távolságra a tábornak, a Temes partját foglalá el, azon helyen várva az ellenséget, hol az a folyón átmenetelt valószínűleg megkísértend. A visszamaradók kacagták vezéreik félénkségét, s gond nélkül készültek lakomájokhoz, mely annyiival több élvezetet ígért, miután egy tegnap este visszaérkezett keresztes csapat verseci borból s mindennemű marhából álló tetemes szállítmányt hozott martalék gyanánt a táborba, mely a kalocsai érsek jószágáról Zápolya seregeinek küldetett.

Dózsa sátora előtt tágas tér terjedett el, mely azt a többi sátoroktól elkülönzé, s a seregeknek közönségesen gyűlhelyéül szolgált; itt találjuk őket most is. A tér közepén roppant tűz fölött nagy ökör sütteték, körölte a táborhoz tartozó gyermekek lármáznak; nem messze tőle magas faálláson egy nagy hordó emelkedik. Mindezek azonban inkább ünnepélyesség kedvéért állítottak fel. Dózsa nem akart hátrább maradni másoknál, s az egészben süttött ökör s a nagy hordó, melyek a nagy urak által adott népünnepek fő kellékei közé tartoznak, nem hiányozhattak, midőn a keresztes vezér seregeit vendéglé meg. Hogy a vendégeknek bőség tekintetében panaszra okuk nem leend, eziránt eléggé kezeskedett a vezér sátora körül felállított hordók nagysága, s a számos lacikonyha, mely a tér minden oldalán füstölgött. A szabadon hagyott helyet vegyült sokaság tölté be. A tér szűknek látszott. Főleg Dózsa sátora közelében, hol a nagy tűz különösebben magára voná a tömeg kíváncsiságát, a tolokodás kiállhatatlanná vált. Az asszonyi és gyermeki sikoltások mutatók, hogy az általános jókedvben

mindenki nem osztozik. Márton, a nép kedvence, ki mint főrendező, a nagy hordó mellett foglalt helyet, alig fékezheté a türelmetlenséget, mellyel e vad csoport a félig sült ökröknek nekiesni s a hordót feltörni készült, még mielőtt erre engedelmet nyert volna.

Vége Dózsa a többi vezérek kíséretében kilépett sátorából. A sokaság éljenek között engede helyet, s várva szavára, elhallgatott. Miután György vendégeinek fennhangon kívánta, hogy a lakoma egészségökre válják, s nagy löfegyverét a felállított hordóra kisütve - az oly szomjúan várt forrást golyóval megnyitá -, mennyire töle kitelt, mindenben utánózva Zápolyát, mit töle hasonló alkalommal egykor látott - a tapsnak s örömrivalgásoknak nem volt határa. - Maga Dózsa alig menekülhetett a tolongásból, mely a megeredt borsugár körül támadott.

A vezérek közül csak Márton maradt a nép között, ki az álláson a hordó mellett foglalva helyet, látszó gyönyörrel jártatá szemeit a tolongó embertömeg fölött, mely lábai alatt a tűzről leemelt ökröknek egyes koncaiért vagy a kalapokban s más e célra hozott edényekben felfogott borért küszködött. Alig vágott le egyik egy darab húst kardjával, midőn azt mások kezéből kiragadták; minden koncert élénk küzdés támadt, míg egy kézből a másikba rántva, végre földre esett, s eltapostatott. Alig telt meg egynek süvege vagy edénye, midőn az kezéből kitaszított, s a kedves ital ajkai helyett haját s egész testét nedvesíté. Káromkodás, hahota, fenyegetések s durva tréfa, asszonyok és gyermekek rimánkodásai, eltűnve itt-ott a verekedések zajában, vad egészsé olvadtak, melynek leírása lehetetlen, s melynek vége csak akkor szakadt, midőn a sült ökrökből egyedül csontváz maradt, s a hordónak végcseppjei is kifolytak.

E hosszú küzdelem még inkább nevelé az általános étvágyat, s a sokaság most jókedvűen sietett a lacikonyhák felé, hogy magának táplálóbb mulatságot szerezzen. Újra láрма támadt. A főzőasszonyok ily számos követelők türelmetlenségét csak lassanként elégíthették ki. Vége azonban e zaj is megszűnt. Kisebb csoportokra oszolva telepedett le a sokaság a földön, asztalul nagyrészt bundák szolgáltak, melyeken nagy darabokban sült vagy főtt hús tálatatott fel. A bor faedényekben keringett a lakomázók között, s hosszabb ideig alig hallatszott egy szó, annyira el vala mindenki foglalva ebédével. Hasztalan fújták a cigányok Dózsa sátora előtt s a térnek többi helyein a vendégek mulattatására legszebb nótáikat, nem volt senki, ki ez élvezetteljes pillanatokban rájuk hallgasson. - De miután a lakomázók étvágya kielégített, a duda és síp megtevék szokott hatásukat. - Hallgatva ült a tömeg. A kupák és kulacsok megszűntek keringeni. Minden fül a keserves nótán függött, melynek ismert hangjai oly búsan, oly szívrázólag szólaltak fel a csendben. - Történetíróink szerint eldödeink lakomáinál énekek mondatok, melyekben az ősök nagy tettei dicsőítettek. Ez énekek s velük hős történetünk legszebb emlékei elvesztek, de helyettük régi zenészetünk megmaradt, s fajunk nem szavakban, de e keserves hangokban hagyta ránk történetét. Mit az ajk kimondani nem tudott vagy nem mert, azt az eldödök köemlék helyett fohászokban hagyták a jövőre, s a késő ivadék, ha vigalmai között a régi dal felhangozik, mintegy megújulni érzi a fájdalmat, mellyel apái sírjukba szálltak. - Némán ültek itt a vad bajnokok lakomájuk fölött, mintha minden, mit szenvedtek, megújulna, mintha a rég behegedt sebek újra felszakadva ismét vérzenének; csak nehéz fohászok szakíták félbe az ünnepélyes csendet, vagy a balta csendült meg, melyet néha egyik vagy másik elkeseredve csapott a földhöz. De mint midőn hosszú bánat után a szívet egyszerre szenvedély szállja meg, s kit fájdalom nyom, kiragadva magát nehéz bánatából, indulatosan kitör, felzajog, átkozódik s szembeszáll üldöző végzetével: így változtak a hangok. A szomorú ének friss magyarrá változott; zúgva, csengve, zajogva küzdött duda, síp s cimbalom egymással. Felharsogott a trombita erős szava, mintha minden hang túl akarná kiáltani társait, mintha a dal, érezve, hogy bánatát fohászokban nem fejezheté ki, most felkacagna kínjában, mintha feloldhatatlan csomóvá szorulnának mind e hangok, hogy az általok körülfont szív ne szabadulhasson kötelékeiből. Így rohant gyorsan s mindég

gyorsabban a zene; s mintha a néma tömeg fölött forgószél süvöltene végig, fölkerekedtek a hallgatók, s fölemelt baltával és fokossal, összecsapva bokáit, fogott egyik a másik után bajnoki táncához. Vadul, rendetlenül, minők nem az öröm, de a szenvedély kitörései. A férfiak közé asszonyok vegyültek, körülforgatva, fel-felkapva táncosaiktól, járva a hármas táncot, míg a felnőtt párok között gyermekek ugráltak, félig szüleik példáját követve, félig elragadtatva a zene ellenállhatatlan hatalma által. - Mindenfelől láрма, tombolás, rivalgások, s ha a zene egy percre elhallgatott, a pernyi csend után új láрма és tánc, újra s mindég újra, mintha az egész tömeg érzene, hogy végső napját éli, s zajos öröm között akarná bevárni utolsó pillanatát.

Míg künn a nép között ily lármásan folyt a vigalom, Dózsa sátorában az ó-szerémi borral telt kupák a vezérek nyelveit is megoldák. Zajos lármát, időről időre valamely vendég által kezdett s a többiek által hahotával félbeszakasztott éneket, örömrivalgásokat találunk itt is. Első pillanatra úgy látszik, mintha a jelen élvezet a jövőnek gondjait elűzte volna a vezérek köréből is. De ha figyelemmel tekintünk körül, könnyen feltűnik, miként ez örömjaj alatt komor gondolatok lappanganak. A nyugodt elkeseredés, mely Lőrinc arcán látható, midőn szemei e gondatlan csoporton végigfutnak, Orbán néma fájdalma, a látszó nyugalanság, mellyel Gergely időről időre székeről fölkel, s bátyjához vonul, hogy őt suttogva mérsékletre intse, eléggé mutatják, hogy a lakomázók egy része nem osztozik társai vígságában, sőt úgy látszott, maga Dózsa György is ezekhez tartozék.

Senki nem vala lármásabb, mint ő. Erős szava, mellyel vendégeit jókedvre inté, vagy Lőrincet, Orbánt és testvérét szótlanúságukért korholá, túlhangzott az általános zajongáson. Felköszöntve ürité egy kupát a másik után, felszólítá társait, hogy kövessék példáját; ha valakinek billikoma csak egy percig üresen állott, káromkodva kérdé az asztal körül keringő szolgálótól, miért nem teljesítik kötelességüket, holott, ha a sátor két szegletében álló hordók kiürítették, Dózsa Györgynek elég szerémi bora marad, mellyel vendégeit jól tarthatja. Minden tréfánál senki sem fakadt hangosabb hahotára, a kívülről behangzó dalokra senki nem mutatott több lelkesedést: de ki Dózsát ismeré, éppen e túlságokból vehette észre, hogy e vígság csak szerep, melyre magát helyzetében kényszerítve gondolá.

Dózsa hosszabb idő óta nem ámitá magát a jövő iránt. Egész életét hadi szolgálatban töltvén a székel, mint régi katona, sokkal inkább meg volt győződve egy minden hadi fegyelemhez szokott sereg felsőbbbségéről, hogysem nagy bizalommal lehetne a sokasághoz, melynek vezére ő vala. Mint Lőrinc és Gergely előtt megvallá már a háború kezdetekor is, nem annyira a király iránti tisztelet, mint inkább a pórhad iránti bizalmatlanságában volt kereshető az ok, minélfogva Budát meg nem támadá. Nem bízott az ostrom sikerében, bármi csekély volt is a főváros védelmezőinek száma; s igazolá előrelátását, mit később Szegednél tapasztalt, hol az egész keresztes had e síkon fekvő s csak vízárkok s földtöltések által védelmezett város előtt halászok és hajóslegények által visszaveretve, kudarcot vallott. Ha Dózsa önbelátását követi, s akként cselekszik, miként azt nyugodt pillanatokban tanácsosnak látá, a lázadás zászlója sohasem emelteték vala fel a nemesség ellen. A régi katona majdnem mindég átlátá önmaga a harc reménytelenségét, s midőn mindenképp törekvék magát Temesvár birtokába helyezni, honnan, ha azt védelmezni nem tudná, könnyebb leend a törökökhöz menekülnie: e haditerv eléggé bizonyítja, hogy Dózsában a harc kezdetétől fogva mindvégig hiányzott az a bizalom, mely minden valóban nagy eredmény elérésére annyira szükséges. Rábírva hiúság által, hogy a keresztes hadnak vezérletét magára vállalja; részint gyengeségből, részint a nemesség iránti gyűlölségből, eltűrve seregeinek első kicsapongásait, engedve Lőrinc befolyásának, ki a korlátlan nagyravágyást, mely keblében lappangott, arra használta, hogy a férfiút, ki csak hatalom után sóvárgott, a szabadság bajnokává emelje: Dózsa lépésről lépésre tovább haladott a nem maga által választott pályán, míg azon ponthoz ért, hol minden visszalépés lehetetlenné



vált, s a szerencsétlennek nem maradt egyéb hátra, mint hogy helyzete iránt önmagát is ámítani iparkodjék. Mit nagy népmozgalmaknál sokszor látunk, azt látjuk itt is: a vezér nem osztja seregeinek lelkesedését; míg mások eszméért, ő csak saját emelkedéséért küzd; míg hadait minden szenvedések között dicső jövőnek reménye tartja fel, őt csak nyomorult bosszúvágy, törpe emberi indulatok lelkesítik, nem annyira vezére, mint zászlója pártjának, mely öntudatlanul egy bizonyos irányban ragadtatik, s széttépve csatákban, a győzelem dicsőségét élvezi, de nem örömét, mert amiért győzött, lelkét érzéketlenül hagyja. A csanádi ütközet után Dózsa előtt egy percre fényesebb kilátás nyílt. A győzelem, melyet a nemességnek egy nagy része s a híres Báthori István fölött kivitt, Zápolyának tétlensége, a nagyszámú új seregek, melyek a szerencsés ütközet hírére táborához csatlakoztak, őt látszólag a legfényesebb reményekre jogosíták. Nyíltan kezdett szólni terveiről. Mondá, hogy a nemesektől és püspököktől elvett jószágokat fel fogja osztani seregei között, hogy az országba azon alkotmányt hozandja be, mely állítólag egykor a székelyek között divatozott, s mely szerint úr és jobbágy nem leend, s a közös egyenlőség egyetlen kivétele a király. Mondá, hogy a tizenégy püspökséget eltörülvé, az egész ország egyházi kormányát egy főnökre fogja bízni; sőt voltak pillanatok, midőn, ha hízelgői - kik a csak pillanatig hatalmas körében sem hiányzanak - kimondák: hogy a nemesség legyőzése után a gyenge Ulászlót királyi székén hagyni nem lehet, s hogy ez esetben a korona kívül senkit sem illethet. Dózsa nem mondott ellent, s a kevély mosoly, mely ajkai körül látszott, eléggé mutató, hogy e gondolatban semmi sincs, mitől elijedne. De az örömittasság, mely által magát diadala után elragadtató, nem tartott sokáig. Seregeinek féktelensége, Telegdi kegyetlen halála, melyet egész hatalmával sem bírt megakadályoztatni, a hír, hogy a keresztesek Pest mellett Bornemisza által megverettek, s hogy táboruk feloszlott - újra eszébe juttaták állását. Temesvár ostromában tanúsított kitűrése csak annak volt jele, miként fényes győzelme után is nem annyira annak használásáról, mint inkább saját biztosságáról gondolkozik. - Hogy Dózsa, ki létét válthatatlanul a lázadás ügyéhez látá kötve, kételyeit senkivel nem közlé - hogy vezértársai, sőt testvére, Gergely előtt is úgy tette magát, mintha a vállalat szerencsés kimeneteléről meg lenne győződve, az természetes, ha büszkeségét s hajthatlan jellemét tekintjük; de ő maga nem ámítá magát soha, s a bor, melybe komor gondolatait elfojtani iparkodott, csak pillanatokra némíthatá el szomorú sejdítéseit. - Aggodalmi, főképp az utolsó napokban, növekedtek. Zápolya közelgő hadai; az engedetlenség, melyet seregeinél tapasztalt; a gyávaság, mellyel azok, ha Báthori Temesvárból kihozanást tett, utolsó időben mindég visszavonultak; a mindég növekedő szökések, melyek miatt a betegségek által tizedelt tábor naponként néptelenebbé vált, szóval minden mutató, hogy közel áll az előrelátott katasztrófa; s Györgynek egyetlen kívánata csak az vala, hogy mint bajnokhoz illik, dicsően vesszen el a küzdelemben.

Ily gondolatokkal ült le a lakomához, melynek elhalasztásába épp azért nem akart beleegyezni, mert ügyét vesztetnek s azért minden óvatosságot fölöslegesnek gondola.

- De hát most is kolostorban vagytok? - kiálta Dózsa, midőn a lármát, mint a legnagyobb társaságban néha történik, pillanatnyi csend követte - vagy borom rossz? A csanádi püspök pincéjéből való, s holmi jöttment barát még jókedvű sem tud lenni mellette.

- Dehogyan vagyunk kolostorban - nevetett Márton -, s ha valaha visszamegyünk, gvardiánnak választunk; te tudod, hogy kell bánni a poculum charitatisszal. Éljen gvardiánunk! éljen Dózsa! Engedelmesség esküjét tettük le, azaz, nem engedelmeskedünk másnak, szegénység esküjét... hisz Isten és világ látja, most is másból élünk; és a harmadik eskü... Mások között, mért ülsz oly keservesen ott Orbán diák? halvány vagy, mint a fancsali feszület, mintha torodat, nem menyegződet ünnepelnők.

- Úgy néz ki, mintha úri munkára kergetnék - szólt egy másik nevetve.

- Pedig Isten engem, mindamellet, hogy tárnok lánya, nem csúnya - mondá egy harmadik -, ily diákos embernek mindenesetre elég jó.

- Csakhogy kissé sovány és színtelen - jegyzé meg a negyedik.

- Mit, sovány! - kiálta Márton - azért mégis bármi vastag könyvnél többet ér, ugyebár, diák uram?

Az aljas tréfákra, melyek e szavakat követék, s melyeket csak általános hahota szakított félbe, Orbán arcai lángokba borultak; megvetéssel jártatá szemeit a vad csoport fölött, de hallgatott. Érzé a veszélyt, mely Frusinát érhetné, ha magát méltó haragjának átengedi, s erőt vön magán, s közömbösnek akart látszani.

- De hát igyál már te is jótevődért - kiálta Márton, fölemelve kupáját -, György vezér nélkül sohasem kaptad volna meg a tárnok leányát... s zárva tartod ajkaidat... se szóval, se egy csepp borral nem mutatsz köszönetet. Éljen Dózsa György!

- Éljen Dózsa György! - harsogtak valamennyien felugorva székeikről, s az összezapott kupákból vörös bor ömlött el az asztalon. - Orbán hallgatva ivott, és leült.

Most Ollósi kelt fel. Az érdemdús szabó, vagy, mint itt a táborban neveztetett, Bakács követe, szokása ellen eddig nem vett semmi részt a beszélgetésben. Arcainak szokatlan halványasága s a szórakozás, mellyel körültekintett, eléggé mutatók, hogy habár más okoknál fogva, reá is nagy gondok nehezültek -, Budáróli titkos megszökése, a szerep, melyet azóta a keresztesek táborában játszott, egy véletlenül kezébe jutott proklamáció, melyben Bakács a népet e magát követének nevező alávalónak ámtításaitól inti, Zápolya fenyegetései, melyek szerint a hatalmas vajda neki s urának a legpéldásabb büntetést ígéri... mind e körülmények olyasok valának, hogy azon pillanatban jutván eszébe, hol a vajda seregeivel a táborhoz közelített, a legbátrabb kebelben is méltó aggodalmat gerjeszthetének, főképp, ha az, mint hiú szabónk, akként volna meggyőződve, hogy saját megrontására az ország leghatalmasabb férfiai között régóta összeesküvés van. - Mióta Frusina és Bebek Katalin a táborba jöttek, Ollósi némiként nyugodtabban érzé magát... hisz e hölgyek tanúsága által legjobban bebizonyíthatá, hogy a keresztesekkel találkozás szándékában nem volt. Sokat remélt Báthori Istvántól is, ki, mint tudjuk, az ő lován menekült meg a csanádi csatamezőről, s iránta hálával tartozik, sőt néha azt is igen természetesnek tartá, hogy az ifjú főbb nemesség nagyobb része is fel fog kelni védelmére; de mindemellet Ollósi nem akart elmulasztani semmi alkalmat, mely által a nemesség s általában a közrend iránt érdemeket szerezhessen, s valahányszor egyes nemesek a táborba hozattak, mint pártfogójuk lépett fel, s közülük többeket megmentett a haláltól, s most is azért emelt poharat, hogy azt a törvényes királyért, II. Ulászló öfelségéért, köszöntse fel.

De a vendégek rég túlmentek azon határon, hol az ivót ildomosság visszatartóztathatja. Egy rész az asztalra csapta fölemelt kupáját. - Mit nekünk Ulászló! - kiáltának mások. - Meg tudta-e védeni népét elnyomói ellen? fel tudja-e tartani a törvényeket? ő vezeti-e csatára a nemzetet? Nekünk ily király nem kell! le vele! György a mi királyunk! György fejére tesszük a koronát!

Dózsa hallgatott; de a láng, mely arcait elborítá, mutatta, hogy szíve e szavakra nem maradt érzéketlen. Midőn fényes terveit már csak Temesvár bevételére alapítá, s e város is két hónapnál tovább dacolt egész hatalmával, ily körülmények között a szavak, melyekkel királynak köszöntetett, csaknem gúnyképpen hangozának. Dózsa minden más pillanatban érezte volna ezt, vagy ha teljes öntudattal bír, mint egyébkor, valahányszor e tárgy többek előtt szőnyegre került, fennhangon ellentmond vezértársai felségsértő kifakadásainak; de az erős bor, melyből senki sem ivott nála többet, fejébe szállott; úgy tetszett előtte mámorában, mintha baráti kívánságban nem volna semmi valószínűtlen.

- Úgy van; György, te légy királyunk! - szólt egy vén székely, ki a csanádi ütközet hírére nem régóta a keresztesekhez szegődött, s mint Dózsa távoli rokona, az alvezérek sorába vétetvén fel, most az asztal végén fölkel, s a részegség minden jeleivel emelé poharát - te légy királyunk. Székely király! csak Attila vérének ivadékát illeti ez ország. Hisz már mint gyermeknek megjövendőlték.

- Megjövendőlték?! - kiáltanak többen bámulva.

- Meg biz a! - szólt az előbbi, az asztalba fogódzva, hogy el ne essék. - Anyja megálmodta egyszer, hogy fiát nagy királyi széken látja, s fején korona ragyogott, kezében királyi pálca, oly fényes, hogy szeme kábult tőle, mintha izzó vásra nézne. Körülötte az erdélyi vajda s nagy urak és tömérdek nép, mely üdvözlésére egybegyűlt. Dálnokon egy hétig sem szóltak másról, mint Dózsáné álmáról, s egy vén cigányné megjövendőlte, hogy királyi széken fog meghalni.

- Király lesz; megjövendőlték. Le Ulászlóval! Éljen Dózsa! - E kiáltások, melyekben, csengő kupáikat összezsapva, a vendégek vad lelkesedéssel kitörtek, kábító zajjal tölték be a sátor. - Künn a sátor előtt a nép éppen pihent, táncosok és zenészek a rövid szünet alatt kancsóikban kerestek új erőt új műtéteikre, s aránylagos csend között a vezérrel lakomázók rivalgásai kihallatszottak a nép közé. - A tömeget lelkesedés ragadta meg. - Éljen Dózsa! - ordított ezer meg ezer hang egyszerre, mintha a nép mennydörgő szózatával igazolni akarná az ígéretet, melyet vezérei tettek.

Oly valami váratlan, oly meglepő vala e hangokban, mire a sátorban összegyűlt vezérek elnémultak. Bámulva néztek egymásra, míg György, ki kupáját éppen ajkához emelé, azt reszketve állítja vissza az asztalra, s hallgatott.

- Hallottad a nép szavát? - kiálta Márton, miután az éljen-rivalgások megszűntek, s a cigányok új táncra fűjtak. - A nép szava Isten szava. Te király léssz.

- Az Istenre kérlek - súgá Gergely, ki bátyja fölgerjedését észrevette, György fülébe -, vess véget e lakomának: látod, magukon kívül vannak: ki tudja, még mire vetemednek.

- Nem hallottad-e - mondá emez halkán testvérehez -, amit bátyánk mondott? Anyám megálmodta, hogy koronát fogok viselni.

- Már hogy gondolhatsz ilyenekre? - suttogá emez nyugtalanul. - Küldd sátoraikba vendégeidet. Ha Báthori kirohan, s ily állapotban megtámad, ki tudja, mi lesz belőlünk.

- Anyám sokszor elmondta álmát - szólt ismét emez, mély gondolatokba merülve.

- Gergelynek igaza van - mondá Lőrinc, ki a testvérek között tartott halk beszédek meg hallá -, eleget lakomáztunk; egész táborunkra csak veszélyt hozhat, ha e pillanatban, midőn az ellenség előttünk áll, időnket dorbézolással vesztegetjük.

- Ki parancsol itt? - kiálta Dózsa szenvedéllyel. - Ki az, aki vendégeimet el meri küldeni sátoromból?

Lőrinc józanabb vala, s jobban ismeré Dózsát, hogysem őt e pillanatban ellentállás által ingerelni akarná. Bortól és szenvedélytől lángoló arcokkal állt ott, s szeme vad örömmel járt körül társain, kik szavait örömrivalgásokkal fogadták; míg Lőrinc nem veszve nyugalma, György felszólítására csak azt válaszolá: hogy amit mondott, tanácsképpen mondá, s most is célszerűbbnek tartja, ha lakomázás helyett mindenki Zápolya ellen készül, ki, nem tudni, mi hamar jönni fog.

- Jöjjön, jöjjön minél előbb! - kiálta Dózsa - vagy azt hiszed: György fél a csatától? E bajnokok vissza fognak vonulni a cifra vajda s pulya seregei előtt?!

- Távol legyen tőlem, hogy ezt gondoljam - mondá Lőrinc, ki valamint Dózsa fölött csak úgy gyakorlá befolyását, eddig is, hogy magát szenvedélyessége által elijesztetni nem engedé: úgy most sem hátrált látszó haragja előtt -, bízom Istenben s vitézségedben, ha a vajdával megütközünk, győzelem vár ránk. De hogy e bizalomban ne csalódjunk, szükség, hogy a sereg józan legyen, s a nép, mely között előbb körüljártam, máris részegedni kezd.

- Részegedni?! - kiálta Dózsa még dühösebben, fölemelve kupáját. - Részegedni! Igen, e nép részeg. Végző cseppig kiürítette az elnyomás, a sértések, a gyalázat poharát, melyet neki színig töltöttek elnyomói, s megrészegült, és földre fogja csapni a kiürített edényt, melyben számára annyi keserűség vala, hogy a fényes haszontalanság ízzé-porrá törik.

Dózsa szenvedéllyel földhöz csapá ezüstkupáját; azt tevék a többiek is. Borzasztó átok és káromkodás hangzott minden ajkon.

E pillanatban nyílt meg a sátor függőnye, s Imre vitéz véresen rohant a lármázók közé.

- Akinek élete van, félre a poharakkal, s lássatok fegyverhez: nyakunkon az ellenség.

E szavakat pillanatnyi hallgatás követte. Nem félelem, annak érzete némítá el mindenkit, hogy az elhatározó pillanat megérkezett.

- Átjöttek-e a Temesen? - kérdezé Lőrinc.

- Eddig nagy része átjöhetett - válaszolt az előbbi, homlokát törölve -, mikor a partot elhagytuk, mintegy kétezeren lehettek az innenső oldalon.

- Megküzdöttetek? - kérdé ismét az előbbi.

- Fogadj isten nélkül csak nem fogadhattuk vendégeinket - felelt amaz. - Hej, ahelyett hogy itt iddógáltok, ott lettetek volna, a vajda ma a túlsó parton ütné fel táborát; de száz ember egész had ellen...

- Lóra! lóra! - kiáltott Dózsa szenvedéllyel. - Adjatok páncélt és sisakot, hogy a lenyugvó nap ne lássa többé a vakmerőket, kik Isten szent hadát megtámadni merészelik.

- Nem szükség sietnünk - szólt Imre -, a vajda ma nem fog megtámadni. Seregei fáradtak, s mint észrehevém, a Temes partján táborat akar ütni.

- Nem fog táborat ütni! - kiálta Dózsa, kinek természetes vadságát e pillanatban a bor még nevelé. - Fáradt seregei nem táborban, hanem a hús földön fognak megpihenni.

- Jobb, ha a csatát holnapra halasztjuk - szólt közbe Lőrinc -, készültek szükségesek és...

- Nem időzünk, nem okoskodunk - vágott szavába az előbbi -, ma ütközünk meg, s ma győzünk. Készüljetek! parancsolom!

- De félig vagy egészen részeg sereggel - jegyzé meg rosszkedvűen Imre -, a lovasok leesnek, még mielőtt a Temeshez érnek. A gyalogság magától halomra dől.

- Félsz? - kiálta Dózsa, megvető tekintetét a szólóra függesztve. - Szabad az út, fuss, ahova tetszik.

- Mennydörgette! - kiáltott az előbbi, kardjához nyúlva - s ezt nekem mondod?

Csak nehezen sikerült Lőrinc közbenjárásának, hogy a felbőszült vitéz e sértésért véres bosszút ne álljon. - Dózsa megvetéssel nézte haragját.

- Igen, ezt neked mondom - szólt -, én, Dózsa György, e hadak vezére, neked, ki parancsomnak ellent mertél mondani; és mondom mindazoknak, kik példátat követni merészlenék.

Nincs szükségem senkire, seregeim nem hagynak el, s ha tennék, tizedmagammal kiállok Zápolya ellen. Küzdeni akarok, küzdenem kell, ma vagy soha.

Dózsában a küzdelmi vágy oly fokra hágott, hogy minden ellentmondás haszontalanná vált. Arca lángolt, szeme szikrákat szórt, s indulattal rántá ki kardját, mintha mindenkit át akarna dőfni ki őt föltételében akadályoztatná.

- Várj csak holnapig - mondá kérő hangon Gergely.

- Egy percig sem - szólt György határozottan. - Nem untátok-e meg százados szolgáltságokat? A bosszú órája eljött, s ti holnapra akarjátok hagyni kielégítését? Nincs bennetek lélek; a nép közé megyek, az meg fogja hallani szavamat. - S Dózsa indulattal kirohant sátorából.

- Mintha megőrült volna! - mondá Gergely sóhajtva.

- Holtrészeg - adá hozzá Imre haraggal -, s ily vezér alatt küzdjünk? Isten neki, jobb, ha mind e haszontalanságnak vége szakad, jó vége úgysem lehetett volna.

- Talán visszatartóztathatjuk még - szólt Márton, kinek rendkívül halvány arca s nyugodt magaviselete arra látszék mutatni, hogy Zápolya közellétének hírére kijózanodott. - A seregek nagy része részeg...

- S ki oka, hogy az? - mondá Lőrinc komolyan. - Ismerem Dózsát. Nincs földi erő, mely őt föltételétől visszatartóztathatná. Nincs hátra egyéb, mint hogy mi is a csatához készülünk. Ki tudja - tevé hozzá rövid hallgatás után, midőn észrevevé a kedvetlenséget, mellyel a jelenlevők nagy része szavait hallá -, talán egy felsőbb hatalom sugallása az, mi Györgyöt vezeti. Isten kezében vagyunk, s az nem azon seregnek, mely legtöbb világi okossággal vezettetik, de annak, mely szent ügyért küzd, szokta adni győzelmét.

- Adja az ég, hogy úgy legyen! - szoltak többen.

- A bolond is eljut mennyek országába, nincs semmi kétség - mondá rosszkedvűen Imre -, csak hogy előbb e földön jól megverik: de Lőrincnek igazsága van; készüljünk a csatához. Jertek!

S ezzel Imre megfordult, s távozott. Lőrinc s a többiek példáját követték, s a hallgataggá vált sátorban csak Orbán és Ollósi maradtak vissza.

- Kigyelmed a táborban marad? - mondá az előbbi.

- Volnék bár akárhol! - sóhajtott a másik. - Tudja az ég, mi vár reánk?!

- Tartózkodjék a hölgyekkel sátorában; ne hagyja ezt el semmi feltétel alatt; ha az ütközetnek vége lesz, s Zápolya seregei e táborhoz közelítenek, vonjon fel fejr lobogót sátora fölött, nagyot, amennyire lehet, s magasat, hogy távolról megláttassék.

- Tekintetbe sem veszik - mondá Ollósi -, ha Zápolya meglát, nyársra huzat, azt előre tudom.

- Az ütközet alatt tudósítani fogok valakit Frusina ittlétéről, ha lehet, Ártándit vagy bárki mást ellenségeink közül.

- De hát kigyelmed szintén a csatához készül? - kérdezé Ollósi bámulva. - Hisz e vadállatok sorában csak nem fog küzdeni a király seregei ellen?

- Megígértem.

- Mit ér ily ígéret? kényszerítették. Gondolja meg a jövőt. A keresztesek le fognak győzni, s mit várhat, ha fegyveresen a vajda kezébe kerül?

- Meggondoltam mindent. Isten kegyelmeddel.

- Ön nem gondolt meg mindent - szólt az előbbi, a távozni akarót visszatartóztatva. - Meggondolta-e, hogy Telegdi Frusinának férje? Az esküvő kissé zajos volt, de pap előtt történt, s jól vigyáztam, Frusina az oltárnál igent mondott. A család egy ideig talán neheztelni fog, de később, ha meghallja mindazt, mit a kisasszonyért tett, beleegyeznek a házasságba. A király nemességet ad - és...

- És Frusina miként váljék szabaddá, ha én élek? - szólt Orbán, s arcain mondhatlan keserűség nyomai látszottak.

Ollósi egy percig bámulva nézett a szólóra; meghatva ragadta meg kezét, s szemében könny ragyogott.

- Azért éljek-e, hogy létem közte s a szerencse között áthághatlan akadály legyen? - szólt az ifjú, elragadtatva érzelmeitől. - Szenvedni lássam őt, elhervadni virágként, melyet leszakítva keblemre tűztem, hogy minden percben eszembe jusson: ezt én tettem boldogtalanná?

- Értem - szólt Ollósi mélyen meghatva. - Ó, ha Frusina az ön szerelmének egész nagyságát ismerné!

- Ne ismerje soha - mondá Orbán lelkesedve -, ne gyanítsa, hogy miként érte éltet, úgy boldogságáért haltam meg. Frusina jó s nemeslelkű; a gondolat, hogy éltetemet neki áldozám, el fogná keseríteni életét. Ígérje meg nekem kigyelmed, hogy őt tévedéséből sohasem fogja kiragadni. - Ollósi hallgatott.

- Ígérje meg nekem ezt - kérte még egyszer -, Frusina nyugalma kívánja, hogy alávalónak tartson. Hagyja e hitében. Százszor imádkozám Istenemhez, hogy ez angyalért onthassam véretem. A sors még többet kíván. Fel kell áldozni emlékemet. Hagyján! legyen meghozva ez áldozat is. A gondolat, hogy Frusina boldog lesz, s hogy azt, habár öntudatlanul, nekem köszöni, fel fogja deríteni végső pillanatimat. Hadd haljak meg e reményben.

- Hallgatni fogok - szólt Ollósi könnyezve -, ámbár, Isten látja lelkemet, a gondolat, hogy ennyi erény, ennyi szeretet ismeretlenül vesz el, halálomig fogja gyötreni lelkemet.

A lárma és éljenrivalgások, melyek a sátor előtt hallatszottak, mutatták, hogy Dózsa seregei között több készségre talált, mint midőn vezéreit szólítá meg.

- Hallod bajtársaimat? - mondá Orbán. - Ütközetre hívnak. Isten veled. S ha néha nevem eszedbe jut, gondolj ígéretedre. Kevés örömet találtam e világon. El kellene átkozni születésemet, ha nem vigasztalna a gondolat, hogy létem Frusina boldogságára szükséges vala. Egyetlen örökségem ez, éltetem egyetlen díja, rád bízom. Gondolj ígéretedre, s ne rontsd meg ezt.

Orbán még egyszer megszorítva Ollósi kezét, elsietett, hogy a csatához fölfegyverkezzék. A szabó mély gondolatokba merülten indult sátora felé.

- Orbán parasztfiú - szólt elgondolkozva magában -, ha az ütközetben elesik, pártütőnek, a föld legalávalóbb emberének fog neveztetni. Én egymagam ismerem erényét. Mi nemes hát a világon, ha ez nem az? Mi a dicsőség, ha ily emberekre szégyen vár?!

Imrének igaza volt. Zápolya az ütközetet másnapra akará halasztani. Alvezérei ugyan másképp vélekedtek, de a seregek fáradtsága s a férfias bátorság, mellyel Imre oly kevés követővel a folyón való átmenetnek ellentállott, s mely azt látszék bizonyítani, hogy a keresztesek a megtámadásra készek s elhatározottak - a vajda nézetei mellett szóltak, s a seregek táborütéshez fogtak. A lovak lenyergeltettek, cövekek verettek a földbe, melyekre a vezérek számára szükséges sátorok vonattak fel; a közel erdőben szedett száraz gallyból nagy tüzek rakattak, hogy körülöttük minden csapatból néhányan a főzéshez láthassanak, míg a többiek a sátorok körül dolgoztak, vagy a szálakon hozott ágyúk partraszállításával foglalkoztak. Mindenfelől mozgás s azon zajos vígság, mellyel táborokban, főképp ütközet előtt találkozunk, s mely annál általánosabb, mivel azok is, kik aggodalommal néznek a jövő elébe, csak hogy bátorságukon senki se kételkedjék, részt vesznek benne.

Egy óra múlhatott így, midőn a dolgok komolyabb fordulatot vőnek. A csapat, melyet Zápolya Temesvár felé küldött, hogy a keresztesek táborának fekvéséről s mibenlétéről tudomást szerezzen, visszatért, s Ártándi Pál, ki szokott serénységével e csapatot vezeté, azon hírt hozá, hogy az ellenség csatára készül. - Az ütközetre szükséges előkészületekhez kellett most látni. Harsogó trombiták szavára az elszéledett csapatok ismét összegyűltek dandáraik körül; a lovak újra fölnyergeltettek, az ágyúk s mozsarak megtöltettek, s a sereg hallgatva várá vezéreinek parancsait, kik azalatt Zápolya körül a teendőkről tanácskoztak. Egyszerű s mesterség nélküli vala a terv, melyet elfogadtak, olyas, minőt e korban, hol minden inkább személyes bátorságtól, mint a vezér tudományos készültségétől függött, várhatunk, s minőt az egészen sík tér engede.

A sereg, egyenes közepét kivéve, nem nagy mélységű vonalban állítatott fel. Két szárnyát s közepét a sokkal számosabb lovasság képezé. A vasasok Ártándi s a nagyváradi püspök parancsa alatt az egész vonal közepében, a könnyebb lovasok a szárnyakon helyeztettek el. A lovasság között az aránytalanul csekély számú s majdnem kirekesztőleg erdélyi szászokból álló gyalogságot látjuk, hosszú lándzsákkal s itt-ott nehéz löfegyverekkel ellátva, inkább avégett, hogy a lovasság közötti hézagot pótolja, mintsem hogy a győzelmet kivívja, melyet magyar hadak eddig lovasságoktól vártak. - A csatavonal két végén négy-négy nehéz ágyú s két mozsár vala felállítva: háta megett mintegy ezerötszáz nehéz lovas, avégett, hogy az előtte álló sereget szükség esetében közbejöttével segítse. - Petrovics, nyolcszáz székellyel, a csatamező bal oldalán fekvő erdőbe küldetett, hogy onnan rejtekből az ellenséget ütközet közben hátulról támadja meg, nem mintha a nemesség vezérei e hadi cselt a győzelemre szükségesnek tartanák, hanem hogy a büntetés, melyet fellázadott jobbágyaikon állani fognak, annál vérengzőbb legyen. Az egésznek vezérletét Zápolya önmagának tartá fenn; oldalán Ártándi Pál s a bihari püspök fogtak helyet a középben álló vasasok előtt. A balszárny Zápolya György, a jobbik Kismarjási vezérletére bízott.

E rendelések alig tétettek meg, s Petrovics alig tűnt el székeivel az erdő fái között, midőn a roppant porfelleg, mely Temesvár táján emelkedett, a seregeket az ellenség közeledésére inté. - Zápolya s a többi vezérek röviden megszólíták a hadakat, s az örömrivalgás, mellyel szavaikra feleltek, eléggé mutatá, hogy részükről a legnagyobb lelkesedésre számolhatnak. Hisz nem állott-e nagyrészt nemesekből e sereg, s nem érzé-e minden nemes, hogy e csatában saját léteért fog küzdeni? Hány nem vala e sorokban, kinek feldúlt vagyonáért, egy meggyilkolt rokonért vagy testvérért kelle bosszút állani! S ki bámulhatja, ha midőn az elhatározó pillanat közelg, vad vérszomj tölti a szíveket? - Egyeseknek talán eszébe jutott, hogy ismét

magyar fog küzdeni magyar ellen, s lelkük elszomorodott e gondolattól; voltak a székeleyek s egyes uraknak nem-nemes hívei között olyanok is, kik nem láták által, hogy válhatik hasznukra, ha közös zsarnokaik ellenei a csatában legyőzetnek? - de mindenki magába rejté ez érzeményeket, s Dózsa közelgő hadai csak a vad kiáltozásokat hallák, melyekkel elleneik által csatára hívtak.

Zápolya seregei mozdulatlanul várták be elleneiket. Az első megtámadásnál a lázadók azonnal futásnak fognak eredni - ezt gondolá mindenki: időt kelle tehát nekik adni, hogy minél inkább közelíthessenek, s hogy annál nagyobb vérontás tétethessék közöttük. Dózsa háborítatlanul állítá fel seregeit, majdnem hasonló rendben, mint ellenei, csak hogy a keresztes had nagyrészt gyalogságból állván, az egész vonalt ezek képezék - a kevés lovasság a két szárnyra helyeztetett el. Azon ágyúk, melyeket a pórhad részint Csanádon, részint egyes urak váraiban elfoglalt, miután senki sem értett rendes kezelésükhöz, inkább ijesztésül, mintsem hogy az ellenségnek ártsanak, állítottak fel. A balszárny vezetése Lőrincnek, a jobbik Dózsa Gergelynek adatott által; a fővezér s Orbán, kit Dózsa maga mellé vett, középen fogtak helyet.

Nagyobb különbséget, mint amely a két egymás ellenében felállított had között létezett, nehéz volna csak képzelni is. - Báborköntösök, acél s ezüst vagy arannyal kiver páncélok a nemeseknél - a kereszteseket rongyos szűr vagy gyolcsing takarja, lábaikat bocskor fűdi. Ott ragyogó éles fegyverek: itt kaszák, rudakra tűzött sarlók, fokosok s szegekkel erősített dorongok. Ott délceg mének nyerítenek; itt Dózsa lovassága a boronából fogta ki paripáit, melyeket nyereg nélkül kötőféken vezet. Ott pazar fénynek, itt a nyomornak képe - mintha e két had külseje által egyszersmind a harcnak okát akarná eszébe juttatni mindenkinek. Csak egy van, mi közös: az égő gyűlölség, mellyel egymásra tekintenek.

Miután Dózsa seregeinek rendezését bevégezé, a hadak egy pillanatig hallgatva álltak egymással szemközt. A nap ragyogva tündöklött fegyvereiken.

- Mit mondasz, Pál! - szólt Zápolya a mellette álló Ártándihoz - ez a Dózsa mégsem rossz katona; nem hittem volna, hogy gyűlevész népét csak ennyi rendhez is tudja szoktatni.

- Meglátod, meleg napunk lesz - mondá a váradi püspök, aki szintén Zápolya mellett állt, s az ellenség mozdulatait figyelemmel követé -, e nép gyűlölsége fölér legjobb fegyvereinkkel.

- Nem nagy ellentállást várok - szólt Zápolya megvetőleg -, nézd csak a két sereget, nem olyan-e, mintha napot s éjszakát látnál?

- Igaz - válaszolt Perényi azon vígságból s komorságból vegyült különös modorban, mely tulajdona vala -, csak hogy ha ideje eljött, az éjszaka legyőzi a legfényesebb napot; s ha nap s éj találkozik, a határ mindég vérpirosan áll; s úgy hiszem, erre ma is elkészülhetünk.

Alig mondá el e szavakat, midőn Dózsa intésére a keresztesek megindultak. - Krisztusért s a szabadságért! - e szavak hangoztak végig soraikon, s a megdőrdült ágyúk jelölék az ütközet kezdetét.

E lövések, melyekre Zápolya részéről azonnal hasonló módon feleltek, a nemesség sorai közül senkit sem sértének. Az idő távol vala még, midőn csaták sorsa ágyúk által határoztatik el; s valamint a mély belátású Macchiavell, úgy hazánk akkori bajnokai a löpornak inkább ijesztő, mint valóságos hatást tulajdonítának.

- Rajta, legények! le a parasztokkal! - kiálta Zápolya, kardját fölemelve.

- Zápolya s a nemesség! - ordított a sereg - s a két had fölemelt fegyverekkel, jelszavát kiáltva rohant egymás ellen. - Mintha ellenkező szelek, melyeknek mindegyike porfelleget hajt maga előtt, találkozáva összezsapnak, egy percig az egyik legyőzi ellenét, s előrenyomul, de ismét



visszaszorították, s újra előretör, míg a porfelhők összekeverve magas oszlopban emelkednek ég felé; ilyen vala e hadak első összeütközése. Óriási zavar, mely között a diadal minden percben másfelé hajolt. A vezérek szava elhangzott, a sorok vegyültek, mintha mindenki nem győzelemért, de bosszúért küzdene; mintha az ellenségek tömege között személyes ellenét akarná fölkeresni mindenki. Hosszú küzdés után mindkét rész fáradtan visszavonult, s a hátrahagyott holttestek mutatók, hogy mindkettőnek vesztesége körülbelül egyforma vala.

- Átkozott parasztok - szólt Zápolya, miután seregei között a rend nem kis fáradság után ismét helyreállított -, ezt sohasem hittem volna. Rendet kell tartanunk, s nyugodtan bevárni megtámadásunkat, különben még pórul járunk.

Ártándi s a többi vezérek végignyargaltak a seregen, hogy a vezér parancsát az egyes csapatokkal tudassák, s alig foglalhaták el előbbi helyeiket, midőn a keresztes had újra támadáshoz látott. Bortól s a küzdelemtől fölhevülve, Dózsa nem hagyta pihenni seregeit; keblét a győzelem előérzete lelkesíté, s ez érzemény áthatá követőit, kik vad kurjongatással rohantak vezérok után.

Zápolya ágyúi s a gyalogság löfegyverei megdördültek, s most több sikerrel, mint először, s a megtámadók közül sokan estek el a golyók alatt, de ez a többieknek csak elkeseredését nevelé, s a dolog újra kardélre került.

A nemesség feltartá a rendet, s híréhez méltón küzdött; a vezérek híven teljesíték kötelességöket; Zápolya György s Ártándi Pál csudákat műveltek. De úgy látszik, a sors ez egyszer kivételképpen nem az elnyomóknak akara kedvezni. A szokatlan fegyverek, melyek a parasztok által használtattak, a szeges cséplők, melyek alatt a páncélok behorpadtak, a kasza, mellyel a lovas lerántatott, a sarlók, melyekkel lovának inai elmetszettek, mindenekfölött a dühösség, mellyel a megtámadás történt, zavart hoztak a nemesek sorai közé. Főképp a gyalogság nem bírt ellentállni megtámadóinak, ingadozott, futott, s Zápolya rendei áttörtettek. A vasasok pillanatokra visszaűzték elleneiket, de ott vala Orbán, a vitéz Imre, ott Dózsa György maga, s a keresztesek egy percre megzavart rendei ismét helyreálltak, s új lelkesedéssel rohantak megtámadóik ellen. - Főképp ez utóbbinak vitézsége vala az, mi még az ellenséget is bámulásra ragadta.

Már öltözete is reá vonta mindenkinek figyelmét. Miután magát az ütközetre elhatározá, Dózsa teljességgel nem vala arra bírható, hogy saját fegyverét öltse fel. Neki e napra fényesebb kelle. Széthányatá a sátorában fekvő fegyverhalmot, s kikeresé azt, melyet legpompásabbnak talált. Kék acélvért vala az, aranszegekkel kiverve, hasonló sisak s gyöngyökkel kirakott buzogány, mind a parasztok által megölt Zólyominak egykori tulajdona, mint a fegyvereken bevéssett címer mutató. Gergely csaknem térden állva kéré bátyját, hogy e szeszéllyel hagyjon fel, miután a nem szokott fegyver s a vért, mely testére nem illik, őt a csatában veszélybe hozhatják; de a félig részeg férfiú nem engedett ebben sem. Magára veté bíborköntösét, melyet a csanádi püspök ruhatárában talált, s így ült lovára azon büszke öntudattal, hogy Zápolyát még fényes öltözetben s fegyvereiben is felül fogja múlni. A keresztes vezér, megrakva zsákmányával, mintegy felhívá ellenségeinek bosszúját<sup>140</sup> - fehér forgója zászlóként lobogott az ütközet tömkelegében, s jaj annak, ki hozzá közelített.

Bátorság, mely a bennünket váró diadal meggyőződésén alapszik, ellenállhatlan hatalommal bír az emberek fölött; így küzdött Dózsa. Mintha a kardot, melyet a hadak istene a hun nemzetnek ajándékozott, forgatná kezében,<sup>141</sup> úgy járt e székely villogó vasával ellenségei között, halált s átkokat szórva, harsogó szavával rémülést és bátorságot terjesztve maga körül dicsőn, győzhetetlenül. A keresztesek ügye reménytelennek látszott. Egyrésről a nemesség színe, harcok között felnőtt vezérek és seregek s minden hadikészület, mely a győzelmet

biztosíthatja, a másiktól az ország minden részeiből összegyűlt parasztszociális csoport, rendes fegyverek nélkül, mely vezéreit nem ismeré, soha rendes ütközetet nem látott, melyet hosszú megszokás azoktól, kik ellen most küzdenie kellett, remegni tanított. Részegnek kelle lenni a vezérnek, ki ily seregeket vezetve, győzelmén nem kételkedett. Dózsa az vala. Bortól előbb, most vértől; s mi minden józan felfogás szerint lehetetlennek látszott, az a szenvedélyeit követő vezérnek s példája által örütségig lelkesített seregeinek csaknem sikerült. A nemesség hadai lankadtak, Zápolya maga kétkedni kezdte győzelmén. - Győztünk! győztünk! - harsoga Dózsa, s diadalmi rivalgással nyomultak utána hadai.

A végzet másképp határozá. Míg a had közepén Dózsa a győzelmet már biztosnak gondolá, s Lőrinc a balszárnynon hasonló szerencsével küzdött, s Bánfi Jakabot csaknem a Temes partjáiig szorítá vissza - azalatt a jobbszárnynak helyzete, hol Dózsa Gergely parancsnokolt, mindég veszélyesebbé vált. Gergely híven teljesíté vezéri kötelességeit. Ha személyes bátorsága, mellyel a veszéllyel szembeszállt, ha a vezér intő szava, mellyel seregeit küzdésre inté, a győzelem kivívására elegendők lennének, Györgynek nem volna oka, hogy öccse ellen panaszt emeljen; de a jelen pillanatban szenvedélyre vala szükség, mely a seregeket magával ragadja, s ez Gergelyben hiányzott. Lőrincet vallásos buzgóság, Györgyöt dühös gyűlölség csudatettekkel lelkesíték - de Gergelyt csak kötelességérzet, csak azon óhajítás vezeté, hogy e reménytelen csatában katonához méltó halált találjon, s Imre vitéznek bajnok heve a vezérben hiányzó lelkesedést nem pótolhatá ki. - A keresztetek jobb szárnya hátrálni kezdett, lassan, feltartva, s időről időre új rohamra bírva vezérei által, de hátrált mindég, s Kismarjási huszárai, biztatva a siker által, mindig növekedő hatalommal vágtak be soraik közé.

Ha a keresztetek a csata elrendezésében tartalékseregről gondoskodtak volna, mely veszélyezett jobb szárnyoknak e pillanatban segítségére jöhet - vagy ha Gergely csak addig állhatna ellent, míg a csapat, mely Orbán vezérlete alatt a középponttól sietve közelít, megérkezett: e pillanatnyi veszély el vala hárítható. De a szerencse, mely a kereszteteknek eddig kedvezni látszott, megfordult. A sorok mindinkább összezavarodtak, mindég növekedő sebességgel vonultak vissza elleneik előtt, s Imre és Gergely minden iparkodásaikkal alig bírtak csak annyit eszközteni, hogy e visszavonulás némi renddel történjék. Ekkor tört ki Petrovics székelyeivel az erdőből, melyhez a visszavonuló keresztetek közelítének, s a bátorságvesztett sereg alig látá meg ez új, váratlan ellenséget, midőn nagyrészt eldobva fegyvereit, futásnak indult. Gergely az Istenre kért, Imre káromkodott, de hasztalan. Nem vala földi erő, mely a megrémülteket visszatartóztathatá. A vezérek s azon kevés bátrabbak, kik a megtámadásnak ellent akartak volna állani, csaknem legázolva társaik által, a közös rohammal ragadtattak el.

E csapás az ütközetre nézve határozó vala. A megfutamodott sereg magával ragadva azon csapatokat is, melyeket Orbán éppen segítségére vezetett, Dózsa György hadaira veték magokat, s azokat hozták zavarba. Petrovics s Kismarjási lovasai nyomban követék őket, s a keresztetek központját hátulról támadák meg, míg Ártándi Pál a tartaléksereggel Zápolyának segítségére sietve, előlről kettőzött erővel kezdé meg újra az ütközetet. - El vagyunk árulva. Báthori nyakunkon van, fussatok! - e szavakat hallá Dózsa mindenfelől, s midőn, alig bízva fülében, visszanéz, győzelmes seregei helyett, melyeket csak imént diadalra vezetett, csak rémülést lát maga körül.

Fegyverben gyakorlatlan tömegek néha csudákat mívelnek; de van valami, mi rendes seregeknek ily tömegek fölött mindég felsőbbiséget ad, az: hogy ez utóbbiaknál minden közbejött zavar orvosolhatlan, s hogy ekképp a győzelem csak egy közbejött véletlen esettől függ. - Ez történt itt is. Egy perc alatt minden változott. A keresztetek győztek, elleneik maguk sem kétkedtek ezen többé, s Zápolya már visszavonulásra gondolt, de alig hangzottak

fel az első veszélykiáltások, alig mondatott ki a szó, „fussatok” először, midőn a rémülés már az egész sereget ragadta meg, s a vezéreket kivéve, mindenki csak menekvésről gondolkozott. Tűz nem terjedt el sebesebben, mint a félelem e szerencsétlenek között, s Lőrinc a balszárnynon még alig vevé észre a történt zavart, midőn magát már elhagyatva látá, s egy perc előtt győzelmes seregei Temesvár felé futottak.

Orbánt a tömeg magával ragadta. Hősként küzdött Dózsa oldala mellett, hallatlan bátorsággal, minőt csak attól várhatni, ki az ütközetben halálnál egyebet nem keres. György bámulva látá vitéségét, s midőn a jobbszárnny veszélyéről értesült, őt küldé Gergely segítségére, de mielőtt e parancsnak eleget tehetett, a megfutamodott sereg magával ragadta az ő csapatját is, s minden erőlködés, mellyel a tömegből kibontakozni s az ütközet helyére visszajutni iparkodott, hasztalan vala. Az egész tömeg Temesvár felé szaladott, s megriadt lova elragadta őt is a többiekkel.

Végre feltartá lovát, s megfordult. Iszonyú látvány terült el szemei előtt. A tért a Temesvár felé szaladó keresztesek takarták. Majd egyenként, majd kisebb s nagyobb csapatokban futottak a város felé, többnyire fegyver nélkül, melyet, részint, hogy üldözőiket könyörületre bírják, részint, hogy sebesebben szaladhassanak, eldobtak - de Petrovics és Kismarjási lovasai könnyen utolérték a szerencsétleneket, s bosszújuk elől, melyet az ütközet dühösségig növelt, lehetetlen volt a menekülés. Az utolérettek földre borulva könyörögtek éltökért, hasztalan! felkoncolva hulltak el a véres mezőn, s az üldözők holttesteken át új mészárláshoz nyargaltak. Ott, hol Dózsa állott, az ütközet még tartott. Csekélylyé olvadt a sereg, mely, mindenfelől ellenségektől körülvéve, vezére mellett még küzdött; lobogójuk elveszett, s minden pillanatban szűkebbre szorult a kör, mely között a bátrak utolsó csatájokat vívák; de a tolongás, mely e helyen látszott, a zaj, mely onnan hallatszott, mutatá, hogy a nép ügye még nem hagyatott el minden bajnokai által. Orbán ide akart sietni. Már sarkantyúba vevé lovát, midőn nevét hallá. Megfordult, s Lőrincet látá maga előtt.

- Jer velem - mondá a pap, kinek sápadt arcain most is azon elhatározottság vala látható, mely azt mindég jellemzé -, itt többé nincs dolgunk; minek vesztegetni az életet, míg annyi nemes ügy van e világon, melyért azt feláldozhatjuk?

- S hová menjünk? - kérdé Orbán meglepve.

- Le Bácsba, hol Hosszas seregei állanak; ha ügyünk ott is legyőzetett, Veszprémbe, hol Sós körül még ezerek állanak; ne félj, elég hasznát veheted még életednek. Jer hamar, mielőtt a kedvező pillanat elrepült.

- S hát nem elég vér folyt-e már mostanáig? még tovább akarod folytatni a reménytelen harcot, mely e hazát romokkal borítá?

- A harc, melyért ennyi ember ontá véré, nem reménytelen. A halottnak arcain meglátszik a végső gondolat, mellyel az élettől megvált; s hol ezerek a szabadságért küzdve veszték el, a hatalmas eszme mely kebleiket a végső pillanatig áthatá, nem tűnhet el sírjaik fölött. Ha mi elnémultunk, e mező, melyen küzdénk, eszközbe fogja juttatni utódainknak, hogy a diadal még kivíva nincs, s hogy fegyvert kössenek ők is. A szabadság küzdelme hosszú, de győzelme biztos.

- Isten veled hát, s adja az ég, hogy bizodalmadban meg ne csalatkozzál - mondá Orbán, kit a rendíthetetlen szilárdság, mellyel Lőrinc még e pillanatban is ügyéhez hív maradott, bámulattal tölte -, keress erősebb társat magadnak. - S ezzel Orbán, megindítva lovát, egyenesen az ütközet felé száguldott.

- Nincs hite! szegény ifjú! - sóhajtott Lőrinc, midőn a távozó után nézett, s megsarkantyúzva lovát, a ceglédi plebános eltűnt a csatamezőről.

Orbán azalatt Imre vitézzel találkozott, ki mintegy száz lovas kíséretében vele szemközt jött. E kis csapat, mely a keresztesek bátrabbjaiból állott, sebesen, de mégis bizonyos renddel eszközölve visszavonulását, eltökélve, hogy azon esetre, ha ellenséggel találkozik, fegyverrel tör magának utat.

- Hová, diák uram? - kiáltá Imre, midőn Orbánt meglátá.

- Vissza Dózsához.

- Mi a manó! - kiáltá emez - ott véres pennával írnak.

- Hát azt mondják-e rólunk ellenségeink - kiáltá emez -, hogy vezérünket gyáván elhagytuk? hogy inkább a hóhér kezébe vetettük magunkat, mintsem hogy férfiakhoz illő halállal vesszünk a csatamezőn?

- Diák uram, igazságod van; az is gazember, aki nem követ! - ordított Imre, s megfordítva lovát, Orbán mellett rohant az ütközet felé. A csapatnak egy része követé vezérét, a többiek elszéledve futottak, amerre mindenkinek a menekvés biztosabbnak látszott.

Az ok, melyért Orbán az ütközethez visszasietett, az vala, hogy a győző ellenségek közül valakit Frusinának a táborban létéről tudósítson. Mindeddig nem teljesíthet e szándékát. Többször Ártándi közelében látá magát, de midőn megfeszítve minden erejét, feléje tört, közéje s Pál közé más ellenségek nyomultak, s reménye ismét meghiúsult. - Most a sors Orbánnak kedvezni látszik. Midőn a küzdelem helyéhez közelített, maga előtt látá Ártándit, ki a megfutamodott ellenség üldözését másokra hagyva, hogy a csata végperceig semmi alkalmat se mulasszon el, hol dicsőséget arathatna, szintén visszatért, s most minden erejét megfeszíté, hogy a tömött körön, melyet a győző sereg a kevés még küzdő ellenség körül képezett, áttörve, Dózsát közelíthesse meg. A zaj, melyet az Orbán s Imre vezérlete alatt közelítő lovas csapat okozott, magára voná figyelmét. Megfordult, s bámulva látá a merészséget, mellyel e maroknyi nép, látszólag minden más cél nélkül, mint hogy vezére oldalán essék el, a győző hadat megtámadá, oly váratlanul, oly dühösen, hogy előtte első pillanatban a legbátrabbak is visszavonultak.

Ártándi odasietett. A megtámadás által okozott tolongás között alig fért elleneihez; de Orbán elkészíté útját. Kétségbeesett erőlködéssel tört egyenesen Ártándi felé; buzogánya előtt mindenki visszavonult, míg közte s Pál között senki sem vala, ki a küzdelemnek, melyre látszólag készült, útjában állhatott. Pál védelemre emelé fegyvereit. Nem ismeré meg Orbánt. Leeresztett sisakja alatt a vaspáncélban senki sem gyanította volna a szegény íródiákat, de csata közben többször észrevette, hogy ez idegen bajnok különösen őt látszik küzdésre fölkeresni, s Pál bátrabb volt, hogysem ily kívánságot bárkitől megtagadna.

- Úgy látszik, velem akarsz mérkőzni! - kiáltá Ártándi, kardját emelve - nem a legbiztosabb munkát választád; de jer!

Orbán a csapást, mely e szavakat követé, pajzsával fogta fel. - Nem azért kerestelek fel, hogy véredet ontsam - kiáltá. - Siess a keresztesek táborába. Telegdi Frusina ott van. Ollósi sátorában fogod találni, jelül nagy fehér lobogó vonatott fel tetején. Siess!

- Ki vagy? - kiáltá Ártándi bámulva; de mielőtt Orbán felelhetett, a körülállóknak egyike, midőn Ártándit megtámadva látá, a páncélnyílásokon keresztül a boldogtalan ifjú mellébe dőfé kardját. Orbán feljajdulva visszahanyatlott lován.

- Siess, Ártándi Pál - mondá végső erejével -, s ha megmentéd, boldogítsad őt. - S e szavaknál leesett lováról.

- Viseljétek gondját - mondá Ártándi két mellette álló vasashoz, kik apja zászlóaljához tartoztak, s az ütközet alatt Pál közelében tarták magokat -, hogy senki se bántsa. Hercegi jutalomra számíthattok, ha életét megmentitek. - S e sietve mondott szavak után egy csapat lovast magával vive, Pál egyenesen a keresztesek tábora felé száguldott.

A vasasok, Ártándi parancsához képest, fölemelék Orbánt, s a tolongás közül nyugodtabb helyre vivék.

- Hercegi jutalmat, ha életét megmentjük - mondá az egyik rosszkedvűen -, Pál úrfi könnyen ígérheti. Az, ki, mint e szegény pára, két arasz vasat nyelt, nemigen ebédel többé jóízűen.

- Azért mégis meg kell tenni az úrfi parancsolatát - mondá a másik -, annyival inkább, minthogy derék legényt bízott ránk. Ellenség, de becsületes ember módjára ismerkedett meg velünk. Ha e gaz parasztok között csak minden tizedik osztogatta volna oly bőkezűen csapásait, örök áron bírhatnák e mezőt, s mi pengő buzogányütésekkel kifizetve, elkotródhatnánk.

A vasasok e beszélgetés közben néhány száz lépésnyire a helytől, hol Orbán lováról leesett, egy fűz árnyékában tévék le terhüket.

- Itt nem bántja senki - mondá ismét az előbbi -, akár végső feltámadásig itt maradhat; máris merevülnek tagjai.

- Ki tudja - mondá a másik, midőn bicskáját kivéve, a páncél csatjait kezdé felvágni -, talán még él. Le kell őt vetköztetnünk.

- Igen - szólt társát segítve az előbbi -, talán él, s akkor Pál úrfitól hercegi jutalmat várhatunk; s ha nem él, hát akkor fizessen a jó pajtás maga fáradságunkért, mellyel idáig hoztuk. Ki tudja, mit találunk zsebében? A legsötétebb hegyoldal néha telve aranyerekkel. Felfordult világban élünk, most a paraszt zsákmányolta ki urait, miért ne lehetne a guba is arannyal bélelve?

Álmélkodásait társa szakítá félbe, ki a nehéz sisakot Orbán fejéről leemelve, egyszerre reáismert. - Uramfia! - kiáltott bámulva. - Telegdi önagysága tulajdon íródiákja, aki Pál úrfit meg akarta ölni!

- Mi az ördög! - kiáltá a másik, a halott fölébe hajolva - igazságod van. A gazember most sem sokkal halaványabb, mint amikor urával Ártándon járt. Hallott-e ilyet a világ! Ura mint saját gyermekét nevelteti fel, s ő gyilkosaihoz áll.

A vasasok egy ideig hallgatva álltak a holttest mellett, szemük borzadással függött a halvány vonásokon, melyeknek fájdalmas kifejezését a halál el nem takará fátyolával.

- Jó, hogy jutalmát kikapta - mondá végre az első.

- Kár biz a - szólt a másik -, nem adnám sokért, ha alávaló szívébe márthatnám törömet.

- Menjünk - mondá az előbbi -, e semmirevaló mellett csak nem fogunk őrt állani. Ha a lovak összetiporják, annál jobb, úgysem érdemel egyebet.

- Megmondjuk Pál úrfinak, kit bízott reánk - válaszolt társa, midőn szinte menni készült -, fel kell akasztani holttestét; ily embert csak hóhér temethet el. Kutyáknak kéne dobni csontjait.

S ezzel a vasasok Orbánt a véres pázsiton hagyák, s az ütközet helyére siettek vissza, hol, mint az onnan hallatszó zaj mutatá, az egyenetlen harc még mindég folyt.

Nagy része azoknak, kik, midőn a szerencse a keresztesek ellen fordult, gyávább társaik példáját nem követték, s vezérük mellett a végső csepp vérig helyt akartak állani, rég nem vala többé. A tizszerte számosabb ellenség egyenként földre teríté a bátrakat, s a csapat közül, mely Orbánnal segítségökre sietett, csak Imre vitéz vala az, ki magának hozzájuk kardjával utat tört. De élt Dózsa György még, öccse Gergely, Imre vitéz s körülöttük húsz vagy huszonöten híveik közül, s minél szűkebbre szorult a kör, melyben küzdének, annál dühösebbek, annál öldöklőbbek lőnek csapásaik. Mintha egy égő háznak lángjai eloltattak, s a tűzveszélyből csak kis darab marad még, mely, mert éppen ott a leggyúlékonyabb anyag halmoztatott fel, az oltók törekvéseinek mindég ellentáll, s félig eloltva újra kitör, s terjedni látszik, s ismét mindent elborítani készül - ilyen vala a küzdelem, mely Zápolya győző seregei s a keresztes had végső töredékei között folyt. Úgy látszott, mintha a halál, melyet keresni látszottak, e bátrakat kerülni akarná, mintha a hadak nemtője védve emelné pajzsát leghívebb gyermekei fölött.

- Mennydörgős menkö! - kiálta Petrovics, ki fél óránál tovább vett részt e küzdelemben, s több sebtől vérezve, Dózsa Györgyöt egy percig nem hagyá nyugodni - nincsenek tízen, s nem bírunk velük. Rajta! rajta! Zápolya s a nemesség!

- Krisztus és szabadságunk! - kiálta Dózsa, s a küzdés kettős erővel megújult. Petrovics mellett egymás után hulltak legjobb vitézei. Imre, buzogánycsapástól fején találva, elaléltan esett le lováról; mellette ismét néhány keresztes adta ki lelkét, de Dózsa majdnem seb nélkül tovább küzdött. - Gyanítá sorsát, ha Zápolyának kezébe kerül, s halni akart; de a végzet nem engedé, hogy az, ki hatalmával visszaélt, bajnokok szép halálával haljon meg. A velencei páncél és sisak, melyet gögijében felöltött, ellenállt minden csapásnak, mintha a sors büntetésének eszközéül éppen azt akarta volna választani, mi őt a csanádi ütközet után elkövetett kegyetlenségekre emlékezteté. - Törött kardjából csak még egy darab maradt, de ő tovább vitt e darabbal; hívei mind vérökben feküdtek körülötte, maga Gergely lerántatott lováról; de mindez csak új bátorságot, csak új, halálosabb lelkesedést látszék önteni szívébe. Végre megtámadóinak egyike lovának lábát sebesíté meg alabárdjával. A ló felbukott s vele Dózsa, ki most nehéz fegyverének s paripájának terhe alatt végre a fölébe rohant ellenségek hatalmába került, s csak nehezen oltalmaztatott meg bosszújuktól.

- Öljetek meg! - kiálta kétségbeesetten, míg Petrovics parancsára kötelek hozattak.

- Aki bántja, azt főbe ütöm - kiálta a vad Petrovics -, vigyük őt elevenen Zápolyához; ily embernek egy halál nem elég.

Dózsa megújult kétségbeeséssel védé magát, vadan ütött körül kezével, s a nehéz vaskesztyű még földre terített többeket ellenei közül, de végre a szám győzött. Kezei megkötöztettek, s kihúzva lova alól, mint rab, kelle állania a büszke vajda előtt, ki a váradi püspökkel, az öreg Ártándival s Kismarjásival éppen akkor jött a küzdelem helyére.<sup>142</sup>

- Hát szerencsésen megfogtad a haramiákat - mondá Zápolya jókedvűen -, s amint látom, mindkettőjüket - folytatá, szemeit Gergelyre függesztve, ki épp akkor több sebtől véresen György mellé állíttatott. - Hét faluért nem adnám, hogy e fickók elevenen kerültek kezembe. Meglátjátok, tudom, hogy kell velük bánni.

Petrovics homloka izzadságát törülve, kegyetlen megalégedéssel nézé rabjait. - Nézze csak nagysád - mondá mosolyogva Zápolyához -, a hatalmas vezér most mily halvány.

- Félsz, Dózsa? - szólt hasonló hangon Zápolya - hadd el, nem illik katonához.

Dózsa csakugyan halvány volt. Néhány perc óta arcának kifejezése megváltozott. A megvető dac helyett, mellyel elleneit előbb nézé, most mondhatlan nyugtalanság tölté egész valóját.

Majd Gergelyre, majd Zápolyára fordítá szemeit. Zápolya szavaira a székely arcát láng borítá el. - Kérdezd ezeket, félttem-e? - mondá büszkén körültekintve. - Nem, kevély vajda; ha arcom halaványul, s remegni látsz, nem ráncokba szedett homlokod okozta aggodalmamat. A székely hegyek csak a napsugároktól pirulnak, nem a népek gyávasága miatt, s én mint székely halok meg. Gyötörd eszedet, gondolj ki kínzást, mely új legyen s szokatlan, melyről századok után még borzadással beszél az utókor, én elvárom hatalmadat, s könnyebben elfáradsz kínjaim nézésén, mint én a szenvedés között. De légy igazságos, János vajda! büntesd azt, ki büntetést érdemel, ki úri társaidnak ellensége volt, s tüzzel-vassal pusztítá házaidat; de gondold meg, hogy Gergely ártatlan. Igen, vajda, öcsém ártatlan, csak kedvemért vett részt a háborúban; nem volt nap, melyen nem intett békére; ha a számtalan nemes közül, kik kezembe kerültek, sokat szabadon bocsáték, Gergely kérelmére történt. Kérdezd hadifoglyaidat, kérdezd az egész országot, minden ember mondani fogja, Gergely ártatlan.<sup>143</sup>

György szavai mélyen hatottak a jelenlevőkre, kik közül többen állításait tanúságokkal igazolák. Csak Zápolya maradt nyugodtan, sőt György bátor szavai látszólag rosszul hatottak reá. - Meglátjuk, mennyiben fogod igazolni hetyke ígéreteidet - mondá keserűen. - Egyébiránt, ha az, mit mondál, igaz, öcsédnek büntetése szelídebb leend. Igazságot fogok szolgáltatni. Érted-e, szigorú igazságot; irgalmamra, úgy látszik, nem szorultál. - Vezessétek a rabokat Temesvárra - mondá Petrovicshez fordulva -, tartsd szoros őrizet alatt, mi addig a lázadók táborába nézünk. - S ezzel Zápolya, többektől követve, ellovagolt.

- János vajda, gondolj üdvösségedre! gondolj a jövő korra, mely fölötted ítélni fog! - kiálta György kétségbeesetten a távozók után. - Gergely ártatlan; ígérd, hogy őt szabadon fogod bocsátani. Állj rajtam bosszút, öcsém ártatlan!

A lovasok sietve távoztak. Dózsa szavai elhangozának.

- Jerünk, György - mondá Petrovics, ki minden vadsága mellett a székely fájdalommal megérezte magát -, most Zápolya nem hall, megkérheted Temesváron, magam is pártolni fogom kérésedet.

György kétségbeesetten égre emelé szemeit, s útnak indult. Gergely mellette haladva, vigasztalni akará. Hasztalan! A szerencsétlent nem vigasztalhatá semmi. - Gyilkosod vagyok - mondá időről időre -, igen, én vagyok gyilkosod, ne szólj, ne vigasztalj! ha százszor megbocsátasz, szavad nem takarja el az ártatlan gyermekek hangjait, kik apjuk gyilkosa ellen átkot mondanak.

Míg a kíséret Petrovics vezérlete alatt Temesvár felé haladott, s a csatamezőn csak a halottak s itt-ott egyes, a nádasok felé vánszorgó sebesültek maradtak, kiket még e nyomorult állapotban is véletlenül a mezőn kószáló lovasok újra üzőbe vettek, s lekoncoltak, azalatt a vajda fényes kíséretével a keresztesek táborra felé vágatott. Átlátá, mennyire fogja növelni győzelme a népszerűséget, mellyel a nemesség között máris bírt, s ha volt, mi a diadalmi örömet, mely lelkét tölté, elkeserítette, ez azon aggodalom volt, melyet Ártándi Pál miatt érzett.

Fél óra óta a bihari daliát senki sem látta többé, s valamennyien, főképp az öreg Ártándi, hasztalan kérdezősködtek felőle. De ezen aggodalom sem tartott sokáig. - A keresztes táborban, hol a körülheverő holttestek s a hátrakötött kezekkel Zápolya előtt földre boruló asszonyok eléggé bizonyíták, hogy itt is minden ellenállás legyőzetett, a vajda s társai nem kis bámulásukra hallák, hogy Telegdi Frusina s Bebek Katalin Ártándi Pál által a táborban találtattak, s az egész sereg örömrivalgások között sietett Dózsa sátora felé. Itt a győzelmes vezér Báthori István által, ki azalatt Temesvárról kitörve, a tábort elfoglalta, baráti öleléssel fogadtatott, s az öreg Ártándi halvány mátkája mellett találá boldog fiát.

Frusina megmentésének történetét körülményesen leírni fölösleges. Katalin, ki azt, midőn Zápolya s az öreg Ártándi a táborba jöttek, első hevében s később halála órájáig százszor előadá, maga sem mondhatott egyebet annál, hogy Pál éppen azon pillanatban jött, midőn Báthori a tábort elfoglalta, miáltal a hölgyek minden veszélytől, mely őket parasztruhájokban a felbőszült temesi seregtől talán fenyegetheté, megőriztettek. Mindezt, valamint azt is, hogy Báthori, mihelyt rájuk ismert, irántuk a legnagyobb udvariassággal viseltetett, olvasóink, ha nem mondjuk is, hihetőképp gyanítanak; a következtetés iránt, melyet Katalin a történetekből kivont, az olvasó talán más véleményben lehet, miután a jámbor hajadon Ártándi Pál közbejöttét kizárólag a szív helyes ösztönének tulajdonítá, mely a szerető ifjút egyenest a táborba s Ollósi magasan felvont fehér lobogójához vezette. Hasonlóképp elhallgatjuk a túlságos hálálkodásokat, melyekkel Báthori megmentését Zápolyának köszöné, s melyekre ez hasonló ösztinteségekkel felelt, míg a körülállók örömrivalgásokkal ünneplék a két hatalmas férfiúnak kibékülését.

Miután rövid ideig a táborban tartózkodtak, Báthori a jelenlevőket Temesvárra hívá, hova rövid idő múlva az egész tömeg megindult. A győzelmes sereg örömrivalgások között, a rabok kötözve, szomorúan, lehajtott fővel, mint a nyáj, mely mészárszékre hajtatik. - Ollósi ugyan nem osztozott sorsukban. A hölgyek kérésére Báthori megengedé, hogy a szabó békó nélkül követhesse seregeit a városba, de Bakács ideiglenes követe, most levert kedéllyel, talán először életében, elkövetett mindent, hogy a tömeg között eltűnve, minél kevesebbek által vétessék észre.

A tábor, hol néhány óra előtt annyi zaj vala, hallgataggá vált. A csatamezőn néma csend uralkodott. Mikoron éj lett, s csak a hold önté el halvány sugárait a halottak fölött, egyes asszonyok jöttek, kik üldözőik elől a nádasokba menekülve, most halk léptekkel jártak körül a gyászos mezőn. Férjeiket vagy testvéreiket keresték. Lehajolva az egyes halottak fölébe, kiknek ruhái vagy termete őket egy percre csalódásba hozták, szomorúan fölkelve, ha csalódásukat észrevevék s tovább haladva, így barangoltak körül, míg egyesek közülük a keresetteket feltalálák, s párjuk hideg kebelére borulva, halk nyögéssel panaszlák szerencsétlenségöket.

Orbánt nem kereste senki. Hidegen, ég felé fordult arccal fekszik a fűz alatt. Meredt szemén a holdsugár tükrözik, s nincs meleg kéz, mely azt örök álomra bezárja. Éltének egyedüli díja, hogy annak folytatásától fölmentetett. Miért szeretett annyira!



Majdnem két hét múlt, mióta a keresztesek legyőzetvén, Zápolya seregeivel Temesváron tanyázott. Ez egész idő alatt a kegyetlenségnek minden neme kimerítettett a győzöttek ellen. A hóhérok kifáradtak a kínzásban s halálos büntetésekben, melyek Temesvár piacait naponként vérrel boríták; a nézőkben, kik eleinte a vesztőhelyeket körülállták, eltompult a bosszúvágy, s a hóhérok áldozataikkal csaknem magukra hagyva, játszásként elborzasztó szerepeiket.<sup>144</sup>

A városban általános rémülés uralkodott. Ki a keresztesekkel legkisebb összeköttetésben volt, kiről ez csak gyanított, bírót elébe állított, s egy megbántott cselédnek vagy ellenségnek pusztán vádjára elég volt vesztére. Hol bűnjelek hiányoztak, a kínpadon kiragadott vallomás megszerzésére a kívánt bizonyítást, s a polgárok érezni kezdték, hogy Dózsa ellenállva, csak még kegyetlenebb ellenség kezébe kerültek. - Felvilágosodott korunk, mely az anyagi érdekek kultuszát csaknem vallásává emelvé, s miután attól, mit múlt századok szentnek tartának, megvetéssel fordult el, legalább a birtok szentségéhez ragaszkodik, nagyon téved, ha a múlttól szólva, csak az egyházat vádolja kegyetlenséggel. Műveltség által megszélidült századunk elborzad a máglyák előtt, melyeken annyi ész, tudomány vagy erkölcsi tisztaság által kitűnő férfiak végzik életüket; de ne gondolja senki, hogy az anyagi érdekeknek nem voltak mártírjai, hogy a birtoknak nem volt több Szent Bertalan-napja. - Eléggé bizonyítja ezt a negyven vagy mások szerint hetvenezer jobbágyság, ki e hazában Dózsa lázadásának következtében nem a csatamezőn, hanem nagyrészt a nemesség győzelme után veszté életét.<sup>145</sup>

Ollósi maga életét Frusina s Bebek Katalin közbenjárásán kívül csak azon körülménynek köszöné, hogy nem Zápolya, hanem Báthori kezébe került. Nem mintha a vajda Báthorinál kegyetlenebb volt volna, sőt az utóbbit több indulatosság jellemzé, s azon temesvári polgárok közül, kik őt a város megszállása alatt annak átadására akarták kényszeríteni, többen estek éppen Báthori bosszúvágyának áldozatává; de miután a temesi gróf Ollósi történetét hallá, melynek valóságán nem kételkedhetett, miután ő maga volt az, ki lovát a csanádi ütközet után elvivé, s így szerencsétlenségét nagy részben ő maga okozá, Báthori oly nevetségesnek tartá az egész dolgot, hogy a szabót Dózsa táborában viselt követi szerepéért minden büntetéstől fölmenté. - Zápolya kegyetlensége hideg számításnak vala következménye.<sup>146</sup> Dühöngött a parasztok ellen, hogy magát a nemességnél ezáltal még kedveltebbé tegye; kínpadra akará vonatni Ollósit, hogy tőle Bakács ellenében vallomásokat csikarjon ki, s csak azért járhatott Ollósi remegve ugyan, de szabadon Temesvár utcáin, mivel Báthori e kívánságnak állandóan ellenszegült, mondván, hogy becsülete sértetik azáltal, ha valaki, kinek ő biztosságot ígért, büntettetnék.

Míg a legyőzöttek ily szomorú sorsra jutának, s úgy látszott, mintha a nemesség inkább a jobbágyság kiirtását, mint egyes lázadók büntetését tűzte volna ki célul - addig a győzők között a viszálynak mindég több és több csírái mutatkoztak. Egyezők csak akkor, ha a nép iránti kegyetlenkedés forgott kérdésben; nem vala nap s alkalom, mely minden egyebet illetőleg új súrlódásokra nem adott volna alkalmat. A föltétel, melyhez Zápolya segélyét kötö, terhesebb vala, hogysem Báthori a jótétemény fölött megfélekedne áldozatáról - s Zápolya sokkal inkább gyanítá vetélytársának valódi érzeményeit, hogysem gyengítésére nem ragadott volna meg minden alkalmat, s csak anyagi hatalma felsőbbségében bízva, nem éreztetné azt vele. A vezéreknek ezen meleg barátsággal takart, de el nem rejtett érzeményei nem maradhattak titokban követőik előtt sem, s később itt is csaknem nyílt ellenségeskedések válták fel a látszó egyetértést, mellyel először találkoztak. Mindenki rosszul érzé magát Temesvárott, csak Ártándi Pált vehetjük ki az elégedetlenek sorából.

Ne gondolja senki, hogy Ártándi Pál elragadtatva szerelmétől, a körülötte történeteket észre nem vevé. Más huszonegy éves ifjúnál, ki a legbájlóbb hölgytől megfosztva, azt oly váratlanul feltalálta, talán így történt volna. Nem szerette-e Frusinát, nem látta-e elhárítva mindazon akadályokat, melyek boldogságának útjába állhattak? Ha Frusinának Orbánnal kötött házassága, mint kényszerített, egyházi törvények szerint nem lett volna már magában is érvénytelen - a szerencsétlen ifjúnak megtalált holtteste, mely Temesvárra hozatván, csak Ártándi közbenjárása mentetett meg attól, hogy a hóhér keze által négy részre szelve, a város falán ki ne tűzessék - e részben minden kételynek véget vetett. - Frusina testvérei, kikre apja halála után a gondnokság szállott, s kik előbb Ártándi állását kevesellve, a házasságot ellenzik, most, miután Pál e hadban annyi dicsőséget aratott, s mátkáját oly lovagiasan menté meg, nyíltan kívánták ez összeköttetést; a hölgy maga, ha lehet, még több szeretettel csüggött megmentőjén, mint annakelőtte. Valóban, ha Pál ily viszonyok között boldogsága fölött minden egyébről megfedkeznek, nincs senki, ki ezt neki rossz néven vehetné. De Pál nem tartozott azon egyének közé, kiknek egész lelkét egyetlen érzemény töltheti el. Sokoldalú vágyainak sokféle kielégítés kelle, s Frusina szerelme őt soha boldoggá nem tehetett volna, ha e szerelmen kívül nem volna semmi egyéb, mi őt elfoglalja. Szívét nem annyira szerelem, mint nagyravágyás dobogtatá, s az általános becsülés, melyet minden pártnál talált, mondhatlan örömmel tölté lelkét, nem mintha honfitársainak becsülésében a legszebb bért látná, melyért fáradhatunk, hanem - mint nagyravágyó egyének szokása - mert benne lépcsőt látott, melyen emelkedése könnyebbé válik, s e tekintetből a vezérek között létező viszálykodások is Ártándi megelégedését tetemesen növelék.

Ifjúsága, a lovagias nyíltság, melyet szép arcai kifejeztek, fesztelen magaviselete, Pál iránt általános bizalmat gerjeszte. Zápolya leghívebb követőjét látá benne, s Pál mindenki előtt annak nyilatkozott; de noha e ragaszkodását most még hangosabban hirdeté, noha Báthorinak magának többször monda, hogy miután élete boldogságát Zápolyának köszöni, kinek közbenjötté nélkül Frusina a keresztesek kezéből meg nem mentetett volna, a világ legalávalóbb emberének kellene lennie, ha a vajdát valaha elhagyná - a temesi gróf nem neheztelt ragaszkodásáért, s csak barátságot érzett a nemeslelkű ifjú iránt.

Ezen állás Ártándi Pált a közbenjáró szerepére annyira alkalmassá tévé, hogy minden ifjúsága mellett mindkét részről arra használtatott, s mint fortélyos emberek ügyességüket eleinte jó célok elérésére fordítják, úgy, meg kell vallani, hogy Pál befolyását kizárólag a közjónak szentelé, és hogy sok esetben a fenyegető vész kitörése csak általa akadályoztatott meg. A tekintély, melyet magának ezúton szerzett, fennsőbbiségének érzete, s mindenekfölött a biztosság, melyet ügyességének köszönhetett: hogy bármiként forduljon a kocka, Zápolyában s Báthoriban egyaránt lekötölezett barátokra számolhat - megelégedéssel tölték lelkét; s minél tovább haladott e tekervényes pályán, annál boldogabbnak látszék Frusina is. A dicsőség legédesebb részét nem a dicsőített maga, hanem azok élvezik, kik hozzá közel állanak; ők nem gyanítják, hogy a magasztalások nagy része nem érdemelt, s Frusina, ámbár még mélyen leverve apja halála által - melynek borzasztó körülményei azonban előtte eltitkoltattak -, Pálban, ki minden törekvéseit látszólag csak a hazának szentelé, csaknem felsőbb lényt látott, és szabadon engedé át magát boldogságának.

Most azonban, midőn Ártándival ismét találkozunk, arcain hasztalan keressük azt a derűtséget, mely által kifejezése máskor oly kellemessé vált. Rosszkedvűen jár egy délután fel s alá kis szobájában, mely neki a várpalota második emeletében lakásul adatott, látszólag fölgerjedve. A szoba közepén álló asztal mellett Farkast találjuk, ki, mint poros ruhái mutatják, éppen hosszú útról jött, s majd az asztalon fekvő fegyvereket nézegeti, majd szomorúan urára tekint, míg az időről időre egy, kezében tartott levelet vesz elő, néhány sort olvas, s a papírt türelmetlenül összegyűrve, ismét nyugtalan sétálását folytatja.

- Nem tudom, Bornemisza önagyságának mi jut eszébe - szólt végre rosszkedvűen Ártándi, midőn a levelet újra átfutá -, úgy ír, mintha az egész országban csak akaratomtól függene minden. Alig van ember, kinek több befolyása volna, mint Bornemiszának; királyi tanácsos, a trónörökösnek nevelője, fővezér, s mit tudom, mi még, s ha valamit keresztül nem vihet, hozzám folyamodik. Valóban, ha a dolog nem lenne annyira bosszantó, nevethetnék.

- Az mind igaz - mondá Farkas -, ha Zápolyával nem lenne dolgunk, Bornemisza önagysága jó szót sem adna senkinek. De közöttte s a vajda között nem nagy egyetértés van. Ha ő maga ír Zápolyának, a szegény Szaleresit csak azért sem bocsátaná szabadon, holott a nemzeti úrnak, mint mondják, a vajdánál nagy befolyása van, csak egy szavába kerül, és...

- Befolyás - vágott szavába az előbbi -, s Bornemisza, ki egész életét az udvarnál tölté, nem tudja-e, hogy mit nagy befolyásnak neveznek, közönségesen csak addig tart, míg vele élni akarunk? Vagy azt hiszi-e önagysága, hogy a közte s Zápolya közti viszálykodásokba fogok elegyedni? s föltéve, hogy a vajdának barátságát szerencsés voltam megszerezni, ez állást veszélyeztettem, hogy Bornemisza szeszélyeinek eleget tegyek?

Farkas e szavaknál fájdalmas tekintetet vetett urára, melyben szemrehányás és fájdalom vegyültek. Pál arcán annyi érzéketlenség, oly hideg önzés volt kifejezve, hogy a becsületes szolga először életében sejdíteni kezdé urának valódi jellemét, s felsóhajtott. - Pál észrevéve szavainak hatását, s azok közé tartozván, kik mivel senki sincs, kinek ítélete a közvéleménynek ne szolgálhatna alapjául, senkinek ítéletét meg nem vetik, más hangon kezdé szólani. - Hidd el, Farkas - mondá -, nem lehetne semmi, mi által kellemetlenebb helyzetbe hozathattam volna. Az öreg Szaleresi megmentése szívemen fekszik. Bornemiszát is örömmel lekötelném, s ha csak arról volna szó, hogy közbenjárásom által Zápolya jóakarátát veszélyeztessen, egy percig sem késném. De ismered helyzetemet. A viszony, melyben e szerencsétlen emberhez álltam, még titokban van. De tegyük fel, hogy Zápolyát Szaleresi szabadságáért megszólítom. Nem hiszem, hogy a vajda kérésemre hajlanék. De engedjük meg, hogy célt érünk, s a szerencsétlen elbocsáttatik. Mindenesetre csak sok kérdés, csak minden erőm megfeszítése után remélhetjük ez eredményt; s nem kérdezi-e akkor mindenki: miért fekszik oly különösen érdekemben Szaleresi megmentése? Ha a közkíváncsiság e tekintetben fölgerjesztett, lehetetlen, hogy viszonyom titokban maradjon, s miként fogok állani a világ előtt, miként fogok állani Frusina előtt? Minél többet gondolok rá, annál inkább látom, hogy Bornemisza kívánságát nem lehet, nem szabad teljesítenem. Szaleresin nem segítenék, csak magamat s Frusinát tenném szerencsétlenné, s kívánhatja-e valaki ezt tőlem?

Hogy az olvasó Ártándi nyugtalanságát megértse, szükséges történetünkben kissé visszamennünk, s őt Szaleresi Ambrus helyzetéről, mely Farkast Bornemisza levelével Temesvárra vezette, tudósítanunk.

Mióta őt a csonkatoronyban elhagytuk, egész az utolsó napokig, melyekben Zápolya győzelmének híre Budára érkezett, Szaleresi helyzetében nem változott semmi. Kik a pesti ütközet után, melyben a keresztesek legyőzettek, vele együtt mint rabok Budára hozattak, rég hóhér keze által végeztettek ki, vagy orr s fül nélkül homlokukra sült szegénybéllyel küldettek vissza lakhelyeikre, hogy ott régi szolgásguk még súlyosbodott terhét viseljék. Csak a pesti vezér maga ült tömlöcében. Bornemiszának gondja volt, hogy a királyi szó, mely életének biztosságot ígért, megtartassék, s közbenjárása által a láncok is ismét levétettek, melyeket Perényi Szaleresi lábaira veretett. Többet Bornemisza nem eszközölhet ki, s valahányszor Szaleresi szabadon bocsátása a tanácsban csak említettett is, zaj támadt, mintha a haza veszte kívántatnék. Némelyeket az gerjesztett föl a polgár ellen, mert a lázadás a főváros környékén az ő neve alatt és seregei által kezdetett meg, s ez alkalommal kerti lakásaik felgyújtatván, maguk is kárt szenvedtek. Mások (legalább úgy hívé Bornemisza), azért

mutakoztak kérlelhetetleneknek, mert Ambrusnak adósai lévén, tartozásait ily módon gondolák legkönnyebben leróhatni. Valamennyien elvkérdést láttak Szaleresi szabadon bocsátásában. Felfogásuk szerint a király, midőn a lázadónak összes tanácsa helybenhagyása nélkül büntetlenséget ígért, túlhágott törvényes korlátain, s míg a király s tanácsa között támadott összeütközés el nem határoztatik, a szerencsétlennek tömlöcbe kelle maradnia.

Anyagilag Szaleresi keveset szenvedett. A szoba, melyben tartatott, nem volt tágas, de tiszta és egészséges. Kis ablakán keresztül a budai hegyekre bájos kilátás nyílt, s Hammel úr, a budai főplebános, ki őt néha meglátogató, s Farkas, ki naponként kétszer is eljött, ellátták őt mindennel, mi helyzetét enyhíthetné. Annyival nagyobbak voltak lelki kínjai. Ha ablakához ment, s kinézett, szemei nem az előtte elterjedő bájvidéket látták. Tekintete a nehéz vasrostélyzaton akadott fenn, mely a szép tájképet szomorú rámaként beszegé, s felsóhajtva ágyára ült, s átengedé magát bánatának. Megfosztva látá magát mindentől, mi ez életnek becsét ad. Vagyona az okozott károk megtérítésére foglaltatott el; tanácsnoki címe elvétetett; neve kitöröltetett a polgárok sorából. Ha egykor Klárijára nézett, az apai szív büszkeséggel emelkedett - hisz leánya valamint a legszebb, úgy a leggazdagabb polgárlány volt a városban; nem volt hasonlói között ifjú, ki magát e hölgy birtoka által boldognak ne érezte volna -, és most mi lett leányából?! tudja-e csak azt is, él-e? s ha kóborlásaiból visszatérne, mit oszthat meg vele koldusbotjánál egyebet? - Ily szenvedések között Hammel uram legszebb vigasztalásai is elveszték hatalmukat, s csaknem gúnyképpen hangzott, ha a király gyóntatóatyja a rabot, kinek Ulászló még szabadságát sem adhatá vissza, azzal biztatá, hogy minden vesztesége helyre fog pótoltatni.

Ennyi lelki fájdalom lenyomta volna a legerősebb jellemet, s mégsem ez vala legkínosabb része Szaleresi szenvedéseinek. Azon józan vagy balgatag emberek közé tartozott ő, kik az életet a kincsek legnagyobbikának tartják, s ha meggondoljuk, hogy napjai egész a pillanatig, melyben a keresztes hadhoz állott, oly nyugodtan folytak, alig bámulhatjuk a rettegést, mellyel halálára gondolt. Ha mindenét veszttette is, ha Klárit feltalálná, nem pótolhatja-e veszteségeit? Újra fogja megkezdeni a pályát, nagyobb szorgalommal, több tapasztalással, mint midőn reája mint ifjú föllépett. Még vannak barátai, egész életén át mutatott becsületessége s szerencsétlen sorsa könyörületet fognak gerjeszteni másokban is, lépcsőnként ismét előbbi helyzetére emelkedhetik, vagy ha nem is, legalább tűrhető életmódot szerezhet magának. Csak éljen, s gyermekét találja fel, ő nem kívánt egyebet. Sőt néha úgy látszott előtte, mintha az élet megbecsülhetetlen kincs lenne még akkor is, ha Klári veszte fölött kellene keseregnie. Nem volt-e maga e keserv édesebb az örök éj- s feledésnél, mely rá a sírban vár? - Fogsága magányos óráiban átgondolá e helyzetet is. Szomorú volt, de nem ijesztő. Valamely kolostor kapui meg fognak nyílani előtte. Ott töltheti életét. A kis kert, melyet művelni fog, a kék ég, melyhez föltekinthet, a zöld mező, mely ablaka előtt elterül, az élvezetek egész seregével ígérkezének. Dolgozni fog, imádkozni, siratni gyermekét, s így aggni el, míglen a halál, mint a böngésző az érett kalászt, mely elhalványulva földre hajlik, csendesen learatja. Úgy hívé, jól fogja magát érezni a kolostor falai között; csak halni nem, s tömlöcében minden e legszörnyebbre intett. A zaj, mely az udvarból s alsó emeletekből felhallatszott, szívtelen tömlöctartóinak beszédei, s főleg a síri csend, mely őt éjjelenként körülfogá, ez egy gondolathoz vezeték vissza lelkét.

Élete egy hosszú borzadás, egy nem szűnő halálos kín vala. Voltak pillanatok, midőn csaknem imádkozott a halálért, midőn a gondolat, hogy talán még ma fog a vérpadra vezettetni, majdnem reménnyel tölté lelkét, csak e szörnyű bizonytalanság ne tartson tovább. - Farkas, sőt Bornemisza, ki őt tömlöcében néha fölkereste, elkövettek mindent, hogy őt e tekintetben megnyugtathassák; de Ulászló szava azok után, miket eddig tapasztalt, hogyan öntsön lelkébe bizodalmat? s vigasztalói magok is megvallák, hogy reményének más horgonya nem maradt.

Így múlt nap nap után. Szaleresi elaggott e kínok között. Hajai, melyek midőn e tömlöcbe záratott, alig kezdenek őszülni, elfehéredtek, egykor derült gömbölyded arcain ráncok vonultak keresztül, ruhái, mintha idegentől kölcsönözte volna, bő redőkben függtek le megsoványodott testén, legjobb barátai alig ismerhetnének rá - és még mindig nem változott helyzete. - A nádor s Bornemisza hasonló makacssággal maradtak meg föltételüknél; ez halálát, amaz szabadon bocsátását ellenzé - Szaleresi helyzetében mindkettő saját becsületének kérdését látá -, s mint egy fa, melyet két hasonló erejű küzdő ellenkező oldalak felé akarna mozdítani, a küzdelem között a szerencsétlen rab örökké egy állásban maradt.

Midőn a temesvári győzelem híre Budára jött, Szaleresinek helyzete változott. Leírhatatlan az öröm, melyet e hír Budán okozott. A város idemenekült úri s nemes családokkal vala telve, minden ajkon Zápolya neve hangzott. A nemesség megmentőjének, a haza őrangyalának neveztetett, s kik ez általános lelkesedésben részt nem vettek is, mint a nádor, sőt maga a bíbornok, a közvélemény árájának ellenállani nem voltak képesek, s a magasztalásban nem hagyák magukat felülmúlni senki által. - A király sóhajtva látá ezt: Bornemisza a veszélyektől félt, melyekkel a vajda mindig növekedő befolyása a királyt fenyegeté. Zápolya már akkor trónköveteléssel vádoltatott, pártolóinak számát s merészségét maga a túlzó magasztalás is eléggé bizonyítá, mellyel ez utolsó tette említettett; s mennyire nem kelle még veszélyesbé válni a férfiúnak, ha a nemesség megmentésének egész dicsősége neki engedtetik által. Bornemisza jól tudta, hogy a királyi hatalmat alig fenyegetheti nagyobb veszély, mint ha fontos pillanatokban a dolgok élére nem áll, s nagy ügyek keresztülvitelét másokra bízza. Ulászlót tevékenységre bírni nem állott senkinek hatalmában; Bornemisza tehát legalább azt akará megakadályoztatni, hogy Zápolya dicsősége ne legyen osztatlan. - Dózsával a lázadás nem volt egészen elnyomva, még Erdélyen kívül, hol az oláhok még mindig fegyverben álltak, a lázadás tovább tartott Bácsban, hol Hosszas Antal vezérlete alatt a keresztések még pusztítva jártak; tartott a bányavárosokban, sőt a főváros közelében, Fehér s Veszprém vármegyékben Sós Domokos seregei még mindig nem győzettek le. Bornemisza nézete szerint a monarchia biztonsága kíváná, hogy a lázadás elnyomása az ország ezen részeiben ne Zápolya által történjék, sőt, hogy a béke helyreállításában itt, ha lehet, a király által az országba rendelt morva s cseh seregek legyenek munkások, s így a győzelem részben legalább a királynak legyen köszönhető. Bornemisza annyira meg vala győződve e nézetek fontosságáról, hogy a közelgő cseh sereg megérkezésének siettetésére önmaga Pozsony felé utazott. - Minő volt bámulása, haragja, midőn Budára visszatérve hallá, hogy míg ő távol volt, addig Szaleresi a nádor parancsára Temesvárra, Zápolyához küldetett, kire a király a lázadás elfogott vezéreinek büntetését bízta. A nádor, hozzá hasonló, inkább akaratos, mint szilárd emberek módjára elfeledé, hogy vetélytársunk felsőbbségét alig ismerhetjük el jobban, mint ha ellene fortélyhoz nyúlunk - s Szaleresi e személyes hiúságnak lön áldozatja.

Első indulatában Bornemisza egyenesen Perényihez akart menni, hogy neki szemrehányásokat tegyen. Felfogása szerint a nádor eljárása által nem annyira ő maga, mint a királyi méltóság sértetett; szükséges volt, hogy Ulászló hatályosan lépjen fel, s Zápolyát minden, Szaleresi ellen intézkedő lépéstől mint király eltiltsa. Bővebb megfontolás után azonban Bornemisza felhagyott e szándékkal. Ismeré főképp a szomorú helyzetet, melyre a királyi hatalom hazánkban jutott, s nem akará azt kitenni egy új megalázásnak. Biztosabbnak látszott, ha célja elérésére mellékutat választ.

Ártándi Pál vitéz tetteinek híre eljutott Budára. Minden Temesvárból érkezett levél szerint, senkinek sem volt Zápolyára, Verbőczy után, több befolyása, mint neki. A vajda állítólag többször mondá, hogy nincs semmi, mit ez ifjútól megtagadna. Bornemisza hozzá fordult. - A viszony, melyben Pál Szaleresi leányához állott, s mely által szerencsétlenségének nagy részben oka ő vala, Pált ez ügy iránt kétségen kívül buzgóvá teendi, s Zápolya bizonyosan

nem fogja megtagadni kérését, miután sem Szaleresivel személyes ellenségeskedésben nem állott, sem a pesti polgár életét elég fontosnak nem tarthatá, hogy miatta Ártándit megsértse.

Megírta tehát levelét, s Farkast küldé vele Temesvárra, ki éppen néhány óra előtt érkezett, s miután levelét átadta, s az egész dolognak összefüggését elbeszélte, nem kis bámulattal látá most kedves urának magaviseletét.

Pál utolsó szavai után egy ideig ismét hallgatás következett, mialatt Ártándi a szobában fel s alá járt; Farkas pedig időről időre felsóhajtva, szemével urának lépteit kísérte.

- De Bornemisza önagysága azt mondta, hogy Pál úrfi a királynak s mindazoknak, kik vele tartanak, alig tehet nagyobb szolgálatot, mint ha a szegény Szaleresit megmenti - szólt végre Farkas, látszólag elzavarodva. A becsületes cselédnek úgy látszott, hogy urát nem is sérthetné inkább, mint e szavak által. Hisz együgyű felfogása szerint megbecsztelenítés vala föltenni, hogy miután Szaleresi melletti közbenjárását - melyhez őt minden nemes érzelmei készteték - előbb megtagadta, ha tudára esik, hogy ezáltal a királynak s néhány hatalmas úrnak kedves szolgálatot tehet, határozatát most meg fogja változtatni.

Pál megállt Farkas előtt, de arcain nem látszott harag. - Nem látom által, mi különös érdekében feketik a királynak Szaleresi élete.

- De az istenért, hogyne feküdnék érdekében - szólt Farkas bámulva -, mikor az egész világ tudja, hogy Szaleresi a királyi szóban bízva tette le fegyvereit. Szegény cseléd vagyok, de engem úgyse, ha velem ily valami történik, nem tudom, mit cselekedném.

- Igaz, igaz, a király szavát adta - mondá Pál szórakozással -, nem annyira Szaleresi élete, mint a király s tanácsa hatalmának összeütközése forog kérdésben. Sajnálom - tévé hozzá rövid gondolkodás után Pál, mialatt összehasonlítván Ulászló gyöngeségét s azok hatalmát, kiket, ha Szaleresi mellett közbenjárólag lép fel, megsérthetne, előbbi határozatában megerősödött -, igen sajnálom, hogy Bornemisza önagysága kívánatát nem teljesíthetem; de ismered állásomat. A szerencsétlen viszonynak, melyben egykor Klárral álltam, titokban kell maradnia, és ha...

- De éppen azért - szólt közbe Farkas -, nem jobb-e, ha a nemzetes úr Klárit lekötölezi; a szegény leány könnyelmű, de jószívű mindamellet; ha apja életét a nemzetes úrnak köszöni, hálából hallgatni fog; de ellenkező esetben nem állnék jót...

- A szerencsétlen leány nincs többé - szólt Pál, s a valódi vagy színlelt szomorúságot, mellyel e szavak mondattak, meghazudtolá arcainak kifejezése, legalább Farkasnak úgy látszott. - Az öreg szolga urára függésté szemeit, s keble nehéz fohásztól emelkedett.

- Szegény Klári! - mondá - ha visszagondolok a deli piros lányra, alig képzelhetem, hogy meghalt.

- Fájdalom, nincs semmi kétségem - folytatá Pál. - Apja legénye, ki mindig vele járt, midőn Báthori seregei a keresztes tábornok elfoglalták, elveszett. Jól ismertem őt, s magam láttam a halottak között. Klárrak eltűnt minden nyoma. Mindenfelé kerestem, de hasztalan; míg végre két rabtól, kik egykor a pesti sereghez tartoztak, s így mind Szaleresit, mind leányát jól ismerék, néhány nap előtt megtudtam, hogy Klári, midőn az ütközet után néhány társával a Temesen át menekülni akart, lovastól együtt ott vészett a habok között. Hidd el - tévé hozzá érzékenyen -, e szegény leány sorsa mondhatlanul fáj szívemnek.

- Elhiszem - sóhajtott Farkas, s úr és szolga elhallgattak. Pál, hogy az öreg huszár tekintetét kerülje, az ablakhoz állt, s kinézett; emez hallgatva maradt előbbi helyén.

A kínos hallgatást gyenge nesz szakítá félbe. Pál és Farkas az ajtóra néztek - s ki írja le a bámulást, az ijedtséget, midőn a parasztasszonyban, ki belépve nagykendőjét visszaveté, mindketten Klárra ismertek.

- Klári! - kiáltanak Pál és Farkas egyszerre, s az ijedtség, mellyel az előbbi e nevet kimondá, nem hagyja kétséget az érzemények iránt, mikkel e váratlan találkozás lelkét tölté.

- Jó, hogy megismeresz - mondá a hölgy, sötét szemeit Pálra függesztve -, csaknem három hete, hogy nem láttuk egymást, s három hét jegyesnek, ki menyegzőjét alig várhatja, hosszú idő lehet.

E szavak leírhatatlan keserűséggel mondatlak. - Pál zavarodtan lesüté szemeit. A hatalom, mellyel érzeményeit máskor el bírja rejtteni, elhagyta őt, s érzé, hogy remegett.

- Rendkívül hidegen fogadod kedvesedet - szólt a hölgy gúnyolva -, úgy látszik, a váratlan öröm egészen elnémítá nyelvedet. Rám se nézsz, pedig jól tudom, csak ha szemed rajtam függ, érzed egészen boldognak magadat. Hisz hányszor nem mondtad ezt, és ily nemes lovag talán csak nem hazudott?

- Megvallom, jöttöd meglepett - rebegé Pál -, azonkívül a veszély, melynek magadat kiteszed, midőn a jelen pillanatban a városba jössz...

- Nemes lélek! - szakítá félbe Klári a szólót az előbbi gúnyos hangon - de elfeledéd-e Zápolya biztosság-levelét, melyet akkor adtál, midőn helyetted Báthorinak levelet vittem? Miként feledkezhetsz meg ekként legnemesebb tetteidről? Vagy ki hallott valaha lovagiasabb eljárást, mint irányomban a tied vala? Magadra vállalod, hogy Zápolya levelét Báthorinak fogod átadni. Temesvárt akkor a keresztesek környezék, s képzelhetem a bámulást, mellyel nemes ajánlatod társaid által fogadtatott. Tudtomra adatod jöttödet, s miként csak azért jövel, hogy engem láthass; s midőn örömittasan karjaid közé borulok, csak úgy mellékesen említéd leveledet is. Hisz magadra kellett vállalnod a veszélyes kiküldetést, hogy fölkeresésemre ürügyed legyen. A levél, melyet Báthorinak hoztál, s melynek átadásáért az erdélyi vajda nem tudom mennyi jutalmat ígért, mellékes dolog: a legfőbb, az egyetlen, mi szíveden fekszik, az, hogy engem láthass; hisz ki kételkednék ezen? Nem bíztad-e, miután láttál, a levelet, melynek átadása annyi veszéllyel járt, reám, nyugodtan s teljes biztosságban elvárva, míg visszatérek s ismét láthatsz, s kebledhez szorítva csókokban előre kifizetheted a dicsőséget, mely tettedért Zápolya táborában reád vár? Soha lovag dicsőbben nem viselé magát.

- Ha tudtam vagy csak gyaníthattam volna, hogy Zápolya levelének átadása reád nézve veszéllyel jár - mondá Pál még nagyobb zavarban -, sohasem egyeztem volna meg abban, hogy azt magadra vállald.

- És éppen ebben fekszik nemeslelkűséged legfényesebb bizonyysága - vágott szavába az előbbi. - Ha más valakinek hasonló körülmények között kedvese ily ajánlatot tesz, mint én neked tévők, gondolod, elfogadta volna? Ki ne tudná, hogy a hölgy, ha magát szerettette véli, mindenre kész; hogy nincs veszély, melytől visszajedne, ha kedvesének biztossága kívánná? Mely asszony ne hazudna ily körülmények között; melyik ne mondta volna: bízd rám leveledet, mi neked veszélyes, nekem könnyű. De kérdezd lovagtársaidtól: van-e közöttök, ki kedvesének ezt elhiszi? ily óriás bizalommal csak te bírsz. Kérdezz akárkit, s meg fogja vallani, hogy e tekintetben Ártándi Pálnak nincs az országban párja.

Pálnak vére arcaiba tolult, de hallgatott.

- De ne félj, a világ ezt meg fogja tudni - folytatá Klári rövid hallgatás után, mialatt szemeit az ifjú zavarán legelteté. - Zápolya levelével szabadon járhatok körül a városban, s körül fogok jární utcáról utcára, piacról piacra, s elbeszélem mindenkinek e csodálatos történetet.

- Mi azt illeti - mondá Pál, erőt véve magán -, tehetsz, mit legjobbnak fogsz látni. Hogy a levél nem általam jutott Báthori kezébe, azt szintűgy tudja Zápolya, mint Báthori maga, kinek azt átadtad. Sőt talán jól teszed, ha magadat Zápolyánál jelented; a vajda bőkezű, s kétségen kívül meg fogja jutalmazni tetteidet.

- Nem szoktam kereskedni azzal, mit szerelemből tévék - mondá Klári, kinek halvány arcain gyenge pirosság futott át e szavakra -, mondd a vajdának, hogy itt vagyok, kérd számon jutalmamat, s tartsd meg magadnak.

- Klári! - kiálta Pál, s arca lángolt.

- Igen, tartsd meg magadnak jutalmadat - folytatá emez. - Ha a vajdát nem lephetem meg híreimmal, legalább Frusina bámulására számolhatok. - S e szavaknál Klári egy levelet vont ki kebléből, melyben Pál saját írására ismert.

- Ez a szerencsétlen levél, mely minden bajnak oka - sóhajtott Farkas, ki az egész jelenet alatt hallgató bámulásban állt, míg Pál mintegy önkénytelenül a levél után nyújtotta kezét.

- Igen, ez azon levél - mondá Klári, midőn egy lépéssel hátrább vonulva, a levelet ismét keblébe rejté -, melyben Ártándi Pál tudtomra adja, hogy szíve örökre az enyém marad; hogy csak apjának engedelmeskedve, csak kénytelenségből nyújtja kezét Frusinának: s kíváncsi vagyok tudni, vajon a büszke kisasszony el fogja-e fogadni az áldozatot, melynek nagyságát a nemzeti úr kétségen kívül eddig eltitkolta mátkája előtt.

- Az istenért, Klári - mondá Pál ijedten -, tégy velem akármit, csak ezt ne!

- Csak ezt ne? - ismétlé gúnyolva a hölgy - mondj valamit, mi által szívedet mélyebben sérthetem, s teljesíteni fogom kívánságodat.

- Állj rajtam bosszút - mondá Pál könnyörgő hangon -, én okoztam szenvedéseidet, ronts meg engem, de Frusina nem bántott soha.

- S én bántottalak-e? - kérdé Klári keserűen - vagy bántott-e apám, s nem dúltad-e fel éltém boldogságát, nem tettél-e földönfutóvá?

Pál érzé e szavak igazságát, s hallgatott. Mély gondolatokba merülve járt fel s alá szobájában. Klári némán állott előbbi helyén: szemében, mellyel Pál minden mozdulatát követé, gyűlölség s kielégített bosszú vala kifejezve, oly vad, oly engesztelhetetlen, hogy a hölgy szép vonásai csaknem ijesztökké váltak. Végre hosszabb gondolkodás után Pál megállt, s a hölgyet újra megszólítá.

- Klári - mondá érzékeny, csaknem remegő hangon -, ismerlek, szenvedélyeid pillanatokra elragadhatnak, de te jó, nemes lélek voltál mindég.

- Jó, nemes lélek! - vágott szavába a megszólított indulattal. - Nézd a tért, melyen a folyó árjai átfutottak, egykor zölden állt, teli virágokkal, most terméketlen fűvényt és iszapot találsz, zsombékok között csak kígyók tanyáznak. Ki oka, hogy e föld nem jó, nem nemes többé?

- Hidd el, Klári, értem fájdalmidat, s ámbár sok volna, mit ha elmondanék, egész magamviselte talán kevésbé vétkesnek tűnnék föl még a te szemeid előtt is, nem fogom mentegetni magamat. De gondold meg saját jövődet. Bármily részt vettél e szerencsétlen zendülésben, Zápolya levele minden büntetéstől fölment, s ha kárt szenvedtél vagyondban, gondold-e, hogy barátságomra számot nem tarthatsz, s hogy veszteségeidet, mennyire rajtam áll, pótolni nem fogom? Reád szebb napok várnak. A fájdalmak, miket szerencsétlen szerelmem okozott, idővel enyhülni fognak, s talán nemsokára más, szerelmedre méltóbb



férjnek karjai között elmúlt szenvedéseid álmoként fognak feltűnni lelked előtt, melynek keserűségét a szebb való elvevé.

Az ok, melynél fogva a legildomosabb emberek is az életben annyi ballépést követnek el, abban fekszik, hogy kevés kivétellel másokról magunk szerint ítélünk, s midőn őket valamire bírni akarjuk, csak oly indokokat használunk, melyek magunkra nézve meggyőző erővel bírnának; ez történt Ártándival is. Szavai józanok lehettek. Ha Klári úgy érez, mint ő; ha cselekvéseiben számolni tud; ha szenvedély által soha nem engedi magát elragadtatni, s tetteinek következtetéseit fontolóra veszi: az ildomos tanács megváltoztathatá határozatát - így Ártándi szavai csak szenvedélyét nevelék.

- S ezt nekem mered mondani? - szólt még nagyobb indulattal. - Feldúlod éltetemet, nincs kötelék oly szent a világon, melyet miattad szét nem szakíték, nincs érzemény e szívben, melyet kinná nem változtatál!... De miért kesergek? Ha vagyonomban kárt szenvedtem, te nagylelkűleg pótolni fogod veszteségemet!... Szerettelek. Te viszontszeretettel, ígéretekkal, esküvésekkel fizettél, s most miután hamis pénzre ráismertek, kicseréled azt valódi arannyal; s mi panaszom lehet ellened? hisz te becsületesen fizettél meg! Alávaló, ki azon dolgoknak, miket tőlem elraboltál, még becsét sem ismered, ki elég aljasan gondolkodik az emberekről, hogy másokat saját példád követésére föl merj szólítani.

- Félreértesz - szólt Pál megnyugtatóan; - nem természetes-e, ha jövőd iránt senki náladnál több részvéttel nem viseltetik; ha, miután elég szerencsétlen valék szívednek bánatot okozni, mindent elkövetnék, hogy e bánatot legalább enyhítsem?

- Bízd ezt reám - mondá megvetéssel a hölgy. - Megfosztottál mindentől; egy van, mi reményeim romjaiból fennmaradt: a bosszú; csak ha ezt elértem, enyhülhet bánatom. Igen, nézz bámulva reám - folytatá mindég növekedő indulattal -, ez célja éltetnem!... Mondád, hogy rám derültebb napok várnak. Én is azt hiszem; de e derültebb napok azok leendenek, hol a te láthatárod elsötétedik. Sorsunk válhatatlanul összeforrt; nem más férjnek boldogságában, én a te kínjaidban fogom feltalálni kielégülésemet. Eltöltéd e szívet annyira, hogy belé más érzemény nem fér; mint egykor szerelmed, úgy gyűlölése most kizár minden egyebet; tied vagyok, s hív leszek hozzád végső lehetetemig; s ha porig alázva, ha megvetve, ha szerencsétlenül látlak, nem panaszkodom végzetem ellen, hisz betöltém hivattatásomat. Legyen áldva végzetem, hogy e levelet kezembe adá, mely büntetésed eszköze leend.

- Az istenért, Klári, már hogy' beszélhet ilyeneket? - szólt most közbe Farkas, ki az egész jelenet alatt hallgatva állt, s szemeit majd urára, majd Klárra függesztve, csak nehéz fohászok által tanúsítá részvétét. - A bosszú, mint tisztelendő udvari káplánunk mondja, kard markolat nélkül, minél erősebben sújtunk vele, annál nehezebben sebezzük meg önmagunkat. Gondoljon inkább apjára, ki a leányasszony szenvedélyessége által került jelen bajába, s kérje a nemzeti urat, hogy mellette Zápolya előtt közbenjáró legyen. Ha ez nem történik, Ambrus gazda holnap reggel a vérpadon végzi napjait; s ki lesz szerencsétlen vesztének oka?

A hatás, melyet e szavak a jelenlevőkre tettek, leírhatatlan. Klári megsemmisülve mereszté szemeit a szólóra, a vad indulat, mely arcain lángolt, néma borzadásnak engedett helyet - míg Pál egész magaviseletéből kitűnt, hogy a sértett hölgy fenyegetéseitől nem fél többé.

- Apám Zápolya hatalmában! halálra ítélve! apám a vérpadon végezze életét, ha ez nem könyörög érte! - rebegett a szerencsétlen félig magánkívül, mintha a szörnyű szavaknak, melyeket ajkai kimondanak, nem fogná fel értelmét.

Farkas röviden elmondá Szaleresi állását. Miként küldetett Temesvárra, hogyan függ élete, mely ellen a nádor s minden főurak összeesküdtek, kizárólag Zápolya kegyelmétől, melyre csak akkor számíthat, ha Ártándi Pál a vajdával szól. - Igen, Klári, ne bosszúról gondol-

kozzék. Könyörögjön a nemzetes úrnál, mint én könyörögtem, hogy apja kegyelmét ő kérje Zápolyától. Adja vissza levelét, tegye, amit kívánni fog, csak apja életét kérje tőle. Hisz a nemzetes úr átlátja, hogy hibázott, kész mindenre, hogy hibáját jóvátegye, ő nem fogja megtagadni pártolását.

Klári felkacagott. - Végre értelek - szólt. - A levelet adjam vissza; nemde, hogy urad aljasságának bizonyosága kezetekbe kerüljön, azért koholtad e mesét? Ki keresne ősz hajad alatt ennyi fortélyt, te méltó szolgája uradnak?! de azt hiszed, nem tudom, hogy apám Budán van, hogy élete maga a király szava által biztosított, hogy Zápolya kegyelmére, nemzetes Ártándi Pál közbenjárására szükség nincs?

- Vezesd őt a tömlöcbe - mondá Pál nyugodtan -, hadd győződjék meg saját szemeivel. - S a jövő percben Klári, Farkas által kísérve, sietős léptekkel elhagyá szobáját.

Pál maga maradt. Fel s alá járva, átengedé magát kínos gondolatainak. Klári bosszújától nem volt többé mit félnie. Ha levele visszaadását Szaleresi kegyelmének föltételül köti ki, Klári ezt nem tagadhatja meg. Ezen Pál éppoly kevésbé kételkedett, mint azon, hogy Zápolya a pesti vezér szabadonbocsátásába könnyen beleegyezik. Klári talán akkor sem fog felhagyni szándékával, s mindent elkövet, hogy rajta bosszút álljon, de ha kezében semmi nincs, mi által bebizonyíthatná a viszonyt, melyben vele állott, ki fog hinni szavának? Sőt csak egy szavába kerül, s Zápolya Szaleresi kegyelmét örök számkivetéssel fogja összekötni, miáltal még Klári szemrehányásaitól is szabadulhat. Mennyivel tisztábban átlátá azonban mindezt, mennyivel inkább el vala határozva mindent elkövetni, mit saját biztossága megkíván: annál inkább érezé magaviseletének egész aljasságát. - Ó, bár e szerencsétlen szenvedély által magamat soha elragadtatni ne hagytam volna! - így szólt egy székre vetve magát. - Mit ér, ha tettem titokban marad, ha mindenki által tisztelettel említetik nevem, én magam nem feledhetem múltamat, s ha állásom mások által irigyeltetik, én tudni fogom, mily áron vásárlám azt. - Pál lelkét leírhatatlan keserűség tölté el, neki úgy látszott mintha önbecsülésével egész élte nyugalma vesztette volna el. De ez ifjú azok közé tartozott, kik magukat ily érzeményeknek soha egészen nem engedik át. Minél tovább gondolkozott, minél inkább megfontolá helyzetét, annál több mentséget talált magaviseletére. Ocsmány tetteknek látszott, hogy Szaleresi életét föltételekhez kötő, de nem vala-e erre kénytelenítve s pedig oly viszonyok által, melyeknek első kútforrását még szigorú erkölcsbíró is alig nevezhetné ifjúi könnyelműségnek egyébnek? Ki tenne helyzetében mást? s nem vala-e elhatározott szándéka mindent elkövetni, miáltal Klárinak és szerencsétlen atyjának helyzetét kellemesbé teheti? nem tévé-e fel magában, hogy ezentúl életében mindent kerülni fog, miáltal hasonló bonyodalmakba jöhetne? Ki nem tévedett egyszer életében; mely ifjú nem ragadtatá el magát szenvedélyei által? De ő ismeri e ballépések következeit, ő tudja, hogy a rossz, amit tévénk, mint a vigyázatlanul tett adósság, kamatai által annyira növekedik, míg érte eleget tenni nem áll hatalmunkban, s jövőben tisztán s egyenesen fog haladni élete pályáján! - E föltételek által Pál csaknem megnyugtatta érezé lelkiismeretét, s midőn Klári, Farkastól követve, a szobába rohant s lábaihoz borulva kétségbeesetten apja életéért rimázkodott, senki sem gyaníhatta volna, hogy a kettő között Pál az, ki magát vétkesnek érezheti.

- Mentsd meg apámat, s kívánj tőlem akármit - rebegett Klári. Pál nyájasan fölemelé a térdelőt, s miután Farkast kiküldé, szelíd szavakkal vigasztalni kezdé őt.

- Az istenért, menj Zápolyához. Kérd tőle apám életét. Tőled függ megmentése. S kérd éltemet, ha kell, itt van.

- Csak bocsánatodat kérem - szólt Pál nyájasan -, vagy ha azt is megtagadnád, legalább arról biztosíts, hogy bosszúdat rajtam fogod állani, s nem rontod meg annak boldogságát, ki fölött örködni tőlem a becsület kívánja.

- Értelek - mondá Klári keserűen, s szeme megvetéssel függött a szólón -, a levelet kívánod vissza, mely egész aljasságodat a világ előtt bebizonyíthatná. A hóhér kényszerítve végezi ki áldozatait, te a vérpaddal kereskedést űzöl; atyám élete előtted áru, melyet nem ajándékozol, de eladsz, ha érte megfizetnek. Nem bámulom! hozzád méltó ez is. Menj hát Zápolyához, szerezd meg apám szabadságát; de érted-e, teljes szabadságát, s azon percen, midőn erről biztosítál, leveled kezébe jut.

Pál megszégyenítve mentegeté magát, hogy apja életét minden föltétel nélkül megmentené, s a levél visszakérésére csak Klári szenvedélyessége s azáltal kényszerítették, mert e levéltől nem annyira saját, mint Frusina szerencséje függ. Klári alig hallgatott mentségeire. - Menj - mondá megvetéssel -, mentsd meg apámat, fogadd érte díjadat, s adja az ég, hogy soha többé ne találkozzunk e világon. Miattad tettem szerencsétlenné apámat, ez élet ezentúl neki leend szentelve, ínséget s nyomort fogunk szenvedni, koldulni talán ajtóról ajtóra, de a végső gyalázat, hogy tőled jótéteményeket fogadtunk el, nem fogja lesújtani lelkünket. Menj, s térj meg mielőbb, hogy atyámmal e szörnyű helyet elhagyhassam, felejts, ha tudsz, de légy meggyőződve, hogy én nem felejtelek, s ha e világon a sors együvé vezetne, a gyűlölséget, mellyel tőled búcsút veszek, itt találod e kebelben, örökre lángolón, örökre elevenen! Menj!

E szavakat Klári elkeseredve, szenvedélyesen mondá el. Miután Pál távozott, kitörtek könnyei. Egy székre veté magát, s zokogott. Itt találta őt Farkas, ki kevéssel ura után a szobába lépett, s a szerencsétlent látva, érzé, hogy minden vigasztalás fájdalmait csak még inkább elkeserítené.

Lőrincen kívül, ki a temesvári ütközet után Bácsba menekült, s e megyében Hosszas Antal vezértársával a pórhadat tovább folytatá, mindazok, kik a kereszteseket Zápolya ellen vezették, nem valának többé. A nagyobb rész csatában veszté életét, kik hátramaradtak, azokat kegyetlen kínzások között a hóhér végezté ki, s közülük csak hármat találunk még Temesvár börtöneiben, kik társaik közös sorsát eddig kikerülték. Dózsa Györgyöt és Gergelyt Zápolya kegyetlensége tartá fenn. Szaleresi Ambrus, mint tudjuk, csak egy nappal előbb kísértetett ide Budáról, hogy a had fővezéreivel együtt itt szenvedje büntetését, melyet a király kegyelme neki elengedett, de melyet Zápolya táborában megakadályoztatni senkinek nem állott hatalmában. Mindhárman egy börtönbe zárattak, s most, miután néhány óra előtt maga Zápolya megjelent közöttük, s nekik a jövő napra határozott büntetésöket tudtokra adá, remény nélkül várak a pillanatot, mely nyomorult létöknek véget vet. Így találjuk őket most.

A börtön, melybe Dózsa György s testvére az ütközet után zárattak, a vár nyugati tornyának első emeletében fekszik. Inkább teremhez, mint tömlöchöz hasonló, ha az erős vasrudak az ablak előtt s a rabok lábaira vert nehéz láncok nem mutatnák e hely mostani rendeltetését. A puszta falak egyikén feszület függ; három szalmaágy, néhány szék s egy kis gyalulatlan deszkából összevert asztal egész bútorzata.

Az ágyak egyikén Szaleresi ül. A szerencsétlen imakönyvét tartja kezében, a nyugtalanság, mellyel a legkisebb neszre körültekint, s ismét könyvére fordítja figyelmét, abban lapozni kezd, mintha azon imádságok, melyeket eddig talált, helyzetére nem illenének - eléggé mutatja, hogy a keresett vigasztalást nem találja könyvében. - Az asztal mellett egy széken Györgyöt látjuk. Arcát kezével takarva, a székely vitéz a körülötte történetekre nem fordít semmi figyelmet. Mély gondolatokba merülve ül ott, s csak a fájdalmas tekintet, melyet néha testvéreire fordít, mutatja, hogy nem feledkezett meg helyzetéről. - Gergely azalatt az ablaknál áll, s nyugodtan néz ki a rónaságra, melyre a lemenő nap végsugarait önti el. Szelíd arcán nem rémülés vagy szenvedélyes fájdalom, hanem csak azon meghatás vehető észre, mellyel jó ismerősöktől búcsút veszünk. Szeme utolszor függ az alkony bájos színezetén, de lelke keserűség nélkül válik meg a világtól. Nem ő maga választá a pályát, mely őt jelen helyzetéhez vezette, csak bátyját követé, azt, kit elhagyania, meggyőződése szerint, szabad nem volt, s nyugodtan néz a halál, mint oly valaminek elébe, mit kikerülnie nem lehetett.

- Nem hiszed-e - szólt György, midőn egyszerre székéről felugorva, öccséhez közelített -, ha a vajdának azt ígérem, hogy halálom előtt megalázom magamat előtte, hogy térdre borulok s életemért fogok rimánkodni: téged talán mégis szabadon bocsát?

- Hová gondolsz? - mondá Gergely bámulva.

- Meg vagyok győződve - szólt az előbbi hévvel -, így megmenthetem éltedet. A vajda büszke. Szeméből is láttam, mennyire sértve érezé magát, hogy soha, mióta rabja vagyok, egy könyörgő szó sem hangzott ajkaimról. Ó, e földi istenek nem szeretik, ha néha egy emberre találnak, ki előttük térdet hajtani nem akar, kit porba dönthetnek, de ki önmagát porba nem alázza. Ha Zápolya térdeihez borulok, ha életemért könyörgök, s megvetéssel ellökhet lábával, ő ennek még győzelménél is inkább fog örülni, s ily áron megmentelek.

- Nem ismered a vajdát - mondá Gergely -, a nemesség bosszút kíván, s ő azt tőle nem fogja megtagadni. Nem is tehetné. Miután a lázadás büntetéséül annyi ezeren veszték el, a vezéreket szabadon bocsátania nem lehet.

- Rosszul értesz - szólt ismét az előbbi -, nem rólam van a szó; én bátran elvárom hóhérait, csak téged ne bántsanak. Hisz te ártatlanul szenvednél. Szerencsétlenségednek egyedüli oka én vagyok. Zápolya maga is tudja ezt, s talán csak azért fenyeget, hogy büszkeségemet megtörje.

Gergely mélyen meghatva ragadá meg bátyja kezét. Elégé ismeré Györgyöt, hogy átlássa, miként az önmegalázás, melyre ajánlkozott, büszke lelkének minden egyébnél inkább fájt volna, s ennyi szeretetnek bizonyosága szeméből könnyeket facsart. - Nem, bátyám - szólt érzékenyen -, ne tedd ezt. Élted bajnokhoz illő vala, ne gyalázd meg azt végső pillanataidban. A jövő kor talán szigorú ítéletet fog mondani tetteid fölött; de ne forduljon el megvetéssel sírodtól. Gondold meg, hisz neved az én nevem is, s örülhetnék-e éltemnek, ha az meggyaláztatott.

- Igazad van - mondá György szomorúan -, de mit tegyek? Nem kell, nem szabad meghalnod; s mi más módon menthetlek meg?

- S miért ne legyen szabad veled meghalnom? - kérde a másik lelkesülve - nem küzdöttem-e oldaladnál, nem volt-e fegyverem széttörve, karom s mellem teli sebekkel, mikor az ellenség kezébe kerültem? Miért a különbség köztem és közötted éltünk végpillanataiban?

- Te hóhér által végezzed életedet, Gergely!? - kiálta György fájdalmasan. - Ó, ha atyánk ezt megérte volna!

- Atyánk mondaná - szólt a másik lelkesülve -, híven álltatok egymás mellett mindhalálig, ne váljatok el a végső pillanatban. Atyám mondaná: haljatok meg bátran, mint fiaimhoz illik; hisz mi maradt egyéb a székelynék, mi által magát más népektől megkülönbözteti! Zsarnok vajdái rég nem engedik, hogy szabadon éljen; halálában tartsa meg a szabad férfiú méltóságát. A pillanat, melyben Istenünk előtt megjelenni készülünk, nem arra való, hogy felfuvalkodott emberek előtt hajtsuk meg fejünket.

- Ne félj - mondá György, kinek arcain testvére szavainál vad lelkesülés látszott -, Dózsa György nem fog meghajlani senki előtt; s ha utolsó perceimben gyöngeség szállná meg lelkemet, nem saját sorsom, hanem azon gondolat fogja okozni azt, hogy magammal rántottalak vesztembe.

- Ezen ne aggódjál - szólt nyájasan az előbbi -, magaddal rántottál vesztedbe, mint magadhoz emeltél volna dicsőségedben. Végzetünk vala, hogy együtt maradjunk; és - tevé hozzá rövid szünet után, mialatt a lelkesedés, mely arcain lángolt, leírhatlan szomorúságnak engede helyet - én semmit sem vesztek életemmel. Tudod, mi történt Dálnokon.

- Ó, hogy a hóhérokat Isten átka sújtsa le! - szakítá félbe György a szót.

- Házam elpusztult, nőm s gyermekeim nincsenek többé; a kegyetlenek, hogy rajtam bosszút álljanak, hátrahagyott kedveseimet rontották meg. Mit keressek a világon! Kis földem más kezébe került, házhelyünkön más építkezik, mit bánom én?! úgy sincs, kiért e földet felszántsam, kinek számára téli napokban a Gyertyán-oldalon fát vágjak. Ha minden ágai elszáradtak, eljött az idő, hol a csert is ki kell vágni.

- Igazad van, öcsém - mondá György fájdalmasan -, apád fiainak nincs mit keresniök e világon. Bocsásd meg nekem szenvedéseidet, melyek között a halál, mely reád vár, nem a legsúlyosabb leend.

Gergely felelet helyett megszorítá bátyja kezét; egy percre hallgatva álltak mindketten, végre, egy érzeménnyel áthatva, egymásnak karjaiba borultak; úgy látszott előttük, mintha a halálban, mely őket örökre egyesíteni fogja, nem lenne semmi keserű, semmi, mitől visszajedniök kellene.

Szaleresi az egész beszélgetés alatt hallgatva ült ágyán. Szemeit majd az egyik, majd a másik szőlőre függesztve, halvány arcain a legnagyobb fölgerjedés vala észrevehető. - Györgynek igaza van - szólt végre, midőn a testvérekhez közelített, remegő hangon -, legjobb, ha Zápolya előtt magát megalázza. A vajda talán csak azt várja. Talán csak azért halasztotta el a büntetést mostanig, azért jött ma önmaga tömlőcünkbe, azért tartott a többi raboknál jobban, hogy Györgynek kérésre időt s alkalmat adjon. Ne taszítsuk el magunktól e vég reményt pusztá makacsságból.

Gergely sajnálkozva, György megvetéssel tekintett a szőlőre.

- Látod, György - folytatá az előbbi -, egész szerencsétlenségünknek te vagy oka. Gergely s én elköveltünk mindent, hogy borzasztó határozataidtól visszatartóztassunk, de hasztalan. Ezt meg kell mondanod Zápolyának. Ha tanácsunkat követted volna, most a törökök ellen küldenénk, és a lázadás soha ki nem tört volna az országban. Mint becsületes ember, ezt nem tagadhatod.

- S tagadtam-e? - kérdé György indulattal.

- Annál szebb töled, ha nem tagadtad; így Zápolya végre át fogja látni az igazságot. Nem ismeri még eddig a dolgok állását. Mert a pesti seregnek vezére valék, s midőn magamat sértve gondolám, egy ideig a főurak ellen kikeltem, azt hiszi, hogy e borzasztó lázadásnak fő indítói közé tartozom. Pedig ti legjobban tudjátok, hogy a dolog másképp áll. Legkisebb bizodalommal sem bírtam táborotokban, erről ti mind bizonyosságot tehetek. Ó, ha csak szólhatnék Zápolyával, jótállok, meggyőzném ártatlanságomról. Lábaihoz borulnék, kérném, rimánkodnám, s megbocsátana. Hisz mi érdeke lehet halálomban? Oly nagy hatalmas úr ő, mit árt néki, ha én élek is? Nem fogok útjában állani. Zárasson a csonkatoronyba vagy ide vagy bárhová. A legkisebb tömlőc, egy üreg a föld alatt, nekem mindegy, csak élhessek.

A kétségbeesés, mellyel e szavak mondattak, az iszony, melyet Szaleresi halvány arcai kifejeztek, mélyen hatott még Dózsa Györgyre is, ámbár az Szaleresit a had szerencsétlen kimenetele egyik fő okának tartván, gyűlölé. - Szegény ember - mondá, s szeme sajnálkozással függött a szerencsétlenen -, hogyan félhetsz ennyire a haláltól?

- S van-e iszonyúbb a halálnál? - mondá emez borzadva - az élet, bármi szomorú legyen helyzetünk, sohasem reménytelen. A legmélyebb börtönbe naponként lehet legalább egy sugár, s ez egy sugár eszünkbe juttatja a napot, a tiszta eget, melyen ragyogni láttuk, a tájt, hol boldogabb napjaink folytak, házunkat, kedveseinket, mindent, miáltal magunkat szerencséseknek éreztük, s mit, míg szívünk dobog, még el nem veszítettünk egészen. Jobb napok jöhetnek. Talán évek után, talán már holnap új szerencse várhat reánk. Ha élünk, elvárhatjuk. Csak a sírban nincs remény, nincs vigasztalás. Ó, légy irgalmas, Dózsa! mentsd meg életemet! Jer velem, s térdeljünk le előtte, talán megbocsát. Életem végső leheletéig háládatos leszek jószágodért. Ha mást nem tehetek, imádkozni fogok érted, s Isten meg fogja hallgatni imádságomat.

Szaleresi György lábaihoz borult, s kétségbeesetten karolá át térdeit.

- Szerencsétlen - mondá emez, s arca több sajnálatot, mint megvetést fejezte ki -, borulj le ott a feszület előtt. Isten segíthet, én nem. Hidd el, ha jelen helyzeteknek az volna oka, mert téged velünk egy sorba állítanak, nem lenne szükség, hogy Zápolyát csalódásáról én világosítsam fel; reményem, rég észrevehé a különbséget közöttünk.

- Istenem, Istenem! ha te nem segítesz, veszve vagyok - szólt az előbbi, s a földre borulva, kezével eltakará arcát, s zokogott.

Gergely fölemelé a szerencsétlent, s őt ágyához vezetve, azzal vigasztalá, hogy megmentése talán leánya kérésének sikerülend.

Klári, mint tudjuk, nem bízva Ártándi Pál szavaiban, hogy apja fogságáról magának bizonyosságot szerezzen, Farkas kíséretében fölkeresé apját. Midőn őt a tömlőben találá, a boldogtalan hölgy lelkét csak azon határozat tölté el, hogy őt bármi áron meg fogja menteni. Egy vala, mi ifjú élete végreményéül fennmaradt: az, hogy szenvedéseieért Ártándi Pálon bosszút álljon; csak ezt adhatá apja megmentéséért, s ő kétkedés nélkül elhatározá magát ez áldozatra is. Farkas meggyőződése szerint Szaleresi élete csak Pál közbenjárásától függ, ez, ha ennek díjául Klárhoz egyszer írt levele visszaadatik, nem fogja azt megtagadni; s a hölgy azon reménnyel és ígérettel hagyá el apját, hogy szabadságát még ma vissza fogja szerezni. - Klári ígéretében kevés vala, mi által Szaleresi magát jelen helyzetében megnyugtatta érezheté. Mit a hatalmas Bornemisza el nem érhetett, mit maga a király hasztalan akart, az egy elhagyott leánynak miként sikerüljön? De Szaleresinek szüksége vala reményre, s ő remélt minden alap nélkül, minden valószínűség dacára. A feszület elébe térdelt, s forró imája között rövid ideig azon meggyőződés vigasztalá lelkét, hogy Isten őt el nem fogja hagyni véginségében. De szerencsétlenségére Ártándi, ki Klárit, mint tudjuk, szobájában hagyva Zápolyához sietett, a vajdát nem találta ott. Órákig kellett várnia, míg az Báthorival a vadászatról visszatért, s azalatt ismét elenyésztek Szaleresi reményei, sőt helyükbe új aggodalom lépett: nem fogja-e talán Klári, hogy apját megmentse, önmagát bevádolni a vajda előtt, és annak szabadsága helyett csak önvesztét idézni elő e lépés által? Ily gondolatok között hallá Szaleresi rabtársainak beszélgetését. - György szavai új irányt adtak reményeinek. - Neki úgy látszott, mintha Zápolya egész magaviselete azt mutatná, hogy csak a büszke székely megaláztatását kívánja, s midőn ez erre késznek nyilatkozott, a gyöngye férfi kétségbeesése között, mintegy új sugárt látá sötét jövője fölött. Most eltűnt az is. S Gergely vigasztaló szavai, melyekkel a jószívű férfiú őt leánya ígéretére emlékezteté, csak még inkább növelék szenvedélyes keserveit.

A nap leszállt. Végző sugárai eltűntek. Künn a rónaságon, melyen Dózsa György az ablakhoz támaszkodva szemeit jártatá, minden sötét vala. Fenn az égen, szakadozott fellegek között, csak itt-ott tűntek fel egyes csillagok, mintha a kis fénypontok, melyek az ablak vasrúdjain átragyogtak, csak még feltűnőbbé akarnák tenni a sötétséget, mely a foglyokat mindenfelől környezé. Csend vala, melyet künn csak az örök lépései, a tömlőben néha a láncok megcsörrenése és Szaleresi nehéz fohászhai szakítanak félbe. - Gergely, midőn észrevehé, hogy vigasztalásai rabtársa keservét csak nevelik, magára hagyta őt, s bátyja mellé az ablakhoz állott.

Hosszabb hallgatás után egyszerre távol lépések vonták magukra a rabok figyelmét.

- Talán leányom! - szólt Szaleresi fölegyenesedve ágyán. - Talán ő, talán mégis ő! - mondá, visszatartva lélegzetét, s egész figyelmét a közelgő neszre fordítva. Csaknem hallani lehetett szíve dobbanásait. Dózsa György s Gergely, ámbár nyugodtabban, szinte érdeklé követék a zajt, mely tömlőcükhöz, úgy látszott, mindinkább közelített.

- Ó! ő! - kiálta félig magánkívül örömeiben s felugorva ágyáról. - Ó, Istenem! Klári! Klári!

- Itt vagyok - hangzott a hölgy szava az ajtó előtt. - Örülj, atyám, szabadságot hozok.

A nehéz lakat nyikorogva megnyílt, s Farkas, a tömlöctartó s egy őr kíséretében, ki kezében égő fáklját hozott, Klári rohant a tömlöcbe.

- Itt van Zápolya levele - mondá a hölgy, miután apját keblére szorítva, neki az írást átadá. - Szabad vagy. Jerünk hamar. Hagyjuk el mielőbb e szörnyű helyet.

Szaleresi félig magánkívül bámult leányára. A nem várt öröm gyöngye lelkét csaknem megfosztá öntudatától.

- Szabad vagyok - ismétlé remegő hangon -, szabad, s általad, leányom. Ó, ez sok, igen is sok boldogság nekem! nem bírom el. - S az ősz férfiú térdre borult a feszület előtt, s zokogása elfojtá szavait.

Klári halvány arcain kimondhatlan öröm kifejezése ragyogott; a többiek meghatva álltak, csak a tömlöctartó tekintett körül nyugodtan. Régi megszokás ily jelenetek iránt egészen érzéketlenné tévé őt.

- Menjünk, atyám - szólt Klári, Szaleresit kezénél fogva -, még ma el kell hagynunk e várost, Zápolya úgy rendelé.

- Csak kissé nyugodtan, leányasszony - dörmögött a tömlöctartó -, hadd vegyem le vasamat lábáról.

- Siess hát - mondá Klári türelmetlenül, midőn apját az ágyhoz vezeté, s előtte letérdelve, lábát kezében tartá, míg a tömlöctartó egy derekán függő bőrzacskóban Szaleresi bilincsenek kulcsát keresé.

- Isten engem, úgy parancsol, mintha ő lenne a háziasszony - szólt rosszkedvűen a tömlöctartó -, úgy siet, mintha elfutna előlük az akasztófa, melyre az öreg kópé előbb-utóbb jutni fog.

- S jól teszi, ha siet - mondá Dózsa György, ki az egész idő alatt e jelenetnek néma tanúja volt, s látszó érdeklé, sőt meghatással követé Klári minden mozdulatait. - Jól teszi, ha siet. Szomjas úriemberekkel van dolga, kik ha a vérkupát bárkinek kedvéért leteszik, könnyen megbánják engedékenységeket. Ha Ambrus sokáig itt marad, a vajda még ellenkező parancsot küldhetne.

- Hiszem, vannak emberek, kik, ha hatalmukban állana, még inkább sietnének - szólt a porkoláb, ki azalatt munkáját bevégezte, gúnyoló tekintetet vetve Dózsára.

- Kiről szólsz, alávaló?! - kiálta emez indulattal.

- Nézze az ember, mennyire haragszik őfelsége - folytatá az előbbi gúnyolva -, várj csak holnapig, majd megkoronáznak. Ha akarod, felhozom ékességeidet. Egészen új koronád, kerékvásból csinálták a cigányok. Királyi pálcád jó tizenöt font. A karszék magas s kényelmes, mint királyhoz illik. Ha majd a korona s pálca szép vörös lesz, s izzó székedre ültettek, akkor szólj büszkén, ha férfi vagy.

A hallgatók borzadtak. Dózsa maga egy pillanatra elhalványult, érzé, hogy haja borzad.

- Félsz, nemde? - folytatá az előbbi megvetéssel - jólesik; a paraszt miért vágyódik korona után.

- El szemeim elől, gyáva szolga! - kiáltá Dózsa, ki a pillanatnyi borzadáson erőt véve, a gúnyoló szavakra egész büszkeségét érzé - jer ki holnap, s ha a kínok között, melyek reám várnak, jajgatni hallasz, ha ajkaim egy könyörgésre nyílnak meg, legyen nevem örökre a



gyalázat jelszava, mint a tied volna, ha róla az emberek nem feledkeznének meg, mielőtt még sírodba szálltál.

A méltóság, mellyel Dózsa szólt, elnémítá a gúnyolót. Szaleresi bámulva nézett a szólóra. Farkas, tiszteletre gerjesztve ennyi bátorság előtt, elmondá, miként, teljes meggyőződése szerint Zápolya ítéletét nem fogja végrehajtatni. Dózsa, bármik voltak is vétkei, sokkal vitézebbül viselte magát, hogysen egy hadvezér, anélkül hogy magát meggyalázná, vele ekképp bánhatna.

- Nem ismered Zápolyát - válaszolt az előbbi lelkesedve -, de Zápolya nem ismer engem. Az ítélet végre fog hajtatni, de nem gyalázatom, melyet gyöngeségemtől vár: örök dicsőség leend következése. Lelkemet nehéz vétkek terhelik; tetteket követtem el, melyeket nyugodtabb órákban meggondolva, megbántam, s melyekért az emberek talán átkot mondanának fölöttem, de kínjaim eleget fognak tenni mindenért. Isten s a jövő kor ítélőszéke előtt, hol egykor a hatalmas vajda is megjelen, utolsó pillanatom eltakarja múltamat, s a megvetés nem az áldozatra, hanem hóhérjára vár. Mondjátok meg ezt Zápolyának. Mondjátok neki, hogy dühét megvetem. A népért emeltem fegyvert, a népnek élőképe gyanánt fogok ülni izzó királyi széken, melyet számomra készítettett, de az égő koronát, melyet fejemre tett, gyöngye keze nem fogja levehetni homlokomról. A jövő ott találja azt, s meg fog hajlani a férfi előtt, ki azt panasz nélkül el bírta viselni.<sup>147</sup> Menjetek.

Szaleresi leányával s Farkassal hallgató bámulás között menének el. A porkoláb lesüté szemeit, s követte őket. Dózsa hallgatva állott előbbi helyén. - Mikor a távozók léptei a folyosón s lépcsőzeten elhangzottak, s ismét csend lőn, Dózsa György visszanyeré előbbi komor nyugalma.

- Feküdjünk le - mondá Gergelyhez -, erőre lesz szükségünk.

Gergely sohasem látta még így bátyját. Kinek eddig csak bátorságát bámulá, az most felmagasztalva, mint felsőbb lény, állott előtte. Szólni akart, de jobban fel vala gerjedve, hogysen szavakat találhatott, s hallgatag szorítá testvérét karjai közé.

György észrevevé megindulását. - Légy nyugodt - mondá -, az egész élet nem érdemes egyetlen fohászra. Minden, amit kívántam, az vala, hogy ne dicsőség nélkül szálljak síromba, s azt elértem. Jobban szerettem volna, ha pályámat nyílt csatában végezhetem, de anyám megjövendölte, hogy megkoronáznak; nem kerülhetem el végzetemet. Szegény anyám: de jó, hogy álma teljesülését nem érte el. - Jó éjszakát.

S ezzel Dózsa György ágyára feküdt, s rövid idő múlva elaludt, oly mélyen, oly nyugodtan, mint máskor csaták előtt szokása vala. - Gergely a feszület elébe térdelt, s imádkozott.

Egy hónapnál több múlt, mióta a keresztes csapat, mely Sós Domokos vezérlete alatt Fejér s Veszprém vármegyében legtovább tartá fenn magát, a győri püspök és Sittkei Gotthard által vérontás nélkül szétűzetvén, a pórhad bevégezettnek vala tekinthető. - A király október tizenharmadikára a Rákoson országgyűlést hirdetett; a nemesség szokatlan számmal jelent meg e helyen, s úgy látszott, mintha a had után minden előbbi helyzetébe fogna visszajutni. Igaz, a pusztításnak nyomai megmaradtak; voltak megyék, hol egy úri lak sem állt feldúlhatlanul, s háromszáz nemes családnál több gyászoló a pór által meggyilkolt tagjait; de ez ország, melyet a tatár megjárt, s mely cseh s német szomszédaitól s néha belviszongások között annyit szenvedett, megszokta e pusztításokat, s szüntelen hadaink között, hol majdnem kizárólag a nemesség küzdött, nem volt ritka eset, hogy a Rákoson még többen jelentek meg gyászruhában, mint jelenleg; s így nem lehet bámulni, ha a nagyobb rész az ország helyzetében semmit sem talált, mi különös aggodalmakra szolgálhatna okul. - Másképp vélekedtek, kik a dolgokat magasabb szempontból tekintve, távolabb láttak.

Jaj a hazának, melynek fiai egyszer egymás ellen fordíták fegyvereiket. A polgári háború kegyetlenebb minden másoknál, s a Dózsa által vezérelt lázadás, némely történetíró tanúsága szerint, több mint hetvenezer ember életébe került, s mégis nem ez anyagi szenvedések, nem egyes városok és falvak füstölgő romjai, nem a veszteség, melyet egyesek e szomorú időkben szenvednek, teszi azoknak fő átkát. Az egyes küzdők sírhantjait elsimítja az idő, a városok fölépülnek, szorgalom s nyugodtabb napok új jólétet teremtenek - szóval, mit a polgári háború elvett, az idővel elfelejtetik, de nem az, amit maga után hagyott. - A gyűlölség, mely mint a sértő nyílnak töredéke, a látszólag begyógyult sebben bennmarad s fáj szüntelenül, s ha évek után is, végre mindég kigyúl, s új veszélyeket okoz; a gőg a győzőben, a legyőzöttben titkos bosszúvágy; gyanú s bizalmatlanság minden oldalról - ezek azok, miket a győzelem vagy békekötés eligazítani nem képesek, s a viszálykodásnak elhintett magvai előbb-utóbb megtermik átkozott gyümölcseiket. Mint a családi kötelékek feloldhatlanokká válnak, ha azokat hosszú egyetértés emlékei erősíték, s a megelégedés, melyet házi körünkben találunk, nem annyira egyes élvezetben dús pillanatokban, mint inkább azon biztosságban fekszik, hogy boldog s keserű napokban mieinktől elhagyatni nem fogunk, így van ez a nemzetek életében is. A haza és család hasonló alapokon nyugszanak. Szeretet nélkül sem egyik, sem másik nem állhat fenn. Vannak pillanatok, midőn a szeretet egész lelkesedése szükséges mindkettőjüknek, hogy a fölöttük átvonuló fergetegnek ellenálljanak; s a család és nemzet, mely e pillanatokban keblében a szeretet szikráját nem találja - a család és nép, melynél a környező vihar e szikrát lángokra nem gyúlasztja, veszni fog. A sors néha megkísérli emberi viszonyainkat, s miben semmi isteni nincs, azt mint a létre érdemtelent elsodorja hatalmas karjával. De e fellengző érzemények, melyekkel családok és népek az őket környező veszélyeknek ellenállának, nem elégségesek arra, hogy fennállásukat biztosítsák. Azon érzemény, mely bizonyos körülmények között szenvedéllyé nem válhatik, nem érdemli, hogy szeretetnek neveztessék - s ez éppen úgy áll a haza, mint minden másnak szeretetéről; de a szenvedélynek pillanatai rövidek - s valamint az épületnek, hogy fennálljon, a grániton kívül, melyből falai rakattak, vakolatra van szüksége: úgy a szeretet látszólag gyöngye s becsstelen, de mindent betöltő ragasszal köti össze az embereket -, s ha az emberi nem történeteinek végigtekintünk, látjuk, hogy nem annyira egyes nagy pillanatok emlékei, mint inkább ezen soha meg nem ingatott összefüggés az, mi a nemzeteket erősekké teszi. De ha ezen összefüggés egyszer megingattatott, ha az épületnek alapjai megrendültek, s kő kötől válik, a nyomás, melyet a felsőbbek az alsóbbakra gyakorolnak, egy ideig fenntarthatja az egészet - de ami nem belső

összefüggésnek, hanem csak egyensúlynak köszöni fennállását, feldől az első csapás alatt. - Ilyen volt hazánk helyzete Dózsa lázadásának elnyomása után.

A magyar jobbágyok későbbi viszonyai nagyrészt azon törvényekből fejlődtek ki, melyeket az 1514-i országgyűlés a lázadás büntetéséül alkotott; azonban csálódik az, ki azért a jobbágyok állapotát Ulászló kormánya előtt e hazában rendkívül kedvezőnek tartja. Mint minden oly országban, melynek belviszonyai rendezetlenek, s a gyöngébb az erősebbnek önkényétől függ: úgy a középkornak vas századai alatt a földművelőnek sorsa szomorú vala e hazában is. - Ha végigtekintünk törvényeinken - melyekre a római jognak kevesebb hatása vala, mint a középkorban más nemzeteknél, a szolgaság eszméjét nem találjuk bennök úgy rendszeresítve, mint szomszédainknál - azonkívül a viszony, mely úr és szolga között létezik, keleti népeknél sokkal emberiebb -, s miután a kegyetlenség a magyarnak hibái közé sohasem tartozott, eldődeink is hihetőképp szelídebben bántak jobbágyaikkal, mint akár német, akár szláv szomszédai: - ha azonban a földművelőnek állapota általán véve kedvezőbb vala, mint máshol, voltak számos kivételek is - s a számos törvények, melyek a jobbágyok erőszakos elhajtása, a dézsma- és vámosok kihágásai s egyéb zsarolások ellen hozattak, eléggé bizonyítják, hogy ily esetek a ritkaságok közé nem tartoztak.<sup>148</sup> Azonban bármennyire súlyos volt is a jobbágyok helyzete Dózsa lázadása előtt, a bajnak általánosságát nem gyanítja senki. A nemesség fényűzésével évről évre növekedtek a jobbágyok szenvedései - de az egyes jobbágy legörnyedve terhe alatt, csak ura kegyetlenségének tulajdonítá szenvedéseit, s jobb idők reményében hallgatott, meggyőződve, hogy ha szólna is, panasza, melyeknek okát mások nem ismerik, visszhang nélkül maradnának; - csak midőn a keresztes had a jobbágyokat az ország minden vidékeiről összegyűjté, akkor győződtek meg nyomoruk egész nagyságáról - akkor látták, hogy mit eddig kivételes állapotnak tartottak, az általános, az a jobbágyok rendes helyzetét képezi, s a gyűlölség, mely eddig egyes zsarnok ellen fordult, most fegyvert adott kezeikbe az egész nemesség ellen.

Ez az, mi által a pórhad e hazára oly károsan hatott. A gyűlölség úr és jobbágy között előbb egyesekre szorítkozott, most egész osztályok álltak fegyverben egymás ellen, s a legnagyobb ildomosság és igazságszeretet alig lett volna képes a nemzetben történt nagy szakadást ismét helyrehozni. S kitől várhatnók ezt honunk akkori viszonyai között?!

A trónt Ulászló foglalta el, de látszólag csak azért, hogy e hazában más királynak helye ne legyen. Gyöngé kezei az ország különböző osztályai között a mérleget fenntartani képesek nem valának - s a nemesség győzelmét csak a jobbágyok még nagyobb elnyomására akará használni. A parasztok kevés vagyona kárpótlás fejében szedtetett el. Azok is, kik a lázadásban semmi részt nem vettek, pusztá gyanúból, sőt néha bosszúvágyból, a legkegyetlenebb módokon kínoztattak. Mit a jobbágyok előbb csak szívtelen urak jószágain szenvedtek, az most törvény által általános szabályul állíttatott fel. Meg kellett büntetni nemcsak azokat, kik a lázadást elkövették, de örök szolgaság által a jövő ivadékot is - szóval a nemesség elkövetett mindent, hogy a jobbágyok sorsa tűrhetetlenné váljék, s oda jussunk, hogy parasztjaink csaknem irigységgel tekintsenek azon tartományokra, melyek a török rabigájába jutottak. - Mit lehetett várnunk ily viszonyok között, ha e haza külső ellenség által megtámadtatik?! - Ki az ozmánok helyzetét figyelemmel tekinté, meggyőződött, hogy a pillanat közel áll, midőn a magyar léteért fog megküzdeni ellenével; s mi váljék nemzetünkben, mely magát éppen e pillanatban hatalmának főtámaszától megfosztá, s hol egy osztály a néptől elvon mindent, minek védelme a küzdelem eredményét rá nézve érdekessé tevő?

Ezen veszélyen kívül, melyet csak az nem gyanított, kit szenvedélyei elragadtak, voltak más viszonyok, melyek a mélyebben látók aggodalmait még inkább növelék.

A lázadás csaknem a király közbenjárása nélkül nyomtatott el - legalább a közvélemény kizárólag Zápolyának tulajdonítá ez érdemet -, s természetes, ha ezáltal Ulászló még nagyobb megvetésbe süllyedett, a hatalmas vajdának befolyása pedig hasonló arányban nőtt, mi a király barátai előtt minden lehető veszélyek legnagyobbikának tartatott. - Zápolya ellenei által régóta trónköveteléssel vádoltatott. E vád mennyire volt igazságos már Ulászló kormánya alatt - mennyire állt az, hogy Zápolya maga - mint mondatott - minden törekvését a korona elérésére fordítja -, azt nehéz volna meghatározni: hogy azonban ő, kit szülei e szerepre neveltek, kinek nővére a lengyel koronát viselő, s ki külső hatalma által a trónhoz oly közel látá magát, e gondolatoktól egészen idegen nem maradhatott, az nem szenved kétséget - s természetes, ha midőn Zápolya hívei nagyravágyó szándékaikat csaknem nyíltan hirdeték, a király barátai a vajda hatalmának növekedését látva, őt mindenre képesnek gondolák.

Maga Ulászló élete nem látszék biztosnak. Kevés nappal az országgyűlés megnyitása előtt, hajnalkor az ablakon át a király szobájába lövés történt. A király éppen a templomban volt, s így nem sértetett - de a golyók helye, mely ágya fölött megtaláltatott, mutatá, hogy a merény élete ellen irányoztatott, s kevesen voltak, kik annak titkos okozóját ne Zápolyában keresték volna. Hisz a nemesség csaknem nyíltan zúgolódott a király tehetetlensége ellen - naponként elmondattott a Rákoson, hogy e haza csak a Zápolyához hasonló fejedelem alatt gyarapodhatik -, s Ulászló halála a vajdán kívül nem feketett senkinek érdekében. - A vád annyira bizonyosnak látszott, hogy a király, ámbár sokaktól felszólítva, az elkövetett merény iránt minden vizsgálódást elmellőzött, jobbnak tartva, ha annak elkövetője titokban marad, mint ha a bűnös kinyomoztatván, büntetlensége által a királyi hatalom tehetetlenségének egy új bizonyítványa adatik.

Mindazok, kiknek a haza s a királyi családnak jövője szívükön feküdt, nehéz aggodalmakkal tekintének a jövő elébe, s úgy látszott, mintha a nemességet csak azon tizenkétezer fegyveresből álló cseh hadsereg tartóztatná vissza, melyet a münsterbergi herceg Bakács felszólítására Buda felé vezetett.<sup>149</sup> Csak Ulászló tartá meg egykedvűségét, sőt úgy látszott, mintha veszélyes helyzete még inkább növelné tehetetlenségét. Azon pontra jutott, midőn dolgain saját meggyőződése szerint semmi sem segíthet többé, s csaknem jobban érzé magát kétségbeesett helyzetében, mely természetes tunyaságának mintegy mentségül szolgált.

Így találjuk őt most is, midőn történetünk végéhez közelítve, a szerencsétlen királyt még egyszer fölkeressük. - Ugyanazon szobában, hol őt történetünk kezdetén láttuk, ül most is szokott helyén, csakhogy házi ruháját bő bársony s elől aranyboglárokkal ékesített zekével cserélte fel. Látszólag megvénült s meghízott, arcának kifejezése nem változott, csakhogy azon még több tehetetlenség volt kifejezve, mint mikor őt utolszor láttuk. - A király előtt Bakács és Bornemisza áll, látszólag fölgerjedve mindkettő. Ámbár hosszabb ideig hallgatnak, észrevehető, hogy a királyt valamire bírni igyekeztek, s fáradságuk nem sikerült.

- Felséges uram - szólt végre Bakács -, legfőlebb egy fél óra múlva a tanács itt lesz. Felségednek el kell magát valamire határozni, s ha a rendek kívánatainak enged, mindennek vége van. Miután a nemesség nagyobb része az erdélyi vajdával tart, a királyi hatalom támasza a népben van, s a rendek ennek megsemmisítését kívánják. Nemcsak Bornemisza önagysága, hanem a pápai követ, a lengyel király, kinek levelét tegnap átadtam, a münsterbergi herceg, szóval mindazok, kiknek felséged jövője szívükön fekszik, velem e részben egy véleményben vannak. Felséged saját s gyermekeinek jövőjét tartja kezében.

- Mit tegyünk? - sóhajtott a király - az összes ország határozatainak nem állhatunk ellent.

- De az, mire felséged helybenhagyása kéretik, nem az összes ország határozata - szólt közbe Bornemisza. - Az ország nevében Zápolya pártja szól, s felséged nem egyes párt, hanem a nemzet királya.

- Mit ér, ha a nemzet eltűri, hogy egyes párt az egész nevében szóljon - mondá a király az előbbi hangon.

- Minden becsületes ember felségedhez áll - biztatá Bornemisza.

- Az összes egyház mélyen sértve érzi magát a rendek határozatai által, melyek függetlenségét megsemmisítik - jegyzé meg Bakács -, felséged minden püspök közremunkálására számíthat; a nemesség egy része alig tűri a főurak zsarnokságát, s első jelre föllép ellenük; maguk a főurak sem értenek mindenben egyet Zápolyával, és sok van, közöttük még Báthori István is, kik, ha a király s vajda között összeütközés támadna, nem fognának megfélemlkezni kötelességükről.

Ulászló minden felelet helyett felsóhajtott. - Ismét hosszabb hallgatás lőn. Bakács szeme megvetéssel függött a királyon.

- Felséges uram - mondá Bornemisza kérő hangon -, csak most lépjen fel határozottan.

- Csak ne lennének annyira fölgerjedve - szólt a király.

- Éppen fölgerjedés pillanataiban szükséges a szilárdság; ki vészek között csak egy percig enged, megdöntetik. A cseh sereg felséged rendelkezésére vár, tizenkétezer fegyveresből áll, s vezérük, a münsterbergi herceg, mindenre kész. A bíbornok őeminenciája szintén nagy hatalomról rendelkezik; minden csekélységem mellett, nem állok készületlenül magam sem. Báthori István csak alkalomra vár, hogy magát a lealázó kötelezés alól, melyre Zápolya által kényszerítettett, fölmenthesse. A királyi hatalom megállapítására több eszköz sohasem volt kezünkben. Zápolya pártja inkább gyaníttatá végszándékait, hogysem számos ellenei ne támadtak volna. Azoknak, kik őt eddig felséged ellen pártolák, nem az vala szándékuk, hogy őt maguk fölébe emeljék. Bátran fölléphetünk.

A király csaknem borzadással hallá hatalma eszközeinek elszámolását. - Istenem - mondá -, hát ismét fegyvert fogjunk saját jobbagyaink ellen?

- Nem leend rá szükség - szólt megnyugtatólag az előbbi -, ha felséged királyi jogainak védelmére elhatározott szándékot mutat, a legbátrabbak is önként felhagynak követeléseikkel.

Ulászló hallgatott. Bornemisza szavai után arcán egy pillanatra több elhatározottság látszott, de a jövőben visszatért tehetetlenségének szokott kifejezése. - Hidd el, János - mondá végre felsóhajtva -, legjobb, ha nyugodtan eltűrjük, mit megváltoztatni hatalmunkban nem áll. Vénebb vagyok s betegebb, hogysem a rendekkel küzdelembe ereszkedjem. Tegye ezt fiam. Da nobis Domine pacem in diebus nostris.

Bornemisza szemei mondhatatlan fájdalommal függtek urán. Bakács felindulva ennyi gyöngeségen, szólni akart, de Vencel lépett a szobába, ki a nádort s az összes tanácsot bejelentve, a király nem kis meglepődésére e kínos beszélgetésnek véget vetett.

A király készen nyilatkozott elfogadásukra, s jövő pillanatban egymás után, mélyen meghajtva magukat a király előtt, a bejelentettek léptek a szobába. - Miután a bíbornok s Bornemisza szokott helyeiket a többi tanácsnokok között elfoglalták, s azok a király széke körül félkört képezve megálltak - egy percig csend lőn.

Nem fogjuk az egyes tanácsosok nevét s címeit elsorolni. Zápolyán s Báthori Istvánon kívül, kik utolsó időben a várostól távol voltak, s most szintén megjelentek, ugyanazok, kiket a

királynál már egyszer láttunk, csak hogy föllépésekben a jelen pillanatban több méltóság, a király irányában több kevélység, sőt csaknem megvetés vehető észre. - A veszély, mely a pórlázadás kitörése után mind e hatalmasokat fenyegeté, elhárított, csak bosszú, csak a jövő biztosítása forog kérdésben, s ezekre nézve az annyi pártokra szakadt tanács teljesen egyetértve jelent meg királya előtt. - Ki e hatalmasok során végignézett, arcuk kifejezéséből látá, hogy nem annyira tanácsokat, mint rendelkezéseket jöttek közleni, s a király maga legjobban érezve helyzetét, csaknem egykedvűséggel várta a nádor megszólítását.

- Felséges uram - mondá ez méltósággal -, harminckét napja, hogy az országgyűlés, felséged meghívására az ország jelen szomorú helyzete fölött tanácskozándó, összegyűlt; ideje, hogy annak eredményei közhírré tétetvén, a nemesség ismét eloszolhassék. Elégge szenvedett a nemesség az utolsó gyászos történetek által, méltó, hogy legalább azon terhektől kíméltessék meg, melyek reá a jelen országgyűlés által oly súlyosan hárarnak; s felséged, ki legjobban tudja, hogy a királyi trón biztossága a nemesség jólétével s gyarapodásával válhatatlan kapcsolatban áll, maga sem kívánhat egyebet.

- Úgy van, úgy - szólt fejét hajtogatva Ulászló -, mi magunk sem kívánunk egyebet. - Bakács ajkai körül csaknem észrevehető gúnymosoly lebegett.

- E nézetekből kiindulva - folytatá a nádor -, felséged hív tanácsa, azon egyes kérelmeket s javaslatokat, melyek az ország rendei által felséged elébe egyenként terjesztettek, s általa, valamint hív tanácsa által is igazságosoknak s célszerűeknek találtattak, a fölvetett szokás szerint egy egészbe szedé össze, s azt azon kéréssel terjeszti felséged elébe, hogy az egész szokott bölcsességével még egyszer megvizsgálván, helybenhagyni s annak a szokott formában ünnepélyes kiadására a kancellárt utasítani méltóztassék. - Felséged engedelmeivel a kancellár fel fogja olvasni javaslatunkat. Az irományon, melyet ezennel helybenhagyása alá terjesztünk, csak még a felséged parancsára reáfűggesztendő nagy pecsét hiányzik.

- Helyes - mondá a király az előbbi modorban. - Olvassuk el. - S miután a nádor Ulászló engedelmeivel széket foglalt, s Bakács ugyanezt tevé, Szakmári azon dekrétum olvasásához fogott, mely Ulászló hetedik dekrétumának neve alatt törvénykönyvünkben maiglan fenntartott.

Nem fogjuk követni az olvasót. Ki e törvényt, melyet bosszúvágy alkotott, s melynek rendeletei önzés által védelmezve századokig fennállottak, nem olvasta - ki a túlzást, melyre egy felbőszült arisztokrácia követeléseiben vetemedhetik, nem ismeri, s ki csak a fellázadt pór kegyetlenségétől undorodik el: vegye kezébe törvénykönyvünket, s olvassa végig e dekrétumot. Mi csak valószínű dolgokat akaránk írni, s az, mi e cikkekben áll, a valószínűség, sőt a hihetőség körén kívül fekszik.

Minden megyében az alispán s szolgabírák mellé tizenkét nemesnek választása rendeltetik, kikre az elnyomott lázadás alatt történtek megbosszulása bízatik. E vérbíróság hatásköre csak ahhoz hasonlítható, melyet a francia forradalom vértörvényszékei elébe szabott. Ő ítél az egyes nemesek kárai fölött, ő szerez nekik a parasztok vagyonából elégtételt. A vétkeseket ő állítja a törvényszék elébe, hogy mint a törvény rendeli, halállal büntetessenek. Ő készít lajstromokat mindazon nemesekről, kik a lázadás alatt a jobbágyok részéhez álltak, s kinek neve a bírák kénye szerint ily lajstromba fölvetetett, az száműzött, s jószága bárki által megszerezhető. E bíróság határozataitól nincs fellebbevitel. A törvénynek egy célja van, az, hogy semmi bűnös büntetését ki ne kerülhesse, minden, mi ezt hátráltathatná, mellőztetett. És még a büntetés, habár a legkegyetlenebb, sem elégté ki a nemesség bosszúvágyát. Némely esetekben nemcsak a gonosztevő maga, hanem annak utódai sújtatnak, s kimondatik, hogy bizonyos gonosztettek elkövetőinek gyermekei s minden ivadéka örök időkre nemcsak falusi

bírói s esküdti hivatalt nem viselhetnek, hanem még azon kedvezésből is kizáratnak, hogy valaha a királyi vagy más úri házban szolgálhassanak; ha pedig ily gonosztevőnek nem lennének gyermekei, hasonló büntetés mondatik a szülőkre, hogy a törvénynek semmi esetben ne hiányozzanak áldozatai; sőt a törvényhozó kimondja ítéletét az egész osztály fölött, mely közül sokan a lázadásban részt sem vettek, s örök szolgaságra kárhoztatja az ország minden jobbágját, mintha magát csak úgy érezhetné biztosnak e hazában, ha maga mellett mindent megsemmisített.

Ulászló nyugodtan végighallgatá az olvasást. Egyes cikkelyeknél, melyek egyenesen hatalma korlátolását célozzák - minő például az vala, hogy jövedelmeiről tanácsa megegyezése nélkül ne rendelkezessék, vagy hogy azok közül, kik a lázadásban részt vettek, királyi kegyelem által senkit a büntetés alól föl ne mentessen -, a király arca a szokottnál még szomorúabb kifejezést vett fel. Ott, hol a törvényjavaslatban János vajda érdemei említettek, s számára különös kedvezések köttettek ki, egy percig neheztelése vala észrevehető; de közönségesen minden cikkely után a király helybenhagyólag fejet hajtva, „bene”-t mondott, s mikor az olvasásnak vége vala, némán ült székén, mintha a hallottakat már elfeledte volna, s az egész őt nem is illetté.

Egészen másképp hatott e jelenet Bakácsra. Az olvasás közt, főképp azon cikkelyeknél, melyek egyenesen ellene céloztattak - minők például, hogy nemtelenek ezentúl főbb egyházi hivatalok viselésére képesek ne legyenek, vagy hogy minden egyes csak egy javadalmat tarthasson meg -, arcán a legnagyobb indulat vala kifejezve. Mindenki észrevevé, hogy alig mérsékelheti magát.<sup>150</sup>

Midőn a kancellár elhallgatott, Bakács fölkelt, s indulatában csaknem remegő hangon kijelenté, hogy amennyiben őfelsége megegyezését a jelen törvényekben kijelenténé, ő saját részéről felsőbb határozatainak ellenszegülni nem akar.

- Őfelsége már kijelenté helybenhagyását - szakítá félbe több hang a szót. Ulászló helybenhagyólag integetett fejével.

- Ha őfelsége megegyezik - folytatá az előbbi méltósággal -, én, mint mondám, saját részemről jobbagyilag hódolok parancsolatainak. Mint a pápa őszentségének legátusa azonban, s mint a magyar egyház feje, saját s minden püspökök nevében ellentmondok mindennek, mi e törvényekben az egyház jogaival ellentétben áll, s egyházi személyeket, habár bűnösök volnának is, világi hatóságok alá vet.

- Fel fogjuk jegyezni az ellentmondást - szólt csaknem megvetéssel Perényi -, ámbár az egyházi férfiak talán jobban tennék, ha biztosságukat büntelenségükben s nem külön törvényhatóságukban keresnék.

- Nem szándékom vitatkozásokba ereszkedni - mondá a bíbornok büszkén. - Miután őfelsége a tanács által készült törvényjavaslattal megegyezését kijelentette, s annak kiadását a nagy pecsét alatt elrendelé, nincs egyéb hátra, mint hogy e parancsolatot teljesítve, a Rákoson összegyűlt nemességet e legfelsőbb elhatározásról tudósítsuk.

- Őfelsége hív tanácsának még egy kérelme van - szólt Perényi szintén fölkelve székéről. - A münsterbergi herceg s őfelségének cseh serege még mindég az országban vannak, sőt úgy látszik, mintha azoknak elbocsátására még semmi készülétek sem történtek volna. Minthogy pedig e seregre a jelen körülmények alatt semmi szükség nincs, s a béke helyreállván, ennyi idegen fegyveres az országnak csak terhére lehet: a tanács minden cseh és morva hadak eltávolítására bátorodik őfelségét emlékeztetni.

Ez új követelésnél Ulászló látszatos zavarban hallgatott; helyette Bakács felelt. - Őfelsége e részben velem közölte szándékait - mondá határozottan -, s azok abban állanak, hogy a münsterbergi herceg seregeivel együtt jelenleg az országban maradjon, minek célszerűségét kétségen kívül nagyságtok is át fogják látni, ha meggondolják, hogy az ország nyugalma külsőleg ugyan helyreállt, de e nyugalom fenntartása csak úgy remélhető, ha a közhatalom minden lázadás elnyomására készen áll.

- Hogy ezt elérjük, cseh seregekre szükségünk nincs - mondá a kalocsai érsek -, mi magunk együtt fogjuk tartani hadainkat, s amennyiben azok elégségesek nem lennének, az erdélyi vajda önagysága seregeivel együtt még az országban maradhat.

- Kár volna önagyságát annyira terhelni - szólt csaknem gúnyoló hangon Bakács -, főképp miután a cseh sereg az esztergomi érsekség jószágain s költségén tartatván, az országnak semmi terhére nem lesz.

A király helybenhagyólag intett fejével, s miután röviden kijelenté, hogy a bíbornok saját szándékát fejezte ki, a tanácsot azon kéréssel bocsátá el, hogy a törvényeket, melyekre megegyezését kijelenté, a Rákoson minél előbb hirdettesse ki.

A király Bornemiszával s a bíbornokkal ismét maga maradt. Egész magaviseletében a legnagyobb levertség vala észrevehető. - Szegény nép, szegény szerencsétlen nép! - mondá, két kezével takarva szemeit - örök szolgaságra kárhozzatnak, s te nekem fogod tulajdonítani szenvedéseidet.

Bornemisz szemei mély részvétellel függtek urán. - Bakács hideg, csaknem megvető sajnálattal nézett le rá. Csak a király nehéz fohászai szakíták félbe a hallgatást.

- Ami történt, vissza nem vehető többé - mondá végre Bakács megnyugtatólag -, gondunk lesz, hogy belőle felségedre s magas családjára kár ne háramoljék.

- Ne fáradjanak - sóhajtott Ulászló, szemeit szomorúan a szólóra függesztve -, rajtunk nem segíthet senki. Meglátja eminenciád, még azt sem fogják tűrni, hogy cseh seregeink az országban maradjanak, egészen saját hatalmukba akarnak keríteni, hogy egészen rabjuk legyünk.

- El kell tűrniök - szólt Bakács méltósággal. - Nyúljanak erőszakhoz, ha mernek, csak az hiányzanék még; de mi elvárjuk megtámadásukat. Bízza magát felséged rám. A trónnak támaszait az országban nem kereshetjük többé, s külföldön fogjuk feltalálni azokat. Cuspinian tegnap este titkon ismét megérkezett. A császár, ha lehet, még forróbban óhajtja az összeköttetést felségeddel, mint azelőtt; kész a legkedvezőbb feltételekre; majd meglátjuk, e büszke urak, kik szabadon választott királyukat tisztelni nem tudták, a német császár szövetségese előtt nem hajtják-e meg fejeiket? Estve, ha felséged megengedi, a császár követével ide jövök.

S ezzel Bakács meghajtva magát, távozott. Ulászló szomorúan nézett utána.

- Boldog férfiú! - mondá sóhajtván - ő még küzd; én rég lemondtam minden reményről. Ó, János! én nagyon szerencsétlen vagyok. Ha majdan nem leszek, azok, kik e sorsra juttattak, talán maguk is megbánják tetteiket.

Bornemisz, kihez e szavak intéztettek, mélyen meghatva hallgatá a király panaszait. - Felséges uram - mondá végre elragadva fájdalom által -, vajha azok miatt, mik e hazában most történnek, nem lenne senkinek oka bánkódni, mint azoknak, kik a jelen szerencsétlen állapotot előidézték!... Vajha a büntetés éppoly igazságos fogna lenni, minő elkerülhetetlen!



- Isten mentsen meg, hogy valakinek rosszat kívánjunk - sóhajtott a király, kinek szemei könnyekbe lábadtak.

- Felséged szenvedései meg lesznek bosszulva - folytatá az előbbi szenvedéllyel. - A haza, melynek népe törvény által örök szolgaságra ítéltetett, a szabad nemzetek sorából ki fog töröltetni. Jaj nekünk, kik arra születünk, hogy a világtól búcsút véve, nem kívánhatunk egyebet, mint hogy utódaink megvetéssel tekintsenek vissza századunkra, s hosszú szenvedések után végre átlássák egész gyalázatunkat.

Bornemisza szemében könnyek ragyogtak. Ulászló bámulva nézett rá, szólni akart, de ő sietve meghajtá magát, s a legnagyobb fölgerjedésben távozott.

- Boldog Isten! - sóhajtott Ulászló - ha mindennek én volnék oka! Nem akarám-e boldogítani népemet?... Nem tettem-e mindent, mi tőlem kívántatott? - A király ismét kezével takarta arcát, s zokogott. - E könnyek által megnyugtatta érzé magát. - Egyedüli bizalmam Istenben van - szólt végre, midőn körültekintve, magát Vencellel egyedül látta. - Imádkozunk, talán a gondviselés mindent jóra fordít még. - S Ulászló elővéve imakönyvét, s ez ájtatos foglalatosság között, úgy látszik, megfeledkezett gondjairól. Arca ismét közönséges egykedvű kifejezését vevé fel, s csak az imádkozónak egyhangú mormogása, néha egyes fohászok, melyekkel Vencel urára tekintett, szakíták félbe a hallgatást, mely a palotájában elhagyott király körül uralkodott.

Hagyjuk magára őt. - Az általános feloszlást, mely a pórhad elnyomása után mindég ijesztőbb jelenségekben mutatkozott, s mely a nép tömlöcévé változott hazát szükségképp vesztéhez vezeté, leírni a történetíró feladatához tartozik. Mi egyesek történetét írjuk le - térjünk vissza feladatunkra.

Ártándi Pál s Frusina helyzetét olvasóink legnagyobb része közbenjárásunk nélkül is kitalálhatja. - Frusina, kit annyi kiállott veszélyek után gyöngélkedő egészsége egy ideig Temesváron tartott, kevés nappal Dózsa halála után nénjével együtt Budára tért vissza, hová őt nemsokára jegyese követte. Apja halála fájt szívének, de miután annak szörnyű körülményei tőle eltitkoltattak, s azt gondolá, hogy apja a csanádi ütközetben kapott sebek következtében végzé életét, e szelíd bánat komolyabbá tevő, de nem keseríté el a boldogságot, mellyel a szerelem s azon bizonyosság tölté lelkét, hogy az kedvese által teljes mértékben viszonztatik. - És Pál? - nem érte-e el minden kívánatát? - nem bírta-e az ország legszebb hölgyének szerelmét? - nem fog-e éppen e szerelem által azon családok körébe emelkedni, kik e hazában akkor minden befolyást s dicsőséget egymást között megosztottak? - Nem látta-e tiszteltetni s irigyletetni magát mindenki által? - Nem tudta-e, hogy neve az egész hazában magasztalással említettik? - S ennyi szerencse között Klári emléke Pálhoz hasonló lelkületnek nem ronthatá megelégedését. - Szaleresi, mihelyt a tömlöcből szabadon bocsáttatott, eltűnt, s mint Zápolya felmentő levele rendelé, hihetőképp régen az országon kívül kóborolt leányával. A viszonyt, melyben Pál ez utóbbihoz állott, Bornemiszán s Farkason kívül senki sem ismeré - amaz Frusina, ez ura kedvéért hallgatott -, s ha a szerencsétlen polgár neve Ártándi Pál előtt néha említettett, ez csak azért történt, hogy az ő s főképp Frusina nagylelkűsége dicsértessék. A világ nem ismeré az indokokat, melyek Pált arra bírták, hogy Szaleresi szabadságáért fáradjon, s midőn az, mit ő s kedvéért Frusina, ki Temesvárott Zápolyát szintén Szaleresi szabadságáért kéréte, tettek, közhírré jutott, az emberek nem győzék magasztalni a nagylelkűséget, mellyel mindketten magukat ez alkalommal is viselték. Pál meg vala győződve, hogy könnyelműségét nem fogja senki megtudni; megbánta tettét, s mit tegyen egyebet? Fényes jövőjével foglalkodva meg akart feledkezni mindenről, mi múltjában keserű vala, s csaknem egészen elérte célját.

Ártándi Pál- s Telegdi Frusinánál, a közvélemény szerint, szebb s boldogabb pár a hazában nem vala. - Kell-e különösen említenünk, hogy, kik hozzájuk legközelebb álltak, az öreg Ártándi Tamás és Bebek Katalin, magukat boldognak érzék? s az utóbbi, ki Frusinánál anyja helyét pótolá, mióta Temesvárról Budára visszatért, kedves növendéke minél fényesebb kiházásításán törte fejét.

Telegdi halála nem engedé, hogy leányának lakodalma még országgyűlés alatt tartassék. Hogy azonban a kedvező alkalom, melynél az egész ország főbb nemessége a ház örömeiben részt vehet, el ne mulasztassék, Bebek Katalin legalább a kézfogót akará ünnepélyesen megülni az országgyűlés vége előtt, s aznap, melyen Ulászló a tanács által elébe terjesztett törvényeket kénytelenül elfogadá, az ország főbb nemességét Telegdi palotájában találjuk egybegyűlve. Minthogy a nehéz csapás, mely e családot érte, zenét s más zajosabb örömeket kizárt, a vendégek számára, Bebek Katalin állítása szerint, csak egy kis barátságos vacsora készítettett, mások úgy vélekedtek, hogy pompásabb lakoma évek óta nem tartatott Budán.

Az udvaron s a ház földszinti részében az urak kíséretében jött csatlósok s hajdúk lakomáztak, kik között Polgár Tamás, új vörös nadrágban s mentében, a nagyságos Telegdi s Bebek kisasszonyok megmenekülésének történetét adja elő. A felső termeket a legfényesebb társaság tölti el. Bármilyen nagy a ház, számos szobáiban alig férnek el az asztalok, s a háziasszony mégis nehéz gonddal jár körül, nehogy valaki vendégei közül hely nélkül maradjon, míg végre hatkor a vacsora szokott órája eljövén, valamennyien asztalhoz ültek, s mint jóra való magyar háznál illő, néhány szék a véletlenül megérkeztek számára még üresen maradt. Ekkor Bebek Katalin visszatért a főterembe, s a nádor és Zápolya között foglalva helyet, egészen anyai s háziasszonyi örömeinek engedé át magát, a boldog mátká s a nem szűnő sorban egymásra következő tálak láttára.

Nem fogjuk leírni az ünnepélyt s a vendégek fényes öltözeteit. Ollósi, ki a lázadás után Budára visszatért, s anélkül hogy valaki által tettei iránt kérdőre vonatnék, előbbi mesterségét folytatá, Bebek Katalin emlékéitől lelkesítve, ez alkalommal csudákat mívelt, s a vőlegény bíbor dolmányában felülmúlta minden előbbi műveit. De kifogytunk az időből, nem ereszkedhetünk többé részletekbe, s eznapi az egész társaság oly kizárólag a szép pár által vala elfoglalva, hogy Bakács örökre dicső szabójának remekei még a vendégek között sem találták azon méltánylást, melyre érdemesek valának.

- Nagysád csakugyan boldognak érezheti magát - szólt a nádor az ebéd vége felé Bebek Katalinhoz -, szebb hölgyet az országban senki sem nevelt.

- Nagysád igen is kegyes - válaszolt a megszólított örömragyogó arccal -, de ugyan nem méltóztatik csak egy keveset kóstolni a mazsolaszőlős süteményből?

- Teljes lehetetlen.

- Vagy e fánkból?

- Nem győzők, kedves nagysám - sóhajtott a nádor.

- Bizony éhen fogunk maradni - sürgeté az előbbi.

A nádor elmosolyodott. - Ha Frusina kisasszony nénjétől a nyájas háziasszonykodást is megtanulta, Ártándihoz megyek lakni vén napjaimra.

- Nagysád mindig víg, mindig elmés - mondá az előbbi -, reménylem, kis húgom meg fogja érdemlenni nagysád jó véleményét.

- Gyönyörű hölgy - szólt ismét az öreg nádor, ki a jó malvoisi által megifjodva érzé magát -, szinte irigylem e fiú sorsát; az ország legszebb leányát ő viszi haza, s hozzá Telegdi István gyermekét.

- Igaz - szólt itt Bebek Katalin másik oldalán Zápolya János -, de nincs is az országban ifjú, ki ily szerencsére érdekesebb volna.

- Már az igaz - vágott szavába Katalin. - Pálnál jobb, nemesebb lelkű ember nincs a világon. Nagyságtok talán nem is tudják, mi gyönyörűen viselte magát megmentésüknél. - S Katalin újra elkezdé beszélni az egész történetet.

- Hogy Ártándi bátor legény, azt az egész világ tudja - szakítá félbe a szót Perényi, ki magán kívül mást dicséretet hallani nem szeretett -, azonban, aki oly mátkáért küzd, mint ő, az, ha gyávának született volna is, bátorrá válik. Kit ne lelkesítene fiatal korában a szerelem nemes tettekre?

- Nagysád csalódik - mondá Katalin -, a szerelemnek néha egészen ellenkező hatása van; éppen házunkban láttuk az esetet. Nagyságod ismeré az íródiákot, kit szegény sógorom házában neveltetett. A fiú becsületes volt, legalább annak tartottuk, s aljas születése mellett is teljes bizalommal viseltettünk iránta. S mi történt?... A szerencsétlen beleszerete Frusinába, s szörnyeteggé válik. Hogy húgomat hatalmába kerítse, nincs gonosz tett, melytől visszajedne. Megtámadtatja a pesti lázadók által kerti lakásunkat. Frusina még most sem hiszi ezt, de nincs semmi kétségem... Magától Bornemisztól tudom, hogy az alávaló a parasztok szándékait már aznap reggelén, midőn házunk megtámadtatott, ismeré, s miért nem tudósított felőle, hogy biztonságunkról gondolkozhattunk volna?

Az öreg Ártándi Tamás, ki Zápolya mellett ülve e beszélgetést hallgatá, itt Orbán vétke iránt kételyét jelenti ki, miután felfogása szerint mindaz, mit e szerencsétlen ifjú később a hölgyek megmentéséért tett, ellenkezőt látszik bizonyítani. - Bornemisz a tekintetben velem egyetért - folytató -, csak tegnap mondá, hogy a szegény íródiáknál soha jobb s becsületesebb fiút nem ismert.

- Már akármit mondjon Bornemisz, önagysága igen csalódik, ha Orbánt ártatlannak hiszi - viszonzá hévvel Katalin -, éppen az, mit megmentésünkre tett, bizonyítja gonoszságát leginkább. Orbán azért, hogy minket ily roppant veszélytől megmentett, érdemet akart szerezni magának, miáltal Frusina szerelmét elnyerje. Az egész hosszú út alatt ez volt szándéka; ezért vezetett később, midőn Temesvárhoz közelítünk, nem a városba, hanem testvéréhez; ezért nem engedé, hogy rejtekünket elhagyva, Erdélybe vagy később csak Zápolya önagysága táborába vonuljunk. Az alávaló mindég azon reménnyel kecsegteté magát, hogy végre húgom szerelmét mégis elnyeri. S midőn e remény eltűnt, s Frusina szerelmét, mint hozzá illett, méltó megvetéssel visszautasítá, akkor a szörnyeteg egyenesen elment Dózsához, ránk hozta cimboráit, s segítségükkel Frusinát arra kényszeríté, hogy magát vele az iszonyú ceglédi plebános által megeskettesse. - A dolog oly világos, minden gyermek átláthatja.

- Megvallom - szólt közbe itt Zápolya -, alig foghatom meg, miért ellenezte Pál, ki a diáknak minden gonosztettét ismeré, hogy legalább holttestével érdeme szerint bánhassak? Ily ember nem érdemelt egyebet, mint hogy csontjai az akasztófán száradjanak el.

- Nemeslelkűség, nagyságos uram - válaszolt Katalin -, nemeslelkűség, minőre csak Pál képes. Nem bánt-e szintűgy Szaleresivel, ki házunkat feldúlatta, s ki életét nagyságod kegyessége után csak az ő közbenjárásának köszönheti?

- Igazság - mondá az előbbi -, nem ismerék nemesebb lelkű férfiút Pálnál. Ami a diákot illeti, ennyi gonoszság csaknem elképzelhetetlen.

- Nemesben az - mondá Katalin sóhajtva -, paraszttól minden kitelik. Mindég mondtam szegény sógoromnak, hogy meg fogja bánni kegyességét, mellyel e jobbágyfiú iránt viseltetett... a szerencsétlen nem hitt szavamnak, pedig örökké igaz marad: a vér nem csal soha; valóban nemes tetteket - minő például Ártándi Pálé - csak nemestől várhatunk.

Míg az asztal ezen részén ily beszélgetések folytak, s az öreg Ártándi Tamás fia dicséretére örömeiben szívét szorulni érezé: addig az egész teremben mindég vígabb zaj terjedett el. - A magyar lakomának fő fűszere - a pohárköszöntés került szőnyegre, s felhíva sokaktól, a fiatal váradi püspök emelé első poharát a boldog pár egészségére.

Általános volt a taps, mely a lelkes köszöntést követé - az öreg nádor szemében örömkönnyek ragyogtak -, az öreg Ártándi Tamás reszketve emelé kupáját, s kiitta végső cseppig, s oly boldognak érezé magát, mintha Mátyás király ülne még mindég magas trónusán. Pál fölkel, hogy barátját köszöntse, s szépen rakott beszédben, mint ily alkalomhoz illik, magát ezentúl minden jelenlevők hajlandóságába ajánlja, midőn az e pillanatban támadt csend között egyszerre hangok ütötték meg fülét, melyeknél a szó elakadt ajkain.

Ó, jaj nekem, te elhagyál  
S mint ha a nap nyugodni száll,  
Éj földte létemet.  
Szerelmed mindenem vala,  
S egy napnak nincs két hajnala,  
A szív egyszer szeret.

Az ének, mely az ablakon át az utcáról felhangzott, mélyen hatott mindenkire. - Senki sem ismeré az énekest, de a szavak bús értelme s a tiszta női hang, mely e szavakat elzengé, nem hagyott senkit érzéketlenül.

- Ugyan ki lehet ez, ki e napon oly szomorú énekkel közelít házunkhoz? - kérdé Katalin.

Egypár szolga az ablakhoz ment, s kinyitva azt, kinézett. - Künn minden sötét vala; az énekes, úgy látszott, már eltávozott, s minthogy a ház kapuja az utcáról, hol az ének hallatszott, ellenkező oldalon vala, nem is volt utolérhető.

- Rendes dolog - mondá Katalin -, nem adnám sokért, ha tudnám, ki lehetett ez.

- Kár rajta töprenkedni - szólt jókedvűen Ártándi Tamás -; jó csak az, hogy az ének a jelen alkalomra jót jelent. Ha a szív csak egyszer szeret, annál jobb... hisz fiam s Frusina mi mást kívánnak?

Pál első pillanatban, midőn Klári szavát hallá, elhalványodott. De a közfigyelem az énekre fordulván, senki sem vevé észre változását. - Mihelyt az első meglepetés elmúlt, erőt vett magán, s ámbár reszketve - mit mindenki szerénységének tulajdonított - fölemelé poharát, s felköszönté azt a jelenlevők egészségére.

Szavát harsogó éljen követé.

Minden jelenlevők között csak Frusina vevé észre a változást, mely az ismeretlen énekes szavára Pál arcán mutatkozott, s midőn köszöntése után leült, kérdezé tőle megindulása okát.

- S bámulhatja-e, Frusina - válaszolt a kérdezett érzékenyen -, ha oly véghetetlenül boldogítva a szerelem által, a szerelem keservei iránt közönyös nem lehetek?

A szerető hölgy megelégedett e válaszával, s a teremben nem volt senki, ki a leírhatatlan kint, melyen Pál lelke egy pillanatig keresztülment, sejdítette volna, s midőn, hogy magát erről meggyőzze, a teremben körültekintett, szeme csak résztvevő vagy oly arcot látott, melyen sorsával irigység vala kifejezve.

Egy volt, ki e tekintetben kivételt képezett - Farkas; szemei szomorúan függtek urán, s midőn Pál tekintete a társaságon végigfutva, szolgájának elégedetlen, csaknem feddő kifejezését észrevév, megszégyenülve tulajdon cselédje előtt, lesüté szemeit. - A zaj azonban s barátainak éljenzése hamar eltünteté e rövid kellemetlen benyomást is.

- Éljen Ártándi Pál! - hangzott át ismét a másik szobából - az ország legboldogabb férfia éljen!  
- A teremben lelkesedve ugyane szavak ismételtettek, s Pál megelégedve hajlongott az üdvözlők előtt.

- Igen, az ország legboldogabb embere - sóhajtott Farkas, midőn a termet szomorúan elhagyá - , ha szíve volna!... Én lemegyek a cselédekhez. - S az öreg szolga odahagyva a fényes termet, lement hasonlói közé, és soká tartott, míg a jó bor s a társaság jókedve Klári szomorú képét elűzte fejéből, s homlokának komor redőit elsimítá.

S mi történt Klárral?

Miután apját a temesvári börtönből megszabadítá, a szerencsétlen leány vele Pestre ment, hol Ambrusnak jobb időből még néhány követelése, melyeket, mielőtt távozik, behajtani kívánt, s egypár régi barátai maradtak, kiket búcsú nélkül elhagyni nem akart. Titkon jött s csak kevés napokra. De ennyi szenvedés a már idős férfiúnak megtörte erejét. Alig vala Pesten, midőn megbetegedett, s egy hajdani szomszédjának házába rejtve, útja folytatásában két hónapnál tovább akadályoztatott. - Nehéz volna leírni, mit szenvedett Klári ez idő alatt. A világon nem volt hely, hol magát boldogtalanabbnak érezte volna, mint itt, élete legszebb s legkínosabb emlékei között, s úgy látszott, mintha a sors épp e városban akarná őt megfosztani az utolsó lénytől is, kinek szeretete által magát az élethez még láncolva érezé.

Végre gondos ápolása alatt apja felüdült, s útra készült. - Ekkor hallá Klári véletlenül, hogy éppen azon estén, melyre elutazásuk határozatott, Telegdi Frusina s Ártándi kézfogója ünnepeltetik, s szívének égő fájdalma, melyet apja fölötti aggodalmai egy ideig háttérbe szorítának, újra egész erővel feltámadt. - Nem állhatott bosszút azon, ki egész élete nyugalma dulta fel, legalább egy keserű cseppet akart vegyíteni örömeinek kelyhébe, s addig kérte apját, míg az vele a kivilágított ablakok alá ment, s elvárta, míg leánya a kedvező pillanatot, hol a teremből lehangzó lármá elhallgatott, megragadva, rövid énekét elzengheté.

Miután e kívánság teljesített, Klári, úgy látszik, nyugodtabban érzé magát. S apa és leánya, könnyű útipoggyászokkal vállakon, hallgatva hagyák el a várost.

Az út rögzös volt - s az öreg Szaleresi, elgyöngülve hosszú betegsége által, egy félórányi járás után fáradtnak érzé magát. Vándoraink az út mellett, egy kökereszt lépcsőjén ültek le, melyet Szent Pál nem messze fekvő zárdájának szerzetesei ájtatos zarándokok számára állítottak itt fel. - Nappal e helyről a szemnek bájló kilátás nyílt. Körös-körül sűrű erdőség, mely között balról a nagy kolostor magas tornyai látszának - elől lassan leereszkedve kertekkel takart völgy, melynek háttérében Buda s rajta túl a pesti rónaság látszik. Most a felhők között bujdosó félhold kétes világot terjesztett a vidékre, s csak a távolban feltűnő fénypontok intének a városra, melynek körrajzát az éj fátyola eltakará. - Szomorú s elhagyott vala minden - a fák között őszi szél süvöltött, s az úton elszáradt levelek szállongtak körül.

A vándorok nem szóltak. - Mély gondolatokba merülten ültek ott. - Mindkettőnek szemei a városnak egymás után eltűnedező világain függtek. A fájdalom, mely lelkeiket tölté, azokhoz tartozott, mikről szólni nem lehet.

Sokáig ültek így - végre Szaleresinek eszébe jutott, hogy menni kell. Kezébe vevé vándorbotját, s fölkel. - Mindenható Isten! - szólt sóhajtva - hogy erre kelle jutnunk!... Előttünk fekszik a város, melyben házunk áll, s egész életemet mint becsületes ember töltém, és nem szabad visszatérni körébe. Számkivetve kell bolyonganom, s nincs hely, hol vén napjaimra fejemet lehajthassam!

Klári nyájas szavakkal vigasztalá apját.

- Szegény leány - mondá emez -, s te is meg fogod osztani bajaimat. Velem jössz nehéz vándorlásomon. A köves út meg fogja vérezni lábadat, a hideg őszi szél megbetegít, s én nem segíthetek rajtad. Számkivetve vagyunk, szegény lány, s az, ki csendes boldogságunkat feldúlta, tisztelve mindenki által, örömek között folytatja napjait. Ó, nincsen igazság a nap alatt!... az emberek fölött nem isteni gondviselés, hanem vak, kérlelhetetlen sors uralkodik!

- Ne szitkozódjál Istened ellen, Szaleresi Ambrus. - E szavak, melyeket egy mély férfihang háta mögött kimondott, félbeszakíták Szaleresi panaszait. Mind ő, mind leánya, ijedten megfordultak, s egy magas alakot vevének észre, mely, anélkül hogy általok észrevéetett volna, másik oldalról a kereszthez közelített. A férfiú, mennyire a gyöngye világnál, melyet az éppen felhőkkel takart hold a tárgyakra vetett, ki lehetett venni, barátköntösbe vala öltözve, arcát csuklyája takarta.

- Azt hiszed-e te - folytató az idegen -, mert az isteni igazság rejtélyes utait gyöngye emberi eszeddel felfogni nem vagy képes, ez igazság nem létezik?... s mert a gonosznak utai simáknak látszanak, s a jobb ember ezer nehézséggel küzd; mert annak láthatára derült, s ezét sokszor homály fogja körül - mert az aljasságot sokszor dicsőség, az erényt rágalom várja az emberek között -, te az örök igazságon kételkedel? - Várd be a jövőt, s látni fogod, hogy e sima út a bűnöst csak vesztéhez vezet - hogy a dicsőség csak azért emelé fel nevét egy pillanatra, hogy annál inkább érezni tanulja a szégyent, mely reá később vár. - Várd be a jövőt, Szaleresi Ambrus, s az meg fog bosszulni elleneiden. A legigazságosabb ügy, a legjobb ember legyőzhetik az élet küzdelmei között; de kik azt legyőzték, nem fogják élvezni diadalukat.

- Ki vagy? - kérdé Szaleresi bámulva.

- Nem ismeresz? - mondá emez, csuklyáját visszavonva.

- Lőrinc! - kiálta Ambrus és Klári egyszerre, midőn az éppen fellegek közül kilépő hold világításánál halvány arcát megismerék.

- Igen, az vagyok - szólt Lőrinc. - Az Úr eddig csudálatosan megmentett annyi üldözés között, hogy a munkában, melyre meghívott, tovább fáradjak. Az út, melyen azt eddig tevém, nem vala az, mely célhoz vezethet. Az igazság diadalát nem vad erőszak fogja kivívni. A nép szabaddá nem válhatik, míg azt lelki sötétség fogja körül. De ne hidd, hogy azért reményeimről lemondék. A magas cél, melyért e szív dobogott, azért, mivel el nem érhetém, még nem elérhetetlen. Nagy volt, azért látszék oly közelnek; de meg vagyok győződve, hogy az emberi nem, ha századok után is, el fog jutni oda; s dolgozni, hogy e pillanat mielőbb eljőjön, ez feladata életemnek. Isten képmására teremte az embert... hogyan legyen, hogy a világból, mely fölött az ember uralkodik, az isteni igazság örökre kizárva maradjon? Isten veled, Ambrus!

- Lőrinc! Lőrinc! - kiáltá Szaleresi, ki vele még tovább akart szólni - de a jövő pillanatban Lőrinc eltűnt a fák között - s utasaink, mély gondolatokba merülve e rendkívüli férfiú fölött, szintén tovább folytatták útjokat.

Se Lőrincnek,<sup>151</sup> se Szaleresinek s leányának híre nem hallatszott többé a hazában.

VÉGE

## EÖTVÖS JÓZSEF JEGYZETEI

### 1

<sup>1</sup> Budának kinézéséről, mielőtt a törökök által elfoglaltatott, nem hiányzanak egykorú leírások, sőt rajzokat is bírunk, melyeken Mátyás híres palotája s az azt környező város régi alakjában látható. Ki azonban e leírásokat ismeri, vagy e rajzokat látta, könnyen meggyőződhetik a nehézségekről, melyekkel e város régi állapotának leírása jár. Azon változások után, melyeken, mióta mostani falával körülvéttetett, a várhegy keresztülment, e rajzok majdnem használhatatlanok; a leírások részint igen rövidek, részint azon rétori túlzások miatt nem nyújtanak biztos útmutatást, melyekkel például Bonfin a királyi palota leírását ékesíté. - Minden leírások között legegyszerűbbnek s érthetőbbnek találtam azt, mely Veliusban foglaltatik (Casparis Ursini Velii *De bello panonico* etc. Opera A. F. Kollár, Vindobonae, 1762. pag. 15). Ez az, melyet leírásomban követék. Velius ugyan Budát csak a törökök által okozott nagy tűz után látta: azonban ki e tárggyal foglalkozik, tapasztalni fogja, hogy Bonfin azon dolgokra nézve is, melyeket Velius már elpusztult állapotában látott, csak úgy válik könnyebben érthetővé, ha pompás leírásai Velius egyszerű előadásával hasonlíttatnak össze. - Ha Averulino munkája (Antonii Averulini Florentini *De architectura*. L. XXV. - ex italico idiomate, ab Antonio Bonfinio Aesculano latine redditi, ad Mathiam Corvinum, Hungariae regem) kezünkbe kerül, Budának egykori képe valószínűleg tisztább alakban fog feltűnni előttünk. Nekem e munka használata hatalmamban nem állván: ha tévedtem, olvasóimtól előre bocsánatot kérek.

<sup>2</sup> Ki Buda egyes részéről bővebb tudomást kíván, ajánljuk Podhradczky József érdekes munkáját: *Buda és Pest szabad királyi városoknak volt régi állapotjokról*. Pesten, 1833, melyben főképp az egyes részek törvényhatósági viszonyai alaposan tárgyaltnak. Hasonlólag ajánlható Häufler T. V. *Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen*, hol, a főváros egykori állapotát illetőleg, nagy szorgalommal igen sok érdekes adat gyűjtetett össze.

<sup>3</sup> Ut Beatricem - - - cum qua, ut ipsa asserit, matrimonium per verba de praesenti legitime contraxisti, ac carnali copula consumasti, in uxorem traduceres. [Amint Beatrixet - - - kivel, mint azt maga megerősíti, szóbelileg tüstént törvényes házasságot kötöttél és testileg egyesültél, feleségeddé tetted -] Litt. Alexandri VI. ap. Pray, *Annales*. P. IV. p. 249.

Regina Beatrix, hausto jam in *Olomucensi congressu* amore, de nuptiis cum Ladislao admodum formoso clandestine tractans. [Beatrix királyné, aki már az olmützi találkozó alkalmával belekóstolt a szerelembe, a rendkívül csinos Lászlóval kötendő házasságról titokban tárgyalva.] Katona t. 17. p. 32.

<sup>4</sup> Eoque insani illi impudentiae processerant, ut ore illoto regem apellarent suum polonum. [Azok szemérmertlenségükben esztelenül odáig merészkedtek, hogy mocskos szájjal lengyel disznónak nevezték a királyt.] Dubravius *Hist. Boh.* L. 31.

Ugyanezt beszéli Brutus, L. I.

<sup>5</sup> Tudva van, hogy Ulászló Ujlaki Lőrinc ellen hadat indítani nagyrészt azáltal bíratott, mert hallá, hogy a büszke herceg őt beszélgetés között mindég csak ökörnek nevezi.

Misso igitur ad Uladislauum, cui *hungari* ob segnitiem vaccae nomen indiderunt, oratora. [Ulászlóhoz küldetvén tehát, kinek a magyarok tunyasága miatt a tehén nevet adták.] Tubero VIII. §. 1.

<sup>6</sup> Hogy a magyarok a németek felsőbbbségi követeléseit már akkor sem túrték nyugodtan, megtetszik onnan, hogy Thuróczi, az Albert alatt történt villongásokat említve, a budai német polgárok azon követelését: hogy a bíró mindég a németek köréből választassék: *insulsa Teutonorum praesumptionak* [a németek ízetlen merészsége] nevezi. - Egyébiránt Thuróczi krónikája s a budai *Rechtsbuch* között a bíróválasztásra nézve világos ellenkezés létezik. - Az előbbi így szól: *Illam consuetudinem, civitate in eadem ab olim observatam, quod videlicet altero anno hungarus, altero vero teutonius in judicem praeficeretur*. [Azt a szokást, melyet ebben a városban régtől fogva megtartottak, hogy tudniillik az



egyik évben magyar, a másikban német ember üljön a bírói székekben.] A budai *Rechtsbuch* szerint bíró csak német lehet. Nem foglaltatik-e itt, az utóbbiban, mely németül s a németek érdekében szerkesztetett, talán egy kis falsum [csalás] is?

<sup>7</sup> E viszonyokra nézve olvasóinkat Schier ismert munkájára (*Buda sacra sub priscis regibus*. Viennae, 1774.) utasítjuk.

<sup>8</sup> Lásd *Corpus Juris*. 1495. 31. t. c.

<sup>9</sup> In arce (Ujlak) *praeter trecentas vestes variis pretiosissimarum pellium generibus suffultas*, ac vasa auro argentoque caelata, et non modicam signatae pecuniae copiam, tria millia doliorum laudati vini Sirmiensis, ac commeatus cuiusvis generis ingens numerus repertus est. [A várban (Ujlak) háromszáz különféle értékes bőrökkel bélelt ruhán, arany és ezüst domborművű edényeken és bőséges mennyiségű vert pénzen kívül háromszáz hordónyi híres szerémi bort és mindenféle élelmiszert találtak, hatalmas számban.] Istvánfi. L. III.

<sup>10</sup> Az egyes, itt felhozott tárgyak árára nézve, lásd Engel, *Geschichte des ung. Reichs*. I. R. 40. l. stb. *Regestrum Proventuum* stb. - És Engel, *Monumenta Ungarica*, p. 187-299. - *Fragmentum libri rationarii, de anno 1526*.

<sup>11</sup> 1508-ban Ulászló, Buda, Pozsony, Sopron s Nagy-Szombat városainak azon jogát erősíté meg, hogy külföldi kereskedők áruikat csak e városokban rakhassák le s adhassák el. - Az erről szóló oklevél az *Ung. magaz.* I. k. 475. l.

## 2

<sup>12</sup> Mennyire sülyyedett Mátyás halála után minden, arról minden egykorú írók egyenlően tanúságot tesznek.

A palotában uralkodó rendről könnyen képezhetünk magunknak fogalmat, ha Istvánfi negyedik könyvében ezeket olvassuk: »Verum quum milites caesa turcarum capita in signum victoriae regi missa ad spectandum prope fontem, cuius aquas per plumbeos siphones in arcem perductas, regina bibere consueverat, proposuissent, uti erant emacerata tetrique odoris, effecere, ut illa ab earum aquarum usu postea perpetuo dum vixit abstineret.« [Mikor pedig a katonák a törökök levágott fejét, melyeket győzelmi zálogul küldtek a királynak, már oszlófélben és bűdösen ama forrás közelében helyezték el, melynek ólomcsövön keresztül a várba vezetett vizét a királyné inni szokta - az eredmény az lett, hogy a királyné élete fogytáig soha abból a vízből nem ivott többé.]

<sup>13</sup> Vestis pretiosa regis Mathiae omnium circa gentium victoris - coelatum, aurum et argentum, vasa convivialia, quibus quidem aetatis suae omnes fere reges superavit, ceteraque, quae in manus hostium venerant, *direpta, nonmodo a hostibus, sed etiam ab amicis, et magna ex parte Mathiae beneficiariis*. [Az összes környező népek feletti diadalt arató Mátyás királynak drága ruháját, domborműveket, aranyat és ezüstöt s a lakomaedényeket, melyekkel korának szinte minden uralkodóját felülmúlta, valamint mindazt a többi dolgot, ami az ellenség kezébe jutott, elrabolták, de nemcsak az ellenség, hanem a barátok is, mégpedig nagyrészt olyanok, kikkel Mátyás jót tett.] Tubero.

Quae (a kincsek) a milite, cui praeda concessa erat, varie distracta fuit, adeoque vili pretio divendita, ut unus orbis argenteus uno aureo nummo permutaretur, lanx, trulla, phiala etiam inaurata carissime decem aureis nummis redimebatur. [Ezeket (a kincseket) a katonák, kiknek zsákmányul esett, mindenfelé szétszórták és annyira potom áron vesztegették, hogy egy arany karika egy aranypénzért cserélt gazdát és tálat, meritőkanalat, csészét, szépen be is aranyozva, tíz aranypénzért lehetett vásárolni.] Dubravius. *Hist. Boh.* L. XXXI.

Azokra nézve, mik Ulászló neje által szereztettek. L. Dubrav. L. XXXII. Ipsa Regina brevi insignem thesaurum coacervavit, ac prima reginarum abacum regis ex solido auro plane regium instruxit. - Sed in ista post obitum reginae, sicut in alia regis bona impetus non quidem festinus, sed lentus factus est

ab harpys aulicis, qui tempore rapiendi observare nimiaque regis bonitate ad suum quaestum abuti plane noverant. [A királyné maga rövid idő alatt hatalmas kincstárat halmozott össze és - elsőnek a királynék közül - a király asztalát fejedelmi módra színaranyból állította fel. - De a királyné halála után ezek között is, valamint a királyné egyéb javai között, ha nem is gyors, de lassú pusztulás indult meg az udvari rablók révén, akik nagyon is értettek ahhoz, hogy kilessék a rablás idejét és saját hasznukra éljenek vissza a király túlságos jóindulatával.]

<sup>14</sup> Lásd: *Ein neue Reyszbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel* etc., durch Salomon Schweigger, a 21. lapon, hol e szobának leírása foglaltatik, melyet az utazó, 1576-ban, Budán átkelve, romlott állapotában látott.

<sup>15</sup> Ha az egykorú írók s azok, kik Ulászló kormányának történetét, mint Brutus vagy Istvánfi, akkor írják, midőn az még elevenebb emlékezetben vala, összehasonlíttatnak: talán helyesnek fog találtatni a királynak e regényben adott jellemzése. E jellemzés egyes vonásai mindezen írók világos tanúságára alapítottak. Így, midőn ifjúkoráról szól, Dubravius, L. XXXI. világosan mondja: »qui rex adeo animosus statim apparuit...« [amely király tüstént olyan bábornak mutatkozott...] stb. Hasonlólag szól Brutus is. - Azon hatást is egyformán említik minden írók, mellyel neje halála volt jellemére. - Fui his diebus Pragae (ekként ír az egykorú Bohuslav Hassen de Lobkovitz 1509-ben) et principem meum, ad nos ex Pannonia reversum, veneratus sum. Mutasse mihi visus est vultum, et nescio, quomodo semper cogitabundus incedere, magisque praesefere moestitiam, quam gravitatem. - - - Ipse ad moerorem tristitiamque compositus, tam laeta, quam tristia perinde tolerabat. Nulla quidem signa affectus alterutrius edidit; crebro tantum quaestu et suspiriis fatum amissae conjugis prosequutus publico abstinebat. [Ezekben a napokban Prágában voltam és tisztelegtem a fejedelemmel, aki most tért vissza hozzánk Pannoniából. Úgy láttam, hogy tekintete megváltozott, valahogyan elgondolkozva jár-kel mindig és inkább szomorú, mint tekintélyes ember benyomását kelti. - - - Maga bánatra és szomorúságra hajló ember lévén, egyformán viselt el örömet s bánatot. Semmi jelét sem adta ugyan az egyik érzelemnek sem; csak a nyilvánosságtól tartózkodott, mivel elvesztett felesége sorsa fölött gyakori panaszok és sóhajtozás fogták el.] Istvánfi. - Nem különben megegyezik a rajz is, melyet különböző írók Ulászlóról vénebb korában adnak. - »Namque Uladislaus cum senio, tum multa oboesi corporis arvina oppressus, et solis confisus Dei divinorumque auxiliis - - - omnem regni administrationem omiserat, ab una tantum innocentia, felicitate, indulgentia, et quod plerumque sui ac imperii oblivisceretur, a proceribus commendatus.« [Mert Ulászlót, kit elnehezített egyfelől az öregség, másfelől túltáplált testének elhájásodása és egyedül isten és az isteni hatalmak segítségével bízott, ki így az egész ország kormányzását félretette, a főurak csakis ártalmatlansága, jóindulatú és elnéző természete miatt támogatták, meg azért, mert többnyire magáról is, az országról is elfeledkezett.] Pauli Jovii *Hist. s. temp.*, L. XIII. 8 »Negari non potest, quin rex senecta et valetudine, qua ex podagra saepius, nonnunquam etiam ex apoplexia tentabatur, lentus, tardusque et rerum suarum incuriosus haberetur - - - Caetera in ipso jure optime laudaveris: pietatem summam, clementiam singularem, amorem in sibi subjectos, civilitatem insignem, mirificam ab alieno abstinentiam et pacis studium incomparabile.« [Tagadhatatlan, hogy a királyt öregsége és betegsége következtében - minthogy gyakran bántotta köszvény és többször szél érte - lomhának, tunyának tartották, aki nem törődik saját dolgaival sem - - - Egyébként teljes joggal rendkívüli módon dicsérheti az ember igen nagy kegyességét, párját ritkító nyájasságát, szeretetét alattvalói iránt, kiváló műveltségét, csodálatos tartózkodását attól, ami a másé, valamint hasonlíthatatlan törekvését a békére.] Dubrav. *Hist. Boh.* L. XXXII.

Chorales instituit - - - atque, cum per otium licuit, libenter illis interfuit, ut religionem sanctis vocibus pasceret - - - simulque oraret pro rerum quiete, quam tantum dilexit, ut quoties cubitum iret vel ex lectourgeret, nulla eius vox alia audiretur, nisi: da pacem Domine in diebus nostris! [Énekarokat szervezett - - - és ha ideje engedte, szívesen tartózkodott köztük, hogy a vallásosságot szent énekszóval is ápolja - - - és hogy imádkozzék a dolgok változatlanul maradásáért, ami annyira szívén fektet, hogy valahányszor feküdni ment vagy felkelt ágyából, nem lehetett mást hallani tőle, mint ezt: Adj békességet, Uram, a mi napjainkban!] (Az idézett helyen.)

A bizodalmat, mellyel Ulászló a magyarok fölött idegenek, főképp csehek iránt viseltetett, különösen kiemeli Brutus.

<sup>16</sup> Ulászló szegénysége ismert tény. Az udvarban e történet kezdeténél már sokkal előbb nyomorúság uralkodott. - »Nos hic (így ír Schlechta János, Ulászló titoknoka, Bohus Hassen a Lobkovitzhoz 1503-ban) more solito in medio acervorum auri et argenti cum *rege* miseri et inopes vivimus et puto amplius vivemus.« [Mi itt szokás szerint nyomorogva és inségesen élünk a királlyal az arany és ezüst halmazának közepette - s azt hiszem, még inkább így fogunk élni.]

»Ludovico monsum in lucem edito tanta inopia premebatur, ut eadem die, qua legatos ad Maximilianum decrevit, coactus fuerit Emerico Perenyio Cibinium pignori dare.« [Mikor Lajos még nem jött a világra, akkora inség szorongatta (ti. Ulászlót), hogy azon a napon, mikor követeket küldött Miksához, kénytelen volt Szebent Perényi Imrének elzálogosítani.] Katona, 18. K. 466. I. Vagner, *Dipl. Sárosiense* 195. l.

<sup>17</sup> A guttenbergi bányák termékenységről Brutus. Lib. I. pag. 34, írja, hogy az oly nagy volt: ut non e silice argentum, quod in aliis usu venit, sed ex argento silicem scindi oporteat. [...annyira, hogy nem a kovából kellett az ezüstöt kivágni, hanem az ezüstből a kovát.]

<sup>18</sup> Bakács egész jellemének leírását nem találtuk egykorú írókban, csak annak egyes vonásai emeltetnek ki. Így Brutus L. III. p. 276. fortélyosságát említi: »Legatum callidum hominem et quam maximarum rerum usus, ubi etiam minus necesse esset, cavere docuisset.« [Az a körülmény, hogy mindig a legnagyobb arányokat kedvelte ott is, ahol kevesebbre lett volna szükség, óvatosságra intett a követtel, ezzel a fortélyos emberrel szemben.] - Joviusban büszkesége hozatik fel: »intoleranda superbia atque ambitio« [tűrhetetlen dölyfösség és nagyravágyás]. - Így említették pénzvágya majdnem minden írók által. Ki azonban Ulászló kormánya történetét ismeri s Bakács működését figyelemmel követé, tettei után ítélve, úgy hisszük, nem fogja hűtlennek találni a képet, melyet a hatalmas érsekről adtam. Így azt hiszem, hogy azon viszony leírásában sem hibáztam, mely Bakács és a király között volt. Ki ezen kételkedik, olvassa Schmidt, *Epis. Agr.* II. k. 170. lapján a levelet, melyben a király az érseket compaterának nevezi s igen alázatosan kéri, hogy az országosan kivetett adót saját jószágain is szedesse be.

<sup>19</sup> Schwaiger útleírása szerint e teremnek hossza 44, széle 18 lépés. A fényüzésről, mellyel e terem Mátyás alatt díszesítve volt, lásd: *Regis Hungariae Mathiae nuptiae apud Schwandtner scriptore etc.* Hung. T. I. p. 519.

<sup>20</sup> Ex his vero (a püspökökből) sanctius regis consilium constabat, *principibus raro in aula frequentibus*, quorum nobilitas et splendor religionis commendatione intentibus officere videbatur. [Ezekből (a püspökökből) állott a király szentebb tanácsa; a főurak ritkán gyűltek össze az udvarba - előkelő pompájuk valószínűleg sértette azokat, kiknek a vallás ügye szívükön feküdt.] Brutus, L. I. p. 43.

<sup>21</sup> Báthori István, az erdélyi vajda által a székelyeken elkövetett kegyetlenségekre nézve, lásd Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs*, negyedrétkben, III. k. 41. l.

<sup>22</sup> Még azok is, kik, mint Bonfin, nagyítva adják elő a haladást, melyet az ország Mátyás alatt tett, csak kizárólag Budáról s néhány püspökök palotáiról szólnak. A műveltség e helyek szűk körén nem terjedett tovább. Olvassa, ki ezen kételkedik, azokat, miket Cuspinian Magyarországról írt; olvassa Herberstein moszkvai utazásának hazánkra vonatkozó részét, vagy Quidoti Vince velencei követ 1525-ben kelt jelentését, hol ez utóbbi az ország általános helyzetéről ekként szól: »Nel regno non sono cita se non povere, male in asseto et brute et quaesto per li mali tractamenti fanno li signori sui alti loco villani, qualli tanto pellano che nulla li resta.« [A birodalomban vannak ugyan városok, de

mind szegények, elhanyagoltak és gondozatlanok már csupán azért is, mivel uraik nem törődnek velük és a lakosságnak még a bőrét is lenyúzzák.]

Még világosabb bizonyítványa foglaltatik az ország csekély művelődésének a Kovachich által (*Supl. a V. Comm.* II. köt. 258. l.) kiadott törvényes becsük lajstromában (*series aestimationum*); mely szerint egy jobbágytelek, minden épületek nélkül, egy felnőtt termő gyümölcsfával egy áron becsültetik. »Una sessio jobbagyionalis, omni aedificio carens, ad centum denarios computatur. Quaelibet matura arbor fructifera pro centum denariis computatur.« [Egy jobbágytelket, melyen nem volt semmiféle épület sem, száz dénárra becsültek. Bármilyen termő gyümölcsfát száz dénárra értékelték.] - A törvényes becs, mint tudjuk, a dolgok való becsétől tetemesen különbözik, de az arányra nézve, ezen 1486-ban készült becsű mutatja, mily fokán lehete a művelődésnek azon ország, hol annyi föld, mennyiből egy paraszt telek áll, egy gyümölcsfával egy értékre becsültetik.

<sup>23</sup> Incedere e principibus hungaris nonnullos regio more, hinc trahentes longo ordine clientum catervas, illinc prae se agentes equitum turmas et peditum plenissimas cohortes. [A magyar főurak közül némelyek királyi módra jelentek meg: egyfelől hosszú sorban hozva híveik seregét, másfelől maguk előtt hajtván a lovasok csapatát és a gyalogosok nyüzsgő csoportjait.] Brutus, L. I. p. 20.

<sup>24</sup> Non solum proceres nobilesve milites officii gratia, sed gregarios quoque visitavit. In castris aegrorum charitate contubernia lustravit, saepe languentes propria manu pavit, jentaculaque porrexit, saepe in acie vulnera obligavit. [Nemcsak az előkelő és nemes katonákat látogatta meg tisztségükre való tekintettel, hanem a gyalogos közvéteket is. Szeretettel látogatta végig a sátrakat a betegek táborában, a bágyadtakat gyakran saját kezével etette, maga adta oda reggelijüket s gyakran kötözött sebeket a csatasorban.] Bonfin, Dec. IV. L. VII.

<sup>25</sup> In agendo cautus et sagax (Mathias) gloriae plus aequo cupidus, et ad simulandum dissimulandumque nimis idoneus. Cum senioribus simplicitatem quandam saepe praeseferre, callide quaecunque mens male ferret elicere, obliqua consilia intelligere et corda hominum cautissime perscrutari, difficulter alienis artibus falli videbatur. [A cselekvésben óvatos és puhatolódzó (Mátyás), a kelleténél jobban dicsvágyó és rendkívüli mértékben képes színlelésre és palástolásra. Az idősebbekkel szemben gyakran bizonyos egyszerűséget tanúsított, az emberekből rossz szándékaikat kicsalta, felismerte a csalárd terveket, legnagyobb óvatossággal vizsgálgatta az emberek szívét, nehezen volt rászedhető mesterkedésekkel.] Bonfin, Dec. III. I. IX.

26

Est locus e regione satus cognomine Paestum,  
Colle minor celso, tumulis provectior altis  
Hic circum apricos campos cereale papaver  
Nascitur et variis hortensia munera pomis  
Spargit humus sat.

[Erre van egy helység, neve: Pest. A hegyeknél  
lentebb van, de magas halmok tetejébe kinyúlik.  
Napsugaras rétek vannak körülötte; a kéklő  
mák terem ott, sokféle gyümölcs van a kertben  
és a talaj termő, stb.]

(Geréb L. ford.)

Stephani Taurini *Stauromachia*. L. IV. *Monumenta Ungarica*. T. C. Engel P. 159.

<sup>27</sup> Michaël Országh, vir ille prudentissimus et longa rerum experientia non injuria sapientissimus semper habitus, illud nonminus in corde, quam ore versasse dicitur: Quemcunque sacra corona coronatum videris, *etiamsi bos fuerit*, adorato, et pro sacro sancto rege ducito et adorato. [Országh Mihályról, erről az igen okos emberről, akit a dolgokban való igen nagy járatossága miatt joggal tartottak nagyon bölcs embernek, azt mondják, hogy éppúgy szívén, mint száján hordozta ezt (az elvet): Ha egyszer valakit szent koronával megkoronázva látsz, tisztelned kell, még ha ökör volna is - szent és sérthetetlen királynak kell tartanod s úgy tisztelned.] Bonfin, Dec. IV. L. III.

<sup>28</sup> Erre nézve olvasóinkat a *Corpus Juris*-ra utasítjuk, hol e szavakat igazolva fogják találni.

<sup>29</sup> Sunt praeterea plerique DD. Praelatorum & virorum ecclesiasticorum, qui collationibus beneficiorum ecclesiasticorum in ignominiam totius ordinis clericalis abutentes, illa non personis idoneis & benemeritis, sed juvenibus & indoctis ad eaque beneficia penitus incapacibus conferre, illisque titulum hujusmodi beneficiorum adscribentes, soli proventus eorum exhaurire & in usus proprios convertere consueverunt. [Vannak ezenkívül a főpap urak és egyházi férfiak között többen, kik az egyházi javadalmak adományozásával az egész papi rend gyalázatára visszaélvén, azokat a királyi felség beleegyezése nélkül nem alkalmas és jól érdemesült személyeknek, hanem fiataloknak és tudatlanoknak, az illető javadalmakra teljesen alkalmatlanoknak szokták adományozni; az efféle javadalmaknak címét adván nekik, (ők) azoknak jövedelmeit maguk merítik ki és saját hasznukra fordítják s ekképpen, az ilyen visszaélések következtében az isteni tiszteletet az isten egyházaiban naponkint el szokták hanyagolni.] 1498. art. 58.

Hogy nemcsak az alsóbb klérus, sőt még a püspökök is a lázadás pártolásával vádoltattak, világos Brutus szavaiból: »Neque aberat suspicio plebis causam pontifices tueri; cuius rei causa ex infimo genere plerique orti - instinctu impellente, tueri sui ordinis homines et consociare cum iis consilia insimulabantur.« [A népben megvolt az a gyanú is, hogy a püspököket tekintse a dolog okául, minthogy többnyire alacsony sorból származva, azt színlelték, mintha védelmeznék az ő rendjükből való embereket és csatlakoznának terveikhez.] Brutus, L. III. p. 239.

<sup>30</sup> Lásd Telegdi István beszédét. Istvánfi *Hist.* L. V.

<sup>31</sup> I. Ferenc alatt az ebéd s általán véve a mindennapi élet órái mások valának, mint napjainkban. I. Ferenc alatt Franciaországban, a *Recreations Historiques* szerzője szerint, közmondás létezett, mely így hangzott:

Lever à cinq, diner à neuf,  
Souper à cinq, coucher à neuf,  
Fait vivre d'ans nonante & neuf.

[Ha ötkor kelsz, kilenckor ebédelsz,  
Ötkor vacsorázol s kilenckor fekszel,  
Kilencvenkilenc évet élsz.]

Ulászló neje francia lévén, az életmód a magyar udvarnál a francia udvarétól valószínűleg kevésben különbözött.

<sup>32</sup> Bakács házának helyzete, több reánk maradt okiratokból meghatározható. Katona. 18. k. 390. l. Hevenesi kéziratai után egy okiratot találunk, melyben ezek állnak: »Ratione unius domus aialis in nostri medio in theatro sancti Georgii, prope portam sancti Joannis habitae et existentis, cui alia domus archiepiscopatus Strigoniensis contigue vicinare perhibetur.« [Udvarház módjára, mely a Szent György-tér közepén, a Szent János-kapuhoz közel épült és feküdt és, mint mondják, egy másik ház - az esztergomi érsekségé - közvetlen szomszédságában volt]. - Szent György tere helyett Thuróczi s

több történetírónk Szent György utcát említene; egy más okiratból, melyet szinte Katona, 13. k. 103. lapon felhoz, világos, hogy a két utca, mely jelenleg Szent György teréről a díszpiac terére vezet, már akkor is létezett, s mindkettő Szent György utcájának nevezetett: »Qandam domum lapideam in hac nostra civitate Budensi, inter domos in medio duorum vicorum utriusque scilicet sancti Gregorii habitas, in superiori fine boltarum, ubi panni vendi consueverunt, existentem etc.« [Egy kőből épült házat itt Buda városában, mely a két Szent György utca közt levő házak közt van, a bolthajtások felső végében, ahol a rongyokat szokták árulni.] - Ezek szerint az esztergomi érsek palotáját, melyet Bakács egy hozzá vásárolt ház által nagyobbított, hihetőleg azon utcában kereshetjük, mely Szent György teréről a Vízi kapu felé vezet.

<sup>33</sup> Hogy Bakács a pápaság után vágyódott, történetíróink egyhangúlag mondják; s ámbár csak a történeti mesék közé tartozik azon állítás, mintha megválasztására csak egy szavazat hiányzott volna: mindazonáltal bizonyos, hogy X. Leó megválasztásánál ő is szóba jött. Ez alkalommal leginkább a császár pártolására számított. S innen magyarázható meg a változó politika, melyet Bakács a császár irányában követett. Corvinus János iránti viseletére nézve legyen elég felhoznunk, hogy ámbár talán az egész országban senki sem tartozott Mátyásnak több köszönettel: nem volt mégis senki, ki e nagy fejedelem fiának a bíbornoknál többet ne ártott volna. - Nyilván mint Corvin János pártolója lépett föl. De ő vitte keresztül a választási országgyűlésen, hogy az összes nemesség, mely János herceget pártolta, maga helyett csak hatvan képviselőt nevezve ki, az országgyűlést elhagyá; ő bírta Jánost a bosnyák királyság elfogadására, miáltal leghívebb pártolóját, Ujlakit is megsérté; ő bírta 1492-ben a horvát nemességet arra, hogy csak a király vezérlete alatt nyilatkozott hadi szolgálatra késznek, mire János a bánságról lemondott. Végre, az ő közbenjárása által történt, hogy a Corvin János s Majlandi Blanka között még Mátyás alatt kötött házassági szerződés a pápa által feloldatott.

<sup>34</sup> Hogy a kémkedés ezen korban a magyar udvarnál kormányzási eszközül használtatott, arra nézve lásd *Registrum proventuum* etc. Engel, *Gesch. d. Ung. Reichs.* I. k. 40. l. ad 5-tam Dec. 1494. - Hogy ezen eszközzel egyesek is éltek, kitetszik a kalocsai érseknek 1512-ben Schydlovitzhez írt leveléből. Engel, *Gesch. d. Ung. R.* III. R. II. k. 157. l.

<sup>35</sup> Hogy Bakács a nemesség által hasonló célzásokkal vádoltatott, nem szenved kétséget. Jovius szerint csak az országban jelenlevő cseh seregeknek köszönheté, hogy a lázadás elnyomása után e végett büntetésre nem vonatott. »Nobis autem persuasum est - így szól Jovius I. XIII. Boemos postquam cruciferorum nomen interierat, domo jam excitos pecunia Cardinalis in Pannoniam pervenisse ea de causa, ut nobilium ferociam reprimerent.« [Meg vagyok győződve arról, hogy miután a cseheknél elterjedt a keresztesek híre, a hazulról már felbujtottak az érsek pénzén Pannoniába mentek abból a célból, hogy a nemesek szilajságát korlátok közé szorítsák.] - Még a sokkal későbbi Brutus is osztja e nézetet. »Neque probabile est, legatum callidum hominem fugere potuisse, quo ingenio esset homo barbarus.« [Nem valószínű, hogy a legátus elől, az elől a ravasz ember elől ki lehetett volna tért, amilyen ügyes volt ez a barbár ember.] L. III. P. 276.

<sup>36</sup> Item quoniam nonnullis DD. praelatorum & virorum ecclesiasticorum, plebanos ecclesiarum, parochialium dioecesis earum subjectarum ad decimandum saepe numero mittere solent; illis autem plebanis in decimatione vacantibus & occupatis plures Christicolarum et parochianorum absque salutari confessione & sacramenti eucharistiae sumptione decedere infatesque sine baptismo exstingui consueverunt. [Továbbá, mivel némely főpap urak és egyházi férfiak az egyházközségek plébánosait gyakran szokták dézsmálásra küldeni; meg szokott pedig történni, hogy az alatt, míg a plébánosok a dézsmálással bajlódnak és foglalkoznak, a keresztyények és egyházközségbeliek közül sokan az üdvösségre szolgáló gyónás és az oltári szentségek felvétele nélkül múlnak ki és a csecsemők keresztség nélkül halnak el.] 1500. 36.

<sup>37</sup> Mathias, antiqui sui generis haud inscius, nil molestius ferre videbatur, quam si quis ex invidis, obscuritatem sibi gentis objecisset. [Mátyás, ősi származásának tudatában, láthatólag semmiért sem neheztelt jobban, mint ha irigyei közül valaki származásának homályosságát hánytorgatta.] Bonfin, Dec. III. Libr. IX.

<sup>38</sup> Lásd a 6. jegyzetet.

<sup>39</sup> Supple libellus septem sedium Siculicalium ad Wladislaum. II. Engel, *Gesch. d. ung. Reichs.* III. k. 41. l.

<sup>40</sup> Lásd, miként szól Bonfin, Dec. III. L. IX. Hunyadi János eredetéről, midőn az udvarias olasz tudós ingenui stupri gloriáról beszél.

<sup>41</sup> Azoknak igazolására, melyekben az egész fejezet folytán Bakács jellemét festeni igyekvünk, nehogy az idézéseket szerfölött szaporítsuk, olvasóinkat történetíróinkhoz utasítjuk. Akár Bakács hosszú életének egyes tettei vétessenek tekintetbe, akár kortársainak ítélete, melyben külföldi írók, mint Jovius és Dubrav hazai történetíróinkkal megegyeznek, a kép, melyet e hatalmas egyéniségről adtunk, talán valónak fog találtatni.

## 6

<sup>42</sup> Azon zsarolásokra, melyek a jobbágyokon egyházi férfiak nevében követettek el, legvilágosabb bizonyítványok a *Corpus Juris*-unkban foglalt számos törvények, melyek e korban a dézsmaszedők törvénytelen követeléseinek fékezésére hozattak.

<sup>43</sup> Pars multo maxima taedio vitae potius, quam pietate religionis adducti. [Jóval nagyobb részük inkább életunságból, mint vallásosságtól vezettetve.] Jovius *Hist. sui temporis.* L. XIII.

<sup>44</sup> Viget imprimis apud Ungaros tum in vulgo aliis, tum in claris feminis imprimis, pudoris fama tuenda, matronale decus: cujus sunt adeo severi vindices, ut stupri compertas, quamquam insignes nobilitate, id quod raro quidem, sed, nonnunquam tamen accidit, capite animadvertant; e plebe mulieres vivas defossas, humo certatim vulgo aggesta obruant. Eadem capitis poena in viros comprehensos constituta. [Nagy a fontossága főleg a magyaroknál - általában a nép körében és kiváltképpen az előkelő nőknél - a szemérmesség híre megőrzésének, az asszonyi ékességnek; ennek olyan szigorú bírái, hogy akit gyalázaton kapnak rajta, legyen bár előkelő származású - ami nagyon ritkán ugyan, de mégis megesik -, fejével lakol; a köznépből való nőket elevenen elássák és versengve összehordott földdel borítják be. Ugyancsak fővesztés van kiszabva a tettenért férfiakra.] Brutus, L. II. p. 201.

Az erkölcsi szigornak egy igen érdekes példáját Mátyás korából, lásd Kovachich, *Formulae solennes.* Nro. 60.

<sup>45</sup> Bél: *Notitia Hungariae* Tom. III. p. 463.

<sup>46</sup> Régi monda a Bebek-család eredetéről.

## 7

<sup>47</sup> Date Caesari, quod Caesaris; sed si omnia Caesaris, quid ergo erit Dei? [Adjátok meg a császárnak, ami a császáré; de ha minden a császáré, mi lesz istené?] - Tertullianus.

<sup>48</sup> Patres esse, qui pro rege a suis quisque populis tributum exigerent. [Azok az atyák, akik a király helyett saját népeiktől az adót behajtják.] Bonfin.

Bona Urbani praepositi Agriensis et Capituli, de quibus dominus Agriensis pro se exegit. [Orbán egri prépost és a káptalan javai, amelyekről az egri püspök a maga nevében rendelkezett.] *Regestrum Prov.*

<sup>49</sup> A többször idézett 1494-i regestrumból kitűnik, hogy a nagyvárad püspök, Bakács Tamás, az erdélyi vajda, Drágfi s más főurak cselédeinek szükséges kelmék a királyi kincstár költségén vásároltattak.

<sup>50</sup> Tripartitum. I. 40.

<sup>51</sup> 1504. art. 18.

8

<sup>52</sup> Bertrandon de la Brocquière, ki 1434-ben Palesztinából visszatérve, Budán keresztül utazott, rövid leírásában, melyet Häufler idézett munkájában németre fordítva közöl, kiemeli az élénkséget, mely kereskedés tekintetében Pestet már Zsigmond alatt jellemzé.

<sup>53</sup> Mily ritkák voltak Magyarországon e korban mindennemű kézművesek, világos abból, hogy a kalocsai érsek az isteni szolgálatra szükséges ékességek s készülétek vásárlására egy különös embert küldve Olaszországba. Lásd az ezen embernek adott királyi útlevelet, mely Katona, XVII. k. 518. lapján felhozzatik.

<sup>54</sup> Heimb *Notitia Abbatiae Sancti Gotthardi* után Fessler, VI. k. 225. l.

<sup>55</sup> A titkos szerződést, melyben Ulászló s Albert lengyel király egymásnak azon esetre, ha tulajdon fellázadó jobbágyaik által megtámadtatnának, kölcsönös segédelmet ígérnek. Lásd Katona, XVII. k. 256. l.

<sup>56</sup> Ulászló Ujlaki ellen, mint tudva van, kénytelen volt hadat indítani.

<sup>57</sup> Brutus, L. I. p. 100, a cseh pikardok fő tanának állítja. Quod eodem genere essent, qui imperarent et qui imperantibus parerent. [Hogy azonos származásúak, akik parancsolnak s akik a parancsoknak engedelmeskednek.]

<sup>58</sup> A tudományos olvasó tudja, hogy itt nem a nagy német parasztháborúról, hanem csak azon egyes lázadásokról lehet szó, melyek a magyar keresztes hadat megelőzték, s melyek alatt a német parasztok bocskort választva zászlóul, Németországban a nemesség várait s birtokait pusztíták.

<sup>59</sup> Die Kreutzer thun keinen armen man kein laydt, nehmen nichts mit Gewalt, und was man inen zuffert, deshalb bezalen sie also gar. [A keresztesek nem bántanak szegény embert, semmit erőszakkal el nem vesznek, sőt megfizetnek azért, amit kapnak.] *Die Auff-ruhr so geschehen ist in Ungerlandt, & c.* - 1514. Kézirat Jancsó úr gyűjteményéből.

9

<sup>60</sup> Ab una tantum innocentia facilitate indulgentia & quod plerumque sui & imperii oblivisceretur a proceribus commendatus. [A főurak csakis ártatlansága, jóindulata és elnéző természete miatt támogatták, meg azért, mert többnyire magáról is, az országról is megfeledkezett.] P. Jovii, *Hist. sui temp.* L. XIII.

<sup>61</sup> Instructio (Mathiae) ad ducem Calabriae cognatum suum. Kovachich, *Script.* I. 341.

<sup>62</sup> Joannes Bornemissa vir inter eas gentes, ut barbarum nomen sonat, maxime sobrius. [Bornemisza János a legjózanabb abból a népből - ezt jelenti barbár neve is.] Jovius, XIII.

Quem hominem virtutis ergo ex humili fortuna Tolnae natum, Ladislaus ad honestiores militee ordines promoverat. [Ezt a férfit, ki Tolnában alacsony sorban született, bátorsága miatt László előkelő katonai rangra emelte.] Brutus, L. III. p. 342.

10

<sup>63</sup> Nam illud omnem fidem excesserit, quod in Hungaria - ad eam non semel penuriam pervenerit (Uladislaus) ut nihil in penu esculenti, nihil in cella vini reperiret, cogereturque aliunde sibi prandium emendicare. *Videram Budae*, quando ministri aulici cum aliquot lagenis vacuis ad domum Georgii



Episcopi Quinqueecclesiensis current, vinum, pro regis prandio impetratum stb. [Mert az minden hihetőt meghaladott, hogy Magyarországon (Ulászló) nem egyszer olyan ínségbe jutott, hogy éléskamrájában semmi ennivalót, pincéjében semmi bort sem lehetett találni és kénytelen volt ebédet is máshonnan koldulni magának. Láttam Budán, mikor az udvari szolgák néhány üres palackkal György pécsi püspök házába futottak, hogy bort kérjenek a király ebédjéhez.] Dubravius, *Hist. Boh.* L. 32.

<sup>64</sup> Redacta et in Bohemia res ad esuriem. [Csehországban is kitört az éhínség.] ibid. Lásd: Csehország állapotára s Ulászló ottani állására nézve Brutus, L. I. p. 27.

<sup>65</sup> A szövegben előadottakra nézve I. Brutus, L. I. p. 113. - Ugyanezt beszéli Dubrav. L. 32., és pedig mint a Kremsieren történeteknek szemtanúja.

<sup>66</sup> Brutus, L. I. p. 22.

<sup>67</sup> Ut cum quibus est una nobis nascendi moriendique conditio, illis prodesse potius, quam inutiliter dominari deberemus. [Úgy, hogy azoknak, akikkel születés és elhalálozás tekintetében egy a helyzetünk, inkább hasznukra kell lennünk, semmint fölöttük haszontalanul uralkodnunk.] Decr. 1498.

<sup>68</sup> Eo quidem licentiae ventum erat, ut per forum medium eunti convitium facere auderent. [A vakmerőségben már odáig mentek, hogy a piac közepén járó (ti. Ulászlót) szidalmakkal merték illetni.] Brut. L. I.

<sup>69</sup> Lásd Brutus L. c. Dubrav. L. 32.

<sup>70</sup> E történetet, mind Dubravius, mind Brutus - L. I. p. 104 - beszélik.

<sup>71</sup> Minden írók tanúsága szerint, Anna királyné halálát az okozta, hogy Lajos születésénél, maga a királyné kívánságára, egy főúr jelen volt, s a bábák, szemérmi tekintetből, a szülőt elégségesen nem ápolhették. Brut. L. I. p. 62. és Dubrav. L. 32 szerint. Ezen főúr, ki Lajos születésénél jelen volt, Zápolya János vala.

<sup>72</sup> A natura inerat Ladislao - animi angor, timoris argumentum, *non ab imminente ullo malo, sed ab ingenio exstabat*. [Természettől fogva megvolt Ulászlóban a lelki aggályosság; a félelem oka nem valamilyen fenyegető bajban, hanem jellemében rejtett] Brut. L. I. p. 22.

<sup>73</sup> Perényi, a nádor, azáltal, hogy az Ulászló és Miksa császár között kötött örökösödési szerződésnek Pozsonyban ellentmondott, mint nemzeti függetlenségünk bajnoka, népszerűvé vált. Ha azonban ezen egy tettén kívül a híres férfiúnak egész közpályája, főképp az indokok, miknél fogva a szerződést, melynek mint nádor ellentmondott, később saját nevében aláírta, úgyszintén végakarata, melyet Istvánfi 6. könyvében közöl, figyelembe vétetnek: olvasóink, jellemzésünket, úgy hisszük, igazolva találják.

<sup>74</sup> Több egykorú írók tanúsítják, hogy a főbb nemesség közül a keresztesek vezérlését magára vállalni senki sem akarta.

<sup>75</sup> Lásd a kalocsai érseknek 1512-ben Schidlovitzhez írt levelét. Engel, *Gesch. des ung. Reichs*. Dritter Theil, Zweite Abth. p. 157.

<sup>76</sup> Ulászlónak szent Vencel iránti különös tiszteletét említi Brutus, L. I. p. 44.

Namque Uladislaus - solis confisus Dei Divinorumque auxiliis, quos summa pietate pro sua salute atque incolumitate imperii iam pridem adcuratis precibus fatigabat, omnem regni administrationem omiserat. [Mert Ulászló egyedül istennek és az isteni hatalmaknak a segítségével bízott, kiket saját boldogulása és az ország érdekében már régen szorgos könyörgésekkel kérlett, s az ország egész kormányzását féltette.] Pauli Jovii *Hist. s. temp.* Lib. XIII.

<sup>77</sup> Ámbár Budának azon képein, melyek a XV. és XVI. század kezdetétől ránk maradtak, a jelen várfalaknak nyomait nem látjuk; az mindazáltal, hogy a város már akkor falakkal körül volt véve, nem szenved kétséget. A most létező kapuk közül három a mohácsi vést megelőzőt időből való, s kapu fal nélkül oly képtelenség, minő a középkorban senkinek sem jutott eszébe. Azonkívül Buda falai különösen említetnek egy okiratban, melyben Mátyás király Budát Sassad pusztájával ajándékozta meg: Quia haec civitas nostra Budensis - - - de terris tantum habet, quamtum ipsa cum moenibus comprehendit stb. [Mert ennek a mi városunknak, Budának csak annyi földje van, amennyit falai körülfognak.] Kaprinay, *Hist. Dipl. Mat. d. Hunyad* - pag. 1.

<sup>78</sup> Régi képeken Pest széles vízárakkal körülvéve, szigetnek látszik.

<sup>79</sup> Bonfin a királyi lak s az esztergomi érsek palotájának leírásában különösen kiemeli a fürdőházakat.

<sup>80</sup> Lásd Brut. L. I. p. 98.

<sup>81</sup>

Seu quod per dirum miseris mortalibus omen  
Nuper sanguineos flammato vertice crines  
Sparsit invisa visus sub nocte cometes.

[Küldte égi harag, vagy tán csak a rosszakaró Sors  
ezt a halált rontó, véres, nagy háborúságot  
vagy csak az emberi nem nem látta, lobogva vöröslő,  
éjszaka felbolygó, bösz üstökű csillagok adták  
bús jelként s küldték nyomorul le az emberi nemre.]

*Stauromachia*. L. I.

(Geréb L. ford)

<sup>82</sup> Ki a jobbágyok akkori állapotának ezen festését túlzottnak találná, azt akármelyik történetírónkra vagy törvénykönyvünkre utasítjuk.

<sup>83</sup> Nec mora, in Budae et Pesthi suburbanis nobilium domus magno impetu de improviseo invadentes spoliare, incedere, ac obvios ex illorum numero quosvis exquisitis tormentis cruciatos interficere coeperunt. [Késedelem nélkül Buda és Pest elővárosaiban a nemesek házait váratlanul, nagy támadással megrohanva, elkezdtek fosztogatni, gyűjtogatni és válogatott kínzásokkal megölték, aki nemes eléjük akadt.] Istvánfi, L. V.

<sup>84</sup> Ambrosius Saleresius, cives Pesthanus, *vir haud ambitiosus aut turbulentus*. [Szaleresi Ambrus pesti polgár, nem becsvágyó vagy zavargó férfiú.] Ibid. - Ambrosius, qui non perverso animo, sed religionis ergo cruce sumpta se caeteris aggregavit. [Ambrus nem gonosz indulatból, hanem a vallás kedvéért lépett a keresztesek közé s állt be a csapatba.] Ibid.

<sup>85</sup> Lásd Zimmermann, *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges*.

<sup>86</sup> Quoniam sunt nonnulli ecclesiarum praelati, qui - plebanos ecclesiarum per impositiones taxarum pro suo libitu plurimum opprimere consueverunt, illi vero plebani sub hoc onere gementes, interdum

calices et caetera bona ecclesiarum diripere, cum illisque se a huiusmodi taxis redimere, interdum vero egestate coacti, ecclesias eorum deserere et alio aufugere coguntur, propter quod ipsi DD. Praelati *crebro* ad parochianos illorum interdictum ecclesiasticum imponere sicque illos aggravare non verentur. [Mivel vannak némely egyházfők, kik valami gonosz visszaélésből az egyházak plébánosait, tetszésük szerint való adókövetésekkel már nagyon el szokták nyomni, az ilyen teher alatt nyögő plébánosok pedig néha a kelyheket és az egyházak egyéb javait kénytelenek elvesztegetni, hogy magukat ezek segítségével az efféle adózások alól megváltsák; néha pedig a szükségből szorongatva, egyházaikat elhagyni és máshová menekülni kényszerülnek és a főpap urak nem állják emiatt az illető plébániának a híveit egyházi tilalom alá vetni és ekképpen terhelni...] 1498:69.

Quoniam propter indebitas decimas, nec non excommunicationes et interdictorum impositiones, per DD. Praelatos et viros ecclesiasticos ac factores eorum, *crebro etiam per eos, quibus decimas ipsorum arendare solent*, regnicolae et eorum coloni saepenumero gravari solent. [Mivel a főpap urak és egyházi férfiak s ezek sáfárjai, valamint gyakran azok is, akiknek az ő dézsmáikat bérbe szokták adni, az ország lakosait és ezek jobbágyságait igaztalan dézsmákkal, továbbá egyházi átkokkal és tilalom alá vetéssel gyakran terhelik.] 1504:23.

<sup>87</sup> Ita (Dózsa) omnia ducis munera obibat, ut nihil praeter ducis nomen et ducis insignia deesset. [Így (Dózsa) a vezér minden tisztét ellátta, úgy hogy a vezér nevén és a vezér jelvényein kívül semmi sem hiányzott.] Brut. L. III. p. 317.

A táborba behozott rendre s a fegyvergyakorlatokra nézve lásd uo. 328. l.

<sup>88</sup> Lásd: *Series aestimationum*. Kovachich. *Supl. a. Vest. Com.* T. II. p. 258.

<sup>89</sup> A jobbágyságok állapotának leírása majdnem szóról szóra Brutus kéziratban levő történetének második könyve 197. lapjáról vétetett. A Dunának átszöktetett új árokról maga a kalocsai érsek Báthori Miklóshoz írt levelében szól. Wagner. *Epist.* XXXVI. p. 75.

<sup>90</sup> Lásd 1504:29. - 1492:48 és 1500:27.

<sup>91</sup> L. 1498:54. - 1500:30. - 1498:52.

<sup>92</sup> L. 1504:16. - 1498:47. - Kerchelich, *Not. Prael.* P. III. p. 305. - Wagner, *Epist.* 97. p. 186 és *Epist.* 60. p. 120.

<sup>93</sup> Der Cardinal und Bischof von Gran, haben vor etlichen Tagen das Kreutz widerrufen lassen. Welcher es nit von im wöl legen, und wer dann mit in esse oder trinke, die sollen all in den schweren Bann sein. - Hat in etlichmal geboten, und in Ir Heer gesandt, das ein Meyl von Pest gelegen. - In Meinung sie vom Kreutz zu bringen. Etlich bewegt, das sie wieder haym haben wollen ziehen. Haben in selbe zwey Säulen gesteckt, und an yeglichs ein Cruzifix gemacht und lassen ausruffen. Welcher bei inen bleiben und mit dem Kreutz ziehen woll, der soll zu dem ainen Fannen treten. Wer dann wider haym ziehen woll, der soll zu dem anderen Fannen treten. Also sein der die wider haym haben wollen ziehen, viel meer dann der anderen gewest. Do sie also bey der Fannen seyn gestanden ist das Kruzifix von dem Fannen herabgefallen auf das Angesicht. Haben sie das wiederumb hinaufgemacht, an die Stangen stark gebunden. Also ist es zum andern und auch zum dritten mal allweg auf das angesicht herabgefallen. Also sein der die wider haym haben wollen ziehen, wider wendig worden sein, und wöllen all bei einander sterben oder genesen. [A bíbornok, Esztergom püspöke, néhány nappal ezelőtt visszavonatta a keresztet. Aki nem rakja le azt magáról és (a keresztesekkel) iszik és eszik továbbra is, sújtsa szörnyű átok. Többízben felhívta őket erre és seregükhöz, mely Pesttől egy mérföldnyire volt, követeket küldött, azzal az elgondolással, hogy majd elállnak a kereszttől. Többeket rávettek, hogy vonuljanak haza. Két oszlopot állítottak, mindegyikre feszületet erősítettek, majd ezt kiáltották: Aki velük akar maradni s a keresztesekkel tart, lépjen az egyik oszlophoz. Aki pedig haza akar menni, álljon a másikhoz. Ekkor aztán sokkal többen voltak, akik haza akartak menni, mint a másik tábor. Mikor azonban éppen ott állnának az oszlopnál, az egyik feszület leesett az oszlopról, mégpedig arcra. Újra felállították s erősen a rúdhoz kötözték. De csak másodszor is, majd

harmadízben leesett, mindig arca. Úgy, hogy akik haza akartak menni, eltávoznak onnan s amazokkal akarnak élni vagy meghalni.] *Die Auff-rur so geschehen ist in Ungarlandt*, etc. 1514.

<sup>94</sup> Ugyanott.

<sup>95</sup> Az interdictum formájára nézve lásd Du Cange *Glossarium* etc.

<sup>96</sup> Illud etiam subibat, ne in turcam bello suscepto in magno rerum motu male in principes animata plebs per discessum nobilitatis vacua metu excitaret interea civile bellum. [Azt is vállalta, nehogy a török elleni háborúval a roppant zavaros közállapotok közepette gonoszul a nemesség ellen bujtogatott nép a nemesség meghasonlása következtében a félelemtől mentesülve, közben polgárháborút robbantson ki.] Brutus, L. III. p. 238.

<sup>97</sup> Ugyanott, Libro III. p. 281.

17

<sup>98</sup> Falu, mely Buda határán, a Sárosfürdő közelében állott.

<sup>99</sup> Brutus, L. II.

<sup>100</sup> Lásd Turóczi P. IV. C. 60. - Bonfin, Dec. 3. Libro 7.

<sup>101</sup> Et curiam suam magnos et parvos quatuor modis indusias praeparari jusserat. In primis ad trecenta familiam disponere fecerat de purpureo viridi coloris. Secundo disponere fecerat de albo thabit trecenta. Tertio disponere fecerat trecenta indumenta de rubeis, de atlasio, ac de purpureo auro, ac sic de aliis variis rubei coloris. Quarto disponere fecerat ad trecentas personas de purpureo nigri coloris indusias seu vestes.

Cum intraret Romam - vestes viridi coloris induerunt - erat una vestis gemmis fissuta, quidam vestis erat cum lapidibus pretiosis fabricata, et sic de singulis.

Cumque descendisset ad palatium suum, praecepit cocos suos, ut quilibet habeat auream vittam ad caput suum et in veste purpureo vei serico.

[Háztartásában nagyoknak és kicsinyeknek négyféle öltözékét csináltatott. Először cselédségének háromszáz zöldszínű bársonyruhát készíttetett. Másodszor fehér selyemből csináltatott háromszázat. Harmadszor vörös anyagból készíttetett háromszáz öltönyt: atlaszból, aranyos bársonyból és tovább más különféle vörös színű anyagból. Negyedszer fekete bársonyból készíttetett öltönyöket vagy ruhákat háromszáz személy számára.

Mikor Rómába bevonult - zöldszínű ruhákat hordottak -, volt, akin a ruha gyöngyökkel volt hímzett, vagy drágakövel kirakott és így tovább mindegyik.

Mikor végre a palotájába vonult, utasította szakácsait, hogy mindegyik aranyos fövet viseljen a fején és bársony vagy selyem ruhában járjon.]

Georgius Sirmiensis kézírata a bécsi csász. kir. könyvtárban.

<sup>102</sup> Die veneris 15-ta Julii Thomas tit. St. Martini in montibus cardinalis Strigoniensis, natione Hungarus, creatus et publicatus fuit legatus de latere, ad partes Hung. Pol. et Bohemiae, et ductus est a toto collegio cardinalium - et in transitu sub castro Sancti Angeli sonuerunt bombardae. [Július 15-én, pénteken, Tamás, a hegyeken lévő Szent Márton egyházának bíborosa, esztergomi érsek, magyar nemzetiségű, pápai követé tételét és nyilvánított Magyarországot, Csehországot és Lengyelországot területén. Az egész bíbornoki Kollégium elkísérte és az Angyalvár alatt haladtában dörögtek az ágyúk.] XX. Raynaldus.

<sup>103</sup> Cardinalis - cruce purpuream - ipsius (Dózsae) pro altari in genua provoluti paludamento se spectante, a *suo sartore* assuendam curat. [A bíbornok intézkedett, hogy... a bíbor keresztet az oltár előtt térdreboruló Dózsának köpenyére, szeme láttára saját szabója varrja fel.] Istvánfi, *Histor. Libr.* V.

<sup>104</sup> Hogy azon rablások- s erőszakos foglалásokban, melyek a közbátorságot Ulászló gyöngé kormányja alatt felzavarták, polgárok is részt vettek, aziránt lásd Ulászlónak 1497-ben a kassaiakhoz írt levelét. Katona, XVIII. kötet. 71. lap.

<sup>105</sup> Polgár Tamás cigányvajdának Ulászló által 1496-ban kiadott szabadságlevelét l. Katona, XVIII. kötet, 54. l.

18

<sup>106</sup> Hoc terrore gravi non solum civica turba perculsa est, sed Rex et Regis curia, et ipsi heroum cecidere animi, tantisque procellis septi bellantum servilibus undique monstris deficiunt. *Stauromachia.* L. I.

[Nemcsak a polgárság riadoz szörnyű riadallal,  
megrémult a király s a király úr udvara szintén,  
ily veszedelmek közt remegett a vitézi világ is:  
szörnyű parasztoktól mindenfele hullnak a hősök.]

(Geréb L. ford.)

*Stauromachia.* L. I.

<sup>107</sup> Lásd Istvánfi L. V. s minden régiebb történetíróink előadását.

<sup>108</sup> *Monumenta Ungarica.* Edidit Jo. Christ. Engel.

<sup>109</sup>

Pars capitur, captosque adamantina vincla ligabant.  
Detinet hos nervus, nonnullos dura catasta  
Urget, ubi igniferi vulcania vincula fabri  
Cudere deficiunt, fagis panguntur et ornis.

[Más részt elfogtak s aki foglyul esett, köteléken  
Sínylődik, keze fáj: mások, vasláncra verődtek  
és amidőn a kovács nem tud már verni bilincset,  
használnak bükkfát s kőris vesszőt kötelékül.]

(Geréb L. ford.)

*Stauromachia.* L. IV.

19

<sup>110</sup> Lásd Brutus s egyéb történetíróink előadását.

<sup>111</sup> Hinc ille (Zápolya) ausus tentare nondum nato Ludovico per Annae puellae nuptias in regiam aditum, quae praerogativa freto praesertim nobilitatis suffragatione minime contemnenda ambienti regnum videbatur. [Ennek folytán ő (Zápolya) merészelt megkísérelni, hogy amikor Lajos még nem született meg, (Ulászló) Anna leányának kezén keresztül jusson a királyi házba s ez a méltóság neki, ki főképpen a nemesség támogatásában bízott, egyáltalán nem látszott megvetendő módnak a királyság elnyeréséhez.] Brutus, L. III. p. 297.

<sup>112</sup> Praesertim in tuendis vectigalibus censibusque et arcibus regiis conservandis in quas proceres invadebant, obruso vilissimo pretio ipsa (regina) munere regis adversus tales fungebatur. [Kiváltképpen az adók és jövedelmek megóvásában és a királyi várak megőrzésében, melyeket potom áron megszerezve, a főurak foglaltak el, a király tisztében a királyné járt el.] Dubrav. L. XXXII.

<sup>113</sup> Negari non potest, quin rex - - rerum suarum incuriosus haberetur, non autem sponte voluntateque, sed summa importunitate eorum, qui injuste petere non desinebant. [Tagadhatatlan, hogy a királyt saját dolgaival sem törődő embernek tartották, de nem olyannak, aki önmagától, saját akaratából ilyen, hanem azoknak folytonos zaklatása következtében, akik nem szüntek meg tőle jogtalanul kérni mindenféle dolgot.] Ugyanott.

20

<sup>114</sup> Bél, *Notitia Hungariae*.

<sup>115</sup> Alföldi városaink nagyrészt ily módon erősítették meg. Temesvár városa címerében még fenntartotta egykori kerítésének képét.

<sup>116</sup>

.....et dux (Báthori)

- - - densa vicini in harundine stagni  
Abditur, et tentat durum depellere fatum.

- - - - -

Sed meliore satus fato Bathoreus Achilles  
Exspes, solivagum reperit detrita Tibisci  
Fluminis ad rippam tondentem gramina equellum.  
Hunc petit, hunc scandit, secat altas fluminis undas.

[És mire új nap lőn, a vezér (Báthori) elbújt a mocsárban,  
nád közt, nem távol, s próbálja kijátszani sorsát.  
Hőskarú Báthorihoz kegyesebb volt ekkor a végzet.  
Futni reménye se volt; egyedül lekerült a Tiszához.  
Ott a fűvön legelő kis lóra talált; nosza fogja,  
felpattan nosza rá, úsztat s így ér el a túlnani partra.]

(Geréb L. ford.)

*Staurom. Libr. III.*

<sup>117</sup> Brutus, L. I. p. 106.

21

<sup>118</sup> Lásd a csanádi ütközet leírását. *Stauromachia*, L. III.

<sup>119</sup> Captivorum partem auribus et naso mutilatam, ut aliis exemplo esset, dimisit. [A foglyok egy részét, fülüket és orrukat elrettentő példaadás végett levágatva, elbocsájtotta.] Istvánfi, L. V.

<sup>120</sup> 1491-ben a pozsonyi tractatus alkalmánál Báthori István és Ország László nem tudták aláírni neveiket. Engel, *Gesch. d. ung. Reichs.* 3. Theil. 2. Abth. pag. 38.

<sup>121</sup> Littera Georgii Székely ad incolas Comit. Pest et Zolnok. Pray, *Epist. Procerum*, P. I. pag. 85.

<sup>122</sup> Világosan beszéli ezt Paulus Jovius, *Hist. s. temp.* L. XIII.

<sup>123</sup> Perényi Ferenc korára s jellemzésére nézve Quidoti Vince velencei követ már egyszer idézett jelentésére hivatkozunk, ki róla 1525-ben így szól: »El quarto Episcopato e Varadino, qual tene il Reverendo Domino Francesco Perini, figlio del Palatino morto, de eta de anni 27 in 28, homo di prospera statura, piccolo, bello di corpo, et faza, de bona doctrina et inzegno.« [A negyedik püspökség volt a váradi, benne Perényi Ferenc ült, az elhalt nádor fia, 27-28 év körüli, szabályos alakú, alacsony, szép testű és arcú, igen képzett és tehetséges ifjú.] - Hasonló módon szól felőle Broderith: »Franciscus Perenni episcopus Varadinensis, festivi ingenii juvenis, et ita certe scribendi caractere praeditus, ut ei nominem nostrorum (nisi fortasse Thomam Zalaházy Episcopum Vespriniensem) in hoc genere praeferri velim, praesertim si tantum ingenio excolendo, quantum ocio et his rebus, in quibus juvenes nobiliores, magno suo et patriae damno tempus plerumque conterere solent, indulisset.« [Perényi Ferenc váradi püspök, elmés ifjú, ki az írás ismeretében olyannyira járatos volt, hogy a mieink közül ebben a mesterségben senkit elébe nem helyeznék (kivéve talán Szalaházy Tamás veszprémi püspököt), kiváltképpen, ha annyit törődött volna ezen képességeinek kiművelésével, mint üres időtöltéssel és afféle dolgokkal, amikkel a nemes ifjak, mind a saját, mind hazájuk kárára többnyire az időt fecsérlik.] Broderithii *Desc. recog. a Sambuco*.

<sup>124</sup> Brutus, L. III. a 295. lapon.

<sup>125</sup> Si quando mentio facta est de regno Scepusio tradendo, id quod video inter multos constare, verisimile videtur id actum eo tempore, cum ab ungaris diffisis regis virtuti et sapientiae, desperatio communis salutis extorsit, desponsum premium justissimum patriae liberatori, et praesentum malorum vindici. [Ha valaha szó volt arról, hogy a királyságot a szepesi grófnak kell átadni, amit úgy látom, sokan bizonyosnak tartanak, ez valószínűleg akkor történt, mikor a király bátorságában és bölcsességében nem bízó magyaroktól ezt (az elhatározást) kicsikarta kétségbeesésük a közjó felett, mintegy előre megígért jogos jutalomként a haza szabadítója és a jelen bajok bosszúlója számára.] U. o. 299. l. - Nam non desunt etiam nunc qui audeant affirmare syngrapha illi (Zápolyae) principum fidem obstrictam, cujus exemplum exstet, quam quidem mihi, tametsi pertinaci studio undique conquisierim, adhuc non licuit videre. [Mert még most is vannak néhányan, akik azt állítják, hogy a főurak írásban kötelezték magukat hűségre Zápolya iránt s hogy ennek (a nyilatkozatnak) egy példánya meg is van, de ezt nekem, bár mindenütt kitartó buzgalommal kerestem, mindeddig nem sikerült előkerítenem.] U. o. 300. l.

Egyáltalában Brutus e tekintetben kételkedését mondja ki, ámbár később a 314. lapon egy egész beszédet hoz fel, mellyel Zápolya az állítólag neki ajánlott koronát visszautasítja.

<sup>126</sup> Engel, *Geschichte des ung. R.* Dritter Th., 2-te Abth. 153. l. Hasonlóképpen: *De origine odii Joannis Vajdae*, nota Sambuci Kovachich *Srip. min.* I. 44. l.

<sup>127</sup> Brutus, az idézett helyen.

<sup>128</sup> Lásd *Allgemeine Gesch. des grossen Bauernkriegs*, von W. Zimmermann.

<sup>129</sup> Lásd Kinizsi iránt Bonfint és minden hazai íróinkat.

<sup>130</sup> Érdekes erre nézve a módnak leírása, mellyel Czobor Mihály a budai csonkatoronyban elzárt cseh rablókkal bánt. Bonfin, Dec. IV. L. I. p. 540.

<sup>131</sup> Ferunt enim illum (Zápolyam) post deletos agrestes, et fusum innoxium plurimorum sangvinem, Eucharistiam, dum ea a sacrificante sacerdote astantibus populis ostenditor, mirum dictu, toto biennio videre non potuisse. [Azt mondják, hogy ő (Zápolya) a parasztok elpusztítása és sok ártatlan vérnek

kiontása után az oltári szentségre, míg azt az áldozópap a körülálló népnek felmutatta - csodálatos még mondani is -, két álló esztendeig képtelen volt rátekinteni.] Istvánfi, *Hist.* L. VI.

<sup>132</sup> Mily nagy volt akkoridőben az ellenszenv minden külföldi uralkodó ellen, aziránt lásd Záray Jeromosnak Dandolóhoz írt levelét: »Sia certissima vestra magnificentia, che ongari non aceterano nisum forestiero tra thoro per signore.« [Legyen arról meggyőződve Nagyságod, hogy a magyarok idegent maguk fölött nem túrnak el.] *A magy. nemz. napj. a mohácsi vész után.* Jászay P., I. köt. 65. l.

Az ellenszenv, mely a gondolat ellen, hogy a magyar korona az ausztriai ház kezébe jusson, létezett, igen jól kifejeztetik ezen majdnem egykorú versekben:

Hungara germano tradentur sceptru tyranno?  
Subditus et Rheno Sceptriger Ister erit?  
Ignibus unda prius jungentur Sidera terris  
Jupiter has gentes quam sociare queas.

[*A magyar jogar német zsarnokának adassék át? - És a jogartartó Duna a Rajnának legyen alávetve? - Előbb egyesül tűz a vízzel, csillag a Földdel, - semmint ezeket a nemzeteket Jupiter, egyesíteni tudod!*]

Kovachich, *Supl. ad Vest. Com.* t. III. p. 20.

<sup>133</sup> Midőn 1526-ban Werbőczy és Zobi Mihály száműzettek, a nemesség Werbőczy nádor házának feldúlásától csak azáltal tartatott vissza, miután abban bornál és irományoknál egyebet, köztudomás szerint, úgysem találta.

<sup>134</sup> Dominum Stephanum Verbecium, virum nobilem, sapientem, orandi peritissimum, et inter nobiles magnae auctoritatis qui semper tutatus est jura regni contra tyrannos. [Werbőczy István urat, a nemes, bölcs, szónoklásban igen járatos s a nemesek körében nagy tekintélynek örvendő férfiút, aki mindig megvédelmezte az ország jogait a zsarnokokkal szemben.] Relatio Nicolai Hungari 1427-ből a brit múzeumban, Jászay, *A magy. nemz.* - I. k. 82. l.

24

<sup>135</sup> Paulus Jovius, *Hist. s. temp.* L. XIII.

25

<sup>136</sup> Bonfin, Dec. IV. L. III. p. 572.

26

<sup>137</sup> Brutus, L. III.

<sup>138</sup> Az előadottak igazolására azokra utasítjuk olvasóinkat, miket Brutus sokszor idézett munkája III. könyvében, a 317. laptól a 335. lapig előad.

<sup>139</sup> Lásd ugyanott.

30

<sup>140</sup> Dicitur quidem (Dózsa) ex ingenti armorum acervo, quae multa ex incensis et direptis nobilium arcibus eodem coacervaverat; quae temere fors obtulisset, quamquam illa minus apta induisse, equitatu hostium, qui jam in portis erat, delectum adimento. [Azt mondják, hogy (Dózsa) a fegyverek hatalmas tömegéből, melyeket a nemesek felgyújtott és kifosztott házaiból nagyszámban halmozott ott fel, azt



öltötte magára, ami éppen kezeügyébe esett - habár az kevésbé volt ráillő -, mivel az ellenség lovassága már a kapuk előtt állt s nem hagyott válogatásra időt.] Brutus, L. III. p. 337.

<sup>141</sup> Monda szerint a székeleyek a hunok maradékaitól származnak.

<sup>142</sup> Petrus Petrovicius Georgium exultantem ferocia, atque in se acrius irruentem - equo saucium deturbavit, ac suis vinciendum tradidit. [Petrovics Péter, a vadul őrző és dühösen ellene támadó Györgyöt... megsebesítve, levette lováról és átadta övének, hogy kötözzék meg.] Brutus az i. h.

<sup>143</sup> Eandem adversae fortunae calamitatem subiit etiam Gezo (Gergely) praemium *invitae et inauspicatae militiae* consequutus - - In Gezonem tamen non nisi simplici capitis supplicio animadverti jubet (Zápolya) *quod vera esse intellexisset, quae a fratre in eo excusando dicta essent*. [A balsorsnak ugyanaz a csapása sújtotta Gergelyt is, kit a nem kívánt és szerencsétlen harc jutalma ért utol... Gergely esetében mégis csak egyszerű fővételt szabott ki büntetésül (Zápolya), mivel látta, hogy igaz, amit bátyja az ő mentségére elmondott.] Istvánfi, L. V.

### 31

<sup>144</sup> Sequuti erant castra Vajvodae quam plurimi, ex vagis illis, quos Ciganos vulgus appellat, vilissimum et abjectissimum hominum genus incertaeque originis, in Transilvania ac utraque Valachia tortorum infamem operam exercere solitum. His Vajvoda negotium et curam excarnificandorum captivorum committit. [A vajda táborát igen sokan követték azok közül a csavargók közül, kiket a nép cigányoknak nevez. Ez a népség igen hitvány és ellenszenves emberfajta, eredete bizonytalan - Erdélyben s Oláhország mindkét részében a hóhérok hírhedt mesterségét szokta gyakorolni. Ezekre bízta a vajda a foglyok megkínzásának feladatát és gondját.] Istvánfi, L. V.

<sup>145</sup> Azoknak száma, kik a szerencsétlen pórhad által éltöket veszték, bizonytalan. Brutus, L. III. p. 350. Cuspinian után 70 000-re teszi azt; mások csak 40 000-et említenek; így Istvánfi is.

<sup>146</sup> Sic ut Vajvoda perduelles et seditiosos egregie ultus, liberatae a tanto discrimine patriae laudem tulisse haud abs re censeri queat, quamquam id - - *non ad privatum quaestum* sed eidem patriae, reique publicae christianae commodum, ante omnia jure meritoque offere et impendere debebat. [Így, amint a vajda a felségárulókat és lázongókat példásan megbüntette, úgy vélte, nem ok nélkül kapja meg az annyira válságos helyzetből megszabadított haza magasztalását, noha nem saját hasznára, hanem mindenekelőtt hazája és a kereszténység közös ügyének előmozdítására kellett volna azt ajánlania és fordítania.] Istvánfi, L. V.

### 32

<sup>147</sup> Insignis cum temeritatis atque audaciae, cum verae virtutis atque animi magnitudinis posteris proditum exemplum. [Az utókor számára egyfelől a vakmerő bátorságnak, másfelől igazi hősiességnek és lelki nagyságnak példáját mutatva.] Brutus, L. III. p. 337. - Istvánfi s minden hazai történetíróink egyhangúlag mondják ki undorodásukat Zápolya kegyetlensége fölött, míg a részvétet, melyet Dózsa kegyetlen kivégeztetésénél mutatott lelki ereje által gerjesztett, a pórhad szerencsétlen vezérétől senki sem tagadhatja meg.

### 33

<sup>148</sup> Hogy a jobbágyok állapotja e hazában kedvező nem volt, azt összes törvénykönyvünk eléggé bizonyítja. Nem szándokunk e helyen e nagyfontosságú tárgyról bővebben szólni, csak azon egyre legyen szabad olvasóinkat figyelmetessé tenni, hogy a jobbágnak szabad költözködési joga, mely tőle állítólag csak Dózsa lázadása után vétetett el, már sokkal előbbi időkben nem volt oly általánosan elismerve, mint azt sokan hiszik. Kovachich. *S. ad. V. Comitiorum* II. k. 295. lapon ezeket olvassuk:

»In extractu tabularii nationis Saxonicae p. 755. inter MSSC. Ign. de Battyán habetur Uladislai regis mandatum, quo universis nobilibus prohibetur, ne jobbagyiones decem annis in fundo regio habitantes ad pristina sua loca reducantur; de anno 1496.« [A szász nemzet levéltárának kivonatában, a 755. oldalon, Batthyány Ignác kéziratai között van Ulászló király rendelete, melyben az összes nemeseknek megtiltja, hogy az olyan jobbagyokat, kik már tíz év óta királyi birtokon laknak, korábbi helyükre visszavigyék; az 1496. évből.] - Ha a jobbagyoknak szabad-költözködési joga az említett esztendőben elismerve lett volna, Ulászló e parancsának nem lenne semmi értelme.

<sup>149</sup> Paulus Jovius *Hist. s. temp.* L. XIII.

<sup>150</sup> Lásd *Corpus Juris* Uladislai II. Decretum VII; főképpen érdekes a 47. szakasz: »Universi tales praesumptuosi - - horrenda nece pereant: Et eorum quoque posteritates, filii videlicet et filiae ac fratres carnales ita puniantur, ut de illorum progenie, Judex, aut Juratus civis, vel villicus in medio aliorum rusticorum aliquis non eligatur: *Nemoque in curia principis vel dominorum ac nobilium, ex eis famulari unquam possit.* - Sed tamquam maledictae generationis, jugo perpetuo servitutis et rusticitatis subjecti, reatus ipsorum poenam lugeant.

§. 2. Si vero non uxorati talia patrasse deprehendantur: *eorum nihilominus patres praemissa infamia condemnentur.*«

[Azok a vakmerő (rablók) valamennyien borzasztó halállal múljanak ki; és maradékaik, fiaik tudniillik és leányaik, meg apáról való atyafiaik is akképpen bűnhődjenek, hogy az ő nemzetségükből senkit sem szabad más parasztok közé bíróvá, esküdt polgárrá és elöljáróvá választani, és hogy soha senki se szolgálhasson közülük a fejedelem vagy a főurak és nemesek udvarán, hanem mint átkozott nemzetségből valók, örökös szolgaság és parasztság járma alá vetve viseljék bűnük gyászos büntetését.

§. 2. Ha pedig nőtlenek követtek volna el ilyeneket, azoknak atyját éppenúgy kell a mondott becstelenségre ítélni.]

<sup>151</sup> Laurentium vero presbyterum, quonam in loco, quove mortis genere perierit, nemo scire potuit. Eum quidem e praelio aufugisse, neque ad turcas transiisse constat. Sed an fugiens sibi mortem consciverit, ac desperabundus se in Danubium praecipitaverit, *quum a nemine postea visus sit*, incertum habetur. [Hogy Lőrinc pap hol, miféle halálammal halt meg, senki sem tudhatta. Az bizonyos, hogy a csatából megmenekült és a törökökhöz nem ment át. Az azonban, hogy menekülés közben, halálraszántan és kétségbeesve a Dunába vetette magát, minthogy azután senki sem látta, teljesen bizonytalan.] Istvánfi, L. V.